

ИСТОРИЧНИЙ
КАЛЕНДАР

**Історичний
КАЛЕНДАР**

2002

**«HISTORICAL CALENDAR»
YEARLY RESEARCH AND LITERARY
ALMANAC OF THE INTERNATIONAL
HISTORICAL CLUB**

Упорядники
**Анатолій Денисенко,
Сергій Грабар,
Павло Орленко**

Видано за сприяння
Київської міської Ради,
Київської міської державної адміністрації

Видавець: Генеральна дирекція по обслуговуванню
іноземних представництв

Київ — 2002

**Друкується за постановами Вчених рад
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М.С.Грушевського Національної Академії наук України,
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського,
Історичного товариства Нестора-літописця,
Центру українознавства,
Інституту журналістики
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

За погодженням з Міністерством освіти і науки України рекомендовано Вищою радою історичного факультету Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова як навчальний посібник студентам гуманітарних факультетів вузів, викладачам історії і народознавства, учителям середніх та спеціальних середніх навчальних закладів України

Науково-популярний альманах

Випуск восьмий

Головний редактор

Анатолій Денисенко, кандидат історичних наук

Перший заступник головного редактора

Сергій Грабар

Заступник головного редактора

Віталій Чишко, доктор історичних наук

Заступник головного редактора

Ірина Войцехівська, доктор історичних наук

Заступник головного редактора

Павло Орленко

Щорічник зареєстровано Вищою Атестаційною Комісією України
як фахове видання з галузі наук «Історія»

Редакційна рада:

**Володимир Яловий (голова), Леонід Губерський, Борис Гуменюк,
Сергій Грабар, Анатолій Денисенко, Павло Кривонос, Іван Курас,
Всеволод Наулко, Олексій Онищенко, Павло Сохань, Віталій Чишко**

Редакційна колегія:

Володимир Борисенко, доктор історичних наук
Микола Виговський, кандидат історичних наук
Ірина Войцехівська, доктор історичних наук, заступник головного редактора
Сергій Грабовський, кандидат філософських наук
Сергій Грабар, перший заступник головного редактора
Леонід Губерський, член-кореспондент НАН України
Борис Гуменюк, доктор історичних наук
Ярослав Дашкевич, доктор історичних наук
Анатолій Денисенко, кандидат історичних наук, головний редактор
Микола Жулинський, академік Національної академії наук України
Павло Кривонос, Генеральний директор Генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв в Україні, видавець
Станіслав Кульчицький, доктор історичних наук
Іван Курас, академік НАН України
Олександр Кучерук, історик, письменник
Володимир Ляхоцький, доктор історичних наук,

Юрій Мицик, доктор історичних наук
Всеволод Наулко, член-кореспондент Національної Академії наук України
Олексій Онищенко, академік НАН України
Павло Орленко, відповідальний секретар
Руслан Пиріг, доктор історичних наук
Володимир Різун, доктор філологічних наук
Володимир Сергійчук, доктор історичних наук
Олександр Скрипнюк, доктор юридичних наук
Павло Сохань, член-кореспондент Національної Академії наук України
Дмитро Степовик, доктор філософських наук, професор богослов'я
Олександр Сушко, кандидат історичних наук
Микола Тимошик, доктор філологічних наук
Віталій Чишко, доктор історичних наук, заступник головного редактора
Володимир Шкляр, доктор філологічних наук
Володимир Яловий, заступник київського міського голови — секретар Київської міської Ради
Ярослав Яцків, академік Національної Академії наук України

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА

Слова П. Чубинського,
Мелодія М. Вербицького

Ще не вмерла Україна, і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля!
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці!

Приспів:

Душу, тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
В ріднім краї панувати не дамо нікому.
Чорне море ще усміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні доленька наспіє.

Приспів.

А завзяття, праця щира свого ще докаже,
Ще ся волі в Україні пісенька розляже.
За Карпати відіб'ється, згомонить степами,
України слава стане поміж народами.

Приспів.

МОЛИТВА ЗА УКРАЇНУ

Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Воли і світлу промінням
Ти її осени.

Світлом науки і знання
Нас усіх просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.

Молимось, Боже єдиний:
Нам Україну храни,
Всі свої ласки, щедроти
Ти на люд наш зверни!

Дай йому волю, дай долю,
Дай доброго світа,
Щастя дай, Боже, народу
І многі, многі літа.

КИЇВ — СЕРЦЕ УКРАЇНИ

У кожної людини є найдорожчі місця, які завжди близькі серцю, з якими пов'язані спомини дитинства, куди завжди хочеться повернутися, якщо знаходишся далеко і коли на душі тоскно... Те місце здавна зветься у народі — мала батьківщина. Так вже повелося, туди, де народився, де робив перші кроки у житті, людина прагне завжди. Але є у нашій країні місто, яке уособлює всю Україну, яке близьке кожному українцю, де б він не народився і мешкав: на сході чи заході, на півдні чи півночі, місто нашої величі, легендарної історії, слави і надії, серце України — Київ. І те, що восьмий випуск щорічника «Історичний календар» присвячений славному місту над Дніпром, славетним українським державотворцям, є знаковою подією. Адже в історії нашого міста, як у фокусі відзеркалені віхи політичного, культурного, економічного життя України.

Київ має славетне минуле, протягом віків він відігравав вирішальну роль в історії українського народу, був центром духовного життя не тільки славянського світу, а й багатьох народів. У нашому місті зберіглося майже три тисячі історичних, архітектурних та культурних пам'яток. А Софійський і Києво-Печерський заповідники внесені до Списку всесвітньої спадщини. Київ здавна знаходився на перетені двох потужних осей транспортно-комунікаційних мереж Європи. Перша — шлях із варяг у греки — з'єднує Північну Європу з країнами Передньої Азії; друга — великий шовковий шлях — забезпечує широкий рух товарних потоків між країнами Західної Європи і Центральної Азії та Закавказзя. Розташування на перехресті шляхів і цивілізацій створює потенційні можливості для подальшого розвитку нашого міста. Політика міжнародних зв'язків Києва як європейської столиці представлена наступними напрямками: політичні, зовнішньоторговельні відносини, залучення іноземних інвестицій, культурні контакти. Без перебільшення скажу, вряд чи знайдеться на земній кулі місто, яке має тісні багаторічні зв'язки про співробітництво і дружбу з майже півсотнею столиць з інших країн. Форма спілкування міст-побратимів стала традиційною і ввійшла у практику як різновидність міжнародної регіональної дипломатії.

Досвід Києва останніх років підтверджує, що змінювати життя на краще можна і треба вже сьогодні. Але для того, щоб досягти відчутних змін у державі, потрібна політична воля. Єдність нації, єдність

економіки та національних інтересів, єдність для досягнення економічної свободи, а не тотального державного тиску на підприємництво. Єдність суспільства соціальної справедливості. Єдність минулого і сьогодення заради майбутнього — ось ті чинники, що згуртували людей і дали поштовх до створення у місті Києві української партії «Єдність», сутність якої полягає в тому, щоб у максимально стислі терміни запровадити в нашій державі дійові механізми реального народовладдя, які спроможні належним чином забезпечити реалізацію прав і свобод громадян.

Шлях до мети визначено. Перш за все це втілення в життя загальнонаціональної ідеї, що має окреслювати науково обґрунтовану перспективу на основі принципового аналізу минулого та проблем сучасності:

— ядром філософської концепції розвитку має бути діяльність, у центрі якої — родина, наша держава Україна;

— єдність села і міста;

— єдність освіти й науки;

— єдність усіх поколінь народу;

— єдність дій усіх гілок влади;

— єдність культури й духовності.

Важливою передумовою реального народовладдя є всебічний розвиток місцевого самоврядування, яке за своєю соціальною, політичною та правовою природою є одним з головних важелів функціонування публічної влади в суспільстві. В його орбіті — органи місцевого самоврядування територіальних громад міст і сіл, будинкові, вуличні, квартальні комітети та інші органи самоорганізації населення. Зазначу, що місцеве самоврядування на теренах нашої держави має тисячолітню історію, сягає віча Київської Русі, полкового управління Козацької республіки Богдана Хмельницького, Конституції Пилипа Орлика, Магдебурзького права. Місцеві спільноти та осередки впродовж віків єдали наш народ. Навіть російська імперія та радянська влада не змогли знищити місцеве самоврядування, тому постійно намагалися пристосувати його до власних потреб.

Саме за мобілізації величезного потенціалу місцевого самоврядування є реальна можливість залучити наших громадян до здійснення спільних справ регіонів і всієї держави, що, зрештою, дасть змогу перетворити міста і села України на осередки життя, яке гідне сучасної європейської країни.

Українська партія «Єдність» розглядає як значне досягнення національного державотворення закріплення в Конституції України основних принципів місцевого самоврядування, характерних для провідних європейських держав та більшості країн світу. Основний закон не тільки визнав і гарантує місцеве самоврядування, а й надає йому статус особливої форми народовладдя завдяки офіційному проголошенню в статті 5 принципу розподілу публічної влади між органами державної влади та місцевого самоврядування.

Українська партія «Єдність», спираючись на давні традиції громадського життя нашого народу, засади європейського гуманізму та філософію соціально орієнтованого центрризму, ґрунтуючись на фундаментальних загальнолюдських і національних цінностях, пропонує суспільству свій варіант облаштування нашого спільного Українсько-

го дому. Дому єдності, демократії і справедливості. Єдності людини і громади, суспільства та природи.

Головна мета нашої партії — через розбудову правової держави, формування нації і утвердження громадянського суспільства забезпечити пріоритетний розвиток особистості задля творення такої держави, де інтереси кожного громадянина невіддільні від інтересів соціуму.

Партія пропонує суспільству чіткий механізм реалізації своєї мети: від держави — до громади, від громади — до людини.

Цей шлях непростий. Можливо, довгий, але цілком реальний. Багато країн Центральної Європи та Балтії скористалися ситуацією початку 90-х років минулого століття і скоротили його, а ми поки що не скористалися своїм шансом.

Українська партія «Єдність» проголошує втілення засад місцевого самоврядування в країні як головну та пріоритетну справу.

Стару економіку зруйновано. Нову ще не збудовано. Українська партія «Єдність» буде обстоювати негайну розробку та прийняття національної програми соціально-економічного розвитку України, що ґрунтуватиметься на сучасному розумінні природи економічних систем. Наша партія, спираючись на довгострокову програму сталого розвитку Києва, буде обстоювати прийняття аналогічної концепції для всієї України як стратегічної перспективи.

В галузі соціальної політики основною нашою метою повинно стати забезпечення нової якості розвитку окремої людини і кожної сім'ї. Тільки зміцнивши сім'ю, ми зміцимо націю. Створивши умови для відродження економічної незалежності сім'ї та цінностей сімейного життя, ми відродимо історичні та духовні традиції української нації.

Нам усім потрібно усвідомити, що національні інтереси України потребують примирення у духовно-релігійній сфері. Сьогодні ми живемо у державі, де є різні народності, релігійні течії. Але християнські засади були й залишаються домінуючими в Україні. У той же час ми виступаємо за толерантні відносини і мирну співпрацю з усіма релігійними конфесіями, що є у нашій державі.

Ми за якомога швидшу інтеграцію України у європейські структури. Україна є частиною Європи і має зайняти в ній чільне місце. Нас повинні знати у світі, з нами мають співпрацювати, нас повинні поважати, на нас повинні зважати. Ми не можемо стояти на узбіччі міжнародного життя. Політичний досвід переконливо засвідчує: партія чи громадський рух матимуть майбутнє лише за умови утвердження свого авторитету у міжнародному співтоваристві.

Пропонуючи демократичну платформу консолідації суспільства на основі принципів єдності, демократії та справедливості, сповідаємо гасло: «В Єдності — наша доля! В Єдності — наша воля!».

Київ — столиця України. А столиця звісно має бути лідером в усьому для інших міст країни. А це відповідно велика відповідальність як і для міської влади, так і кожного мешканця, кожного українця.

Відповідальність перед сьогоденням і майбутнім, перед історією.

Олександр Омельченко,
київський міський голова

СІЧЕНЬ

ПН	ВТ	СР	ЧТ	ПТ	СБ	НД
	1	2	3	4	5	6
7	8	9	10	11	12	13
14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27
28	29	30	31			

1 — Новий рік

• 140 років тому помер український учений-математик, громадський діяч Михайло Остроградський. Народився 24 вересня 1801 р.

4 — 165 років від дня народження українського вченого, дослідника красеного писемства Павла Житецького. Помер 18 березня 1911 р.

5 — 240 років тому померла російська імператриця Єлизавета Петрівна. Народилася 29 грудня 1709 р.

• 165 років від дня народження українського видавця Степана Кульженка. Помер 29 січня 1906 р.

• 125 років від дня народження українського різьбляра Петра Верши. Помер 3 квітня 1966 р.

6 — Надвечір'я Різдва Христового. Святий вечір.

7 — Різдво Христове.

8 — 460 років тому помер італійський фізик, астроном Галілео Галілей. Народився 15 лютого 1563 р.

9 — 380 років тому помер український церковний діяч, письменник Іов Книгиницький. Народився близько 1550 р.

11 — 355 років тому помер український церковний, культурно-освітній діяч Петро Могила.

12 — 125 років тому народився перший український пілот Левко Маїсвич. Загинув 7 жовтня 1910 р.

13 — 160 років від дня народження українського письменника Василя Мови (Лиманського). Помер 1 червня 1891 р.

14 — Святого Василя Великого. Новий Рік за старим стилем.

• 100 років від дня народження українського письменника Василя Минка. Помер 1989 р.

15 — 380 років від дня народження французького драматурга, актора Жана Батіста Мольєра. Помер 17 лютого 1673 р.

• 165 років від дня народження українського філософа, етнографа, організатора невідьких шкіл Володимира Лосевича. Помер 25 листопада 1905 р.

• 120 років від дня народження українського церковного, державного, громадського діяча, історика, ієрарха Івана Огієнка (митрополита Єларіона). Помер 24 березня 1972 р.

• 10 років тому Верховна Рада України затвердила Державний гімн. Ним став гімн «Ще не вмерла Україна», створений у 1864 р. композитором М. Вербицьким.

16 — 115 років від дня народження українського мовознавця Івана Завадовського. Помер 21 квітня 1932 р.

17 — 270 років від дня народження останнього короля Польщі Станіслава Понятовського. Помер 12 січня 1798 р.

• 95 років від дня народження українського кобзаря Григорія Кітастого. Помер 1984 р.

18 — 160 років від дня народження українського етнографа, ліnguїста Левка Лонатинського. Помер 21 серпня 1922 р.

19 — Хрещення Ієсуса Христа. Водохреща.

• 40 років тому помер український художник Іван Ізакевич. Народився 18 січня 1864 р.

20 — День Автономної Республіки Крим.

22 День Соборності України.

• (1919 р.) Директорія Української Народної Республіки проголосила на Софійському майдані у Києві Акт Злуки всіх українських земель (західних і східних) в одну Українську державу.

23 — 100 років від дня народження українського поета Павла Усенка. Помер 1975 р.

24 — 270 років від дня народження французького ієрарха, державного діяча П'єра Бо-марше. Помер 18 травня 1798 р.

• 150 років тому помер чеський і словацький поет, фольклорист, історик і культурний діяч Ян Коллар. Народився 1793 р.

25 — 130 років від дня народження українського державного діяча Миколи Скрипника. Приречений комуністичним режимом до самогубства 7 липня 1933 р.

• 60 років тому знищений комуністичним режимом український учений, ієрарх Агатагел Кримський. Народився 15 січня 1871 р.

26 — 225 років від дня народження українського історика, етнографа Василя Ломиковського. Помер близько 1848 р.

• Національне свято Австралії — День Австралії.

• Національне свято Республіки Індія — День Республіки.

28 — Десять років тому (1992) Верховна Рада України затвердила національний синьожовтий прапор Державним прапором України.

29 — День пам'яті Крутів.

• День працівників пожежної охорони.

30 — 190 років від дня народження українського етнографа, ботаніка Опанаса Роговича. Помер 1878 р.

• 150 років від дня народження румунського ієрарха Іона Луки Караджале. Помер 1912 р.

• 120 років від дня народження президента США (з 1933 р.) Франкліна Рузвельта. Помер 1945 р.

31 — 30 років тому виродеж січня—травня прокотилася велика хвиля репресії проти представників інтелігенції в Україні з боку комуністичного режиму.

У січні виповнюється:

• 120 років виходу першого числа історичного літературного українознавчого журналу «Києвская старина».

У 2002 році виповнюється:

• 1120 років від дня смерті давньоруських Київських князів Аскольда і Діра. Роки народження невідомі.

• 140 років тому у Львові почав виходити перший у Галичині український громадсько-політичний часопис-тижневик «Вечорніці».

• 80 років заснування Львівського українського драматичного театру ім. М. Заньковецької.

• 50 років відкриття у Києві першого в Україні планетарію.

ДЕНЬ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ

Об'єднання двох суверенних українських держав — Української Народної Республіки (УНР) і Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) в одну самостійну соборну державу відбулося 22 січня 1919 року. Урочистий Акт Злуки (Соборності) був проголошений Директорією УНР на Софійському майдані Києва. Йому передували Передвступний договір, укладений 1 грудня 1918 р. у Фастові, між УНР і ЗУНР, а також Ухвала Української Національної Ради від 3 січня 1919 р. про злуку ЗУНР із УНР. У Передвступному договорі, підписаному повноважними представниками обох українських Республік, було заявлено про їх непохитний намір у найкоротший час злитися в одну неподільну державну одиницю. При цьому ЗУНР повинна була увійти з усією своєю територією й населенням як складова частина в УНР з правом територіальної автономії. В Ухвалі УНРада урочисто проголосила з'єднання ЗУНР з УНР в одну суверенну Народну Республіку, затвердила Передвступний договір і доручила Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з урядом УНР з метою його реалізації. Незабаром повноважна делегація ЗУНР прибула до Києва.

В історичний день 22 січня 1919 р. із самого ранку місто набуло святкового вигляду. На будинках державних установ майоріли національні синьо-жовті прапори. Вхід з Володимирської вулиці на Софійський майдан прикрасила тріумфальна арка зі старовинними гербами України та Галичини. Під звуки музики сюди почали підходити українські військові підрозділи, звідусіль стікалися люди. З усіх київських церков прибули хресні ходи. Опівдні напроти Софіївського собору з'явилися члени Директорії, Трудового Конгресу України, делегація ЗУНР, представники дипломатичного корпусу. Із Собору виійшло духовенство з хоругвами. Військовий оркестр виконав національний гімн «Ще не вмерла Україна». У відповідь звідусіль залунали вигуки «Слава!»

Урочистості розпочалися промовою голови західноукраїнської делегації, заступника президента УНРади Лева Бачинського. Він, зокрема, сказав: «На цій історичній площі столичного міста Києва стаємо оце ми, законні й вільними голосами нашого народу обрані представники Західної України, а саме Галичини, Буковини і Закарпатської Русі та доносимо Вам і запевняємо прилюдно перед усім народом України, перед усім світом і перед лицем історії, що ми, український народ західноукраїнських земель, будучи одною кров'ю, одним серцем і одною душою з усім народом Української Народної Республіки, власною нашою волею хочемо і бажаємо обновити національну державну єдність нашого народу, що існувала за Володимира Великого і Ярослава Мудрого, до якої стреміли наші великі гетьмани — Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко та Іван Мазепа... Від сьогодні Західна Україна лучиться в одно нерозривне тіло, в Соборну й Суверенну Державу»... Державний секретар ЗУНР доктор Льонгін Цегельський оповістив вірчу грамоту, підписану президентом УНРади Є.Петрушевичем і президентом Державного Секретаріату С.Голубовичем, в якій були подані акти, що вели до злуки, зокрема Ухвала УНРади від 3 січня 1919 р. про об'єднання ЗУНР із УНР. Після цього Л.Бачинський урочисто вручив грамоту Голові Директорії Володимирі Винниченку. Винни-

ченко привітав делегацію західних українців короткою промовою, в якій наголосив на історичному значенні Акту Соборності. На підтвердження ратифікації договору від 1 грудня 1918 р. і Ухвали УНРади від 3 січня 1919 р. Голова Директорії попросив члена Директорії Федора Швеця проголосити Універсал Директорії про злуку УНР і ЗУНР.

У цьому історичному документі Директорія радо вітала доленосний крок наших західних братів, брала деклароване ними об'єднання до відома і заявила про втілення його в життя. Зокрема, в ньому підкреслювалося: «Віднині зливаються в одно віками відірвані одна від одної частини України — Галичина, Буковина, Закарпаття і придніпряньська Україна в одну Велику Україну. Сповнилися відвічні мрії, для яких жили і за які вмирали найкращі сини України. Віднині є тільки одна незалежна Українська Народна Республіка. Віднині український народ, звільнений могутнім поривом своїх сил, має змогу об'єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної, незалежної Української держави на добро і щастя українського народу».

Для того, щоб Ухвала й Універсал стали відомі всьому народові, що зібрався на майдані й біля нього, з трибун, розміщених по всіх чотирьох його кінцях, спеціальні глашатаї знову прочитали їх присутнім. Після закінчення читання численне духовенство на чолі з архієпископом Агапітом відправило благодарственный молебень з приводу цієї історичної події. Потім українське військо й делегації, що брали участь в урочистому святі, зі співами національних пісень і під звуки оркестрів пройшли по Володимирській та інших вулицях міста. Біля будинку Губернського Земства Голова Директорії В.Винниченко та Головний отаман С.Петлюра, які очолювали маніфестацію, виступили з короткими промовами. Зокрема, В.Винниченко сказав: «Громадяни, сьогодні день великого національного свята, свята об'єднання частин, роз'єднаних нашими ворогами. Дивіться ж, бережіть свою республіку від ворогів. Слава їй!».

Наступного дня, 23 січня, в перший же день своєї роботи Трудовий Конгрес України, стоячи заслухавши Ухвалу УНРади від 3 січня і Універсал Соборності Директорії від 22 січня, одностайно затвердив їх. ЗУНР отримала назву Західна область УНР (ЗО УНР). Президент УНРади доктор Євген Петрушевич незабаром увійшов до складу Директорії.

Однак об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу через ряд обставин не було тоді доведено до кінця. Головна з них — скрутне становище, в якому незабаром опинилася Директорія та її уряд, змушені під натиском військ радянської Росії залишити майже всю територію України. Не в кращій ситуації опинилася і ЗО УНР. Північна Буковина була загарбана Румунією, Закарпаття — Чехословаччиною, Східну Галичину після майже піврічної героїчної оборони захопила Польща.

Незважаючи на це, день 22 січня 1919 р. назавжди залишиться в історії українського народу як свято Соборності України. На довгому і тернистому шляху українського народу до заповітного ідеалу соборності злука УНР і ЗУНР — подія великого історичного значення.

Враховуючи це, Президент України видав 21 січня 1999 р. Указ про встановлення Дня Соборності України, який щорічно відзначається 22 січня — у день проголошення в 1919 р. Акта Злуки УНР і ЗУНР.

Іван Гомуляк
кандидат історичних наук

ЖИТТЄДАЙНІ ДЖЕРЄЛА НАРОДНОЇ М҃ДРОСТІ

Місцеве самоврядування на території українських земель має досить давні корені та традиції і його витoki сягають часів територіальної сусідської общини стародавніх слов'ян. Кожна така община влаштовувала справи місцевого значення самостійно, на власний розсуд і під власну відповідальність, у межах наявних матеріальних ресурсів.

За часів Київської Русі громадівське самоврядування, зокрема і в Києві, набуває свого розвитку, а його елементи знаходили свій прояв у «вічах» — вічових зборах, що проводилися на території окремих князівств. На них обиралися посадові особи, вирішувалися важливі економічні та фінансові питання тощо. Разом із тим елементи самоврядування в місті Києві поєднувалися з існуванням сильної адміністративної влади на чолі з головною політичною фігурою тих часів — великим князем. У межах Києва ця влада реалізовувалася через міську адміністрацію, до складу якої входили тисяцькі, соцькі й десятські. Головною посадовою особою в місті після великого князя був тисяцький, що по суті виконував функцію міського голови, у його компетенції перебували всі справи міста і землі. Ця посада була не виборна, але в практичній діяльності він представляв й інтереси міської громади.

Важливе значення для подальшого розвитку місцевого самоврядування в місті мало надання Києву великим литовським князем Олександром Казимировичем Магдебурзького права. Ця подія сталася, за різними оцінками, 1494 р. або 1497—1499 рр., але першим відомим документом, де прямо вказувалося про дію в Києві «німецького», тобто Магдебурзького права, є текст великокняжого привілею, який датовано 14 травня 1499 р.

Надання місту Магдебурзького права означало новий етап у роз-

витку місцевого самоврядування. Йдеться про відміну звичаєвих норм, ліквідацію влади адміністраторів, великих князів, над громадянами. Магдебурзьке право надавало можливість громадянам обирати собі раду, трактувати різні види правовідносин: діяльність міської ради; суду, його компетенцію і порядок судочинства; питання земельної власності «в межах міста»; порушення прав володіння та захоплення рухомого майна; встановлювало покарання за різні види злочинів; регулювало правила торгівлі та порядок оподаткування; діяльність ремісничих цехів і купецьких гільдій тощо.

Рада (магістрат) на чолі з війтом здійснювала управління містом та всіма поточними господарськими справами громади. Як правило, розширення прав міста сприяло зміцненню ролі магістрату як органу самоврядування. Відомо, що він виконував адміністративні, господарські, фінансові, поліцейські й судові функції. Київський магістрат складався з двох колегій — «ради» і «лави». Перша, в якій засідали «радці», «райтмани» або «райці», виконувала господарсько-адміністративні та судові функції, але розглядала лише адміністративні та цивільні справи. Крім цього, тут оформлялися договори купівлі-продажу майна і землі, інші цивільні угоди та контракти. На чолі міської ради стояв війт. Громада Києва, на відміну від решти міст України, мала виключне право обирати війта самостійно. Члени «лави», або «лавники», «засідателі», яких обирало міщанське населення, розглядали кримінальні справи та проводили попереднє слідство.

Магдебурзьке право сприяло розвитку української культури. Спочатку відновилися українські початкові школи при Києво-Михайлівському Золотоверхому та Києво-Печерському монастирях. Почали засновуватися приватні школи. Рівень викладання в них був досить високий: заняття велися давньоукраїнською книжною мовою, але досконально вивчалися також давньогрецька мова та латинь. Надане Києву Магдебурзьке право не один раз підтверджувалося, доповнювалося або змінювалося новими королівськими і князівськими грамотами. Однак розвиток місцевого самоврядування на його засадах у Києві переривався під тиском історичних обставин. Це було пов'язано з тим, що країна, і Київ зокрема, в різні часи перебували під юрисдикцією то Литовського князівства, то Польщі, то Росії. Відповідно й форми самоврядування зазнавали певних змін і часто це було не на користь міській громаді.

Так, у результаті Переяславської Ради у 1654 р. і поглинання України Московською державою становище самоврядної влади Києва знову докорінно змінилося. У цей час особливої гостроти набули суперечки між київськими міщанами та представниками російської влади (воеводами, військовими та торговцями) щодо відстоювання прав і привілеїв перших, проти посилення російського впливу на місто в цілому. Поступово тиск на самоврядну владу посилювався, а поряд із магістратом почали функціонувати воеводське і сотенне управління.

Починаючи з часів правління Петра I, частина України (Київ у тому числі) потрапила під міцний тиск нейтралістської політики російського уряду. В 1708 р. указом Петра I була створена Київська губернія, на чолі якої став генерал-губернатор, який, власне, був диктатором краю. І хоча Петро I та його наступники кілька разів офіційно підтверджували самоврядні права Києва, та на практиці багато чого з принципів місцевого самоврядування просто не визнавалося. Відбувалося пряме втручання вищої влади та генерал-губернатора в дії Київського магістрату й війта, особливо під час виборів посадових осіб міста. В період з 1781 по 1797 рр. Магдебурзьке право було тимчасово заборонено, а принципи самоврядування та економічні пільги для місцевої громади скасовувалися, управління територією повністю зосереджувалося в руках губернаторів.

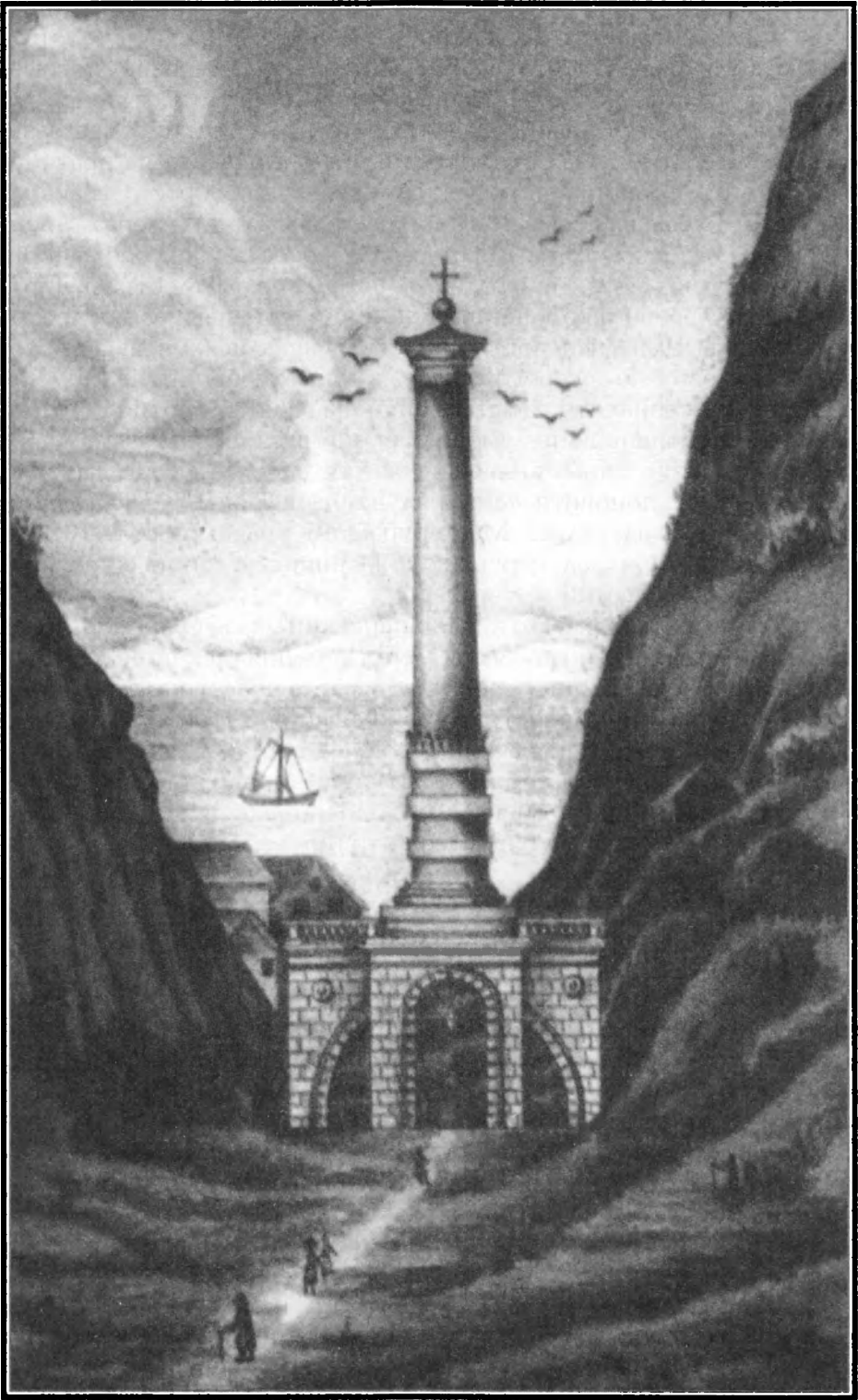
Потрібно зазначити, що економічні наслідки цього рішення були вкрай негативні, воно зумовило економічний спад, застій у виробництві, різке зниження рівня життя населення. Це змусило царську владу поновити самоврядування в Києві, хоча частина привілеїв, які надавалися Магдебурзьким правом, так і не була відновлена. Наприклад, царський уряд лишив за собою право розпоряджатися міськими землями.

А 23 грудня 1834 р. було видано царський указ «О преобразовании управления г. Киева», яким у місті відмінялися привілеї Магдебурзького права. Таким чином, воно було скасовано остаточно, а Київ позбавлений власного самоврядування на тривалий період.

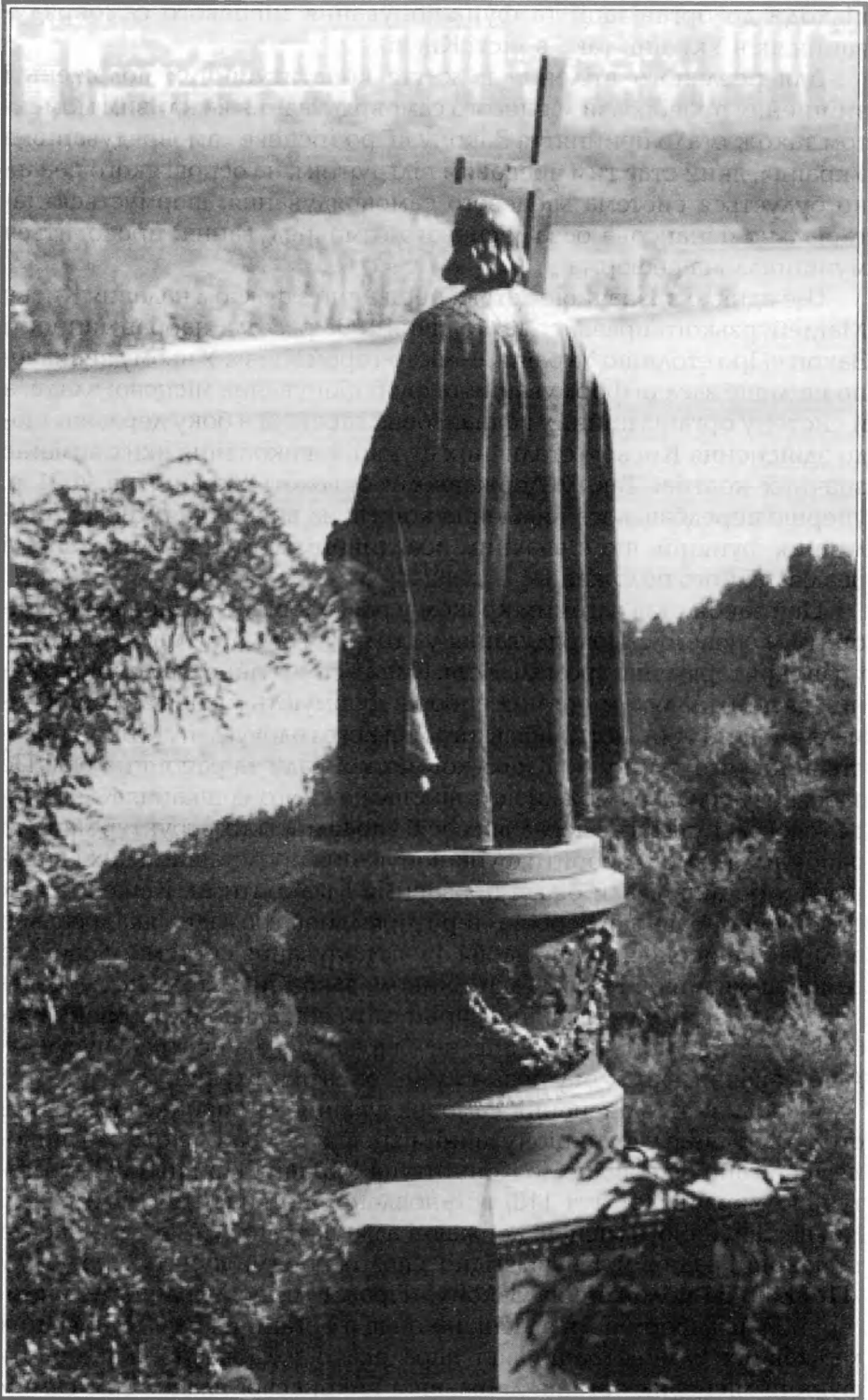
Безумовно, певні форми місцевого самоврядування протягом царської та радянської доби в місті існували, але вони були привнесені ззовні, а органи міської влади підпорядковувалися по вертикалі центральному уряду і фактично за радянських часів функціонували як органи державної влади.

Відродження місцевого самоврядування та поступове повернення в місті до принципів Магдебурзького права у широкому розумінні відбулося наприкінці 1990 р., коли був прийнятий Закон «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування», згідно з яким місцеві ради трансформувалися в органи місцевого самоврядування. Тобто вже 10 років ми будемо нову систему місцевого самоврядування на засадах Європейської хартії місцевого самоврядування, в якій проголошуються найважливіші принципи місцевої демократії та право населення на самоврядування. Починаючи з 1991 р., у Києві та його районах створювалися органи місцевого самоврядування, відбувалися процеси формування комунальної власності, проводилися демократичні вибори тощо.

Першим визначним етапом у реалізації положень Європейської хартії місцевого самоврядування стало прийняття Конституції України, яка закріпила конституційний статус місцевого самоврядування в Україні, гарантувала право територіальним громадам «вирішувати питання місцевого значення, окреслила основні

Монумент у пам'ять повернення Магдебурзького права Києву
(з малюнка М.Занревського)

Погляд у майбутнє...

підходи до організації та функціонування місцевого самоврядування як в Україні, так і в місті Києві.

Для реального втілення в життя конституційних положень і зміцнення правої бази місцевого самоврядування важливим моментом також стало прийняття Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», який став тим правовим підґрунтям, на основі якого реально будується система місцевого самоврядування, формується матеріально-фінансова база місцевого самоврядування, проводиться муніципальна реформа.

Ще однією визначною датою, порівняно з фактом надання Києву Магдебурзького права, стало 15 січня 1999 р., коли набрав чинності Закон «Про столицю України — місто-герой Київ». У ньому визначено не лише засади формування та функціонування місцевої влади, а й систему організаційних і фінансових гарантій з боку держави щодо здійснення Києвом столичних функцій, виконання яких вимагає значних коштів. Так, у Державному бюджеті України на 2001 р. уперше передбачалося виділення коштів на виконання Києвом столичних функцій, що є значним позитивним моментом у механізмі реалізації його положень.

Цей закон став вагомим кроком у розбудові та вдосконаленні системи місцевого самоврядування у столиці. Ним було надано більше прав територіальній громаді міста. Кияни самостійно, на демократичних засадах, шляхом прямих виборів формують місцеву владу. Громадяни міста обирають київського міського голову, депутатів до представницького органу — Київської міської ради та районних рад. Це забезпечує реальну можливість впливу кожного мешканця Києва через своїх депутатів на посадових осіб управлінських структур міста та районів, дає змогу зробити функціонування представницьких і виконавчих органів влади більш прозорими і відкритими. Кожен із них стає повноправною особою територіальної громади, яка реально впливає на процеси організації і функціонування системи місцевого самоврядування в Києві. Таким чином, закон про столицю забезпечив можливість ефективніше вирішувати соціально-економічні проблеми міста та його мешканців, не озираючись на центральну владу. А це є значним кроком у розвитку демократії в Україні.

Особливість здійснення самоврядування та виконавчої влади в столиці полягає у функціонуванні місцевих рад, які мають свої виконавчі органи відповідно до Конституції України. При цьому Конституцією України (стаття 118) встановлено, що виконавчу владу в м. Києві здійснюють місцеві державні адміністрації. Саме тому міська та районні ради в м. Києві, згідно з положеннями пункту 2 розділу 7 «Прикінцеві положення» Закону «Про столицю України — місто-герой Київ», формують власні виконавчі органи на базі відповідних державних адміністрацій, які паралельно (одночасно) виконують функції місцевих органів державної виконавчої влади. Тим самим управління соціально-економічним розвитком міста здійснюється на єдиній організаційній основі, комплексно, скоординовано.

Така форма організації влади в Києві виключає можливості виникнення в місті двох паралельно діючих головних посадових осіб та двох виконавчих органів (виконкому та міськдержадміністрації), функції яких об'єктивно перехреснюються та дублюються, якщо вони діють на одному рівні управління без належної координації. Таке дублювання обов'язково зумовить виникнення проблем у розподілі між ними прав, обов'язків і відповідальності, а врешті-решт конфліктної ситуації, прорахунків і прямих збитків через втрату чіткого керування містом.

Створення правової основи місцевого самоврядування, безумовно, є позитивним фактором, який дав поштовх для розвитку як самої системи, так і окремих її елементів. Проте цей процес не повинен стояти на місці. Йдеться про необхідність розроблення нових законодавчих і нормативних актів, які б уточнювали окремі положення базових законів, регламентували діяльність тих чи інших органів самоврядування. Хотів би зазначити, що в Києві багато чого вже зроблено. Прийняті відповідні рішення щодо формування муніципальної міліції, розроблено положення про органи самоорганізації населення, підготовлено й чимало інших документів. Проте існує ціла низка проблем, які необхідно вирішити найближчим часом як на рівні Верховної Ради України, так і на міському рівні.

Насамперед йдеться про необхідність прийняття законів, які були б спрямовані на зміцнення матеріально-фінансової основи місцевого самоврядування, а саме Податкового та Земельного кодексів, Закону «Про комунальну власність», де були б визначені правовий статус комунального майна, врегульовані питання щодо комунальної власності на землю та природні ресурси; законів «Про комунальні підприємства», «Про місцеві податки та збори», інших законодавчих актів, що забезпечували б реальну самостійність місцевих бюджетів тощо.

Для реального зміцнення економічних основ місцевого самоврядування планується протягом 2001—2003 рр. провести муніципалізацію міських земель, тобто розмежування земель на державні та комунальні, прийняти до комунальної власності низку промислових підприємств, які виробляють продукцію та послуги для мешканців міста, створити нові підприємства за участю комунального майна, в тому числі й спільні.

Крім того, триватимуть роботи з прийому до комунальної власності житлового фонду та об'єктів соціальної сфери, що дозволить зняти тягар по їх утриманню, а отже, підвищить ефективність роботи з промислових підприємств тощо.

Саме від того, як будуть вирішуватися ці та інші проблеми, залежатиме подальший розвиток місцевого самоврядування як фактора демократизації суспільного життя, необхідної передумови становлення громадянського суспільства в Україні.

Володимир Яловий,
заступник Київського міського
голови — секретар міської ради.

Ілюстрації до «Слово о полку Ігоревім».
Художник В.Лопата.

АСКОЛЬД

історії Русі IX століття було переломним етапом. На цей час завершується складний і тривалий процес формування феодалізму в східних слов'ян та в Давньоруській державі, столицею якої став Київ. Русь могутньою ходою йде на кін світової історії, утверджуючи себе в ролі поважного чинника тогочасної міжнародної політики. Піднесення, що позначилося на всіх сторонах суспільного життя, пов'язане з ім'ям Аскольда — одного з найвидатніших і наймасштабніших державних діячів раннього європейського середньовіччя.

Нащадок напівлегендарного Кия, прямий і законний спадкоємець київського престолу, Аскольд був останнім представником першої династії давньоруських зверхників. Змівивши при владі свого старшого брата Діра, він здійснив програму сміливих і далекоглядних заходів, спрямованих на зміцнення Київської держави та усталення її авторитету в очах середньовічної Ойкумени. Заради піднесення свого політичного реноме київський володар взяв собі титул кагана, що дорівнював імператорському. Тим актом Русь стала формально врівень з Візантією та Хозарією — найсильнішими тогочасними державами на сході Європи.

За врядування Аскольда Русь міцно утвердилася на узбережжі Понту, який у тогочасних документах не випадково дістав назву «Руського моря». Головний напрям політичних зацікавлень київського зверхника був спрямований на південь та південний схід. Його приваблювали багаті й культурні країни — насамперед Візантія, а також Хозарія, Болгарія, Закавказзя, далекий Халіфат.

У 852—853 рр. руське військо на прохання санарійців (населення Кахетії, тобто східної Грузії) брало участь у відсічі арабського наступу в Закавказзі. 864 або 865 р. київські дружини досягають міста Абесгун в Ісфагані — іранської провінції на південному березі Каспійського моря. Руських купців добре знають у самому Багдаді — уславленій столиці арабського халіфату, що тоді переживав найблискучішу пору своєї історії.

Аскольд підтримував тісні зв'язки з Хозарським каганатом та союзницькі — з мадярським ватажком Олмошем. Та найбільшою і найдалекогляднішою акцією Аскольда були славнозвісні походи проти Візантійської імперії та укладені ним мирні угоди з греками. Здебільшого прийнято вважати, що реально відбувся лише один похід, який, на думку одних учених, припадає на 860 р., а за твердженням других — на 866 р.

Тимчасом насправді тих виправ було чотири, причому з дуже різними наслідками. 860 р. київське військо та флот несподіваною атакою обложило імперську столицю із суходолу та моря і присилувало константинопольську адміністрацію укласти мирний договір, що мав характер капітуляції. Греки мусили сплатити київському каганові величезну контрибуцію і надалі зобов'язалися сплачувати Русі дани-

ну, яка йшла на утримання руських купців у Візантії.

863 р. відбувся напад Русі на Принцові острови в Мармуровому морі, наслідком чого була нова угода, теж дуже вигідна для Києва. Вона регулювала економічну базу для утримання руських негоціантів і дипломатів, що приїздили до грецької столиці.

866 р. відбувся третій грандіозний похід Русі на Царгород, який, проте, завершився катастрофою. Несподівана буря розкидала Аскольдів флот, і київському зверхникові довелося ні з чим повернутися додому. «І був у Києві плач велій», — констатує тогочасний літописець.

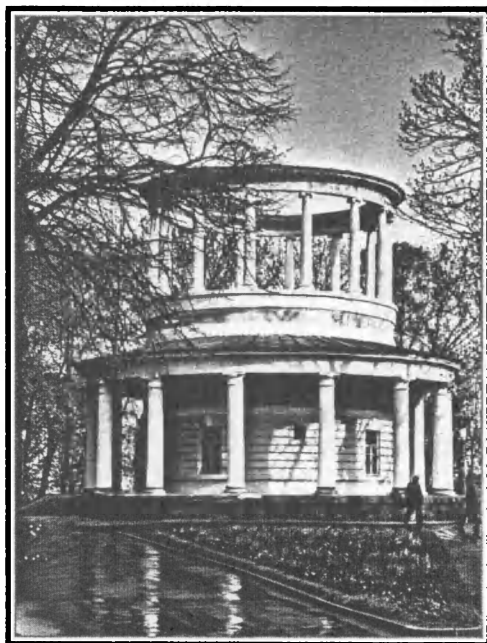
Аж нарешті 874 р. Аскольдові пощастило здобути переконливу сатисфакцію. Вели-

чезне київське військо водою та сухоходом рушило до Константинополя. Але до відкритої битви не дійшло, бо греки цього разу, не сподіваючись на фортуна, вирішили не спокушати долю і запропонували Аскольдові мир. Новий договір, укладений київським каганом, становив собою судейник чи правду: він регламентував ті юридичні казуси, що в давньоруському (звичаєвому) та візантійському праві передбачали різні санкції. І ця угода була дуже вигідна для Русі, бо максимально забезпечувала інтереси київської сторони.

Успішні в цілому походи Аскольда проти Візантії, яка на той час вважалася найсильнішою державою у Східній Європі, мали глибокі наслідки. Русь було визнано за велику державу, достойного контрагента імперії; авторитет її стояв досить високо, з нею мусили рахуватися всі тогочасні держави Середземномор'я.

Величезну увагу Аскольд приділяв ідеологічному та культурному розвитку своєї країни. І чи не найважливішим і найперспективнішим заходом він вважав запровадження православ'я в ролі державної релігії на Русі. Цей акт був глибоко закономірним і підготовленим попереднім розвитком країни. Християнські ідеї почали поширюватися серед племен Східної Європи (в тому числі й слов'янських) ще в перші століття нової ери. У VII—IX ст. деякі слов'янські володарі запроваджували християнство в межах своїх володінь і тим торували шлях до загальнодержавного утвердження нової віри у наших предків. Знаємо конкретний випадок, що стався на переломі VIII та IX ст. — хрещення новгородського князя Бравліна в Сурожі (сучасному Судаку) в Криму.

Серед наслідків переможного походу Аскольда на Константинополь 860 р. найвизначнішим, поза сумнівом, було перше хрещення

Аскольдова могила. Фото початку 1990-х років

Русі. Воно добре висвітлене в джерелах, зокрема грецьких (свідчення патріарха Фотія, безпосереднього учасника того акту: так званого Продовжувача Феофана, імператора Костянтина Багрянородного і т. д.), арабських (Ібн-Хордадбег, ал-Масуді), а також вітчизняних — хоча так звана «Володимирова легенда» спричинилася до вилучення реальних відомостей про хрещення 860 р. із давньоруських хронік заради утвердження Володимира Святого єдиним просвітником Русі.

У 863 р. була заснована Руська митрополія: першим митрополитом у нашій країні був Михайло Сирин, висвячений на Русь патріархом Фотієм 862 р. — разом із шістьма єпископами, що утворили середній шар новозаснованої ієрархії.

Запровадження християнства на Русі мало далекосяжні наслідки. Почався тривалий і багатогранний процес переоцінки ідеологічних вартостей — починаючи від засвоєння моністичного світосприймання й усвідомлення великої єдності Буття і кінчаючи переглядом етичних цінностей та настанов.

На принципово новий щабель підноситься давньослов'янська культура. У Києві започатковано муроване будівництво. Для цього з Греції запрошуюють досвідчених майстрів. Розвивається образотворче мистецтво. Особлива увагу звернено на писемну культуру. Русь починає перекладати своєю мовою церковні книги, насамперед біблійні, а може, й не тільки церковні.

Взимку 860/861 р. славетний просвітник слов'ян Кирило Філософ під час своєї хозарської місії мав нагоду бачити в Херсонесі «Євангеліє та Псалтир, руськими письменами писані». Це було за рік чи два до винайдення (а точніше — укладання) ним особливої слов'янської абетки (глаголиці). Отже, одразу після офіційного хрещення Русі в країні з'являються книги Канону, перекладені на нашу мову.

Поряд із церковною літературою починають писатися твори давньоруської літератури: зокрема започатковується літописання, що є однією з найблискупіших з'яв давньої культури нашого народу. Перший історичний компендій Русі, так званий «Літопис Аскольда», становив собою величний ідеологічний документ, покликаний визначити місце Київської Русі в загальній системі християнської Ойкумени. Історія нашої країни в цьому творі подається як невід'ємна частина загальнолюдського поступу. Київські книжники запровадили особливу «руську еру» — літочислення, за яким відлік років ведеться від 860 р., тобто від прилучення Русі до християнської благодаті. То була велична пам'ятка давньоруської філософської та суспільної думки, що засвідчила дивугідний, можна сказати, безпрецедентний рівень національної свідомості.

Аскольд трагічно загинув 882 р. внаслідок перевороту, здійсненого реакційною (антихристиянською) верхівкою за допомогою ладозького воєводи Олега. Усі досягнення видатного державця пішли за вітром. Почалася тривала і драматична смута язичницької реакції. Русь було відкинуто назад на цілий історичний етап.

*Михайло Брайчевський,
доктор історичних наук*

ОЛЕГ ВІЩИЙ

Проблема норманської інвазії в історії Київської Русі протягом двохсот років давно бентежить вітчизняну науку. Ранній норманізм, репрезентований Г.С.Баєром, Г.Ф.Міллером, А.Л.Шльоцером та іншими дослідниками XVIII ст., сьогодні виглядає курйозним пережитком. Нині кожен вчений утримується проголошувати варязьку династію Рюриковичів фундаментами Київської держави. Але крайнощі антинорманізму потребують критичної вивірки: не підлягає сумніву, що норманські загопи відіграли значну роль у нашій країні. Аналогічні процеси відбувалися по всьому морському периметрові Європи — в Німеччині, Бельгії, Нідерландах, Франції, Іспанії, Італії, у візантійських володіннях. Скидати це з рахунку було б украй нерозважливо.

Русь при цьому не була винятком. Близько 870 р. у Ладозі — столиці Став (північне об'єднання східних слов'ян та деяких не-слов'янських народів) виникла політична криза. Жодна партія не здужала взяти гору. За поширеним середньовічним звичаєм було вирішено запросити на ладозький престол когось з іноземних можновладців. Вибір зупинили на германському (шведському) конунзі Рюрикові. Його й запрошено урядувати в Північній Русі.

Вибір виявився фатальним. Рюрик одразу почав виявляти автократичні замашки і прагнути єдиновладдя. Спроба чинити опір з боку місцевої соціальної еліти не дала позитивних наслідків: повстання, очолене Вадимом Хоробрим, було придушене збройною рукою.

Рюрик помер 879 р., залишивши на ладозькому столі малолітнього сина Ігоря. Регентом став Олег — особа некнязівського рангу, але дуже спритна та нерозбірлива в засобах. За три роки по смерті свого благодійника він організував похід на південь і захопив Київ, убивши при цьому Аскольда — законного зверхника Південної Русі, й проголосив Ігоря київським князем.

Події 882 р. не можна трактувати як зовнішнє завоювання. То був внутрішній переворот, замислений і організований київською боярською опозицією. Б. Рибаків характеризував Олега як «безвісного конунга, що по-розбійницькому оволодів Києвом і помер невідомо де». Це не зовсім правильно. Якби Олег був просто заколотником, якому пощастило принагідно захопити владу, то було б ще півбіди. Об'єктивний хід розвитку не зазнав би істотних змін. Звичайному узурпаторові так чи інакше б іти в руслі шляху, прокладеного до нього. Київські події мали інший, не персональний характер. До влади прийшли інші суспільні сили — з іншими методами врядування, програмою, розумінням майбутнього країни. В Русі почалася реакція, що набрала кшталту язичницької.

Олег у нашій свідомості виступає креатурою фантастичною. Майже все, що розповідає про нього «Повість временних літ», демонструє яскраво виражений позаісторичний характер. Літописні повідомлення поділяються на дві частини. Перша складається з оповідок фольклорного типу, сповнених ірреальних деталей та подробиць (постановка кораблів на колеса під час походу на Візантію, дивовижна проникливість зверхника, що відмовився пити отруєне вино, смерть його від укусу змії і т. п.).

Другий цикл — безпардонна фальсифікація історичних відомостей, здійснена авторами третьої редакції «Повісті». До цієї групи повідомлень належить перетворення Аскольда на узурпатора, а самого Олега — на речника справедливої відплати і розповідь про походи 907 та 911 р. на Візантію (яких насправді не було); договори, нібито укладені Олегом з греками, тощо. Навіть визволення сіверян та радимичів з-під хозарської залежності, незважаючи на імовірність того епізоду, деякі дослідники беруть під сумнів. Іноземні джерела (зокрема, візантійські) взагалі Олега не знають, що для кінця IX та початку X ст. виглядає дуже дивно. Тож постать князя-узурпатора як реальної особи зникає.

Становище Русі після перевороту 882 р. було нелегким. Зміна династії закономірно призвела до відділення деяких «племенних» володінь від Києва. Олегіві, звелось підкоряти їх силою. У 883 р. відбувся похід проти деревлян, а також рать з улочами й тиверцями. За даними «Повісті временних літ» до володіння Олега входили землі полян (не повністю), деревлян, сіверян, радимичів. У цьому реєстрі відсутні дреговичі, ільменські словени, в'ятичі. Отож свіжоспеченому володарю насамперед довелося дбати про зміцнення своєї влади всередині країни.

Зовнішньополітичні позиції Русі теж зазнали істотних втрат. Греки скористалися зі смерті Аскольда, аби денонсувати вигідні для Русі договори, укладені з київським каганом. У кожному разі відносини Олега з імперією або взагалі припинилися, або були надто ослаблені. Становище нового зверхника мало й ту негативну сторону, що, користуючись підтримкою язичницького прошарку панівних верств країни, він поставив себе у гостру опозицію до прибічників християнства. Останні ж на той час становили досить численну і могутню соціальну силу. Це видно хоча б із того, що організатори перевороту 882 р. не здужали здійснити його власними силами і мусили вдатися по допомогу Славії.

Отож внутрішніх проблем Олег мав достоту, а відтак не міг приділити належної уваги зовнішнім. Вище відзначалося, що Олег не був князем і, не маючи персональних прав на владу, врядував іменем неповнолітнього княжича Ігоря. У 882 р., коли відбувався переворот у Києві, Ігор мав 9 років (народився 873 р.): отже, повноліття досяг десь близько 890 року і з того часу мав би правити самостійно. Але Олег — цей подвійний узурпатор — не поспішав передати владу в руки свого вихованця, брутально усунувши його від

державних справ. Це навряд чи подобалося Рюриковому синові і, звичайно, не могло викликати ніжні почуття до надто претензійного регента.

Помер Олег 912 р., залишивши по собі лиху пам'ять у народі. Його загибель містить деякі цікаві подробиці. Переказ про смерть від змії, що звила кубельце в черепі улюбленого князевого коня, належить до числа фантастичних епізодів, що забезпечили подвійному узурпаторові прізвисько «Віщого» (в устах християнського книжника це аж ніяк не похвала). Але на спеціальну увагу заслуговує питання про увічнення його пам'яті. Існує чотири версії з цього приводу і чотири місця поховання померлого володаря.

За одною версією, Олега поховано на горі Щекавиці; за другою — на горі, де нині університетська обсерваторія; за третьою — в Ладозі, за четвертою — за морем, у далекій Швеції. В цьому спектрі альтернатив відсутня та, що відповідала б ситуації. Олегові за рангом належало б бути похованим у княжому некрополі, розташованому на Старокиївській горі. Але саме цей варіант не фігурує в джерелах і це примушує замислитися над питанням про умови, за яких сталася загибель лихого державця, і чи справді утримував він владу аж до 912 р. Отже, події того літа мали певні таємничі аспекти, які спростовують ворожі щодо небіжчика фольклорно-літописні тенденції.

*Михайло Брайчевський,
доктор історичних наук.*

Микола Стратілат. І ожива історія...

ПЕТРО МОГИЛА — МИТРОПОЛИТ, УЧЕНИЙ

Другу чверть XVII ст. у розвитку духовної культури Наддніпрянської України називають «Могилянською добою», що дала рясні плоди навіть за межами України. Йдеться про архімандрита Києво-Печерської лаври, а згодом і митрополита Київського, Галицького і всієї Руси. Що ж такого зробила ця людина, щоб заслужити славу від цілого народу, з якого вона не походила, але з яким пов'язала і ототожнила себе, права якого всіляко захищала.

Петро Могила народився в Молдавії в сім'ї боярина Симеона Могили та його дружини, за одними даними — угорської князівни Маргарити (в православних документах Меланії), за іншими — польської шляхтянки. Боярська родина Могил наприкінці XVI—на початку XVII ст. висунулася на авансцену політичного життя Молдавського князівства.

Петро Могила народився 21 грудня 1596 р. А втім, дата його народження досі викликає дискусії істориків. В ті часи ні в Україні, ні в Молдові не існувало звичаю вести запис актів громадянського стану. Це запровадив вперше в Україні саме Петро Могила, коли став митрополитом і розпорядився про ведення парафіяльних реєстрів хрестин, шлюбів і поховань. Сам Петро Могила не залишив письмових свідчень про дату свого народження, немає свідчень і в документах, написаних його рідними. Отож цю дату встановлюють на підставі непрямих доказів або традиції.

Відомо, що Петро Могила святкував день свого народження напередодні Різдва Христового. Оскільки в ті часи дітей називали здебільшого ім'ям святого, пам'ять якого відмічається в день народження дитини, а напередодні Різдва, точніше 21 грудня, православна церква відзначала день пам'яті канонізованого митрополита київського Петра, то звідси зробили висновок, що Петро Могила народився 21 грудня. Це припущення підтверджується панегіриком, написаним і надрукованим латинською мовою 1645 р. ченцем Феодосієм Баєвським і піднесеним Петру Могилі в день народження.

Переважна більшість дослідників життя і творчості Петра Могили схилилися до дати народження у 1597 р., оскільки традиційно вважалося, що він помер на п'ятдесятому році життя. Відомо, що Петро Могила помер 1 січня 1647 р., отже, якщо йому мало виповнитися п'ятдесят, то, природно, він мусив народитися 1597 р.

Майже у повній згоді з цим перебуває текст на чорній марму-

ровій плиті, яка була встановлена в Успенському соборі Києво-Печерської лаври на місці поховання митрополита з написом:

ПЕТРЪ МОГИЛА
Митрополитъ Кіевскій
Скончавшійся 31 декабря 1646 года
на 50-мъ году жизни

Майбутній київський митрополит свою шкільну науку розпочав у Львові. 1586 р. львівське братство заснувало школу, до якої приймалися діти православних християн. То ж молдавські бояри послали своїх синів по науку до цієї школи, особливо ті, хто належав до львівського братства.

Отже, навчання Петро Могила розпочав на українській землі, у Львові, а не в Західній Європі.

Значна кількість біографів Петра Могили вважає, що пізніше він продовжив свою освіту в західноєвропейських університетах, але ніхто серед них не наводить конкретних прикладів такого навчання.

Як би там не було, а світогляд Петра Могили формувався одночасно під впливом учителів львівського братства і тих наук, що він їх міг вивчати у католицькій латиномовній школі. Розробляючи з часом власну систему освіти, він запозичив усе позитивне, з чим познайомився в школах, де навчався, для використання в колегіумі, який згодом носитиме його ім'я. Саме цим і пояснюється, з одного боку, його відданість православній церкві, а з другого, його відкритість до інших конфесій, примирливе ставлення до католиків і його повага до латиномовної літератури.

Певні джерела свідчать, що молодий молдавський боярин Петрашко Могила навчався «лицарському мистецтву та шляхетним справам» при дворі польського гетьмана Станіслава Жолкевського. Серед оточення польського короля Сигізмунда III С. Жолкевський вирізнявся своєю відвагою й розсудливістю, відданістю християнській релігії та справедливістю, захопленням наукою. Отож, юний Петро Могила дістав змогу поєднати вивчення не лише вільних наук, а й військового мистецтва, яке незабаром стане йому в пригоді.

В цей час дуже загострилися стосунки між Польщею та Туреччиною, і це вилилося у їх відкриту воєнну конфронтацію. Поляки прагнули мати державу «від моря до моря» (від Балтійського до Чорного), а турки намагалися розширити свої володіння за рахунок земель польської корони. Війни між ними відбувалися здебільшого на теренах України та Молдови. От і цього разу польське військо на чолі з гетьманом С. Жолкевським вступило на територію Молдови і зіткнулося з турками у кривавій битві під селом Цецора неподалік Ясс. Цецорська битва 1620 р. відома тим, що в ній поляки зазнали поразки, був убитий тодішній молдавський господар Гаспар Граціані, поліг героїчною смертю Михайло Хмельницький, а його син Богдан потрапив у полон. Через кілька

Петро Могила.
Ікона з Володимирського собора в Києві

днів неподалік Могильова загинув і сам польський гетьман.

Про участь Петра Могили у цій битві пишуть майже всі біографи київського митрополита. Після смерті С. Жолкевського протектором Петра Могили став гетьман Хоткевич.

Польсько-турецький військовий конфлікт досяг апогею 1621 р. у Хотинській битві, у якій Петро Могила брав участь разом з Адамом Киселем, відомим захисником прав українців. Саме під Хотинською фортецею і почалася їх дружба, яка тривала до самої смерті митрополита.

У цій війні перемогу над султаном Османом II, який став на чолі турецько-татарського війська, здобуло польсько-українське військо, в котрому козаць-

кими загонами командував гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Тоді ж Сагайдачний дістав поранення, від якого незабаром помер. У рік його смерті (1622) Петро Могила приїздив до Києва. Саме тоді поляки спробували посадити його на молдавський престол. У листі до великого візиря від 15 жовтня 1622 р. польський король пропонував туркам призначити господарем Молдови Петра Могилу, підкреслюючи молодість останнього. Але Порта не дала на це згоди.

А перед молодим Могиленком в цей час виникла дилема, яким шляхом іти далі: обрати кар'єру офіцера польської армії чи стати на стежку духовну, присвятивши себе захисту православних? Після 1622 р. він часто приїздив до Києва, де митрополитом тоді був Йов Борецький — колишній його наставник і духовник.

Зміна військової кар'єри на церковну в ті часи не була явищем незвичайним. У 1627 р. Петро Могила познайомився і встановив дружні стосунки з відомим книжником Мелетієм Смотрицьким, який потай вже перейшов на бік уніатів і всіляко намагався зблизити позиції православних та уніатських церковнослужителів.

Рік прийняття Петром Могилою чернецтва невідомий. Існує припущення, що це сталося 1627 р. після смерті Захарії Копистенського, напередодні виборів архимандрита Києво-Печерського монастиря.

Молдавський воєводич замислив реформувати не тільки внутрішньоцерковне життя православної церкви, а й освітню підготовку церковнослужителів і мирян.

Усвідомлення того, що втрата позицій православним духовенством пояснюється його неспроможністю змагатися на рівних з

вихованими на латинському класицизмі європейської культури католиками та уніатами, давало Петру Могилі розуміння нагальних потреб православної церкви взагалі й Києво-Печерської лаври зокрема як одного з оплотів православ'я в Україні.

6 вересня 1627 р. на провінційному сеймику в Житомирі «духовенство і обивателі» обрали Петра Могилу архімандритом Києво-Печерської лаври, хоча йому не виповнилося тоді й 31 року. Реакція деякого із суперників була дуже гострою. Житомирський староста Ян Тишкевич послав до Києва збройний загін, який 13 вересня окупував лавру і погрожував ченцям, котрі відмовилися обрати уніата Германа Тишкевича своїм ігуменом¹. Однак з часом пристрасті вляглися. 29 листопада 1627 р. король затвердив Петра Могилу на обраній посаді.

Одразу після обрання архімандритом Петро Могила приступив до виконання своєї програми. У 1628 р. він виголосив проповідь на Хрестопоклонну неділю «Хрест Христа Спасителя і кожної людини», в якій звертався до князя Яреми Вишневецького із закликом, щоб той тримався віри предків — православ'я. На жаль, ні ця проповідь, ні пізніше послання Ісайї Копинського до князя Вишневецького не мали позитивних наслідків щодо його конфесійних переконань.

Траплялося, що в захисті прав Києво-Печерської лаври або інших православних церков Петро Могила діяв сміливо і беззастережно. Саме тому А. Жобер писав, що він ховав під чернечою рясою войовничість жовніра і деспотичний темперамент молдавського воєводи².

Отже, молодість архімандрита не була недоліком чи вадою, а скоріше його перевагою, бо чи не найкраще серед своїх сучасників Петро Могила усвідомлював ту шкоду, якої заподіяло українському народові протистояння християнських церков, і тому щиро прагнув його подолати. Ця ідея пронизує всю його церковну діяльність. У цей час польський уряд уже зрозумів, що Берестейська унія не виконала поставлених завдань, і коли уніати висунули ідею патріархату руської церкви, який об'єднав би православних і греко-католиків Речі Посполитої, то навіть король Сигізмунд III підтримав цю ідею.

Перші кроки Петра Могили в напрямі міжконфесійного порозуміння були пов'язані з планами Мелетія Смотрицького. Після тривалих переговорів весною 1628 р. у маєтності Печерської лаври, розташованій в Городку Волинському, було домовлено скликати православний помісний собор, остаточно розглянути розбіжності між східною та західною церквами. Проект відповідної домовленості між уніатами та православними доручили підготувати Мелетію Смотрицькому.

Однак Смотрицький замість цього записав трактат під назвою «Апология подорожі до країв східних...», в якому в розколі звинувачує

чував православну церкву, котра нібито відійшла від справжньої віри, піддавшись ересям.

Тим часом у Володимирі зібрався собор уніатів. Планували об'єднати українського патріарха, що забезпечило б об'єднання греко-католиків та православних на основі персональної унії. Але на уніатів натиснув Ватикан, який суворо заборонив проводити синод спільно зі «схизматиками».

Попри всі труднощі Петро Могила розгортав свою діяльність у лаврі: зміцнив та розширив її друкарню, замислив створити при монастирі школу. У 1629 р. у лаврській друкарні був надрукований схвалений собором «Літургіаріон, або Служебник», завдяки чому священнослужителі руської православної церкви вперше одержали фундаментальне керівництво для відправи церковної служби (ним вони користуються, з незначними змінами, і сьогодні).

У «Служебнику» вперше був надрукований герб архімандрита Печерської лаври. Через десять років ця книга буде перевидана у переробленому вигляді з доповненням — ектеніями та молитвами Петра Могили на різноманітні випадки життя. «Служебник», безперечно, сприяв уніфікації богослужбової практики руської церкви і був одним із важливих кроків Петра Могили у здійсненні замисленої ним церковної реформи.

В 1631 р. у цій же друкарні була надрукована «Тріодь цвітна», яка містила всі церковні служби, починаючи від Великодня і аж до Свята Всіх Святих. У передмові-присвяті він формулює обов'язки доброго керівника. Серед них: призначати на службу мужів благих і благочестивих; в суді перш за все вину з'ясувати, а тоді вже вирок проголошувати; жити в мирі з усіма сусідами; за свободу вітчизни і своїх «підручних» мужньо стояти; воювати лише з ворогами, а «незлюбивих» щадити.

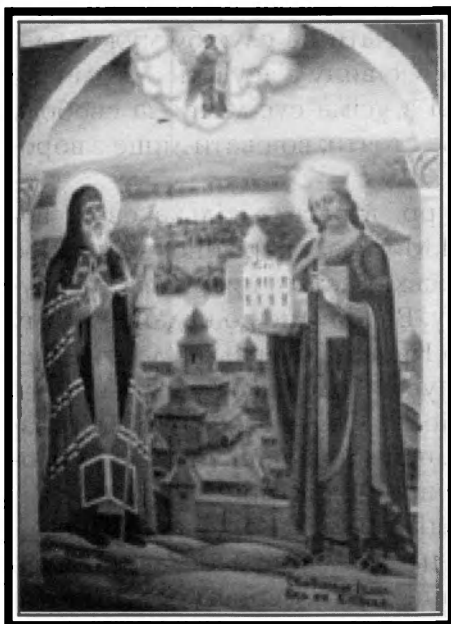
Печерська лавра в 1596—1627 рр. втратила кілька своїх володінь. Ставши архімандритом, П.Могила енергійно відновлює права обителі на храми й монастирські маєтки, інколи застосовуючи для цього навіть військову силу. Відповідно до наданого йому королем привілею він приєднав до Києво-Печерської лаври Пустинно-Микільський монастир, заснував Голосіївську пустинь, а в ній храм святого великомученика Іоана Сочавського (1631)³, розпочав будівництво шпиталю. Але ж найзаповітнішою мрією молодого ієрарха було створення школи при монастирі.

У Києві вже існувала православна братська школа на Подолі, заснована 1615 р. Вона будувалася на засадах православ'я. Петро Могила прагне сполучити цю традицію з вивченням польської та латинської мов.

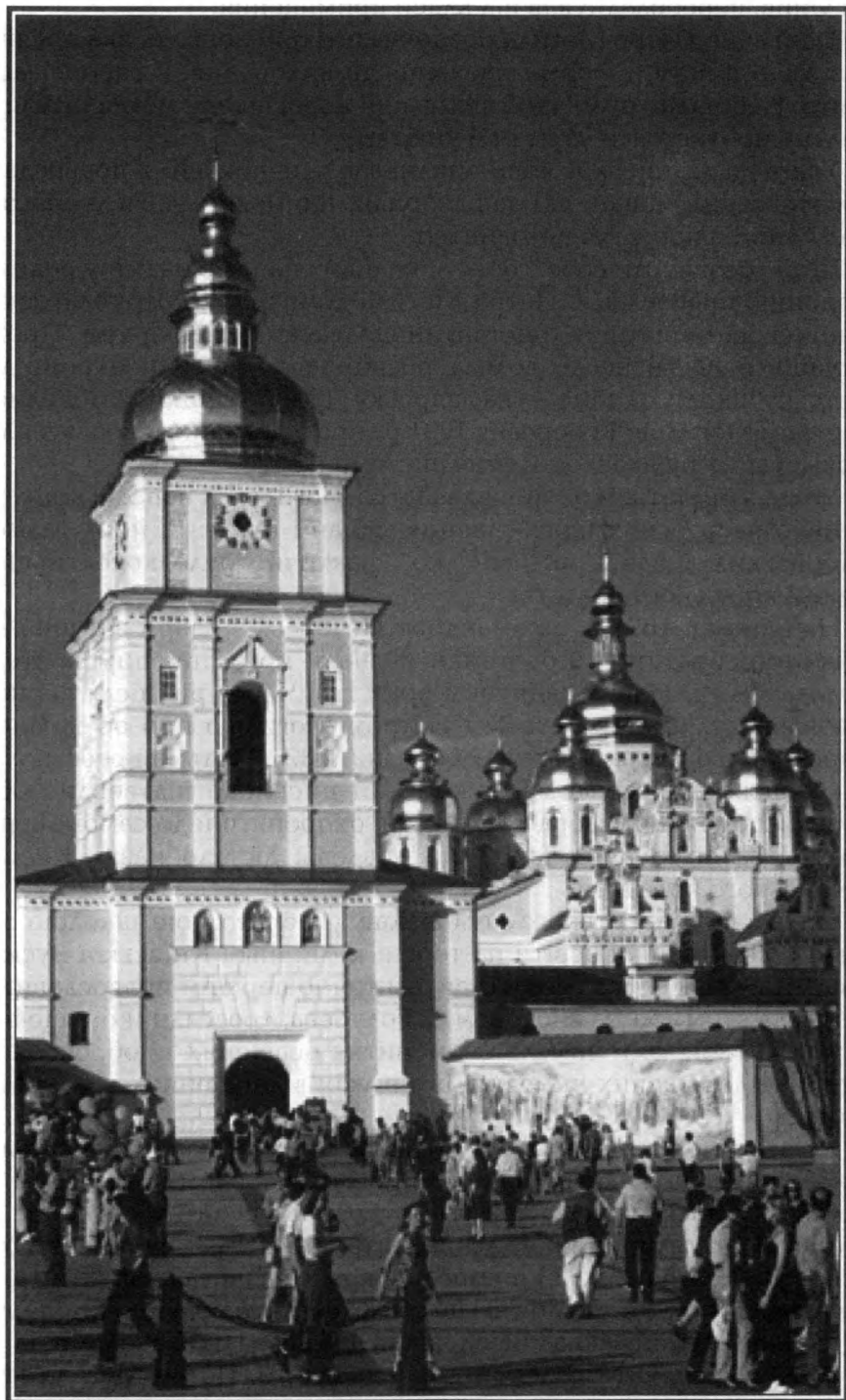
Петро Могила запросив зі Львова для роботи у «гімназії» до якого прийняли 100 учнів, двох освічених ченців — Ісайю Трохи-

Михайлівський монастир. Листівка XIX ст.

Фрески Михайлівського собора

Київ. Михайлівський собор

мовича та Сільвестра Косова. На власні кошти купував книжки для учнів, переобладнував під класи приміщення.

Фактично Петро Могила розпочав реформу освіти, яка полягала в зміні змісту й форми навчання та виховання, в європеїзації освіти. Необхідно було, щоб вихованці нової школи могли інтелектуально протистояти єзуїтам й уніатам.

Увага до латинської мови викликала занепокоєння православних київських міщан, які запідозрили, що новий навчальний заклад буцімто пропагує католицтво.

Щоб убезпечити себе з боку можливих нападів надміру ревних охоронців православ'я, Петро Могила домігся в 1631 р. благословення своєї ініціативи константинопольським патріархом. Проте ситуація в Києві не дозволяла розпорошувати сили окремо на братську школу, окремо — на лаврську. Тоді братчики домовилися з Петром Могилою 11 березня 1631 р. про об'єднання своїх зусиль, спрямованих на вдосконалення системи освіти.

Угода з братством охороняла Петра Могилу від нападів консервативно настроєних православних міщан і надавала йому захист запорозьких козаків, чиє військо фактично було колективним членом київського братства.

Наприкінці 1631 р. архімандрит Печерської лаври вступив до київського братства, а братчики визнали його старшим братом, наглядачем і довічним опікуном братства. Через рік після першої домовленості між братством і Петром Могилою про об'єднання лаврської та братської шкіл, 12 березня 1632 р., гетьман реєстрового козацтва Іван Кулага-Пержицький письмово підтвердив обіцянку запорожців «твердо захищати, охороняти й до самої смерті стояти» за об'єднання шкіл, що невдовзі дістало назву Києво-Печерського колегіуму.

Об'єднання лаврського «гімназіону» з братською школою заклало основи вищої освіти на терені колишньої Київської Русі, і утворений колегіум з часом став фактично першим православним університетом або, за висловом С. Голубєва, «розсадником, що випускав із своїх стін чимало знаменитих освічених і добродесних пастирів, державних чиновників і в усіх відношеннях зразкових громадян»⁴.

Як освітня установа колегіум Петра Могили мав європейську структуру, відповідаючи всім тодішнім навчальним стандартам. У ньому було вісім класів, навчання тривало спочатку сім років, а пізніше розтягнулося аж на дванадцять (у зв'язку із вивченням богослов'я). Проте польський король, як вже зазначалося, не дозволив викладати тут богослов'я, і це стало формальною причиною того, що навчальний заклад не одержав одразу звання академії.

Щоб забезпечити належний рівень освіти, Петро Могила стежив за кваліфікацією науково-педагогічних кадрів колегіуму. Для цього він посилав здібних учнів на навчання за межі України. Серед них були Інокентій Гізель, Єпифаній Славинецький, Софроній

Почаський, Тарасій Земка, Лазар Баранович. Викладачами ставали також кращі випускники колегіуму, наприклад Іоаникій Галятовський.

Петро Могила мріяв поширити започатковану ним систему освіти на всю Україну: 1634 р. він організував філіал київського колегіуму у Вінниці, згодом, у 1639 р., цей філіал був переведений на Волинь у місто Гощу. З 1636 р. існував філіал колегіуму і в Кременці. Наявність «училищних колоній» фактично свідчила про особливий статус могилянської колегії, яка діяла як академія. Але цей статус їй буде надано тільки в 1658 р. Гадяцькими угодами. Київський митрополит заснував освітні заклади нового спрямування за межами України. За його сприяння під час правління господаря Василя Лупула в столиці Молдови місті Яссах у 1690 р. було організовано слов'яно-греко-латинську академію, куди направили чотирьох київських викладачів.

Тоді ж, у 1640 р., київський митрополит звернувся й до московського царя Михайла Федоровича з пропозицією заснувати в Москві школу, в якій київські вчені навчали б дітей боярських і московських простих людей грецькій та слов'янській грамоті⁵. Але ця пропозиція не була прийнята: в Москві брали під сумнів чистоту українського православ'я так само, як у Києві зневажливо ставилися до московитів за їх неуктство.

Моголянський колегіум викликав занепокоєння польських урядовців, які всіляко намагалися його знищити, розігнати учнів і викладачів. Відряджені до Києва єзуїти заснували тут свій колегіум, метою якого було, за свідченням Іоаникія Галятовського, «жеби студенти з колегіуму руського до єзуїтського переходили для науки і латинської віри навчалися».

Попри все колегіум продовжував існувати. Вже через кілька років після смерті Петра Могили іноземні мандрівники засвідчували надзвичайно високий рівень загальної грамотності в Україні. Сирійський архідиякон Павло Алепський побував у 1654 та 1657 роках на нашій землі і відзначив, що «по всій землі руських ми помітили чудову рису, яка викликала наше здивування: всі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб... У землі козаків усі діти уміють читати, навіть сироти»⁶.

12 листопада 1632 р. до Царгорода виїхала делегація української православної церкви, щоб одержати від константинопольського патріарха Кирила Лукаріса благословення і дозвіл на зайняття Петром Могилою посади київського митрополита. Дозвіл було одержано, крім того, патріарх надав молодому митрополитові ще й почесне звання «екзарха святійшого апостольського константинопольського трону», тобто заступника патріарха.

Висвячення Петра Могили відбулося у Львові 1633 р. в Успенській (Волоській) церкві, яку двома роками раніше освятив сам Петро Могила.

7 липня (за старим стилем) 1633 р. Петра Могила урочисто зустрів Київ. Учні заснованої ним колегії піднесли йому панегірик, у якому висловлювали подяку за те, що він на сеймі «доказав ясніше сонця в полудень наші права, щодо сили — тверді, мов алмаз, золоті по своїй дорожчості, святі по своїй давнині».

Після повернення до Києва Петро Могила почав активно відбудовувати церкви, підтримувати освіту, книгодрукування, благодійництво. Саме тоді жителі Києва відібрали в уніатів Софійський собор.

Петро Могила подбав, щоб привести «єдину нашого народу православного оздобу, главу і матір всіх церков» Руси, як він називав Софійський собор, у належний стан. На той час Софія була дуже поруйнована, без ікон і прикрас.

Крім того, Петро Могила відновив церкву святого Василя (Трьохсвятительську), а на руїнах Десятинної 1635 р. почав будувати нову, однак спочатку розібрав храм Миколи Десятинного, який з'явився тут на руїнах Десятинної в XV ст., провів археологічні розкопки, зберіг стіну кладки часів князя Володимира, знайшов саркофаг останнього і спочатку мав намір встановити його після Великодня 1640 р. у Софійському соборі, але потім переніс останки хрестителя Руси до Успенського собору Києво-Печерського монастиря. Петро Могила також відбудував у Києві й стародавній храм Спаса на Берестові.

Не забував Петро Могила і про свою давню мрію — примирити всіх руських людей християнської віри. У зверненні до священників і віруючих Петро Могила писав: «Ми заявляємо смиренно прийняти до відома: 1) свободу християнську і несвободу старозавітну і людей старозавітних, які під страхом прокляття зобов'язані притримуватися записаних у законі Мойсеевим обрізання й обмеження щодо страв, тоді коли християни вільні від таких обмежень і їм дозволено і благословлено всі харчі, що на торгу і в крамницях продаються; 2) що християни, які зі старозавітними людьми ведуть мирно торгівлю іншими предметами,— дозволяється й благословляється їм, сином нашим духовним, з благословення Божого купувати і з благодарністю Господа Бога за його дари уживати харчі, м'ясо ялове і бараняче жидівського різання. Крім цього, ми закликаємо всіх, хто живе під одним законом (малося на увазі те, що «Старий заповіт» однаково визнається християнами і представниками іудейської релігії, до яких митрополит ставився цілком коректно. — С. С.), до сусідської дружби, згоди і приязні»⁷. Але на сеймі 1637 р. спроби замирення греко-католиків і православних східної церкви були зірвані, хоча Петро Могила всіляко схилявся до примирення на принциповій основі.

Польський король Владислав IV звернувся до Петра Могили та уніатського митрополита Йосифа Вельяміна Рутського з пропозицією домовитися між собою і обрати патріарха української

церкви. На цю посаду король мав намір рекомендувати Петра Могилу.

Чутки про те, що Петро Могила має стати першим «руським» патріархом, були поширені як у самій Польщі, так і за її межами. Вони дійшли, очевидно, й до Боплана, французького військового інженера і картографа. У своїй розповіді про Києво-Печерську лавру Боплан називає її резиденцією митрополита або патріарха, а П. Могила представляє як главу всіх українських єпископів⁸.

У Ватикані від ідеї патріархату для руської церкви рішуче зреклися й на цьому наполягали і в 1637-му, і 1638-му роках, категорично відмовляючись від обговорення будь-яких догматичних питань і тим самим зриваючи всі спроби, спрямовані на примирення церков. Тодішні католики навіть уніатів вважали нижчою категорією віруючих, не кажучи вже про представників інших конфесій. Єдиною правильною вірою вони вважали тільки свою, тому хотіли підпорядкувати собі православних шляхом злиття церков, тоді як Петро Могила хотів їх об'єднання, а не підпорядкування однієї церкви іншій.

У 1643 р. Петро Могила з метою піднесення благочестя й християнської моралі його пастви канонізував печорських преподобних ченців, похованих у ближніх і дальніх печерах монастиря. Він створив пантеон власних святих, добре розуміючи, що це посилить патріотичні почуття руських людей. Однак Московська патріархія, а згодом і Святійший Синод не визнавали «Канона печерським святим» і тільки в другій половині XVIII ст. було дозволено друкувати служби печерським преподобним та включати їхні імена в московські місяцеслови.

За життя Петра Могили була ще одна спроба об'єднання церков, так звана універсальна унія. Холмський уніатський єпископ Мефодій Терлецький у 1643 р. попросив папу римського звернутися листовно до 24 видатних діячів церковної й світської влади, серед яких троє були православного віросповідання. Серед останніх Ватикан не виявив довіри луцькому підскарбію князю Г. Четвертно-Четвертинському, але двом іншим — Петру Могилі та чернігівському воєводі Адаму Кисілю — папа листи надіслав.

В архівах Ватикану знайдено документ під назвою «Спосіб загальної згоди, сформульований від частини неуніатів», який можна вважати своєрідною відповіддю на листи з Риму і до складання якого, очевидно, був причетний і Петро Могила.

Петро Могила підкреслював, що розходження між грецькою й латинською вірами фактично стосується другорядних питань, а не самої суті віри. У цих питаннях можливий компроміс. А головною проблемою є визнання зверхності папи римського. Він стояв на принциповій позиції, що об'єднання церков не має означати їх злиття.

Петро Могила критично ставився до Берестейської унії, яка мала на меті не збереження православ'я, а перетворення грецької

віри на римську. Але він був згодний на визнання зверхності папи римського, якщо це буде на користь православної церкви. 16 березня 1645 р. Конгрегація Пропаганди Віри, розглянувши пропозиції православних, підтвердила свою головну умову: визнання всіх католицьких догматів⁹.

У своїх богословських працях П. Могила послідовно відстоював теоретичні позиції православної церкви. Одним із основних його творів було «Православне ісповідання віри православної й апостольської церкви Христа», який ще називають православним катехизисом. З метою ознайомлення з ним найширшої церковної громадськості оригінал був написаний латинською мовою.

Цей твір мав велике значення не тільки для українського богослов'я, а й для розвитку духовної культури всієї системи православ'я в різних країнах. Думки, висловлені у ньому, лягли в основу всіх досліджень православного вчення. Праця витримала десятки видань різними мовами.

Декан богословського факультету Бухарестського університету проф. Думітру Попеску вважає: «Ісповідання Петра Могили залишиться у віках світлим смолоскипом своїми закликами до любові, примирення, спільності й гуманності. Ісповідання не обмежується тільки тим, щоб відхилити новації, що мали б жахливі наслідки для життя й покликання Церкви, а намагається водночас перекинути мости зустрічі й примирення між Католицизмом і Православ'ям».

Торкаючись питання про об'єднання церков, Петро Могила писав: «Східна церква завжди просить Бога про з'єднання церков, але не про таке з'єднання, якою є нинішня унія, котра жене людей до єднання палицями, тюрмами, несправедливими процесами і всякого роду насильством. Така унія творить не з'єднання, а розділення»¹⁰.

Останньою великою працею, у створенні якої брав безпосередню участь Петро Могила, був «Требник», що його було видано 16 грудня 1646 р.—за два тижні до передчасної смерті митрополита. Це величезний том на 1700 сторінок, у якому докладно описані й обгрунтовані обряди східної церкви, причому, якщо вони розходяться з відповідними обрядами західної церкви, то пропонуються компромісні вирішення богословських протиріч, що є в окремих таїнствах, і зводяться до мінімуму відмінності в ритуалах. Це був, за словами М. Забуги, «уніфікований варіант богослужбової книги, яка і до сьогодні є джерелом та критерієм полагодження всіх суперечливих питань обрядовості».

Так, за «Требником» допускається при проведенні обряду хрещення не лише повне занурювання тіла у воду, а й обливання, і це мотивується так: «Щоб кожна церква зберегла першу чи другу форму хрещення за звичаєм, якого вона дотримувалася з давніх часів»¹¹... Саме через це московіти часто називали українців «обливаннями».

На відміну від правил, що існували в російській церкві, Петро Могила не наполягав на повторенні обряду хрещення для християн-протестантів чи католиків, якщо вони переходили у православ'я: протестантів лише помазували миром, а католиків і уніатів приймали тільки на основі визнання ними православних догматів. Ця відмінність згодом поширилася й була прийнята і в Росії. Взагалі українська церква не боялася в своїх ритуалах іти на запозичення від західної церкви, якщо це запозичення не суперечило ідеям православ'я. Так, в українських церквах по п'ятницях у перші чотири тижні великого посту на вечірніх службах читалися уривки з «Нового заповіту» про страждання Ісуса Христа (пасії), що не робилося спочатку в церквах Великої Росії.

«Требник» Петра Могили був дуже популярною в Україні книгою. Про це може свідчити хоча б те, що її добре знав Т. Шевченко. Через два століття після виходу в світ цієї книжки, перебуваючи на засланні і розмірковуючи над дивними перетвореннями деяких представників християнської релігії, котра, мов ніжна матір, за всіх, навіть за злочинних своїх дітей, молиться і всім прощає, наш національний геній з пам'яті записав у своєму щоденнику 15 липня 1857 р.: «В требнике Петра Могилы есть молитва, освящающая нареченное или крестное братство. В новейшем требнике эта истинно христианская молитва заменена молитвою об изгнании нечистого духа из одержимого сей мнимой болезнью и о очищении посуды, оскверненной мышью. Это даже и не языческие молитвы. Богомудрые пастыри церкви к девятнадцатому веку стараются привить двенадцатый век. Поздненко спохватились»¹².

Петро Могила спростував історичну містифікацію про залежність української церкви найдавніших часів від Рима, але водночас він знайшов у собі мужність відмовитися від тих категоричних оцінок, які він давав православ'ю і католицизму на початку своєї діяльності («православна віра є правда, а віра латинян погана, бо перша має силу благодаті Святого Духа, а остання позбавлена такої благодаті»).

Незадовго до смерті Петра Могили знову поширилися чутки про самостійний патріархат народу руського в Речі Посполитій і про примирення православних з уніатами.

Далекоглядний громадський діяч Петро Могила усвідомлював, що від конфесійних незгод страждає передусім український народ, адже боротьба «Руси з Руссю» послаблювала його. Проте, на відміну від українського козацтва, яке тяжіло до революційного шляху розвитку, київський митрополит, обережний і мудрий політик, стояв за еволюційний шлях у легальних формах. Саме це й привело його до переговорів з католицькою церквою. Однак переговори були утруднені негнучкою позицією Ватикану, який визнавав «правильною» лише свою віру і свої догмати, а представників інших християнських віросповідань вважав «зблудними вівцями».

Петро Могила фактично висунув ідею автокефальності української церкви, коли у своєму листі-відповіді на звернення папи римського писав: «Щоб митрополит обирався собором руських архієпископів та єпископів за давнім звичаєм і не звертався за своїм затвердженням до Риму». І ця ідея частково була прийнята Ватиканом. У рішенні Конгрегації і Пропаганди Віри від 16 березня 1645 р. було записано, що «сам митрополит зможе призначати єпископів у своїй єпархії без згоди Апостольського престолу», але до цього були додані неприйнятні для православних умови (зокрема про затвердження митрополита на своїй посаді папою римським).

Наладнавшись на компроміс, Петро Могила чекав поступок від партнера в переговорах, бо й сам їх робив, але не дочекався. Новий папський нунцій у Польщі Джованні ді Торрес повідомляв Ватикан 22 грудня 1646 р., що йому стало відомо про смертельну хворобу Петра Могили. Київський митрополит помер новорічної ночі 1647 р. (за старим стилем). Його плани надрукувати виправлене видання «Біблії» та великий збірник житій святих так і не були здійснені.

За дев'ять днів до смерті, неначе відчуваючи її, він власноручно підписав заповіт, у якому, серед іншого, просив поховати його в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. У заповіті Петро Могила написав: «Бачачи, що занепад святого благочестя в народі руському походить не від чогось іншого, як від цілковитої нестачі освіти та науки, я дав обітницю Богу моєму—все моє майно, що дісталось від батьків, і все, що буде діставатися від прибутків, одержаних з доручених мені святих місць, з маєтків, для цього призначених, віддавати частково на відновлення зруйнованих храмів Божих, від яких залишалися жалюгідні румовища, частково — на заснування шкіл у Києві».

Заповітом київський митрополит віддавав заснованій ним школі значну частину свого майна, в тому числі хутір Позняки, всі придбані ним у Києві будинки, Солениківський плац на Подолі, половину худоби й господарства з хутора Напологи, всю свою бібліотеку (яка була на той час найкращою і найбагатшою в Києві і однією з найкращих в усій Речі Посполитій).

19 березня 1647 р. відбулася урочиста церемонія поховання Петра Могили. Зібралось дуже багато народу, щоб провести в останню путь митрополита, якого українці полюбили як свого пастиря і який ототожнив себе з народом руським, себто українським, на захисті прав котрого він непохитно стояв упродовж всього життя. Траурна процесія пройшла від собору Святої Софії до Києво-Печерської лаври.

У лівому криласі Успенського собору була викопана яма, в якій був улаштований саркофаг із червоношиферних плит. Труна з тілом покійного митрополита була опущена в саркофаг, на віку поблискували дві срібні пластини: на одній був герб небіжчика, а на другій — його епітафія. З весни 1647 р. і аж до літа 1982 р., тобто

впродовж 335 років, цих пластин більше ніхто не бачив, бо саркофаг був обкладений цеглою, як склеп.

На смерть Петра Могили було написано багато віршів, особливо учнями його колегії, зокрема через місяць після похорону Йосип Калимон видав у друкарні Києво-Печерської лаври збірку творів, написаних з цього приводу, — «Жаль поновлений».

Хоч Петро Могила не здійснив багато чого із замисленого, зокрема й об'єднання українських церков, та він лишив помітний слід у нашій духовній культурі.

В церковній діяльності він прагнув до здійснення євангельського постулату: «щоб було одне стадо і один пастир». Він уважав, що християнська церква повинна об'єднувати людей — і не тільки одного племені, а й різних націй і конфесій. Петро Могила хотів, щоб церква стала активною суспільною установою й відігравала відповідну роль у суспільному житті.

«Енциклопедія українознавства», видана українською діаспорою, належним чином оцінила цю його діяльність: «Могила зумів поєднати щиру відданість ідеалам і традиціям Православного Сходу з глибоким розумінням історичних і культурних заслуг Католицького Заходу і прагнув створити синтезу вселенськості на базі Руської (Української та Білоруської) церкви»¹³.

Петро Могила зробив Київ центром української самосвідомості в час посиленого впливу іноземної ідеології. «Заслуга Могили та його вченого гуртка полягала в тому, що вони змогли в цілому природно адаптувати на українському православному ґрунті впливи західної Контрреформи, поєднати її надбання з власною київською традицією»¹⁴. Він мав численні заслуги в галузі освіти (заснування Києво-Могилянської академії) і науки (організація Могилянського атенею). Адаже заснований ним православний університет поклав початок добрим традиціям не лише в Києві, а й у Москві, Петербурзі та Казані, куди виїздили викладати професори і вихованці Могилянської академії. В середині XVIII ст. вищі ієрархи Великої Росії були переважно українцями або вихованцями Київської академії. Недарма Святий Синод 1757 р. прийняв як офіційний ритуал російської церкви укладений Петром Могилою «Євхологійон».

Київська академія протягом десятиліть була кузницею української інтелігенції, її професори виховували своїх учнів в усвідомленні українства як «нації Володимира». Звідси вийшли Єпіфаній Славинецький і Феофан Прокопович, Іван Самойлович та Іван Мазепа, Іоанікій Галятовський та Лазар Баранович, Іван Виговський та Пилип Орлик, Григорій Сковорода та Георгій Кониський, Павло Полуботок і Данило Апостол, Максим Березовський та Артемій Ведель, Михайло Козачинський і сотні відомих діячів, до того ж не лише української, а й російської, білоруської, сербської, румунської, грузинської, болгарської, грецької культур.

Але чи не найважливішим в оцінці діяльності Петра Могили, людини державницького розуму, є започаткований ним процес самоусвідомлення православною українською елітою, а згодом і ширшими колами нації своєї етнічної, конфесійної, політичної та культурної окремішності. Цьому сприяло прагнення Петра Могили перетворити православну церкву в національного репрезентанта українського та білоруського населення в межах тодішньої Речі Посполитої. Ще в XVI ст. С. Кленович у поемі «Роксоланія» назвав Київ Римом православних. Саме таким його хотів бачити Петро Могила.

У світлі великоросійських прагнень поширювати месіанські ідеї «третього Риму» й обстоювати особливу роль Москви культ київських святинь, підтримуваний Петром Могилою, набуває нового смислу. Виступаючи одночасно і проти полонофільства, і проти москвофільства, він захищав ідею «руської державності». Отже, перед нами видатна постать подвижника, який присвятив себе захисту православ'я, прав українського народу і благородних ідей екуменізму, що нині здобувають дедалі більшої популярності на земній кулі.

В історії розвитку української культури Петро Могила, безумовно, заслужив записаного в його епітафії звання «великого і славного мужа». У дні святкування 400-річчя від дня народження видатного церковного діяча Петра Могили було канонізовано.

-
- 1 Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. – Париж, 1969. – С. 62.
 - 2 Jovert A. Op. cit/ – P. 271.
 - 3 Голосіївська пустинь була ліквідована в 30-ті роки XX ст., а її будівлі зруйновано після Другої світової війни.
 - 4 Голубев С. История Киевской духовной академии. – Киев, 1886. – С. 177.
 - 5 Петров Н.Н. Киевская академия во II половине XVIII века. – Киев, 1895. – С. 70.
 - 6 Алепский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в XVII веке, описанная его сыном, архидиаконом Павлом Алепским. – Москва, 1897. – Вып. 2. – С. 2, 15, 58.
 - 7 Галант И.В. Киевский митрополит Пётр Могила и его отношения к евреям // Киевская Старина. – 1905. – Т. 39.
 - 8 Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. – С. 81.
 - 9 Голубев С. Цит. соч. – Т. 2. – С.216.
 - 10 Див: Костомаров М. Галерея портретів. – К., 1998. – С. 119.
 - 11 Евхологiон, Албо молитвослов или требник. – Київ, 1646. – С. 8.
 - 12 Шевченко Т. Повна збірка творів: – Т. 3: Драматичні твори. Журнал. Листування. – Київ, 1949. – С. 133.
 - 13 Енциклопедія українознавства – словникова частина. – Париж–Нью-Йорк, 1966. – Т. 5. – С. 1632.
 - 14 Крижанівський О.П., Плохий С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кн. 3: кінець XVI – середина XIX ст. – К., 1994. – С. 65.

*Станіслав Семчиноський,
доктор історичних наук.*

ВИНИКНЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ЖУРНАЛУ «КИЄВСКАЯ СТАРИНА»

сінні цього року минає 120 літ від дня виходу в світ українознавчого енциклопедичного часопису «Киевская старина». Розвиток української журналістики кінця XIX — початку XX століття проходив у складних умовах, що позначилися сумнозвісними Валуївським циркуляром 1863 р. та Емським царським указом 1876 р. Російський царат жорстоко придушував українську культуру та літературу, забороняв видання українських газет і журналів. Характеризуючи цей період, «Русская мысль» писала в 1905 р.: «...Цензура налагала свой запрет на эти периодические издания и даже не допускала их в свет»¹, «...в 1905 г. из 45 рукописей не дозволены для печатания 22, т. е. 49%»². Тому майже вся українська періодика кінця XIX — початку XX століття концентрувалася в Галичині в умовах порівняно легших цензурних утисків (журнали «Зоря», «Правда», «Громадський світ»; газети «Діло», «Батьківщина», низки альманахів).

На Східній Україні лише через 20 років після «Основи» (1861—1862 рр.) з'явився новий журнал «Киевская старина» (1882—1906 рр.) — щомісячний історичний, етнографічний та белетристичний часопис, що виходив російською мовою. Царська цензура забороняла публікації українською мовою і дотримувалася вимоги царя: «Строго следить за теми местами в украинских книгах, где трактуется о народности и речи украинской, чтобы украинцы не давали предпочтения любви к родине перед любовью к отечеству»³.

Задум створити журнал виник ще в травні 1861 р., коли в квартирі інспектора, пізніше директора Другої гімназії М. Чалого зібралися представники старої Київської української громади, яка була швидше гуртком, аніж організацією. Її члени — вчитель Першої Київської гімназії В. Антонович, петербурзький урядовець О. Лазаревський — обговорювали питання про видання в Києві журналу, який би висвітлював минуле і сучасне України.

Після смерті Шевченка значно зміцніли українофільські настрої, які були розцінені самодержавними властями як сепаратичні. Почався черговий етап заборони всього українського.

6 квітня 1865 р. був виданий перший в Росії закон про пресу, який давав право деяким столичним журналам виходити без цензури. В Україні таким правом користувалася газета монархічного напрямку «Киевлянин».

Редакція і співробітники «Ніевской Старины».

Зліва сидять: П. І. Житецький, О. М. Лазаревський, В. В. Тарновський, М. К. Чалий, М. В. Шугуров, В. Б. Антонович, К. П. Михальчук, А. В. Стороженко, В. І. Щербина. Стоять: Е. О. Кивлицький, М. П. Василенко, В. П. Науменко, А. І. Дудна-Степович, Н. В. Молчановський, О. І. Левицький, М. В. Стороженко, В. О. Мякотин. (Фотографія з 1898 року).

У роки вимушеного німування творча інтелігенція шукає хоч мінімально необхідного простору для випробування своїх сил на «ділі». В середині 1874 р. на Третньому археологічному з'їзді у Києві знову зустрілися В. Антонович та О. Лазаревський і вели мову про видання українознавчого історичного журналу. Ідею створити друкований орган виношує і М. Старицький. Очолити його, на думку М. Старицького, міг би тільки М. Драгоманов: «...Если ты на рамена свои не возьмешь издание (официально или нет — это все равно), то оно погибнет в эмбрионическом развитии. В литературном отделе, посвященном местной народной жизни, будет допущен язык местный как лучшее орудие; прочие же отделы могут быть и на языке великорусском, кроме корреспонденций»⁴.

Вибір цей мав певні підстави. Соціолог, публіцист, історик, літературний критик і фольклорист, М. Драгоманов зробив чимало для розвитку суспільно-політичної думки і для зміцнення зв'язків творчої інтелігенції Східної України й Галичини, а також в організації видавничої справи. Проте Драгоманов внаслідок переслідувань змушений був емігрувати в Женеву.

О. Лазаревський, котрий переїхав у Київ, і В. Антонович, в деталях обговоривши обсяг, зміст, мову майбутнього журналу, стали перед фактом: хто буде редактор-видавець? Адже неодмінною рисою майбутнього редактора повинна бути благонадійність, лояльність до Петербурга.

Ще в 1880 р. в «Киевлянин» з'явився фейлетон «Киевская старина и новина», підписаний прізвисьмом Е. Железняк з передмовою, в якій згадувалося про київського митрополита Євгенія (1767) і на честь його дня народження в газеті відкривався новий відділ «посвященный воспоминанию прошлого в киевской земле»⁵. Цю думку підтримали особи київського духовенства, професори Київського університету й академії. Сам «Киевлянин» запропонував не тільки готові матеріали, а й засоби на видання. Складність полягала у виборі видавця «Киевской старины». Деякі претенденти відмовлялися від посади ректора, інші боялися цензурних утисків.

Вибір упав на Петра Лебединцева, Софіївського протоієрея. П. Лебединцев відмовився, пославшись на свій вік, і запропонував на цю посаду свого брата, Феофана Лебединцева, колишнього члена старої Київської української громади.

Та одержана згода Ф. Лебединцева не вирішила всіх проблем. Потрібно було підібрати назву часопису і — що найскладніше — одержати дозвіл на його видання. З кількох назв («Украинская старина», «Запорожская старина», «Украинский архив») після обговорення зупинилися на назві «Киевская старина».

На початку жовтня 1881 р. із Петербурга було одержано офіційний дозвіл на видання журналу, а вже 20 січня 1882 р. київський цензор Рафальський поставив на новому виданні свій штамп і підпис⁶.

За чверть століття існування журнал, зрозуміло, змінювався. Проблематика його розширювалася, науковий потенціал посилювався, рівень вміщених праць поглиблювався, збільшувалася кількість літературно-критичних публікацій, якісних змін зазнав ідейний напрям журналу. І це цілком закономірно, оскільки змінювалася редакція журналу, постійно вливалися нові авторські сили, які збагачували журнал новим науково опрацьованим матеріалом. «Киевская старина», — писав О. Дей, — відрізнялася своїм індивідуальним обличчям серед тодішніх науково-літературних журналів Росії. Воно виявлялося в тенденції журналу підпорядкувати наукові дослідження та матеріали з історії України та українську культуру (наскільки це було можливо в умовах цензурного становища) розвиткові й поширенню ідеї національної, історичної та етнографічної самобутності України в буржуазно-ліберальній інтерпретації цієї ідеї. Щодо цього «Киевская старина» в 80—90 роках у сфері суспільної тогочасної думки була виразником поміркованих визвольних прагнень української буржуазії до національної самостійності»⁷.

Погоджуючись із твердженням ученого про індивідуальне обличчя журналу, мусимо заперечити «буржуазно-ліберальну інтерпретацію» національної ідеї і не погодити з беззастережним висновком, що «Киевская старина» виражала прагнення «української буржуазії до національної самостійності». Достатньо переглянути

бібліографію журналу за 25 літ, завдання, які ставила перед собою редакція, та й поіменний список автури, щоб спростувати ці висновки. Початкова мета журналу, зумовлена самою назвою, що обмежувалася проблемами старовини Південного краю Росії, вже в 1882 р. була значно розширена: «В «Киевской старине» будут печататься самостоятельные исследования по истории южной России и разнообразные материалы для нее в виде особо ценных исторических документов, мемуаров, хроник, дневников, записок, воспоминаний, рассказов, биографий, некрологов и т. д.»⁸.

Отже, діапазон проблем, порушуваних у журналі, був надзвичайно широкий. Він, крім охоплення всіх сфер тодішнього життя в найрізноманітніших його верствах і проявах, намагається спрогнозувати майбутнє за допомогою історичного минулого, наблизити старовину до розуміння її сучасниками, бо без минулого нема майбутнього. Це, безумовно, було прогресивною рисою журналу.

Та й імена співробітників та авторів, серед яких О. Лазаревський, В. Антонович, М. Драгоманов, І. Франко, О. Веселовський, С. Єфремов, І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, В. Винниченко та інші, говорять самі за себе.

Цілком зрозуміло, що в журналістиці, як і в усякій культурній спадщині, є те, що належить лише своєму часові й тепер безповоротньо відійшло в минуле, але «Киевская старина» по праву належить майбутньому, бо з неї ми й сьогодні черпаємо знання з усіх галузей суспільного й політичного життя. Вона належить до тих періодичних видань, які сприяли розвиткові української культури, літератури, історії і внесли гідний вклад у наше українознавство на зламі двох століть.

1 Русская мысль. — 1905. — Кн. 3. — С. 145.

2 Там же. — С. 145.

3 Там же. — С. 131.

4 Старицький М. Твори: У 8 т. — К., 1963—1965. — Т. 8. — С. 434.

5 Сумцов Н. Ф., Ф. Г. Лебединцев. Редактор журнала «Киевская старина» // Русская старина. — 1889. — № 6. — С. 726.

6 Лазаревський О. Як заснували журнал «Киевская старина» // Київ. — 1989. — № 3. — С. 169.

7 Історія української дожовтневої журналістики. — Львів. — 1983. — С. 263.

8 Киевская старина. — 1882. — Т. 3. — Кн. 1. — С. XIII.

*Микола Куринський,
кандидат філологічних наук.*

ЯК ТИ УКРАЇНЕЦЬ

і слова взяті з однієї з поезій, народжених Іваном Огієнком. Вони найбільш об'ємно відтворюють його сутність поета, вченого, патріота своєї Вітчизни — України. Доля не була ласкавою до цього чоловіка. Долаючи матеріальну скруту і побутову безвихідь, він терпляче й послідовно робив свою справу — закладав духовні основи українознавства, вибудовував фундамент того величного храму, до завершення якого підступає наше суспільство тепер, — Української Помісної Церкви. Попри надзвичайно активну громадську і державну

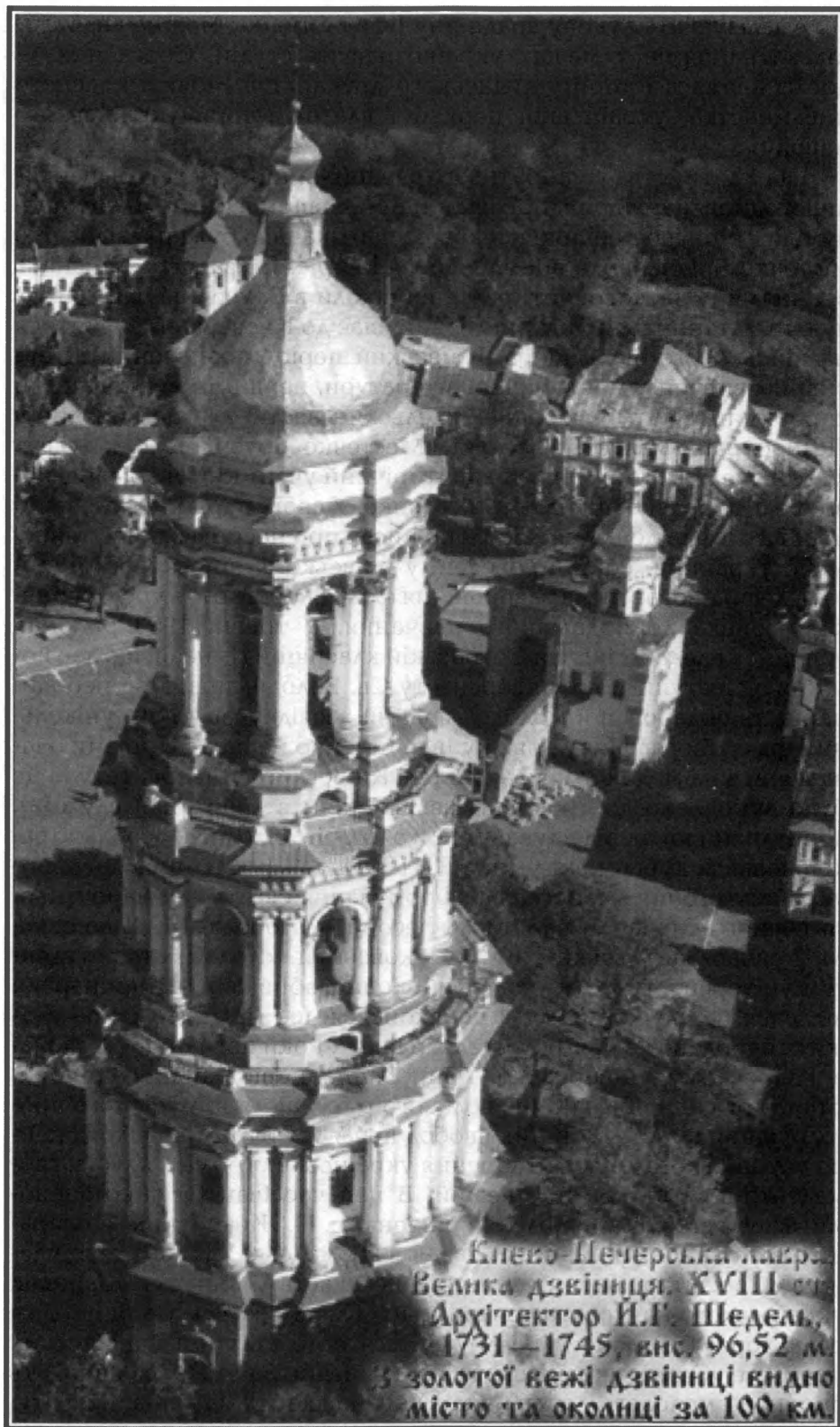

Іван Огієнко.
Малюнок Романа Литвина

діяльність, подвижницьке життя митрополита Іларіона як предстоятеля Української Православної Церкви в Канаді, у його біографії досить значне місце займає наукова творчість. Доробок ученого Огієнка становить понад півтори тисячі завершених праць (це те, що виявлено дослідниками-огієнкознавцями) з усіх гуманістичних дисциплін і теології. Викликає захоплення та величезна працелюбність, невгамовний потяг до джерел пізнання істини, прагнення донести нащадкам не лише свої знання, але й унікальну духовну спадщину українського народу, своїми словом надихнути співвітчизників до праці, виборюючи майбутнє незалежної України. Оцінюючи його творчий спадок, доречно навести узагальнення відомого українського вченого-огієнкознавця, професора Миколи Тимошика: «Кожна наукова праця професора Огієнка може слугувати прикладом не лише вкрай добросовісного, а й залюбленого ставлення до копіткої, почасти чорнової, одноманітної, виснажливої наукової роботи. Вражає скрупульозність і аргументованість авторських висновків і концепцій. Обґрунтуванню кожного факту, кожного твердження передувало, як правило, ретельний пошук і відбір колосального архівного матеріалу і детальна «проробка» його історіографії. Й на все це — переконливі джерельні посилання»¹.

Софійський собор
заснований Ярославом
Мудрим в 1037. Архі-
тектура має багато візан-
тійських та романських
рис. Основні розміри все-
редині 37х35 м, висота
29 м. Під пізнішими
варочними пашаруван-
нями XVII—XVIII столі-
зверглася конструкція

Князь-Печерська лавра.
Велика дзвіниця. XVIII ст.
Архітектор Й.Г. Шедель,
1731—1745, вис. 96,52 м.
З золотої вежі дзвіниці видно
місто та околиці за 100 км.

Аналізуючи наукову спадщину Івана Огієнка, можна виділити кілька напрямів у межах українознавчих студій. Серед них — дослідження з історії українського друкарства, мови і красномовства, української церкви і власне історії українського народу.

Ще з дитинства у майбутнього вченого виникло почуття шанобливого ставлення до рідної землі й батьківщини. Тому цілком зрозумілим є те, що першою науковою публікацією була розвідка про містечко Брусилів, де він народився і виріс. Не задовольнившись знаннями початкової чотирирічної школи в Брусиліві, він, завдячуючи материнській підтримці, вирушає до Києва, щоб вивчитися на військового фельдшера. Київський період позначений інтенсивним вивченням історичної літератури, першими віршованими спробами. 1897 р. у часописі «Сельский вестник», що виходив у Петербурзі, з'являється стаття «Местечко Брусилів. Как живут крестьяне». Її автор — п'ятнадцятирічний учень київської військово-фельдшерської школи Іван Огієнко. У своїй першій друкованій праці молодий дослідник зболено писав про несправедливо тяжку долю українців. Роки, проведені у київському військовому шпиталі, де працював після завершення фельдшерського курсу, спонукали юнака до подальшого навчання. У травні 1903 р. юнак успішно складає іспити в Острозькій класичній гімназії, що дає йому право вступити до університету Св. Володимира. Про неординарність обдарованої молоді людини засвідчував такий унікальний факт: біографічну довідку Іван Огієнко написав віршами. Навчаючись на медичному факультеті Київського університету (а це було зумовлено достроковим звільненням з військової служби), допитливий юнак відвідував лекції з історії, філології, особливо захоплювався курсом академіка В. Перетця — дослідника давнього українського письменства. На формування світогляду майбутнього вченого справили вплив професори А. Лобода, М. Дашкевич, М. Довнар-Запольський, Ю. Кулаковський. «Коли я став студентом університету, я вже тоді глибоко полюбив свій бідний народ і віддався на службу йому. І переконався, що мало хто щиро служить народові, і в цьому трагедія наша»². Роки навчання І. Огієнка в Київському університеті припали на період піднесення українського національно-визвольного руху: після вимушеного проголошення конституційних свобод почалося бурхливе відродження українського друку, утворення українських громад, клубів, громадсько-політичних організацій. В цей час Іван Огієнко знайомиться з М. Грушевським, Б. Грінченком, П. Житецьким, співпрацює в українських газетах «Рада», «Громадська думка», стає членом «Просвіти», бере безпосередню участь у випуску «Записок українського наукового товариства в Києві» (коректором, згодом редактором). Власне тут і друкується його стаття з українських проблем «Огляд українського язикознавства». 1909 р. виходить брошура молодого дослідника «Українська граматична літерату-

ра: розгляд підручників, по яких можна вчитись і вчити українській мові». Як зазначав пізніше Іван Огієнко: «За своїх студентських років (1903—1909) я вперше зрозумів, що Україна знаходиться в московській окупації. Зрозумів, що український народ у неволі, хоч він — окрема нація, яка має свою історію, свою культуру, а тому має право на самостійне життя»³. За дослідження «Двійне число в українській мові» (1909) І. Огієнко удостоївся диплому першого ступеня. Після здобуття університетської освіти уже на вчительській ниві продовжує пошукову та наукову роботу. В цей час зав'язалося листування з Іваном Франком. 14 грудня 1911 р. І. Огієнко, відправивши до Львова свою працю «Українська граматична термінологія», писав: «Високоповажний добродію, пересилаю Вам дещо з моїх праць. Вкупі з тим звертаюся до Вас з проханням не забути й мене, малого працівника, своїми шанованими дослідями. Дуже бажав би мати Ваші праці по історії української літератури. Ніде не можу дістати Вашої розвідки про Івана Вишенського»⁴.

Зазначимо, що, незважаючи на відмінне навчання, блискучий захист кандидатської дисертації «Ключ розуміння» Іоанікія Гаятовського» і рекомендації факультету щодо залишення його на кафедрі та призначення професорської стипендії, Іван Огієнко отримав відмову ректорату. Активні українознавчі зацікавлення викликали різку негативну реакцію російських шовіністичних кіл. Зокрема, лютий ненависник української мови професор Т. Флорінський настійливими проханнями переконав міністерство освіти не надавати можливості здібному вченому обійняти викладацьку посаду. Після майже двох років клопотань знову перед міністерством наукової громадськості все таки вийшов наказ про зарахування з 1 січня 1911 р. Івана Огієнка професорським стипендіатом. 1912 р. він вступає до Історичного товариства Несторалітописця. 1915 р. працює в Київському університеті спочатку приват-доцентом, а потім професором. Виходять друком етнографічно-історичні розвідки «Брусиловське церковне братство», «Брусиловська св. Воскресенська замкова церковь: Історичний нарис». На початок 1917 р. його перу належать близько 80 наукових розвідок, навчальних посібників, художніх та публіцистичних творів»⁵.

Власне, тоді й формується його кредо українського вченого-історика, для якого найсуттєвішим є не лише споглядацька дослідницька праця, а й настійливі пошуки реалізації наукових задумів у життя. На схилі літ він про це каже: «Як учений, я ясно бачив, що наша українська наука потребує великої праці, і цій праці я віддався ввесь. На кожному кроці я чув висміювання нашої української мови, як ніби не мови, а тільки селянської говірки. І я віддався праці на мовній ниві, віддавав сили свої, щоб творити українську літературну мову»⁶. Державницькі справи на посаді міністра освіти в Українській Народній Республіці насамперед

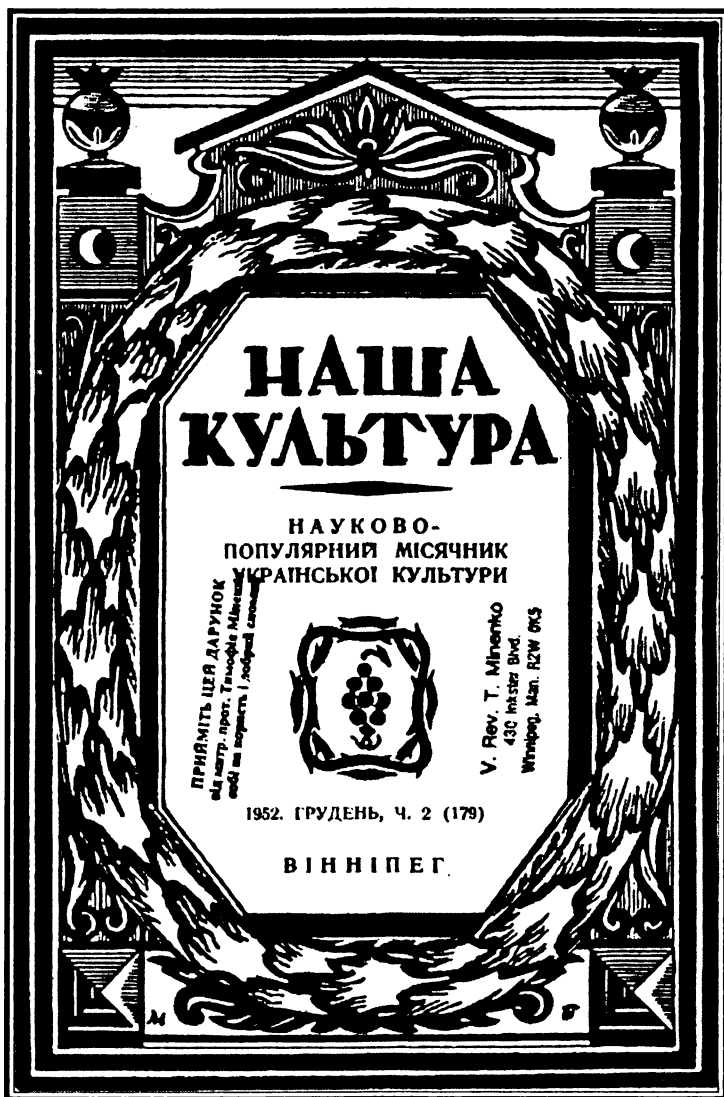
спонукали його до творення навчальних книг «Вчімося рідної мови», «Рідна мова в українській школі», «Рідне писання», «Українська граMATика» та ін. І. Огієнко очолював правописну комісію міністерства освіти, члени якої підготували «Проект правопису української мови», затверджений Всеукраїнською Академією наук. Згодом на основі цього документа 1917 р. були розроблені основні правила українського правопису для застосування їх у школах держави.

Науковий підхід властивий будь-якій діяльності Івана Огієнка. Але особливо він проявився на видавничій ниві. Як підмітив огієнкознавець, доктор філологічних наук Володимир Качкан: «Дослідницька ґрунтовність, літературний талант індивідуального стилю — ось чи ненайхарактерніші ознаки манери письма невтомного вченого, публіциста. Його праці мали і нині мають неабияку вартість, прикладне значення, бо служили й слугують єдиній і найвищій меті — національно-духовному воскресінню України, її народу»⁷. Надзвичайно широкий аспект пластів історії і культури у полі зору вченого. Одна з капітальних праць — «Українська церква за час Руїни (1657—1687)». На основі численних писемних архівних матеріалів трактуються життєписи гетьманів І. Виговського, І. Брюховецького, Д. Многогрішного, І. Самойловича, П. Дорошенка, Ю. Хмельницького, культурно-освітніх церковних діячів і письменників І. Галятовського, Д. Туптала, Ф. Углицького, І. Максимовича. Викладу багатовікової ідеології Української Православної Церкви, її історико-національній платформі присвячене інше фундаментальне дослідження «Українська церква». Огієнківська книга «Українська культура» має непересічну вартість і сьогодні. Адже актуальними є його думки, сповнені тривожних передчуттів і чи не є викликом до активнішої дії національним силам на сучасному етапі утвердження нашої державності: «Мова — душа кожної національності, її світогляд, її національний скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова — житиме й народ, як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом... Ось чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, попхаєш, куди забажаєш...»⁸

Звичайно, розповідати про Івана Огієнка і не згадати його історичні дослідження буде несправедливо. Тут пересікаються й наповнюють одна одну публікації як з церковної історії, так і загальної. Як і у його житті духовне пастирство поєднувалося з науковою працею. Надзвичайно різноманітний і багатовекторний пласт історичних досліджень. Наукова розвідка «Діонісій (Валединський) митрополит. Археологія Євхаристичного культу» і поруч історичний нарис «Хто був Варавва?», цикл статей «Будівничі й

руйнівники української церкви», «Берестейська унія», «Панегіристи Полтавської перемоги і царя Петра I», «Поєднання християнських церков», «Православна церква національна» — навіть ці назви засвідчують про широкий спектр зацікавленості дослідника.

Окремо варто сказати про поетичне обдарування Івана Огієнка. Вірші, поеми, молитви у віршах. І, навпаки, чи не найвище поцінування його творчості народом — це пісні, які давно називаються народними, автором слів яких є Іван Огієнко.

Іван Огієнко був видавцем і редактором наступних періодичних видань: «Рідна мова» (Варшава, 1933—1939), «Наша культура» (Варшава, 1935—1937), «Слово істини» (Вінніпег, 1947—1951), «На-

ша культура» (Вінніпег, 1951—1953), «Віра й культура» (Вінніпег, 1953—1967). Додамо, що окрім сотень власних публікацій учений-видавець залучив до співпраці та вмістив статті цілого розмаїття знаних науковців, просвітницьких, церковних і культурних діячів Д. Антоновича, Б. Барвінського, Л. Бачинського, І. Борщака, Ю. Вухналя, М. Гайворонського, Я. Гординського, К. Гриневичева, Д. Дорошенка, Б. Заклинського, М. Зоценка, М. Кордуби, Г. Костельника, Н. Королевої, О. Колесси, Б. Лазаревського, Ю. Липи, О. Лотоцького, Є. Онацького, Є. Пеленського, С. Петлюри, А. Річинського, І. Свенціцького, С. Сірополка, С. Черкасенка, Є. Чикаленка, Андрея Шептицького, М. Широцького, Ю. Шкрумелюка, В. Щербаківського, А. Чайковського, М. Рудницької, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, В. Шугаєвського, С. Булгакової, І. Буніна, І. Власовського, архієпископа Мстислава (Скрипника), М. Чубатого, С. Ярмуся та інших.

Із 90 років свого життя 70 з перервами (1898—1967), з них 51 безпосередньо І. Огієнко (митрополит Іларіон) віддав видавничій справі.

Підсумовуючи невеличкий огляд життєвого шляху цього унікального сподвижника, доречно буде завершити словами огієнкознавця, історика Володимира Ляхоцького: «Усі дев'яносто літ, відведених Богом, Просвітитель віддав зростанню духовності українського народу, утвердженню національної самосвідомості, служінню державності й Українській Православній Церкві, розвою широкого спектра гуманітарних наук. Та серед його надбань головне й найдорожче — визнання, шана і пам'ять народу»⁹. Свідчення цього — перевидання його творів, заснування Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка.

¹ Тимошик М. «Лишуть навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. — Вінніпег—Київ, 2000. — С. 491.

² На службі Богу і народу//Ювілейна книга на пошану митрополита Іларіона у 75-ліття його життя й праці. 1882—1957. — Вінніпег, 1958. — С. 114.

³ Там же. — С. 115.

⁴ Відділ рукописів Ін-ту літератури ім. Тараса Шевченка НАН України. — Ф. 3. Од. зб. 163. Арк. 1.

⁵ Ляхоцький В. Тільки книжка принесе волю українському народові.. Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К.: В-во імені Олени Теліги, 2000. — С. 30.

⁶ На службі Богу і народу//Ювілейна книга на пошану митрополита Іларіона у 75-ліття його життя й праці. 1882—1957. — Вінніпег, 1958. — С. 113.

⁷ Качкан В. А. Українське народознавство в іменах. — К.: Либідь, 1994. — С. 282.

⁸ Огієнко І. Українська культура. — К., 1918. — С. 239—240.

⁹ Ляхоцький В. Просвітитель. — К.: В-во імені Олени Теліги, 2000. — С. 27.

*Анатолій Денисенко,
кандидат історичних наук,
лауреат премії імені Івана Огієнка 2000 року.*

КОБЗАР-НОВАТОР

Григорій Трохимович КитастиЙ народився 17 січня 1907 р. у містечку Кобеляки на Полтавщині в родині кобеляцьких городян Трохима та Оксани Китастих, людеЙ чесних, глибоко релігійних і, як і належить щирим українцям, працюючих та співучих. Кожний день у родині починався й закінчувався спільною молитвою, читанням Акафістів. Супроводжувалося читання родинним хором.

Батьки мали чотирьох синів і одну дочку. Григорій був наймолодший. Найстарший брат Андрій, що вчився на іконописця, загинув у першу світову війну. Другий брат, Микола, воював в армії УНР, за що в тридцять роки був знищений під час «ежовщини». Як і Григорій, Микола та Іван мали покликання до музики й співу.

Івана Григорій вважав одним із тих «стовпів», на яких тримається Капела бандуристів імені Тараса Шевченка, крім того, він довголітній диригент хору церкви в Детройті.

В дитинстві Григорій побачив виставу «Сава Чалий», яка справила на нього незабутнє враження.

Підрісши, брав участь у співочих гуртках, де виконували твори Леонтовича, Кошиця, Лисенка... Були вистави в драмгуртку, ігрища на вулиці з троїстими музикантами, танцями, розваги на човнах та в галях. В його долі, як у чистому зламі кристалу, віддзеркалилася доля всієї нашої України двадцятого століття...

Справді, тут можна знайти все: окрилене піснею серце юнака, катаклізми першої й другої світових воєн, горе втрати братів, розруку пореволюційної імперії з волі кремлівських правителів, голодомор, злиденні студентські роки в Полтавському музтехнікумі, каторжні підробітки чорноробом, фашистські концтабори...

Та під час навчання в Полтавському музичному технікумі на вокально-хоровому відділі Григорій КитастиЙ вдосконалює також гру на скрипці, співає в хорі полтавського собору. То ж саме з того хору добирав собі співаків для капели бандуристів Гнат Хоткевич... Третьюкурсником Грицько пробує вже диригувати Полтавською хоровою капелою, слухає концерти Полтавської капели бандуристів,

Портрет Г.Китастого у виконанні І.Багряного.
1944 р.

яку чув ще в Кобеляках. У капелян були вже на той час бандури іншої конструкції, струни розташовані в діатонічному ладі через усю бандуру, що дозволяло грати також лівою рукою не лише на басах. А в репертуарі звучали не самі тільки строфічні пісні, а й твори широкої музичної форми, як «Байда» Г. Хоткевича та інші. Всі ті виграшні зміни відбувалися завдяки творчим зусиллям Хоткевича.

Коли в 1930 р. Григорій успішно здав іспити й був зарахований студентом Київського музично-драматичного інституту імені М. Лисенка зі стипендією як синові незаможника, радості юнака не було меж. Тут уперше доторкнувся до бандури, почав її опановувати. Поєднавши ліву й праву руки, додав голос, заспівав першу пісню... Педагог Любомирський помітив у юнака і композиторський нахил, порадив Китастому звернути на це увагу. Тож скінчивши хормейстерський відділ, випускник Музично-драматичного інституту перейшов на композиторський. Водночас він прийнятий хористом до Київської опери. Вивчав оперний репертуар і мав певну матеріальну підтримку для себе й для батьків.

Від інституту як бандурист-виконавець їздив із культбригадою до підшефних військових частин та на посівну. А в канікули по Кобеляках чути було «Трьох братів-бандуристів» — Григорія, Миколу та Івана Китастих. У голодні 1932—1933 рр. культбригада, сформована з одинадцяти партійців Київської цукеркової фабрики, та на додачу бандурист Китастий виїздить на Київщину до вимерлих сіл — піднімати трудовий ентузіазм червоного селянства. При гасовій лампі в сільраді була сама культбригада, декілька осіб начальства та порожні лави. Слухати ж бандуру люди крадькома приходили до селянської хати, де квартирував Григорій. Слухали й плакали...

Батьки Григорія в 1933 р. тяжко голодували. Він довідався, що офіційні особи забрали з їхнього двору всі селянські припаси...

Батько, Трохим Китастий, помер у 1938 р., мати — в 1944-му. На похорон батька дирекція капели відпустила лише Івана, Григорія не відпустила — мовляв, двох забагато.

1934 р. вже з Капелою бандуристів Григорій виїздить у творчу подорожжя на Кавказ і відгоді на все життя залишається з цим кобзарським гуртом.

У березні 1935 р. Київська та Полтавська капели бандуристів були об'єднані в одну Державну капелу бандуристів України, яка під пильним контролем прикріпленого енкавеечника вела все ж таки пропаганду національного мистецтва. 21 березня 1936 р. Капела виступає у Великому театрі в Москві, а 22-го — в Кремлі перед елітою, в Георгіївському залі, куди допустили не всіх членів Капели. Співали «Думка», «Жінхоранс» (була й така абревіатура для хорового ансамблю) й завершила українську програму Капела бандуристів.

Під час подорожей до середньоазіатських республік категорично заборонялося спілкуватися з вигнанцями з України, але плакати їм на концертах Капели ніхто не міг заборонити...

Знову концертні турне до Грузії, Вірменії, на Кубань, до Молдови. Єжовщина невдовзі забрала ще багатьох капелян.

Війна застала Капелу в Кривому Розі. Повернутися до Києва вдалося лише на шостий день, і одразу склад Капели було розформова-

но й віддано до війська. Загинули на фронті учень Гната Хоткевича Д.Ф.Піка (художній керівник Капели) та попередній диригент М.Опришко. З табору полонених у Дарниці прийшов до Капели в окупований Київ Іван Китастий, Григорій також вирвався з роменського концтабору, прийшли й інші — всього 16 чоловік.

І з жовтня 1941 р. Капела, прибравши ім'я Тараса Шевченка, збирається на репетиції, дістає дозвіл міської управи на концертні поїздки до Білої Церкви, Таращі, по селах і містечках, виступає з концертами де прийдеться: в школах, у театрах і в стодолах. Турне перервав наказ Штадткомісаріату й Капелу відкликали до Києва. Її невдовзі вивезуть до Рейху. Та перед тим Капела встигла побувати з концертами на Волині, в Галичині. Там концертні зали не могли вмістити всіх бажаючих... Тож окупанти збагнули, яка то сила до опору пробуджується в людях, і тому влітку 1942 р. вивезли Капелу до концтабору в Гамбурзі.

Капелі вдалося зберегти свою цілісність і працездатність. По війні вона розширила свій склад і продовжувала кобзарювати у відриві від рідної України. У травні 1949 р. Капела, що багато концертувала в таборах для співвітчизників у Західній Німеччині, виїхала до США. І тут концерти її в містах Північної Америки та Канади завжди збирали багато шанувальників і користувалися успіхом.

Художній керівник Капели Григорій Китастий пропонує нову програму, записує власні твори на платівку, скажімо, «Поему про Конотопську битву» на слова Петра Карпенка-Криниці. Загалом же твори Китастого побачили світ в Україні у збірнику «Вставай, народе!», виданому коштом фонду Івана Багряного і презентованому видавництвом «Музична Україна» в Кобзарській світлиці Українського дому. Тут вміщено твори на вірші Тараса Шевченка та Івана Багряного, з яким Григорія Китастого зв'язувала міцна багаторічна дружба, інших поетів. Григорій Китастий виховав не одну генерацій сподвижників кобзарської справи, прищепивши їм палку любов до бандури, до рідної пісні, до далекої й омріяної, заграшованої й мно́гостраждальної Вітчизни — України. З іменем Китастого пов'язане створення десятків молодіжних ансамблів бандуристів у США, Канаді, Англії, Австралії.

Він пішов від нас у 1984 р., в свої 77 років, через тяжку недугу, у розквіті таланту. Якихось семи літ забракло кобзареві, аби дожити до звільнення України від тристалітнього ярма. Але пісні Григорія Китастого, дякувати Богові й чесним людям, прилетіли на Батьківщину, в нашу Незалежну Україну.

Щороку пам'ять митця вшановується на його Батьківщині у день його народження концертами Державної заслуженої капели бандуристів України під керуванням народного артиста Миколи Гвоздя. Крізь роки й кордони долинає до людей чистий голос славетного українця, композитора й диригента, кобзаря Григорія Китастого.

*Борис Списаренко,
член Національної Спілки
письменників України.*

ЛЮТИЙ

ПН ВТ СР ЧТ ПТ СБ НД

				1	2	3
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28			

- 1** — 160 років від дня народження українського художника Володимира Орловського. Помер 19 лютого 1914 р.
- 2** — 190 років від дня народження українського письменника Євгена Гребінки. Помер 15 грудня 1848 р.
- 4** — 125 років від дня народження українського історика мистецтва Миколи Макаренка. Розстріляний у комуністичних застінках 4 січня 1936 р.
• **Отців Шостого Вселенського собору (680 р.).**
- 7** — 190 років від дня народження англійського письменника Чарльза Дікенса. Помер 9 червня 1870 р.
• 155 років від дня народження українського вченого і громадського діяча, історика Олександра Русова. Помер 8 жовтня 1915 р.
• 150 років від дня народження української дослідниці старожитностей, меценатки Кате-

рини Скаржинської (Райзер). Померла 1932 р.

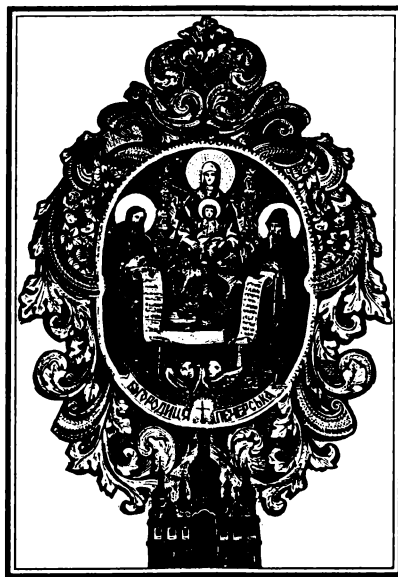
- 8** — 180 років від дня народження українського вченого-етнографа, громадського діяча Опанаса Марковича. Помер 13 вересня 1867 р.
• 135 років від дня народження українського письменника Григорія Коваленка (Коламацького). Помер 1938 р.
- 11** — Національне свято Ісламської республіки Іран — День Перемоги Ісламської революції (1979).
- 12** — **Собор Вселенських учителів і святих Василія Великого, Григорія Богослова та Іоана Золотоустого.**
- 13** — 110 років від дня народження української співачки Марії Литвиненко-Вольгемут. Померла 3 квітня 1966 р.
• 60 років тому почалося масове примусове вивезення фашистською владою населення України до Німеччини (вивезено 2 млн. чоловік).

- 14** — 105 років тому помер український письменник, громадський діяч Пантелеймон Куліш. Народився 8 серпня 1819 р.
- 15** — **Стрітення Господнє.**
- 16** — 10 років тому помер український історик Олександр Оглоблин. Народився 7 грудня 1899 р.
 • Національне свято Литовської республіки — День відновлення Литовської Держави (1918).
- 17** — 110 років від дня народження українсько-церковного діяча, Патріарха Української Греко-Католицької Церкви Йосипа Сліпого. Помер 7 вересня 1984 р.
 • 175 років тому помер швейцарський педагог і письменник Йоган Генріх Песталоцці. Народився 1827 р.
- 19** Десять років тому (1992) Верховна Рада України затвердила Тризуб як малий герб України, вважаючи його головним елементом великого Державного герба України.
- 21** — 250 років тому помер український, російський архітектор Йоган Готфрід Шедель. Народився 1680 р.
 • 60 років тому у Києві гітлерівцями було розстріляно українську поетесу, члена Організації Українських Націоналістів Олену Телігу. Народилася 21 липня 1907 р.
 • Міжнародний день рідної мови.
- 22** — 270 років від дня народження першого Президента США Джорджа Вашингтона. Помер 14 грудня 1799 р.

- 23** — День захисника Вітчизни.
- 24** — 155 років від дня народження українсько-культурно-просвітнього діяча, письменника Мелітона Бучинського. Помер 25 квітня 1903 р.
 • 130 років від дня народження українського поета-кобзаря Івана Запорожченка. Помер 11 березня 1832 р.
- 25** — 115 років від дня народження українсько-актора, педагога Леся Курбаса. Знищений комуністичним режимом на Соловках 3 листопада 1937 р.
 • Національне свято Держави Кувейт — День Незалежності (1961).
- 26** — 200 років від дня народження французького письменника Віктора Гюго. Помер 22 травня 1885 р.
- 27** Двадцять будівничих Успенського собору Києво-Печерської лаври (1073—1089 рр.).
 • 100 років від дня народження американського письменника Джона Стейнбека. Помер 1968 р.
- 28** — 230 років тому після тортур упокоївся у Ревельській фортеці український церковний діяч Арсеній Мацєвич. Рік народження 1697.

У 2002 році виповнюється:

- 970 років заснування м. Біла Церква.

Микола Стратілат. Богородиця Печерська

КНЯГИНЯ ОЛЬГА: ЛЕГЕНДИ І РЕАЛІЇ

ажко віднайти в історії європейської цивілізації постать, котра таїла б у собі стільки загадок і таємниць, яка б викликала стільки домислів і захоплення, як це сталося з володаркою давньокиївської держави княгинею Ольгою, правителькою держави придніпровських полян і русів.

У 882 р. з убивством князя-християнина Осколда (літописне ім'я — Аскольд) новгородським воєводою Олегом, закликаним язичницькою верхівкою, припинилася династія Києвичів, заснована князем Києм. На зміну їм утверджується династія Рюриковичів. Це сталося вже після смерті Олега — 912 чи 913 р., коли влада перейшла до вихованця Олега — сина Рюрика князя Ігоря.

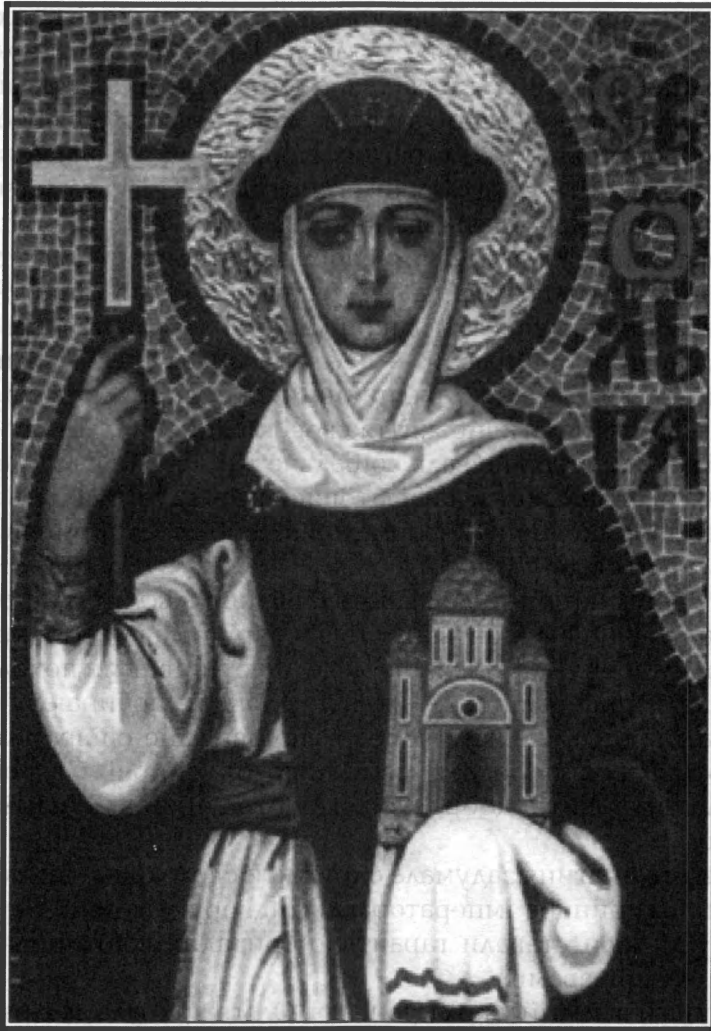
Ще за життя Олег одружує Ігоря у 903 р. з болгарською християнкою Ольгою. У 945 р. Ігор був убитий деревлянами під час збирання данини — полюддя. І на київському престолі залишилася сидіти князева вдова Ольга.

Ситуація в Києві на той час була складною. Княгиню-християнку оточувала вірна варязька дружина покійного князя, яку очолював владолубний воєвода Свенельд.

Він ласо поглядав на київський престол, і княгині потрібно було стерегтися Свенельда. А тут з'явилася ще одна загроза: «деревська земля», яка відряджає до Ольги посольство з такими словами: «Мужа твого ми убили, бо муж твій яко вовк розоряв і грабував, а нам князі добрі суть, бо розпасли суть Деревську землю — то піди за князя нашого, за Мала»¹, який таким чином зазіхнув на київський престол.

Цією драматичною ситуацією можна пояснити оте жорстоко-спокійне, але цілком обгрунтоване з точки зору княгині спалення деревлянського посольства у мийні. Літопис детально оповідає про драматичні події киево-деревлянської війни, яка завершилася полоном князя Мала і його дітей — сина Добрині та доньки Малуші. Сам князь був ув'язнений у фортеці в Любечі, а його дітей взяли до двору княгині: Добриня працював у стайні, Малуша у домі княгині стала ключницею, найбільш довіреною особою.

Отже, княгиня Ольга відстояла незалежність Київської держави, зберегла князівський престол, піднесла власний престиж. Її рішучі дії, холодний розрахунок, винахідливість поклали край чварам серед правлячих кіл. А щоб навести у державі лад, вона відразу береться за реформування економічного життя Київської держави: вирішує знищити причини, що викликали невдоволення людності, яку розоряли бояри, княжі гридні, купці тощо.

Михайло Дмитренко. Свята Ольга.

Вона розпорядилася унормувати податки (полюддя), а також «устави», «уроки», «дані» й «оброки»; визначила час і місце збирання натуральних платежів, — погости — місця родових поховань, що були традиційними для язичницьких зібрань і святкувань.

Водночас княгиня Ольга упорядкувала і розподіл данини. Наприклад, данина від деревлян ділилася на три частини: одна третина ішла на користь Ольжиного града Вишгорода, дві третини — на Київ. Ймовірно, що подібний розподіл стосувався й усієї данини. Це свідчить про те, що Ольга та її уряд усвідомлювали ідею необхідності державного бюджету, хоча не забували і про власні вигоди.

До цих реформ відносяться і заходи щодо впорядкування господарства князівського дому. Ольга повеліла ставити по Дніпру і Десні «перевісища» (велетенські сіті) — для виловлення рибних зграй та

«ловища» — для звірини. Крім того, в лісах і прибережних хащах були встановлені «знамення» — тавра, що визначали княжі місця для збирання меду диких бджіл, з якого готували на продаж і для вжитку хмільні напої (меди), а також місця, де водилися бобри (так звані «боброві гони») — хутра цих звірів користувалися великим попитом у східних країнах, з якими торгувала Київська держава.

Літописи повідомляють, що княгиня об'їхала на санях і на возі майже всі київські володіння, побувала нібито у Новгороді й Пскові. І скрізь наводила лад в урядуванні. Щоб оцінити цей її труд, треба лишень уявити тодішні дороги і засоби пересування. А це ж була не просто подорож — Ольга закладали села і селища, погости, наставляла своїх урядників, тобто впорядковувала економічне й адміністративне життя своєї країни.

Усі ці заходи стабілізували соціальне життя Київської держави. Цікаво, що в подальшому наші літописи не згадують навіть за часів правління Рюриковичів-реформаторів, щоб хтось поміняв цей усталений порядок.

Проте державницька діяльність княгині Ольги цим не обмежилась. Вона першою з київських князів вирішила вивести країну на міжнародну арену — і не силою меча, не руйнівними походами, як це робили її попередники — князі-чоловіки, починаючи від Аскольда, а мирним шляхом, через взаємовигідне співробітництво. Вона готувалася передати свій престол синові Святославу і вирішила відновити добросусідські стосунки з Візантійською імперією.

Для цього княгиня задумала одружити свого сина-спадкоємця з котроюсь із принцес імператорського двору. Подібні династичні шлюби у ті часи ставали гарантією тривалих союзницьких стосунків між державами.

За даними візантійських хроністів, Ольга прибула до Константинополя влітку 957 р. (літопис дає неточну дату — 955 р.), зупинилася у гавані Суд, очікувала зустрічі з імператором понад два місяці.

Що змушувало імператорський двір так довго тримати володарку сусідньої країни під стінами столиці й не приймати її? Що хотіла княгиня Ольга запропонувати і чого не жадали в Константинополі?

Найімовірніше, це було домагання Ольги одружити свого сина-язичника Святослава на котрійсь із принцес, що на той час заборонялося двірцевим статутом. Сам імператор Костянтин Багрянородний у спеціальному трактаті-настанові своєму спадкоємцю Романові наказував не допускати шлюбів із варварами. До них він зараховував хозар, угрів і русин, а болгар взагалі назвав «богомерзким народом» і наставляв, як потрібно шкодити Болгарії, щоб підірвати її державну міць.

А склад Ольжиного посольства був як на ті часи досить численним: священник Григорій, родички, служниці, «посли руських

князів», стряпчі, яких було аж 43, племінник, два перекладачі, 20 послів тощо².

Під час приймання 9 вересня усі члени посольства одержали відповідно до свого становища посольське утримання. Найбільше ж дістала княгиня Ольга — 500 міліарісіїв. До речі, це зовсім невелика сума.

Подібне утримання дістав, наприклад, перед тим сарацинський посол, причому йому, як і Ользі, піднесли це утримання на золотій тарілі. Тому твердження деяких дослідників про дуже високий рівень приймання Ольги безпідставне. Це було досить звичайне пошанування, усі дієства якого передбачалися традиційним двірцевим церемоніалом. І це пояснюється тим, що візантійський двір возвеличував себе в очах інших держав світу, яких хотів психологічно підпорядкувати собі.

Отже, спроби княгині Ольги — і під час першого візиту 9 вересня і під час другого візиту 18 жовтня — дістати собі царську невістку успіхом не увінчалися. Для княгині Ольги, як і для Святослава, це була глибока образа, про яку вони та їхній рід ніколи не забували. І лише онук Ольги і син Святослава князь Володимир узяв реванш, одружившись попри всі заборони із принцесою Анною.

Після цього всі умовляння княгині-матері хреститися зустрічали рішучу відмову Святослава, який, щоправда, мотивував її тим, що його дружинники, в середовищі яких він виховувався під наглядом варяга Асмуда, «сему сміятись почнуть». А під час Дунайських походів Святослав прославився жорстокою розправою у болгарських містах із християнами, як це було у Філіпполі, де він посадив на кіл двадцять тисяч полонених греків і болгар, що їх підтримували. Подібне відбувалось і в Доростолі, і в інших містах Болгарії³. А після невдачі другого дунайського походу Святослав, розлючений своєю поразкою від греків-християн, коли його «вельможі» «начаша клеветати на християн», звинувачуючи їх у поразці русів, «єдиного брата свого Глеба не посчаде, но разными муками томя, убиваше. Они же с радостию на мучения идяху, а веры Христовой отречися и идолам поклонитись не хотях...»⁴. Отож, Святослав убив і свого єдиного брата-християнина Гліба — так глибоко в його душі засіла ота образа...

А щодо княгині Ольги, то вона відразу по приїзді в Київ висловила свій гнів послам візантійського імператора, які почали домагатися, аби вона виконала свої обіцянки імператорові. Посли, за словами літописця, говорили від його імені так: «Много дарих тя. Ти бо глаголаше ко мни, яко аще возвращеся на Русь, многи дари прислю ти: челядь, воск, скиру и вои в помощь». На що Ольга відповіла: «Аще ти, рци, тако же постоиши у мене в Почайни, якоже аз в Суду, то тогда ти дам»⁵.

Це був відкритий дипломатичний розрив з імперією.

Але ця відповідь княгині засвідчує, що в Константинополі вона вела переговори і про розширення торгівлі, і про надання військо-

вої допомоги «воями» (у боротьбі з тиском на імперію арабських завойовників воїни були вкрай потрібні Візантії).

Та не лише в питанні династичного шлюбу Ольга зазнала невдач під час перебування в Константинополі. Був ще один важливий для давньокиївської держави аспект переговорів, який хвилював княгиню. Це питання церковної організації християн у Києво-Руській державі.

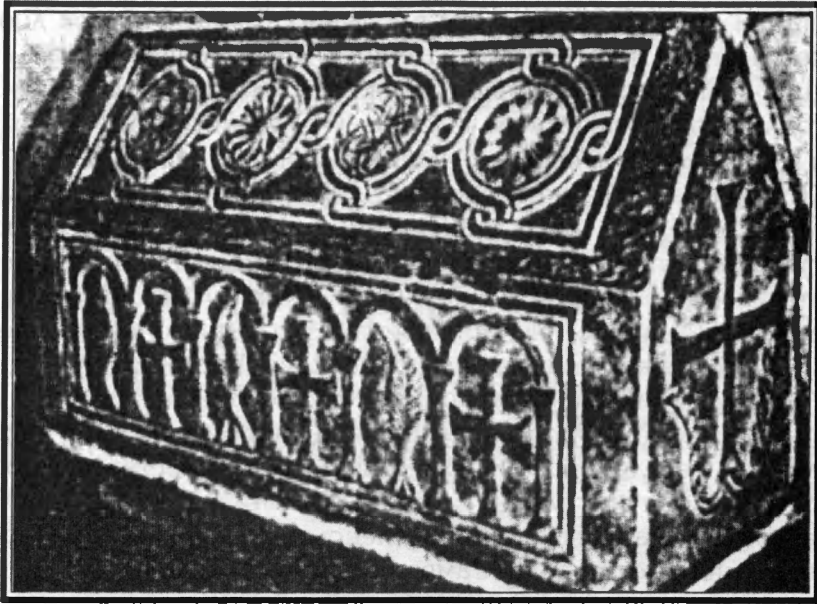
У літописі й у дослідженнях істориків йдеться про те, що головною метою подорожі Ольги до Візантії було нібито її особисте хрещення. Цікаво зазначити, що в нашому літописі питання хрещення не виступає як важлива державно-політична потреба Русі, а слугує лише тлом явної легенди про княгиню Ольгу, котра звеличує її розум і винахідливість: «І цар подивувався її розуму, бесідуючи з нею і сказав їй: «Гідна ти царювати з нами в столиці нашої». І ось тоді Ольга нібито висуває вимогу хрещення, заявляючи: «Я язичниця...» «І хрестив її цар з патріархом», — продовжує далі літописець, забувши, що цар хрестити не може, що Ольга була християнка і приїхала у Константинополь зі своїм священником Григорієм, і що двічі хреститись за християнськими канонами категорично заборонено... Але ця легенда чомусь подіяла на деяких дослідників, котрі оповідають, що Ольга приїхала у Константинополь для хрещення. Історик А.М.Сахаров назвав цей факт «політичним, а тим більше зовнішньополітичним фактором», що це хрещення — «далеко розрахований політичний крок» і т. п.

Про поїздку Ольги до столиці вселенської імперії існує чимало візантійських та інших зарубіжних джерел. Цікаву інформацію про перебування Ольги в царських палатах залишив сам Костянтин Багрянородний. Зокрема, він писав: «Місяця вересня 9-го в середу був прийом, в усьому подібний попередньому (одного сарацинського посла) з приводу приїзду Ольги, княгині руської». Далі в описі церемоніалу повідомляється, що їй були подані «запитання від особи імператриці... Імператриця, вставши з престолу... увійшла в кенгурій, а через нього у свої внутрішні покої, княгиня же з родичками своїми і служницями увійшла через залу Юстиніана в кенгурій і там відпочивала. Потім сів імператор з імператрицею і порфирородними своїми дітьми і покликана була княгиня із зали кенгурія...»⁶. Ні про яке хрещення Ольги імператором чи патріархом мова не йде. Так само як і про сватання імператора, що в тій ситуації суворого дотримання церемоніалу, ясна річ, було справою просто неможливою.

Усе це легенда, котра не має під собою ніяких історичних реалій. Проте її метою було возвеличити княгиню, поставити її на один рівень із самим візантійським імператором.

Не залишили якихось звісток про хрещення Ольги, що було б видатною подією її візиту, й інші автори.

Проте немає сумнівів, що Ольга відвідала найважливіший християнський храм — святу Софію і залишила тут свої дарунки.

Гробниця княгині Ольги у Софійському соборі у Києві

Літописець правдоподібно стверджує, що патріарх «дав їй заповіді про церковний устав... і благословив її патріарх і відпустив»⁷.

Ймовірно, це було не лише благословіння, що само собою розуміється при зустрічі володарки-християнки із вселенським патріархом, а й розмови про церковні справи в Україні-Русі. Адже після Аскольдового хрещення 860 р. християнська громада у Києві зростає. Ще 874 р. Аскольд вже просив єпископа у візантійського імператора Василя Македонянина. Як відомо, тоді до Києва був присланий Михаїл Сирін, котрий, вірогідно, і став першим київським митрополитом.

За часи Ігоря та Ольги християн у Києві побільшало, з'явилося чимало церков і навіть соборна церква св. Іллі, у якій затверджувався Києво-Візантійський договір 944 р.

Деякі дослідники висловлюють припущення, що саме пресвітер княгині Григорій мав спеціальну місію поширювати християнство у Київській державі. Вони посилаються на мініатюру, яка збереглась у болгарських літописах, що зображувала Господа на престолі, який простяг руки для благословіння над людиною у рясі — священика, котрий стояв перед ним на колінах. Під цим зображенням підпис: Григорій.

Є всі підстави вважати цей малюнок вказівкою на те, що він стосується місіонерської діяльності священика Григорія, який відправлявся до Києва разом із княжною Єленою.

Тут доречно згадати думку інших дослідників, що Ольга, а, можливо, й Ігор, хрестилися наприкінці 944 р. у Києві чи в Болгарії. На нашу думку, фактичних історичних підстав для цієї гіпотези немає. Адже в 944 р. вже існувала головна — соборна — церква в Києві.

Але такий храм міг виникнути за наявності уже багатьох діючих церков. Процес же будівництва їх, безумовно, був тривалим і міг успішно здійснюватися лише під покровительством і за підтримки верховних правителів Києва. Але такого будівництва не могло бути, якби хоча б один володар не був християнином.

Княгиня не могла не враховувати трагедійних взаємовідносин болгарської церкви із Константинопольським патріархатом, коли християнство використовувалось імперією для повного нищення болгарської державності та її культури. Тож можна подумати, що переговори Ольги могли точитися навколо питання встановлення в Київській державі автокефальної церковної організації.

Тому доводиться категорично не погоджуватися з тими дослідниками, котрі вважають, що у Подніпровській слов'янській державі ще не було умов для ведення подібних переговорів. Як бачимо, такі умови визріли ще за князя Аскольда. Така позиція Ольги не могла дістати схвалення вселенського патріархату. Переговори ні до чого не привели. Саме про такий їх наслідок свідчить наступний вчинок княгині Ольги: по прибутті до Києва вона встановлює контакти з європейськими державами — з Угорщиною і Германією, до того ж звертається до імператора Священної Римської імперії Оттона I надіслати до Києва єпископа і священників.

Можна сказати, що успіх візиту княгині Ольги до Константинополя полягав у тому, що імперії не вдалося підпорядкувати собі Подніпровську державу, її матеріальні та людські ресурси своїм потребам.

Зрозумівши агресивну сутність імперії, київська володарка звертає свій погляд на Західну Європу.

Передусім привертає увагу той факт, що, за твердженням багатьох дослідників минулого і сучасного часу, княгиня Ольга одружує свого сина Святослава з угорською принцесою.

Час одруження невідомий. Але якщо врахувати, що Святослав, ідучи вдруге в похід на Болгарію в 969 р., залишив у Києві на князюванні свого старшого сина Ярополка, то можна вважати, що Ярополк досяг повноліття в тодішньому розумінні і йому було не менше 11 років. Тобто він народився приблизно 957 чи 958 р. Отже, одруження Святослава могло відбутися після повернення княгині Ольги із Візантії.

Відомий російський дослідник XVIII ст. В.Татищев називає угорську принцесу ім'ям Предслава, що досить проблематично. Хіба що мати її була слов'янського походження, або при заміжжі їй було дане слов'янське ім'я.

На цей час угорський король Гейза Великий прийняв у Константинополі хрещення. Тому історики вважають, що і його діти також були хрещені. Таким чином, угорська принцеса-християнка вперше скріпила союз Київської держави з європейським політичним світом.

Угорська держава у 30—50-х роках X століття вела жорстоку боротьбу з Візантійською імперією. Особливо руйнівними були походи угрів у 943—944, 961—971 рр. Саме на ці роки припадають і походи на Візантію київських князів Ігоря та Святослава. Одночасність військових дій угрів та полян-русів дає підставу деяким історикам припустити, що на цей час Київська держава могла бути спільником Угорщини проти Візантії, оскільки Болгарія потрапила під вплив імперії.

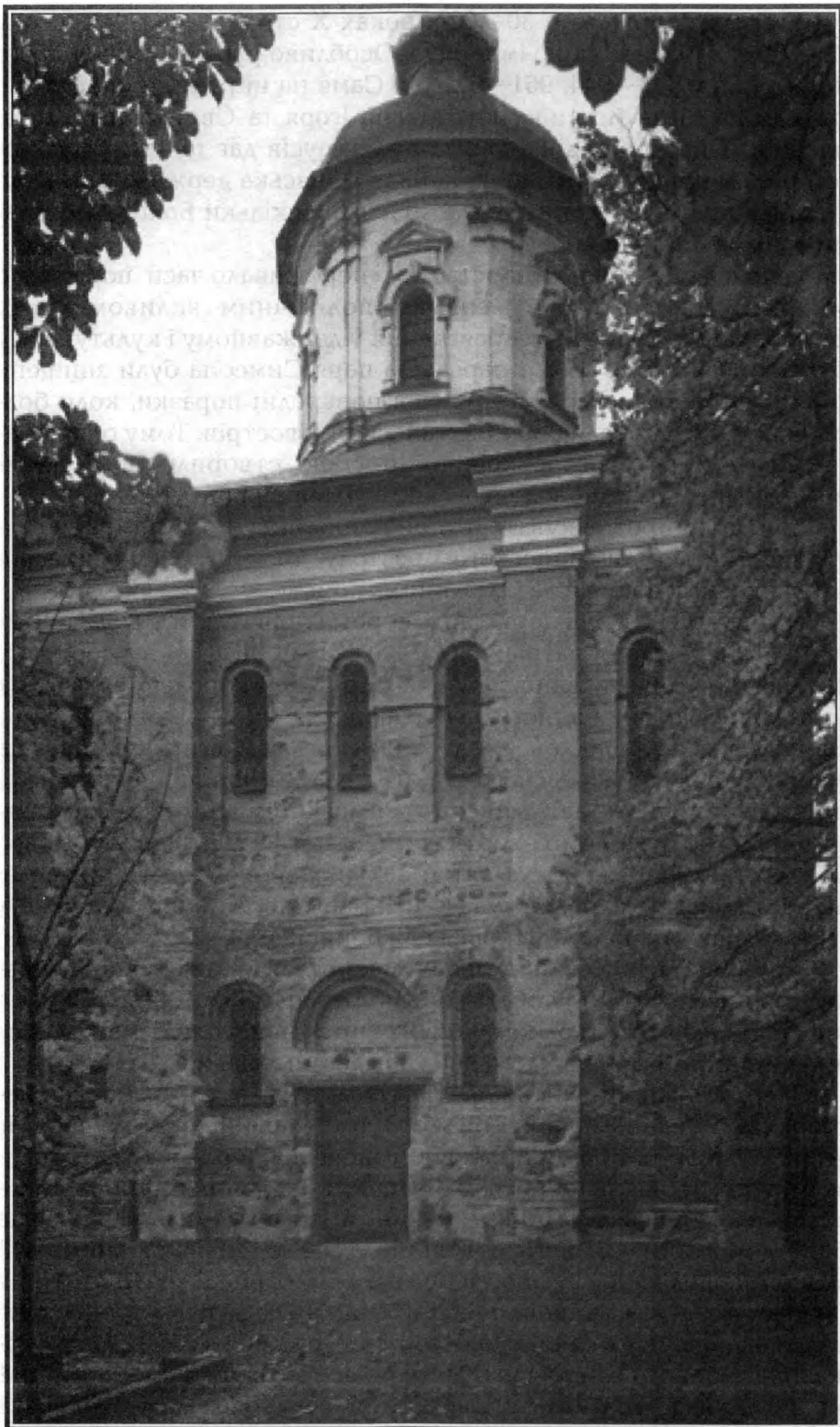
І справді, Болгарське царство тоді переживало часи, пов'язані з мирним, але досить агресивним політичним впливом уряду Візантії на цю країну. Усі досягнення у державному і культурному будівництві болгарського народу за царя Симеона були знищені. Імперія жорстоко мстилася за свої попередні поразки, коли болгарські царі відібрали у неї Балканський півострів. Тому одруження Святослава з угорською принцесою створило нову антивізантійську коаліцію у центральній-східній Європі.

Тож коли продовжувати літописну легенду про «помсту» княгині Ольги ворогам київського престолу, то й цю акцію княгині можна віднести до числа Ольжиних «помст».

Ймовірно, невдача церковних переговорів Ольги у Константинополі і небажання патріархату дати Києву незалежну церковну організацію змусили київську володарку — «королеву ругів», як називали її західні хроністи, шукати опертя у церковних справах у Європі. Тож не випадково досвідчений погляд княгині спинився на великій державі, що всіляко протидіяла домінації Візантійської імперії в Європі, — на Священній Римській імперії з королем Оттоном I на чолі. Саме до нього княгиня Ольга 959 р. відряджає своє посольство. Як стверджує автор західноєвропейського джерела, що дістав назву «Продовжувач Регіона», послі «просили посвятити для цього народу єпископа і священників».

Про таку місію послів руських говориться і в інших європейських хроніках. «Прийшли до короля Оттона послі народу Русь і просили надіслати їм одного із своїх єпископів, який би показав їм шлях до істини», — повідомляє «Гільдестеймська хроніка».

Звертає увагу прихильність Ольги саме до антивізантійськи настроєних держав Європи. Той же Оттон I захопив Італію, переміг угорців і створив власну церковно-імперську державу, звертаючи велику увагу на місіонерську діяльність і поширення впливу на східні слов'янські землі. Таким чином, симпатії Ольги знову на боці ворога Візантійської імперії. І це є визначальним у її зовнішньополітичному виборі. Думка деяких російських істориків (М. Алиатова, А. Сахарова та інших), що в Ольги було просто таке собі жадання увійти в стосунки «миру і дружби» з ще однією державою західного світу», ще більше розширити «свій міжнародний вплив»⁸, видається нам неприйнятною науково. Адже Київська Русь, по-перше, ні з ким не встановила «миру і дружби» за Ольги,

Храми Києва. Видубецький монастир.

в тому числі з Візантією; по-друге, ні на які особливі, зокрема європейські, справи Київська держава не впливала...

Так само є голосливою теза про те, що в тодішній Русі «ніщо не вказує на те, що Русь кінця 50-х років була готова до введення церковної організації». Про це йшлося попереду. Русь уже була готова до цього.

До вже вказаних фактів тепер варто додати, що в документах вселенської церкви від часів Аскольда і патріарха Фотія згадується постійно руська єпархія. У IX столітті, як доводить М. Брайчевський, вона стоїть під номером 61, у X століті — під номером 60.

Є ще одне суттєве зауваження щодо оцінки західного демаршу княгині Ольги з боку, зокрема, А. Сахарова. Він називає прохання київської володарки надіслати на Русь єпископа і священників справою невірогідною: «Гадаю, що ця версія має лишитись на совісті самого Адальберта», — заявляє він чисто в дусі епохи холодної війни. На жаль, він не зміг залишитись на наукових позиціях до кінця, зібрати джерельний матеріал і тоді чинити суд совісті.

Насправді княгиня Ольга у своїй західній політиці домагалася створення антивізантійської коаліції (Русь—Угорщина—Священна Римська імперія), котра стала міцним заслоном для агресивної домінації Візантії у Центральній та Східній Європі. Це був союз держав, які спільно боронилися від зазіхань імперії на їх державність, культуру, самобутність, використовуючи для цього найважливішу ідеологічну зброю — християнську церковну організацію.

З деревлянами Ольга також завершила свою дипломатію: дочка останнього деревлянського князя Малуша, котра була ключницею Ольжиного двору, стала другою офіційною жінкою князя-язичника Святослава. Деревлянська княжна, отже, принесла у віно своєму чоловікові деревлянське князівство. Народивши сина Володимира, вона фактично зробила його володарем Київського і Деревлянського князівств, об'єднавши у такий спосіб дві давніх ворогуючих династії.

Та повернімося до західного демаршу княгині. Отже, на її прохання був спеціально висвячений єпископ Адальберт, який прибув до Києва десь 961 р. Але, як він сам визнав у своєму «Продовжувачі Регіона», Адальберт у Києві не досяг успіху і вже 962 р. повертається назад. Очевидно, його діяльність не знайшла підтримки у київських християн, призвичаєних до грецького обряду і слов'янських молитов.

Цей епізод, проте, залишив помітний політичний слід у зовнішньополітичній аурі Київської держави. Стосунки із Заходом знову відновлює старший син Святослава — Ярополк, мати якого була угорською принцесою.

¹ Памятники литературы Древней Руси XI – начала XII века. – М., 1978.

² Откуда есть пошла Русская земля. Книга вторая. – С. 557.

- ³ Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава. — М., 1982. — С. 169—170.
⁴ Татищев В. Н. История российская. — М.-Л., 1962. — Т. I. — С. 111.
⁵ Памятники литературы Древней Руси XI — начала XII века. — С. 76.
⁶ Откуда есть пошла... — С. 556—557.
⁷ Памятники литературы Древней Руси XI — начала XII века. — С. 74.
⁸ Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава. — С. 293.

*Райса Ванченко,
професор, лауреат Державної
премії України імені Т.Г.Шевченка.*

МОЛИТВА ДО СВЯТОЇ КНЯГИНИ ОЛЬГИ

Молитва моя до Тебе,
Свята наша Ольго-княгинє,
Бо й нині у сяєві Неба
Премудрість Твоя не гине.

Спустиись із вершин одвічних
На землю України, щоб квітла,
Й міцною рукою звично
Відкрий нам дорогу до Світла.

Княгинє свята і звитяжна,
Зірви з наших дүш кайдани,
Всели у нас силү відважнү,
Навчи зупинити чвари.

Зірви з України пүта,
Якими нас зв'яжүть безкрилі
І твердять, що краще буде,
Коли наша воля згине.

Не дай потонути у вирі,
Не дай Україні зректися!..
Праматір Добра і Віри,
За наших дітей заступися!

Зніми з наших дүш полүдү,
В джерелах скүпай нашү пісню!
Молюся до Тебе всюди —
Сьогодні і завтра, і присно!..

*Райса Ванченко
Київ, 1999*

КАРДИНАЛ

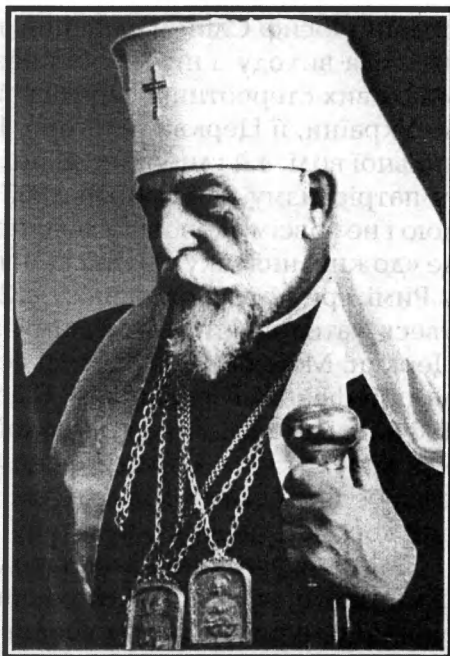

Сліпий був давнім і зразковим виучеником езуїтів. Здобувши ступінь доктора теології у відомому католицькому університеті в Інсбруку, він у 1917 р. був висвячений у священника. У 1920 р. разом із добірними езуїтами працював у папських університетах у Римі — Анжелікумі, Грегоріанумі, а також в Орієнтальному інституті, готуючи кадри для хрестового походу проти Радянської Росії.

...Кілька поколінь людей, які народилися при «вождях», чия свідомість формувалася при «генеральних секретарях», довідувалися про нашу національну історію та її діячів з отаких пасажів. Ними були заповнені цілі томи «наукових» книжок, публіцистика, шпальти газет. Бралися факти, дати, події — правдоподібні, навіть правдиві. Але витлумачувалися вони так спотворено, з такими кінськими дозами ідеологічного зілля, що навіть наївні, інфантильні реципієнти, а на них і була розрахована така писанина, не вірили написаному.

Наведена цитата про Йосифа Сліпого узята зі 170-ї сторінки «наукового опусу», випущеного 1970 р. київським науковим видавництвом під зовсім уже «науковою» назвою: «Дорогою ганьби і зради». Автор — С. Т. Даниленко. Три з половиною сотні сторінок у ній — плетиво слів про безконечні «зради» і найчорнішу «ганьбу» однієї з найстійкіших християнських громад нашої Батьківщини — Української Греко-Католицької Церкви. В її історії С. Т. Даниленко не знайшов жодної світлої сторінки і жодного позитивного пастиря — все змальовано однією чорно-смоляною фарбою. Мудрий прорік істину: не можна обдурювати весь народ увесь час! Такі писання — позаду.

Йосиф Сліпий як керівник і пастир мільйонів українських католиків протягом сорока років (1944—1984) здобув світове визнання. Поширена думка, ніби слава кардинала Сліпого зумовлена

Йосиф Сліпий

ореолом мученика з огляду на його 18-річну каторгу (1945—1963) в архіпелазі ГУЛАГ. Але це не зовсім так. Він разом зі своїм попередником митрополитом Андреем Шептицьким підніс на нові висоти духовну й естетичну красу візантійсько-українського обряду, повноцінно утвердивши його в середовищі західного християнства в самому центрі католицького світу — в Римі. Основний свій подвиг Йосиф Сліпий здійснив, може, не так по тюрмах і таборах, як після виходу з них — як князь Церкви. Він зламав чимало помилкових стереотипів серед своїх римських колег-кардиналів щодо України, її Церкви, її історії. Це було під силу людині не тільки сильної волі, а й глибоких знань, порядності, культури, полум'яного патріотизму. Він приїхав 1963 р. з каторги до Італії вже немолодою і не зовсім здоровою людиною, і багатьом здавалося, що це буде «доживання віку» виснаженого, кволого старця. Але він ще жив у Римі при чотирьох папах; за 21 рік не раз сколихував Ватикан, увесь католицький світ своїми заходами на захист України та її Церкви. Масмедію не здивуєш сенсаціями, але й вона часто писала про феномен кардинала Сліпого. Він прожив 92 роки (1892—1984), і від молодості до глибокої старості багато чого в його житті й діяльності було справді феноменальним. Риса винятковості окреслює його вдачу, міжлюдські стосунки, спосіб думання, науковий доробок, внесок у культуру, покровительство мистецтву.

У 110-ту річницю з дня народження хочеться глянути на Йосифа Сліпого як на постать у нашій науці й культурі. Ми так мало знаємо про цю людину, особливо у Наддніпрянській і Східній Україні, що не зле було б простежити і його працю як організатора й провідника Церкви, видатного літургіста і знавця догматів та церковного права. Але це спеціальні терени і про них мусять писати спеціалісти. Зрештою, Сліпий-церковник і Сліпий-науковець та культуролог так щільно з'єднані в одній особі, що відділити одне від другого просто неможливо.

Йосиф Іванович Сліпий народився 17 лютого 1892 р. у селі Заздрість Струсівського району Тернопільської області. Глибокий патріотичний рух серед галицького греко-католицького священства, започаткований Руською Трійцею (Шашкевичем, Вагилевичем і Головацьким), сформував під кінець XIX ст. те середовище родинного, шкільного і церковного виховання, в якому ріс майбутній кардинал. Галицькі уніати зуміли у XIX ст. перебороти латинізаторські й полоністські тенденції, які час од часу виявлялися в них у минулі віки. В південно-західній Галичині поступово зродилася справді народна Церква, яка перебрала на себе функції духовного і морального уряду колоніальної нації. В цю пору тільки Церква захищає національні, соціальні, громадянські й освітні права українців перед подвійною владою гноблення: австро-угорською й польською. Це піднесло авторитет греко-католицького духовництва в очах народу. Передова, національно свідома й інтелектуально здібна українська молодь із численних сіл і містечок Галиць-

кої України прагне не так до бізнесу, адвокатури й чиновничих посад, як до священства. У тяжкій самовідданій праці на Божій ниві вона одержувала моральне задоволення.

Йосиф Сліпий був типовим представником такої молоді. Про Бога й Церкву він почув у ранньому дитинстві в родині, і тоді ж зродилося щире бажання віддатися священничому покликанню. Так само рано виявилася любов до книжки, до навчання; легко опановував він чужі мови, передусім польську, німецьку, італійську, потім класичні — латинську, грецьку, давньоєврейську. Після закінчення гімназії й духовної семінарії у Львові високий вродливий юнак з'являється в Інсбруку (Австрія) як студент прославленого в усій Центральній Європі католицького університету. Як легко було молодому теологові, усвідомивши свої неабиякі здібності, зовнішні дані й інтегрованість у західну культуру, зрестися свого хлопського роду і стати цілком західним католицьким богословом! Проте він обирає інший шлях — тернистий шлях служіння рідному народові. Вартості національної культури, включно з красою українсько-візантійського обряду рідної Церкви, він поставив на перше місце життя і служіння. 27 серпня 1917 р. Й. Сліпий одержує священничий сан. Далі — абсолюент теології і габілітація (складання спеціальних іспитів) на навчання в Римі.

У цитаті, з якої почалася стаття, мовиться, що Сліпий «з добірними єзуїтами працював у папських університетах». Не кажучи про густу ідеологічну барву цього вислову, тут усе неправда: Сліпий не «працював», а вчився, щоб здобути спочатку науковий ступінь «магістер агрегатус», а відтак — доктора філософії і доктора теології. Справді, професорами у римських університетах Грегоріанум і Анджелікум і в Папському Східному інституті, де навчався Сліпий, були і є до сьогодні багато єзуїтів. Орден Ісуса Христа віддавна займається академічною й університетською освітою. Але чи означає це, що кожний студент або докторант, який прослухав курс лекцій професора-єзуїта, автоматично «працює з добірними єзуїтами», готуючи «кадри для хрестового походу» проти когось чи чогось? По-перше, Сліпий на початку 20-х років не готував ніяких кадрів, бо сам був «кадром», тобто вчився, по-друге, хрестових походів після Середньовіччя я щось не пригадую; але коли б вони навіть відбулися у чийсь збудженій уяві, то хай ця людина покаже все ж таки, яке місце в таких походах займав Йосиф Сліпий.

Побувавши в Римі, я відвідав всесвітньовідомі університети Урбаніанум, Анджелікум, Грегоріанум, так само, як і Східний інститут. Там повно молоді з країн Африки, Азії, обох Америк і, певна річ, з Європи. Навіть не розпитуючи цих людей, а тільки глянувши на їхні національні убрання, почувши, що вони розмовляють між собою рідними мовами своїх країн, усвідомлюєш, як чітко тримаються вони власних національних традицій християнського культу. Дуже важко уявити, щоб їх так легко можна було перетягти в

орден єзуїтів! Непоінформованість наших «науковців»-атеїстів, а також важкі чорні окуляри завжди заважали їм бодай наблизитися до більш-менш об'єктивного висвітлення проблем Церкви.

Влітку 1922 р. 30-літній доктор теології повертається до Львова. Усю першу світову війну і в повоєнні роки він був поза межами рідної землі, де відбулося так багато змін — більше прикрих, ніж приємних. Усю свою енергію й здобуті знання молодий учений хоче поставити на службу Україні і Церкві. Захід ще більше скріпив його відданість східному обрядові, який 988 р. прийняла Русь — Україна. Вже 5 років Сліпий перебував у сані священника, але не було ще в нього душпастирського досвіду, і він хотів попрацювати десь на парафії рядовим священником. Проте митрополит Андрей розпорядився по-іншому: бути Сліпому професором Львівської духовної семінарії. Упродовж перших трьох років, викладаючи курс догматики, він спрямовує всю свою енергію на організацію і зміцнення Богословського Наукового Товариства (БНТ), утвореного на з'їзді українських професорів-теологів у вересні 1922 р. Хоч владиці Шептицькому завжди були потрібні священники на парафії, він бачив, що такого вишколеного, молодого і повного енергії священника, як Сліпий, який мав до того ж вищі наукові ступені й звання, недоцільно використовувати у провінції. Українська Церква завжди була сильна своєю обрядовою стороною, однак час від часу мала проблеми з богослов'ям. Із закриттям Києво-Могилянської академії знаменита в минулих віках українська вченість почала занепадати не тільки в православ'ї, а й у греко-католицизмі. Шептицький був богословом-теоретиком європейського рівня, але він сам не міг піднести всіх обширів цієї науки, маючи величезне адміністративно-пастирське навантаження. У митрополії, особливо у Львові, було зо два десятки священників і монахів зі ступенями докторів філософії чи богословії, але пастирська, місійна або викладацька праця забирала у них надто багато часу, такого необхідного для провадження наукових досліджень і роздумів. Потрібна була людина, яка б на основі європейського досвіду внесла новий подих в українське богослов'я.

Такою людиною став Йосиф Сліпий. Початок його особистих наукових праць поклала стаття «Рудольф Айкен та його погляд на християнство», надрукована в журналі «Нива» за 1916 р. Згодом він опублікував у цьому ж журналі дослідження про Єфрема Сірина як учителя Вселенської Церкви. Проте друкування статей у журналах не може скласти наукового богослов'я. Інтереси Сліпого були широкі, торкались історії Церкви, догматики канонічного права. Інші члени БНТ (а їх на час створення Товариства налічувалося 26) були фахівцями з літургіки, егзегетики, гомілетики та інших галузей, що входять до богослов'я. Перша справа, за яку взявся Сліпий, — це комплектування бібліотеки БНТ. Уже через 2 роки (1924) у бібліотеці було 562 томи, в наступні роки вона стала однією з найбільших українських книгозбірень Львова, поступаю-

чись лише Оссолі-неумові, університетській бібліотеці та бібліотеці Наукового Товариства імені Шевченка (НТШ). 1922 р. Сліпого призначають директором бібліотеки; наступного року він стає головним редактором органу БНТ — щорічника «Богослов'я» (виходить у Римі й до сьогодні); з 1924 — секретар філософсько-догматичної секції БНТ; 1926 р. обирається головою цього Товариства. Для установчого з'їзду Товариства молодий теолог написав проект статуту, врахувавши в ньому положення багатьох інших подібних статутів в Україні й на Заході. Статут був схвалений з незначними доповненнями. Вступну статтю до статуту Сліпий закінчив словами: «Науковою культурною працею ми кладемо чи не найсильніші (під цю хвилю) підвалини нашому національному і державному життю». Знаменна думка, яка свідчить, в якому патріотичному аспекті трактує автор діяльність БНТ! Наступні обов'язки Сліпого (з 1926 р. — член Кураторії Національного музею, з 1930 — член НТШ) свідчать, що він послідовно й невтомно мурував ці «найсильніші підвалини».

Митрополит Шептицький, можна сказати, не щадив Йосифа Сліпого, покладав на нього дедалі більше обов'язків. Щоб краще готувати нове покоління священиків, Сліпому доручається 1925 р. ректорство Львівської духовної семінарії; 1928 р. у Львові ж таки відкривається Богословська академія для підготовки теологів з вищою освітою, і першим її ректором знову стає Йосиф Сліпий.

З горою таких навантажень він переживає тяжкі 30-ті роки.

Саме тоді з усією повнотою розкриваються видатні таланти Сліпого як ученого й педагога, будівничого Церкви і діяча культури. Головні зусилля його концентруються у БНТ і Богословській академії. Наче передчуваючи прихід іще страшніших часів, він плекає молодь, передає їй здобуті знання, життєвий і духовний досвід, його бурхлива діяльність проходить під поглядом і благословінням митрополита Шептицького.

1930 р. митрополит захворів на тяжку форму артриту і був прикутий до крісла. Залишаючись головою Греко-Католицької Церкви, він передавав Сліпому свої численні обов'язки на відтинках науки, культури, церковного шкільництва. Як один із головних кураторів Національного музею у Львові Сліпий всіляко сприяв праці директора музею професора Іларіона Свенціцького щодо комплектування, реставрування, зберігання й наукового опису великої збірки ікон, яка й сьогодні є унікальним національним скарбом України: іншої подібної збірки ікон немає ніде у світі.

Діяльність Сліпого не залишилася непоміченою у Ватикані. За законами Римо-Католицької Церкви право призначати єпископів у всьому світі належить виключно папі, хоч помісні церкви (як латинського, так і греко-католицького обрядів) мають право запропонувати трьох кандидатів для вибору і затвердження одного з них. 25 листопада 1939 р. папа Пій XII надає Йосифові Сліпому титул архієпископа і коад'ютора, тобто законного спадкоємця голо-

ви помісної Церкви, в даному разі митрополита Шептицького. Ясна річ, це підвищення відбулося не без бажання самого митрополита, який все більше підупадав на здоров'ї.

Оцінка діяльності Йосифа Сліпого в роки другої світової війни дуже суперечлива. Твердження повоєнних радянських видань повні страшних звинувачень: у нібито співпраці з німцями, у зраді (кого і що?), навіть у благословінні Сліпим різних воєнних злочинів. Цікаво, що всі ці звинувачення посипалися на Сліпого (як і на Шептицького) після арешту його та інших владик УГКЦ 11 квітня 1945 р., коли у Москві було прийнято рішення знищити УГКЦ шляхом її «возз'єднання» (ох, ці злочасні «возз'єднання» в нашій історії!) з Російською Православною Церквою. І вже сам час висунення звинувачень проти Сліпого свідчить, що вони фальшиві, бо чому ж тоді його не заарештували одразу після приходу радянської армії до Львова у 1944 р.? Адже вся діяльність Сліпого як архієрея проходила на очах у влади, і вона нічого не мала проти того, щоб після смерті Андрея Шептицького 1 листопада 1944 р. саме Йосиф Сліпий став митрополитом, очоливши УГКЦ. Цілком очевидно, що «справа Сліпого» була сфабрикована за кривавим сценарієм 1937 р. як привід для заборони УГКЦ.

Під час війни митрополит Шептицький і архієпископ Сліпий намагалися всіляко полегшити страждання українського народу. Як церковні діячі вони не могли не мати контактів з окупантом, бо від цих контактів часом залежало життя або смерть людей. Для ієрея, священника, просто християнина є тяжким гріхом не використати всіх можливостей для порятунку великого дару — життя. Багато зробили обидва ієрархи, щоб налагодити добрі стосунки і співпрацю між українськими православними і греко-католиками. Пізніші наскрізь політизовані твердження радянських атеїстів про те, що провід УГКЦ тільки й робив, що «зраджував», «латинізував», «полонізував» і «окатоличував» українців, виглядають вельми сумнівними у світлі двох послань Шептицького до православних українців воєнних років (від 30 грудня 1941 р. — до православних архієреїв України; від 3 березня 1942 р. — до української православної інтелігенції). Прочитуємо такі промовисті слова з другого з цих послань, які цілковито спростовують пропагандистські «штампи» щодо нібито експансії і прозелітизму УГКЦ відносно православної України: «Ясно, що греко-католик, — писав Шептицький, — не може стати Київським Митрополитом, а я не маю ані бажання цього достоїнства, ані фізичної змоги бути в Києві (...) Київський Митрополит мусить бути вибраний із православних чи автокефальних архієреїв чи священників. Коли б він був з'єднаний з Вселенською Церквою, ми всі греко-католики підлягали б йому, і я перший радо піддався б його верховній владі (...) У Вас, світської української інтелігенції, святе передання чистіше, ніж те, що його черпала Україна зі шкіл, ведених петербурзьким синодом. Ваше православ'я ближче до православ'я широких мас українського на-

роду. Та ваше православ'я і до нашого ближче. В ньому більше розуміння для потреб страждучого від віків поневоленого народу».

Сьогодні православні й греко-католики в Україні не хочуть знайти доброго слова одні про одних. Вчитайтеся у наведені слова великого владика і скромного слуги Божого. І хай нам буде хоч трохи соромно...

Отже, 11 квітня 1945 р. Йосифа Сліпого заарештовано. Тієї ночі взяли під варту ще чотирьох владик у Львові й Станіславі (теперішньому Івано-Франківську) — Микиту Будку, Миколу Чарнецького, Григорія Хомишина й Івана Лятишевського. Другого дня їх відправлено до Києва на допити до енкаведистів. Професор Іван Хома у своєму дослідженні «Шляхами каторги Блаженнішого Йосифа Сліпого» наводить спогад митрополита про його враження від «золотоверхого Києва»: «Мене водили на слідство день і ніч, так що я буквально падав з ніг, і мене мусіли підтримувати, ведучи до слідчого судді; при тому голодував, бо давали на день трошки юшки і 300 грамів хліба. Одного разу ранком, вертаючи з допиту, бачив я на коридорі єпископа Григорія Хомишина, згорбленого і похиленого, як вертався з умивальки. Перший слідчий, на ім'я Горюн, був людиною грубою і простакуватою. А голодування, безсоння і часті довготривалі допити можуть допровадити людину до безумія. То велика ласка Божа, що я витримав всі ті муки».

За відмову добровільно самоліквідуватися УГКЦ поклала на вівтар мучеництва життя 10 єпископів, 1400 священників і 800 монахинь — переважно на просторах ГУЛАГу. Близько чотирьох з половиною тисяч храмів, монастирів, семінарій, каплиць тощо були пущені під склади, музеї атеїзму, а кращі церкви перейшли у власність Російської Православної Церкви, з якою УГКЦ нібито «добровільно возз'єдналася» на фальсифікованому Львівському церковному «соборі» 8—10 березня 1946 р. Після допитів митрополит Йосиф Сліпий був засуджений на 8 років в'язниці й примусових робіт — порівняно легка для сталінських часів кара, хоч і провини у засудженого не було жодної! Але це був лише претекст, бо на волю митрополита не збиралися випустити ніколи. Після відбуття першого терміну 1953 р. його судять удруге. 1957 р. дають ще сім років тюрми; вчетверте, 1962 р., засуджують для відбуття покарання у сумновідомих мордовських таборах для політичних в'язнів.

«Географія» місць, де карався митрополит Сліпий, фактично охоплювала всю «Сибір неісходиму», Заполяр'я, суворі приуральські ліси і пущі. У першому засуді йому інкриміновано контрреволюційну діяльність (кагебістів влаштовували тільки священники-революціонери), шпигунство на користь Ватикану, вороже наставлення супроти СРСР і паразитичний спосіб життя за кошт народу. Його перекидали з табору в табір: Маріїнське Новосибірської області, Боїми (тут кримінальні злочинці зламали митрополитові ліву руку), Кіров, Печора, Інта (Республіка Комі), Потьма (Мордовська республіка. Тут в'язень дістав запалення легенів і

мало не загинув від високої температури). Другий «строк» митрополит відбував у таборі Кузьмінка-Маклаково (за 600 км на північ від Красноярська) і в Єнісейську. Потім його привезли на допити до Києва і протримали в тюрмі один рік. Річ у тім, що і в ув'язненні митрополит залишався номінальним головою загнаної у підпілля УГКЦ і на великі християнські свята писав пастирські послання до віруючих, що є обов'язковим у Церкві. Ці послання передавалися в Україну таємно, але кілька таких послань потрапили до рук інквізиторів. Вони й були «причиною» нових судів і нових «строків». Тому після Києва Сліпого запроторили аж на Камчатку — і ця подорож у вагоні для худоби тривала цілих три місяці.

У наступних двох засудах (знову за послання віруючим і таємне відслуження в тюрмах і таборах Божественної Літургії) ми бачимо його у Тайшеті, Вихоревці, Чуні, Новочунці (Іркутська область і Красноярський край). Ще раз перед визволенням Сліпого було покликано до Києва — підписати заготовлені заяви проти папи, проти Ватикану, проти «українських буржуазних націоналістів». «Ви знущаетесь наді мною і над Церквою, — відповідав митрополит слідчим, — нищите, руйнуєте все, що є, і ще хочете, щоби я виступав проти тих, які співчують мені і мене боронять». Слідство розраховувало, що підірване здоров'я і наближення старості спонукають Сліпого підписати будь-яку заяву, щоб перед смертю хоч трохи пожити на волі. Але вони дістали категоричну відмову. Внаслідок цього митрополита перепроваджено знову в Мордовію — у Потьму Зубово-Полянського району. Але ненадовго.

Державні й церковні діячі різних країн намагалися розбудити рештки совісті тодішніх вождів комуністичної імперії, щоб вони звільнили невинного владику. До Сталіна зайве було звертатися з такими проханнями. Але після 1953 р., коли диктатор помер, прохання надходили до його наступників — Маленкова, Булганіна, Хрущова. Особливо велику надію покладали лідери Заходу на Хрущова. Але Микита Сергійович, розвінчавши злочини сталінізму, в питаннях релігії не тільки не послабив гвинтів, а й, здається, ще більше їх загвинтив: він наповнив концтабори священниками й проповідниками усіх конфесій і деномінацій. Хто пам'ятає першу половину 60-х років, той знає про безпрецедентне «полювання на віру», яким безбожний лідер готував, на моє глибоке переконання, свій безславний кінець.

Проте президент США Джон Кеннеді й особливо папа Іван XXIII (ініціатор Другого Ватиканського собору і реформатор світового католицизму) все ж таки умовили Хрущова випустити Сліпого на волю. 27 січня 1963 р., після 18 років тюрми і каторги, митрополит був звільнений. Тюремники при цьому видали йому 50 крб. «из фонда освобождения» і 12 крб. на проїзд з Мордовії до Москви. Каторга не зламала ні його духу, ні бажання займатися далі науковою працею. Професор, доктор Йосиф Іванович Сліпий хотів працювати в Інституті історії Академії наук УРСР у Києві,

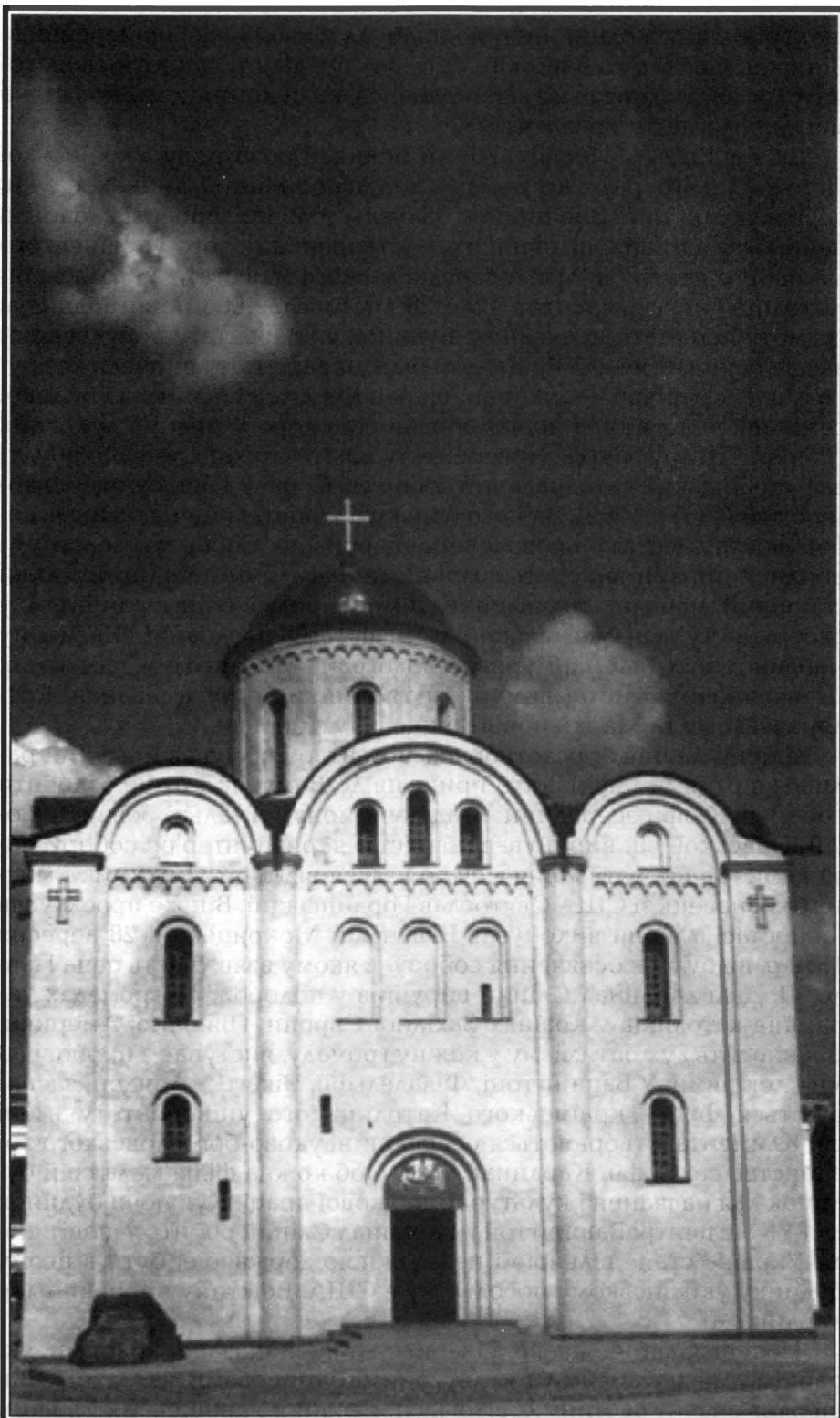
але, певна річ, одержав відмову. Не знайшлося йому місця й у Львові. Виклопотавши закордонний паспорт і візу, Сліпий 9 лютого 1963 р. прибув до Італії: в Римі ще з XVII ст. перебував один із найбільших закордонних осередків Української Греко-Католицької Церкви з церквами, каплицями, монастирями і духовними семінаріями. Щоб уникнути урочистостей офіційної зустрічі на залізничній станції у Римі, Сліпий зійшов з поїзда у місті Орте за 84 км від Риму, де його зустріли особисті представники папи Івана XXIII — архієпископ Каповілі і монсеньйор Кардинале (збереглися цікаві спогади Каповілі про цю зворушливу зустріч — вони надруковані в українському «Богослові» за 1983 р.). Іван XXIII привітно зустрів учорашнього в'язня-митрополита, приділивши належно увагу його влаштуванню в Римі з резиденцією й особистим апартаментом у Ватикані. Іван XXIII мав намір надати Йосифові Сліпому найвище звання ієрарха у Католицькій Церкві — кардинальське. Але він помер того ж 1963 р. Цю врочисту акцію довелося завершити наступному папі Павлові VI 22 лютого 1965 р. Йосиф Сліпий увійшов до складу священної колегії кардиналів. Це був перший кардинал-українець у XX столітті.

При папі Павлові VI тривали сесії Другого Ватиканського собору. Кардинал Сліпий бере в них найактивнішу участь. Він вражає присутніх делегатів з усього світу глибокими знаннями богослов'я, неначе б прийшов на собор з університетської лави, а не з багаторічної каторги. Високий і ставний, хоч уже розміняв восьмий десяток років, у колоритному хрещатому вбранні ієрарха східної Церкви, він приковує до себе увагу собору, преси, політиків. Завдяки своїй героїчній біографії і становищу голови багатомільйонної гнаної Церкви Сліпий стає в очах багатьох католицьких владик легендарною постаттю. Його порівнюють з хорватським кардиналом Степінацом і угорським кардиналом Міндсенті, які теж кинули прямиий виклик тоталітаризмові й насильству безбожних влад у своїх країнах.

Кардинал постійно говорив Ватиканській Курії і всім делегатам про нагальні потреби Української Церкви, особливо про духовну освіту і місійну працю. За правилом «З миру по нитці — голому сорочка» християнський світ допоміг Українській Церкві, і допоміг щедро. Відгукнулися не тільки католики, а й християни інших конфесій. Особливо суттєву допомогу подала організація «Поміч Церкві в потребі», заснована голландським протестантським пастором Веренфрідом Ван Страатеном. Промовляючи перед львів'янами 31 березня 1991 р. з нагоди повернення Верховного Архієпископа УГКЦ кардинала Любачівського з вимушеного вигнання на Україну, пастор Ван Страатен згадав про кардинала Сліпого і свою дружбу з ним: «Від 1963 до 1984 року — упродовж 21 літ — я був тим, хто подивляв його, був помічником, співборцем і його приятелем. Я його пізнав як князя Церкви із залізним характером, як безстрашного борця за право своєї Церкви, що мусив іти крізь хрес-

Валентина Бірюкович. Тобою радіє
(Се ми, Господи). Київ. 1991 р.

**Храми Києва. Успіння Пресвятої Богородиці (Богородиці Пирогощі).
Споруда відновлена Київською міською владою.**

ну дорогу, яку жодний інший кардинал у цьому часі не перейшов. Він ішов нею у взірцевій вірності, без ненависті супроти своїх гонителів, але водночас не відхиляючись, коли компроміс або втеча могли полегшити його життя».

Як і в 1922 р., Йосиф Сліпий починає розбудову Української Церкви (цього разу не дома, а в діаспорі) на відтинках науки, освіти, культури. Він ініціює кілька сміливих проєктів: один з найбільших і найкоштовніших — створення нового українського духовного центру в Римі, осередком якого мав стати Український Католицький університет. Вже 28 листопада 1963 р. він підписує грамоту про його заснування. Будинок університету побудований за два роки (1964—1966). Згодом біля університету вирости корпуси Малої семінарії — духовної школи для дітей і підлітків і Великої семінарії — для юнаків, які обрали собі дорогу праці в духовних сферах. По другий бік університету архітектор ді Стефано збудував український катедральний собор св. Софії у давньоукраїнському стилі (1967—1969). За його блискучі бані італійці називають собор «кієза дората» — позолоченою церквою. Собор, університет і обидві семінарії виходять головними фасадами на один великий соборний майдан, викладений темно-сірим і білим камінням у своєрідному орнаментально-плетінчастому поєднанні. На цьому майдані стоїть біломармуровий водограй «Три янголи», пам'ятник Шевченкові з білого мармуру і пам'ятники-погруддя Іванові Котляревському та Маркіянові Шашкевичу з бронзи.

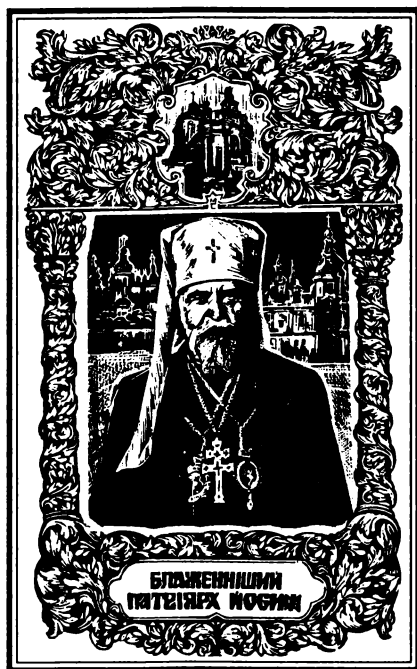
Сліпий любив образотворче мистецтво і відчував його. Він радився з отцями і всіма, хто приїздив до Риму, як краще оздобити собор св. Софії зсередини. Згадуючи монументальні розписи Софії Київської, він вирішував повністю вкрити інтер'єр собору мозаїками. За проектування мозаїк узявся відомий художник і мистецтвознавець зі США Святослав Гординський. Він же проектував іконостас, а ікони виконував Ювеналій Мокрицький. 28 вересня 1969 р. відбулося освячення собору, в якому взяв участь папа Павло VI. Далі кардинал Сліпий вирушив у подорож по громадах українців-католиків у країнах Західної Європи, Північної Америки. Він вносить дух оптимізму у кожную громаду, виступає з проповідями і лекціями. У Вашингтоні, Філадельфії, Чикаго й Лондоні засновуються філії Українського Католицького університету імені св. Климента, створюються осередки науково-богословського товариства св. Софії. Кардинал дбає, щоб кожна філія мала свій будинок для навчання і культурно-наукової праці. Купуючи будинок для УКУ в центрі Вашингтона, кардинал Сліпий робить заповіт: коли Україна стане вільною і незалежною державою, бути в цьому будинку українському посольству в США. Воістину пророчий дар кардинала!

Йосиф Сліпий жваво цікавився також позацерковними українськими науковими і культурними установами на Заході. Він виділив значну частину коштів на придбання Українським Вільним університетом у Мюнхені нового будинку, допомагав розбудову-

вати гуртожитки й інтернати для студіюючої української молоді. Його метою було, щоб кожне значне згромадження українців у містах мало свій культурний і духовний центр — із залом для зборів, музеєм або виставковою галереєю, кімнатами для проживання паломників, їдальнями і спортивними комплексами. Людина глибокого духовного життя, він водночас був практичний і раціональний у господарських справах, у «мистецтві виживання», велику школу якого пройшов у таборах і тюрмах. «Навіщо нашим людям викидати грубі гроші на готелі, утримувані чужинцями, коли ми можемо мати свої власні готелі?» — говорив він, вирішуючи побудувати готель при Українському Патріаршому Домі в Римі на п'яцца Мадонна деі Монті. Розповідають, що на купленій Йосифом Сліпим ділянці, де мали будувати собор св. Софії й УКУ, він завів невелике господарство з городом, коровою, домашньою птицею, щоб люди, котрі там працювали, могли споживати свіжі натуральні продукти.

Коли підсумувати всі акти, почини, заходи, що їх здійснив Йосиф Сліпий після переїзду на Захід, то з них вимальовується постать одного з найбільших будівничих української культури в усій нашій історії — постать, рівна за масштабами Ярославу Мудрому, Петрові Могилі, Іванові Мазепі, Василеві Тарнавському, Андрееві Шептицькому, Дмитрові Яворницькому — найбільшим меценатам мистецтва й культури.

Йосиф Сліпий вірив, що Українська Церква воскресне буде відновлена у правах, дістане своє майно, працюватиме для блага і спасіння морально скаліченого народу. І тепер, коли це сталося, ми не повинні забувати, що кожний день свого тюремного і післятюремного життя владика працював для цієї мети. Як ієрарх з великим досвідом він знав, що авторитет Церкви починається з її управління, з її керівника. 1967 р. в українських громадах Америки й Канади виникає рух за надання УГКЦ статусу патріархальної Церкви, а її голові — сану патріарха. У Філадельфії засновується журнал «Патріархат», виникає Українське Патріархальне Товариство з осідком у Нью-Йорку. Рух шириться, набуває світового масштабу, в нього вливаються українські громади Західної Європи, Латинської Америки, Австралії. Кардинал Сліпий підтримав цей рух рядових віруючих, не боячись звинувачень у тому, що він особисто шукає нових почесей. Процес надання патріархату в католицькій, можливо, ще складніший, ніж у православ'ї. Кардинал Сліпий пішов на ризик, знаючи, що у Ватикані цьому домагання українців не всі будуть раді. Найбільшою юридичною перепорою для Ватикану в справі надання УГКЦ статусу патріаршої Церкви було те, що УГКЦ в Україні була під заборонаю. Але патріархальний рух серед українців діаспори був такий сильний, що Рим не міг його не враховувати. 1975 р. у соборі св. Петра в Римі кардинал Сліпий офіційно прийняв титул патріарха Помісної Української Греко-Католицької Церкви. Юридичне і канонічне визнання фактично проголошеного патріархату було відкладене до тих часів, ко-

Микола Стратілат. Блаженніший патріарх Йосиф

ли Церква повністю буде реабілітована, відновлена у своїх правах, а голова Церкви переїде в Україну. Тим часом віруючі українці-католики всього світу визнали Йосифа Сліпого як патріарха, і він носив цей титул від 1975 до дня смерті у вересні 1984 р. Цей неофіційний патріарший титул зберігся і за наступником Йосифа Сліпого кардиналом Мирославом-Іваном Любачівським. На сьогодні усунені всі перепони для юридичного закріплення патріаршого титулу за головою УГКЦ, і нинішній папа Іван-Павло II, як вважає, зробить цю справу.

110-річчя від дня народження Йосифа Сліпого — це не тільки дата в історії Церкви. Це й дата в історії науки і культури. Його науковий і пастирський доробок уклався в 12 томів. Усі вони вийшли в Римі (на жаль, не в Києві чи Львові). В одному з томів читаємо пророче передбачення, яке здійснюється на наших очах: «Коли вкінці прийде день, в якому наші брати переслідуваних Церков знову можуть подивляти моральну силу, непохитну віру, всесторонню оборону людських прав у Церкві вільного світу, тоді вони наберуть нової сили для продовження своєї боротьби. Тоді наповниться їхнє серце більшим довір'ям. Тоді ярмо їх стане миле, а тягар — легкий (Євангелія від Матвія, 11.30)».

Ці слова сприймаються як епілог подвижницького життя митрополита, кардинала, патріарха Йосифа Івановича Сліпого.

*Іван Іванович
доктор богослов'я.*

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

Пантелеймон Куліш у свій багатогранній творчості — а був він прозаїком і поетом, літературним критиком і етнографом, видавцем і перекладачем — в українській культурі минулого століття бачиться постаттю видатною і водночас трагічною у своїй суперечливості. На його творчості й світогляді не могли не відбитися значні історичні події того часу: скасування кріпаччини, переслідування революціонерів-демократів, циркуляри й укази про заборону українського друку, придушення польського повстання, процеси над народниками тощо. Франко писав: «Для історика власне та хиткість Кулішева, ота пристрасть, оте вічне шукання якихось нових ідеалів, нових богів і нової віри лишить характерним і навіть симпатичним об'явом його великого, хоч і недужого духу. Йому не дано було гармонії, але він ніколи не міг успокоїтися на дисгармонії і пристрасно шукав того, чого не міг досягнути. Хто зна, чи не це було й джерелом його зависті, а далі й ненависті до Шевченка, що «неосвіченому», невченому поетові майже без труду і без зусилля, самі собою, давалися такі речі, такі образи й ідеї, яких учений Куліш, узброєний розумом, не міг опанувати...».

Роман Литвин. Пантелеймон Куліш.

Можливо, складні, нерівні відносини з Шевченком певною мірою й були причиною однозначно негативного ставлення до Кулішевої творчості, а то й замочування його імені у різні періоди розвитку вітчизняного літературознавства. Певний сплеск зацікавлення його спадщиною (окремі наукові розвідки, видання вибраних його поезій та прозових творів) спостерігався в середині шістдесятих років, проте справжній обсяг його літературної праці, що тривала упродовж шести десятиліть, ще мало вивчений і маловідомий широкому загалу.

Народився Куліш у серпні 1819 р. на Чернігівщині у містечку Воронежі. Родина його належала до козацької старшини, проте позбавлена дворянського звання, жила селянським старосвітським побутом, господарюючи на хуторі.

Рано втративши матір, Куліш потрапив до Новгород-Сіверської гімназії. Не закінчивши її, навчає дітей у заможних родинах, потім вступає до Київського університету, який також не закінчує й учителює в Луцьку, Рівному, Києві, багато мандрує по Україні, веде фольклорні записи, сам починає писати. Під впливом народних дум і романів Вальтера Скотта пише на початку 40-х років поему «Україна» та історичний роман «Михайло Чернишенко, или Малороссия восемьдесят лет назад».

З Тарасом Шевченком Куліш знайомиться під час першої подорожі поета на Україну і зізнається: «Можна сказати, що це зійшовся низовий курінник, січовик із городовим козаком-кармазинником. А були, справді, вони представниками двох половин козаччини». Та це було й зіткнення двох течій в історичному процесі, що порушувало одноманітність літературного життя, розширювало русло естетичних уявлень. Відсуваючи на другий план своє суперництво з Шевченком, Куліш славить його за мовні надбання, бере епіграфи з його творів до своїх поем, а потім прагне взяти під свою зверхність діяльність поета, присвячує йому віршовані твори, а потім докоряє йому за гордування порадами. Проте спільним у них було прагнення боротися проти царизму й кріпосництва, підносити свідомість, освіту народу, хоч у методах боротьби їх думки розходилися.

Куліш стає членом Кирило-Мефодіївського товариства, захоплюється ідеями слов'янського єднання, проте активної участі в ньому не бере, оскільки 1845 р. переїздить до Петербурга, де викладає, вивчає іноземні мови, історію і культуру народів багатьох країн. Через два роки одружується з відомою згодом поетесою Ганною Барвінок (Олександрою Білозерською).

Під час виїзду з дружиною за кордон його заарештовують у зв'язку зі справою Кирило-Мефодіївського товариства і після суду висилають до Тули. На засланні Куліш вивчає багато історичних матеріалів, античну та європейську літературу, пише роман «Алексей Однорога та Петр Иванович Березин», який цензура заборонила друкувати, під псевдонімом публікує статті та повісті в некрасовському «Современнике».

У 1856 р., після зняття заборони на друк, Куліш видає двотомне монографічне дослідження про Гоголя, фольклорно-етнографічну збірку «Записки о Южной Руси».

1857 р. був чи не найпліднішим у творчості Куліша. Він видає роман «Чорна рада», яким відкриває історію української романістики і який став взірцем для багатьох відомих українських письменників, що творили в царині історичного роману, засновує у Петербурзі власну друкарню, де видає твори й листи Гоголя, оповідання Марка Вовчка, свою «Грамотку», яка зазнала цензурних переслідувань.

Наступного року разом з дружиною подорожує по Європі, а повернувшись, знову береться до видавничої справи, пише поезії, упорядковує альманах «Хата», разом з Костомаровим редагує

журнал «Основа», який покликав до роботи молоді сили української літератури, накреслює шляхи її розвитку.

У творчості П. Куліша яскраво виявилася його концепція «живої етнографії» і прозвучав заклик на оборону національного розвитку й чистоти української мови.

І пророчо, й по-сучасному звучать його рядки з вірша «До Марусі В.»:

Отечество ж собі
грунтуймо в ріднім слові:
Воно, одно воно віг пагуби
втече.
Піддержить націю на
предківській основі, —
Хитатимуть її політики
вотще, —
Переживе воно дурне
вбивання мови,
Народам і вікам всю правду прорече...

Працюючи у Варшаві «директором духовних справ», він налагоджує тісні зв'язки з галичанами, бере участь у виданні народовського журналу «Правда», друкує там свої твори, бере активну участь у громадсько-політичному житті Західної України.

Повернувшись до Петербурга 1871 р., Куліш закінчує тритомну працю «История воссоединения Руси» і, видавши її, назавжди залишає службу, переїжджає на свій хутор і поринає в літературну працю, зрідка залишаючи її для поїздок за кордон. Тут він пише збірки своїх поезій «Дзвін», «Позичена кобза», «Хуторна поезія», критикована Франком, перекладає твори Байрона, Гете, Шекспіра, інших авторів. Тут він, не випускаючи олівця з правиці, й помер узимку 1897 р.

Працюючи на користь і славу української літератури, він, однак, не замикається в ній, а пов'язує її з культурою інших народів, збагачує її, перекладаючи зі світових зразків літератури. Пробуджуючи національну самосвідомість, він водночас сприяє віднайденню взаєморозуміння у взаєминах між народами:

Без єзуїта лях, москаль
без бюрократ
Зустріне серед нас
приятеля і брата.

Попри всю складність і суперечливість як його світоглядних поглядів, так і літературної спадщини його шукання й хитання, Куліш зробив неоціненний внесок у розвиток української літератури, збагативши її багатьма зразками красного письменства, у просвіту рідного народу, задля якого він жив і творив.

Павло Орленко

ЄВГЕН ГРЕБІНКА

Евген Павлович Гребінка — байкар, прозаїк і поет — був одним із тих, хто торував шлях великому Кобзареві й готував переворот у літературі та естетичній думці України, здійснити який судилося лише генію. Гребінка пройшов шлях від сентименталізму та романтизму до реалізму, зробивши вагомий внесок до скарбниці української літератури.

Майбутній визначний художник слова народився 1812 р., першого року Вітчизняної війни проти наполеонівських армій, яка призвела до загострення соціальної та національної боротьби у Російській імперії і збудила глибокий інтерес передових письменників до народу, його дум і сподівань.

Дитинство Гребінка провів на хуторі Убімище (або Крутий Яр), що на Полтавщині. Освіту здобув у привілейованій Ніжинській гімназії вищих наук, атестат якої прирівнювався до університетського диплома. Разом з товаришами Гребінка читав там заборонені вірші Рилєєва, Пушкіна, декабристську «Полярну зірку». Захоплювався творами Котляревського, Гулака-Артемовського, народними думами, піснями, переказами, що справили незаперечний вплив на його творчість. Тоді ж він починає писати вірші, працює над перекладом пушкінської «Полтави».

Після закінчення гімназії Гребінка якийсь час служив у 8 Малоросійському полку і, вийшовши у відставку, оселився на два роки в батьковій садибі. Цим часом датуються його перші байки.

Проте сільське життя не задовольняє Гребінку. Він рветься у широкий світ, щоб спробувати свої молоді сили їде до Петербурга, де на той час зібрався цілий ніжинський гурток — М. Гоголь, М. Прокопович, Н. Кукольник, О. Бородін, В. Хоменко та інші.

Викладаючи російську словесність у різних військових закладах, молода людина водночас розпочинає жваву літературну діяльність, входить у коло передових представників російської і української інтелігенції.

Він заприятелював з В. Григоровичем, П. Єршовим, П. Плетньовим, В. Далем. Був знайомий з О. Пушкіним, О. Кольцовим, І. Тургенєвим, В. Белінським, відвідував літературні вечори і влаштував їх у себе.

Літературну славу принесли йому байки, які він видав у 1834 р. окремою книжечкою під назвою «Малороссийские приказки». Книга мала такий успіх, що незабаром була перевидана. «Приказки» Гребінки знаменували новий напрям у розвитку української байки, посиливши в ній викривально-реалістичні тенденції. Його творчість як байкаря перебувала під безпосереднім впливом спад-

щини Крилова. Проте Гребінка зумів виявити власну яскраву творчу індивідуальність, надав своїм байкам національного колориту, домігся їх оригінальності й життєвості.

Більшість його байок викриває жорстокість і сваволю поміщиків, хабарництво, хижацтво, користолюбство, крутість царського суду і чиновництва. Водночас він показав духовну красу і моральну вищість простих людей.

Виражаючи зрозумілі й дохідливі думки та змальовуючи алегоричні образи, байкар ураховує фольклорні традиції і народне сприйняття природи. Байки Гребінки відзначаються реалістичністю побутових деталей, багатим етнографічним колоритом.

Класичними стали його «Ведмежий суд», «Рибалка», «Будяк і Коноплиночка», «Лебідь і гуси», «Вовк і вогонь» та багато інших. Окремі афоризми з байок Гребінки, як це трапляється, коли їх написав справжній художник, пішли в народ, стали крилатими виразами: «Дурний, дурний, а в школі вчився», «Мовчи — почують, будеш битий», «Лисичці ж ратиці оддать» тощо.

У «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» Франко, оцінюючи творчість Гребінки-байкаря, писав, що той «займає перше місце в нашій письменстві. Його байки визначаються яким національним і навіть спеціально лівобережним колоритом, здоровим гумором і не менше здоровою суспільною і ліберальною тенденцією».

Після видання «Малоросійских приказок» Гребінка заходився коло видання альманаха, який пізніше дістав назву «Ластівки» і мав містити твори українських літераторів.

На цей час (1836—1837) припадає його знайомство з Т. Г. Шевченком. Гребінка прийняв близько до серця тяжку долю талановитого кріпака. Він запрошує Тараса до себе, дає йому книги, допомагає розібратися в питаннях мистецтва і літератури, знайомить зі своїми друзями, у тому числі з художником О. Венеціановим, подає матеріальну допомогу. Гребінка бере безпосередню участь у викупі Шевченка з кріпацтва. Тарас Григорович пише чудовий акварельний портрет Гребінки, що знаходиться нині у Державному музеї великого поета і художника в Києві, присвячує йому свій вірш «Перебендя».

Гребінка ж, використавши особисті знайомства, проводить «Кобзар» через цензурні перепони, залучає Шевченка до підготовки збірки творів українських письменників.

У 1840 р. виходить укладений Гребінкою альманах «Ластівка», що містив твори Л. Боровиковського, Г. Основ'яненка, В. Забіли, М. Костомарова, П. Куліша, П. Чубинського, кілька поезій і уривок з «Гайдамаків» Т. Шевченка, а також твори самого Гребінки. Адже Гребінка був відомий не лише як байкар. Серед його значної літературної спадщини — численні вірші, писані українською й російською мовами, оповідання, повісті, романи.

Характерними рисами українських поезій Гребінки були захопленість народною піснею, ліричність настрою, елегійний смуток і поривання до чогось кращого. Серед російських віршів — переспіви українських народних пісень, що, за висловлюванням письменника, знайомили росіян «з чудовими почуттями нашої батьківщини».

Деякі ліричні українські й російські поезії міцно увійшли до народного репертуару. Серед них «Українська мелодія» («Ні, мамо, не можна нелюба любити»), що стала народною піснею, «Молодою я дівцею була», славнозвісні «Чорнії очі», «Поїхав козак на чужину далеко» були покладені на музику і стали широко знайомими.

Тема рідної України ще з дитинства хвилювала майбутнього письменника. У його творчості героїчна історія батьківщини представлена широко — від перших поезій до останніх прозових творів, написаних російською мовою: повість «Ніжинський полковник Золотаренко» та роман «Чайковський», в яких зображено боротьбу запорожців проти поневолювачів.

За своє коротке життя Гребінка написав і видрукував понад 40 повістей, романів, оповідань, які змальовують різні сторони українського життя, побут і звичаї чиновництва, поміщицьку сваволю і гноблення кріпаків тощо.

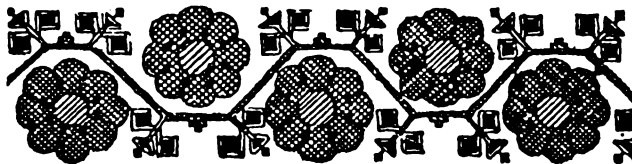
Роман «Чайковський» В. Белінський поставив у ряд «кращих оригінальних повістей» 1843 р. Видатний критик високо оцінив повість «Кулик» та інші. Ними ж захоплювався А. Чехов.

Кращі твори Гребінки увійшли до скарбниці не лише української, але й російської літератури. Ось чому І. Франко справедливо назвав його «талановитим писателем російсько-українським».

Гребінка помер від сухот у розквіті творчих сил, коли йому ще не виповнилося 36 років. Його тіло було перевезено з Петербурга на Україну.

Народ береже пам'ять про видатного письменника. Знає й цінує його творчість, що стала світлою сторінкою українського красивого письменства.

Павло Орленко

ЄВГЕН ГРЕБІНКА

Українська мелодія

«Ні, мамо, не можна нелюба любити!
Нешасная доля із нелюбом жить.
Ох, тяжко, ох, важко з ним річ розмовляти!
Хай лучче я буду весь вік дівкувати!»

«Хіба ти не бачиш, яка я стара?
Мені в домовину лягати пора,
Як очі закрию, що буде з тобою?
Останешся, доню, одна, сиротою.

А в світі якеє життя сироті?
І горе, і нужду терпітимеш ти.
Я дочку, пустивши, мовляв, на поталу,
Стогнуть під землею, як горлиця, стану».

«О, мамо, голубко, не плач, не ридай,
готуй рушники і хустки вишивай,
Нехай за нелюбом я шастя утрачу:
Ти будеш весела, одна я заплачу!»

Ген там, на могилі, хрест божий стоїть,
Під ним рано й вечір матуся квилить:
«О, боже мій милий! Що я наробила
Дочку, як схотіла, зі світу згубила!»

Ведмежий суд

Лисичка подала у суд
таку бумагу:
Що бачила вона, як попелястий Віл
На панській винниці пив,
як мошенник, брагу,
Їв сіно, і овес, і сіль.
Суддею був Ведмідь, вовки
були підсудки,
Давай вони його по-своєму судить
Трохи не цілі сутки.
«Як можна гріх такий зробити!
Воно було б зовсім не диво,
Коли б він їв собі м'ясиво», —
Ведмідь сердито став ревіть.
«А то він сіно їв!» — Вовки завили.
Віл шось начав був говорить,
Да судді річ його з починку перебили,
Бо він ситенький був. І так опреділили
І приказали записать:
«Понеже Віл признався попеластий,
Що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласті,
Так за такі гріхи — його четвертувать,
І м'ясо розідрать суддям на рівні часті,
Лисичці ж ратиці оддать».

ОЛЕНА ТЕЛІГА

У лютому 2002-го минає 60 років від дня трагічної загибелі талановитої поетеси і публіцистки, громадської діячки, полум'яної патріотки Олени Теліги, розстріляної в Києві гестапівцями. Однак ім'я цієї героїчної жінки багато років залишалося невідомим в Україні, за свободу якої від будь-яких окупантів вона віддала своє життя.

Олена Теліга повернулася в Україну тільки після здобуття Незалежності. Зараз творчість Олени Теліги вивчається в школах, її іменем названі вулиці, школи, бібліотеки, видавництво при Фундації імені О. Ольжича, плідно працює Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги, стали традиційними всеукраїнські літературно-мистецькі конкурси-фестивалі на краще виконання її творів, заснована Міжнародна літературно-мистецька премія імені Олени Теліги.

Щороку 21 лютого — у день її загибелі та 21 липня — в день народження покладаються квіти в Бабиному Яру біля дерев'яного Хреста, де покоїться прах розстріляних гестапівцями українських патріотів. У багатьох містах і селах проводяться вечори пам'яті Олени Теліги. І зростає інтерес до цієї непересічної особистості.

Щороку 21 лютого — у день її загибелі та 21 липня — в день народження покладаються квіти в Бабиному Яру біля дерев'яного Хреста, де покоїться прах розстріляних гестапівцями українських патріотів. У багатьох містах і селах проводяться вечори пам'яті Олени Теліги. І зростає інтерес до цієї непересічної особистості.

Народилася Олена Теліга (дівоче прізвище — Шовгенова) 21 липня 1906 р. в Іллінському під Москвою в родині талановитого інженера-гідротехніка Івана Опанасовича Шовгенова¹, що походив зі Слобожанщини, вищу освіту одержав у Санкт-Петербурзькому інституті інженерів шляхів сполучення, а на той час працював у Москві. Там же мешкала родина Шовгенових, а влітку відпочивала в підмосковному Іллінському, де й побачила світ Оленка. Її мати походила з Поділля із священицької родини Налянч-Качковських, що мала білоруське коріння, але була цілком українізованою.

Коли Оленка була в п'ятилітньому віці, Шовгенови переїхали до Петербурга за місцем нової роботи батька. Там, у Петербурзі

Олена Теліга (1906–1942)

(Петрограді), пройшли дитячі роки дівчинки. Пізніше вона часто згадувала цей час у розмовах з друзями, що дало їм підставу вважати Петербург місцем її народження, і ця помилка тривалий час повторювалася в біографіях Олени Теліги².

Оленка одержала добру домашню освіту, гувернантка навчала її німецької, французької та російської мов. Дівчинка виростала в російськомовному оточенні, під великим впливом російської культури і українкою себе на той час не усвідомлювала, української мови не знала. Час від часу влітку вона була в Україні, на рідній для батька Харківщині, але не вважала ті місця своїм «домом», як зізнавалася пізніше в листі до Наталі Лівницької-Холодної³.

Справжнім домом став для неї Київ, куди Шовгенови переїхали 1918 р. Батько працював у міністерстві шляхів директором департаменту водного і шосейного господарства, читав лекції в Київському політехнічному інституті, а Оленка навчалася в приватній гімназії Олександри Дучинської. Мешкали Шовгенови на Шулявці, біля Політехніки, де жили родини професорів. Політичний бік подій, що відбувалися в Києві 1918—1920 рр., навряд чи глибоко усвідомлювала Оленка-підліток. Але часта зміна влад, а потім і перемога більшовицького режиму залишили в пам'яті згадку про Київ «трагічний», «в боях ранений».

Навесні 1920 р. Київ залишив батько Олени, який разом зі своїм старшим братом Андрієм виїхав до місця перебування уряду УНР на Поділлі, а потім у складі цього уряду як директор департаменту водного та дорожнього господарства міністерства шляхів був евакуйований до польського міста Тарнова⁴. Олена з матір'ю та братом Сергієм залишилася в Києві під більшовицьким режимом без будь-яких засобів до існування.

Закінчилося безхмарне дитинство. Треба було працювати, щоб заробити на прожиття. Мати змушена була продавати речі, щоб придбати харчі, але їх завжди не вистачало. Згадуючи про цей період свого життя, Олена писала пізніше в листі до Наталі Лівницької-Холодної: «Я вступила посильним в тій самій Політехніці, де був колись професором мій батько. Тому мій зверхник з особливою насолодою ганяв мене в саму жажливу погоду в найдальші кінці Києва. В літі я сапала і полола цілі довгі, пекучі дні на комуністичних огородах, щоб прогодувати себе, та й додому принести якийсь «пайок». Як же ж тяжко мені було, Натуся, я була маленька, ще і слабенька, і мені тяжко було «гнати рядки» на ряду з бабами, які були призвичаєні до такої роботи. Доглядачі кричали на мене немилосердно, а я старалася, що є сили, щоб тільки мене не вигнали. Це було декілька верст від Києва, отже, я додому ходила лише в неділю, а цілий тиждень жила там, спала в сараях, на соломі, поміж баб.

Хліб для мене був мрією, бо їли ми лише картоплю і пшоняний куліш. Все це без масла чи сала»⁵.

Через деякий час Олена разом із матір'ю і братом Сергієм нелегально перейшли кордон і опинилися в польському місті Тарнові,

де разом з урядом УНР перебував батько. А в липні 1922 р. родина Шовгенових була вже в чеському місті Подєбрадах, де відкрилася Українська господарська академія (УГА), і професор І.Шовгенов був призначений її ректором. Українське середовище в Польщі, а потім і в Чехословаччині спочатку здивувало Олену, було для неї незвичним. Вона так про це розповідала пізніше Уласові Самчуку: «Опинившись у Подєбрадах, я була приголомшена, що мій власний батько, відомий і заслужений справжній російський професор Іван Шовгенов, якого чомусь перезвали на Шовгеніва, є не що інше, як ректор школи, яку звать господарською академією, де викладають «на мові» і де на стінах висять портрети Петлюри»⁶.

Олена включилася в життя української громади, спілкувалася зі студентами УГА, вступила на матуральні курси, щоб одержати документ (матуру) про середню освіту, який давав право вступити до вищого навчального закладу. Вона прислухалася до розмов товаришів по курсах та студентів академії, якими були в переважній більшості вояки армії Української Народної Республіки, що опинилися тепер на еміграції і вели палкі дискусії про причини поразки національно-визвольної боротьби та про майбутнє України. Велику роль в «українізації» Оленки Шовгенової відіграли тогочасні її товариші — студенти і поети Леонід Мосендз, Василь Куриленко, особливо Михайло Теліга — кубанський козак, бандурист, студент УГА, недавній старшина армії УНР, з яким вона навіки поєднала свою долю, одружившись 1 серпня 1926 р.

На все життя стала для неї пам'ятною одна вечірка в середовищі російських емігрантів, на якій дівчина гостро відчула себе українкою. Вона розповідала Уласові Самчуку: «Це було на великому балу у залах Народного дому на Виноградах, що його улаштував якийсь добродійний комітет російських монархістів... Я була тоді у товаристві блискучих кавалерів, ми сиділи при столику і пили вино. Не відомо хто і не відомо з якого приводу почав говорити про нашу мову за всіма відомими «залізяку на пузяку», «собачій язик»...»Мордописня»... Всі з того реготалися... А я враз почула в собі гострий протест. У мені дуже швидко наростало обурення. Я сама не знала чому. І я не витримала цього напруження, миттю встала, вдарила кулаком по столу і обурено крикнула: «Ви хами! Та собача мова — моя мова! Мова мого батька і моєї матері! І я вас більше не хочу знати!» Я круто повернулася і, не оглядаючись, вийшла. І більше до них не повернулася. З того часу я почала, як Ілля Муромець, що тридцять три роки не говорив, говорити лише українською мовою. На велике здивування усіх моїх знайомих і всієї Господарської академії»⁷.

Українську мову та літературу Олена обрала своїм фахом, вступивши восени 1923 р. на підвідділ української мови та літератури історико-літературного відділу Українського вищого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова в Празі. Її професорами були визначні українські вчені: Софія Русова, Леонід Білецький, Дмитро

Дорошенко, Василь Сімович, Дмитро Чижевський, Сергій Шелухін, Степан Сірополко та інші.

Олена поринула в студентське життя, стала активною учасницею студентських вечорів, брала участь у різних студіях та гуртках. У листі до Михайла Теліги 30 квітня 1925 р. вона писала: «Як би Ви знали, Михайлику, яка я тепер зайнята! Акуратно ходжу на лекції. Ходжу на студію театральну. В суботу у нас академічне свято, і проф. Вагнер мучає мене з віршами»⁸. А ще ж велике захоплення — танці! Олена разом із Михайлом Телігою були активними учнями школи танців, якою керував Василь Авраменко⁹, котрий у майбутньому на весь світ прославить український танок.

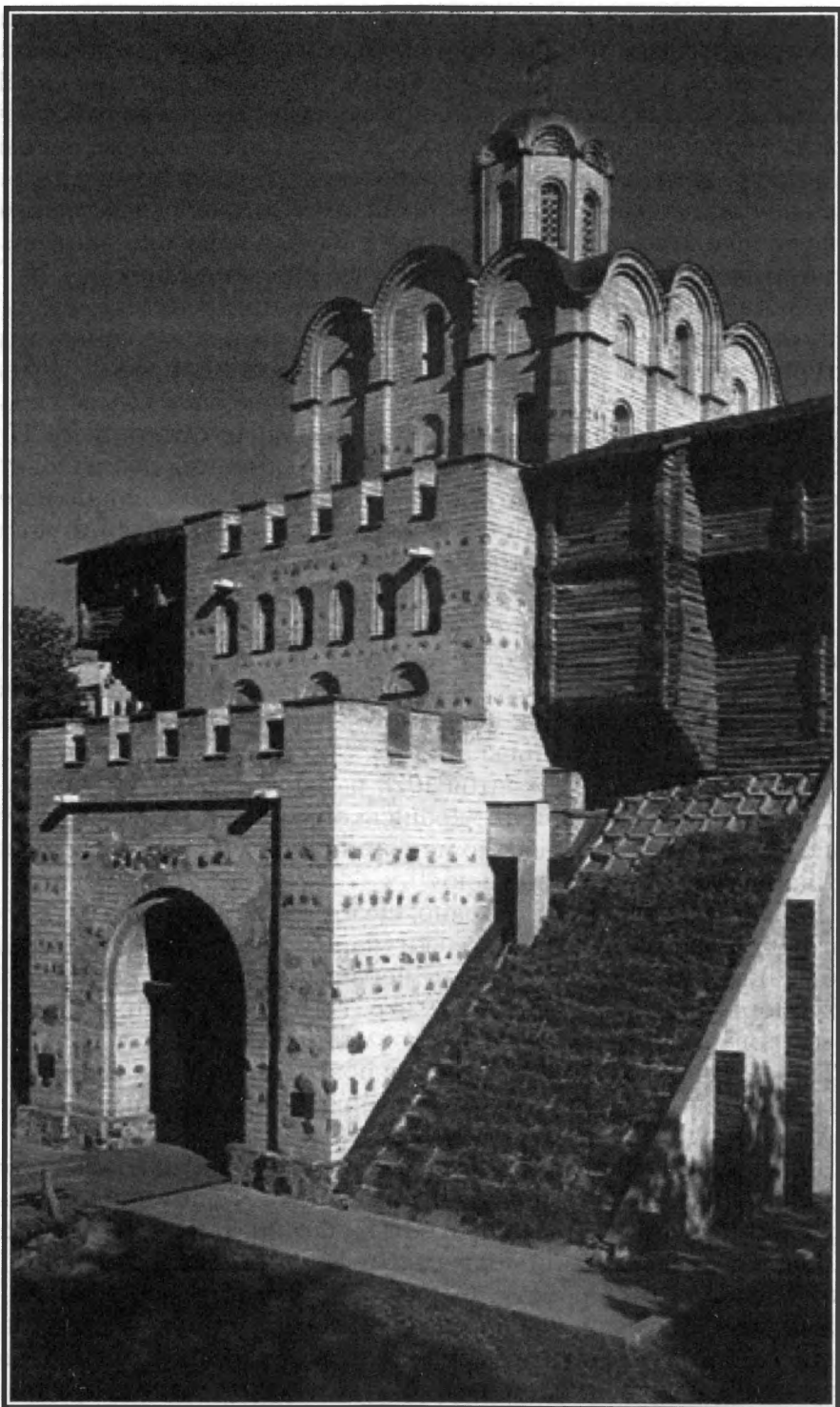
Олена брала постійну участь у літературних диспутах і «судах», популярних тоді серед молоді, дуже багато читала художньої літератури — як української, так і світової. Наталя Ливицька-Холодна, яка дуже добре знала Олену Телігу, часто з нею спілкувалася й листувалася, писала: «Олена Теліга була правдивою літераткою. Писати своє і читати чуже, обмінюватися думками, доповнювати свою освіту, вдосконалювати себе — це було її життя... Мене тепер дивує, як Олена, не маючи спеціальної освіти в цій ділянці, могла знати таку силу творів світової літератури»¹⁰.

Хоч Олена Теліга з якихось причин інституту не закінчила і диплому про вищу освіту не мала, вона була людиною високоєрудованою, добре знала світову й українську літературу, володіла кількома іноземними мовами — російською, чеською, німецькою, французькою, польською, постійно працювала над удосконаленням знання рідної, української мови. У своєму першому листі до Дмитра Донцова від 17 жовтня 1928 р. вона писала: «Але зараз я працюю над своєю рідною Українською мовою, яку я, на жаль, знаю дуже недавно, і над якою мені прийдеється багато попрацювати, щоб володіти нею як рідною»¹¹.

Вірші вона почала писати рано, ще в дитинстві, писала їх і в студентські роки, але читала тільки найближчим друзям. Перша публікація — поезія «Весняне» — побачила світ в 11-й книзі «Літературно-наукового вісника» за 1928 р. Того ж року в книзі 12-й був опублікований вірш «Тільки вечір злітає на місто», а в 1-й книзі 1929 р. — «Радість». Дмитро Донцов розгледів поетичний таланти у ще недосконалих віршах молоді авторки і відкрив їй шлях у велику літературу.

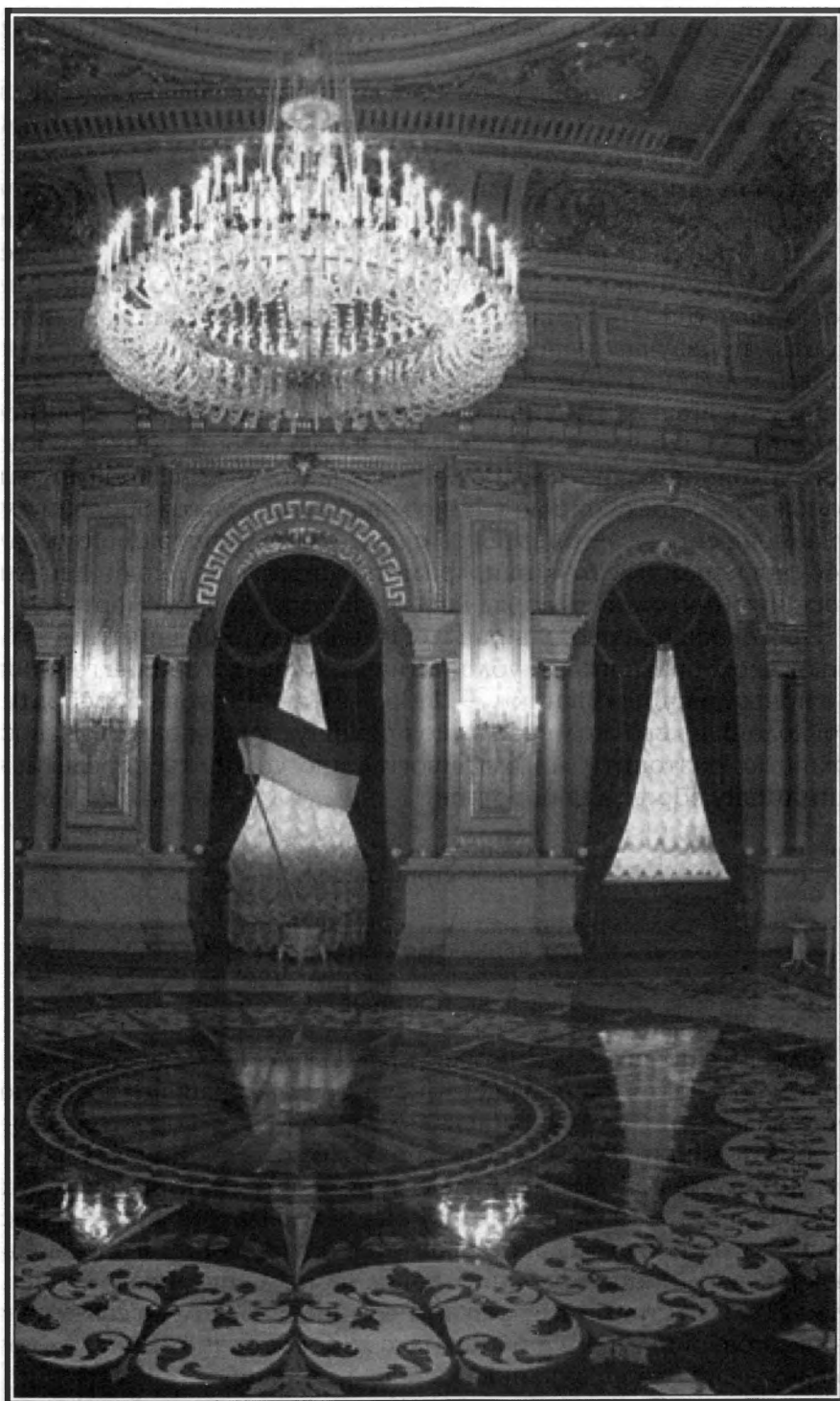
Восени 1929 р., після того як Михайло закінчив Українську господарську академію і одержав фах лісівника, Теліги переїхали до Варшави. Туди в 1928 р. виїхали батьки Олени, там і померла її мати. Сподівалися, що їхній переїзд полегшить батькові самотність, а вони знайдуть собі роботу. Однак роботу знайти було важко, і Теліги дуже бідували. Олена писала Наталі Ливицькій-Холодній у липні 1932 р.: «Цей рік був для мене страшний. Я їла, переважно, раз на день. Працювала, як тобі відомо, в склепі, як моделька, часом по декілька годин стояла перед кравчинями і кравцями в одній

Історичні місця столиці

Золоті ворота у Києві

Історичні місця столиці

Маріїнський палац у Києві

комбінації. Але все б нічого, якби завжди була робота, а то це ж було лише періодами. Часом, для цього ж склепу, переписувала якісь старі книги, а часом не мала жадної праці. Це було найгірше»¹².

Михайло Теліга влаштувався землеміром у селі Желязна Жондова, де клімат був холодний, вологий, кругом — антисанітарія, будь-які побутові зручності відсутні. Все це нищило їхнє здоров'я, але мусили там жити обоє влітку, а взимку Олена часом виїжджала до Варшави, де заробляла на прожиття випадковими заробітками.

І все ж саме ці роки стали надзвичайно плідними в творчості Олени Теліги. Вона багато роздумувала над долею України і над своєю місією поетеси, патріотки, жінки, друкувала поезії, в яких уперше прозвучав неповторний голос її пасіонарної любовної лірики. У 4-й книзі «Літературно-наукового вісника» за 1932 р. побачив світ вірш «Мужчинам», який вона вважала для себе програмним. У ньому звучить передчуття бою, в який жінки зберуть своїх чоловіків. Свою ж місію вони вбачають у тому, щоб дарувати чоловікам ніжність, вірою в їхню міць підтримувати бойовий дух. Не жіноча справа — братися за спис. Але коли потрібно буде для здобуття перемоги, то жінки, «радістю життя» «напоївши вщерт» своїх коханих, стануть поряд і підуть з ними «хоч на смерть».

Проголошені в цьому вірші ідеї Олена Теліга розвиватиме в багатьох своїх поетичних і публіцистичних творах. Лірична героїня її «Вечірньої пісні» («Вісник». — 1935. — Кн.12) готова перебрати у свої долоні, на свої коліна все, що пригнічує душу коханого, своєю ніжністю розтопити його тривоги і цю ніжність передати як найміцнішу зброю для боротьби:

Тобі ж подарую зброю:
Цілунок гострий, як ніж.

Щоб мав ти в залізім свисті
Для крику і для мовчань —
Уста рішучі, як вистріл,
Тверді, як лезо меча.

Олена Теліга вважала, що для української жінки має бути характерним поєднання «найкращої жіночости з найкращою мужністю», переймалася тим, що в українській літературі не створено ідеального образу жінки-українки. Свої роздуми з цього приводу вона в гострій полемічній формі виклала в рефераті «Якими нас прагнете?» («Вісник. — 1935. — Кн.10). Вона докоряла українським письменникам за те, що у своїх творах жіночі типи вони малювали двома кольорами: жінка-рабиня і жінка-вамп. Є ще, правда, писала Олена Теліга, й третій тип: різка, енергійна, позбавлена сантименту «жінка-товариш», але в ній «так мало жіночости, що — викликаючи пошану — ніколи не викликає любові й адорації».

Для Олени Теліги ідеалом української жінки, який найбільше відповідав добі й до якого вона сама намагалася наблизитися, була

жінка, яка «вже не хоче бути ні рабинею, ні «вампом», ні амазонкою. Вона хоче бути Жінкою. Лише такою жінкою, що є відмінним, але рівновартісним і вірним союзником мужчин у боротьбі за життя, а головне — за націю».

Олена Теліга надавала величезного значення ролі жінки у формуванні нації борців і була стурбована тим, що коли від жінки «вимагається бути лише матір'ю і жінкою, то для неї буде далеко важнішою рідна стріха від рідної землі. А дітей своїх (а часом і чоловіка) виховає вона «по своєму образу і подобию» на героїв боротьби за життєві вигоди і за всякі для того потрібні компроміси. Тоді її прив'язання до свого тіснішого колективу — родини не раз штовхне її до зради ширшого колективу — нації».

«Так буде завжди, — підкреслювала поетеса, — доки кожна українка не навчиться дивитися на чоловіка, дітей, а головне на саму себе не лише як на сторожів домашнього вогнища, а передусім — як на сторожів цілості, щастя і могутности більшої родини — нації».

Своє місце в громадському житті жінки, вважала Олена Теліга, повинні шукати лише в співпраці з чоловіками, а не створювати свій власний «баб'ячий» світ і замикатися в тісні феміністичні організації.

Олена Теліга розуміла, що наближається час, коли патріоти України не повинні будуть залишитися осторонь від боротьби, і до неї треба готувати не лише себе, а й усю націю, гартувати її дух, бо саме відсутність належної волі до перемоги в боротьбі за власну національну державу була, на її думку, однією з головних причин поразки української революції в 1917—1921 рр. Вона була переконана в тому, що вибороти власну державу зможе лише сильна нація, згуртована волею до перемоги, і завдання українських патріотів, у тому числі й майстрів слова, вбачала в тому, щоб готувати себе і всю націю до такої боротьби. Ці мотиви звучать у багатьох її поетичних і публіцистичних творах, епістоляріях. Разом із тим поетеса виступала проти аскетичного відречення від радощів життя, полемізувала з тими, хто закликав:

Не треба слів. Хай буде тільки діло.
Його роби — спокійний і суворий.
Душі не плутай у горіння тіла,
Сховай свій біль. Стримай раптовий порив.

Для неї ж були «у святім союзі Душа і тіло, щастя з гострим болем», вона давала «без міри ніжність» і сміливість свою бачила в тому, щоб

Палити серце — в хуртовині сніжній,
Купати душу — у холодній зливі.

Саме заключну строфу цього вірша-полеміки можна поставити епіграфом до цілого життя Олени Теліги:

Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив,
Та там, де треба, я тверда й сувора:
О, краю мій, моїх ясних привітів
Не гіставав від мене жодний ворог.

Того ж 1932 р., який можна вважати переломним у творчості поетеси, побачив світ її прекрасний триптих «Чужа весна», «Сонний день», «Племінний день», в останній частині якого вона єдиний раз у своїй поезії прямо вживає «найгостріше слово — Україна», виражає своє жагуче прагнення: поетичним словом піднести дух нації, запалити, повести за собою інших — «рідних і охочих», і засвідчує свою готовність включитися в активну боротьбу за омріяну незалежну державу:

І коли закрутить непогода
І мене підхопить, мов піщину,
Хай несуть мене бурхливі води
Від пориву до самого чину!

У знаменитому своїм передбаченням вірші «Поворот», який був написаний влітку того ж року («Вісник». — 1933. — Т.1. — Кн.3), вона висловила своє нестримне бажання повернутися на Батьківщину. Хоч розуміла, що десятиліття більшовицького панування розкололи націю на ворогуючі табори і що її однодумців вдома «Чекає все: і розпач, і образа, А рідний край нам буде — чужиною», але закликала усіх українських патріотів замести межі «вогнем любові», зібратися разом, «щоб далі йти дорогою одною»,

Щоб взяти повно все, що нам належить,
І злитись знову зі своїм народом.

Важливу роль у житті Олени Теліги, у формуванні її націоналістичного світогляду відіграла особиста зустріч із Дмитром Донцовим, яка відбулася вперше в січні, а вдруге в травні 1933 р. До того вони лише листувалися, а після зустрічі в них склалися особливі стосунки, які важко було визначити звичними поняттями («Ще не всьому зватися дано»). Олена Теліга присвятила Д.Донцову поезії «Не любов, не примха й не пригода», «1933—1939», її глибоке почуття до нього, про яке зізнавалася в листах до Н.Лівицької-Холодної¹³, стало джерелом натхнення для прекрасної любовної лірики цього періоду її творчості.

Олена Теліга стає складовою «вісниківської квадриги» — четвірки, яка, на думку редактора і читачів журналу, спроможна була витягнути з болота національний український дух і до якої відносили, крім неї, Є.Маланюка, О.Ольжича й Л.Мосендза. Вона регулярно друкує у «Віснику» не лише поезії, а й прозу та публіцистику. В публіцистичних творах Олена Теліга виступає як прихильник націоналістичної ідеології Д.Донцова, разом із тим вони свідчать про певну еволюцію її світогляду від повної апологетики його поглядів («Сила через радість») до власної позиції, хоч і не без його впливу («Партачі життя»).

Після того як Михайло Теліга знайшов роботу на польській залізниці як спеціаліст по оцінці дерева для шпал, подружжя Теліг почало жити більш осідлим і стабільним життям. Олена працювала

в українській початковій школі у Варшаві, готувала до друку збірку своїх віршів, яка, на жаль, так і не побачила світ, мріяла про видання газети, в якій можна було б «критикувати все, що гальмує наш національний розвиток»¹⁴.

Вона була душею Української студентської громади, брала участь у всіх її заходах, виступала з рефератами, читала свої поезії, які, за свідченням її близького друга Олега Штуля (Ждановича), вдарили в патріотичну струну, кликали до готовності боротись¹⁵. Як чутливий барометр, відчувала Олена Теліга, що стоять всі вони напередодні тих таємничих «непочатих років», коли вирішуватиметься доля рідної України і їхня власна, бо вже вчувався «літаків непогамовний клекіт, І у руках — скажений скоростріл».

Цей «непогамовний клекіт» літаків почула не в уяві, а в реальній страшній дійсності, коли 1 вересня 1939 р. нападом Німеччини на Польщу розпочалася Друга світова війна, і перші бомби полетіли на голови варшав'ян, серед яких була і вона. Після капітуляції Варшави Олена Теліга вперше безпосередньо зіткнулася з тією силою, про яку до цього вона і її однодумці розмірковували теоретично і навіть трохи ідеалізували. Романтичні ілюзії розвіювалися під жорстокими ударами дійсності, адже ж був уже й трагічний досвід Карпатської України. Та хіба можна було залишатися бездіяльними, коли весь світ утягувався в бійку і, можливо, для України настав останній шанс вибороти незалежність? Треба було остаточно вибрати своє місце в боротьбі, і Олена Теліга, яка давно вже сповідувала націоналістичну ідеологію, зробила свій вибір — стала членом Організації Українських Націоналістів.

У грудні 1939 р. Теліги переїхали до Кракова, де Олена зустрілася з давнім знайомим ще зі студентських літ, а тепер відомим вченим-археологом і поетом, членом Проводу Українських Націоналістів Олегом Кандибою-Ольжичем. Ця зустріч визначила всю її подальшу долю, бо після неї вона стала до активної роботи в культурній ділянці ОУН: очолила літературно-мистецьке товариство «Зарево», співпрацювала в пражському журналі «Пробоем», у краківській «Просвіті», готувала випуск літературного альманаху «Буде буря!», де мали бути вміщені поезії патріотичного звучання, написала до нього передмову, виступала перед слухачами школи організаційного активу з питань української культури й методів її використання для піднесення національної свідомості.

Тогочасні настрої Олени Теліги, її світосприйняття виражені в підготовлених нею і виголошених у той період рефератах: «Книжка — духовна зброя» (з яким виступила 11 травня 1940 р. на літературно-мистецькому вечорі з нагоди відкриття бібліотеки «Просвіти» в Кракові¹⁶), «Вступне слово на Академію в честь Івана Мазепи» яке виголосила в Крилиці на Святочній Академії, організованій 22 вересня 1940 р.¹⁷), та «Партачі життя» (весна 1941 р.). У першому з них вона висловила думки, що актуально звучать і сьогодні: чужинці не раз закидали нашу батьківщину своїми книжка-

ми, «і ті книжки теж не раз були духовою зброєю, лише зброєю на користь ворога!» Вона наголошувала на необхідності того, щоб слово українських письменників стало близько коло зброї. «Книжка — духова зброя — сміливо стає поруч залізної зброї, — твердила Олена Теліга і закликала обережно поводитися з тією зброєю. — Коли ж тримаємо цю зброю так, що вона влучає безпомилково, можемо бути певні, що, усуваючи з дороги все вороже, приспішуємо свій марш до мети і наближуємо час перемоги».

Між рядками другого реферату прочитуються аналогії між Великою Руїною, яку переживала Україна за часів Мазепи, і тою руїною, яку завдала їй Московщина в новітні часи. І як тоді Мазепа шукав шляхів «обрубати нахабні московські пальці, що вже глибоко вбилися в живе тіло української нації», і в цій боротьбі шукав собі союзників серед ворогів Москви, був і лисом і левом, бо «ослаблена Україна не могла в безпосередній одвертій боротьбі поставити чоло перебудованій і зміцненій Петром московській державі», так тепер мали діяти нинішні борці за незалежну Україну. Для Олени Теліги «Мазепа — це символ справжнього голови держави і символ змагання за її суверенність», бо він «вів свій народ з безнадійної руїни до тієї незалежності, яка і досі для нас всіх є найвищою метою».

У доповіді «Партачі життя (До проблем цивільної відваги)», проголошеній у краківській «Просвіті», Олена Теліга розвиває думку, що, шануючи й підносячи національних героїв, необхідно їхні думки та ідеї закріплювати в житті, готувати маси до сприйняття тих ідей, щоб люди могли розуміти вчинки своїх героїв і вони не здавалися б їм дикими і безглуздими. Поетеса була стурбована тим, що багато в житті є його «партачів», людей, не здатних захистити власну гідність і виявляти цивільну відвагу в щоденному житті, а без цього найсвятіша ідея не зможе перемогти.

Що ж вклала Олена Теліга в поняття «цивільна відвага»? «То є передусім вміння сказати «ні», коли від тебе вимагаються речі, противні твоїй гідності і твоїм переконанням...

То є вміння бути собою у всіх обставинах і перед людьми різних поглядів і різних становищ, одверто маніфестувати і боронити свої власні переконання і людей, думки яких ти ділиш».

Українська еміграція Європи чекала зіткнення Німеччини з Радянським Союзом, з цим пов'язувались надії на повернення на Батьківщину. Націоналісти, а з ними й Олена Теліга, збирали сили, готувалися розгорнути роботу по відродженню нищеної більшовиками української культури. І раптом, у той самий момент, коли найбільше потрібна була єдність усіх сил, стався розкол у стані ОУН, який Олена Теліга сприйняла дуже боляче, він пройшов через її вразливе серце, в різних таборах опинилися її колишні добрі товариші й друзі, її шарпали в різні боки. Залишилася з О.Ольжичем, М.Сціборським — з тими, хто підтримав полковника Андрія Мельника. Розуміла, що розрив послабив сили, зменшив шанси на

перемогу в боротьбі проти двох могутніх тоталітарних систем. Але відступати від мети не збиралася: вона мусить повернутися до Києва, боротися за свою державу, за рідну культуру, скільки стане сил, і розділити зі своїм народом його долю.

І коли німецькі війська 22 червня 1941 р. перейшли кордон СРСР, рушили на українську землю, Олена Теліга почала гарячково готуватися до повернення в Україну, до Києва. Друзі відмовляли від небезпечної подорожі, висуваючи різні аргументи. Одним з них був той, що не можна ризикувати талановитими поетами, наражати їх на небезпеку, яка чекає в прифронтовій смузі. Таким відповідала: «Коли ми, поети, пишемо про відвагу, твердість, шляхетність посвяти й цими творами запалюємо та шлемо на небезпеки інших, то як можемо ми самі цього не робити? Справжня поезія — це не видумана комбінація, це вплив душі. Як же ж чутимусь я, коли піду проти своєї поезії? Коли я загину, то знатиму й іншим покажу, що жила так, як хотіла й як повинна була жити, коли ж сидітиму в безпечнім заплілі — це вже буде зрада мене самої!»¹⁸

Вона ж у своїй поезії виражала палке бажання повернутися на рідну землю, «злитись знову зі своїм народом», готовність віддати життя заради досягнення ідеалу. Вона молилася, щоб як найбільший дар Бог послав їй «гарячу смерть — не зимне умирання», передбачила і свій трагічний кінець на вершині життєвого подвигу:

Коли ж зійду на кам'янистий верх
Крізь темні води й полум'яні межі
Нехай життя хитнеться й віпливе
Мов корабель у заграви пожежі!

Разом з Уласом Самчуком Олена Теліга виїхала з Кракова 14 липня 1941 р. 16 липня вони перейшли кордон — річку Сян — і рушили до Львова. Планувалося спочатку дістатися до Львова, а потім до Києва. Як діяч Культурної референтури ОУН вона повинна була зв'язатися там з місцевими українськими націоналістичними силами і посилити боротьбу за згуртованість нації, за її незалежність. Дні у Львові були заповнені підготовкою до походу на Київ, виступами, візитами. Радість зустрічей перепліталася з невимовним болем від непорозуміння із своїми недавніми членами єдиної організації, які тепер ділилися на «наших» і «не наших», зустрічали докорами і навіть обструкцією, яка була влаштована Олені Телізі й Уласові Самчукові під час виступу 23 липня в Спілці українських письменників¹⁹.

Олена Теліга рвалася до Києва, не вплинули й аргументи самого О.Ольжича, який намагався вберегти її від небезпеки. Та бої за Київ тривали, і вона 12 вересня прибула до Рівного, куди раніше виїхав Улас Самчук і встиг уже налагодити там випуск української газети «Волинь». Очікуючи слушного моменту для переїзду до Києва, Олена Теліга співпрацює з редакцією цієї газети, друкує там свої статті «Розсипаються мури», «Братерство в народі», «Прапори духа», «На-

розстіж вікна». Вона закликає до єднання українську націю, викри- ваючи облудність, фальшивість сталінського гасла дружби народів, яке на перший погляд звучало так привабливо. «Боже мій, — писа- ла вона, — та це ж мусів бути рай, шляхетне співжиття народів, з яких кожний мав би право по своїй волі розбудовувати всі свої цінності, кожний мав би бути рівним у великій дружній родині на- родів ССРСР, де навіть найменші й найбільш замурзані діти не мали б ніколи діставати від більших братів штурханців, лише братерські поцілунки та червоні цукерки. Бо так голосило гасло!» А натомість брати-українці були обібрані до нитки і в подяку не діставали нічо- го, крім терору і голоду. Отож, вона закликала чужій і ворожій ідеї інтернаціоналізму протиставити націоналістичний світогляд, бра- терству народів — братерство в народі.

До Києва Олена Теліга прибула 22 жовтня 1941 р. Тут вона очо- лила Спілку українських письменників, редагувала «Літаври» — літературно-мистецький додаток до редактованої І.Рогачем газети «Українське слово», увійшла до складу створеної з ініціативи О.Ольжича Української Національної Ради²⁰, яка претендувала стати представницьким органом, що перебрав би на себе цивільну владу на окупованій німцями території України з тим, щоб за допо- могою легальних (а за необхідністю й нелегальних) заходів згурту- вати націю для відбудови зруйнованого господарства, відроджен- ня української мови та культури, які винищувалися більшовиць- кою владою, і в перспективі, скориставшись знесиленням обох то- талітарних режимів у взаємній жорстокій боротьбі, утвердити не- залежну Українську державу.

Активність ОУН у Києві, її самостійницькі домагання виклика- ли репресії з боку німецької окупаційної влади, почалися арешти. 12 грудня було арештовано співробітників редакції «Українського слова» Івана Рогача, Ореста Оршана-Чемеринського та інших. Ре- дактором газети був призначений професор К.Штепа, як тепер стало відомо, радянський агент. Він почав видавати газету «Нове українське слово», що мала зовсім інший напрям: ніщо в газеті не повинно було дратувати нових господарів. Олена Теліга не могла підтримати такий курс, «Літаври» були заборонені, і вона зосере- дила всю увагу на роботі в Спілці письменників.

О.Ольжич, розуміючи, що Олені Телізі загрожує арешт, наполя- гав, щоб вона залишила Київ, але поетеса категорично заявила, що вдруге з Києва не поїде. Із розповідей людей, які були свідками ос- танніх днів її перебування в Києві, випливає, що вона свідомо пішла на смерть: не тільки відмовилася виїхати з Києва, а й пішла на при- значені нею збори Спілки українських письменників, хоч була по- переджена, що може бути там арештована. Олімпіада Скорупська розповідала, що зустріла Олену Телігу 9 лютого 1942 р., коли та йшла до Спілки, і порадила їй не йти туди, бо була небезпека ареш- ту. Олена Теліга відповіла: «На мене чекають люди. Я не можу не прийти тому, що боюсь арешту. Зрештою їх також поарештують. Я

не можу втікти, бо хтось би міг сказати: в небезпеці нас лишила, а перед небезпекою говорила про патріотизм і жертвовність. Коли я загину, то знайте, що свій обов'язок сповнила до кінця»²¹.

Згодом за нею пішов до Спілки й Михайло Теліга. Там уже була засідка і гестапівці нікого не випускали, а потім запропонували залишити приміщення тим, хто не належить до Спілки українських письменників. Один із членів Спілки вийшов, а Михайло Теліга, хоч не був таким, залишився. Всі були арештовані й вивезені на Короленка, 33, в приміщення гестапо, а через кілька днів розстріляні й поховані в Бабиному Яру. Точна дата трагедії невідома. Більшість дослідників сходяться на тому, що сталося це 21 лютого 1942 р. Саме в цей день — 21 лютого — традиційно вшануємо ми пам'ять героїв, які, ставши на нерівний бій проти двох могутніх тоталітарних сил, що роздирали тіло рідної землі, віддали життя за Україну, за її незалежність. Серед них — Олена Теліга, поетеса й патріотка, яка пішла у вічність, щоб навіки злитися зі своїм народом, назавжди залишитися в його вдячній пам'яті.

1 Про І.Шовгенова детальніше див.: Іван Шовгенов. 1874–1943: Бібліографічний нарис /Упоряд. Н. Миронець. – К., 2000. – С.5–16.

2 Теліга Олена. О, краю мій... Твори. Документи. Біографічний нарис /Упоряд., передне слово, прим., біограф. нарис Н.Миронець. – К., 1999. – С.326, 419–420.

3 Матеріали до історії літератури і громадської думки. Т.3: Листування з американських архівів, 1857–1933 /УВАН у США; Вступ. ст. М. Раєва, М.Скорупської; заг. ред.: Я. Білінський, В. Омельченко, О. Федешин. – Нью-Йорк, 1992. – С. 671. (Далі – Листування...).

4 Іван Шовгенов. 1874–1943. – С.7–8.

5 Листування... – С.590–591.

6 Самчук Улас. На білому коні. – Вінніпег, 1972. – С.76.

7 Там же. – С.76–77.

8 Самчук Улас. На коні вороному. Спомини і вражіння. – Вінніпег, 1975. – С.90–91.

9 Теліга Олена. О, краю мій... – С. 204–205, 339.

10 Лівіцька-Холодна Наталя. Спомин про короткий період життя Олени Теліги // Сучасність. – 1990. – №10. – С.88.

11 Теліга Олена. О, краю мій... – С.351.

12 Листування... – С. 591–592.

13 Там же. – С.698,722.

14 Миронець Надія. Невідомі листи Олени Теліги //Укр. слово. – 2000. – 20–26 лип. – С.13.

15 Жданович О. На зов Києва //Олена Теліга: Збірник /Ред. і прим. О.Жданович. – Детройт; Нью-Йорк; Париж, 1977. – С.177.

16 Пробоем. – 1940. – № 49. – С.225.

17 Жданович О. Вказ. праця. – С. 189.

18 Тарнавський О. Літературний Львів. 1941–1944 //Сучасність. – 1990. – №11. – С.104.

19 Теліга Олена. О, краю мій... – С.405.

20 Жданович О. Вказ. праця. – С.203, 209.

*Надія Миронець,
доктор історичних наук.*

РОЗП'ЯТИЙ ЦВЯХАМИ ЛІТЕР...

Євген Маланюк — поет, публіцист, літературний критик — був, за його власними словами, «На хресті слова розіп'ятий Цвяхами літер...». Не з власної волі опинившись в еміграції, він мав одного героя своєї творчості — Україну як «степову Елладу», так і «Пріську гетьмана Петра». Їй віддані були любов і гнів талановитого поета, який страждав болями свого народу і водночас намагався збудити його до боротьби за звільнення від стану раба.

Народився Євген Маланюк 2 лютого 1897 р. у маленькому провінційному містечку Новоархангельську, на берегах мальовничої Синюхи, на межі колишнього Дикого поля. Його дід Василь, що замолоду водив у Крим чумацькі валки, оповідав онукові козацькі легенди, чумацькі бувальщини і пробудив у серці хлопця незнищену любов до рідної землі. Дідові

...боліла в серці цілість
Свого народу і отчизна -
За всі ці чини і часи.
Скребли покора і ледарство,
Пекли каліцтво й рабство мертво,
І раєм страченим минуле
Вставало в присмерку століть.

Батько поета, дякуючи природному розумові й самоосвіті став проводирем місцевої інтелігенції, ініціатором створення театру, відкриття гімназії в містечку, захоплювався історією, співав у церковному хорі. Отже, Євгенові було в кого вчитися, від кого перейняти любов до поезії, музики, класичної літератури.

Після закінчення початкової школи він продовжує освіту в Єлисаветградському реальному училищі. Саме тоді, у 13 років, хлопець починає віршувати. Тоді ж у нього формується культ читання. «Преса — привичний наркоз, без якого я впадаю в апатію», — писав він пізніше. Йому боліло, що «громадянство все менше читає, так знову проспить Україну. Нечитання вижене українців зі світу».

Після реального училища хлопець вступав до Петербурзького політехнічного інституту, але на заваді продовженню навчання стає Перша світова війна. Після закінчення Київської військової школи прапорщик Маланюк у складі кулеметної роти потрапляє на фронт, переживши всі страхіття війни. Але після її закінчення йому знову довелося воювати, тепер уже захищаючи Українську державу. 1920 р. тридцятип'ятитисячне українське військо після

запеклих боїв було змушене відступити і перейти польський кордон. Одним з його вояків був і військовий старшина Євген Маланюк, інтернований в таборі для військовополонених. Тут він виступає перед побратимами з рефератом «Зброя культури», в якому переконливо доводить, що «ідеї виростають і мужніють на підґрунті національної культури — от чому праця на царині культури є сьогодні хоч і запізненным, проте загальноукраїнським ділом... Дійсними творцями життя є мислителі, апостоли ідеї.

Справжніми пророками історичних подій є Митці і, в першу чергу — поети».

Поразку збройних змагань за державність Маланюк вбачає у надзвичайно вузькому колі провідників нації, яким до того ж бракувало теоретичного обґрунтування суті й мети українського національного руху, його стратегії і тактики.

Після трьох років таборового життя, під час якого Маланюк активно співробітничав в журналах «Всім», «Наша зоря», «Український сурмач», «Веселка», він виїздить до Чехословаччини навчатися в Українській Господарській Академії. Він поринає в бурхливе літературне життя української еміграції, дебютує збіркою віршів «Стилет і стилос», потім видає книгу поезій «Гербарій».

Наскрізним мотивом поезій цього періоду є осмислення трагічної долі Батьківщини, гіркота від поразки визвольних змагань. Любляче й зболіле серце поета народжує докори:

Тебе б конем татарським гнати,
Поки аркан не заспіва!
Бо ти ж коханка, а не мати,
Зрадлива бранка степова!

І тут же каяття:

Прости, прости за богохульні вірші,
Прости тверді, зневажливі слова!
Гіркий наш вік, а ми ще, ї гірші,
Гіркі ї пісні глуха душа співа.

Така роздвоєність образу України притаманна всій поетичній творчості Маланюка. У збірках «Земля і залізо», «Земна Мадонна», «Перстень Полікрата» поет заглиблюється в історичне минуле України, підносячи державотворчі змагання часів княжої доби, козащини і водночас протиставляючи їм «рабську кров», «розслабленість ледачу», які картає дошкульним словом, що відлунює по-свистом батога:

Каліка, смерд — такий він і донині,
Сліпий кобзар, що точить вічний жаль.
Самсоном темним зруйнував святині,
Розбив давно синайськую скрижаль.
...Історія готує новий том, —
Тюхтій-хохол, що хоч дурний, та хитрий,
Макітру хилить виключно по вітру,
Міркує шлунком і зітха гуртом.

Але мета в нього одна — хай навіть таким чином, але розбудити приспану віками рабства національну свідомість народу. Євген Маланюк закладав в уми читачів ідею державності тоді, коли вона була вже неначе утопією. Національному поразенству він протиставляв віру в одужання народу і створення власної держави.

У 1929 р., після закінчення навчання, Маланюк виїздить до Варшави, де працює в міському магістраті, організовує літературну громаду «Танк», що починає видавати журнал «Ми», налагоджує стосунки з Дмитром Донцовим та поетами, які гуртувалися навколо журналу «Вісник», виступає з доповідями літературознавчого та культурологічного характеру. У 1936 р. у Варшаві вийшла книга його поезій «Еллада степова» в перекладі польською мовою.

Живучи за межами України, Є. Маланюк ні на хвилину не пориває з нею, співпереживає випробуванням, що випали на її долю, поезіями відгукується на страшні репресії, голодомори. Пильно стежить за творчістю письменників в Україні.

На початку 30-х років поет виношує ідею створення історії української літератури.

Наприкінці Другої світової війни Маланюк змушений був покинути Польщу і переїхати до Чехії, де також не міг залишатися, оскільки його ім'я було внесено «СМЕРШем» до списку емігрантів, які підлягали депортації або знищенню. В Німеччині він пробув чотири довгих роки у таборах для переміщених осіб, аж поки 1949 р. не відплив у свою третю еміграцію — до США. І в Америці він не полишав пера, видав поетичні збірки «Влада», «П'ята симфонія», «Поезії в одному томі», «Остання весна», «Серпень», «Перстень і посох», два томи статей, нарисів, есе «Книга спостережень».

В останні десятиліття життя Маланюк дедалі критичніше оглядав свій тернистий шлях:

Купив цей час фальшивою ціною:
Ісходом, втечею, роками болю й зла,
А треба було впасти серед бою
На тій землі, де молодість ивіла.

Помер Євген Маланюк у Нью-Йорку, залишившись вірним своїм словам: «Тільки великим хрестовим походом Духа на українське пекло тілесних пристрастей і хаосу матерій можна створити Україну».

Павло Орленко

МИ КИДАЛИ ШАПКИ НА СЦЕНУ

Майбутня артистка змалку кохалася в українських піснях. Знала їх безліч. Сприяли цьому й родинні обставини — адже сім'я Литвиненків (батько — робітник київського «Арсеналу», мати, брати й сестри) любила народний спів і славилася прегарними голосами. Бажання співати було таке палке, що дехто з Литвиненків (зокрема, брати Яків і Павло) стали професіоналами в українському музичному театрі й хоровому русі.

П'ятирічною дівчинкою Марійка підспівувала дорослим, а в сім років почала виступати в церковному хорі.

Та цього було замало для успіхів на музичному полі. Незважаючи на нестатки в родині, дівчина пішла вчитися до Київського музичного училища (у вокальний клас М. Олексієвої-Юневич), яке вважалося одним із найкращих спеціальних закладів такого типу (до речі, вже тоді стояло питання про перетворення училища на консерваторію). По завершенні науки перед Марією Литвиненко відкрився широкий шлях до «офіційного» оперового мистецтва.

Вона потрапляє до першого українського музично-драматичного професійного театру, керованого видатним артистом і режисером Миколою Садовським. Маючи тонкий хист розпізнавати таланти, Садовський одразу ж зважився довірити юній артистці роль Оксани у безсмертному «Запорожці за Дунаєм» Семена Гулака-Артемовського. Співачка щонайліпше показала себе, створивши образ ніжної, правдивої і вольової дівчини-козачки.

Перші ж виступи Марії Литвиненко громадськість зустріла дуже тепло. Ось що писав із цього приводу Максим Рильський: «Коли Марія Литвиненко вступила на сцену українського театру Садовського, вона зразу ж засяяла своїм світлом. В сузір'ї зійшла нова «зірка». Ми, молодь... які до хрипоти викликали улюблених ак-

Марія Литвиненко

торів і кидали свої шапки на сцену, до ніг улюблених артисток... зразу сп'яніли від думки, що прийшла в український театр велика сила, артистка видатного сценічного обдарування, з чудовим за красою голосом».

Згодом Марія заспівала Гальку в народній опері польського композитора Станіслава Монюшка. Як згадував тодішній диригент театру, перегадом всесвітньовідомий український хормейстер і композитор Олександр Кошиць, «...при мені... опера пішла добре... після того, як головну ролю віддали Литвиненковій...»

А в партії Панночки в «Утопленій» Миколи Лисенка співачка відчула себе в рідній звуковій стихії, бо музика була переповнена лірикою і розмаїтою фольклорною образністю. Олександр Кошиць так про це згадував: «Я мав найвищу насолоду... слухаючи чудовий звук Литвиненкової, любуючись у таких рідних, таких типових мелодіях».

Литвиненко прагнула показати себе у найвидатніших партитурах. Через це вона залишила Україну і кілька років працювала у «Музичній драмі» в Петербурзі під керівництвом уславленого режисера Й.Лапицького. Вона виступала там у «Снігуроньці» М.Римського-Корсакова, «Піковій дамі», «Черевичках», «Чародійці» П.Чайковського, «Кам'яному гостеві» О.Даргомижського, «Аїді» Д.Верді, «Кармен» Ж.Бізе, «Фаусті» Ш.Гуно, «Парсіфалі» Р.Вагнера та інших.

Бажанню освоїти все найкраще у мистецтві тодішньої російської столиці сприяли контакти Литвиненко з видатними майстрами оперової сцени Федором Шаляпіним і Леонідом Собіновим. Вона всолоджувалася їхнім чудовим співом і правдивою грою, а вони своєю чергою відвідували спектаклі, де брала участь українська співачка, ділилися з нею своїми враженнями, висловлювали дружні побажання. Проте всі помисли Марії (нині вже Литвиненко-Вольгемут) були про найдорожче — упосліджене владою і шовіністичними елементами рідне національне мистецтво. Але тоді серйозно присвятити себе йому вона не могла, бо не було жодного українського оперного театру.

Спершу співачка пробувала надолужити це участю в російських операх на українську тематику («Черевички» й «Мазепа» П. Чайковського, «Аскольдова могила» О.Верстовського). Але така діяльність, звісно, не могла задовольнити її. Повернувшись до Києва, Литвиненко переконалася, що місцева опера також далека від її омріяного ідеалу.

Після революційних подій 1917 р., поряд із участю в оперних виставах, вона давала камерні концерти як у Києві, так і в інших містах, виконувала народні пісні й солоспіви (переважно українські).

Розгорнувши неабияку громадську роботу, Литвиненко-Вольгемут заповзялася будь-що домогтися створення української національної опери. І ось 1919 р. з'явилася «Музична драма», яку

очолили талановиті молоді українські митці — режисер Лесь Курбас, художник-сценограф А. Петрицький, композитор Я. Степовий, диригент М. Багриновський, балетмейстер М. Мордкін та ін.

Першим твором, до сценічного втілення якого взявся щойно створений колектив, була «Утоплена» М.Лисенка. Природно, що виконання ролі Панночки довірили М.Литвиненко-Вольгемут. Натхненна святом відкриття театру, вона провела цю партію на найвищому рівні, зачарувавши присутніх незрівнянним співом і переконливою грою. Наступною прем'єрою мала стати «Галька» С.Монюшка у постановці Лєся Курбаса. Заголовну роль готувала Марія Литвиненко-Вольгемут. Та, на жаль, вистава не відбулася. Київ захопили денікінці, які повели наступ на все українське.

Перегадом співачка недовгий час виступала у Вінниці (переважно в українських операх і музично-драматичних п'єсах), потім знову у Києві, де доклала багато зусиль, аби опанувати складний вагнерівський репертуар. Справа ж із постановою українських опер штучно гальмувалася, і вона мусила переїхати до Харкова — тодішньої столиці України, з тим щоб значну частину своїх виступів давати українською мовою

Та стало це можливим тільки після запровадження політики українізації. Її прямим наслідком стало утворення 1925 р. національної опери в Харкові, а 1926-го — у Києві та в Одесі. Звісно, українські композитори звернули пильнішу увагу на оперний жанр, тож репертуар театрів почав збагачуватись як творами класичними, так і найкращими тогочасними.

Спрагла до української музики, талановита артистка не тільки виступала на основній сцені, а й співпрацювала з іншими колективами (грала навіть у драматичних виставах із музикою).

Воднораз ішли відомі класичні опери, де Литвиненко-Вольгемут співала рідною мовою, розвиваючи національну вокальну школу.

В освоєнні нових набутків українського оперного мистецтва значним успіхом Марії Литвиненко-Вольгемут стало виконання партії Мирослави у самотутній, справді національній за образами й стилем опері «Золотий обруч» Б. Лятошинського. В репертуарі співачки поряд із солідним числом російських і західноєвропейських опер один за одним з'являються твори українських авторів. І до кожної ролі вона вміла дібрати власний ключ, наділяючи образ яскравими характерними рисами і водночас не зраджуючи історичної та психологічної правди.

Були у Марії Іванівни й улюблені ролі — героїв національної класики. Це Одарка в «Запорожці за Дунаєм» і Настя в «Тарасі Бульбі».

Микола Гордійчук

ЗЕМЛЯ

Країна амазонок — Русалія, моя прадавня батьківщина. Щоразу, коли я повертаюсь сюди — згадую цю давню переповідку про сильних, впевнених в собі жінок, які жили на чудових землях, кохались серед завітчаної природи. Вони були воями і хліборобами, мисливцями і рибалками. Але перш за все вони були окрасою цієї землі. Надзвичайно вродливі, горді і напочуд жіночі. Жінки виховували діточок — і, коли малим виповнювалось дванадцять, дівчатка залишались з матерями, а хлопців віддавали до сусіднього племені укрів.

Так вони і жили окремо, два сусідніх племені, русалії та укри. Жінки і чоловіки. І тільки раз на рік був тиждень — це бувало влітку, і всі сім днів вони були разом, русалії та укри. А потім знову розходились, продовжуючи бути добрими сусідами — разом боронитися від ворогів, разом зустрічати літнє тижневе свято, яке у одних називалось русалчиним тижнем, а у других — зеленими святами.

Але прийшли могутні загарбники, які захотіли вполювати ці землі і їхніх мешканців. Не встояли, розвіялись по світу русалії, захлинулись у ріках крові укри. Залишилась земля — як згадка, як символ, як прабатьківщина.

Земля постійно кликала до себе, вона не забула, хто на ній жив. Тому тут завжди народжувались найвродливіші жінки, і найлагідніші, але твердої вдачі чоловіки.

Вони не прагнули війни, вони шукали насолоди життя. Вони любили життя, раділи всьому, що надавало творіння. Вони самі були творцями. І дарували світові надзвичайних людей.

Така була переповідка про країну амазонок та їхніх сусідів. Про два великих племені, які дали життя багатьом поколінням. Про землю, яка зберегла пам'ять.

І перейняла вона назву: спочатку від русалій — Русь, а пізніше від укрів — Україна.

Сергій Грабар

Микола Стратілат. Муза Києва

ДЖОРДЖ ВАШИНГТОН — БАТЬКО СВОЄЇ КРАЇНИ

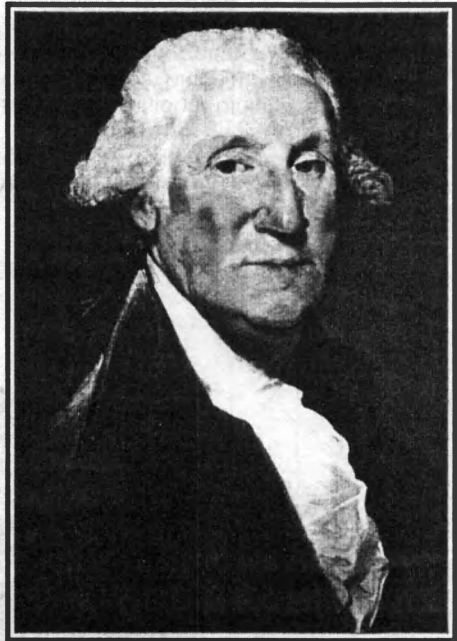
Коли ми гiжгемося Вашингтона
з новим i праведним законом?
А гiжгемося таки колись!

Тарас Шевченко

Колиска американських Вашингтонiв

одна британська колонія в Новому Світі не відіграла такої ролі в поселенні, будівництві, розвитку й політичній долі Америки, як Вірджинія, перша з тринадцяти колоній, з ім'ям Єлизавети Першої, будівничої британської світової імперії. Жодна колонія не відіграла такої активної ролі в народженні й формуванні ідеї незалежності. Це тут, у Вірджинії, внесено публічно й виразно на зборах Асамблеї пропозицію, що «ці колонії повинні бути вільними і незалежними державами»; це з Вірджинії вийшов перший командир Континентальної армії, яка дала відсіч британській силі; це вона, Вірджинія, дала новій американській державі сім президентів з перших дванадцяти, в тому числі й першого — Джорджа Вашингтона.

Джордж Вашингтон

Можна з певністю сказати, що жодна окрема людина не відіграла такої вирішальної ролі в цьому поході від королівської колонії до незалежної держави, як син Вірджинії — Джордж Вашингтон.

Це були часи, коли Велика Британія будувала свою світову імперію. На початку XVII сторіччя європейських королів вабили скарби Америки. Торговельні кампанії були в тому традиційним способом організації та експлуатації колоній. Вони ділилися здобутими скарбами з королем, від якого мали відповідний «чартер» —

хартію. Для терену Вірджинії мала спочатку таку хартію т. зв. Лондонська компанія.

У 1607 р. три кораблі Лондонської компанії увійшли в затоку Чесепік Бей і подалися далі рікою, яку назвали Джеймс Рівер. Близько ста людей вийшло на берег. Серед них була біднота у пошуках кращої долі, шукачі пригод, втікачі від закону або релігійного чи політичного переслідування. Вони чули від моряків про «золото, рубіни і діаманти прямо під ногами», легенди про «Ельдорадо». Дійсність виявилася іншою. Навіть саме фізичне виживання становило проблему. Природа і клімат не були сприятливі, хвороби збирали велику данину, а індіани воліли позбутися небажаних гостей. Кілька поселень у Вірджинії зникло безслідно.

Але поселенці не здавалися.

У першій половині XVII ст. у Вірджинії мешкало вже близько 8000 поселенців. Здебільшого це були дрібні фермери, купці, ремісники. Чимраз більшу економічну роль почали відігравати негри-невільники. У 1619 р. першу їх групу привіз голландський корабель на продаж як дешеву робочу силу. Але провідну роль відігравали великі землевласники, які діставали землю від короля або купували її, і багаті купці. Вони творили панівний клас і свого роду аристократію Вірджинії. Чимало з них походило зі шляхетських родів Англії. Вони запровадили новий стиль життя свого класу, що включав і важку працю, ризиковані торговельні підприємства, збройні акції і товариські забави, полювання, спорт. З кіл того панівного класу виходили урядовці при губернаторі. Вони були суддями, генералами, вищими офіцерами. Це вони вели Вірджинію шляхом незалежності від корони усіх колоній у Новому Світі. Поступово Вірджинія стала економічно прибутковою колонією з чимраз більшими плантаціями тютюну і збіжжя. Світ полюбив вірджинський тютюн і платив за нього добрі гроші. Це нове багатство великою мірою спричинило те, що король відібрав у Лондонської компанії її чартер. У 1624 р. Вірджинія стала «королівською колонією», першою в Новому Світі.

Можна сказати, що вже в ці ранні часи дві головні ідеї, чи, радше, практичні відчуття колоніальної дійсності, справили вирішальний вплив на світогляд перших поселенців.

По-перше, тут справді відчувалося вільне життя. Ця свобода, навіть обмежувана адміністрацією Лондонської компанії, стала невід'ємним здобутком та нормою щоденного життя.

По-друге, поселенці були полишені самі на себе і самі творили свою долю.

Уже в 1619 р., раніше, ніж у будь-якій колонії в Америці, губернатор Вірджинії, потребуючи допомоги населення і на доручення з Лондона, запросив до Джеймстауну по двоє представників з кожного повіту служити дорадниками (щось на зразок британського парламенту). І ця Рада депутатів стала початком колоніального самоврядування, яка тривала і розвивалася в свідомості колоністів.

У такій колонії і серед таких обставин існував і набирив сил американський рід Вашингтонів.

Родинне дерево Вашингтонів

Коли Джорджу Вашингтону виповнилося шістдесят, він писав у листі до приятеля, що знав дуже мало про своїх предків, хіба те, що походили вони з якогось графства в північній Англії, може Йоркшир. Достеменно відомо, що рід Вашингтонів сягає 1215 р. Його прадід Джон помер, мавши близько сорока років. Був типовим поселенцем, піонером, енергійним, підприємливим шукачем щастя і торував шлях своїм нащадкам.

Найстарший син Джона, Лоренс, дід Джорджа, був дбайливий фермер, а при тому, як і батько, громадський діяч і депутат. Ім'я Вашингтонів ставало популярним. Але й Лоренс не дожив до старості й помер, маючи всього 39 років, пославши перед тим двох своїх синів у науку до Англії, як це було зазвичай у вірджінських аристократів. Один із синів, Августин, став батьком Джорджа. Обидва хлопці повернулися до колонії і зажили життям фермерів середнього статку.

Августин Вашингтон одружився, коли йому виповнився 21 рік. Перший син, який залишився живим, звався знову Лоренс.

Дружина Августина померла 1723 р. Його новою дружиною стала Мері Болл, сирота 23 років. У них 11 лютого 1732 р. народився син, якому дали ім'я Джордж.

Юнацькі роки

Роки, які в наших часах звуть щасливим, безжурним юнацтвом, були дуже короткі в колоніальних часах. Відповідальність за власну долю виривала молоду людину з-під батьківської опіки. Так було і в Джорджа Вашингтона.

Батько Джорджа послав двох синів від першого подружжя в науку до Англії, але вже не міг зробити цього для Джорджа. Хлопець учився в школі у Фредеріксбурзі. Не пішов він — як це було зазвичай для дітей його класу — до Коледжу Вільяма і Мері у Вільямсбурзі. Не міг він рівнятися з такими своїми сучасниками, як Джефферсон чи Медісон, не любив абстрактних дискусій і теоретизування. Зате мав практичний «здоровий глузд». І, без сумніву, твердий характер.

Доля змусила його оволодіти практичними вміннями, як того вимагало життя. Він був чудовим стрільцем, мисливцем, вершником.

Можливо, справжнім учителем Джорджа Вашингтона був Лоренс Вашингтон, його зведений брат, найстарший син його батька від першого шлюбу. Брат став для хлопця юнацьким героєм завдяки участі у ранзі капітана в експедиції проти іспанців в Картагені і найближчим приятелем. Вихований в Англії, Лоренс прищеплював Джорджу європейські правила поведінки і ділився здобутими

знаннями. Коли помер батько, Лоренс одружився з дочкою багатого полковника Ферфекса, одного з найвпливовіших землевласників у Вірджинії, згодом члена Вірджинської ради, що відповідало Палаті лордів, тобто вищій палаті парламенту Британії. Джордж увійшов у близькі товариські стосунки з родиною Ферфексів. Та хлопцеві конче потрібні були гроші. Студії геометрії й тригонометрії дали йому підставу стати землеміром, маючи заледве 16 років. Ферфекс, 6-й барон Томас, став його головним клієнтом для обмірювання його безмежних посіlostей на заході, головню в долині Шенандоа. Хлопець працював літніми місяцями кілька років, а за гроші, які заробив, придбав 2000 акрів родючої землі.

Після смерті Лоренса Джордж успадкував плантацію Маунт Вернон над Потомаком та інші землі в повіті Ферфекс.

Отже, у свої 20 років Джордж став заможним, та невдовзі його чекав посвист куль.

П'ять років зі зброєю

Покійний Лоренс залишив Джорджеві у спадок посаду ад'ютанта вірджинської міліції зі званням майора.

Це були роки, коли французи з їх індіанськими союзниками постійно турбували західні кордони Вірджинії, намагаючись захопити долину ріки Огайо і територію вздовж ріки Міссісіпі від Нової Франції (пізніше Канади) на півночі до Нового Орлеану на півдні. Вони мали дисципліноване колоніальне військо, ряд сильних фортив і через те — військову перевагу над англійськими колоніями. Для Джорджа Вашингтона це були роки, сповнені пригод і відважних змагань, роки тріумфів і розчарувань. Після першої невдалої сутички з французами й індіанами він писав до свого молодшого брата: «Я чув, як свистіли кулі й — повір мені — в тому звуці є щось чаруюче».

Майор Вашингтон зголошується доставити ультиматум до французького командира в околиці теперішнього Піттсбурга, через гори, непрохідні ліси, повні ворожих індіан. Вирушив він наприкінці жовтня 1753 р., а повернувся до Вільямсбурга в січні 1754 р. Він подав звіт губернаторові, який передрукували три газети в Лондоні. Ім'я Джорджа Вашингтона з прикметником героя стало популярним по обох боках океану.

Війна на заході тривала. Вашингтон, тепер підполковник міліції, вирушив як заступник командира в експедицію. Мета її була здобути форт Дюкен, збудований французами. Це був довгий і важкий похід бездоріжжям, лісами, через ріки й гори. Вже недалеко форту Дюкен, де тепер стоїть Піттсбург, Вашингтон напав на загін французів і відправив полонених до Вільямсбурга, столиці Вірджинії. В нагороду Джордж дістав ранг полковника. Але військово щастя мінливе. Незабаром у рапорті він пише: «Я пішов туди і був добре побитий». Вже навесні 1755 р. Вашингтон стає головним командиром вірджинської міліції: а йому було лише 23 роки... По-

лишивши військову службу, він стає депутатом Генеральної асамблеї. Повернувся до Маунт Вернон і заручився.

Трохи приватного життя

У січні 1759 р. Джордж одружився з удовою Мартою Дендрідж Кастіс і прожив з нею довге і щасливе життя. Вступив до масонської ложі у Фредеріксбурзі. Любив полювання, танцювати і грати в карти, був гостинним господарем.

Але в історії Джорджа Вашингтона ці ідилічні часи не мали великого значення. Усе змінилося, коли настав історичний 1775 р.

На шляху революції

Біографи недаремно відзначили особисту чарівність Вашингтона, його почуття гумору. Був він «незвичайно живою, виразно емоційною молодою людиною», з яскравим почуттям справедливості. Моральність і терплячість були його прикметами. Але разом із тим був він дуже амбітний, дбайливий, витривалий на труднощі, з почуттям власної гідності, готовий до безкорисливої, а то й жертвовної служби країні. Коли пізніше Континентальний конгрес призначив його головнокомандувачем колоніальних збройних сил, він коротко подякував і відмовився від будь-якої винагороди.

У подіях, які вели до революції, поводив себе обережно, нелегко приймав рішення, але раз прийнявши, не відступав. Відчуття права, ладу, справедливості, готовність стати в їх обороні були одним із чинників, що поставили його проти короля і парламенту.

Відомі акти британського парламенту економічного характеру вдаряли по кишені колоністів і порушували їх права як британських громадян, якими вони себе вважали.

Коли почався другий Континентальний конгрес колоній у травні 1775 р., революція вже практично почалася. В Лексінгтоні й Конкорді, в колонії Масачусетс точилися бої між колоністами й британськими регулярними частинами. У травні підрозділ повстанців здобув форт Тікандерога на головній дорозі до Канади. 16 червня 1775 р. Конгрес прийняв постанову, щоб «призначити генерала для командування усіма Континентальними збройними силами, мобілізованими для оборони американської свободи». Наступного дня генералом одногосно обрано Джорджа Вашингтона.

У збройному поході до волі

Коли Вашингтон вступив у командування цілою армією, то побачив, що вона складається з міліцейських частин, покликаних на обмежений час, без добрих командирів, без належної дисципліни,

без налагодженого постачання. Вашингтон взявся енергійно встановлювати лад. Поволі армія ставала організованою силою.

Точилася політична й дипломатична суперечка між колоніями і королем та його парламентом. В Америці вона проявлялася у збройних сутичках і поширенні ідеї повної незалежності. Том Пейн видав свій історичний памфлет «Здоровий глузд», в якому відважився назвати короля Джорджа Третього «королівським Брутом з Великої Британії» і заявив: «Зброя як останній аргумент вирішить цей спір; це король вибрав такий шлях, а Американський континент прийняв виклик». Колоністи читали памфлет і погоджувалися з його положеннями. На початку 1776 р. американці були розбиті під Квебеком і покинули Канаду, зате зірвали британський напад на Чарльстон. Та куди важливіша подія сталася в березні того року. Від свого приходу до Кембріджа Вашингтон облягав Бостон, де гарнізоном командував генерал Гейдж — той самий, з яким Джордж Вашингтон служив в нещасливому наступі на форт Дюкен двадцять років перед тим. Тепер вони стали противниками. Темною ніччю Вашингтон несподівано зайняв горби Дорчестера, які панували над Бостоном і пристанню. Дула гармат спрямував на місто. Столиця Масахусетса і велика пристань опинилися в руках колоністів, за цю операцію конгрес відзначив його золотою медаллю. Слава Вашингтону пролунала по цілому краю. Перша перемога, добрий знак!

4 липня 1776 р. конгрес оголосив Декларацію Незалежності. Тепер не було вже вороття, війна точилася між державами, а не між королем і його підданими в колоніях.

Британці відрізали Нью-Йорк від моря, маючи значну чисельну перевагу. Але Вашингтон врятував армію вправним маневром — відступом через Іст Рівер до Манхеттена і далі — до Нью-Джерсі та Пенсильванії. Вашингтон вчився на помилках і набував досвіду. Хоч моральний дух його війська був невисокий, та в надвечір'я Різдва 1776 р. він відважився на маневр, що увійшов в історію не тільки як успіх, але як доказ його відваги і стратегічної мудрості. Він перебрався човнами через напівзамерзлу ріку Делавар і атакував британські частини поблизу Трентона, розбивши їх дощенту.

І знову перемоги і поразки, як зазвичай на війні, і знову відбулася подія, що увійшла в історію. На зиму окопався Вашингтон у долині Велі Фордж, поблизу Філадельфії, в стратегічно зручному місці. Але настала сувора зима, голод (Вашингтон відмовився забирати силоміць харчі у фермерів). Тиф, віспа, дизентерія без відповідної медичної допомоги знищили третину його армії. З початкових одинадцяти залишилось усього три тисячі вояків, здатних до військових акцій, дисциплінованих, навчених і відданих Вашингтонові. А його моральність, витривалість і добрий приклад підлеглим стали легендарними.

Війна точилася далі. Тепер і Франція включилася у війну на боці американців. Джордж Вашингтон мусив тепер співпрацюва-

ти з французькими генералами Рошамбо, Лафайетом, Де Грасом, координуючи бойові акції. В результаті такої співпраці й доброго планування головна сила британського війська під командою генерала Корнваліса піддалася Вашингтонові 19 жовтня 1781 р. біля Йорктауна у Вірджинії. Це стало остаточним тріумфом: війна практично закінчилася. У вересні 1783 р. було укладено в Парижі мир. Америка виборолала незалежність.

Коли Вашингтон прощався зі своїми старшинами в таверні в Нью-Йорку, то і в нього, і в них були сльози на очах. А коли кількома днями пізніше, в Аннаполісі, в грудні 1787 р. Вашингтон передав Конгресові своє командирське призначення, коли сів на коня, щоб на Різдво повернутися додому до Маунт Вернона, то всі відчували, що відходив відтинок історії, відбувала найбільш шанована, найбільш прославлена в новій державі людина.

Президент

Утворення нової держави з окремих колоній з різними політичними, а головне економічними інтересами не могло бути легким. Окремі штати творили свого роду лігу суверенних держав, кожна з одним голосом у Федеральному конгресі. Бракувало сильного центрального уряду. Джордж Вашингтон це бачив і розумів. На травень 1787 р. делегатів усіх штатів було запрошено до Філадельфії, а вже 17 вересня було прийнято Конституцію!

Всі відчували потребу в людині з авторитетом і досвідом. Джордж Вашингтон став головою Конвенції. Його авторитет допоміг перемогти протистояння, вагання, егоїстичні бажання штатів. Вашингтон вміло керував нарадами, був прихильником ладу, права і бачив їх запоруку в сильному федеральному уряді. Тому схилився до групи федералістів Гамільтона. Його роль у схваленні Конституції, яка діє й досі, важко переоцінити. Конституцію треба було ратифікувати і це тривало два роки. А коли наспіла пора вибирати першого президента, ніхто не сумнівався, що ним має стати Джордж Вашингтон. Його вибрали одноголосно. В Нью-Йорку, де тоді зібрався Конгрес, він склав присягу.

Вашингтон вірив у надпартійність президентського уряду, не належав до жодної партії, а до свого першого кабінету призначив ліберала Джефферсона і консерватора Гамільтона.

Коли Вашингтон закінчував другий термін президентства, він висловив у своїй прощальній промові те, що можна назвати його заповітом. Він застерігав від «заплутаних альянсів» з іншими державами. Він повернувся в Маунт Вернон, де помер через три роки. «Перший у війні, перший у мирі й перший у серцях своїх земляків», — так сказав у прощальній промові на похороні Вашингтона його друг і соратник у революційній війні генерал Генрі Лі.

Юрій Старосельський

Із циклу «Перлини історії»

ПРЕСТОЛ

Курява від копит — стовпом, але швидче, якомога швидче до Чернігова, там він дома, а в Києві — страшно.

Страшно стало, як проходив повз людей служилих, що не плакали, не голосили, мовчали — напружено, таємно, тоді аж подих забило. Йшов і відчував спиною — вб'ють, обов'язково вб'ють, просто так — заради глуму. А потім будуть жалкувати — Завіщо?

Приїхав до Києва — батько кликав: занедужав і відчував кінець, кликав його і брата Ростислава, щоб стіл віддати і місто це могутнє.

Розумний батько був, освідчений все врахував, підготував, але не все, бо страх цей, від якого тіло холодіє і вкривається липким, гидливим потом не врахував.

Віддав владу і відійшов князь Всеволод тихо, сумирно, а я у розпачі, не знаючи, що мені робити: вийти зараз до них і сповістити: я вам князь, а ви мої вірні, і далі...

Що далі?

З чого починати?

Куди бігти?

До кого звертатись?

З ким радитись?

Все чуже, незнайоме, вороже, і люди... вб'ють, обов'язково вб'ють.

Та немає виходу...

Заповіт батька. Я на престолі, я на вершині влади у Києві, це мрія багатьох, неосяжна мрія. Скільки крові лилось, скільки, ще проллється, а я ось так спокійно, і все мені підвладно, лишилось зараз вийти до людей, і сказати.

Сказати...

Ще один крок.

Ось вони стоять мовчазні, насторожені — і знову, липкий піт по всьому тілу, і кров струменем по жилах, і дихання, що зачалося, збилося, зім'ялось, дихання... що жодного слова не сказати, лише — ховаючи очі: «Не князь я вам, послів до Святополка, він тут буде...», і похапцем, розштовхуючи юрбу — на коней і до Чернігова.

А за спиною мовчанка, глуха безнадія кинутого народу...

Київ тиждень був без влади, доки не прийшов князь Святополк.

Лише по його смерті, через 20 років Володимир Мономах вступив на київський престол.

Сергій Грабар

Микола Стратілат. Софія Київська.

КОБЗАР ІВАН ЗАПОРОЖЧЕНКО

Кобзарське мистецтво в Україні має велике й славне минуле. Народні співці-кобзарі, що були творцями й виконавцями героїчного епосу, живо відгукувалися на всі важливі події сучасного їм життя, піднімаючи народ на боротьбу проти внутрішніх і зовнішніх недругів, за соціальне і національне визволення.

Недарма полум'яного слова цих виразників народних прагнень, їх виняткового впливу на маси так боялися вороги українського народу. За свідченнями історичних джерел, ще у 1770 р. за участь у Коліївщині польська шляхта скарала на горло трьох кобзарів, що піднімали бойовий дух повстанців своїми волелюбними піснями. Кобзарів нещадно переслідував царат. У ХІХ ст. їм було навіть заборонено грати й співати у прилюдних місцях. А під час гітлерівського нашестя фашистська газета «Нове українське слово» надрукувала статтю ката України Еріха Коха, який вимагав, «щоб українці не захоплювались Шевченком й піснями кобзарів».

Одним із таких народних трибунів, що не лише складали усний літопис боротьби українського народу, а й словом своїм, своєю діяльністю активно впливали на визвольну боротьбу, був Іван Данилович Запорожченко.

Його життя і творчість припадають на період найбільших революційних потрясінь і соціальних зрушень. Перебуваючи у самій гущі народній, кобзар жив болями й прагненнями людей, надіями й пориваннями, які втілював у своїх піснях.

Запорожченко народився 1872 р. на хуторі Олава, що на Сумщині, у сім'ї селянина-бідняка. У шестирічному віці, після смерті батька хлопець втратив зір. Сім'ю обсіли безнадійна біда й злидні. І довелося малому Іванові брати торбину і йти поміж люди хліба просити.

Довгі роки мандрував він по Україні, сходяв Крим, Донщину, Кубань і, мандруючи, почав складати жартівливі пісні. Потрапивши до Новочеркаська, Іван познайомився з членами соціал-демократичної партії.

Напередодні революції 1905 р. він повертається в Україну, знайомиться з революціонерами Ромен, Сум, Гадяча, виконує роль зв'язківця між повстанськими групами, розповсюджує прокламації, які переховує у кобзі. А головне: Запорожченко складає гострі, бойові вірші та пісні, спрямовані проти гнобителів, і знайомить з ними при кожній нагоді якомога більше людей.

Слава кобзаря дедалі шириться. Послухати його дотепне, гаряче й гнівне слово приходять селяни з далеких сіл, та й сам він час-

Беріть в руки по гвинтівці
й кулі бойовії,
Та підемо, синки наші,
у ліс, на Олаву,
Та станемо в кріпкий бій,
та зробимо славу.

Його пісні «Наступ Денікіна», «Пісня про повстання» та багато інших швидко поширювалися в народі.

Після громадянської війни його творчість набуває іншого звучання, у ній з'являються мотиви прагнення спокійного життя. Тепер кобзар проголошує:

А ми війни не хочемо,
Ми не підем воювать!
Як го нас хто буде
Лізти, —
Теж не будем дарувать!

Запорожченко часто виступає на майданах, на ярмарках. Живе на пенсії у власній садибі. Кремезний, із сивою головою й високим чолом, виразом спокійної зосередженості на обличчі, він мав великий вплив на аудиторію. Вірші лилися в нього легко, без запинки, часто експромтом.

Все створене ним тримав кобзар у пам'яті й постійно вдосконалював. Тому часто записані українськими вченими-фольклористами від Запорожченка в різні часи (1925—1931) тексти пісень і віршів суттєво різняться між собою. Після смерті кобзаря (1932) значна частина його творів, що поширилися в народі, була записана на Чернігівщині та Сумщині.

Так збереглася спадщина оригінального народного поета-кобзаря Івана Даниловича Запорожченка, ім'я якого оточене на його батьківщині шаную й любов'ю. Кобзарів, які мали біографію, подібну до Запорожченкової, було на Україні чимало. І український народ не лише дбайливо зберігає їх спадщину, а й розвиває професійне й аматорське кобзарське мистецтво.

Нині традиції народного кобзарського мистецтва продовжують численні співаки, характерною рисою виконання яких є імпрровізаційність, що була типовою для кобзарів минулого. З концертних естрад лунають чарівні голоси численних тріо бандуристок, Державна заслужена капела бандуристів нараховує 50 чоловік, що створює могутній чотириголосий хор.

І зараз, перейнявши від своїх славних попередників жар серця і чутливу до народної долі душу, українські кобзарі-бандуристи відгукуються на всі події сучасного життя народу.

Павло Орленко

БЕРЕЗЕНЬ

ПН	ВТ	СР	ЧТ	ПТ	СБ	НД
				1	2	3
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31

2 — 120 років від дня народження українського письменника Архипа Тесленка. Помер 28 червня 1911 р.

3 — 160 років тому помер український історик, літературний критик Михайло Каченовський. Народився 12 листопада 1775 р.

• 140 років від дня народження українського архітектора, педагога Олексія Бекетова. Помер 23 листопада 1941 р.

• 110 років тому помер видатний хірург, просвітитель Володимир Каравасв. Народився 8 липня 1811 р.

• Національне свято Республіки Болгарія — День визволення від османського іга (1878).

4 — 150 років тому помер український, російський письменник Микола Гоголь. Народився 1 квітня 1809 р.

• 50 років тому загинув від рук НКВС український живописець, журналіст Ніл Хосевич. Народився 1905 р.

5 — 175 років від дня народження українського поета, громадського діяча, видавця Леоніда Глібова. Помер 10 листопада 1893 р.

6 — 165 років тому помер відомий мореплавець Юрій Лисянський. Народився 13 серпня 1773 р.

8 — Міжнародний жіночий день.

• 40 років тому помер український письменник Семен Склярєнко. Народився 26 вересня 1901 р.

9–10 — Шевченківські дні.

9 — 140 років від дня народження українського художника Миколи Пимоненка. Помер 26 березня 1912 р.

• День землевпорядника.

10 — 215 років від дня народження народного героя Устима Кармалюка (Кармелюка). Загинув 22 жовтня 1835 р.

12 — 185 років від дня народження українського етнографа, письменника Олександра Афанасьєва-Чужбинського. Помер 18 вересня 1875 р.

13 — 330 років тому в Батурині було організовано промосковську старшинську змову, внаслідок якої арештовано, а згодом заслано

- до Сибіру гетьмана Лівобережної України Дем'яна Многогрішного.
- 14** — 130 років від дня народження українсько-го художника Олекси Новаківського. Помер 29 серпня 1935 р.
- 115 років від дня народження українського письменника, громадського діяча Василя Агаманюка. Загинув у сталінських таборах 1940 р.
 - Міжнародний день театру.
- День пам'яті жертв голодоморів в Україні в 1933 і 1947 рр.
- Святої Явдохи.
 - 200 років тому укладено Ам'єнський мир, який поклав короточасний спокій у Європі.
- 15** — 110 років від дня народження українського композитора, автора стрілецьких пісень Михайла Гайворонського. Помер 11 вересня 1949 р.
- 16** — 120 років від дня народження української поетеси, педагога Христини Алчевської. Померла 27 жовтня 1931 р.
- 140 років від дня народження українського письменника, педагога Павла Кирича. Помер 12 квітня 1916 р.
- 17** — 155 років від дня народження українсько-го етнографа, археолога Федора Вовка (Волкова). Помер 13 липня 1918 р.
- День працівників житлово-комунального господарства і побутового обслуговування населення.
- 18** — 50 років тому помер український політичний, державний діяч Ісаак Мазепа. Народився 28 серпня 1884 р.
- 100 років від дня народження українського літературознавця Свєтла Кирилюка. Помер 1989 р.
 - 30 років тому помер український актор Василь Василько (Миляєв). Народився 7 квітня 1853 р.
- 19** — 125 років від дня народження українсько-го історика, фольклориста Василя Доманицького. Помер 11 вересня 1910 р.
- 21** — 75 років тому у Києві вийшов перший номер «Літературної газети» (нині «Літературна Україна»).
- 375 років тому помер український церковний діяч, письменник Захарія Кошицяєвський. Народився 1627 р.
 - 60 років тому померла українська письменниця Ольга Кобилянська. Народилася 27 листопада 1863 р.
- 22** — 160 років від дня народження основоположника класичної музики Миколи Лисенка. Помер 6 листопада 1912 р.
- 23** — 70 років тому помер український історик Костянтин Харламович. Народився 30 липня 1870 р.
- Національне свято ісламської республіки Пакистан — Національний День Пакистану (1978).
- Всукраїнський день працівників культури та аматорів народного мистецтва.
- 25** — 260 років від дня народження українсько-го історика, письменника Василя Рубана. Помер 5 жовтня 1795 р.
- 255 років від дня народження державного діяча, дипломата Олександра Безбородька. Помер 17 квітня 1799 р.
 - 85 років тому в Києві за редакцією Андрія Ніковського почала виходити щоденна газета «Нова Рада».
 - Національне свято Грецької Республіки — День Незалежності (1821).
- 26** — День внутрішніх військ міністерства внутрішніх справ України.
- 27** — 85 років тому М.Грушевський повернувся із заслання до Києва і очолив Українську Центральну Раду.
- 29** — 170 років від дня народження українсько-го церковного історика Василя Півницького. Помер 12 липня 1911 р.
- 85 років тому у Києві засновано український військовий клуб ім. Гетьмана Павла Полуботка.
- 30** — Теплого Олекси.

У 2002 році виповнюється:

- 1120 років першій літописній згадці про м. Любеч.
- 365 років тому Ярослав Мудрий завершив будівництво Золотих воріт у Києві.
- 830 років від дня смерті дочки Київського великого князя Мстислава, однієї з перших українських лікарки Євпраксії. Народилася 1108 р.
- 375 років від дня народження гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка. Помер 19 листопада 1698 р.
- 325 років від дня народження українського золотаря Івана Равича. Помер 1762 р.
- 190 років від дня народження керівника народного повстання Лук'яна Кобилиці. Помер 24 жовтня 1851 р.
- 155 років тому було розгромлено Кирило-Мефодієвське братство.
- 95 років Львівський картинний галереї.
- 60 років тому помер український громадський і культурний діяч, історик Іван Шітківський. Народився 1866 р.
- 60 років тому, у березні-квітні 1942 р. почалося формування Української повстанської армії.

СВЯТОСЛАВ ІГОРОВИЧ

Русь X — першої половини XI ст. висунула цілий шерег видатних постатей, зокрема державців, що сприяли розквіту Київської держави, зростанню її могутності, міжнародного авторитету. Ігор Старий, Ольга, Володимир Святий, Ярослав Мудрий, Мстислав Тмутороканський, Брячеслав Полоцький — ці діячі князівського рангу полишили по собі виразний слід стверджувального спрямування. Дивним винятком серед цієї плеяди постає великий князь Святослав Ігорович. З його іменем асоціюється ряд політичних провалів.

Великий князь Святослав Ігорович
(бл. 931—972)

Святослав був дитиною (років десяти), коли загинув його батько Ігор Старий, вбитий повсталими деревлянами. Регенткою стала Ольга, жінка владна й рішуча в діях. Вона тримала всю повноту влади — аж до самої смерті, що сталася 969 р. Сам Святослав, однак, цим не дуже переймався: він не мав смаку до державного врядування і захоплювався переважно військовою справою. Цим він заслужив докори з боку київської феодальної еліти, що казала: «Ти, княже, чужої землі шукаєш, а свою занехаяв».

І справді, воєнні авантюри Святослава мали для Русі трагічні наслідки. Східна війна 965—966 рр., що завершилася розгромом Хозарського каганату, позбавила нашу країну досить сильного заслопу проти азійських кочовиків. Серед останніх найнебезпечнішими були печеніги, які нестримною ордою ринули на Русь, затопивши степову смугу і плюндруючи південні рубежі Лісостепу. На кінець X ст. їхні загони стояли понад Стугною, за якихось 30 км від Києва.

Ще фатальнішими стали дві болгарські війни, що відбувалися у 967—968 та 969—971 рр. Спочатку військовоє щастя ніби усміхнулося Святославу. Він навіть надумав перенести свою столицю до Наддунайщини. Але надалі стався поворот у розгортанні подій на користь греків і болгар, що діяли як союзники проти київського князя. Святослав зазнав розгрому спочатку під Адріанополем, а

потім під Доростолом і мусив підписати не вигідний договір (практично капітуляцію). Ця угода позбавила Русь усіх переваг, здобутих Аскольдом та Ігорем Старим. Зокрема Київ утратив усі опорні пункти у Надчорномор'ї. Чорне море перестало бути «Руським».

Крах зовнішньополітичних задумів Святослава зумовив глибоке розчарування та песимізм великого князя, а відтак — пошуки «образу ворога», як це завжди буває з недалекими людьми, не здатними повною мірою усвідомлювати кожную ситуацію з урахуванням всіх умов та обставин. Він почав шукати винуватців, якими було проголошено adeptів християнської віри.

Мати Святослава Ольга була християнкою. Вона намовляла й свого сина прилучитися до нової віри, яка виглядала незрівнянно перспективнішою, але без жодного успіху. Святослав уперся в своїй проязичницькій затятості й категорично відмовився хреститися.

У літературі поширена тенденція змальовувати Святослава інфантильною особою, нездатною зламати ідеологічну інерцію, започатковану переворотом 882 р. Цьому сприяла оповідка «Повісті временних літ» про дивацькі звичаї молодого князя, що, певно, належать до числа псевдофольклорних епізодів хроніки. Вірність Святослава язичництву, яке вже відслужило свій вік, тлумачили підкресленим побоюванням дискредитувати себе в очах сподвижників: «А дружина моя з цього сміятися почнуть».

Насправді все було набагато складніше. Мотивація Святослава виглядає фальшивою. Уже за Ігоря християнська партія у Києві справляла великий вплив на державні справи і навіть своїм авторитетом переважала язичництву. Тим більше — за Ольги, яка сама належала до православної релігії. Тому княжич повинен був дбати не так про кепкування з християнства, як про втрату позицій віджилим і зубожілим в очах феодалної знаті (принаймні слов'янської) поганством. Отже, не про байдужість чи індиферентність йдеться. Комусь було вигідно виростити зі Святослава перекonanого супротивника тих сил, на які спиралася його мати, фанатичним христофобом і принциповим ворогом грецької віри. Крізь усе своє недовге життя Святослав проніс нехитру ідейну платформу, суть якої полягала в утвердженні пріоритету меча й фізичної сили перед розумом і законом.

Доки Ольга була жива і міцно тримала в руках важелі державного управління, Святослав стримував свої антихристиянські емоції і виявляв до нової віри принаймні зовнішню лояльність. Але коли княгиня навіки закрила очі, її син нарешті дав волю ненависті та руйнації. Розпочався другий антихристиянський терор, що супроводжувався жахливими репресіями, масштаб яких не мав прецедентів.

Офірою тих репресій стали як християни-чужинці (греки і болгари), так і християнський люд Русі. Деякі акції Святослава межують зі справжнім геноцидом. Наприклад, здобувши місто

Філіополь, він винищив 20 тисяч болгар, тобто практично все населення міста. На Русі масштаб репресій, напевно, був меншим, але й тут набрав масового характеру. Серед загиблих був князь Гліб, якого В. Татищев називає братом Святослава.

Ця довідка викликає деякий подив. Нам нічого не відомо про нащадків Ігоря й Ольги: Святослав — єдина особа, яку ми знаємо по імені. Він з'явився на світ у досить солідного за віком подружжя: його мати мала тоді 42—44 роки, батько — 62—64. Навряд чи він був первістком; Ігор і Ольга, напевне, мали й інших дітей, але принаймні у 945 р. не було жодного спадкоємця чоловічої статі, старшого за Святослава, бо в такому разі наступником батька на великокнязівському троні став би цей гіпотетичний Ігорович, а не Святослав. Напевно, ті старші нащадки Ігоря були або дівчата, які не мали права на державну спадщину, або хлопці, які не дожили до 971 р. й померли, не досягши повноліття.

Але мовчання джерел далеко не завжди має доказове значення і відсутність належних згадок про Ігорових нащадків не означає, що їх не було реально. Гліб, згаданий Татищевим, був або бастардом — незаконним сином Ігоря, або, що вважаємо за правдоподібніше, нерідним братом Святослава. Відзначимо, що серед почту, який супроводжував Ольгу до Константинополя, згадується й небіж, ім'я якого джерела, на жаль, не називають. Чи не був то таємничий Гліб, про якого йдеться?

Загибель княжича за віру — факт надто промовистий. Якщо вже Святослав не пощадив свого близького родича, то годі вже говорити про рядових християн. Кількість убитих, напевно, вимірювалась тисячами, а може, й десятками тисяч.

Виявом руйнівних імпульсів було нищення церков, зокрема в Києві. Серед них джерела згадують церкву св. Софії, збудовану Ольгою (напевно, попередницю знаменитої Софії Київської, фундованої Ярославом Мудрим). Спіткало нищення й Миколаївську церкву на Аскольдовій могилі.

Зазнавши поразки в боротьбі на два фронти — проти болгар і проти греків, уклавши з візантійським імператором Іоанном Цимісієм ганебний договір, Святослав навесні 972 р. повертався на Русь понад Дніпром і в Надпоріжжі загинув від печенізької шаблі. В історії нашої країни починався новий етап.

*Михайло Брайчевський,
доктор історичних наук.*

ГЕТЬМАН ДЕМ'ЯН МНОГОГРІШНИЙ

Про догетьманський період життя цього видатного діяча свідчень в історії України небагато. Дем'ян Многогрішний народився 1621 р. поблизу м. Короп на Чернігівщині. Його батько Гнат походив із селян і сам був селянином. Таким чином, не випадково Дем'яна Многогрішного, уже гетьмана, деякі недобррозичливі інколи називали «мужичим сином». Однак за сучасного погляду блискуча кар'єра Дем'яна Многогрішного є зайвим доказом міцності демократичних традицій в Українській козацькій державі. Щоправда, на думку дослідника козацької генеалогії Володимира Кривошеї, шлях нагору полегшив Многогрішному родинний зв'язок з козацьким

Дем'ян Многогрішний

родом Шумейків¹, чільний представник якого Прокіп Шумейко (1571—1651) був одним з найавторитетніших старшин у Війську Запорозькому (вже у 1648 р. він був полковником ніжинським та чернігівським, але в липні того ж року передав чернігівський пірнач Мартину Небабі). За даними досліджень В.Кривошеї, рідними (молодшими) братами майбутнього гетьмана були не тільки Василь Многогрішний, ніжинський полковий осавул у 1665—1666 рр. при І. Брюховецькому, чернігівський полковник у 1671 — березні 1672 рр., і Зіновій, який помер чи загинув до січня 1672 р., але також і Сава Гнатович Шумейко, стародубський полковник у грудні 1672 — березні 1673 р². В останньому випадку залишається, однак, незрозумілим, чому Саві Шумейку вдалося уникнути сумної долі братів після скинення Дем'яна з гетьманства у березні 1672 р. Всі три брати були одруженими (Дем'ян був одружений з Настею, Сава — із Зіновією, Зіновій — з Марією Яківною), але докладніше про їхніх дружин, на жаль, нічого не відомо. Мали брати й дітей, зокрема у Зіновія був син Михайло, а у Василя — дочка, яка вийшла заміж за Івана Михайловича Домон-

товича, що був генеральним військовим суддею у 1672—1681 рр. Що стосується самого Дем'яна Многогрішного, то у нього був одружений син Петро, який мав доньку, і заміжня донька Олена, яка була у шлюбі двічі (про першого її чоловіка нічого не відомо, а другим був Іван Полетика). Але, судячи з усього, рід Многогрішних і власне Дем'яна був розгалуженішим. Зокрема, автор літопису Самовидця (ним був, очевидно, колишній генеральний підскарбій Роман Ракушка-Романовський) відзначав, що Многогрішного було заслано на Сибір «з братами його», тобто як мінімум ще з одним братом, окрім Василя³.

Дем'ян Многогрішний отримав досить непогану на той час освіту, вмів читати й писати, шанував знання, мав адміністративні здібності, був мужньою, вольовою людиною, не позбавлений природного розуму і не випадково ввійшов пізніше у число покровителів Києво-Могилянської академії. Однак не бракувало йому й негативних рис характеру. Дем'ян Многогрішний був занадто запальним, різким, прямолінійним, неврівноваженим, часом податливим на чужі впливи. Ще нестримнішим був його брат Василь, котрий у Пилипівській піст 1668 р. так побив свою дружину, що вона померла, і через це Брюховецький закував його в кайдани і посадив до в'язниці у Гадячі, а пізніше перевів до Веприка⁴.

З початком національно-визвольної війни українського народу 1648—1658 рр., спрямованої проти гніту Речі Посполитої, Многогрішний взяв у ній активну участь. Як свідчить видатний український історик В'ячеслав Липинський, Многогрішний згадується серед молодшої старшини Богдана Хмельницького⁵. На думку В.Борисенка, він навіть був військовим осавулом⁶. У такому разі на нього покладалися важливі функції по забезпеченню армії провіантом та боєприпасами, підготовці резерву, інженерні справи. Йому доводилося, очевидно, виконувати й деякі дипломатичні доручення Богдана Хмельницького. Є підстави вважати, що наприкінці 50-х — на початку 60-х років XVII ст. Многогрішний виконував обов'язки чигиринського полковника. Достатньо точна інформація про майбутнього гетьмана фіксується в джерелах лише з 1664 р. На початку цього року король Речі Посполитої Ян Казимир, зазнавши поразки в очолюваному ним поході на Сіверську Україну, поспішив покарати тих козацьких старшин, які виступили проти нього. Так, король видав універсал, котрим конфіскував у братів Многогрішних (Дем'яна та Василя) як у «ребелізантив і кривоприсяжників» їхнє майно і передав його шляхтичу Стефану Папроцькому⁷. Таким чином, можна припустити, що спочатку Многогрішні були у складі війська гетьмана Павла Тетері, який підтримав короля Яна Казимира у його поході, але потім перейшли на бік Брюховецького.

Власне, універсал короля фактично уже не мав сили. Ян Казимир повернувся зі своїм військом на Правобережну Україну, а лівобічна Гетьманщина залишилася автономною державою під

зверхністю московського царя Олексія I, отже, тут королівські універсали не мали ніякої ваги, і в очах Москви брати Многогрішні стають її вірними слугами. З цього моменту й починається бурхливий злет кар'єри братів. За часів гетьмана Івана Брюховецького Дем'ян Многогрішний обіймав посаду полковника Чернігівського полку (травень 1665 — 1668), брат Василь, як уже говорилося, став осавулом Ніжинського полку. Однак сервілізм Брюховецького перед Москвою, укладення Андрусівського перемир'я між Московською державою та Річчю Посполитою (1667) і розділ між ними України справедливо викликали гостре невдоволення Дем'яна Многогрішного. Крім того, арешт Василя Многогрішного Брюховецьким (врешті, цілком обгрунтований і законний) прискорив антигетьманський виступ його брата. На початку 1668 р., коли на Лівобічній Гетьманщині вибухнуло повстання проти московських воєвод і гетьмана Брюховецького, брати Многогрішні першими із значної старшини влилися до повстанських лав і вступили в контакт з гетьманом Правобережної України Петром Дорошенком, з яким вони, очевидно, були знайомі ще з початку національно-визвольної війни. Дем'ян Многогрішний закликав Дорошенка перейти Дніпро і стати гетьманом України по обидва боки Дніпра. Вже тоді Дем'ян Многогрішний отримав з волі Дорошенка посаду генерального військового осавула.

Після падіння Брюховецького гетьманом України став Дорошенко. У середині червня 1668 р. він призначає Д. Многогрішного уже «наказним сіверським гетьманом»⁸. Разом з Дорошенком Многогрішний активно протидіяв наступу московських загарбників на Україну, тримав оборону Седнева. При цьому він дбав і про міську економіку, і про Православну Церкву. Так, 7.08.(28.07.) 1668 р. він видав м. Стародубу підтвердження його магдебурзьких прав. Пізніше, вже як повноправний гетьман, Многогрішний надав значні права своєму рідному місту Коропу⁹.

У розпал боїв Дорошенко мусив повертатися до Чигирина, щоб дати відсіч ординцям, які загрожували з півдня. Многогрішний з цього моменту одноосібно керував обороною Гетьманщини на лівому боці Дніпра. Ситуація, однак, погіршувалася. Переважаючим силам Москви важко було протидіяти, особливо після падіння Чернігова, а сподівана допомога від Дорошенка не підходила. Під тиском ворожих сил, піддавшись умовлянням декого з промосковськи налаштованої козацької старшини (стародубський полковник Матвій Гвинтовка), а також чернігівського і новгород-сіверського архиєпископа Лазара Барановича, Многогрішний 6.10.(26.09).1669 р. розпочав у Чернігові таємні переговори з московськими представниками, насамперед з князем Ромодановським, а потім продовжив їх у Дівиці.

У грудні 1668 р. на козацькій раді у Новгороді-Сіверському Многогрішний був обраний повноправним «сіверським гетьманом». Щоправда, він передбачливо стягнув на раду вірні йому си-

ли, в тому числі вихідців з Білорусі, Литви й Польщі, особливо з числа православної шляхти, котрій було обіцяно зберегти принаймні частину їх маєтностей на Україні. Про око було збережено видимість демократичного вибору, вірність давнім січовим традиціям. За звичаєм, гетьман, як і кошовий отаман на Січі, мав тричі відмовитися від булави і лише за третім разом взяти її до рук. Ця сцена викликала ехидне зауваження автора літопису Самовидця: від гетьманської булави Многогрішний «отмовлявся, як старая дівка хорошого жениха, бо того сам потребувал й позволився на тоє...»¹⁰. Тоді ж він послав своїх представників у Москву, прагнучи добитися відновлення рівноправного російсько-українського договору 1654 р. 13(3) березня 1669 р. на раді у Глухові у присутності московського представника, князя Григорія Ромодановського, обрання Многогрішного гетьманом було підтвержене.

Многогрішний хотів відновити україно-російський союз 1654 р., домогтися навіть повного виводу московських військ з України, але роки Руїни далися взнаки Україні, тому добитися відновлення незалежності Гетьманщини не вдалося. Однак новий гетьман зумів ліквідувати тяжкий і принизливий для України Московський договір 1665 р., укладений Брюховецьким. Глухівські статті 1669 р. були подібні до Переяславських статей 1659 р. і становили певний компроміс між царським і українським лівобічним урядом, але компроміс не вигідний українському народу, оскільки Москва й не збиралася його дотримуватися і затягувала виконання своїх зобов'язань. Многогрішний же був змушений погодитися на присутність у кількох головних лівобережних містах (Київ, Чернігів, Ніжин, Переяслав) московських залог, виторгувавши відмову останніх від втручання у внутрішні справи Гетьманщини. При гетьмані — нібито для його охорони, а насправді для контролю над ним — було приставлено загін московських стрільців. Український уряд було позбавлено на підставі Глухівських статей права на зовнішньополітичні зносини. Більше того, Москва розглядала Глухівські статті лише як тимчасовий і короткочасний договір, не збиралася його виконувати, у чому з гіркотою переконався всього через рік і сам Многогрішний.

1669 р. пройшов під знаком боротьби з дорошенківцями на Лівобережжі, особливо у Лубенському, Миргородському та Полтавському полках, і, врешті, Многогрішний, спираючися на підтримку московських військ, переміг. Він навіть послав на правий берег Дніпра свої війська проти Дорошенка, якими командував наказний гетьман Стрієвський та полковники Кияшко й Ворошило¹¹. Вийшовши у протиборстві з Дорошенком переможцем на лівому боці Дніпра, Многогрішний посилив свій вплив і на Січі. Не випадково в січні 1670 р. запорожці відправили свого посланця до Многогрішного і через його посередництво просили прийняти їх під царську руку. Тоді ж до нього прислав своїх послів і Дорошенко, прагнучи припинити братовбивчу війну і укласти приязний со-

юз¹². Шкодила швидкому зростанню авторитету Многогрішного його недалекоглядна позиція у відносинах з Константинопольським патріархом, який з ініціативи Ракушки-Романовського видав «неблагословенну грамоту» щодо Многогрішного у травні 1670 р. Гетьман спочатку не надавав цьому особливого значення, але коли якось впав з ганку і пошкодив шию так, що певний час не міг і говорити, то це було розцінено як Божа кара. Тому Многогрішний поспішив перепросити патріарха (допомогло клопотання московського уряду й українського православного духовенства), однак шкоду, заподіяну через цей прикрий конфлікт гетьманському авторитету, він так і не зміг компенсувати.

Многогрішний вжив заходів для посилення гетьманської влади. Зокрема, на старшинському з'їзді 17 квітня 1670 р. він заявив присутнім: «Поки я буду гетьманом, свавільників буду приборкувати, скільки у мене буде сил...» Характерно, що з його іменем деякі історики (М. Аркас) пов'язують виникнення окремого полку гетьманської гвардії («компанійці»). Пізніше він послав війська на придушення повстання у Слобідській Україні полковника Івана Дзиковського, сподвижника Степана Разіна, що трохи зміцнило його позиції в очах Москви. Не дуже довіряючи старшині, котра за очі дорікала йому «мужицьким» походженням, Многогрішний обсаджував полкові та сотенні уряди своїми родичами й свояками, водночас наділяючи їх маєтками і формуючи тим самим впливову прогетьманську партію. Так, у 1671 р. він змусив старшинську раду призначити свого брата Василя чернігівським полковником. Взагалі є підстави думати, що Многогрішний, як свого часу Богдан Хмельницький, намагався започаткувати родову династію.

Многогрішний дедалі більше переконувався у тяжких наслідках для України Андрусівського перемир'я, прагне протидіяти тиску на Україну Московської держави, яка часто взаємодіяла з Річчю Посполитою. Він рішуче виступав проти всіляких поступок Речі Посполитій за рахунок України, навіть прагнув втримати за лівобічною Гетьманщиною землі за р. Сож, приєднати до неї Гомель, населення якого висловило бажання бути під гетьманською булавою. Варто нагадати, що Гомель за активної підтримки місцевого населення був взятий українськими повстанцями полковника Мартина Небаби у 1648 і 1651 рр., і вже тоді був найнадійнішим білоруським опорним центром повстанців. Неодноразово Многогрішний просив повернути із сибірської неволі утримуваних там в'язнів з України (старшин В. Децика, М. Панкевича, Л. Бута, священника В. Загоровського та ін.). Характерно, що Многогрішний виступає і як активний покровитель Української Православної Церкви та української культури. Так, він чимало посприяв поліпшенню матеріального стану Києво-Братського монастиря й Києво-Могилянської академії. У той час, як царський уряд послідовно ігнорувал усі клопотання ректора й ігумена Варлаама Ясинського стосовно підтвердження за монастирем його давніх маєтностей, Мно-

гогрішний надав йому замість розореної поляками правобережної маєтності Новосілки село Мураска (Муравка) на Лівобережжі, а згодом замінив його прибутковішою маєтністю — містечком Карпилівка з усіма околицями. Коли ж царський уряд і виділяв щось цьому монастиреві, то Многогрішний оперативно підтверджував це надання. Так, 7.04.(28.03.)1671 р. він дозволив ченцям Києво-Братського монастиря ситити мед для поліпшення матеріального становища Києво-Могилянської академії¹³. Многогрішний обіцяв також «й церкву братскую кам'яну соорудити, й школи для учення побудувати», бо внаслідок київської пожежі 1658 р. академії було завдано значної шкоди. З цією метою він навіть віддав наказ збирати «з миру» гроші до Військового скарбу і лише змова проти нього не дала можливості довершити цю справу. Його брат Василь у 1666 р. дав кошти на заснування Свято-Микільського Пустинно-Рихловського монастиря.

Зневірившись в орієнтації на Москву, Многогрішний пішов на зближення з Дорошенком, плануючи спільні дії проти польських військ, сподіваючись у майбутньому об'єднати Україну. Простуватий і недалекоглядний Многогрішний був справжнім патріотом України і сміливо відстоював її інтереси, різав правду-матку навіть в очі царським послам. Це викликало тривогу у Москві і там почали підшукувати поступливішого кандидата на місце гетьмана, причому на цю роль найбільше нібито піходив київський полковник Костянтин Солонина, який з егоїстичних інтересів хотів відокремити частину Сіверщини від Гетьманщини і перейти безпосередньо під руку московської адміністрації. Це викликало особистий конфлікт з Многогрішним, і старшина не підтримала Солонину. Але й популярність Многогрішного постійно падала. Це було значною мірою наслідком авторитарних методів правління Многогрішного, його деспотизмом. Зіпсував Многогрішний і відносини із Січчю, бо заборонив вільний прохід з Гетьманщини на Січ, навіть заарештував у Миргороді запорозьких посланців і посадив їх до в'язниці¹⁴. На цьому і зіграла Москва, яка згадала, що саме за клопотанням Многогрішного із московської в'язниці було звільнено чоловіка, який втік на Січ і там проголосив себе царевичем Симеоном, котрий трохи не став новим Лжедимитрієм¹⁵, і те, що наприкінці серпня 1670 р. до нього втік із Січі відомий претендент на гетьманську булаву Петро Суховій (він доводився родичем покійному гетьману Брюховецькому).

Після того як Многогрішний відмовився прийняти царського посла Неєлова і став наполягати на поверненні українських політичних засланців із Сибіру, було вжито негайних заходів. Царський уряд інспірував державний переворот в Україні. В ніч на 8 березня 1672 р. відбулася таємна зустріч ряду козацьких старшин з царським воеводою А.Танєєвим, під час якої Многогрішного було звинувачено у зносінах з Петром Дорошенком, намірах порвати з Московією тощо. Було ухвалено заарештувати найближ-

чим часом Многогрішного і передати на розправу московським властям. В ніч на 13 березня 1672 р. старшина за допомогою царських стрільців виконала погрозу. Заколотники увірвалися до батуринського замку. Після недовгої сутички Многогрішного було поранено, зв'язано, вкрито шкурами (щоб однодумці не довідалися і не спробували визволити гетьмана) і на поганенькому возі відправлено через Конотоп і Путивль до Москви. При в'їзді до столиці Московії місцеві обивателі плювали на колишнього гетьмана як на «изменника», а потім його було кинуте до в'язниці. Невдовзі у Києві було арештовано і Василя Многогрішного, який хотів врятуватися втечею. Він спочатку втік до Свято-Успенського Єлецького монастиря у Чернігові, а потім — до Свято-Микільського та Спасо-Преображенського Максаківського монастирів. Звідти Василь з допомогою ігумена Ширкевича втік до Києво-Братського монастиря, де переховувався кілька днів. Він хотів перейти Дніпро і знайти притулок у київського митрополита Йосифа Нелюбовича-Тукальського у Чигирині¹⁶. Однак його місцеперебування було викрито і царський воєвода Григорій Козловський заарештував його і відправив услід за братом до Москви. За Многогрішного заступився тільки гетьман Правобережної України Петро Дорошенко, але його звернення до московського уряду були безрезультатними¹⁷.

14 квітня 1672 р. у Посольському приказі розпочалися допити «с пристрастием» братів Многогрішних, які трималися мужньо і витримали всі тортури. Врешті за «измену» їх засудили до смертної кари. 28 травня братів вивели на ешафот і оголосили вирок, але в останній момент примчав царський гінець, який повідомив про заміну смертної кари засланням до Сибіру. Разом з братами на заслання було відправлено їхніх дружин, синів, гетьманську дочку Олену, її чоловіка Івана Полетику, а також племінника Михайла. На сибірське заслання пішли також сім'ї деяких старшин, які були гетьманськими однодумцями у його «зраді».

Многогрішні опинилися в Тобольську, а потім в Іркутську. У в'язницях Многогрішні перебували 10 років. Певний час після звільнення колишній гетьман перебував на міській та повітовій службі. Однак у 1684 р. після нових звинувачень І. Самойловича Многогрішного знову ув'язнили в Селенгінську, де умови утримання були значно гіршими. Лише у 1688 р., вже після падіння Самойловича, Многогрішні вийшли з в'язниці. На Україну їм не було дозволено вертатися, але записано у «дети боярские». Разом із синами та онуками й іншими родичами Многогрішний ніс прикордонну службу, протидіяв нападам кочовиків. Невдовзі в ці краї прибуло велике посольство на чолі з Ф. О. Головіним, яке мало на меті укладення російсько-китайського договору. Многогрішний долучився до цієї місії і очолив її охорону, воюючи, зокрема, з китайськими бандитами — хунхузами. Без сумніву придався і дипломатичний досвід колишнього гетьмана. В результаті переговорів у

1689 р. було укладено Нерчинську угоду — перший в історії російсько-китайський міждержавний договір. Многогрішний вів також переговори і з монгольськими тайшами¹⁸. У 1691—1694 рр. він став фактично воеводою Селенгінська, очолив оборону міста і його околиць від наскоків монгольських племен, які нападали на Бурятію. У 1691 р. загинув син колишнього гетьмана — Петро, який командував великим загоном козаків і бурятів. Цікаво, що його загибель описана у старовинній бурятській народній пісні. У 1696 р. старий і хворий Дем'ян Многогрішний прийняв чернечий постриг. Остання згадка про Многогрішного (ще як живого) датована 1701 р. Очевидно того ж року Дем'ян Многогрішний і помер та був похований біля Спаського собору в Селенгінську.

-
- ¹ Кривошея В. В. Національна еліта Гетьманщини. — К., 1998. — Ч.1. — С.160–161.
 - ² Кривошея В. В. Українська козацька старшина. — К., 1997. — С. 50, 84.
 - ³ Літопис Самовидця. — К., 1971. — С. 113.
 - ⁴ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. — Нью-Йорк, 1985. — С. 224.
 - ⁵ Липинський В. Україна на переломі. 1657–1659. — Філадельфія, 1991. — С.156.
 - ⁶ Борисенко В. Дем'ян Многогрішний // Володарі гетьманської булави. — К., 1994. — С. 331.
 - ⁷ Дорошенко Д. Гетьман... С. 398.
 - ⁸ Літопис Самійла Величка. — К., 1997. — Т. 2. — С. 82.
 - ⁹ Мицик Ю. А. З матеріалів до «Українського дипломатарію XVI–XVIII ст.» // Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». — К., 1998. — С. 145–146 (привілей від 22(12).03.1669 р., виданий у Коропі); Мицик Ю. З нових джерел до історії церковного землеволодіння на Чернігівщині XVII–XVIII ст. // Сіверянський літопис. — 1997. — №1–2. — С.105–106 (привілей Омбишському монастиреві від 17(7).02.1669 р., з Козельця); Мицик Ю. З документів українських гетьманів та полковників доби Руїни // Сіверянський літопис. — 1999. — №3. — С.19–20 (привілей Чернігівській архієпископії, Свято-Микільському Крупицькому монастиреві в Батурині, дані в Сосниці та Батурині).
 - ¹⁰ Літопис Самовидця... С. 106–107.
 - ¹¹ Там же. — С. 113; Дорошенко Д. Гетьман... — С.265.
 - ¹² Дорошенко Д. Гетьман... С. 285.
 - ¹³ Центральний державний історичний архів України у Києві. — Ф.220. — Оп.1. — №186.
 - ¹⁴ Яворницький Д. И. История запорожских козаков. — М., 1990. — Т.2. — С.321.
 - ¹⁵ Яворницький Д. І. Там же. — С.374.
 - ¹⁶ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — Спб, 1875. — Т.VIII. — С. 797.
 - ¹⁷ Дорошенко Д. Гетьман... — С. 401 – 402. 18
 - ¹⁸ Докладніше про це див.: Русско-китайские отношения в XVII веке: Сб. документов. — М., 1969. — Т.1.

Юрій Мицик,

доктор історичних наук

Віктор Горобець,

кандидат історичних наук

Зоя Кижняк,

кандидат історичних наук

НАВЄСНІ

Очі відкрию – все крутиться, колом ходить, несеться – не зупинити. Очі закрию – спогади докучають. П'ятий день так. То задуха, хоча всі вікна повідкривали, то зимно так, що не зігрітись, і лихоманка трусить. Кажуть застудився, та ні мабуть отруївся, коли у осменика був, у Петрила, гарно ми з ним посвячували Вознесіння Христа нашого.

Багата він людина – боярин Петрило, осмеником зветься, бо мито збирає, податки. Ох і назбирав він їх і до казни, і до кишені своєї – не злічити.

На свята мене завжди кличе, щоб розговорівся князь, відпочив від справ державних. Тож я до нього завжди залюбки, бо і знаю вже багато років – надійний начебто, і напоїв – рікою, і найдків – не зміряти, і слугують у нього завжди ну такі красуні, очей не відірвати.

Ось і цього разу і білявки, і смаглявки, а одна просто диво – очі блакитні-блакитні, а сама чорнява, якась суміш чортяча. І все мені догоджало, аж Петрило занервував. Він взагалі оце – дуже неспокійний якийсь був, все очі ховав і мене від усіх відсторонити хотів, пиво підливав, якесь нове із присмаком особливом, каже ті прянощі йому зі Сходу привезли – бадьян, здається. Підливав, а руки тремтіли, і зволожені були, наче боявся чогось.

Ох, як моторошно, знову, як гляну: все летить і мене за собою закручує; віддаляюся від землі, а як закрию, то спогади: як бився з братами, дядьками, князями землі руської, і лилась кров, бо йшли ми брат на брата – і не заради слави, чи зміцнення Батьківщини, а заради влади, гордині своєї.

Йшли і нищили один одного, і людей наших нищили.

Тричі я був на Київському престолі, тричі на верхівці влади, ну і що – все тлінно.

Але ж і погуляв я у житті, є що згадати. І останнього разу було добре, оце тільки отруївся, чи може отруїли, чого б це осменик так очі ховав, і руки, як вони у нього тремтіли. Невже продався, тільки кому – Ізяславу, чи Всеволоду, чи може синові моєму Андрію.

Нічого, оце встану – тоді побачимо, попитаємо його, трішки тортур – і все скаже, швидко скаже.

Ох, осменик, осменик. Точно чогось підсипав, бо чого б мене так вивертало. Нічого – оклигаю, то й поквитаємось, за все. Ще полежу трохи, відвару ромашкового поп'ю – воно відпустить.

Знову моторошно, ну коли ж воно скінчиться, знову все навколо у вирі закручується і мене захоплює і я лечу, і вже не можу відірватись, все вище, все далі від землі, що зі мною, а як же влада, і стіл Київський, все внизу, далеко, і віддаляється, і дівчина ця з блакитними очима, чорнява така – красуня, і осменик, все віддаляється, згасає, відходить, а день то весняний, травневий...

...Який жаль...

Цього дня у Києві помер Великий князь Юрій Долгорукий – засновник Москви.

Сергій Грабар

ВІХИ НАШОЇ ІСТОРІЇ

21 березня 1927 р. вийшов у світ перший номер «Літературної України». Майже 5 тисяч її випусків — це майже п'ять тисяч сторінок із славної й гіркої історії України...

Серпанком літ усе так швидкоплинне оповивається, що й не встигаєш оговтатися. Ось уже й «Літературці» — 75. Вік вельми поважний: якщо для людини — то вже й пенсійний, а для газети? Та, звісно ж, — пора молодості, розквіту, бо й працюємо в умовах незалежної соборної держави — заповітної мрії багатьох поколінь українців — усього лиш десять з гачечком років. А скільки вони вмістили в себе...

І Декларація про державний суверенітет України, ухвалена Верховною Радою 16 липня 1990-го, й Акт про незалежність України, проголошений тією ж Верховною Радою 24 серпня 1991 р., й історичний референдум 1 грудня 1991-го, і прийняття Конституції, — то все віхи історії рідної Вітчизни, і, цілком імовірно, не кожен тепер згадає, що усім тим подіям, справді доленосним у біографії нашої великої країни передували сміливі публічні виступи «Літературної України» — письменницької газети. Наголошуємо на цьому, бо саме Спілка письменників України у всі часи (і славні, а більше — гіркі для нашої людності) залишалася чи не найавторитетнішою силою в суспільстві, здатною захистити і рідне слово, і духовні скарби українського народу, і рішуче вплинути на перебіг визначальних для буття нації процесів. І нехай хоч як вправляються недоброзичливці у пошуках «рудиментів сталінщини» в сучасній творчій спільці, народ знає: справжній літератор у найскрутніші періоди вітчизняної історії виступав його речником. Недарма його найприкметніші ознаки — розум, честь і совість — намагалися привласнити собі можновладці-тоталітарники.

Недарма Тараса Шевченка ще за царату відравляли на заслання не в тихе українське село, а в безводну пустелю на Мангишлаку, та ще й із заборною «писати й малювати». Але й там, посеред казахських піщаних заметів, жилили його цілющі води Дніпра, і став він пророком свого народу, цілої нації!.. Недарма імпер-шовіністи видавали то «циркуляри», то «укази», але слово наше, пісня наша все одно пробивалися крізь «валуєвське» та «емське» гранітне каміння отих заборон — і знов розквітали! Недарма перші кулі сталінських репресій влучали саме в романтичних ентузіастів духовного відродження. Те ж саме — і в роки гітлерівського нашестя, коли письменники складали свої талановиті голови як не на фронтах у битві за визволення рідної землі, то по Бабиних Ярах... А кого найбільше боялися в часи глибокої стагнації, заганняючи «інакодумців» до недозруйнованих «хрущовської відлигою» гулагівських таборів або «психушок»? Та й навіть сьогодні, коли, здавалося б, маємо власну державу, виборили її суверенітет і державну мову, в Україні ще так мало... України, перебуваємо на своїй землі ніби в ролі приймаків, такої собі «резерваційної» нацменшини... І щось не видно поміж пошукачів «булави іншої сили на захист тієї ж України, крім зацькованої з

В.Плюц

усіх боків Спілки письменників... А хіба не слугував часопис упродовж десятиліть «залізної завіси» чи не єдиним місточком до материкової України для українців на чужині, в заокеанській діаспорі?..

Часто звинувачують «Літературну Україну» в надмірній заполітизованості. Очевидячки, це пішло відтоді, як газета однією з перших, ще за умов тоталітарного режиму, порушила питання про державний суверенітет України, про демократизацію життя нашого суспільства. Адже жодне з видань, крім неї, не наважилося опублікувати Програму Народного Руху України. Саме з її сторінок беруть свій початок і Товариство української мови (тепер «Просвіта» імені Тараса Шевченка), і «Меморіал» ім. В.Стуса, і «Зелений світ», і деякі партії демократичного спрямування. Та й що, врешті-решт, у тім дивного, що — заполітизована? Новітню ж бо епоху визвольних змагань дуже влучно схарактеризувала поетеса Ганна Чубач:

Пішли в політику поети,
Махнула муза їм крилом...

І таки пішли — в політику, в парламент, на майдани, до людей... А вслід за ними «на барикади» — й письменницька газета!

А хіба раніше було інакше? Хіба історія газети 30-х років минулого століття (до речі, найдавнішої літературної на теренах колишнього Союзу, заснованої задовго до об'єднання літераторів в один «сталінський колгосп», як полюбляють нині підкреслювати сьогоденні «сміливці») не відбивала трагедію того лихоліття, коли черговий номер підписував редактор «ім'ярек», а наступний — уже «редакційна колегія», бо того «ім'ярека» не просто заарештували, а вже й куля дістала? А хіба під час фашистської навали не закликала до боротьби з ворогом (хай і з далекої башкирської Уфи) газета «Література і мистецтво», очолювана Іваном Кочергою? А хіба ми говорили б нині про «хрущовську відлигу», якби не хвиля самобутніх талантів, яка вихлюпнула свіжим словом саме зі сторінок «Літературки» в 60-х роках ХХ століття (за що й дістала та когорта горде найменування «шістдесятників») і озонувала всі закапелки нашого суспільного життя на багато років наперед, посіявши зерно, що рясно зійшло сходами незалежності? Зберегти б лише ті обнадійливі сходи від холодних вітрів, що обвівають нашу коліску, вигойдану волею долі на таких гострих геополітичних перехрестях...

Саме тому газета й «заполітизована» і навіть пишається цим. Хоча, якщо відверто, так хотілося б присвячувати сторінки «чистому» мистецтву, животної красі рідного слова, незбагненній глибині високої творчості. Адже цього прагне наш терпеливий, багатостраждальний народ. Саме тому він і невмирущий, хай хоч скільки віщунів «смерті національної ідеї» витає на наших обрядах, претендуючи на «істину в останній інстанції». Але — ще не час, не час... Нам ще стільки боротися за Україну в... Україні!

Майже п'ять тисяч випусків тижневика — то стільки ж незабутніх сторінок з нашої історії — історії великої держави на ймення Україна — і гірких та радісних, і трагічних та переможних, і прикрих та славних. Древні казали, що історію не можна ні поліпшити, ні погіршити. Отакою, як є, й віддзеркалилася вона на сторінках 75-річної «Літературної України».

75-річний ювілей «Літературки» дивовижно збігається з весняним рівноденням, коли не за календарем, а в природі повертає на весну. Тож хочеться вірити, що перезимували таки. Може і в Україні поверне на весну?..

З вірою в це і йдемо до читача!

Василь ПЛОЦЬ,
головний редактор газети
«Літературна Україна».

ПРОВІДНИК ЗОТ

Ніл Хасевич не очолював збройних формувань Української Повстанської Армії (УПА) і не керував бойовими групами підпільників. Його зброєю були різець гравера й олівець художника. Твори митця підносили бойовий дух повстанців, кликали до звитяги в боротьбі за Українську самостійну соборну державу.

Майбутній провідний художник руху опору на Західній Україні народився 1905 р. у селі Дюксин Деражнянського району теперішньої Рівненської області в родині сільського пароха. Батьковими стопами пішли брати митця Анатолій і Федір, які вступили до Кременецької духовної семінарії. А Ніл 14-річним хлопчиком пережив шашну трагедію: повертаючись з Рівного, на Деражнянському залізничному переїзді потрапив під потяг. Його мати загинула на місці, а підліток втратив ліву ногу. Поза сумнівом, пережите відбилося на характері Хасевича — юнак був стриманий, дещо відлюдкуватий.

Після лікування, позбавлений можливості нарівні спілкуватися з однолітками, Ніл навчався в художній майстерні Василя Леня в Рівному. Відтак 1925 р. склав екстерном матуру (іспит) і отримав атестат гімназії у Варшаві. Там же вступив до Академії прикладних мистецтв на графічний факультет, після закінчення якої став членом і секретарем патріотичного гуртка «Спокій» на чолі з прихильником УНР Петром Мечиком.

Протягом 1936—1939 рр. гурток організував низку художніх виставок, участь у яких зробила Ніла Хасевича знаним майстром живопису й графіки. Він листувався з митцями США, Канади, Бельгії, Нідерландів, Фінляндії, Австрії, Угорщини. З 1931-го по 1943-й мистецькі роботи українського художника експонувалися на 35 виставках, у тому числі в Празі, Берліні, Чикаго, Лос-Анджелесі, й відзначені дипломами та іншими престижними нагородами. У Варшаві 1939 р. побачив світ альбом «Екслібриси Ніла Хасевича».

Митець шліфував професійну майстерність: щоб досконало опанувати кирилицю, від руки, гусячим пером переписував Пересопницьку Євангелію — визначну пам'ятку староукраїнської мови. Фахівці високо оцінили творчі здобутки майстра — портрети Святого Володимира, гетьмана Мазепи, екслібрис президента УНР в екзилі Андрія Лівіцького, серію творів у альманасі «Дереворити». Талановитого художника за рівнем майстерності порівнювали з вітчизняними корифеями графіки й живопису Георгієм Нарбутом і Василем Кричевським.

Ніл Хасевич брав участь у діяльності «Української громади», особисто був знайомий зі Степаном Бандерою та його дружиною

Листівна ОУН. Фрагмент

Ніл Хасевич керував друкарнею повстанців, працював як художник і редактор, готуючи ілюстрації для сатиричних журналів УПА «Український перець» і «Хрін».

Він розробив також проекти прапорів, печаток, бланків повстанців. Протягом 1942—1944 рр. очолював політико-пропагандистську ланку групи УПА «Північ», якою командував Дмитро Клячківський (Клим Савур); створив гравюрні портрети командувача та шефа служби безпеки ОУН на північно-західних землях Богдана Козака (Смока). Доробок митця в підпіллі — понад 150 дереворитів, які видано за океаном в альбомах «Волинь у боротьбі» та «Графіка в бункерах УПА» (1950—1952).

За завданням одного з лідерів повстанського руху Волині Василя Галаси (Орлана) Хасевич уклав альбом карикатур антирадянської тематики. У червні 1948-го Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) запровадила відзнаки підпільникам, які заслужили їх осо-

Ярославою Опаровською (псевдонім Борецька). А коли на теренах Західної України запанувала більшовицька влада, митцям-патріотам доводилося або працювати «в стіл», не втрачаючи віри в краще майбутнє, або ставати до лав борців проти «советів». Тож Ніл Хасевич, живучи в рідному селі, учителював у тамтешній школі та підробляв бухгалтером у сільпо.

За часів фашистської окупації художник служив референтом відділу мистецтв Рівненської окружної управи, а згодом був суддею Деражнянського району. Особиста трагедія, як дехто вважає, могла очерствити людину, зробити її несприйнятною до страждань інших: Хасевич робив олівцем замальовки з натури під час проведення окупантами страт і екзекуцій місцевого населення...

З квітня 1943 р., коли масово формувалися військові загони Української Повстанської Армії, художник долучився до підпільної роботи. Однорідці знали його за псевдонімами Зот, Бей, Левко, Рибалка. Спочатку

бистою звитягою. Саме Зот створив ескізи Хреста заслуги, Хреста бойової заслуги (золотого, срібного, бронзового) та медалі «За боротьбу в особливо важких умовах». До речі, згодом самого Ніла Хасевича буде відзначено золотим Хрестом заслуги та медаллю й обрано до УГВР від української інтелігенції.

За словами останнього головнокомандувача УПА Василя Кука (Лемеша), талановитий митець і пропагандист високо підніс значення революційного слова. Художник разом із 20 іншими провідними функціонерами підпілля підписав 1949 р. звернення до лідерів закордонних центрів ОУН із закликом припинити ворожечу й чвари задля консолідації патріотичних сил.

У підпіллі Зота вважали скромним, справедливим керівником. Не раз як посередник він брав участь у припиненні конфліктів морального характеру. Від бункера до бункера Ніла Хасевича перевозили на велосипеді. Траплялося, дехто з боївкарів зневажливо ставився до каліки: якось охоронці Орлана самочинно захопили криївку, яку готували для зимівлі Зота, і той ледве врятувався.

Ніл Хасевич мав учнів-художників, яких у підпіллі знали за псевдонімами Артем, Гнат, Скиба, Мирон, Свирид. Їхній навчитель 1951 р. писав: «Я не можу битися зброєю, але я б'юся різцем і долотом. Я, каліка, б'юся в той час, коли багато сильних і здорових людей у світі навіть не вірять, що така боротьба взагалі можлива... Я хочу, щоб світ знав, що визвольна боротьба триває, що українці б'ються...»

До початку 50-х Зот уже був членом Крайового проводу ОУН «Москва» (Волинь і частина Рівненщини). Звісно, радянські органи держбезпеки докладали чимало зусиль, розшукуючи головного художника націоналістів. Особливо активізувалися оперативники після травня 1951 р., коли зі столиці СРСР надійшла грізна нагінка з вимогою «припинити антирадянську діяльність» Хасевича, бо гравюри з підпілля потрапили до делегатів сесії Генеральної Асамблеї ООН та іноземних дипломатів.

На той час у Львові чекісти затримали Зотового давнього приятеля, який з 1947 р. переховував у власному садку в скляних банках особистий архів художника (твори від 1938 р.). Проте оперативна комбінація — спроба вивести Зота з підпілля — не вдалася. Для розшуку митця було створено міжобласну оперативну групу на чолі з заступником начальника відділення 2 відділу УМДБ Рівненської області капітаном Борисом Стекляром (1981 р. він видав спогади, в яких повідомляються подробиці «полювання» на художника). Ці мемуари та досліджені авторами архівні матеріали дають змогу відтворити останні місяці підпільного буття й обставини загибелі Зота.

Чекісти виявили «грижі» (так волинські повстанці називали таємні записки), в яких ішлося про передачу Зотові паперу й вишневого дерева для виготовлення друкарських кліше. Ця інформація допомогла локалізувати район пошуків. У Клеванському районі Рівненщини 21 лютого 1952 р. загинула група підпільників

на чолі з керівником надрайонного проводу ОУН Буйним. Тоді ж до рук оперативників потрапили листи Зота, з яких випливало, що він переховується десь на межі Клеванського, Острозького та Рівненського районів.

Незабаром на хуторі Сухівці місцевого радянського активіста поранив з автомата підпільник, який з місця події втік. За цим сигналом виїхала опергрупа МДБ. За участю дільничного, голови колгоспу імені Леніна та секретаря партійної організації вони почали розшук невідомого зловмисника.

Як з'ясувалося, в садибі селянина Стасюка обладнано бункер, у якому зимували три нелегали ОУН. 4 березня до полудня прибуло підкріплення. Коли було піднято сніп соломи, що затуляв вхід до криївки, зсередини пролунали автоматні черги. Тоді до бункера полетіли дві гранати. В криївці залишилися трупи трьох повстанців. Один — з протезом. Ніл Хасевич...

Художник загинув зі зброєю в руках. Перш ніж піти з життя, підпільники облили гасом і підпалили документи. Ось імена соратників, які зустріли смертну годину разом із провідником Зотом — В'ячеслав Антонюк (псевдонім Матвій) та Антон Мельничук (Гнат).

*Дмитро Веденєв,
Сергій Шевченко,
кандидати історичних наук*

Київ очима художника

Микола Стратілат. Український дім.

ДЗВОНАР

Його імені ніхто не знав. Між собою називали дзвонарем. Коли він прийшов до монастиря? Мабуть і сам не пам'ятав. Якось воно прийшлося йому, до душі припало. Він відчував себе за товстезними мурами затишно, помірковано.

Скільки йому було років? Він і сам інколи задумувався. Начеб-то і не молодий, але з іншого боку – відчуття молодості не проходило. І тут в монастирі наче відмір життя зупинився.

Ні, він не збирався в ченці, навпаки з його характером відчайдушним, розвеселим чернече життя було не для нього.

Що його штовхнуло до обителі? Він про це не розповідав. Звичайно, у кожного своя причина. У нього – одному йому відома таємниця.

Цього року було неспокійно. І у попередні роки на місто наочувались набіги, та у цей рік все ніби так, але інакше. У повітрі стояло відчуття лиха. І воно з'явилося.

Лихо з обличчям багатотисячного війська, що прийшло зі Сходу, обличчям розкосооким, різким, напівдиким. Це лихо все навкруги нищило, поїдало, гвалтувало, калічило.

Спочатку думали, що храми спасуть. За їхніми стінами ховались. Та де там. Не встояли твердині. Загинули всі. Хто хотів зберегти родину – її втратив, хто хотів зберегти себе – був закатований. Лихо прийшло і до монастиря. Ніщо не зупинило дикунів – ні мури, ні хрести на соборах, ні шалений розголос дзвонів. Монастир був фортецею, символом, захисником, але не встояв – впав. І ченці хто куди розбіглися, сховалися.

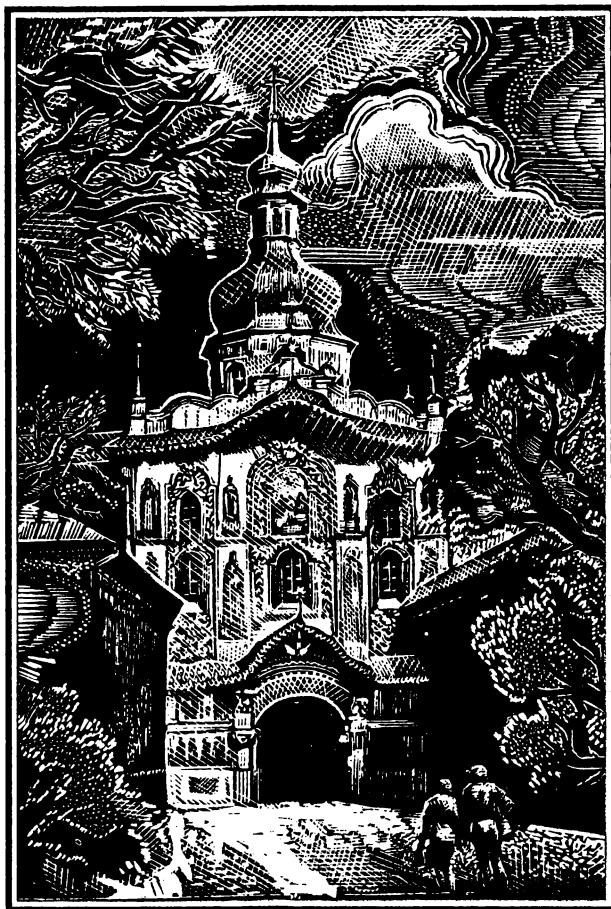
Монастир – пуста...

Він любив дзвони. Тож і в монастирі допомагав дзвонарям віщувати про свято або печаль, про трапезу або всеношну. Він першим і побачив це величезне дикунське лихо, що сунуло зі Сходу. Він першим і сповістив, але, що з того, лихо дійсно сунуло, бо кінця-краю йому не було видно, а тільки обличчя розкосоокі та посмішки, та ні не посмішки, а наче солодко-хтиві погляди у кожного, у всіх.

Як він тоді калатав у дзвони, як попереджав і братію, і паству – всіх, але проти такої сили не встояти. Тож тепер пуста – і в місті, і в монастирі.

До монастиря він йде кожен день, ховаючись мов звір. Хоч не які хитрі – ці розкосоокі, але він хитріший. Він завжди тут, на цій Святій землі. Він бачив, як вони, маленькі, коротконогі стягали хреста з Головної церкви, як хопали все, що могли з монастирських келій та ризниці, як тягнули, невідомо на що їм потрібні, дзвони, як з'їдали все живе, що бігало, літало, плавало у Великій річці, або росло на крутих пагорбах. Братія подекувала, що навіть сарана, яка інколи винищувала наші землі і та зникала і більше ніколи не поверталась після нашестя розкосооких. Вони були гірші від сарани.

Братія... Вона ховалась в навколишніх хащах – хто, де міг. А він кожного дня після заходу сонця скликав їх на вечірню. І вони сходились – спочатку один, двоє, а потім все більше і більше.

Микола Стратілат. Надбрамна Троїцьна церква.

В напівзруйнованому соборі вони молились за спасіння свого краю, за спасіння душ вірних і тих, що відійшли, і тих, що живі. Дзвонів у нього не було. Старовинне било, яке зберігалось в монастирі ще з часів його заснування знову стало в пригоді. І кожного дня після заходу сонця він скликав ним братію і вірних — всіх хто міг, хто хотів, хто не втратив духу.

А потім він ховав свою святиню, яка була дорожча від всіх скарбів світу, і ховався сам з тим, щоб наступного дня знову зібрати всіх разом.

Його імені ніхто не знав. Між собою його називали дзвонарем.

В літо 6748 від Створення Світу. 1240 — від Різдва Христового до Києва прийшло лихо — нашестя монголо-татарів. Місто перетворилось в пустку, тільки в Печерському монастирі невідомий дзвонар кожен день скликав людей до молитви.

Сергій Грабар

ЛЕГЕНДАРНИЙ КАРМАЛЮК

Рін жив і боровся у найжахливіший період кріпосного права на Україні і в Росії. В архівах кінця XVIII — першої третини XIX ст. зберігаються справи «Про утиски селян поміщиками», «Про жорстоке поводження власників з селянами». У них описані самогубства доведених до відчаю кріпаків, страшні катування і вбивства, вчинені панами.

Ця потворна дійсність не могла не породити протесту й обурення, грізних спалахів народного гніву. Масового розмаху селянський рух набрав, коли на його чолі став безстрашний борець проти феодально-кріпосницького ладу Устим Кармалюк.

В.Тропінін. Устим Кармалюк.

* * *

Убоге подільське село Головчинці, наче кинуте у яр, по схилах якого тулилися хатки, оточені лісом, з маленькою дерев'яною церквою, сірою корчмою, незважаючи на весну, виглядало похмуро. Тут, у родині Якіма Кармалюка, кріпака пана Орловського, 1787 р. народилася друга дитина. Хлопчика назвали Устимом. Радість батьків захмарив смуток: «Ще один кріпак з'явився для пана», — гірко зауважив Яким.

Коли хлопчику минуло шість років, батька до смерті закутували панські посіпаки за непослух управителеві. З того часу ненависть до панів оселилася в серці дитини.

Гарного кріпака Устима помітила нова поміщиця Розалія Пігловська і забрала до панського двору. Садистка, що діставала насолоду від вигляду катованих людей, вона власноручно й жорстоко біла хлопця, поки не зрозуміла, що то стає небезпечним, і не відправила його на тяжку роботу до гуральні. Та попри всі знущання Устим виріс міцним красенем з палкою, вразливою й волелюбною душею.

У відсутність поміщиці він одружився з коханою дівчиною. Цей вчинок викликав шаленство пані, і вона, відірвавши непокірного кріпака від сім'ї, віддає його в солдати, прирікши на 25-річну каторгу, позбавлену всього, «чим тільки життя красне» (за словами Т. Шевченка). Щоденні побої, виснажлива муштра, туга за дружиною, сином, рідним Поділлям спонукають Устима до втечі. Цим він прирік себе на вічне поневіряння переслідуваного, поставленого поза законом злочинця. І Кармалюк почав мститися. За знівечену долю, за народні кривди.

На початку 1813 р. він організовує повстанський загін. Запалали поміщицькі садиби. Затремтіли кріпосники. Селяни надавали всіляку підтримку своєму захисникові, поповнювали лави повстанців.

Однак панам вдалося схопити Кармалюка. Він гордо тримався на суді, без жодного стогону витримав покарання 500 шпіцрутенами. Як солдата-втікача його повертають у полк, що мав вирушати до Криму. З першого ж привалу він разом із побратимом Данилом Хроном знову тікає.

Слава народного месника розноситься по повітах, вселяючи надію в кріпаків. Повстанський рух охоплює все більшу територію. На кріпосників піднімаються селяни Поділля, Волині, Київщини, Бесарабії.

Кармалюк не позбавляв панів життя, хоча добре їх провчав, давав їм нагоду пересвідчитися на власній шкурі, чи «солодкі» оті канчуки, що ними вони карали кріпаків. Він забирав гроші й цінності, які потім розділяв між бідняками, палив маєтки, побудовані потом і слізьми народними. Проте, як свідчать документи, нічого не привласнював і собі на прожиток заробляв працею. Відомо, що Кармалюк був чудовим шевцем і до кінця днів своїх не полишав цього ремесла. Не своєкорисливі мотиви, а гнів, ненависть, обурення сваволею панів рухали ним та його побратимами. В одному з протоколів допиту селян — учасників повстанського руху засвідчено: Кармалюк не мав ніяких речей, а було в нього «сім карбованців сріблом, та й ті віддав якомусь стрічному бідному чоловіку».

Сміливі насюки на панські фільварки не знали невдач. Блискучі організаторські здібності, меткий розум, залізна воля допомагали неписьменному кріпакові згуртувати навколо себе все нові й нові загани повстанців.

Кармалюк був людиною надзвичайною вже зовні: велетенської статури і неабиякої сили, він рвав вірьовки, як соломі, розбивав важкі кайдани. Мав русяве волосся, світло-сірі проникливі очі, орлиний ніс, високе чоло з двома слідами від тавра, чисте лице з вусями. Часто перевдягався шляхтичем, щоб ввести панів в оману. Адже мав гострий розум, знав, крім української, російську, польську, єврейську мови.

Народного месника разом з товаришами під час їх повернення в рідні місця з південних повітів вдається захопити урядникові. І

знову страшна кам'янець-подільська тюрма, кам'яний мішок, кайдани на руках і ногах. Кармалюка будь-що прагнуть звинуватити у вбивстві й відтак присудити до розстрілу. Навіть родичі загиблого з власної вини сільського глителя не підтверджують звинувачення. І все ж таки неправий суд виносить смертний вирок ватажкові, згодом замінений покаранням канчуками і висилкою в Сибір на вічну каторгу.

Устим тікає з етапу, аби повернутися на Україну й продовжити боротьбу, помститися ненависним панам за особисті й людські муки. Доки діставався батьківщини, переховувався серед поневоєних російських селян, які, ризикуючи життям, надавали йому притулок, користувався їх щирою гостинністю. Устим бачив, що сваволя панів не знає меж і в Росії.

З поверненням Кармалюка селянський рух набирає дедалі активніших форм. У складі його загонів були кріпаки, солдати-втікачі, міська біднота — українці, росіяни, поляки, молдавани.

Ім'я народного месника сіяло невимовний жах серед експлуататорів. Уряд неодноразово організовував спеціальні військові експедиції для придушення повстання, повальні обшуки й облоги. Але ватажок був невловимий. Тоді в дію пішли шантаж, провокації, підкуп. Під час однієї з облог Кармалюк потрапляє до рук ворогів. Знову суд, канчуки, ганебне тавро на лобі, Сибір.

Так повторювалося тричі. Залізне здоров'я і непохитна віра у справедливість своєї справи допомогли Устимові витримати всі злигодні катованої, переслідуваної, позбавленої тепла домівки і сімейного щастя людини.

Він витримав чотири тисячі шпіцрутенів, двісті двадцять сім ударів канчуком. Ідучи в Сибір і назад, напівголодний, подолав пішки понад п'ятнадцять тисяч кілометрів. Всього цього вистачило б, щоб зломити добрий десяток чоловік. А Кармалюк продовжував боротьбу.

Тільки-но панство заспокоювалося, звідкілясь з'являвся Кармалюк. Страх перед ним приборкував сваволю поміщиків, що, боячись помсти, припиняли знущатися з кріпаків. Але не меншою за страх була їхня ненависть, бажання позбавитися грізного ворога.

Довго ще б воювала за щастя народу ця надзвичайна людина, якби не зрада. Якимось, довідавшись про дивне звільнення з-під арешту дружини побратима по зброї, Кармалюк вирішує відвідати її і потрапляє у засідку, влаштовану на нього шляхтичем Рудковським. Пострілом у скроню Кармалюка було вбито. Під охороною солдатів труну з його тілом повезли в Летичів і поховали за міським цвинтарем.

Народ не хотів вірити у смерть свого заступника. Не вщухали чутки, що Кармалюк живий і продовжує боротьбу. Дванадцять тисяч селян, причетних до повстанського руху, було покарано нагаями і вислано до Сибіру. Але решта його сподвижників, які уникли арешту, раз-по-раз нагадували про себе новими наскоками, доводячи, що бунтарський дух Кармалюка живий.

* * *

Двадцять три роки тривала його героїчна боротьба. Ще за життя Кармалюка народ склав численні перекази про його благородство і безкорисливу допомогу біднякам, чарівну силу, надприродні властивості. Збереглися численні пісні про сміливого ватажка народних повстанців.

Легендарний Кармалюк хвилював українських письменників-класиків. Повість про нього написала Марко Вовчок, великий роман присвятив йому М. Старицький. Ним цікавився М. Коцюбинський, йому присвятив п'єсу С. Васильченко.

В наш час постать народного месника привертає увагу багатьох письменників, кіномитців, дослідників. Боротьба народних мас на чолі з Кармалюком стає предметом наукових праць С. Гуржія, В. Тищенко, романа В. Кучера, п'єси П. Гордійчука. Вийшов друком історичний роман-хроніка В. Гжицького, що на основі докладного вивчення нових матеріалів, документальних та фольклорних джерел створив яскравий образ бунтаря, наділеного розумом і кмітливістю, великою людяністю і винятковою сміливістю.

1955 р. на 120-річчя від дня смерті Кармалюка його батьківщину — село Головчинці — перейменовано на Кармалюкове. Тут же споруджено йому пам'ятник роботи відомого скульптора Я. Красножона, а на місці Устимової хати встановлено двометровий гранітний обеліск. При школі обладнано меморіальний музей.

Павло Орленко

НА ПЕРЕКРЕСТІ ТЕАТРАЛЬНИХ ШКІЛ

о ви вважаєте за найцікавіше в акторській творчості?

— Один у двох особах чи двоє в одному.

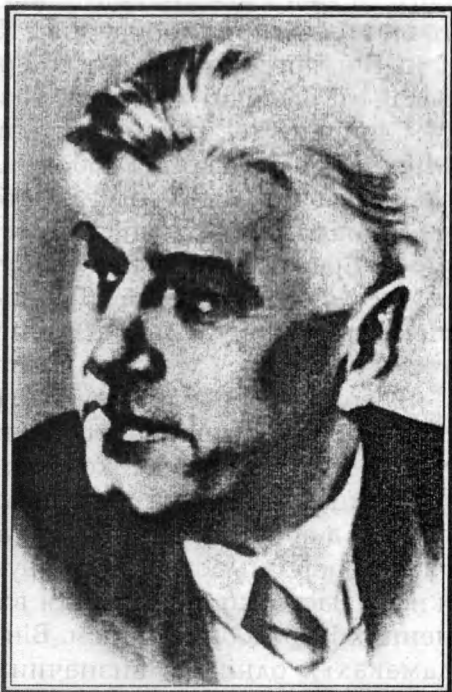
— Яким уявляєте собі майбутній український театр?

— Насамперед синтетичним.

Питання ставив Курбас, відповідав Василько. Після ґрунтовної бесіди, в якій спливали імена Сезанна, Чюрльоніса, Дідро, дель Сарто, дебатовалися засадничі проблеми сучасного мистецтва, двадцятип'ятирічного Василька було запрошено до Малоґо театру. 1918 р. у цьому колективі й справді згуртувалися молоді акторські сили, з якими майбутній реформатор української сцени пов'язував свої грандіозні задуми. Сюди він закликав і відомих майстрів, невдоволених

українською театральною дійсністю, і (здебільшого) ентузіастичних дебютантів, які прагнули перевернути театральний світ. Василько не належав ні до тих, ні до тих. З 1912 р. працював актором у першому українському стаціонарному театрі Миколи Садовського, далі, висуваючись на провідні ролі, — у Товаристві українських артистів за участю Марії Заньковецької та Панаса Саксаганського під орудою Івана Мар'яненка. Став, як згадує, своєю людиною у трупі Садовського, встиг навіть здивувати Саксаганського вдумливістю й допитливістю, попросивши в нього дозволу щоразу змінювати грим в одній з ролей. До зустрічі з Курбасом у Василька був період учнівства і накопичення досвіду. З Курбасом Василько як митець розкрився в усій своїй повноті. Однак у Курбасі не розчинився. Василькові судилося поєднати класичні традиції корифеїв з Курбасовими новаторськими пошуками, стати — одному з небагатьох — обов'язковою сполучною ланкою, сказати б, зв'язковим різних театральних часів.

Тепер саме час розповісти про Василькову театральну енциклопедичність. Починав він як фотограф. Його, тоді ще гімназиста, що вчащав за лаштунки, так і прозвали — «Васько-фотограф». До

Василько

речі, фотографії корифеїв у житті й на сцені у виконанні маестро Миляєва (це вже пізніше, за порадою Івана Мар'яненка, він назветься Васильком) стали раритетом. Без них наші уявлення про українське театральне минуле були б неповними. Василько стояв і біля витоків українського театального музею. Не тільки тому, що його колекція фотографій лягла в основу музейної експозиції, і не тільки тому, що за дорученням Курбаса він створив концепцію музею. Він, приміром, особисто приймав від Марії Заньковецької на баланс її сценічні костюми. Пізніше Василько став одним з найсумлінніших театральних літописців. Його монографії про театр Миколи Садовського, Любов Ліницьку, Федора Левицького, спогади про вчителів та колег, де образність оповіді очевидця поєднана з аналітичною точністю дослідника, не мають ціни для істориків. Вражає акторський здобуток Василька. Буффонадний Коттвальд у «Горі брехунові» Франца Грільпарцера, трагічний Банко в шекспірівському «Макбеті», епічний Кобзар у «Гайдамаках», гротесковий Георг V у «Джیمмі Хігінсі» Ептона Синклера...

Разом із Курбасом Василько рішуче спростовував усталені уявлення про можливості й особливості національної акторської школи. До житейського психологізму — традиційно сильної риси українського акторства — приєднувалася загострена соціальність образу, а побутова вірогідність акторського виконання сполучалася відтепер із пластичною вишуканістю поведінки на сцені. Як режисер Василько формувався вже в «Березолі», у виставах, натхненних Курбасовим генієм. Він починав як його асистент у «Гайдамаках», одній з визначних подій в українському театрі ХХ сторіччя. Мистецькі засади Курбаса, який вимагав від вистави громадського пафосу, пристрасті, поетичності, музичності, який забороняв грати під слово, ілюструвати текст жестами, музикою, лягли у знаменник режисерської індивідуальності Василька. Ночами занотовував він Курбасові образні бачення, що наступного ранку ставали дороговказом на репетиціях «Джиммі Хігінса». Допмагаючи майстрові на репетиціях, він не просто йшов до випуску ще однієї вистави — він увіходив в історію. Так, Василько відчував себе учасником історичного входження українського театру в потік європейської театральної культури.

Вихід зі складу «Березоля» Василько вважав за свою фатальну помилку. Приводом до розриву стала творча суперечка. Вирішували, де садовити оркестр в «Енеїді». Курбас наполягав на тому — він умів бути категоричним, — що музика має звучати з небесних сфер. Тож оркестр, згідно з його баченням, слід було розташувати нагорі й позад акторів. Василько, постановник цієї вистави, вважав, що її музичний бік істотно потерпає від цього ефектного рішення. Однак що сталося, те сталося, й відтоді Василько йшов своїм шляхом — шляхом самобутнього сценобудівника, очолюючи театри Харкова, Одеси, Донецька, Чернівців. Але Курбасове лишилося в його душі назавжди. Не стильові знахідки, не манера

проводити репетиції, не промовисті мізансцени — все це було неповторне, а сам дух вічного неспокою, тяжіння до мистецької гармонії через розкладання театральної цілісності на складники й створення нового художнього синтезу.

Після відходу від Курбаса Василько зосереджується на режисурі. Його режисерським дипломом стала комедія «За двома зайцями» Михайла Старицького — насичена сучасними алюзіями та ексцентрикою вистава. Уславився він «Заходом» Ісаака Бабеля, пройшовши «на ура» у вимогливих одеситів, вигравши в очах громадськості змагання з російським театром, який водночас із українським випускав прем'єру за цим твором. Увійшов до історії «Землею» за Ольгою Кобилянською, виставою, хрестоматійною в історії українського театру. Тож історик не помилиться, твердячи, що Василькові українська сцена завдячує своїм виживанням у жорстоких умовах національного формою, соціалістичного змістом мистецтва.

Але історик не стане ідеалізувати Василькове життя в українському радянському соціумі. Напевне, Василько не підпадає під рубрику героїчних постатей. Поділяючи разом із багатьма представниками першого покоління радянських митців романтичні ілюзії щодо революційного оновлення світу і доленосної для України партмісії, він не те що лишився назавжди в полоні ілюзій — просто, зробивши вибір, він лишався вірним йому до кінця. До нього не прийшла, як, скажімо, до більшовиків Курбаса та Куліша, трагічна візія глухого кута, в який завели Україну герої Жовтня. Але не будьмо суддями. Зрештою, творчість непересічної мистецької особистості, як правило, переростає його світогляд, раціоналістичні настанови. Це стосується і Василька, чиє життя не заплямоване ні підлими підписами, ні боягузливим піднесенням руки на знак осуду. Єдине, про що він шкодував на схилі віку, — про те, що розійшлися дороги з Курбасом...

Мені випало бачити лише одну Василькову виставу — легендарного «Шельменка-денщика» у Харкові. Не чекайте зливи схвальних епітетів на доказ її сценічної невідпорності. То була стара, як кажуть у театрі, зношена від надмірної експлуатації вистава, актори грали вже не так за натхненням, як за інерцією. Одначе і в такому явно невиграшному вигляді вистава справляла враження неординарної мистецької акції.

Пощастило мені й особисто зустрітися з Васильком. Сталося це наприкінці 60-х у Тернополі, де я ставив свою першу виставу. Василько, як завжди прискіпливий до пошуків молодих, очевидно, наслухавшись балачок про свавільного дебютанта, приїхав подивитися мою виставу «Спасибі тобі, моє кохання» за п'єсою Олекси Коломійця. Сидів у директорській ложі, двічі протягом дії виходив, знову повертався, а потім запропонував зустрітися. Пам'ятаю, сказав: на кілька хвилин. Просиділи до ранку. Сімдесятирічний Василько креслив на планшеті мізансцени за режисера — як би він

поставив п'єсу, за акторів — як би він зіграв. Гарячкував, наполягав, ображався, швидко відходив, знову кидався в бій. Тоді молоді режисери сповідували аналітичний підхід до акторської праці: то була природна реакція на емоційну анархію, що панувала на тогочасній українській сцені. Василь Степанович доводив мені, що український театр — концентрат емоцій, що не вільно скрупульозно прораховувати кожен сценічний жест, кожен інтонацію, а я енергійно заперечував.

— А як же Курбас із його надточним баченням деталей?

— А Курбас, до вашого відома, і був надемоційний!

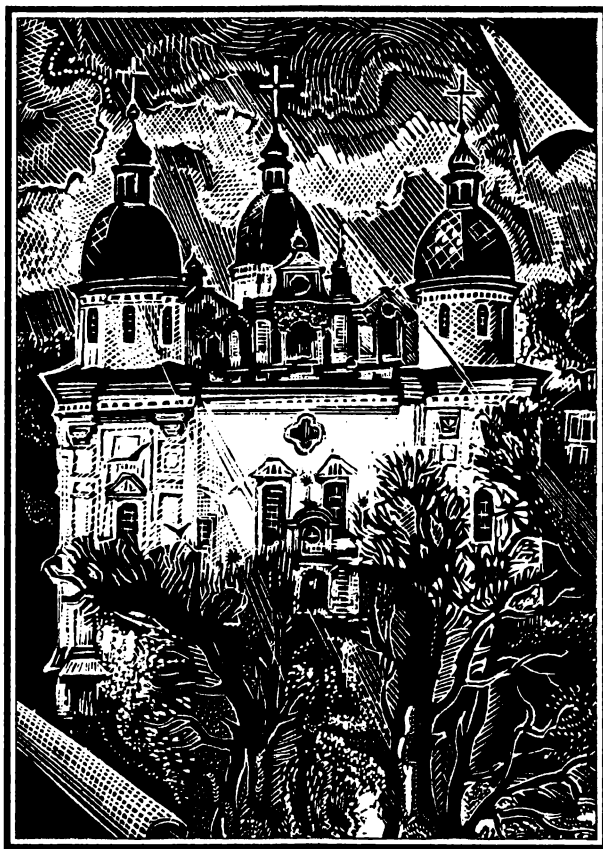
— Як вас розуміти, Василю Степановичу?!

— А так: він бачив наслідок — як у спалаху блискавки!

Василько воскрешав мені Курбаса. Він лишився з Курбасом до кінця.

*Росицка Колоніца,
мистецтвознавець.*

Київ очима художника

Микола Стратілат. Богоявленський собор Братського монастиря. 1989.

ЗАТИШШЯ ПЕРЕД БҮРЄЮ: АМ'ЄНСЬКИЙ МИР

У липні 1789 р. у Франції розпочалася революція. Вона не тільки змінила соціально-економічні та політичні підвалини Франції, але й справила глибокий вплив на подальші події в усій Європі. Насамперед, це повалення монархії і проголошення 22 вересня 1792 р. республіки, що сприяло піднесенню антифеодальної боротьби в інших країнах¹. «Декларація прав людини і громадянина» та інші документи революції, гасло «свобода, рівність, братерство», проголошене в Парижі, сприймалися всюди як початок нової доби — доби свободи². Франція ставала вогнищем революційної пожежі, що загрожувала охопити всю Європу. Аби не допустити розповсюдження «революційної зарази» та відновити у Франції монархію, у правлячих колах держав Європи виникає ідея про спільне збройне втручання у внутрішні справи Франції. 27 серпня 1791 р. король Пруссії Фрідріх Вільгельм II та імператор Австрії Леопольд II у саксонському замку Пильниць підписують декларацію про спільні дії Пруссії та Австрії, скеровані на захист французького короля, і закликають до цього інших монархів Європи. 7 лютого 1792 р., реалізуючи цю декларацію, Австрія і Пруссія уклали союз проти Франції. Так виникла перша антифранцузька коаліція (1792—1797). Незабаром Франція оголосила війну Австрії. Розпочалися воєнні дії, тривалість та масштабність яких тоді ще ніхто не передбачав. Війна змінювалася як за характером, так і цілями, тривала близько чверті століття і втягнула у свій коловорот ледве не всю Європу.

Таким чином, французька революція загострила ту систему міждержавних відносин, що існувала в Європі наприкінці XVIII ст. Це в першу чергу стосується відносин між Англією, яка, почавши промислову революцію, претендувала на гегемонію в Європі, і Францією, котра ще до революції і тим більше після неї намагалася зберегти свої геополітичні позиції. Французька буржуазія, використовуючи революційні гасла, також прагнула європейського панування. Але на цей час вона ще поступалася Англії. Остання відвоювала майже всі французькі та голландські колонії, а також частину іспанських. Але в Англії не відразу зрозуміли загрозу, що її несла французька революція Англії на європейській та світовій арені. Спочатку в Лондоні навіть вважали, що події у Франції сприятимуть послабленню споконвічного ворога. Тому з 1789-го по 1793 р. англійський уряд вів політику «формального» нейтралітету щодо революційної Франції. Проте в міру розгортання подій з'ясувалося, що на руїнах абсолютистської монархії

утворюється новий суб'єкт міжнародної і світової політики, який не тільки більш-менш успішно справляється з внутрішніми проблемами, але й намагається відігравати провідну роль на зовнішній арені.

Успіхи французької армії у війні проти Австрії та Пруссії наприкінці 1792 — на початку 1793 р., перенесення воєнних дій за межі французької території та страта колишнього короля Франції Людовика XVI активізували англійську політику на континенті.

У 1793 р. завдяки активній дипломатичній діяльності Англії антифранцузька коаліція почала набувати більш широких масштабів — до неї приєдналися Голландія, Іспанія, Неаполь, Сардинія та ряд німецьких і італійських країн. Їх підтримувала Росія. Цілями війни з боку коаліції були як боротьба з французькою експансією, так і прагнення відновити у Франції монархію Бурбонів.

Взагалі упродовж наступних десятиріч Англія стала «душею, розумом, банкіром, головним організатором і постійним учасником усіх антифранцузьких заходів»³. Як писав радянський історик А.З. Манфред, «сутність цієї битви гігантів полягала в суперництві двох економічно найрозвинутіших держав, що прагнули до утвердження своєї гегемонії в Європі та колоніях»⁴.

Нова французька політична еліта добре розуміла реальність загрози з боку Англії. Так, уже в 1793 р. генерал Л.Гош писав: «Ворог — це не Вандея. Ворог — це не Німеччина.... Англіїці — наші єдині вороги»⁵.

Однак, завдяки військовій силі революційної Франції, очолювана Англією антифранцузька коаліція до 1795 р. майже припинила існування. 9 лютого 1795 р. був підписаний мирний договір між Францією та Тосканою. 5 квітня 1795 р. у Базелі з Францією підписала мирний договір Прусія, а 22 липня 1795 р. — Іспанія. У травні 1795 р. у Гаазі Франція уклала з утвореною на теренах Голландії Батавською республікою союзний договір, що встановив фактично повну залежність голландців від французів.

У 1797 р., потерпівши нищівну поразку в Північній Італії, пішла на мирні переговори з Францією Австрія. Переговори проходили під силовим тиском французької дипломатії. Так, представник Франції командувач італійської армії генерал Бонапарт з'являвся на зустріч з австрійськими дипломатами в оточенні величезного почту генералів та офіцерів, чим демонстрував, хто справжній господар становища. Крім того, Наполеон вдався до погроз. «Перемир'я припиняється і оголошується війна! Але пам'ятайте, що до кінця осені я розтрощу вашу монархію», — заявив він австрійському уповноваженому графу Л. Кобенцю⁶. Шокований, заляканий австрійський дипломат 17 жовтня 1797 р. підписав у Кампо-Форміо мир із Францією на умовах, які висунув генерал Бонапарт.

Таким чином, перша антифранцузька коаліція розвалилася. Тільки Англія залишалася з Францією у стані війни, проте з 1795 р. вона не вела бойових дій на європейському континенті.

За цих обставин в англійських правлячих колах виникла думка про поладження англо-французьких відносин. Влітку 1797 р. у Ліллі відбулися англо-французькі переговори. Французька сторона висувала заздалегідь невиконанні вимоги: повернення Франції та її союзникам усіх колоній, захоплених Англією, закріплення своїх завоювань на європейському континенті. Тому переговори ні до чого не привели, а у вересні цього ж року були остаточно перервані. Разом із тим у 1796 та 1798 рр. відбулися організовані французами дві експедиції проти Британських островів, зокрема в Ірландію. Але вони закінчилися цілковитим провалом.

Неможливість завдання безпосереднього удару по Англії, окрім інших мотивів, спричинила єгипетську експедицію Наполеона Бонапарта (1798—1801). Зв'язок завдань єгипетської експедиції з боротьбою проти Англії підтверджується документами того часу. Так, в одному з листів Директорії (16 серпня 1797 р.) Наполеон зазначав: «Недалекий той час, коли ми переконаємося, що для того, щоб справді розтроцяти Англію, нам треба оволодіти Єгиптом»⁷. Як засвідчує у своїх «Мемуарах» Ш.Талейран, Наполеон вважав, що Єгипет — «це колонія, яка варта одна всіх втрачених Францією володінь і пункт, звідки можна завдати серйозного удару англійській могутності в Індії»⁸. Сам майбутній керівник зовнішньополітичного відомства Наполеона, який був прихильником цієї ідеї, на думку академіка Є.В.Тарле, відображав інтереси французького купецтва, особливо зацікавленого в левантійській торгівлі, що на той час контролювалася англійцями⁹.

Під час єгипетського походу у прокламації військам Наполеон проголосив:

«Воїни!

*Вам доведеться здійснити завоювання, наслідки якого будуть незчисленні відносно як освіти, так і всесвітньої торгівлі. Цим ви завдасте Англії справді чутливий удар, що цілковито її розтроцить»*¹⁰

Єгипетський похід як спроба військовим шляхом вирішити англо-французьке протистояння зазнав поразки. Проте Наполеону вдалося на шляхах до Сходу створити кілька опорних баз, що змусили англійців тримати значні сили в Середземномор'ї. І головною причиною турботи англійців стали не стільки військово-стратегічні проблеми, скільки можливі торговельні втрати. Як писав англійський військовий історик П. Макезі, «торговельна та економічна війна перетворилася на нескінченну дію, що була покладена в основу морських і військових планів»¹¹.

Але агресивна політика Франції, зокрема встановлення французького панування над усією Італією, Швейцарією та Голландією, захоплення о. Мальта, експедиція Наполеона до Єгипту сприяли створенню другої антифранцузької коаліції (1789—1802) у складі

Англії, Неаполітанського королівства, Росії, Туреччини. Пізніше до них приєдналась Австрія, що була ще з 1795 р. пов'язана союзним договором з Англією.

Мета коаліції була викладена в російсько-англійському договорі від 18 грудня 1798 р.: найдієвішими заходами покласти край успіхам французької зброї, примусити Францію повернутися до кордонів, які вона мала до революції, і тим відновити в Європі міцний мир і політичну рівновагу¹². Це поклато початок новій війні Франції майже з усією Європою.

Але, незважаючи на значні сили та перемоги, друга коаліція через суперечності, які виникли між державами, що входили до її складу, та успіхи французької зброї своєї мети не досягла. Франція вистояла, хоча в цілому її зовнішньополітичне становище залишалося складним.

Знайти вихід із ситуації, що склалася, і закріпити досягнуті успіхи Франції на європейському континенті вирішив Наполеон. Обійнявши посаду першого консула внаслідок державного перевороту 18—19 листопада 1799 р., він удався до спроби розпочати сепаратні переговори із союзниками по коаліції. Одягши на себе маску миротворця, Наполеон 25 грудня 1799 р. звернувся до англійського короля Георга III та австрійського імператора Франца II з пропозицією розпочати переговори про мир. Як підкреслював у мемуарах міністр поліції Ж. Фуше, перший консул у листі до англійського короля хотів мати подвійну користь: домогтися того, щоб суспільство повірило його миролюбним намірам, та переконати Францію, що «на випадок відмови британського уряду від мирних пропозицій, на які він очікував, для досягнення миру... перший консул повинен мати золото, сталь і людей»¹³.

У ноті-відповіді на ім'я Талейрана державний секретар міністерства закордонних справ Великобританії лорд Гренвіль відхилив мирні пропозиції Наполеона, відзначивши: «Такі ж загальні запевнення щодо мирних намірів надходили відповідно від усіх революційних урядів Франції... Війна має тривати доти, доки причини, що її породили, перестануть існувати»¹⁴. Наступна пропозиція Наполеона Англії укласти мир (14 січня 1800 р.) також була відхилена. Австрія зі свого боку також не прийняла французькі мирні пропозиції. Ці держави вважали, що у них є всі підстави реалізувати успіхи кампанії 1799 р. і що Франція, знесилена тривалою війною, вже неспроможна чинити серйозний опір коаліції європейських держав.

Усе це загалом відповідало планам Наполеона. Одержавши згдану відповідь англійського міністра, він сказав Талейрану: «Нічого кращого й не може бути»¹⁵. І вирішив першим завдати удару по союзниках. На цей час Росія через суперечності з Австрією і Англією відкликала свої війська і вийшла з коаліції. Прусія, якій було обіцяно розширення власної території за рахунок інших німецьких земель, продовжувала дотримуватися нейтралітету.

Перший удар було спрямовано проти Австрії — головного континентального супротивника Франції. 14 червня 1800 р. при Маренго Наполеон завдав її армії поразки. Але австрійці ще не вважали себе переможеними. Віденський двір намагався зменшити свої втрати за допомогою дипломатичних маневрів. Було зроблено спробу відновити «добру злагоду» з Росією та залучити до австро-французьких переговорів Англію. Разом із тим, щоб виграти час, до Парижа було відряджено графа Сен-Жульєна. Головним його завданням було продовжити перемир'я. За дорученням Наполеона переговори вів Талейран, який, використовуючи «силову дипломатію», переграв Сен-Жульєна. Він заявив австрійському дипломату: «Якщо він поїде, не довівши справу до кінця, то перший консул буде змушений знову розпочати військові дії, аби не втратити переваг, які здобула французька армія»¹⁶. І Сен-Жульєн поступився перед шантажем. 28 липня 1800 р. він від імені імператора Австрії підписав прелімінарні умови миру на французьких умовах.

Після цього Австрія була змушена розпочати з Францією мирні переговори. Сам тон заяв, які довелося вислуховувати новому австрійському представникові Л. Кобенцлю, нагадував звернення не до великої держави Європи, а до васальної Франції країни. Кобенцль ще намагався маневрувати, прагнучи добитися більш пристойних умов миру. Але Наполеон підсилив дипломатичний тиск військовими засобами. Командувач Рейнської армії генерал Ж. Моро одержав наказ перейти в наступ. Поразка, яку зазнала Австрія 3 грудня 1800 р. при Гогенліндені, змусила її продовжити переговори про мир на ще гірших умовах: «Австрія мала назавжди відмовитися від Тоскани й від усяких компенсацій; окрім того, вона мала компенсувати німецьким світським князям, які зазнали територіальних втрат на лівому березі Рейну, за рахунок князів церкви, роблячи це від імені Германської імперії»¹⁷. Таким чином, за Люневільським миром, підписаним 9 лютого 1801 р., Австрія не тільки втрачала свої італійські володіння, але й позбавлялася впливу на територіях Західної Німеччини.

28 березня 1801 р. завершилися французько-неаполітанські мирні переговори. Під загрозою окупації Неаполя французькими військами неаполітанський король змушений був погодитися на запропоновані Наполеоном умови мирного договору, передати Франції князівство П'юмбіно та острів Ельбу. Але головним було те, що неаполітанський король зобов'язався закрити доступ до своїх портів військовим і торговим кораблям Англії, південного сходу Італії з портами Таранто, Отранто. Бриндізі підлягав окупації французькими військами.

Таким чином, ці держави залишили антифранцузьку коаліцію. Лише Англія продовжувала займати відверто ворожі до Франції позиції. Завдяки своїм перемогам на морі вона все ще сподівалася на щасливий перебіг подій. Тому головною ланкою антикоаліційної боротьби Наполеона залишалося протистояння з Англією,

що визначалося першочерговістю англо-французьких суперечностей у системі міжнародних відносин того часу. Недарма Наполеон ще в 1798 р. проголосив: «Війна з Англією до смерті! Завжди — доти, доки вона не буде зруйнована»¹⁸. А французький історик Е. Дрію у книзі «Наполеон і Європа» відзначав, що тема «англійського золота» була звичайною для прокламацій, якими Наполеон підтримував вогонь «палаючого французького патріотизму»¹⁹. І певною мірою наполеонівська пропаганда мала рацію, бо саме навколо Англії формувалися антифранцузькі коаліції.

Удару по Англії було завдано з кількох сторін. Передусім Наполеону вдається використати незадоволення Росії політикою Англії. Як привід було використано проблему Мальти. На момент, коли оточений англійцями французький гарнізон уже мав скласти зброю, Наполеон запропонував імператору Росії Павлу I острів*: «Перший консул, бажаючи довести свою повагу, що її він має до російського імператора, пропонує в разі, якщо гарнізон Мальти евакуюється з острова, передати його до рук царя»²⁰.

Однак раптово становище змінилося. 5 вересня 1800 р. Мальтою оволоділи англійці, які всупереч попереднім домовленостям з Росією перешкодили спробам росіян ввести на острів гарнізон і підняти свій прапор. За цих умов Росія розриває союз з Англією і припиняє з нею дипломатичні відносини. Скориставшись зручним моментом, Наполеон починає відновлювати стосунки з Росією. За її допомогою він відверто намагався створити той важіль сили, що поставив би на коліна Великобританію. Так, у листі до Павла I від 27 лютого 1801 р. перший консул виклав конкретний план спільних дій проти Англії, зокрема він пропонував спільну окупацію деяких середземноморських портів, а також Ганновера, щоб повністю вигнати англійців з Європи та закрити для англійської торгівлі гирла Ельби й Везера, а також португальські порти. Так з'явилася ідея про створення майбутньої континентальної блокади Англії.

Взагалі ідея економічного тиску на Англію не була новою. Ще в 1793 р. якобинський уряд видав декрет, за яким заборонялося ввезення до Франції будь-яких товарів англійських мануфактур. Цей декрет, за оцінкою Тарле, започаткував митну війну. Через три роки, в 1796-му, Директорія прийняла закон про митну війну з Англією, проголосивши: «Для Англії люди рахуються на шилінги, важливо не бити її армію, а підірвати її торгівлю»²¹. Мета цього закону — розорити англійську торгівлю або завдати їй тяжкого удару.

Водночас Наполеон намагався створити антианглійську коаліцію. Це знаходить доказ у повідомленні, надісланому французькому послу в Мадриді, де, зокрема, зазначається: «Франція перебу-

* 16 грудня 1798 р. Павла I було обрано великим магістром Мальтійського ордена.

ває у добрих стосунках з північними країнами, а коли під впливом Росії і Франції опиниться Прусія, тоді Англія втратить будь-який зв'язок з континентом. Об'єднані морські сили Франції, Голландії та Іспанії зможуть розпочати узгоджені з діями північних держав експедиції до Ірландії, Індії, Америки та у Середземне море»²².

Стратегічні ідеї Наполеона дістали свій подальший розвиток у багатьох документах, підготовлених відомством Талейрана. Зокрема, в одному з них зазначалося: «Справи Німеччини, Італії, Англії вимагають найскорішого союзу між Росією та Францією, щоб вирішити: війна або мир»²³. Разом з Росією Наполеон і Талейран розраховували знищити морську та колоніальну могутність Англії — головного організатора антифранцузьких коаліцій. Проте новий російський імператор Олександр I на союзні стосунки з Францією не пішов. Але сам факт підписання 8 жовтня 1801 р. у Парижі російсько-французького договору та секретної конвенції було використано для тиску на Англію.

Таким чином, загальна ситуація в Європі склалася явно не на користь антифранцузької коаліції. Вихід Росії з союзу, поразки австрійських військ довели, що у Великобританії немає опори на континенті. Її намагання відновити рівновагу, розірвати єдиний фронт європейських держав на чолі з Францією не дав бажаного результату. Успіхи англійського флоту й армії проти французьких військ у Єгипті, захоплення Мальти, антифранцузький союз з Туреччиною частково відновили англійську торгівлю в Середземномор'ї. Але ці та інші часткові успіхи (наприклад, розгром 2 квітня 1801 р. при Копенгагені датського флоту) не вирішили стратегічних завдань. Позиції Франції в Адріатиці та на півдні Італії залишилися міцними і створили реальну загрозу англійському десанту в будь-якому місці. Мальта, хоча й стала основною англійською базою в Середземному морі, одночасно викликала серйозні проблеми не тільки в англо-французьких взаєминах, але й у російсько-англійських.

На початку XIX ст. обставини склалися таким чином, що мир став бажаним і для Англії, і для Франції. Укладення його було прискорене двома подіями. У Росії відбулася зміна монархів, що змусило Наполеона переглянути плани, розраховані на довгостроковий союз із нею. А в Англії змінився кабінет. На місце уряду «війни» Пітта-молодшого прийшов кабінет «миру» Г. Аддінгтона.

Восени 1801 р. англо-французькі переговори про мир активізувалися.

Вони відбувалися на тлі постійної загрози Британським островам з боку Франції. Ще за часів Директорії Франція постійно планувала вторгнення на острови через Ла-Манш. Наполеон прискорив ці приготування. Так, 7 березня 1801 р. перший консул надіслав категоричну депешу морському міністрові М. Форфету. Він запитував: скільки часу треба, щоб зібрати достатню кількість озброєних кораблів у Булоні? який їх стан? Він також бажав зна-

ти, скільки людей можна взяти на борт і скільки кораблів у змозі прийняти порт у Булоні. В Англії сприйняли загрозу як реальну. Навіть лорд Г. Нельсон, який спочатку не був схильний повірити у можливість вторгнення, надсилає до адміралтейства енергійного меморандуму з вказівками щодо оборони Темзи²⁴.

Дії з боку французької сторони під час прелімінарних переговорів характеризувалися безкомпромісністю, ультимативними вимогами, що не передбачали ані компенсації, ані варіантів. Перший консул заявив, що Франція ніколи не поступиться жодним зі своїх острівних володінь в Америці. Вона не віддасть не тільки Тобаго, але й «навіть будь-яку скелю, якщо б така існувала, і на ній було всього лише одне село зі 100 мешканцями»²⁵. Далі він продовжив: «Якщо англійці наполягатимуть на передачі їм Тобаго, голландських або іспанських володінь, переговори слід припинити. Або негайне підписання прелімінаріїв, або розрив. Англійці ризикують втратити все, як імператор (Австрії. — О.З.), якщо вони забажають одержати більше». Це був ультиматум. Англія, що залишилася без союзників на континенті, не маючи сил продовжити подальшу боротьбу з Францією, була вимушена погодитися на французькі вимоги, розглядаючи їх як тимчасові.

Таким чином, 1 жовтня 1801 р. прелімінарії було підписано на сприятливих для Франції умовах.

Мирний договір між Францією та її союзниками — Іспанією і Батавською республікою (Голландія), з однієї сторони, і Англією — з другої, був підписаний 27 березня 1802 р. у м. Ам'єні. Він завершив розпад другої антифранцузької коаліції. Згідно з договором Англія повертала вказаним державам захоплені у них колонії, крім островів Цейлона, Тринідада та миса Доброї Надії (він залишався у спільному володінні Англії і Батавської республіки), та зобов'язувалася вивести свої війська з Мальти, яка поверталася ордену Св. Іоанна Ієрусалімського. Незалежність та нейтралітет острова гарантувалися Англією, Австрією, Іспанією, Прусією, Росією та Францією. Єгипет повертався Туреччині. Держави визнавали також Іонічну республіку. Франція зобов'язувалася вивести свої війська з Рима, Неаполя та о. Ельба. Але під її впливом залишались Батавська республіка (Голландія), лівий берег Рейну, Італія (П'ємонт, Лігурійська, Італійська, Лукська республіки, королівство Етрурія), Швейцарія (Гельветична республіка).

У травні 1802 р. до Ам'єнського мирного трактату приєдналася Туреччина, яка 7 липня 1802 р. підписала остаточний мирний договір з Францією. Але підписання системи мирних договорів ненадовго принесло спокій Європі. Практично жодна з країн, що брала участь у військових діях другої коаліції, зокрема Франція та Англія, не збиралися виконувати взяті на себе зобов'язання.

Таким чином, Ам'єнський мир виявився лише перемир'ям, за-тишшям перед бурею. Як визнавав Талейран, «цей мирний договір ще не небравши сили, вже став розкидати зерна нових війн»²⁶.

Наприкінці 1802 р. стало зрозуміло, що над Європою знову зби-раються хмари.

-
- 1 Див.: Ревуненков В.Г. Очерки по истории Великой французской революции 1789–1814 гг. – СПб, 1996. – С. 181–220.
 - 2 Див. Собуль А. О принципах восемьдесят девятого года // Великая французская революция и Россия / Под ред. А.В. Адо, В.Г. Сироткина. – М., 1989. – С. 65–77.
 - 3 Carola O. Britain against Napoleon. – L., 1943.
 - 4 Манфред А.З. Наполеон Бонапарт. – Сухуми, 1989. – С. 295.
 - 5 Цит. за: Сорель А. Вказ. праця. – Т.4. – С. 133.
 - 6 Наполеон. Избранные произведения. – М., 1956. – С. 24.
 - 7 Correspondence de Napoleon I-er. – P., 1859. – V. 3. – P. 311.
 - 8 Талейран. Мемуары. – М., 1959. – С. 153.
 - 9 Тарле Е.В. Наполеон. – М., 1992. – С. 67.
 - 10 АЗПРІ. – Ф. 48. Відносини Росії з Генуезькою республікою, 1798 р. – Оп. 2. – Спр. 114. – Арк. 19.–19 зв.
 - 11 Mackesy P. The War in the Mediterranean. 1803 – 1810. – Cambridge, 1957. – P. 11.
 - 12 Мартенс Ф.Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. – СПб, 1892. – Т. 9/10. – С. 418–425.
 - 13 Fouché J. Memoires of Joseph Fouché duc of Otrante, minister of the general police of France. – Philadelphia, 1892. – P. 104 – 105.
 - 14 Lorenzi de Bradi. Les Miseres de Napoleon. Introduction de Napoleon. – P., 1934. – P. 137.
 - 15 Цит. за: Lockhart J.G. The History of Napoleon Buonaparte. – L., 1906.
 - 16 Цит. за: Сорель А. Вказ. праця. – Т.6. – С. 51.
 - 17 Lanfrey P. Histoire de Napoleon I-er. – P., 1869. – V.2. – P. 248.
 - 18 Correspondence de Napoleon I-er. – P., 1862. – V. 10. – P. 100 – 101.
 - 19 Driault E. Napoleon et l'Europe. – P., 1912. – V.2. – P. 114.
 - 20 Цит. за: Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на французскую революцию и империю (1793 – 1812). – М.; Л., 1940. – Т. 2. – С. 28.
 - 21 Там же. – С. 114 – 116.
 - 22 Correspondence de Napoleon I-er. – P., 1861. – V. 6. – P. 585 – 587.
 - 23 Дипломатические сношения России с Францией ... ИРИО. – Т. 70. – С. 97.
 - 24 Carola O. Ibid. – P. 107.
 - 25 Цит. за: Борисов Ю.В. Шарль-Морис Талейран. – М., 1989. – С. 160.
 - 26 Цит за: Чарльз Дж. Исдейл. Наполеоновские войны. – Ростов-на-Дону, 1997. – С. 36.

Олег Захарчук,
кандидат історичних наук.

ВІДГОМІН ЕПОХ У СТАРОМУ ЗАМКУ

Львівська картинна галерея — один із найбагатших музеїв України — нинішнього року відзначає 95-ліття від дня заснування. Основою її першої експозиції стала збірка з 300 картин і скульптур європейських майстрів, придбана міським магістратом у колекціонера Яковича. Нині кількість її експонатів перевищує 20 тисяч творів живопису, скульптури, прикладного мистецтва. І це незважаючи на те, що під час німецької окупації Львова у Другу світову війну з музею було вивезено кілька сотень полотен вартістю в мільйони доларів¹. В експозиції переважають твори західноєвропейського мистецтва, що належать пензлю всесвітньовідомих майстрів, зокрема Франсіско Гойї, Яна Матейка, Константена Меньє, Пітера Рубенса, Бернардо Строцці, Вечелліо Тіціана та багатьох інших.

Широко представлений і російський живопис полотнами Івана Шишкіна, Василя Полєнова, Миколи Рєрїха, Іллі Рєпіна, Ісаака Левітана тощо.

Окрему експозицію складає мистецтво Сходу — Китаю, Японії, Індії, В'єтнаму. Це роботи, виконані в техніці лакового живопису, панно, вишиті на шовку, скульптури та статуєтки з бронзи, нефриту, гравюри, пейзажний живопис.

Галерея має ряд відділів: каплицю Боїмів, що оберігається як пам'ятка львівської архітектури початку XVII ст., Музей львівської монументальної та декоративної скульптури в колишньому Бернардинському костьолі, Музей історії книги та книгодрукування на території Онуфрїївського монастиря, де поховано першодрукаря Івана Федорова, Музей архітектури, археології, культури та мистецтва західних областей України в замку XIV — XVII ст. у селищі Олесько неподалік Львова, який прийняв перших відвідувачів рівно 30 років тому. Саме про нього й мова.

* * *

Перша згадка про замок в історичних джерелах датується 1327 р. Уже тоді на стрімкому пагорбі, оточеному зусібіч болотами, трясовиною, височіла грізна фортеця, стіни якої досягали десятиметрової висоти і понад двометрової товщини. Побудовано замок, звичайно, значно раніше, після того, як 1241 р. монголо-татарські загони, що добулися аж до західних рубежів Галицько-Волинського князівства, зруйнували Пліснеськ та його фортецю, що знаходилися у десяти кілометрах від Олеська. Отож, втікачі з Пліснеська серед важкопрохідних боліт заклали на пагорбі городище, на

Олеский замок

місці якого виникла давньоруська фортеця. Збудував замок правдоподібно нащадок Данили Галицького, один із синів князя Юрія — Андрій чи Лев².

У XV ст. Олеский замок, що опинився на кордоні між Литвою та Польщею, відіграв важливу роль у боротьбі українського народу проти іноземних поневолювачів. У 1431 р. цю боротьбу очолив олеский староста Івашко Преслужич. Під його орудою мешканці Олеська та навколишніх поселень здобули чимало перемог над польськими королівськими загонами. Та вже наступного року війська короля Ягайла оволоділи олеською твердинею.

Поступово Олеский замок втрачає значення оборонної споруди і перетворюється на резиденцію магнатських родів.

У XVI столітті замком володіє родина магнатів Даниловичів, останній з яких — Іван — розгорнув будівництво у самому замку і поза ним. Замок набуває характеру житлової споруди з ознаками італійського Відродження. Був звужений дітинець, виростили поверхи, з півночі побудовано башту. На службі в Івана Даниловича перебував Михайло Хмель — батько Богдана Хмельницького.

У 1648 р. Олеск та замок здобули козаки гетьмана Хмельницького. Пізніше замок був придбаний Станіславом Жевуським, син якого — воєвода волинський Северин — щедро прикрасив інтер'єр, замовив у французького скульптора Леблана паркові скульптури. З того часу збереглося найстаріше зображення замку — гравюра інженера Мютца, датована 1781 р.

З кінця XVIII та упродовж XIX ст. замок поступово зазнавав руйнації та занепаду. Дві світові війни довершили згубну справу — замок перетворився на руїну.

Одеський замок

Лише у другій половині минулого століття розпочалися реставраційні роботи. Нині тут музей-заповідник Х—XVIII ст. «Одеський замок» — відділ Львівської картинної галереї, експозиція якого відтворює атмосферу культурно-мистецького життя минулих століть. Ключова роль у створенні й становленні музею належить багатолітньому директору Львівської картинної галереї, ентузіасту музейної справи, відомому науковцю-мистецтвознавцю й чудовому організатору Борисові Возницькому, який упродовж п'ятнадцяти років очолював реставраційні роботи, був автором експозиції музею, вів велику дослідницьку роботу.

Більшість творів, представлених у музеї, не тільки вперше введені в музейну експозицію, а й взагалі вперше постали перед очима сучасника у своєму первісному вигляді — після реставраційних робіт і розчисток пізніших записів. Ці твори знаходилися в культових спорудах міст і сіл західних областей України, в шарах ґрунту, що віками покривав первісні житла, давньоруські городища та міста. Вони стали надбанням музею внаслідок численних експедиційних пошуків та археологічних розкопок, реставраційних заходів та наукового вивчення.

* * *

Автору цих рядків пощастило бути серед перших відвідувачів замку-музею. Чим ближче до замку наближався автобус, тим більше враження справляло громаддя його стрімких башт і товстезних стін. Біля них — скульптурна група, що увічніює пам'ять захисників замку: триметрові постаті воїнів-русичів у військових строях, селян і ремісників, які стали на захист рідної землі від іноземних зайд.

У кожного, хто побував у замку, залишилися незабутні враження, особливо в тих, кому поталанило слухати як екскурсовода Бориса Возницького. Прониклива розповідь залюбленого у справу свого життя ентузіаста з несподіваної точки зору дозволяла зрозуміти й оцінити тутешнє зібрання творів мистецтва³.

За давніми описами обстановки й оздоблення замку вченим вдалося відтворити не тільки його зовнішній вигляд, а й внутрішній інтер'єр, зокрема ліплення, частину настінних розписів, гіпсової мозаїки, меблів. Багато робіт виконано студентами вищих навчальних закладів, училищ образотворчого й декоративно-прикладного мистецтва.

У музеї зібрано понад п'ятсот творів живопису, скульптури, прикладного мистецтва, розміщених у чотирнадцяти залах. Частина експонатів датована й підписана в результаті тривалих пошуків і досліджень. Деякі роботи ще чекають своїх дослідників.

Найдавніше мистецтво представлене археологічними знахідками. Це керамічний посуд, антропоморфні та зооморфні фігурки, кістяні жезли, фрагменти «золотих скарбів», зокрема з села Михалкова, предмети бронзово-ливарного виробництва, енкаліпони, медальйони тощо.

Первісне мистецтво стало підґрунтям для розвитку художньої творчості слов'янських племен, про що свідчить так званий збруцький ідол — видатна пам'ятка язичницької культури слов'ян, та предмети прикладного мистецтва, знайдені при розкопках давньоруських міст Галича, Пліснеська та Звенигорода. Залишки оздоб монументальних будівель — різьблені архітектурні фрагменти, орнаментовані керамічні плитки — свідчать про художній смак і майстерність тогочасних майстрів.

Зразки образотворчого мистецтва у хронологічній послідовності відтворюють процес становлення й розвитку живопису та скульптури на західноукраїнських землях.

В одному із залів зібрано твори іконопису XV—XVII ст., в яких талановиті майстри прагнули передати народний ідеал духовної краси, що робить ікони живими свідками часу, певною мірою історичними творами. Особливо це стосується ікон «Богоматір-Елеуса», «П'ятниця», «Спас нерукотворний», «Юрій-Змієборець», «Страшний суд». Деякі з них написані майстрами так званої волинської школи, що сформувалася під впливом візантійських майстрів.

Поширення гуманістичних ідей епохи Відродження стало поштовхом для формування реалістичних тенденцій у мистецтві, про що свідчать експонати портретного живопису, представлені в музеї («Портрет Івана Даниловича», «Портрет Яна Барановського»). Прагненням до розкриття внутрішнього світу людини позначені портрети Ференца Ракочі та Ілони Зрінї, Домініка та Схоластики Нікоровичів. З'являються й портрети із сатиричним забарвленням з елементами гротеску («Портрет Анни Потоцької»).

Прагнення до зображення простих людей виявилось у високохудожніх портретах роботи невідомих художників першої половини XVIII ст., виконаних з натури: «Портрет старого з палицею», «Портрет Сойки — діда шпитального». На темному тлі, що ніби символізує безпросвітність селянського існування, проступає обличчя літньої людини. Запалі щоки й глибокі зморшки свідчать про те, що на довгій життєвій ниві судилося зазнати йому чимало поневірянь. Та у стомлених очах жевріє мудрість і здатність до опору й боротьби⁴.

Особливий інтерес викликає шпалерна кімната. Найцінніше в ній — шпалери й гобелени другої половини XVI ст. виробництва брюссельських мануфактур.

Не менш повно, ніж живопис, представлена й скульптура. Гуманізм Ренесансу виявився навіть у новому вирішенні надгробків, де образ людини набирає реальних рис і художньої довершеності. Таким зразком представлений алебастровий надгробок Анни Сиявської (1574).

У творах скульпторів Матвія Полейовського та Пінзеля людський образ набирає рис трагічної роздвоєності під впливом суперечливості почуттів, усвідомлення власної сили й водночас безсилля перед Богом і природою («Самсон, що роздирає пащу лева», «Жертвоприношення Авраама»).

В замку кожен зал — також музейний експонат. Інтер'єр — меблі, світильники, ліпні прикраси, каміни, мозаїка та настінний живопис — гармонійно влітається в експозицію, не лише слугує фоном для художніх творів, а й сам є ним.

Музей-заповідник займає також велику територію навколо замку, де відновлено паркові масиви, систему водоймищ, скульптури, паркові споруди.

Пам'ятка давньоруської культури в оновленому вигляді перетворилася на перлину західноукраїнської культури, архітектури, скульптури, живопису й прикладного мистецтва.

¹ Львівська картинна галерея. — Львів: Каменяр, 1975.

² Возницький Б. Олеський замок. — Львів: Каменяр, 1975.

³ Орленко П. Нове життя старого замку//Соціалістична культура. — 1977. — №8. — С. 34-35.

⁴ Orlenko P. New Life For An Old Castle//The Ukrainian Canadian. — 1976. — December. — S. 27-32.

Павло Орленко

КВІТЕНЬ

ПН	ВТ	СР	ЧТ	ПТ	СБ	НД
1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11	12	13	14
15	16	17	18	19	20	21
22	23	24	25	26	27	28
29	30					

- 1** — 165 років від дня народження українського колекціонера і діяча культури Василя Тарновського. Помер 25 липня 1899 р.
- 135 років від дня народження українського вченого-правника, президента Академії наук України Миколи Василенка. Помер 3 жовтня 1935 р.
 - 85 років тому у Києві відбулася етотисячна маніфестація із жовто-блакитними прапорами з вимогою автономії України.
 - 85 років тому в Петрограді було засновано Українську Національну Раду під проводом О. Лотоцького.
- 2** — 225 років тому помер українській композитор Максим Березовський. Народився 27 жовтня 1745 р.
- 4** — 60 років тому знищено комуністичним режимом російського письменника, журналіста Михайла Кольцова, діяльність якого пов'язана з Україною. Народився 12 червня 1898 р.

- 5** — 220 років тому біло відмінено кріпацтво в Галиччині.
- 155 років відбувся арешт Т.Г.Шевченка, за яким послідувало десятирічне заслання до Оренбурга без права писати і малювати.
- 6** — 190 років від дня народження російського філософа, письменника Олександра Герцена. Помер 25 січня 1870 р.
- 7** — 120 років від дня народження українського історика, державного, громадського діяча Дмитра Дорошенка. Помер 19 березня 1951 р.
- 145 років від дня народження українського археолога, політичного і громадського діяча Михайла Тишкевича. Помер 3 серпня 1930 р.
 - **Благовіщення.**
 - День геолога.
 - Всесвітній день здоров'я.
- 8** — 150 років від дня народження українського письменника Романа Заклинського. Помер 20 березня 1931 р.

- 120 років від дня народження українського історика Вадима Модзалевського. Помер 3 серпня 1920 р.
 - 11** — Міжнародний день визволення в'язнів фашистських концтаборів.
 - 12** — всесвітній день авіації та космонавтики.
 - 13** — 345 років тому помер український церковний діяч, митрополит Київський Сильвестр Косів. Рік народження невідомий.
 - 100 років тому помер український історик Олександр Лазаревський. Народився 20 червня 1834 р.
 - 14** — 150 років тому при університеті св. Володимира було засновано Київський центральний архів давніх актів. Тепер історичний архів України в Києві.
 - 120 років від дня народження українського громадського політичного діяча, історика Вячеслава Липинського. Помер 14 червня 1931 р.
 - 115 років від дня народження українського скульптора, драматурга, кінорежисера Івана Кавалерідзе. Помер 3 грудня 1978 р.
 - 15** — 550 років від дня народження італійського вченого, просвітителя, художника Леонардо да Вінчі. Помер 2 травня 1519 р.
 - 180 років від дня народження українського історика Віталія Шульгіна. Помер 9 січня 1878 р.
 - 17** — 85 років тому в Києві відкрився всеукраїнський національний конгрес, який переобрав Українську Центральну Раду і надав їй статус парламенту.
 - 18** — День пам'яті історії та культури.
 - Міжнародний день пам'яті і визначних місць.
 - 25 років тому помер український філолог, історик Дмитро Чижевський. Народився 4 квітня 1894 р.
 - 20** — 380 років тому помер український гетьман Петро Конашевич—Сагайдачний. Рік народження невідомий.
 - 155 років від дня народження українського історика Кирила Костюшка-Воложинича. Помер 14 грудня 1907 р.
 - 140 років від дня народження українського історика мистецтва Олексія Новицького. Помер 24 вересня 1934 р.
 - 21** — 265 років тому помер український церковний діяч, письменник Лаврентій Горка. Народився близько 1671 р.
 - 120 років від дня народження російського історика, українця за походженням Бориса Грекова. Помер 9 вересня 1953 р.
 - 35 років тому помер український історик Іван Крип'якевич. Народився 25 червня 1886 р.
 - 25** — 160 років від дня народження російського адвоката Федора Плевака. Помер 5 січня 1908 р.
 - 75 років тому помер український письменник Марко Черемшина. Народився 13 червня 1874 р.
 - 26** — День Чорнобильської трагедії.
 - 27** Національне свято Південно-Африканської Республіки — День Свободи (1994).
 - 28** — 265 років від дня народження англійського історика Едварда Гіббона. Помер 16 січня 1794 р.
 - 180 років від дня народження українського різьбляра Юрія Шкрібляка. Помер 1884 р.
 - **Верба неділя.**
 - Всесвітній День споріднених міст.
 - 29** — Десять років Генеральній дирекції по обслуговуванню іноземних представництв Київської міської державної адміністрації.
 - 30** — Національне свято Королівства Нідерландів — День королеви.
- У 2002 році вшовнюється:**
- 855 років першій літописній згадці про місто Ніжин.
 - 465 років як упокоїлася українська свята, блаженна Юліянія (донька князя Юрія Добровицького—Ольшанського). Народилася близько 1520 р.
 - 100 років заснування М. Міхновським Української народної партії.
 - 80 років тому у Харкові створено спілку селянських письменників України «Плуг».

ВОЛОДИМИР СВЯТИЙ

Володимир Святославич, прозваний Святим, належить до числа найвидатніших діячів європейського середньовіччя. Доля його була досить складною, але тим яскравіший слід, залишений ним в історії української державності.

Майбутній просвітник Русі був бастардом — незаконним сином Святослава Ігоровича. Його мати — Малуша Малківна — не належала до князівської верхівки і не була офіційною дружиною великого князя. Родом вона походила з міста Любеча на Чернігівщині, а її батько, Малко Любечанин, був, ймовірно, місцевим можновладцем.

У літературі поширений погляд на Малушу та її рідного брата Добриню як на представників демократичних верств суспільства, але це навряд чи відповідає істині.

Самий факт незаконності Володимирових претензій, безумовно, мав великий вплив і на свідомість молодого княжича, і на опінію оточення, рішуче знижуючи соціальний та політичний рейтинг наймолодшого Святославича. Досить згадати образливу відмову полоцької князівни Рогніди вийти за неповноправного бастарда.

У 969 р., після смерті Ольги, яка забезпечувала врядування в Русі на час від'їзду войовничого сина, Святослав залишив керівництво державою своїм законним синам. Ярополкові дістався київський престол, Олегу — своєвільна Деревлянська волость. Брат Малуші Добриня, який посідав при великокнязівському дворі високу синекуру стайничого (шталмайстра), умовив великого князя призначити малолітнього Володимира управником до Новгороду, сподіваючись у такий спосіб досягти ще вищого спільного становища.

Несподівана смерть Святослава навесні 972 р. не спричинилася до тотальних змін у політичній ситуації. Великим князем автома-

Князь Володимир Святославич (?–1015)

Хрещення Русі 988 року

тично став Ярополк: Олег зберіг свій деревлянський фео-д, Володимир — новгородський. Але 975 р. вибухнула усобиця — спровокований Свінельдом конфлікт між Ярополком і Олегом, у ході якого деревлянський князь наклав головою. Володимир, почувши про загибель Олега, втік (разом з Добринею) до Швеції, нібито рятуючись від старшого брата. Насправді ініціатора-

ми нової усобиці, що почалася 980 р., був бастард Володимир та його спритний уй. Не отримавши достатньої підтримки в Русі, вони вдалися по допомогу до норманських найманців.

Замислена військова авантюра, однак, мала сприятливий для узурпатора фінал. У ході змагання законного київського зверхника було вбито: Володимир залишився єдиним живим Святославичем і був таки проголошений великим князем. Йому дісталася тяжка спадщина. Русь, доведена до повної руїни недалекоглядною політикою Святослава, переживала чи не найважчий період своєї історії. Територія її значно скоротилася. Було втрачено весь Степ і південну смугу Лісостепу. Ганебний договір, укладений з греками, позбавив Київ переваг, досягнутих у попередні княжіння. Угода з тими ж греками, підписана Ігорем Старим 944 р., перестала діяти. Русь наполегливо і послідовно губила свій авторитет великої держави в очах Ойкумени.

Дуже важким було і внутрішнє становище Русі. Воєнно-політичні авантюри Святослава дорого коштували Київській державі. Знизився демографічний рівень. На місцях посилювалися автономічні тенденції: деякі «племена» виявили прагнення до відокремлення від Києва. Вкрай небезпечна ситуація склалася на зовнішніх кордонах держави: особливо південному, де хазяйнували печеніги. Номани шарпали порубіжні володіння Русі, руйнуючи продуктивні сили. Печенізька навала трагічною загрозою нависла над країною.

Становище Володимира теж було не кращим. Крім усіх перелічених проблем і складностей виникла ще й норманська загроза. Володимир, як сказано, прийшов до влади силою зброї найнятого за морем війська. Тепер він опинився у стані заручника, оскільки шведські кондотьєри, відчувши себе господарями становища, заявили претензії на самий Київ. У цій ситуації Володимир разом зі своїм дядьком Добринею виявили неабияку енергію і дипломатичний хист. Найбільш конструктивну частину варягів вони привернули на свій бік, перетворивши їх на васалів київського князя методом бенефіціїв (земельних пожалувань), а решту спро-

вадили на південь воювати візантійські землі. Сяк-так закріпившись на київському престолі, Володимир вдався до цілої серії реформ, спрямованих на зміцнення Київської держави та відродження її колишнього авторитету. Завдяки такій реформаторській діяльності цей князь, дуже далекий від морального еталона і доброчинності, здатний на наймерзенніші вчинки (як, наприклад, згвалтування Рогніди на очах у її батьків), увійшов до народної пам'яті з прізвиськом «Красне Сонечко».

Найбільш важливою реформою Володимира була адміністративна. Суть її полягала в ліквідації «племенних» княжінь, замість яких з'явилися удільні володіння. Раніше кожне «плем'я» мало свою політичну структуру і свою «племенну» династію. Це тягло за собою перманентну боротьбу між центральною владою Києва і місцевими відцентровими елементами. Кожному черговому зверхникові, що вступав на київський престол, доводилося починати з подолання тих деструктивних тенденцій, у тому числі й Володимирові, який мусив наново підкоряти в'ятичів, радимичів, голядь.

Тепер замість «племенних» княжінь запроваджувався удільний принцип структуризації. Русь було поділено на вісім васальних володінь довкола великих міст: Новгород, Полоцьк, Турова, Ростов, Муром, Тьмутарокані, Володимира (Волинського); восьмою була Деревлянська земля, міський центр якої не названо. Навряд щоб то був Іскоростень. До цих уділів великий князь призначав довірених осіб — з числа синів (у міру того, як вони підросли і включалися в процес загальнодержавного врядування) або посадників. Ці зверхники безпосередньо залежали від великого князя, який міг за першої нагоди відібрати пожалуване володіння, а відтак мусили ретельно виконувати його волю.

Військова реформа була тісно пов'язана з адміністративною. Вона передбачала знов-таки ліквідацію «племенних» військових формувань і посилення великокнязівської збройної структури. Володимир роздавав (особливо в порубіжних районах) землі з правом експлуатації їх населення за єдиної умови — несення власниками військової служби. Феодальне походження цих імпровізованих можновладців не було обов'язковим; серед них бачимо ремісників, вихідців з духівництва, навіть хліборобів (як славнозвісний селянський син Ілля Муромець). Так формувалася нова, або «молодша», дружина, що стала головною опорою великого князя, протиставлена старому київському боярству.

Судова реформа Володимира полягала у розмежуванні княжого та церковного судочинства. Але кодифікацію давньоруського права на той час ще не було здійснено; це стало справою наступного князювання — часів Ярослава Мудрого, коли було укладено найдавнішу редакцію «Руської Правди». Найбільш популярною в пам'яті нащадків була релігійна реформа Володимира — остаточне утвердження християнства в нашій країні. Цей акт мав свою до-

силь цікаву історію. Володимир прийшов до влади, переступивши через труп свого старшого брата Ярополка, прохристиянські симпатії якого спеціально підкреслені в джерелах. Правдоподібно, що й сам великий князь був християнином стараннями його баби княгині Ольги. Отож, сподіватися на підтримку християнської партії не доводилося. Тому початок свого врядування Володимир ознаменував новим антихристиянським терором. Першим заходом була спроба реформувати давньоруське язичництво, яка, однак, не дала бажаних наслідків. Політеїзм уже вичерпав свої соціальні та ідеологічні потенції і мусив поступитися місцем одній із форм монотеїзму. Спочатку Володимир спробував запровадити в Русі іслам і, лише зазнавши в цьому цілковитої невдачі, звернувся до православ'я, що на той час встигло пустити в нашій країні глибоке коріння. Русь остаточно й безповоротно стала християнською державою.

Усі ці заходи, здійснені Володимиром, дуже зміцнили його становище в державі й активно сприяли піднесенню авторитету Русі в масштабах загальноєвропейської політики.

*Михайло Брайчевський,
доктор історичних наук.*

Київ очима художника

Микола Стратілат. Десятинна церква.

ІСТОРИК УКРАЇНСЬКОГО ДУХУ

Дмитро Чижевський народився 4 квітня 1894 р. у дворянській сім'ї в містечку Александрія у куточку степової України, що свого часу був частиною вольностей Війська Запорозького. Його родина належала до українського дрібномаєтного панства з козаків.

Батько філософа Іван Чижевський за ліберальні погляди був заарештований і на два роки ув'язнений. Під час одного зі «світських сезонів» у Петербурзі він знайомиться з дворянкою, художницею Марією Ершовою, котру пошлюбував після заслання. У дітей Чижевського — Дмитра та молодшої на два роки його сестри Марії — рідною мовою була російська.

Д. Чижевський любив говорити, що від батька він успадкував інтерес до науки й політики, а від матері — захоплення літературою, малярством, музикою. Освіту спершу здобував удома, хоча й відвідував місцеву початкову школу. З 1904 по 1911 р. навчався у класичній гімназії, де студював грецьку й латинську мови. У гімназії, де вчився Чижевський, деякий час викладав «свідомий українець» поет В'ячеслав Лашенко, який справляв значний вплив на пробудження національної свідомості учнів.

Широким підґрунтям для розвитку наукових інтересів юнака була батьківська бібліотека, багата на філософську, наукову та художню літературу, навіть заборонену цензурою. Тому дім Чижевських став осередком самоосвітнього гуртка, де збиралися учні старших класів, які хотіли поглибити знання через написання рефератів й улаштування дискусій.

Читали й реферували політичну й економічну літературу, книжки з історії і літературні твори, особливо ті, які містили кри-

тику самодержавного режиму. Віталися гуртківці при зустрічах словами: «Да погибнет дом Романовых!». «Духовні інтереси батьків рано визначили й мої власні устремління», — скаже згодом Чижевський¹.

Закінчивши гімназію з відзнакою, Дмитро Чижевський вступає в 1911 р. до Петербурзького університету на фізико-математичний факультет. Особливо приваблювали молодого студента лекції з метафізики, які читав професор Микола Лосський.

Поступово Чижевський доходить думки, що його дослідницькою цариною має бути філософія, поєднана з літературою. Відтак, полишивши Петербург з його несприятливим кліматом, що шкодив здоров'ю, Чижевський у 1913 р. подався до Києва в університет Св. Володимира, що вважався одним із кращих в імперії. Чотири роки на історично-філологічному факультеті присвятив Чижевський вивченню філософії та слов'янської філології.

У Києві Чижевський стає прихильником «філософії серця», яку розробив український філософ Памфіл Юркевич, захоплюється філософією Григорія Сковороди, творчістю Тараса Шевченка та Миколи Гоголя. У київський період Чижевський ретельно вивчав Гегеля, цікавиться феноменологією Едмунта Гуссерля.

Університетські экзамени Чижевський склав у Києві в 1919 р. і одержав диплом першого (тобто найвищого) ступеня. Написав магістерську дисертацію на тему філософської еволюції Шіллера (частково вона була надрукована пізніше німецькою мовою) і в 1920 р. став доцентом Вищих жіночих курсів у Києві. Там він читав вступ до мовознавства. На початку 1922 р. його обрано доцентом філософії в Інституті народної освіти (так більшовики-реформатори змінили статус і перейменували були університет Св. Володимира). Однак у цьому вищому навчальному закладі Чижевський фактично не зміг займатися педагогічною і науковою діяльністю.

Про більшовицький режим Чижевський казав, що він не знає справедливості й гуманності та повертає суспільство до варварства. Він не вірив в еволюцію більшовицького режиму до демократії, навпаки, казав, що партійна диктатура стане гостріша, бо тільки такий режим може втримати під контролем різнонаціональну імперію.

Переслідування радянської влади змусили Д. Чижевського залишити батьківщину і з 1922 по 1924 р. він як емігрант вивчав філософію в Гейдельберзі, де відвідував лекції філософа, психолога, одного з фундаторів екзистенціалізму Карла Ясперса.

У 1924 р. Чижевський став лектором Празького Українського університету, і з 1925 р. — доцентом, а з 1927 р. — професором цього закладу. У 1929 р. завершив і захистив кандидатську дисертацію на тему «Гегель і французька революція» (робота вийшла українською та німецькою мовами).

Але оскільки цей університет був змушений значно обмежити свою діяльність, то в 1930 р. Чижевський переїздить до Фрайбурга.

У тому часі він стає екстраординарним членом німецького Товариства слов'янських досліджень, «Слов'янського інституту» у Празі, членом правління Гегелівської спілки в Гаазі та співредактором і активним співробітником відомого швейцарського часопису «Архіви з історії філософії», що видавався А. Штайном у Берліні, де Чижевський вів відділ російської та української філософії.

У цей період він встановлює близькі стосунки з російськими інтелігентами, що емігрували до Праги, Парижа й Белграда. Серед них були такі видатні постаті, як Сергій Булгаков, Петро Струве, Семен Франк, автор найгрунтовнішої філософської системи в історії російської думки. У празький період Чижевського обирають членом двох престижних філософських об'єднань — Гегелівської спілки та Кантівського товариства в м. Галле, де він керував філософським гуртком, який займався переважно проблемами історії філософії. У 1931 р. його запрошують одночасно до двох німецьких університетів у Бонні та Галле як лектора-славіста. З 1932 р. і до кінця другої світової війни триває найбільш плідний період у науковій та педагогічній біографії Чижевського, який пов'язаний з містами Галле та Іена. Крім лінгвістичних, він читає курси історії давньоруської та новітньої російської літератури, порівняльної граматики слов'янських мов, церковнослов'янської мови, українознавства тощо.

У 1934 р. Чижевський друкує монографію «Філософія Г. С. Сковороди». Це одне з фундаментальних досліджень розвитку українського духовного життя. Завдяки цій праці його обирають членом найпрестижнішої української наукової інституції — Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. У своїй роботі Чижевський виводить ідеальний сквородинський тип через порівняння світоглядних засад попередників і спадкоємців Сковороди. Для них він є розкішною квіткою світогляду українського народу, його старого письменства, кровним сином свого народу, інші втягують Сковороду в загальні рамки «російської філософії». Чижевський доводить, що вплив Сковороди на широкі кола земляків, на українських письменників, близьких йому за духом, був мінімальним (у Котляревського — власне лише одна цитата зі Сковороди). Українські романтики не читали Сковороди. Ані Шевченко, ані Куліш не зацікавилися ним серйозно, і Гоголь теж не знав Сковороди, хоч і міг би був знайти в нього немало спорідненого зі своїми релігійними ідеями. Найбільший український філософ ХІХ ст., П. Юркевич, також не читав Сковороди³.

Все це зумовлює постановку питання про місце Сковороди в становленні національного світогляду.

Зв'язок Сковороди з українським національним життям є факт незаперечний. У житті й творчості мислителя ми вбачаємо переважно українські елементи, а не російські. Ретельний аналіз мови, який зробив, зокрема, у своїх працях Чижевський, переконує в тому, що сквородинська мова — це сила українських елементів.

«Не шукай щастя за морем, — писав він, — а повернись у дім свій». Зостаючись в Україні, Сковорода зробив свій вибір, а власне життя — основним аргументом своєї філософії, тобто повернувся додому в національному розумінні. Тому символом свободи і вольностей у Сковороди є Богдан Хмельницький. Це стверджує його «De libertate». Тут вольності Сковорода ставить вище за золото:

О, когда бы мнѣ в дурнѣ не пошитись,
Дабы вольности не мог как лишитись.
Будь славен вовѣк, о муже избранне,
Вольности отче, герою Боггане!

Найвеличніша ідея, яку сформувала українська політична думка, — ідея незалежності та самостійності української держави — в загальноокреслених контурах зародилася ще за часів Хмельниччини.

В іншій праці, яка вийшла в світ під назвою «Нариси з історії філософії на Україні», Чижевський проводить думку, що українська філософія генетично споріднена з неоплатонізмом, з отцями церкви, і — понад усе — з німецьким містицизмом. Найважливішим елементом у цьому духовному ланцюгу є ідея Божої іскри в людській душі. Тому, наслідуючи термінологію П. Юркевича, Чижевський визначає українську філософію особливим терміном — філософією серця. Отже, Чижевський відводить найбільше місця романтичній добі не лише в своїй історії філософії, але й історії літератури. Він підніс романтизм до репрезентативного рівня українського світогляду.

1935 р. в університеті міста Галле Чижевський здобуває титул доктора філософії за роботу «Гегель у Росії»*. Це давало йому право на габілітацію в тому ж таки університеті. Та на заваді стали «неарійські» родинні зв'язки: його дружина Лідія була донькою заможного київського купця-єврея Ізраїля Маршака.

Монографія Чижевського «Гегель у Росії», що вийшла російською мовою в Парижі у 1993 р., досі вважається класичним твором російської філософської історіографії. У цій книзі вчений проводить нищівний аналіз філософської та літературно-критичної творчості Віссаріона Белінського — це було щось у стилі «страшної помсти» Гоголя. Крок за кроком документально доводиться: В. Белінський формувался під впливом вторинних джерел, поверхових і непевних. З боку Чижевського це був акт відплати В. Белінському за його презирство до української мови й літератури.

* Вчена рада філософського факультету Галльського університету одностайно затверджує найвищу оцінку за «видане, значне з історико-філософського погляду дослідження «Гегель у Росії». На жаль, саму дисертацію не пощастило знайти ані в особистому архіві вченого, ані в архіві університету (див.: Янцен В. В. Дмитро Чижевський в Німеччині (з архівів Галле)//Філософська і соціологічна думка. — 1992. — №12. — С. 81).

Д. Чижевський публікує численні праці зі слов'янської літератури та історії слов'янської думки. Усі праці вирізняються глибоким знанням українських, російських, польських культурних та літературних течій. У цих працях він докладно простежує вплив німецьких класиків і німецької філософії на російське духовне життя.

Замолоду головні зусилля Чижевський скеровував на те, щоб осмислити сучасну інтелектуальну атмосферу Російської імперії та свого народу — українців. Можливо, тому він як нащадок імперського дворянства проголосував 22 січня 1918 р. проти проголошення УНР. Сьогодні важко встановити, чи його власні переконання спричинили цей жест, чи партійні вказівки, або, можливо, вплинуло його українсько-російське походження. На думку Чижевського, інтелектуальний портрет України, та й цілої Російської імперії, склався під впливом двох визначальних чинників німецького походження: німецької трансцендентальної (ідеалістичної) філософії XVIII — початку XIX ст. та німецького містицизму і пієтизму XVI—XVIII ст.

Таким чином, Чижевський доходить висновку, що німецький містицизм прийшов у Московію через українську літературу — через Сковороду; натомість пієтизм торував собі паралельні, незалежні шляхи в Україну і в Московію одночасно.

Ще за часів попередніх історико-філософських студій Чижевський заходився довкола історії духу, зокрема, взявся до історії філософії слов'янських народів. Вже тоді, в середині 20-х років, він вирішив присвятити своє життя праці над історією філософії на слов'янському ґрунті. У 1926 р. первісний задум Чижевського дослідити українську та російську філософію й духовну історію розширився, ввібравши в себе історію філософії інших слов'янських народів, зокрема чехів, словаків і хорватів.

Першою великою темою, яку Чижевський обрав після завершення філософської освіти, стала історія філософії слов'янських народів. Його праця була винагороджена найбільшим у його житті відкриттям: у 1935 р. в архівах міста Галле він натрапив на рукопис головного твору чеського політика, реформатора освіти, теолога й поета Яна Амоса Коменського, який раніше вважали втраченим, — «Пансофія».

Через вивчення джерел німецького ідеалізму, аналіз творчості Сковороди та відкриття праці Коменського Чижевський зайнявся літературним барокко. Це поклато початок його порівняльній концепції слов'янської літератури. «Вона, — пише Чижевський, — захопила мене передусім філософським змістом слов'янських літературних творів, а також своєю поетичністю, що спричинилося до розбудови стилістичних, мистецтвознавчих і літературних проблем»⁴. Чижевський сформулював головне завдання порівняльної історії слов'янської літератури, яке вбачав у тому, щоб показати хід розвитку, тобто ті зміни в літературному стилі та в змістові літера-

турних творів, котрі періодично відбуваються, і тим самим відповідно поділяти історію літератури на окремі відтинки, періоди, епохи, порівняно однорідні за своєю природою, виділені на підставі спільних рис; схарактеризувати інтелектуальну історію й стиль — як мовний, так і літературний — цих епох, тобто виявити риси, притаманні всім творам і письменникам певної доби, риси, якщо й не вичерпно-описові, то принаймні типові, прикметні для неї⁵.

У двох життєво важливих для української гуманістики царинах — в інтелектуальній історії Російської імперії та в тій дисципліні, яку автор означив як «германо-славістика», де йдеться про німецький вплив на духовне життя слов'ян, — Чижевський не має собі рівних.

З історією думки частково пов'язані публікації зі слов'янської лексики. Передусім йдеться про філософську та містичну термінологію Сковороди, філософську термінологію російської гелівської школи.

Внесок Чижевського в україністику новаторський і багатогранний. Це стосується його книг, присвячених як загальним темам — «Філософія на Україні» (Прага, 1931), «Історія української літератури від початків доби реалізму» (Нью-Йорк, 1956), так і спеціальним питанням — як, наприклад, «Філософія Г. С. Сковороди» (Варшава, 1934), «Український літературний барок: Нариси: У 3 т.» (Прага, 1941—1944). По закінченні другої світової війни завершується галльський період творчої біографії Чижевського. Перебувши одну тиранію, не хотів він жити під іншою, що прийшла зі сходу. У місті Галле покинув Чижевський свою багатотисячну бібліотеку, яка зберігається в секції славістики, рукописи, фотокопії, що й досі чекають на своїх систематизаторів та дослідників.

Навряд чи знайдеться галузь української інтелектуальної історії, яку обійшов би увагою Чижевський. До кола його інтересів входять український національний характер, компоненти української культури, літературні й культурні пам'ятки. Таким був Дмитро Чижевський — історик філософії та слов'янської думки, що своєю діяльністю слугував зближенню народів, вважаючи культурні зв'язки народів вагомішими за політичні.

Помер Чижевський 18 квітня 1977 р. далеко від рідного краю в німецькому місті Гейдельберзі.

¹ Чижевський Д. Життєпис//Філософська і соціологічна думка. — 1990. — № 11. — С. 29.

² Див.: Янцен В. В. Дмитро Чижевський в Німеччині (З архівів Галле)// Філософська і соціологічна думка. — 1992. — № 12. — С. 84.

³ Див.: Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. — Варшава, 1934. — С. 174.

⁴ Чижевський Д. Життєпис//Філософська і соціологічна думка. — 1990. — № 11. — С. 31.

⁵ Цит. за: Прицак О., Шевченко І. Пам'яті Дмитра Чижевського// Філософська і соціологічна думка. — 1990. — № 10. — С. 90.

Юрій Виночинський

КИЇВСЬКІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ ВІТАЛІЯ ШУЛЬГІНА

Віталій Якович Шульгін (1822—1879) є однією з яскравих постатей історичної науки середини ХІХ століття. Відомий учений, педагог, громадський діяч присвятив своє життя Києву. Народився він 15 квітня 1822 р. в Калузі, в сім'ї службовців. Дитячі роки провів у Ніжині.

Перші знання Віталій Якович отримав в пансіонаті професора філософії Київської духовної академії В.М. Карпова. В 1833 році він вступає до 1-ї Київської гімназії, редагує та видає гімназичний історико-літературний журнал, який, на жаль, не зберігся.

Завдяки природним даним, потягу до науки Віталій у шістнадцятирічному віці вступає на філософський факультет університету св. Володимира і стає одним з найкращих студентів університету. В 1841 р. побачила світ його перша наукова праця: «О предмете происхождения, распространения, духа рыцарства и влияние онаго на жизнь и образованность Европы», за яку був нагороджений золотою медаллю.

Восени 1842 р. двадцятилітній кандидат історії розпочинає педагогічну діяльність як викладач історії другої Київської чоловічої гімназії.

Другий, досить яскравий період у житті Шульгіна, пов'язаний з його діяльністю викладача історії в університеті св. Володимира в 1849—1862 рр. З-під його пера вийшли ґрунтовні наукові праці: «О состоянии женщин в России до Петра Великого»; «Историческое обозрение учебных заведений в Юго-Западной России с конца XVIII века до открытия университета в Киеве»;

«Юго-Западный край в последнее двадцатилетие (1838—1863)»; «История университета св. Владимира за первое двадцатипятилетие его существования». Ним було підготовлено три досить ґрунтовних підручники із всесвітньої історії:

«Древняя история» (1856 р.), «Средняя история» (1858 р.) та «Новая история» (1862 р.), які до середини 80-х рр. ХІХ ст. витримали кілька перевидань.

В університеті його лекції відзначались особливою витонченістю, образним художнім відтворенням історичних подій. Його лекції були надзвичайно популярними і часто закінчувались оплесками. Колишній студент університету Романович-Славатинський у своїх спогадах писав, що вчений володів талантом лектора, професорська діяльність була йому немовби визначена природою. Деякі лекції, які читав Шульгін, частково увійшли до курсу всесвітньої історії, зокрема, «О монархических реформаторах XVIII века.»

Спілкування викладача із студентами поза аудиторією не схвалювалось у той час. Але професор запрошував студентів до себе додому. Тут студенти отримували від нього теми для самостійних досліджень, поради, виступали з повідомленнями з обраних тем. На

таких зібраннях студенти обговорювали праці своїх товаришів, знайомилися з джерелами, методами наукової критики. Під його керівництвом шлях у науку розпочали В.Авсеєнко та М.Драгоманов. Їх праці з рецензіями В.Я. Шульгіна були заслухані на факультеті.

Згодом, В. Авсеєнко, і М. Чалий згадували, що Шульгін ставився до них, як до молодших товаришів, всіляко допомагав у дослідницькій праці. Раз на тиждень у нього збиралися молоді викладачі та студенти університету, що повернулись із-за кордону, і проводили наукові диспути.

З ім'ям В.Шульгіна на початку 60-х років XIX ст. пов'язана так звана справа, яка відома під назвою «Київський університетський розбрат», коли рада історико-філологічного факультету на підставі нового університетського статуту виступила проти надання йому диплома доктора та звання професора без захисту докторської дисертації.

Шульгін після невдалого дворазового балотування на звання професора змушений був 25 квітня 1863 р. більше не випробовувати долі, залишив університет і припинив педагогічну діяльність.

На жаль, історична наука ще не дала ґрунтовну оцінку науково-педагогічної діяльності В.Я.Шульгіна. Відомо, що його двічі запрошував Московський університет до викладацької праці, та він відхилив ці пропозиції, аргументуючи це небажанням залишати Київ.

З 1864 р. в Києві почала друкуватися газета «Киевлянин», головним редактором якого став Шульгін. У цій газеті знайшли своє відображення громадські, наукові, культурні події не тільки м. Києва, а й усієї Правобережної України. На сторінках «Киевлянина» велися дебати щодо аграрної реформи, польського питання, минулого та сучасного України. Громадська діяльність вченого не обмежувалася лише редагуванням «Киевлянина». Він був гласним міської думи, членом ради колегіуму Павла Галагана, учасником місцевих благодійних товариств, дійсним членом Київської археографічної комісії. Помер В.Я.Шульгін 9 січня 1879 р. на п'ятдесят шостому році життя.

Прізвище Шульгіних досить відоме в історії Росії та України: син — Василь Віталійович (1878—1976) відомий політичний діяч початку XX століття, член 2 та 4 Російської Державної Думи, приймав відставку Миколи II. Як і батько, був редактором газети «Киевлянин» (з 1913 року). Небіж Віталія Шульгіна — Яків та його син Олександр Якович в історії України залишили досить помітний слід: Яків Шульгін (1851—1911), український історик, педагог і громадський діяч, учень В.Антоновича та М.Драгоманова, автор праць про Коліївщину, член київської «Української Громади», дійсний член НТШ та історичного товариства Нестора Літописця. Олександр Якович (1889—1960) — український політичний діяч, міністр закордонних справ УНР, член української делегації на мирній конференції в Парижі, автор «Історії Франції», «Нарису новітньої історії Західної Європи».

Руслан Левинець

Із циклу «Перлини історії»

ЕКЛЕЗІАРХ

Все. Трошки припорошу землю, прикидаю сіном, травицею, листям — може ніхто і не здогадається, не знайде казну монастирську, священні сосуди.

Ніхто не чекав на них, якось раптом з-за Дніпра — курява на все небо і прямо на Київ, місто величне. Кажуть і воєводу литовського, і жону його, і діточок — всіх вирізали. Взагалі нікого не залишають в живих — ні світських, ні духовних — всіх до страти, бо віра у них інша, у воїнів Менглі — Гірея. Всі загинемо відчуваю...

Знаю...

Еклезіарх я в монастирі, людина, якій підвладна казна монастирська, кошти, людина, яка знає, що в ризниці і в вівтарях. Відповідаю, щоб монастир існував завше.

Еклезіарх — посада така. Ховаю оце монети, і сосуди, і книги священні, щоб і далі було життя чернече.

У старій трапезній ховаю. Самі руїни від неї залишились. Може збережеться пам'ять наша, історія монастирська, може не знайдуть її ці нехристі, нелюді, що прийшли з півдня. Наче б то все прикрив, все зробив так як треба, можна вийти із своєї засідки до братії, щоб разом з усіма. І якщо смерть, то смерть, а якщо життя, то хвала Всевишньому.

Наче б то все продумав.

Крику по монастирю. Жак. Тут вже вони — кримчаки, воїни ісламові, немає від них схову.

Та і не личить мені — Еклезіархові, ховатись.

Он братія юрмиться біля собору. До них, швидче.

Але, що це.

Наче хтось каменем у груди, і біль ріжучий, гострий, переповнюючий і кров тепла така, в'язка, пахуча.

Стріла чиясь випадкова, шала стріла. Але чому саме мене...

Я знаю, що не треба висмикувати, і тоді є надія, зараз, зараз, щоб дрівко не обломилось. Обережно. Знаю, зараз...

Як боляче, он братія, біля собору. Чому ніхто не допомагає, але я сам зумію, до них — крок ще крок, боляче, зараз ще трохи, головне, щоб дрівко не обломилось, бо потім не витягнути.

Дривко... обломилось...

Господи... Чому саме я.

В 1985 р. археологи знайшли тіло ченця, у якого серед кісток грудей стирчав плоский ромбоподібний наконечник з обламаним дривком.

Сергей Грабар

Київ очима художника

Микола Стратілат. Братський монастир.

РОЗКОПУВАЧ

І навіть вони такі високі кургани насипали? Стільки землі. Все ховали від людей щось своє таємне.

Боялись втручання у їхнє поземне життя. Всеодно. У всього свій час. Всеодно його розкриють — цей курган, не я, так хтось інший. Бо, ці земляні пагорби тягнуть до себе, наче магніти. Скільки я їх вже порозривав, скільки ще буде. Вони — частка мого життя.

Що я шукаю? Золота, прикрас, всього, що ці скифи зробили гарного, красивого, коштовного. І потім це все продати.

Щоб жити, не думаючи про те, що буде завтра, і де знайти їжу, і що одягти, і де жити, і взагалі, щоб бути багатим.

Я хочу бути багатим.

Вже стільки їх порозривав — цих курганів, і весь час хтось був раніше за мене, все наскрізь пограбовано — злодії, крадії, мерзотники.

Що їм до культури, до самих скіфів, до їхніх міфів, їм все безглуздо. Я прочитав про давні племена стільки, що можу наукові праці творити. І все для того, щоб віднайти те єдине золоте творіння, щоб прославити і себе, і рід свій на віки.

Давній народ скіфи, давно жили, а як жили ніхто й не знає, по них-то і залишились самі кургани, та те що всередині, в землі заховано. І я рию, рию, таємно, вночі — вдень не можна, бо побачать і проклянуть, бо хто я для людей — такий же злодій, як і інші, розкопувач могил. Вони не розуміють, що я дослідник, я пошуковець.

Вони вважають, що мертвих турбувати не можна. А я і не турбую, я шукаю, золоту прикрасу, прадавньої скифської цариці, праматері всіх скіфів, дочки Борисфена, напівжинки — напівзмії, що дала життя цьому народу.

Вона принесла світові могутніх воїв, і прекрасних ювелірів, надійних трударів і чарівних господинь.

Вона — та перша, мала чудову прикрасу, яку носила на грудях. В ній була її сила, і могутність, і життя. Скільки злодіїв намагались викрасти це божественне творіння. І їх знаходили мертвими із посинілими кільцями на шиї — жінка-змія. Коли цариця померла, її поховали в багатому вбранні, із улюбленими слугами, кіньми та всім тим, що було поруч із господаркою, і, звичайно, із улюбленою прикрасою. А потім насипали величезний курган.

І ось я рию, шукаючи цей незрівняний скарб, шукаючи і не знаходячи. Стільки років.

Може сьогодні я зумію віднайти, у цій масі землі, серед ночі, глухої, темної, без зірок, без місяця. Коли сам на сам з темрявою, може на цей раз я знайду, тоді розбагатію, хоча я не злодій, я дослідник, може сьогодні пощастить...

Його знайшли ранком наступного дня біля розритого кургану, із посинілими кільцями на шиї.

Сергій Грабар

ХУДОЖНИК

«І я побачив іншого янгола-могутнього, що сховався з неба, одягнений у хмару, і райдуга над головою його, як сонце, і ноги його, як стовпи огню» — слова Апокаліпсиса, слова передчуття, і образи передчуття. Я бачу їх — вони переді мною, тут у цій темряві, вони виразні, відчутні, вони дихають, промовляють до мене, вони заглядають мені у вічі, і я бачу безодню, янгольську безодню.

Та хіба буває безодня янгольською...

Це — ніч, темрява, забуття, це глибина падіння.

Але янгольські крила.

Це — сум, це — відчай, це — задума, це — сльози, як в Апокаліпсису.

Господи...

Що це зі мною? Раптовий спалах — вибух у скроні, і шалене колотання, відстук серця? Що це? Треба заспокоїтись, бо попереджали, що можна залишитись тут назавжди, за цими ґратами, серед брутално-білих стін. Попереджали...

Та хіба вони розуміють, що янгол, спустився з неба, і він переді мною, і я в його очах, в глибинному чорторії, боючись їх розплескати, і вони поглинули мене настільки, що я втоплююсь в них, назавжди. Це як гріхопадіння — янгольсько-божевільне, безмежне і солодке. І втілення твоїх бажань, у цих очах, і світ невідомий, казковий, і я — обранець серед цього розплескоту.

Але про все це тільки собі, і нікому, бо попереджали: з божевільні рідко виходять.

Треба мовчати, робити вигляд, що я нікого не бачу, нікого не чую, що цей янгол з неба, вигадка, його не існує.

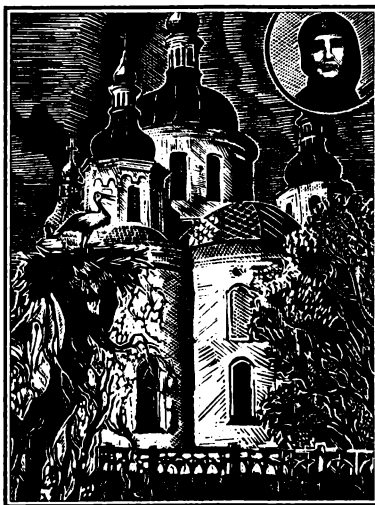
Але хто ж тоді це — з глибинними очима, істота, що зійшла з неба, як в Апокаліпсису, і його очі, що переповнюють.

Він тут, поруч — красивий, неземний, стихійний, ні чоловік, ні жінка — янгол, що прийшов на землю, янгол, що прийшов до мене.

Цього року Михайло Врубель написав одну з найкращих своїх картин — “Демон”.

Сергей Грабар

Київ очима художника

Микола Стратілат. Кирилівська церква.

Із циклу «Герлини історії»

ВИРОК

Щось сьогодні приціл збився. Так дивлюсь: все гаразд, а тільки на мушку – все пливе.

Зранку так. Може в природі щось, а може старію.

Зранку чомусь матір згадав, давно не згадував – і раптом: сьогодні.

День як день, та сама робота, що і завжди: і вчора, і позавчора, і завтра.

“Спецзагін” – ми.

Виконуємо вирок. Розстрілюємо ворогів народу – шпигунів, заколотників, інтелігентів. Нікчемні вони. Вигнані з країни, сюди – на край землі, за Полярне коло. Приречені, і не розуміють, що звідси їм вороття немає. Все чекають, що повернуться. Всім розповідають, що з ними помилка трапилась. Цілий острів помилок. Інтелігенти вшиві.

Ненавиджу – все їм не так, все хочеться переробити, перекроїти.

Начиталися книжок і хочуть світ переінакшити, капіталістам нашу Батьківщину віддати. Ненавиджу! Давив би, душив би своїми руками.

Я би взагалі всі книжки заборонив, лихо від них. Я то їх ніколи не читав, хіба що в дитинстві, матір колись все мені переповідала і заповіді повторювала – не пам’ятаю які, давно було, та і навіщо згадувати – морока тільки.

У спецзагін пішов сам. Коли спитали куди хочу, то тільки сюди – тут моя влада.

Ось і зараз він переді мною – жалюгідний, обірваний, і я захочу, то враз – і немає, а захочу ще хвилину-другу подивлюсь: як прохально будуть блищати його очі, а то і взагалі відведу до бараку, хай порадіє, що не сьогодні.

Я – хазяїн. Кажуть: Бог над всіма. Брехня! Тут володарюю я. От натисну на курок, буде легкий, глухий звук, потім бризне кров, і він впаде на коліна, а потім обличчям вперед – і все. А я залишусь, щоб бути завтра, і післязавтра.

Я буду завжди. Я потрібний, не те, що його книжки.

Тому, що там відкладати. Ось курок, ось мушка, ось приціл, тільки пливе все чомусь, у мороці, і матір.

Мама...

Стільки років не згадував, і щось вона мені переповідає, і інтелігент цей навпроти, в окулярах, кругленьких таких, і очі у нього дитячі, і мама, чому вона знову...

і не можу... на курок, сил немає,

щось надломлюється,

і цей інтелігент, і заповіді, і мама... матуся

шепоче, шепоче...

Синку! Не убий!

Сергей Грабар

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ЦЕРКВИ І ДЕРЖАВИ У ПОГЛЯДАХ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

Стаття видатного українського історика, філософа, політолога та публіциста В'ячеслава Липинського (1882—1931) не тільки повертається своєю творчою спадщиною до пересічного громадянина, але все частіше стає предметом досліджень науковців і громадських діячів. Феномен якщо не актуалізації, то принаймні важливості опрацювання Липинського-філософа полягає, насамперед, у кількох площинах: по-перше, критичному сприйнятті ним українства та його змагань за свою державність, осмислення причин поразки національного відродження 1917 р., а по-друге, у підвалинах самої державницької концепції — «від держави до нації». Так трапилося, що сучасна Україна, отримавши державу, тепер зіткнулася з відсутністю національної монолітності, а почасти й просто полярністю інтересів і прагнень соціальних, національних, регіональних і релігійних груп.

Саме на оцінці В'ячеславом Липинським церковно-релігійного життя України, його протиріч і проблематики хотілося б тут зупинитися докладніше. Він є майже поодиноким особою у період 1917—20-го рр., для якої релігія не була анахронічним набором ритуальних понять і символів, сумновідомим «опіумом для народу». Дехто тут принагідно згадує ім'я Дмитра Донцова, але навіть для ідеолога українського націоналізму релігія була лише поняттям другого плану після ніцшеанського культу сили. Липинський, провівши значну частину життя серед православних, духовно та політично визначаючи себе українцем, так і залишився аж до смерті глибоко віруючим католиком. Цей факт не був тільки даною польському походженню, яке мав В'ячеслав Казимирович, а швидше є відображенням того значення, яке він надавав релігії в житті людини, підкресленням, що віра не може бути об'єктом спекуляції. За його словами, під релігією він розумів: «... всяку — виразною догмою окреслену, певним ритуалом виявлену і окремою духовною організацією репрезентовану — громадську віру у вищі сили, послух яким і виконання їх законів єсть потребою і обов'язком людей, що до даної релігії належать». Окрім спеціально присвяченої цій темі книжки за назвою «Релігія і церква в історії України», релігійні питання знаходять своє відображення й на сторінках інших творів філософа, так, зокрема, в його фундаментальних «Листах до братів-хліборобів.»

Характерно, що, попри своє римо-католицьке віросповідання, Липинський як теоретик громадсько-політичного життя та суспільного розвитку не дозволяє собі бути суб'єктивним при оцінці конфесійних стосунків. Варто навести хоча б один уривок з доволі

цікавого документа — «Нарису програми Української демократичної хліборобської партії», написаного В'ячеславом Липинським ще 1917 р.. У розділі «Лад на Україні» йдеться, що партія домагатиметься: «Повного забезпечення свободи віри, причому поміж рівними по своїх правах всіма віросповіданнями України перше місце мусить належати церкві православної, яка повинна мати соборний устрій і повинна бути автокефальна, незалежна від всяких чужесторонніх політичних впливів і від держави в своїм внутрішнім ладу.» Далі Липинський наголошує, що автономними в межах своїх канонічних прав мусять бути в Україні й греко-католицька та римо-католицька церкви. Цікавим з точки зору сьогодення є те, що автор програми пропонував останню церкву розділити на дві частини — українську та польську.

З часом Липинський дещо коригував свої погляди на необмежену автокефалію, але потреба міцної сильної церкви, що зможе стати на заваді розвитку «моральної і соціальної анархії», залишилася назавжди. В. Липинський вважав, що своє завдання релігія зможе виконати лише тоді, коли буде повністю відмежована від влади світської, матеріальної. Він навіть визначив кілька основних умов, які можуть зміцнити православну церкву: 1. релігійне виховання, 2. освіта, 3. дисципліна організації, 4. уміння обходитися без залежності од влади світської і політичної підтримки цієї влади.

Липинський стосунки між Православною Церквою та незалежною державою бачить лише як партнерські. Для нього це є наріжним каменем, від якого випливає інша формула: кесарю кесарево, а Богові — Боже. Він підіймає стародавню християнську заповідь на нову височінь; потреба для кожної особистості розмежовувати державу і церкву є першочерговою. У громадському контексті це звучить так: хочеш займатися політикою, світською діяльністю, йди в державні органи, а духовне життя найбільше повинно бути зосереджене саме в Церкві. Міцна церква, сильна духом мусить бути «осередком напруження волі національної і розпалити в нації містицизм релігійний, з його ідеалізмом, любов'ю, посвятою і дисципліною». Саме від того, чи дасть вона «лад і порядок громадським думкам і хотінням національним і своїм авторитетом духовним морально примусить майбутніх наших матеріально сильних державних творців прийняти ці думки та хотіння, матеріальну владу, а разом з тим дасть їх владі державний моральний авторитет серед мас, — залежить в першій мірі будуччина як нашої культури української, так і будуччина нашої держави.»

Наведена теза є досить органічною для світогляду В'ячеслава Липинського, саме тому вона неодноразово з'являється в творчості політолога у різних варіаціях. В одному з приватних листів до Осипа Назарука він радить «не вчити єпископів, що вони мають робити». Доволі гостро автор знаменитих «Листів» критикує не лише клерикалізм (тобто світську владу церковної інтелігенції), який, за його переконанням, на українському ґрунті є згубним

фактором життя як церкви, так і держави, але й виступає проти плакатної, показної «українізації» церкви. Він не звертає уваги на те, у кого з двох українських патріархів блакитніший кукіль і у назві якої церкви зайвий раз повторюється, немов магічне заклинання, прикметник «автокефальна». Важливішим є дух, організованість церкви, високий рівень освіти духовенства, справжня відданість християнським ідеалам, наявність монастирів і організація чернечого життя церкви. На потребі останнього для православної церкви Липинський особливо наголошував як на організаційно-цементуючих засадах церковного устрою. Хіба це не перегук із настановами святих отців Православної Церкви?

Пишучи про тогочасні реалії релігійного життя, дослідник не міг обминути міжконфесійних стосунків в Україні, адже сучасні протиріччя між православними, уніатами та католиками вже закладалися саме тоді. Опинившись на еміграції, дехто з представників розгромленої більшовиками національної еліти під час аналізу причин поразки доходили до заперечення православ'я як ніби промосковського за своєю суттю і шукали український релігійний ідеал лише в уніатстві чи католицизмі. (Такі тенденції неважко помітити і сьогодні, особливо в становищі занадто свідомих націонал-патріотів). У листі до вже згаданого Осипа Назарука, який був католиком і відстоював перевагу греко-католицької церкви, Липинський зазначав: « Можна бути щирим католиком, і я ним є, але з цього не виходить, щоб цькувати православ'я і копати найнебезпечнішу прірву між українцями — прірву релігійну.» Більше того, він відстоював ідею зближення трьох українських конфесій, наголошував на потребі гармонізації стосунків між ними. За Липинським до цього є лише один шлях — взаємна любов і молитва: «На цьому шляху нашої любові, — писав він, — до даної нам од Бога нашої релігійної та культурної різнорідності і на постійній гармонізації її в українських формах, політичних і національних, лежить вся наша минувшина і будуччина як українців: не як російської чи польської провінціальної відміни, а як окремої — посідаючої свою ціль, свою «рацію існування» — нації...»

Українське православ'я філософу-консерваторові вбачається об'єднаним. Тут і полягає одна з найбільш цікавих ідей Вячеслава Липинського, пов'язана з утворенням Київського патріархату. Досліджуючи тодішній стан світового православ'я, особливо з огляду на занепад Вселенського патріархату під тиском турецької влади, він вважає за доцільне утворення нового центру православ'я, який би об'єднав кілька церков. Ним може стати спільний для української, російської та білоруської церков патріарх. «Було б при тім, — підкреслює Вячеслав Липинський, — великою честю для України, коли б, йдучи за споконвічною традицією, цей спільний для нашого Сходу патріарший стіл був там, де хрестилась Русь, тобто в Києві, і коли б тим самим він був ближче до Царгороду і до

візантійських коренів православ'я.» Значимо, що ця ідея Київського патріархату з'явилася в кризові часи для російського православ'я. Воно, притиснуте п'ятою більшовизму, захлиналися від появи обновленської «живої» церкви.

Важливою умовою існування східнослов'янського патріарха є його незалежність від влади світської. Ця умова унеможлиблює трактування вже нинішньої Московської патріархії як духовного центру для трьох православних народів. Адже російська історія яскраво засвідчує, наскільки залежною протягом віків була православна церква в Росії. Для ілюстрації традицій цезарепапізму в цій державі достатньо лише згадати вислів московського князя Василя Васильовича про те, що «хто нам буде любим, той буде митрополитом в усій Русі». Розуміючи небезпеку використання авторитету патріарха у політичних, імперіальних інтересах, Липинський застерігав: «Але коли б цей патріарх показався сам залежним од якоїсь влади світської, державної, ворожої до політичних змагань української нації, то, розуміється, залежність української церкви од такого патріарха (чи Синоду) могла б стати джерелом дуже небезпечних і руйнуючих конфліктів між українською владою світською і, залежною од такого патріарха, українською владою духовною.»

Зараз в Україні репрезентантом залежної од світської влади, «ворожої до змагань української нації», є УПЦ Московського патріархату. Дивними, якщо не просто облудливими, видаються спроби деяких міфотворців нав'язати українцям думку про те, що панування Московської патріархії в Україні якраз і є тим ніби близьким до концепції В. Липинського образом єдиного, незалежного від державної влади суто духовного центру для всього східного слов'янства. Того, що УПЦ МП є складовою частиною (і не лише духовно, а й організаційно) Російської православної церкви, особливо доводити не варто, бо це засвідчує хоча б статут цієї конфесії, а от політизація Московської патріархії останнім часом з дивовижною швидкістю прогресує. Цьому значною мірою (звичайно, як один із факторів) сприяє патерналістська позиція російської держави, що фактично робить РПЦ буфером російських державних інтересів у зовнішній політиці. Доходить просто до втручання у внутрішньоукраїнські державні справи. Особливо добре це проілюструвало «Визначення Архерейського Собору РПЦ «Про взаємостосунки між державою та світським суспільством», де в шостому пункті керівництво російської церкви відзначило напруження в стосунках між УПЦ МП і «деякими представниками українських державних структур» як, зрозуміло, негативний для інтересів МП фактор.

Навряд чи В'ячеслав Липинський бажав бачити патріарший престол на півночі та ще й з претензіями на право визначати українську релігійну політику. Більше того, у таких питаннях він швидше був готовий посилатися на історичний досвід (хоч і

напівжартома) великого литовського князя Свидригайла, який наказав спалити київського митрополита Герасима (1435) за підозрою у зносінах з московським князем Васи́лієм.

Підсумовуючи, варто ще раз наголосити на особистій та суспільній релігійності ідеолога консервативного монархізму В'ячеслава Липинського. В його уявленні межу людської волі завжди визначає воля Божа, а саме через віру історіософ убачає можливість об'єднання різних суспільних груп, класів, прошарків. Церква та Держава повинні бути сильними, а стосунки між ними партнерсько-збалансовані. Також варто зауважити, що він не був принциповим противником української автокефалії, як дехто намагається його таким представити. Специфіка позиції Липинського з цього питання насамперед пов'язана з його критичною оцінкою національних рис українців, їх менталітету. Він відзначав нашу історичну схильність, якщо не до анархії, то демократії та наголошував на потребі додаткових дисциплінуючих важелів.

Нині нам, можливо, варто було б пильніше придивитися до накресленої ще в далекому 1923 р. В. К. Липинським ідеї Київського патріархату як не тільки суто українського релігійного об'єднання, але такого, що виходить за ці межі, — як одного з центрів світового православ'я, а можливо, навіть християнства. Нині ці завдання намагається виконувати донька нашої церкви Московська патріархія. За зовнішнім блиском і могутністю, опертих на державний протекціоналізм, ховається неминучий духовний занепад (до речі, природний для Липинського в «одержавленій» церкві). Про це все частіше говорять навіть російські дослідники. За таких умов роль справжнього нового православного центру мусить і повинний, нарешті, зайняти Київ. Таким чином, започаткований ще рівноапостольним князем Володимиром, підтриманий святительською величчю митрополита Петра Могили історичний прогрес, утвердження ролі українського православ'я в світі отримає своє логічне продовження у вигляді Київського патріархату. А це можливо лише за умов великого внутрішнього підйому. З точки зору Липинського, він далеко не обмежується «часто дуже матеріальною за своїми тенденціями українізацією». Це швидше комплекс загальних ознак, пов'язаних з пробудженням Київського православ'я. Отож релігійний підйом, як вважав В'ячеслав Липинський, принесе «безмірно великі плоди для України, коли викличуть його люди, які українцями будуть не стільки по своїх матеріальних тенденціях, скільки по своїй внутрішній силі ідейній, духовній...»

Юрій Дорошенко

УКРАЇНА ОЧИМА ДИПЛОМАТІВ

З кожним наступним роком в незалежній Україні більшає кількість посольств, консульств та міжнародних організацій, порівняних до них, які прибули в нашу державу не на один день, а надовго. Це відчувається в усьому. І в тому, що приміщення для дипломатичних місій вони підшукують вже з більшою примхливістю та ретельністю, що відносини з державними, громадськими, приватними організаціями, фірмами та особами вони будують відповідальніше.

Скажімо так, пройшов час ейфорії перших років здобуття Незалежності, і настав час збереження Незалежності, востання цього, для деякого незвичного поняття, в нашу свідомість і в свідомість наших партнерів.

Але, говорячи про Україну, треба ще і ще раз пам'ятати — наша держава на політичній карті світу країна водночас нова і давня. Ми не є утворенням з нічого, на пустому місці, це не «Tabula rasa», як дехто намагається представити.

Країна з багатовіковими традиціями, прадавнім культурним корінням, усталеними звичаями, винятковою за співучістю мовою — все це надале України особливого значення серед світових держав.

Неприхована зацікавленість дипломатами нашою історією, нашими святинями ще раз підкреслює надзвичайне положення української культури. Те, що у нас є що показати, ні у кого не викликає сумнівів. Це відбувається наче само по собі. Інколи ми не замислюємось, що далеко не кожна держава, може похвалитись мозаїками та фресками XI—XII ст. в такому обсязі, як вони представлені в Софіївському соборі або Кирилівській церкві, цілим сонмом святих нетлінних останків в підземних лабіринтах Києво-Печерського монастиря.

Взагалі, Київ — столиця незалежної України, місто не просто з усталеними традиціями світового християнського полонництва, це один з найбільших центрів духовності на сході Європи. Місто — освячене апостольським промислом, пророковане Андрієвим словом, спричинене багатовіковою дохристиянською культурою, місто храмів і монастирів. Це своєрідний згусток пізнання внутрішнього енергетичного коду нації.

Можна сперечатись про те, яке місто кому ближче по духу. Звичайно, місце народження для кожної людини освячене ореолом особливості, інакше бути їй не може, інакше людина втрачає свій виток, і блукає по світу, наче Агасфер, не знаходячи спокою.

Але Київ залишається для всіх неперевршеним джерелом духовної спадковості наших людей.

Не любити Київ неможливо. І місто, відчуваючи любов людей до нього перевертіюється. Вже виграє золотавими банями сплюндрований, знищений нанівець в 30-ті рр. XX ст. Михайлівський Золотоверхий монастир, вже постала з руїн оспівана в «Слові о полку Ігоревім» церква Богородиці Пирогощії. А попереду нові відтворення.

Україна багато страждала, багато горювала, але завжди залишалась веселою, квітучою, яскравою.

Ви ніколи не задумувались, чому наші святині не несуть смутку, а тільки радість, чому іноземці, а, зокрема, дипломати — постійно тяжіють до пізнання нашого історичного минулого.

Освідчені люди, а дипломати саме такими й є, вони інтуїтивно відчують можливість внутрішнього духовного збагачення в нашій країні, на нашій землі.

Тому ми можемо зустрітись з представниками іноземних місій і в Херсонесі, і в Житомирі, і в Бахчисараї, і в Чернігові, і в Чернівцях, і в Полтаві.

Постійно відчуючи цікавість до наших святинь, нашої духовної спадщини, ми розповідаємо, представляємо, репрезентуємо Українські Пропілеї.

Святині нашої Вітчизни вагомі і різноманітні. Куди не поїдеш, майже скрізь серед розораних ланів височать давні праісторичні могили-кургани — ці таємниці минулого.

Що там всередині? Інколи археологи приносять світові надзвичайні знахідки, такі як Пектораль із Товстої Могили, світовий шедевр скіфської культури.

У наших золотих скарбницях — музеях віддзеркалюється культура Сходу і Заходу.

Але ж це все створювалось на наших землях, ці люди жили і творили тут, на цій території, що носить назву — Україна. Помирали і передавали із покоління в покоління свою майстерність, свою глибоку самобутню культуру.

Ми раптом усвідомлюємо, що маємо один з найкращих в світі Музеїв космонавтики, а Сергій Корольов народився в Житомирі, що Оноре де Бальзак вінчався в Бердичеві, а Меджибіж та Умань — центри світового хасидизму.

Ми відкриваємо для себе «Софіївку» і захоплено розповідаємо про унікальні археологічні знахідки XV—XIV ст. до н.е. на Вінничині.

І всюди, по всій території нашої держави — культові споруди — православні, римокатолицькі, грекатолицькі, іудейські.

Їх безліч, їх розмаїття. І це, як правило, витончені шедеври — храми освяченої духовності. Зважте, це при постійних руйнуваннях.

Ідеологія XX ст. — ідеологія руйнування, ідеологія нових цінностей. Але все плинне. І маємо сьогодні відродження святинь в всій Україні.

Представники дипломатичного корпусу люблять подорожувати. Перших осіб, котрих іменують Надзвичайними і Повноважними Послами і які представляють свою державу у нас в Україні, цікавить широкий спектр питань.

І для того, щоб бути гідним представником, вони у постійному пізнанні, постійному пошуку джерел духовності.

Чи подобається іноземним посланникам Україна?

У більшості своїй — так. Дехто по-хлоп'ячому закохується в неї на все життя. І коли після закінчення терміну перебування вдається знову приїхати в Україну, треба бачити їхні обличчя, сповнені радості і вдячності долі, що, знову подарувала їм можливість зустрітись з неймовірною красою, в якій нам даровано жити, в якій наше коріння, в якій наша любов, в державі, що називається Україна.

Павло Кривонос,

*генеральний директор Генеральної дирекції
по обслуговуванню іноземних представництв.*

ГЕТЬМАН ПЕТРО КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ

Початок XVII ст. став переломним етапом в історії українського козацтва. Повернення реєстрових прав і привілеїв за участь у реалізації зовнішньополітичних планів уряду Речі Посполитої, сприяло чисельному зростанню українського лицарства та піднесенню його міжнародного авторитету. Козаки здійснювали безприкладні за сміливістю та розмахом походи у володіння Османської імперії. Водночас вони дедалі активніше почали боротися за відродження православ'я в Україні.

Серед славних запорозьких ватажків помітно вирізняється фігура гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Рік його народження достеменно невідомий, хоча дослідники відносять цю подію до другої половини 70-х років XVI ст. Окремі біографічні дані знаходимо у «Віршах на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного», написаних ректором Київської братської школи Касіяном Саковичем¹.

Вихідець з православної шляхетської родини села Кульчиці, що на Самбірщині, Сагайдачний у 80—90-х роках здобув освіту в Острозькій школі, яка відповідала тогочасному вищому навчальному закладу. До викладання залучалися найкращі вчителі. Острозька академія давала своїм вихованцям не лише ґрунтовні знання, але й відкривала перед ними широкі обрії для подальшої кар'єри. Прогресивні традиції школи справили благотворний вплив на формування світогляду і вибір життєвого шляху молодого шляхтича.

Однак цивільна служба не припала до душі талановитому юнаку і він віддав перевагу лицарському ремеслу. Маючи неабиякі організаторські здібності і вольовий характер, Петро Сагайдачний досить швидко здобув на Запорозжжі авторитет, беручи участь у військових експедиціях січовиків. Козаки обирають його кошовим отаманом, а згодом Петро Сагайдачний вступає на державну службу до Війська Запорозького, де між 1610 і 1613 рр. стає старшим реєстру. Під проводом Петра Сагайдачного запорожці здійснювали успішні морські походи на турецькі фортеці Кафу, Ізмаїл, Кілію, Синоп, Трапезунд і навіть робили спроби «обкурити мушкетним димом самий Царгород». У 1616 р. козаки, спустившись на «чайках» по Дніпру, зненацька напали на Кафу, центр невільницького ринку в Криму, де продавалися татарами в рабство тисячі українців, полонених під час грабіжницьких набігів ординців. У жорстокій битві запорожці знищили 14-тисячний турецький гарнізон і визволили багатьох бранців.

Життя і діяльність видатного козацького ватажка припадає на період активізації в Україні руху проти соціального і національно-

го гноблення. Річ Посполита намагалася придушити його за допомогою реєстрового війська, яке тривалий час очолював Петро Сагайдачний. В умовах соціального напруження гетьман проявив неабиякі дипломатичні здібності під час Вільшанської (1617) та Роставицької (1619) комісій — угод між реєстровим козацтвом і коронним гетьманом Станіславом Жолкевським. Польський полководець Якуб Собеський зазначав: «Завжди вірний королю і Речі Посполитій, він був суворим у справі придушення козацьких своєвільств, нерідко навіть не задумуючись карав смертю за найменші провини; свої недолюблювали його і за це неодноразово вже волею більшості він ледве не був позбавлений верховного керівництва Запорозьким Військом». Ревний послідовник православної віри, він був зятим ворогом тих, хто переходив у лоно римської церкви; все це давало привід його противникам до самої його смерті підозрювати його у прихильності до Речі Посполитої»². Мешкання реєстровців обмежувалося королівщинами, а місце служби — Запорожжям. Водночас успіхами у військових справах Петро Сагайдачний дав відчутти властям силу козацтва і його необхідність для держави.

Прагнення добитися прихильності Сигізмунда III для поліпшення становища православних в Україні стало визначальним у рішенні Петра Сагайдачного вирушити в експедицію до Московії восени 1618 р. на допомогу королеви Владиславу. Останній з незначним коронним загоном у пошуках царської корони зав'яз поблизу Москви, а в уряді Речі Посполитої, як завжди, не вистачало коштів для спорядження великого військового контингенту. Тому залишалася одна надія на майже дармове Військо Запорозьке.

Документальних свідчень про участь козаків у московському поході існує небагато, однак вони дають уявлення про тактику воєнних операцій українського гетьмана. На чолі 20-тисячного загону козаків Петро Сагайдачний оволодів Путивлем, Лівнами, Єльцем і розгромив царське військо під Серпуховом. Опанована ним під час походів до Криму сувора наука дозволила ефективно застосовувати активну наступальну тактику з елементами раптового удару по противнику. На військовій раді було прийняте рішення розпочати облогу Москви в ніч перед святом Покрови. Проте, незважаючи на ретельну підготовку, штурм не вдався. Висадивши в повітря Остроженську браму, запорожці зустріли запеклий опір. В одному з російських літописів говориться, що під час штурму Кремля «тех литовских людей от города отбиша, гетман же отыде прочь и стал опять в таборах»³. Найвірогіднішою причиною зняття облоги видаються суто тактичні міркування гетьмана, оскільки здобуття московської столиці не входило в його плани.

Переговори між Владиславом і царськими посланцями завершилися підписанням Деулінського перемир'я 1 грудня 1618 р. терміном на 14,5 року, згідно з яким королеви відмовився від мос-

ковського престолу, а до складу Речі Посполитої відійшли Брянщина, Смоленська земля та Чернігово-Сіверщина.

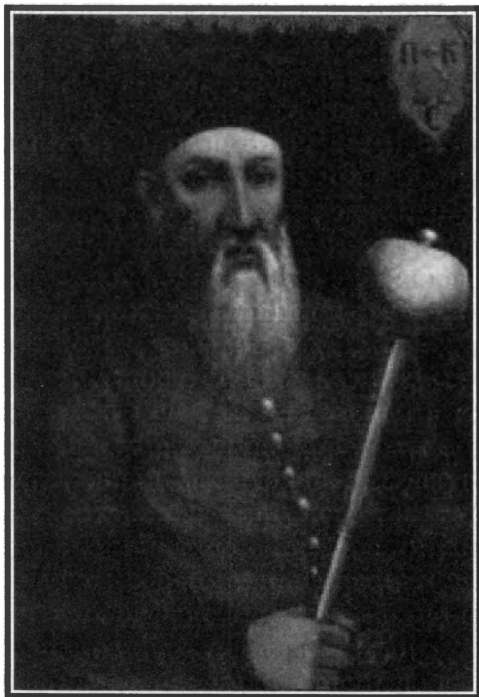
Переважна більшість учасників московського походу повернулася в Україну. Лише полк, очолюваний Жданом Коншею, відділившись від Сагайдачного, перейшов на царську службу. Такий крок не міг бути здійсненим без відома гетьмана. Проте, останній, очевидно, не мав зацікавленості в розриві зв'язків з царським урядом.

Це підтверджується й тим, що вже через рік Петро Конашевич-Сагайдачний спорядив до Москви своє посольство на чолі з Петром Одинцем з листом до царя Олексія Михайловича. Від імені Війська Запорозького гетьман писав: «Паметаючи то, как предки их прежним великим государем царем и великим князем российским повинность всякую чинили и за свои службы царское милостивое жалование имели, так же они царскому величеству служить готовы против всяких его царского величества неприятелей»⁴.

Одержати аудієнцію в царя послам не вдалося, але їх з честю прийняли в Посольському приказі й видали грошову винагороду. Відмова від задоволення прохання козаків зумовлювалася статтями Деулінського перемир'я.

Король Речі Посполитої Сигізмунд III не дотримав слова, даного Петру Сагайдачному перед московським походом щодо надання свободи православ'ю в Україні. Тому гетьман, діставши повідомлення про від'їзд з Москви єрусалимського патріарха Феофана, вирушив до кордону на його зустріч. Від Густинського монастиря почесний козацький почет супроводжував патріарха аж до Києва, де він зупинився на території Київського Богоявленського монастиря.

Перебування в Києві православного патріарха мало вплив на суспільно-політичне життя міста. Депутація від місцевого духовенства та київського братства звернулася до Феофана з проханням висвятити православних владик. Серед тих, хто переконував патріарха в необхідності такого дійства, був і Петро Конашевич-Сагайдачний. За легендою, саме йому належать слова звертання до Феофана: «Не був би ти патріархом, не був би ти пастирем добрим, не був би ти Христовим і апостольським намісником, якби превелебність твоя

Петро Конашевич-Сагайдачний

народові руському митрополита й єпископів не посвятив і не заставив, заставши нас тут переслідуваних і без пастирів»⁵.

Побоюючись репресивних заходів з боку католицьких кіл шляхетської Речі Посполитої, а також можливих ускладнень для патріархату східної церкви, Феофан не поспішав приставати на пропозицію українського духовенства. Проте аргументація останніх виявилася переконливою. У жовтні 1620 р. патріарх висвятив Йова Борецького на митрополита київського і галицького, а також шістьох єпископів.

Участью у відновленні православної ієрархії Сагайдачний ризикував накликати на себе гнів з боку уряду Речі Посполитої. Водночас він добре орієнтувався у ситуації, усвідомлюючи можливості суспільно-політичних сил, на які він спирався, а також загрозу кровопролитної війни із султанською Туреччиною. Зрештою розгром польсько-шляхетського війська на Цецорських полях, що в Молдові, поставив Річ Посполиту перед необхідністю пошуку нових військових контингентів. Як це траплялося і раніше, основним резервом могло стати лише Військо Запорозьке, старшим якого був Петро Конашевич-Сагайдачний.

Сигізмунд III для прихилення козаків до оборони держави вирішив скористатися посередництвом ерусалимського патріарха, направивши до нього свого секретаря Б.Обалковського. Очевидно, він добре справився із завданням, оскільки невдовзі Феофан надіслав листа до козаків із закликом спільно з поляками дати відсіч турецьким загарбникам. У червні 1621 р. в урочищі Суха Діброва на Київщині зібралася козацька рада, на якій вирішувалося питання спільних дій козаків і коронного війська. Окрім десятків тисяч козаків на раду прибули представники православного духовенства, митрополит Йов Борецький та півсотні ченців. Королівські посланці від імені уряду пообіцяли козакам платню за участь у поході, а також поступки в релігійному питанні. Тому серед козаків дедалі частіше почали луhati заклики до боротьби з «бусурманами». У підсумку рада прийняла рішення виступити проти армії Османа II. Там же було проведено обрання полковників, осавулів, сотників, отаманів. На гетьманство запорожці висунули кандидатуру Якова Бородавки, підтриману більшістю. Інтереси козаків перед королівським престолом випало відстоювати досвідченому Петру Конашевичу-Сагайдачному, який користувався довір'ям польського уряду. Разом із Сагайдачним до Варшави вирушив і єпископ Єзикііл Курцевич.

Виконуючи волю ради, гетьман Яків Бородавка повів з Подніпров'я козацьке військо чисельністю близько 40 тисяч до Хотинської фортеці на з'єднання з польськими силами. Тим часом козацьке посольство, очолюване Петром Сагайдачним, прибуло до Варшави і отримало аудієнцію короля Сигізмунда III. Козацький ватажок наполягав на задоволенні ряду вимог: збільшенні чисельності реєстрового війська, офіційного визнання польським урядом

акта відновлення православної ієрархії в Україні. Особливу наполегливість він виявив щодо конфесійного питання, яке непокоїло не тільки козаків, а й найширші маси тогочасного українського суспільства. Водночас Петро Сагайдачний проводив гнучку політичну лінію, знаходячи підтримку серед впливових польських сенаторів і навіть вищих чинів католицького духовенства, готових іти на поступки «схизматикам» заради залучення Війська Запорозького до відбиття турецької агресії. Католицький єпископ Франческо Чіріолі, зокрема писав: «Серед католиків, у тому числі й церковників, не бракує впливових осіб, які покровительствують (козакам. — В.Щ.) з огляду на теперішню загрозу війни з турками. А згаданий Сагайдачний відкрито заявляє, що королівство не одержить ні найменшої допомоги від жодного козака і від більшої частини схизматиків, якщо ці їхні вимоги не будуть вислухані. З другого боку, багато з цих сеньйорів не тільки вважає, що було б величезною шкодою втратити допомогу козаків, військо яких вихваляють як боєздатне і краще організоване, ніж те, яке очолює коронний гетьман, але й підкреслюють небезпеку, що ці козаки не будуть битися проти турків, і тому говорять, що в даний момент необхідно піти на поступки козакам, так, щоб вони залишилися вдоволені»⁶.

У польський табір під Хотин Петро Конашевич-Сагайдачний прибув незадовго перд початком генеральної битви з армією Османа II. Під час зустрічі з головнокомандуючим польською армією гетьманом Великого князівства Литовського Карлом Ходкевичем були обговорені деталі майбутнього бою. В той же час у козацькому таборі запорожці проявляли невдоволення гетьмануванням Якова Бородавки, який припустився помилок у керівництві військом. На нього покладалася вина за невдачі окремих загонів у боях з турецько-татарськими силами та за нерозпорядливість командувача у забезпеченні їх провіантом.

Поява в козацькому таборі Петра Конашевича-Сагайдачного збіглася із бродінням умів козацького товариства, що відіграло фатальну роль у долі гетьмана Якова Бородавки. На козацькій раді Сагайдачний розповів про результати поїздки до Варшави і обіцянки польського уряду для козаків. Тут же прозвучали вигуки про обрання його гетьманом, а згодом і передана булава як символ влади. Існують різні версії щодо відставки Бородавки, аж до вкрай радикальної, згідно з якою його вбили на раді. Однак запис у пом'янику Петра Сагайдачного імені «Якова гетьмана» заперечує цю тезу. Принаймні відомо, що відсторонення Бородавки від влади над козаками прихильно було зустрінуте у польській столиці.

Отримавши гетьманську булаву, Петро Сагайдачний спрямував усю енергію на вирішення головного бойового завдання. Насамперед він спробував об'єднатися з польською армією, що було непросто, оскільки цього намагався не допустити Осман II. За його наказом відбірні турецькі сили цілодобово насідали на козаць-

кий табір. Більше тижня з боями козаки пробивалися до Карла Хоткевича, уникаючи оточення та затяжних позиційних боїв. За милю від Хотинської фортеці вони розбили табір. Козацьке укріплення стало першим об'єктом штурму основних сил турків у Хотинській битві. Запорозька артилерія і піхота не тільки успішно відбили ворожий наступ, але й забезпечили контратаку кінноті. Запекла битва припинилася лише із настанням темряви.

Втративши надію на швидку перемогу, турки почали тривалу облогу польсько-козацьких сил. Протягом кількох тижнів точилися кровопролитні баталії під Хотином. Козаки несподівано вривалися у ворожий табір, знищували живу силу противника, захоплювали зброю і провіант. Так, після вилазки в ніч на 9 вересня у розташуванні турецьких військ розпочалася справжня паніка. Польський полководець Ян Собеський писав: «Після несподіваного вторгнення запорожців у табір Османа турками оволоділа паніка: люди всіх звань і станів були у великій тривозі; сам Осман, який нещодавно думав, що немає нікого в світі могутнішого за нього, тепер на власні очі побачив усю хиткість свого становища, і колишня пихатість змінилася жіночими скаргами, коли він переконався у безпідставності своїх сподівань»⁷.

Вирішальну роль у перемозі над турецькими силами під Хотином відіграли українські козаки. Їх воєнна тактика, бойовий вишкіл, відчайдушна хоробрість стали для султанської Туреччини непоборною перешкодою. Під стінами Хотинської фортеці всіма гранями засяяв військовий талант гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Він продемонстрував блискуче тактичне мислення, нетрадиційні методи організації оборонних та наступальних операцій в умовах боротьби з чисельно переважаючими силами противника.

Бій під Хотином став останнім на багатому ратними подвигами життєвому шляху П. Сагайдачного. Тяжко поранений в одному з боїв, гетьман був перевезений на лікування до Києва. Не маючи ніякої надії на одужання, він все ж не усунувся від участі в суспільно-політичному житті. Серед невідкладних завдань він вважав за необхідне домогтися визнання королівським урядом православної церковної ієрархії в Україні. З цією метою до Варшави виїхало спеціальне козацьке посольство, яке клопотало про знищення унії та «заспокоєння православних». Одночасно гетьман написав листа Сигізмунду III, в якому висловлював тривогу з приводу утисків козацтва місцевою адміністрацією: «Покорне и слезне прошу, дабы тое козакам творимое бедствие и озлобление прывысоким и грозным вашого найяснейшого величества мандатом было запрещено и ускромлено. Особливе унея, за милостивым вашого найяснейшого королевского величества позволением, теперь на Руси через святейшого патриарха иерусалимского Феофана знесенная, абы впредь в той же Руси никогда не отновлялася и своих рогов не возносила»⁸.

За кілька днів до смерті у присутності київського митрополита Йова Борецького і свого наступника на посаді Олефіра Голуба Петро Конашевич-Сагайдачний склав заповіт, у якому відписав своє майно на благодійні цілі. Півтори тисячі злотих заповідалося «на школу братства Львовского, на науку и на цвиченье бакалавров учоных... на школу албо рачей на дидаскалов, за чимбы в школе той Братской (київській. — В.Щ.) всюдне непрерыване наука тривати могла, вечными и потомными часы не нищала, ани уставала»⁹. Похований Сагайдачний був поблизу Богоявленської церкви Київського братства. Під час похорону спудей братської школи декламували вірші Касіяна Саковича, в яких прославляли козацького гетьмана, оспівували його заслуги у боротьбі проти султанської Туреччини, віддавали належне турботам Петра Сагайдачного про розвиток освіти в Україні, підтримці православної церкви.

Оцінюючи життєвий шлях козацького гетьмана, слід зауважити, що він був прагматичним політиком і визначним полководцем. Разом з тим його діяльність на ниві утвердження статусу українського козацтва, підтримки православ'я та культури дозволяє зробити висновок про великий внесок Петра Конашевича-Сагайдачного у розвиток національно-визвольного руху в Україні першої половини XVII ст.

-
- ¹ Сакович К. Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного//Українські гуманісти епохи Відродження. — К., 1995. — Ч.2. — С.231–249.
 - ² Pamietnik wojny Chocimskiej. — Petersburg, 1854. — S.44.
 - ³ Максимович М. Сказание о гетмане Петре Сагайдачном //Собр.соч. — К., 1878. — Т.1. — С.362.
 - ⁴ Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы. — М., 1954. — Т.1. — С.3.
 - ⁵ Борецький І. Протестація//Пам'ятки братських шкіл на Україні. — К.,1988. — С.319–320.
 - ⁶ Плохий С.Н. Папство и Украина. Политика римской курии на украинских землях в XVI–XVII вв. — К., 1989. — С.74.
 - ⁷ Pamietnik wojny Chocimskiej. — S.58.
 - ⁸ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — СПб, 1848. — Т.2. — С.73.
 - ⁹ Максимович М. Сказание о гетмане Петре Сагайдачном. — С.378.

*Віталій Щербак,
доктор історичних наук.*

ДЕСЯТЬ РОКІВ НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ АТЕСТАЦІЇ НАУКОВИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

25 лютого цього року минає десять років як Президент України підписав указ, який створив правові основи для формування національної системи атестації наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. А вже 1 вересня 1992 р. реально почав функціонувати центральний державний орган виконавчої влади Вища атестаційна комісія України, яка покликана реалізувати державну політику в галузі атестації наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Завданням новоствореної структури виконавчої влади відповідно до Положення про Вищу атестаційну комісію України та Порядку про присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань стало узагальнення практики застосування законодавства України в галузі атестації науково-педагогічних кадрів, вироблення пропозицій щодо його вдосконалення та винесення їх на розгляд уряду. Основна функція Вищої атестаційної комісії полягала в участі у формуванні та реалізації державної політики в галузі розвитку науки і техніки, наукового, кадрового потенціалу України з урахуванням сучасного рівня науково-технічного прогресу, керівництво роботою з підготовки та атестації наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, визначення вимог до дисертацій та осіб, які претендують на здобуття наукового ступеня чи вченого звання. Ключовим серед цих положень є формування мережі спеціалізованих учених рад для захисту докторських та кандидатських дисертацій у провідних вищих навчальних закладах III—IV рівня акредитації, академічних та науково-дослідних інститутах, науково-виробничих об'єднаннях добре відомих в Україні своїми науковими школами з тієї чи іншої галузі науки та проведення періодичної їх атестації. Сьогодні в Україні діє 617 спеціалізованих учених рад з двадцяти п'яти галузей науки, з них 447 докторські і 170 кандидатські.

Важливим напрямком діяльності атестаційних органів є визначення перспективних галузей і спеціальностей наукових досліджень, за якими діє аспірантура та докторантура, інститут прикріплених здобувачів, готуються та захищаються дисертації. За минулі роки відбулось кардинальне оновлення переліку спеціальностей з технічних, економічних, історичних, філософських, юридичних, педагогічних, соціологічних наук, введена підгалузь дослідження з національної безпеки та дві абсолютно нові галузі науки — державне управління та фізичне виховання і спорт. Тільки в галузях суспільних та гуманітарних наук затверджено понад 30 нових

спеціальностей, які відкрили нові перспективи наукових досліджень та підготовки дисертацій з проблем розбудови в Україні демократичної, правової, соціальної держави, всіх аспектів функціонування громадянського суспільства, проведення ринкових перетворень та розвитку культури і духовної сфери.

Переконливим досягненням нашої держави за минулі роки є те, що вперше було подолано проблему атестації науковців за існуючим переліком спеціальностей на власних спеціалізованих вчених радах. До 1992 р. наші здобувачі через відсутність спеціалізованих вчених рад в Україні з багатьох спеціальностей і навіть окремих галузей наук змушені були їхати захищати свої дисертації до Москви, чи колишнього Ленінграду, які в межах СРСР мали монополію на створення спеціалізованих вчених рад. Іншою причиною відсутності спецрад в Україні був брак критичної кількості фахівців з науковими ступенями, зокрема докторів наук з дефіцитних галузей.

Значущим напрямком діяльності державної системи атестацій наукових кадрів вищої кваліфікації є визначення пріоритетних напрямків та актуальної тематики дисертаційних досліджень з урахуванням потреб розвитку народного господарства, науки та суспільства в цілому. В зв'язку з цим експертним радам ВАК України, а їх сьогодні існує більше 60 з усіх галузей наук, доводиться періодично переглядати і оновлювати приблизну тематику дисертаційних досліджень, яка разом з відповідними рекомендаціями надходить до наукових та науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів, в яких діє аспірантура та докторантура, функціонують спеціалізовані вчені ради.

Важливим і основним напрямком діяльності ВАК є затвердження рішень спеціалізованих вчених рад про видачу дипломів доктора і кандидата наук на підставі їх позитивних висновків та атестації старшого наукового співробітника за підсумками рішень вчених рад наукових та науково-педагогічних закладів. За роки існування національної системи атестації кадрів вищої кваліфікації в Україні було видано дипломи біля 4950 докторів і 26000 кандидатів наук, атестати старшого наукового співробітника — 1250 особам. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1993 р. створила правові основи для атестації в нашій державі іноземних громадян та видачу їм диплома доктора філософії англійською мовою з відповідної галузі науки після успішного захисту ними кандидатської дисертації. В Україні здобувають наукові ступені представники 72 країн світу, включаючи і такі як США, ФРН, Бельгія, Греція, Австрія, Польща, Угорщина.

Забезпечення якості дисертаційних досліджень не можливе без належного контролю за діяльністю спеціалізованих вчених рад та рівнем дисертаційних досліджень. Тільки протягом 1999—2001 рр. за негативними результатами експертизи було відмовлено у видачі диплома доктора 54, кандидата 100 та атестата старшого

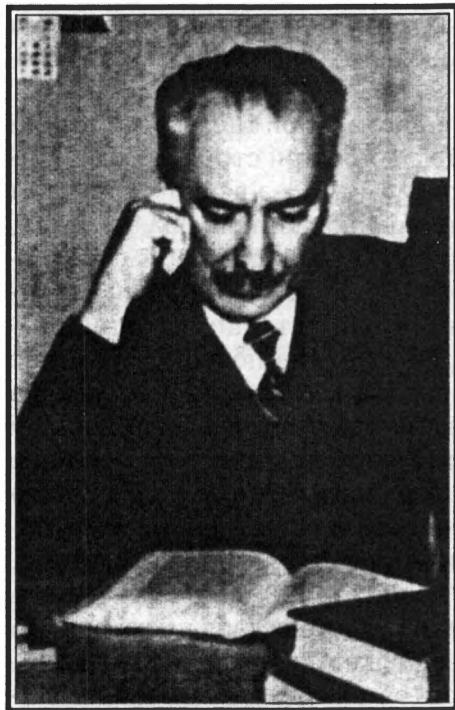
наукового співробітника 20 особам. Складовою діяльності державного органу атестації є визнання еквівалентності документів виданих громадянам України в інших країнах за підсумками захисту там ними дисертацій, виконаних після закінчення докторантури, аспірантури чи стажування. За два останні роки в Україні переатестовано 77 науковців, які здобули наукові ступені в основному в Росії, Білорусії, Польщі, Болгарії та Молдові. ВАК України відмовив у видачі дипломів про отримання наукового ступеня 20 особам в процесі переатестації, оскільки їх роботи отримали негативну оцінку на альтернативних спеціалізованих вчених радах чи експертних радах.

Десять років функціонування національної системи атестації наукових кадрів вищої кваліфікації це достатній строк, щоб зробити підсумки про її досягнення та проблеми. Поза всяким сумнівом ми маємо функціонуючу систему, напрацьований досвід атестації, реальні беззаперечні здобутки. В цій галузі Україна набула міжнародного визнання і авторитету. Про це свідчить асоційоване членство ВАК України в асоціації державних атестаційних органів — МАДАТ, яка діє в межах держав СНГ. Україна постійно приймає участь у роботі міжнародних організацій, конференцій та нарад з питань підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Разом з тим подальший розвиток системи не може відбуватися без реорганізації самого центрального державного атестаційного органу, вдосконалення стилю і методів роботи, посилення та взаємодії його з іншими міністерствами і відомствами, з Національною академією наук України та іншими державними галузевими академіями, в системі яких здійснюється підготовка та атестація наукових кадрів вищої кваліфікації. Без подальшої демократизації системи атестацій, відкритості і прозорості функціонування апарату, посилення контролю наукової громадськості за його роботою, участі самого апарату в наукових дослідженнях немислимі подальший розвиток і зростання її ваги та авторитету. Така нагальна потреба і веління часу подальшого руху вперед.

Олександр Серинюк,
доктор юридичних наук, професор,
чл. - кор. Академії педагогічних
та Академії правових наук України.

ДМИТРО ДОРОШЕНКО— ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДИПЛОМАТ І НАУКОВЕЦЬ

Дмитро Іванович Дорошенко

8 квітня 2002 р. минає 120 років від дня народження визначного українського патріота, державно-політичного діяча і талановитого ученого-історика Дмитра Івановича Дорошенка. Народився він у Вільно в сім'ї урядовця й походив із давнього козацько-старшинського роду з Глухівського повіту на Чернігівщині, із якого вийшли два українські гетьмани XVII ст. — Михайло й Петро Дорошенки. Після закінчення Вільненської гімназії восени 1901 р. Д.Дорошенко вступив на історико-філологічний факультет Варшавського університету, через півроку перевівся до Петербурзького, де рівень викладання був помітно кращим, а завершив вищу освіту навесні 1909 р. у Київському університеті з дипломом I ступеня.

Атмосфера поваги до всього українського, що панувала у родині Дорошенка, привела його восени 1902 р. до Петербурзької української студентської громади, яка симпатизувала Революційній Українській Партії (РУП) і підтримувала її фінансово. Навесні 1903 р. Д.Дорошенка було введено до щойно створеного Північного комітету РУП, котрий, крім збору коштів для партії, займався також переправкою нелегальної української літератури з-за кордону через Фінляндію до Петербурга і далі на Наддніпрянщину¹. Влітку того ж року, під час канікул, Д.Дорошенко налагоджує роботу Вільної громади РУП на Чернігівщині, а з осені 1904 р. очолює Петербурзьку українську студентську громаду, реформувавши її у студентську організацію РУП². За власним зізнанням, Д.Дорошенко вважав себе тоді соціал-демократом.

Оскільки восени—взимку 1905 р. у зв'язку з революцією заняття у столичному університеті припинилися, Д.Дорошенко переїжджає до Глухова, де формує місцевий комітет РУП—УСДРП і

Серед викладачів і студентів Київського університету. Початок ХХ ст.

розгортає активну агітаційно-пропагандистську діяльність, бере участь у підготовці Українського селянського з'їзду. Лише завдяки родинним зв'язкам Д.Дорошенку вдалося уникнути арешту³. Він змушений був тимчасово відійти від активної політичної діяльності, зосередившись на роботі в щойно заснованих україномовних періодичних виданнях: київських «Громадській думці», «Раді» та «Новій Громаді», лубенському «Хліборобі», полтавському «Рідному краї» та ін.

Під час роботи і Думи Д.Дорошенко працював секретарем друкованого органу української парламентської громади — тижневика «Український вісник», а після розгону Думи повернувся до Києва, щоб завершити навчання. Водночас із кінця 1906 р. до початку 1909 р. обіймав посаду секретаря київської «Просвіти». Тоді ж побачила світ низка популярних українознавчих праць Д.Дорошенка: «Деяко про автономію України» (Харків, 1906), «На громадській роботі (П.Куліш)» (Санкт-Петербург, 1906), «Як вільних українських козаків зроблено кріпаками» (Київ, 1906), «Білоруси і їх національне відродження» (Київ, 1908) та ін. Через «політичну неблагонадійність» (хоча на той час Д.Дорошенко поволі облишив захоплення марксизмом) випускникові Київського університету було відмовлено у викладацькій роботі в місті й довго довелося чекати від катеринославського губернатора затвердження на посаду викладача історії комерційного училища. До жовтня 1913 р. Д.Дорошенко викладав у Катеринославі, був заступником голови місцевої «Просвіти» і редагував її орган — дво-

тижневик «Дніпрові хвилі», а також працював секретарем «Архівної комісії», редагуючи її «Літописи».

На запрошення М.Грушевського Д.Дорошенко переїхав до Києва і став секретарем Українського наукового товариства, продовжуючи викладацьку роботу в комерційній школі. З початком Першої світової війни він був обраний заступником голови Товариства допомоги населенню Півдня Росії, що постраждало від військових дій, а невдовзі Д.Дорошенко увійшов до складу Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст. Його турботою стали трагедія біженців-галичан, допомога пораненим, хворим, санітарне й технічне обслуговування армії.

Після перемоги лютневої революції 1917 р. Д.Дорошенко обійняв посаду помічника Київського губернського комісара і вступив до новоствореного Союзу українських автономістів-федералістів. На Всеукраїнському національному конгресі Д.Дорошенко виступив із доповіддю «Державне право і федеративні домагання на Україні» і був обраний до Центральної Ради. Невдовзі Тимчасовий уряд призначив Д.Дорошенка крайовим комісаром Галичини й Буковини з правами генерал-губернатора. За короткий строк Д.Дорошенко і його адміністрація здобули собі щирі симпатії серед місцевого населення, але в середині липня змушені були залишити регіон разом із відступаючою російською армією.

У зв'язку з реорганізацією Генерального секретаріату Українською Центральною Радою кандидатура Д.Дорошенка розглядалася спершу на посаду генерального секретаря освіти, а після відставки 13 серпня В.Винниченка — на посаду голови українського автономного уряду. 14 серпня 1917 р. Мала Рада більшістю голосів затвердила запропонований Д.Дорошенком склад Генерального секретаріату, але через три дні відкинула платформу його діяльності. Каменем спотикання був курс Д.Дорошенка на встановлення правової влади як бази для автономії і на лояльну співпрацю з Тимчасовим урядом.

Наприкінці серпня 1917 р. Д.Дорошенка було обрано губернським комісаром Чернігівщини зі збереженням посади галицько-буковинського комісара. В умовах наростання хаосу й анархії Д.Дорошенко докладав чималих зусиль для підтримання правового порядку, а після отримання звістки про більшовицький переворот у Петрограді вжив заходів до взяття губернського центру під контроль українізованими підрозділами. 18 січня 1918 р., напередодні захоплення Чернігова більшовицькими військами, Д.Дорошенко переїхав до Києва.

По поверненні Центральної Ради до столиці у березні 1918 р. Д.Дорошенко отримав пропозицію на призначення послом до Нідерландів, але відмовився з огляду на майже повну втрату нею контролю над внутрішньою й зовнішньою політичною ситуацією. Натомість він виїхав до Львова, де й отримав звістку про гетьманський переворот 29 квітня, на який відреагував у цілому пози-

тивно. Новопризначений голова Ради міністрів Української держави Федір Лизогуб кілька разів пропонував Д.Дорошенку посаду товариша (заступника) міністра закордонних справ, але той відмовлявся, вважаючи, що недоцільно обіймати цю посаду до призначення міністра — особи з невідомо якими поглядами.

Проте колишні урядові партії Української Народної Республіки (українські есери, соціал-демократи і соціалісти-федералісти) не поспішали пристати на пропозицію П.Скоропадського щодо співпраці на державному рівні, допускаючи її, у кращому випадку, лише на особистісних засадах. Тому коли Ф.Лизогуб і М.Василенко, посилаючись на національні українські інтереси, запропонували Д.Дорошенку посаду керуючого міністерством закордонних справ, він погодився і з 20 травня 1918 р. приступив до виконання своїх обов'язків. «Вступаючи до гетьманського кабінету, — згадував дещо пізніше Д.Дорошенко, — я був свідомий того, що... викличу до себе неприязнь з боку деяких українських кругів... (Наступного дня після призначення на посаду Д.Дорошенка було виключено з УПСФ. — Авт.). Але я гадав, що роблю правильно і в згоді з інтересами української справи... Коли так сталося, що на чолі України вже не стоїть Центральна Рада з її політикою, яка вже двічі збанкрутувала, що настала інша форма влади з іншим соціальним підкладом, то діло справжніх українських патріотів дбати, щоб і при новій формі продовжувалось будівництво самостійної Української держави на твердо національному ґрунті. Нема нічого легшого, як одійти на бік і критикувати, склавши руки; але в самий грізний час усунення від активної участі в державній роботі — це злочин»⁴.

Однією з найголовніших турбот Д.Дорошенка на новій посаді стало прискорене завершення формування організаційної структури МЗС (як центрального відомства, так і закордонного дипломатичного представництва), що було здійснено в цілому протягом трьох місяців. Уже з 1 червня 1918 р. набула чинності нова штатна структура зовнішньополітичного відомства Української держави, остаточно затверджена законом від 17 серпня. А 14 червня 1918 р. Рада міністрів ухвалила і П.Скоропадський затвердив підготовлений за безпосередньої участі Д.Дорошенка «Закон про посольства і місії Української держави», який підвів організаційно-юридичну базу під формування мережі постійних дипломатичних представництв країни.

Через тиждень Рада міністрів прийняла постанову про заснування посольств 1-го розряду в Німеччині (барон Федір Штейнгель), Австро-Угорщині (В'ячеслав Липинський), Туреччині (Михайло Суковкін), Болгарії (Олександр Шульгин) та посольства 2-го розряду в Румунії (генерал Володислав Дашкевич-Горбацький). Дещо пізніше були відкриті посольства 2-го розряду в державах, які утворилися на теренах колишньої Російської імперії, — Фінляндії (Костянтин Лоський), на Дону (член Ради МЗС Максим

Славинський, потім генерал-майор Костянтин Середін), Кубані (полковник барон Ф.Боржинський), в Польщі (призначений послом член Ради МЗС Олександр Карпинський виїхати до Варшави не встиг через антигетьманське повстання). З метою подолання дипломатичної ізоляції від західноєвропейських держав у жовтні 1918 р. були відкриті посольства 2-го розряду у Швейцарії (Євмен Лукасевич), Швеції та Норвегії (генерал Борис Баженов).

Безумовно, вдалою була і кадрова політика Д.Дорошенка, в основу котрої було покладено саме фаховий підхід, на противагу партійно-політизованому добу Центральної Ради. «Дальшу повагу, — згадував працівник МЗС Петро Ковалів, — заслужив Д. Дорошенко своїм хистом затримати майже всіх співробітників міністерства, і то не лише зберегти їх, але і примусити щиро працювати»⁵.

За власним визнанням Д.Дорошенка, своїм головним завданням як міністра закордонних справ він вважав «визволення з-під опіки наших союзників, німців та австро-угорців, а поки що — використувати їх вплив і оружну допомогу для об'єднання всієї української території»⁶. Під його безпосереднім контролем, зокрема, відбувалися українсько-російські переговори в Києві щодо підписання повномасштабного міждержавного договору. Не з вини Д.Дорошенка вони припинилися 7 жовтня 1918 р., оскільки делегація Х.Раковського—Д.Мануїльського відмовлялася визнати як головний етнографічний принцип при визначенні міждержавних кордонів. Усе ж Д.Дорошенку 25 липня вдалося досягти принципової домовленості з представниками російського Раднаркому щодо розподілу боргів і майна колишньої Російської імперії за станом на 25 жовтня 1917 р.

Натомість міністр закордонних справ особисто забезпечив успішне підписання 7 серпня 1918 р. попередньої угоди між Українською державою і Всевеликим Військом Донським. Донський уряд генерал-лейтенанта Петра Краснова не лише бажав залишити за собою Таганрозьку округу, але й претендував на Старобільський повіт Харківської губернії та Луганськ, де були зосереджені кінні заводи й виробництво військового спорядження, необхідного для воєнізованої структури Дону. Українська сторона, посилаючись на етнічний склад населення та адміністративно-територіальний поділ Російської імперії до 1887 р., висунула претензії на Таганрог і західні волості колишньої області Війська Донського понад р. Калитва.

Спільні політичні інтереси, пов'язані з протистоянням більшовицькій Росії, сприяли компромісному вирішенню проблеми. Після довгих дебатів було прийнято, що міждержавний кордон визначатиметься «останнім адміністративним кордоном, що відмежовує Україну від колишньої області Війська Донського, тобто між останньою, Катеринославською, Харківською і Воронезькою губерніями» з невеликим відхиленням у районі Маріуполя, де

сторони визнали «за необхідне відведення на схід площі землі з метою забезпечення єдності адміністративно-господарського управління містом і портом з їх околицями»⁷.

Українське населення на території Всевеликого Війська Донського дістало «всі права щодо своєї мови, школи й культури, як і всі інші громадяни, які належать до козацького стану»⁸. 18 вересня 1918 р. у Києві була підписана угода щодо господарського життя Таганрозького промислового району, за котрою керівництво ним мало здійснюватися центральною донсько-українською комісією в Харкові на паритетних засадах.

Значної уваги Д.Дорошенко надавав відносинам із проголошеною 28 січня 1918 р. Кубанською Народною Республікою (з 16 лютого — офіційно незалежною від Росії), де мешкали 3 мільйони українців, а сам регіон був стратегічно важливий для України з погляду забезпечення торговельно-економічних стосунків та відвернення перетворення його на плацдарм агресії з боку Добровольчої армії Антона Денікіна. 28 травня 1918 р. до Києва прибула кубанська делегація на чолі з головою Законодавчої Ради Микитою Рябоволом, яка мала обговорити питання про можливість об'єднання Кубані з Українською державою.

Оскільки визначальним фактором у вирішенні цієї проблеми було надання військової допомоги кубанцям для визволення від більшовиків Катеринодара, Д.Дорошенко запропонував здійснити десантну операцію силами дислокованої на Харківщині Окремої Запорозької дивізії генерал-майора О.Натіїва. Міністру вдалося отримати дозвіл на проведення акції з боку німецького командування, але внаслідок саботажу з боку проросійських урядовців її вчасне проведення було зірване, і 23 червня Кубанська Законодавча Рада відкинула проект федеративного об'єднання з Україною та висловилася на користь союзу з А.Денікіним⁹.

Предметом особливої турботи Д.Дорошенка на міністерській посаді стало кримське питання, оскільки створений за сприяння німців Кримський крайовий уряд на чолі з генерал-лейтенантом М.Сулькевичем зайняв відверто антиукраїнську позицію. Спершу Д.Дорошенко спробував діяти через Берлін, звернувшись до німецького уряду з нотою від 30 травня 1918 р. У ній положення III Універсалу Центральної Ради, де Крим не був включений до складу УНР, пояснювалося таким чином, що цей документ «зазначив тільки головні частини української території, маючи на увазі, що ті землі, в яких українська людність не має абсолютної більшості, приєднуються пізніше... Такий спосіб установки кордону, — наголошувалося в ноті, — пояснюється також і тим, що тоді (7 листопада 1917 р. — Авт.) УНР розглядалася тільки як федеративна частина Росії. Так само і Крим, коли б він приєднався добровільно до України, мав би бути також федеративною одиницею Росії й таким чином... зв'язку з Кримом, економічним форпостом України, Українська держава не губить. Нині ж коли остаточно

стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежності, зв'язок з Кримом як федеративною одиницею може увірватися цілком»¹⁰.

Щоб запобігти цьому, Д.Дорошенко пропонував приєднання Криму до Української держави на автономних засадах. Однак Берлін зайняв позицію невтручання, а кримський уряд почав переслідувати субсидовані Києвом українські громади й пресу, відмовляючись навіть приймати офіційні документи українською мовою. Тоді Д.Дорошенко в середині серпня 1918 р. наполіг на проголошенні «митної війни» з Кримом з припиненням залізничного й морського зв'язку та торгівлі (за винятком поставок німецьким гарнізонам на півострові). «За пару тижнів ціни на всі продукти в Криму страшенно підскочили, — згадував пізніше Д.Дорошенко. — Урожай почав гнити без консервування, становище садівників зробилося катастрофічним». До того ж на межі зриву опинилися поставки із Криму в Німеччину продуктів харчування.

М.Сулькевич змушений був капітулювати, і 18 вересня Рада міністрів України, співчуючи тяжкому становищу населення Криму, вирішила тимчасово припинити «митну війну», а також зняти митний догляд із вантажів, які прямували з України до Криму¹¹. До Києва прибула кримська делегація в складі міністрів — колишніх царських урядовців сенатора А.Ахматовича, посла Російської імперії у Стамбулі М.Чарикова і Л.Фрімана. Однак вони всіляко намагалися обійти питання про державну належність Криму. Тоді Д.Дорошенко заявив про невизнання кримської делегації компетентною виявляти волю та бажання населення півострова і зажадав прибуття представників його головних національних груп. Після тривалих і гострих переговорів 12 жовтня було досягнуто порозуміння й вироблено прелімінарні умови договору, за яким Крим з'єднувався з Україною на правах автономного краю. До компетенції українського уряду передавалася зовнішня та митна політика, керівництво армією й флотом, спільними ставали фінансова система, експлуатація засобів зв'язку. Крим зберігав власні парламент, уряд і бюджет, територіальний принцип формування війська й статс-секретаря у справах півострова при Раді міністрів Української держави¹². Однак реалізація угоди була зірвана висадкою на півострові десанту Антанти й підрозділів Добровольчої армії А.Денікіна.

Подібну жорстку позицію Д.Дорошенко зайняв і в питанні про фактичну анексію 9 квітня 1918 р. Румунією Бесарабії, наполягаючи на політично-автономній належності останньої до Української держави, «до чого вона, Україна, має всі права і чого бажає величезна більшість Бесарабії»¹³. У ноті Бухаресту від 5 червня 1918 р. керуючий МЗС аргументовано доводив, що «Бесарабія... була в найтісніших економічних і політичних зносинах з найближчою своєю сусідкою Україною», а тому Румунія не має жодних прав на цей регіон.

Оскільки румунська сторона вступила у безпредметну полеміку, 11 травня за наполяганням Д.Дорошенка було видано наказ «Про заборону вивозу товарів до Румунії і Бесарабії», доки не буде «врегульоване питання про долю Бесарабії, правомочність її приєднання»¹⁴. Проте «митна війна» з Румунією, як і у кримському випадку, тривала недовго. 7 серпня 1918 р. до Києва прибула спеціальна румунська місія на чолі з заступником міністра закордонних справ Концеску. З огляду на можливість встановлення, через нормалізацію відносин з Румунією, безпосередніх контактів із представниками Антанти у Яссах чи Бухаресті, Д.Дорошенко наполягав на укладенні торговельної угоди. Попри протидію міністра торгівлі й промислу Сергія Гутника та міністра фінансів Антона Ржепецького Д.Дорошенку вдалося забезпечити успішний результат переговорів¹⁵.

З огляду на близьке завершення Першої світової війни Д.Дорошенко 22 жовтня 1918 р. виїхав з дипломатичною місією до Берліна, щоб домовитися про залишення німецьких військ в Україні до остаточного сформування національної армії та розташування в Південній Холмщині двох німецьких дивізій після виведення австрійських частин і запровадження української цивільної адміністрації. Д.Дорошенко не лише позитивно вирішив обидві проблеми, а й домогся згоди Берліна на дипломатичні контакти Української держави з Антантою. Проте в результаті перемоги листопадової 1918 р. демократичної революції у Німеччині ці здобутки виявилися ефемерними.

З Берліна Д.Дорошенко виїхав до Берна, де мала відбутися його зустріч з італійським прем'єром Вітторіо-Еммануеле Орландо. Але по прибутті до Швейцарії Д.Дорошенко дізнався із французьких джерел про кардинальну зміну зовнішньополітичного курсу Української держави (грамота П.Скоропадського про федеративне об'єднання з небільшовицькою Росією від 14 листопада 1918 р.), зміну складу уряду та свою відставку. Новий міністр закордонних справ Георгій Афанасьєв звинуватив свого попередника у «державній зраді» й зажадав від нього термінового повернення до Києва всіх державних коштів.

Д.Дорошенко вирішив негайно повернутися в Україну, щоб утримати гетьмана від розпалювання громадянської війни і виступити посередником між ним і Директорією. Однак коли екс-міністр перетинав німецько-українську окупаційну лінію на Волині, він дізнався про зречення П.Скоропадського й установа в Києві влади Директорії. В умовах політичного дискомфорту, підозрілого ставлення до себе з боку нової влади (окремі члени Директорії навіть наполягали на арешті Д.Дорошенка як «гетьманця»), а також моральної й фізичної втоми Д.Дорошенко остаточно вирішив відійти від політики і вдатися до улюбленого заняття — науково-літературної праці. Він швидко закінчив книгу про Миколу Косто-

марова, написав кілька популярних брошур та історію галицької руїни 1914—1917 рр.

Але в січні 1919 р. на пропозицію декана богословського факультету Кам'янець-Подільського університету Василя Біднова Д.Дорошенко подав прохання до міністерства народної освіти про призначення його приват-доцентом згаданого вузу. Міністр і водночас ректор університету Іван Огієнко задовольнив подання, і 22 січня 1919 р. Д.Дорошенко виїхав до Кам'янця-Подільського. Там його залучили до роботи в спеціальній комісії по з'ясуванню обставин Хотинського антирумунського повстання, а на початку квітня Д.Дорошенко в складі «закупової комісії» вирушив до Галичини й Чехії для придбання друкарні для університету. З огляду на загрозливе становище на українсько-більшовицькому фронті Д.Дорошенко залишився в Празі, а в середині серпня 1919 р. дав згоду очолити місію Українського Червоного Хреста на Балканах з осередком у Белграді, що мала сприяти поверненню на батьківщину українців-військовополонених.

Проте через брак коштів на початку 1920 р. Д.Дорошенку довелося ліквідувати місію, а справу опікування полоненими передати голові військового представництва УНР у Румунії генерал-полковнику Сергію Дельвігу. В подальшому Д.Дорошенко присвятив себе науково-академічній діяльності. У 1922 р. він став редактором берлінського «Українського слова», а наступного року його було обрано професором Українського Вільного Університету і Карлового університету в Празі по кафедрі української історії та членом-кореспондентом вищої школи слов'янських досліджень Лондонського університету. Вчений публікує тритомник «Славянський світ у його минулому і сучасному» (Берлін, 1922), узагальнюючу працю «Огляд української історіографії» (Прага, 1923), ґрунтовні й багатопланові «Мої спомини про недавнє минуле (1914—1920)» (Львів, 1923—1924), завершує рукопис фундаментального дослідження «Історія України. 1917—1923 рр.».

Коли влітку 1926 р. завдяки зв'язкам і клопотанням П.Скоропадського у Берліні відкрився Український науковий інститут, його директором на пропозицію В.Липинського було призначено Д.Дорошенка. Він відразу ж відмовився від партійної кадрової політики, прагнучи залучити до установи наукові сили різних політичних орієнтацій, що дало змогу виконати ряд оригінальних дослідницьких проектів. Однак наприкінці 1931 р. загострилися стосунки між Д.Дорошенком і заступником куратора (уже згаданого генерал-лейтенанта В.Гренера) Олександром Скорописом-Йолтуховським, який наполягав на перетворенні інституту на пропагандистський заклад.

Д.Дорошенку довелося повернутися до Праги, де він підготував до друку двотомний «Нарис історії України» (Варшава, 1932—1933), що став, по суті, першим повноцінним університетським курсом української історії, укладеним із державницьких позицій.

У 1936—1939 рр. учений очолював кафедру історії всесвітньої церкви православного факультету Варшавського університету, а з початком Другої світової війни повернувся до Праги і продовжив викладання історії України в Українському вільному університеті. Серед наукових праць Д.Дорошенка цього періоду варто відзначити монографії «З історії української політичної думки за часів світової війни» (Прага, 1936) та «Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу» (Прага, 1940).

З перенесенням УВУ по завершенні Другої світової війни до Мюнхена Д.Дорошенко також переїздить до Баварії, де продовжує читати лекційні курси і на громадських засадах очолює український Червоний Хрест. Зі створенням у 1945 р. в Аугсбурзі Української вільної Академії наук Д.Дорошенко був обраний її першим президентом. У цьому ж місті побачили світ його записи лекцій «Історіографія України» (1946) та дослідження «В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу» (1946), а загальний науковий доробок ученого сягнув близько 1 тис. публікацій з історії України, її культури, церкви, літератури, зовнішньої політики, історіографії, слов'янознавства.

У 1947 р. Д.Дорошенко, прийнявши запрошення Вінніпезької колегії Св. Андрія, виїхав до Канади і викладав історію України, продовжуючи очолювати УВАН, видав «Мої спомини про давнє минуле (1901—1914)» (Вінніпег, 1949). Помер Д.Дорошенко 19 березня 1951 р. і був похований у Мюнхені.

¹ Див.: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф.3807. — Оп.2. — Спр.23. — Арк. 5.

¹ Див.: Там же. — Арк.7.

² Там же. — Оп.1. — Спр.4. — Арк. 129.

³ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914—1920 рр.). — Мюнхен, 1969. — С.95.

⁴ Ковалів П. Дипломатична діяльність за часи української держави // Альманах Червоної Калини. — Львів, 1939. — С.130.

⁵ Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році // Хліборобська Україна. — 1920—1921. — Кн 2. — Зб. II, III, IV. — С.5.

⁶ Дорошенко Д. Історія України 1917—1923 рр. Т.2. Українська гетьманська держава — 1918. — Ужгород, 1930. — С.174.

⁷ ЦДАВО України. — Ф.3766. — Оп.1. — Спр.126. — Арк. 3—3 зв.

⁸ Див.: Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Т.4. Перевидання в Україні. — Львів, 1994. — С.1215.

⁹ ЦДАВО України. — Ф.3766. — Оп.1. — Спр.186. — Арк. 30 зв.

¹⁰ Див.: Там же. — Ф.1064. — Оп.1. — Спр.6. — Арк. 254—255.

¹¹ Див.: Там же. — Оп.3. — Спр.17. — Арк. 90.

¹² Дорошенко Д. Історія України 1917—1923 рр. Т.II. — С.205.

¹³ Одесский листок. — 1918. — 27 июня.

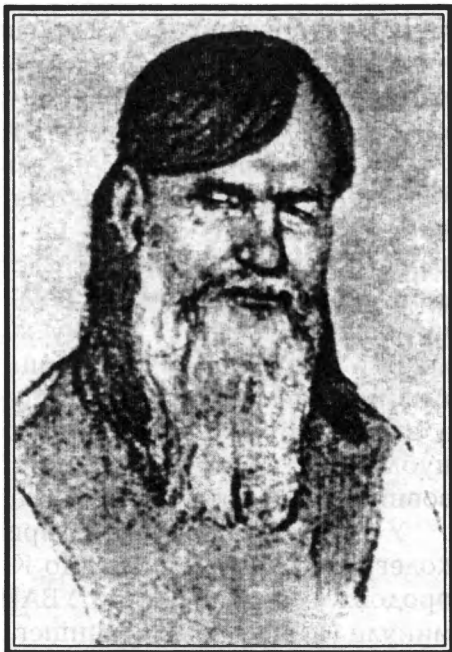
¹⁴ Див.: Дорошенко Д. Історія України 1917—1923 рр. — С.206.

Виктор Манфіско,
кандидат історичних наук

БАНДУРИ РОКІТ ГОЛОСНИЙ

Михайло Степанович Кравченко народився 1858 р. у селі Великих Сорочинцях Миргородського повіту Полтавської губернії. Захворівши на 15-му році життя на золотуху, він втратив зір. Роздумуючи над тим, як йому, незрячому, добувати шматок хліба, М. Кравченко вдався до кобзарського мистецтва. Сімнадцятирічним юнаком пішов учитися до відомого миргородського кобзаря Самійла Харитоновича Яшного. Згодом він навчався у знаменитого кобзаря 80-х років Федора Гриценка, якого у народі звали Холодним. Це був неперевершений митець. Про нього говорили кобзарі і, зокрема, Опанас Барь: «Було як сяде, як зашкряба, як затужить, то й сам плаче і всі з ним, а мідяки, як той горох, у коновочку тільки тр... тр... тр...»¹.

Михайло Степанович Кравченко
(1858—1917)

Захоплюючись віртуозною грою на бандурі Федора Холодного, О. Г. Сластіон зауважував, що добре було б зустрітись Горькому з Холодним і останньому розповісти про пригоди нещасного бурлаки — художника, який так жахливо провів своє безрадісне життя.

Крім гри на бандурі, незрячий Михайло Кравченко займався ще плетінням вірьовок, що давалося нелегко.

«Як попов'єш отих вірьовок з місяць, — розповідав він, — так з пучок дванадцять шкур злізе, — куди вже там грати». Та, на жаль, без цієї роботи кобзар не міг би проіснувати.

М. С. Кравченко виконував багато дум і пісень. До репертуару кобзаря входили записані від нього О. Г. Сластіоном і Ф. М. Колесою українські думи: «Невольницький плач», «Про утечу трьох братів з Азова», «Про Марусю Богуславку», «Про самарських братів», «Про удову і трьох синів»; дві історичні пісні — «Про Саву Чалого» і «Про дівку-бранку».

Грав кобзар також чимало маршів, козачків і різних танцювальних мелодій, як от «Молдаваночка», «Вербунок», «Сорока». До речі, ці танці на той час майже зникли з репертуару кобзарів України.

Кравченко, безумовно, знав далеко більше пісень, ніж записано від нього дослідниками — збирачами фольклору. «Я дечого і більше знав, та ото, як почали нас переслідувати, — відзначав коб-

зар, — так я й повикидав усе з голови, — думка така: нащо воно тепер і здалося»².

Філарет Колесса писав: «Кравченко дуже радо співає думи і виявляє в їх рецитуванні велику вправу. Незважаючи на важке життя і свої 50 літ, наш кобзар держиться ще досить добре: сильною будови, присадкуватий, круглолиций, з добрячим усміхненим видом... Через поневіряння вже стратив голос, тому ж і спів його виходить немовби рубаний і частенько перериваний паузами через те, що кобзареві не стає віддиху»³.

У перші роки кобзарської діяльності Кравченко грав і співав переважно у рідних Великих Сорочинцях, інколи бував у Миргороді та інших містах Полтавщини. Згодом відвідав Катеринослав, Харків, а пізніше Одесу, побував у містах не лише України, а й Росії, зокрема у Катеринодарі.

Слава про Кравченка як про видатного майстра-виконавця швидко розійшлася по країні. 1902 р. його запросили до Харкова на XII Археологічний з'їзд, де він виступив у великому етнографічному концерті. Того ж року на кошти Російського географічного товариства Кравченка відрядили до Петербурга на Всеросійську кустарну виставку. Тут кобзар співав і грав думи та пісні. Михайло Степанович їздив і до Москви, де брав участь у найрізноманітніших учених засіданнях, етнографічних концертах. Був він й учасником XIII Археологічного з'їзду в Катеринославі (1905), кустарної виставки в Києві (1906) тощо.

Особливо популярним кобзарем став Михайло Кравченко в часи першої російської революції 1905—1907 рр. Він сам був безпосереднім учасником революційних виступів селян у Великих Сорочинцях.

Ось деякі факти, висвітлені у статті В. Г. Короленка «Сорочинська трагедія», в якій автор виступив на захист революційного селянства.

19 грудня вранці до Сорочинців для утихомирення селян прибув помічник миргородського повітового справника Барабаш із сотнею козаків. Селяни, озброївшись вилами, косами, дрючками, зібрались на площу, щоб дати належну відсіч каральній експедиції. Вони затримали пристава. Барабаш просив селян пропустити його до пристава. Селяни погодились, але вимога про звільнення пристава була ними рішуче відкинута. Вони, в свою чергу, вимагали звільнення заарештованого поліцією активного учасника повстання селянина Безвіконного. Барабаш після цих переговорів поїхав із села, але потім знову повернувся і продовжував переговори з селянами. В цей час виник такий інцидент. Якось жінка тицьнула палицею в морду коня начальника загону полковника Бородіна. Зненацька пролунав постріл. Жінку застрелив козацький урядник. Це й стало безпосереднім приводом до побоїща, під час якого було смертельно поранено і вбито 20 селян.

Повстання селян у Великих Сорочинцях і кривава розправа над ними каральних загонів Барабаша та Філонова відтворені Крав-

ченком у його думках «Сорочинські події 1905 року» та «Чорна неділя в Сорочинцях».

Кобзар починає свою думу «Сорочинські події 1905 року» з відображення давнішніх мрій знедоленого трудівника-селянина про волю і землю, про краще життя:

Що у святу неділю рано-пораненьку у Сорочинцях
сочинилося — Усі люди союз собі великий мали,
Собі кумпанію велику ізбирали,
І все собі розмовляли:
Як би то нам свободи дістати,
Щоб землі дістати
Щоб було чим малих дітей годувати...⁵

Про появу в Сорочинцях карального загону Барабаша М. Кравченко оповідає у думі «Чорна неділя в Сорочинцях»:

А чи то чорна хмара
Та синєє небо вкриває,
Навкруги облягає,
Снігом-завірюхою доріженьки у полі замітає,
Ой, замітає, та ой, замітає!
А то ж з Миргорода, славного города,
Барабаш виїжджає,
Донців та черкесів за собою викликає:
А нумо ж, черкеси й донці,
Славні молодці,
Нумо у Сорочинці у гості!
Нумо у гості гостювати,
Пристава визволяти...»

У цій думі кобзар вдало використав ряд художніх засобів, зокрема зимовий пейзаж, який є типовою поетичною паралеллю зображених подій Сорочинської трагедії. Вчинок карателів кобзар порівнює із розбійницькими діями дикої турецько-татарської орди.

Та чи то ж вп'ять тая хмара яснеє сонце вкриває,
Молніями світила
Та громами й загриміла,
Чи то орда набігала,
Що колись дігів-прадігів у неволю заганяла,
Та біла й рубала,
Лютій смерті предавала?
А то ж не чорная хмара яснеє небо вкрива
Та й не громом загриміла,
То й не орда набігала,
Що дігів-прадігів у неволю забирала —
Кинулись на сорочан донці й черкеси,
підковами топтали
Й з рушниць стріляли
Та на вулицях доганяли,
На дворах та на левадах лютій смерті предавали,
Били, мордували,
Жалості не мали.

Змальовуючи сорочинські події, Михайло Кравченко описує, як знущалися з людей козаки, які за наказом Барабаша били, грабували й убивали селян:

Ой як крикнув той Барабаш та на козацьку силу:

«Бийте ж тих сорочан та не жалійте.
Кіньми топчіте,
З рушниць стріляйте,
Рани й смерть завдавайте!»

Відомо, що під час репресій над селянами Барабаш був смертельно поранений і на другий день помер у лікарні разом з кількома сорочинськими селянами, скаліченими його каральним загоном:

А у Миргороді, славному городі,
Та над Барабашевою хатою чорний ворон криче,
А у хаті вдовиця Барабашиха плаче...

Репресії над повсталим селянством Великих Сорочинець та інших навколишніх сіл продовжувались.

21 грудня з Полтави прибув до Сорочинець старший радник губернського правління Філонов, у розпорядженні якого був загін козаків і 2 гармати. Ще ретельніше взялися за розправу над селянами карателі. Насамперед були заарештовані ініціатори революційного виступу. 22 грудня, козаки за наказом Філонова примусово зігнали на площу всіх селян, серед яких був і кобзар Кравченко. Карателі, поставивши на коліна в сніг тисячу селян, понад три години знущалися з них.

Про репресії каральної експедиції Філонова так розповідає Михайло Кравченко в думі «Про Сорочинські події 1905 року»:

Ой, у середу рано-пораненьку
Стільки-то усього сочинилось —
Пан Філоненко із Полтави прибуває,
З козаками приїжджає,
Всіх людей бідних собирає,
На коліна поставляє,
Безневинно обвиняє,
Тіло їх коло кості канчуками оббиває,
Кров їхню безневинно проливає!
Ой, стільки-то їх, бідних, побили,
Шматками порубали
І кров безневинно проливали,
По темних темницях забрали,
А бідних сиротят без хліба оставляли!

Кобзар гаряче вірив, що настане час помсти за горе і страждання трудового народу:

Колись-то ми будем знати —
Своєю кров'ю батьків
одкупляти!..

Думи Кравченка про революційні події 1905 р. викликали великий інтерес у прогресивних діячів української та російської культури. Так, відомий художник і фольклорист О. Г. Сластіон записав від Кравченка думу «Про Сорочинські події 1905 року». А думу «Чорна неділя в Сорочинцях» не раз слухав і записав видатний

російський письменник В. Г. Короленко (він певний час жив у Хатках, поблизу Сорочинець, і добре знав Кравченка).

Охоронці царату переслідували Михайла Кравченка, суворо забороняли йому співати ці думи. Вони навіть посадили непокірного кобзаря до холодної за те, що він у думках своїх та піснях переконливо і яскраво змалював гнів селянства, яке встало на революційну боротьбу з царатом. Під час терору загинула й сім'я кобзаря.

Про знущання над народним співцем Михайлом Кравченком розповів і учень його, кобзар з села Лютенька Гадяцького району на Полтавщині Петро Іванович Гузь: «Тоді, коли я вчився у Кравченка, то я ще був малий. Ходив я з ним по ярмарках. Він людям співав історичні думи, співав козацькі пісні, невільницькі плачі, співав пісні про Шевченка, яких він і мене учив.

Людей багато слухало, слідом за ним ходили та все просили, щоб співав.

А прокляті стражники та урядники гонили його з ярмарків, в холодну замикали. А коли з холодної випускають, то кричать на нього, лякають. Бувало й так, що його й ногами ушкварять.

А він між палатками ховався і знову біля нього багато людей збирається. То він знову історичні думи людям співає.

Багато людей засмутить, а як ушкварить «Чечіточку», то всіх людей звеселить. Люди дуже реготять, а знову урядники та стражники летять. Давай ми поміж возами тікати та знов і там таки грати... ».

На схилі літ Михайло Кравченко мріяв передати кобзарське мистецтво комусь з учнів. Але умови життя народних співців були настільки нестерпними, що люди часто відмовлялися віддавати до них у науку своїх дітей.

Та все ж Кравченко мав учнів, серед яких були один з найвидатніших кобзарів Федір Данилович Кушнерик (село Велика Багачка на Полтавщині) та відомий кобзар Петро Іванович Гузь (село Лютенька Гадяцького району Полтавської обл.).

У спогадах про свого вчителя Михайла Кравченка кобзар Федір Кушнерик говорив: «У Сорочинцях жив славний кобзар Михайло Степанович Кравченко. Поїхав до нього. Познайомилися. В нього було дві кобзи. Прошу його: «Продайте кобзу».

Не схотів він продавати:

— Не по-кобзарському так, — каже.

Одав мені без грошей.

— На, — каже, — сину, кобзу. Як я умру, будеш згадувати. То вже з того часу в кобзою не розставався — грав, поки оце й не став годиться. Проїшов я з нею пішки з півсотні тисяч верст. Чотири рази за неї в «Камчатці» сидів»⁷.

Про високе кобзарське мистецтво Михайла Кравченка знали й російські вчені, фольклористи. Відтоді як професор Петербурзького археологічного інституту М. І. Привалов у 1902 р. запросив кобзаря взяти участь у Всеросійській кустарній виставці, народний співець і вчений стали добрими приятелями, весь час листувалися.

У листі від 19 грудня 1902 р. до професора М. І. Привалова Кравченко дякує йому за велику увагу і матеріальну допомогу.

Злидні, голод, постійні мандри по селах підірвали здоров'я співця. На 59-му році життя, 21 квітня 1917 р., М. С. Кравченко помер. Поховали його у Великих Сорочинцях. Як згадує П. І. Гузь, усе село вийшло відрядити народного співця в його останню путь. Попереду труни, що потопаля у квітах, несли уквітчану Кравченкову кобзу.

Біля свіжої могили односельці, за старим народним звичаєм, стали на коліна і востаннє проспівали кобзареві народні пісні. Під їхні звуки труну опустили в могилу.

Життя і діяльність кобзаря Михайла Степановича Кравченка цікавили й цікавлять українських діячів науки, письменників, художників. У дореволюційні часи зустрічалися з ним Ф. Колесса, Леся Українка, О. Сластїон, який у 1902, 1903 і 1904 рр. намалював чотири портрети народного співця.

Великий інтерес до Кравченка виявили і наші сучасники, зокрема М. Т. Рильський. У молоді роки він слухав спів М. Кравченка на етнографічному концерті, організованому в Києві композитором М. В. Лисенком. В одній зі своїх фольклористичних праць Максим Тадейович писав: «Мені самому випало щастя чути таких продовжувачів Вересаєвої справи, як Михайло Кравченко, Петро Древиченко, Павло Гащенко та чимало інших.

Це були представники воістину високого мистецтва, полум'яні патріоти, борці проти соціальної і національної кривди»⁸.

Відаючи глибоку шану М. С. Кравченку, М. Т. Рильський написав вірш «Кравченко у Короленка», в якому зворушливо й сердечно розповідав про зустріч їх обох у Полтаві:

... Кобзар у тихій думі, що димилась кров'ю,
Старечим голосом, що і мені
Раз чути довелось, оповідав,
Ридаючи, про смертний біль народу,
Про плач народу і про гнів народу,
І так було, немовби два бійці
Зійшлися після битви — ні, зійшлись
Перед новою битвою!..⁹

¹ Киевская старина. — Т. LXXVII. — 1902. — С. 308.

² Этнографическое обозрение. — 1903. — №2. — С. 96.

³ Колесса Ф. М. Мелодії українських народних дум. — С. 101.

⁴ Короленко В. Г. Собрание сочинений. — Т. 5, 1953. — С. 357–391.

⁵ Українські народні думи та історичні пісні. — К., 1955. — С. 313.

⁶ ІМФЕ. — Ф. 14–2, од. зб. 370. — С. 6.

⁷ Грінченко М., Лавров Ф. Кобзар Федір Кушнерик. — К., 1940. — С. 22.

⁸ Рильський М. Т., Лавров Ф. І. Кобзар Єгор Мовчан. — К., 1958. — С. 3–4.

⁹ Рильський М. Зграя веселиків. — С. 42.

Федір Лавров,
кандидат філологічних наук.

ОКРИЛЕНИЙ МУЗАМИ

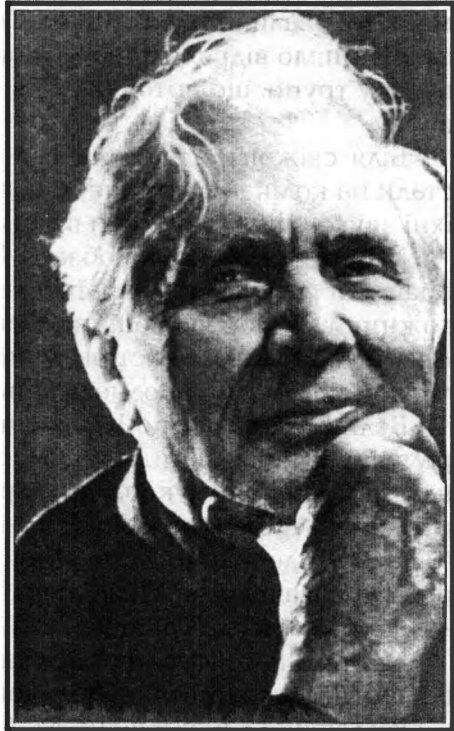
На моєму письмовому столі — мініатюрний бюст Льва Толстого на схилі літ. Це робота Івана Петровича Кавалерідзе. Прикрашає стіл скульптурка довшеної форми ось уже двадцять років як спомин про нечасті, але небуденні для мене зустрічі з автором. Скупими й напрочуд точними штрихами, позірно грубими й на перший погляд недбалими митець виліпив генія — письменника й мислителя — таким, яким бачив своїм внутрішнім зором: суворим і безкомпромісним, мудрим і всепроникним.

Силу неповторного таланту вгадуєш у маленькій скульптурі, як і в усьому, що вийшло з-під рук великого майстра протягом понад 70-річного творчого життя, пов'язаного переважно з Києвом. Тут він, створивши образ княгині Ольги, розпочав мистецький шлях і завершив його пам'ятником Григорію Сковороді.

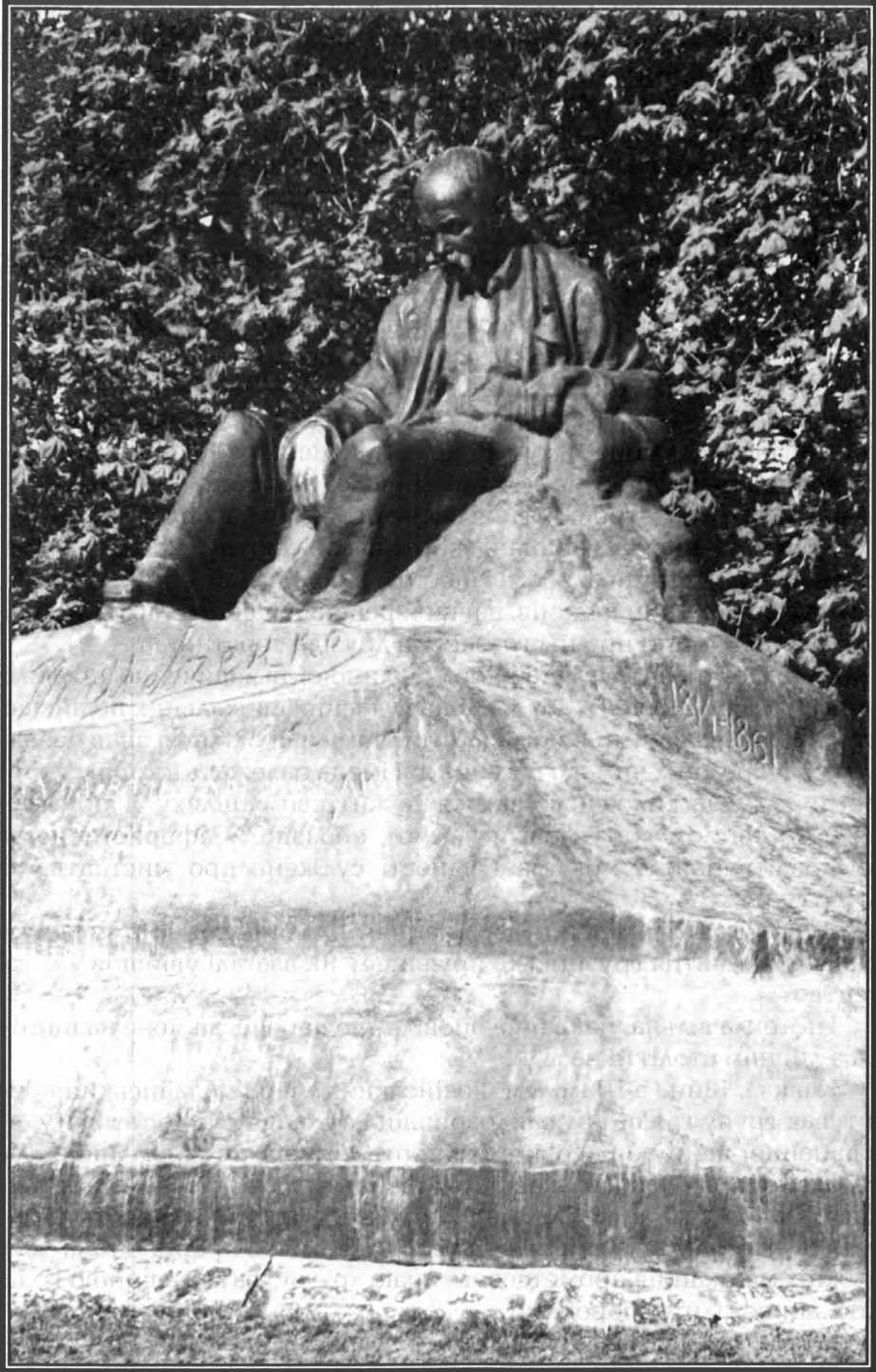
Іван Петрович прожив довге (помер у 92 роки) життя. Його спадщина — неоціненний внесок в українську культуру. Він був окрилений музами скульптури й драматургії, захоплений кіно. Йому належить понад сто монументальних пам'ятників, барельєфів, скульптур, котрі прикрашають міста, громадські установи, музеї. Більше десяти художніх фільмів та стільки ж драматургічних творів принесли Іванові Кавалерідзе славу новатора.

Пам'ятаю першу зустріч з митцем у його затишній квартирі по вулиці Червоноармійській. Двері відчинив сам Іван Петрович — білий, як лунь, проте стрункий і рухливий. Пильний, трохи іронічний погляд, гачкуватий ніс, що видавав кавказьке походження, приязна усмішка. Міцний потиск широкої правиці з вузлуватими пальцями, що перем'яли гори глини.

Ми пройшли у просторий кабінет, який, однак, здавався затісним: був ущерть заставлений макетами скульптур, пам'ятників. Вражали не тільки тематичне розмаїття, а й несхожість творчих прийомів, неординарність мистецького бачення: в не-

Іван Петрович Кавалерідзе
(1887–1978)

І. Кавалеридзе. Пам'ятник Т.Г.Шевченку.

стримному пориві одухотворення немов виривається з граніту в небо, до сонця Леся Українка, образ якої так і не вдалося втілити митцеві в натурі; поруч на здибленому коні — легендарний Олеко Дундич; великий Шаляпін у ролі Дон-Кіхота; сповнений сили могутній билинний «Витязь» і «Бунт» — крик доведеного до відчаю ества, де порушення анатомії лише підкреслює надзвичайну силу й емоційність образу, і до краю лаконічна у виразних засобах, але сповнена життя, напруги й експресії скульптура «Мільйон років до нашої ери»...

Викликав захоплення й макет пам'ятника Тарасові Шевченку на Чернечій горі, який Іван Кавалерідзе у двадцятих роках подавав на конкурс. На усіченій горі височить грандіозна споруда музею Кобзаря, на пласкому даху якої на всю його широчінь — постать спочиваючого поета, що, підклавши руку під голову, замріяно споглядає задніпровські далі. Та проект був відхилений: надто сміливою, грандіозною і для того часу майже нездійсненною технічно видалася пропонована споруда. «А так вийшло: на шпилі — шпиль», — іронізував Іван Петрович, виявляючи особисте бачення.

Стіни кабінету завішані картинами, фотографіями робіт скульптора. Десятки альбомів на столі й полицях. У них — кадри зі знятих митцем кінофільмів, афіші й рецензії на його твори, власні публікації й статті про нього, записи друзів і соратників.

Іван Петрович був чарівною людиною, надзвичайно цікавим оповідачем. Адже він — очевидець і учасник епохальних подій, що стали визначальними в його багатій біографії, близько знав безліч людей (серед них чимало й таких, чиї імена належать історії), з котрими йому щастило спілкуватися на життєвому шляху. Я дивувався його світлому розумові й пам'яті, образному афористичному висловлюванню думок, своєрідності суджень про мистецтво й літературу.

Дещо приголомшений враженнями, запитую: «Чому в українського митця грузинське прізвище? Як взагалі увійшов у мистецтво?»

І потекла вільна, неквапна оповідь, що перенесла мене на півтора з лишнім століття назад...

Кавказ. Війна з Шамілем. Російський генерал Ладанський арештував групу грузинів, запідозривши їх у співчутті до газавату — священної війни «правовірних» проти «гяурів», а вірогідніше для того, щоб примножити кількість кріпацьких душ у своєму маєтку. Силоміць вивезені на Полтавщину, бранці зустріли прихильність українців, одружувалися зі степовичками. Україна стала для мужніх мешканців прометеєвого краю другою батьківщиною і їхні діти виростили хліборобами.

Серед бранців-горян був і Васо Кхварідзе, дід митця. Батько його, Петро Кавалерідзе (так односельці переінакшили незвичне для них прізвище), покохавши красуню Килину Кухаренко, одружився з нею. У щасливому шлюбі 1887 р. на хуторі Ладанському наро-

дився хлопчик Іван — син Васо й Килини. Немовлям він засинав під українські коліскові, а, підрісши, жадібно всмоктував казки й перекази про народні повстання, козацькі війни й походи, гайдамаччину, розповіді бувалих людей¹.

Пас хлопець череду, ходив у нічне, орав землю. Для нього було святом, коли на гостину до родини Кавалерідзе приїздив дядько Мазаракі, вихованець Петербурзької академії художеств, що, одружившись на селянці, порвав з дворянським середовищем. Саме дядько виявив у юнака непересічні здібності до малювання, охоче давав йому уроки. А потім забрав хлопця до себе і віддав вчитися до Київського художнього училища. Відкрив перед ним світ скульптури.

Вже перша курсова робота Івана «Творчість» була високо оцінена вчителями й знавцями. Згодом на звороті фотографії цієї композиції великий Роден напише: «Це сильно. Видно талант. Та треба працювати й працювати».

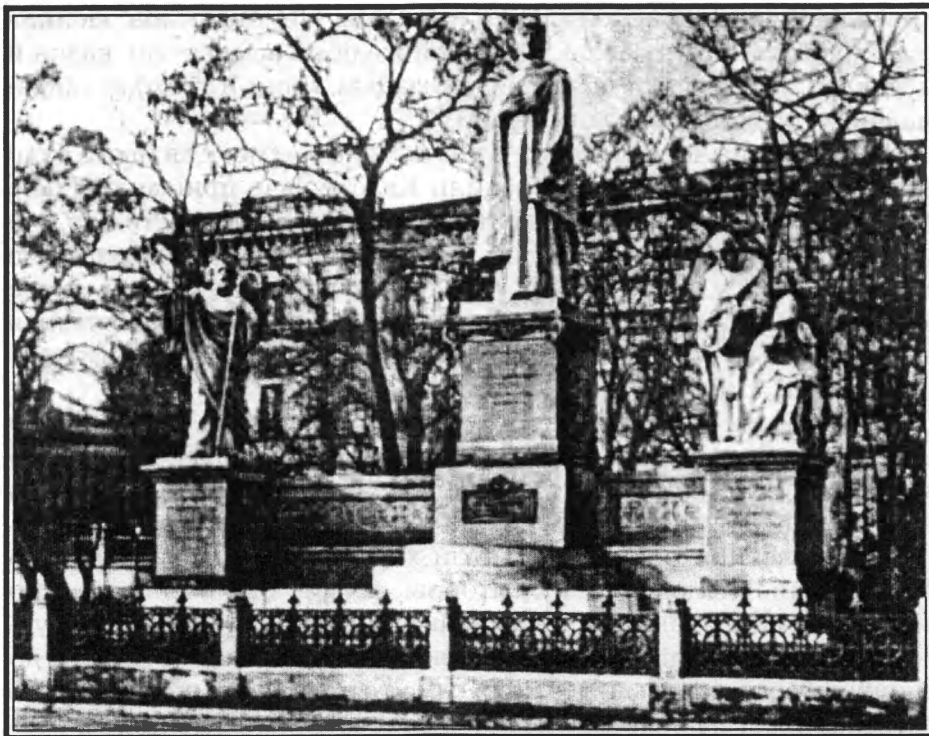
Понад чотири роки у маленькій хорovій Київської опери, що була віддана молодому скульпторові під студію, він одержимо віддається покликанню. Перебування в театрі, природно, пробуджує в душі, чутливій до всього прекрасного, глибокий інтерес до сценічного мистецтва. Можливо, саме тоді Іван відчув і своє друге покликання. Там знайомиться зі славнозвісним Шаляпіним, особистість і геній якого справили на починаючого скульптора незабутнє враження, ліпить його бюст. Потім створює скульптурні портрети відомих на той час артистів Г.Бюссе, С.Брикіна, М.Гуціної.

Талант відкрив йому двері до Петербурзької академії мистецтв, де вчився у майстерні І. Гінцбурга. Роботи здібного юнака побачив відомий як на тоді скульптор П.Арансон і відразу ж запропонував йому безплатне навчання у своїй паризькій студії. Про це Іван не міг навіть мріяти і сприйняв пропозицію як дарунок долі.

Життя у місті художників і поетів, музеїв і театрів, знайомство з шедеврами скульптури та живопису й їх творцями, можливість відвідувати майстерню Родена!.. Всього рік перебування в Парижі, але цього було досить, щоб молодий митець відчув себе зрілим майстром. Повернувшись до Києва, він бере участь у конкурсі на створення комплексу «Історичний шлях». І здобуває перемогу. 1911 р. скульптуру, виконану в цементі, було встановлено неподалік Михайлівського монастиря перед жіночою гімназією. На жаль, радувала погляд вона недовго. За більшовицьких богоборчих часів її зруйнували заодно з Михайлівським Золотоверхим...

А Кавалерізе мріяв перевести скульптурну композицію у мармур.

І як сьогодні радісно стає, коли на фоні піднятого з руїн і небуття Михайлівського монастиря, його золотих бань гордо височать мармурові постаті княгині Ольги, просвітителів Кирила і Мефодія, апостола Андрія Первозванного, гармонійно уособлюючи в собі

І. Кавалеридзе. Пам'ятник княгині Ользі у Києві. 1911 р.

державність, просвіту й духовність. А з радістю з'являється й щем, що цього дива вже не побачить його творець.

Цього ж року перед ним відкривається другий його світ — світ кіно, з яким він не розлучався до кінця днів. «Великий німий», що робив тоді перші кроки, захопив своїми виразними можливостями. Почавши як художник-оформлювач у кінофірмі П.Тімана та Ф. Рейнгарда, він винаходить лаконічний знімальний прийом, коли на фоні чорного оксамиту, медальйону й фотеля знімалися цілі сцени. Працює з відомим кінорежисером Я.Протазановим, школа якого справила на нього значний вплив. Помітною була роль І.Кавалерідзе у створенні фільмів «Російської золотої серії». Вітоді скульптура й кіно у його творчості йшли пліч-о-пліч.

...Вибухають перша світова війна, потім — революція. В чині прапорщика він переходить на бік повсталого народу, його відряджають до Ромен, де він, відчуваючи небувалий приплив сил, прагне знайти своє місце у вирі подій.

— Це була найщасливіша пора мого життя, — згадував Іван Петрович ті часи. — Мені й пізніше довелося пережити немало творчих радощів, пізнати щастя плідних пошуків, працювати вдень і вночі, що називається, запоем... І все ж не забути перших днів життя в революції, перших днів роботи на революцію.

Викладає малювання відразу у кількох школах, керує двома театральними трупамі — міського театру й театру залізничників, який працював у будинку, спроектованому тим же Кавалерідзе, виїжджає на фронт з агіткультбригадами. Під час однієї з поїздок був тяжко поранений.

А потім — тиф. Його підтримали тоді слова учнів: «Ви показали нам справжнє мистецтво, зробили його для нас доступним, дали те, що не змогли б ми ні здобути власними силами, ні за гроші придбати... Ви сіяли знання в самій гушці народній. І робили це непримусово, а щиро, з певністю, що несете користь рідному краю...»

У цей час він створює перший на Україні пам'ятник Тарасові Шевченку. Це одна з кращих робіт корифея українського монументального мистецтва. Кобзар у Ромнах простий — з бетону. Сидить він в задумі й зажурі на крем'яній кручі. На обличчі — і гнів, і сум, і радість, і сподівання. Блискавицею крешуть пророчі слова на постаменті: «Оживу і душу вольною за волю і з домовини воззову».

Пам'ятник має свою передісторію. В Ромні ще задовго до революції громадськість порушувала питання про встановлення у місті монумента Кобзареві. Проте царський уряд наклав заборону на його спорудження. Та ця ідея не полишала роменців і після повалення російського самодержавства. Місцеві осередки «Просвіти» зібрали на майбутнє будівництво пам'ятника певні кошти, міська дума також асигнувала 1000 карбованців і утворила спеціальну комісію². Проте зрушити справу з мертвої точки допоміг щасливий збіг обставин: у Ромні з'явився Кавалерідзе, вже знаний скульптор, автор «Історичного шляху» в Києві. Незважаючи на матеріальну скруту, складну політичну ситуацію, викликану окупацією міста німецькими військами, численні проблеми, що поставили перед міським самоврядуванням, у місті почали вести активні роботи: розглянуто й затверджено проект пам'ятника, вибрано для нього місце, створено комісію міської думи, яка мала опікуватися будівництвом.

Будували пам'ятник усім миром, швидко. Школярі й театральна молодь, просто охочі громадяни возили матеріали, готували цемент...

Відкриття пам'ятника 27 жовтня 1918 р. стало справжнім святом для роменчан.

Та от у період відлиги, як це не дивно на перший погляд, над пам'ятником почали збиратися хмари: 1963—1964 рр., після негативної згадки М.Хрущова про Кавалерідзе, місцеві офіційні особи розпочали кампанію по підготовці громадської думки, аби розібрати пам'ятник. Але, на превеликий жаль можновладців, громадська думка була проти. З'явилися протести, на які не можна було не реагувати. Тоді начальство вдалося до іншої тактики. Пам'ятник щороку почали фарбувати то синьою, то густосірою фарбою, аби під її шаром цемент швидше руйнувався (він повинен «дихати»).

На зйомках фільму «Григорій Сковорода»

Та витівки халіфів на годину виявилися приреченими. І 1982 р. роменці відкрили пам'ятник Кобзареві у бронзі³.

Геніальний поет хвилює митця все життя. Наступну скульптуру Кобзаря, що дихає гнівною рішучістю й волею до боротьби, Кавалерідзе встановлює у Полтаві.

Після роменського періоду Кавалерідзе створює грандіозний — тридцять метрів заввишки — пам'ятник Артему в Бахмуті. До цього образу митець повертається ще раз, звівши на скелі над Дінцем у Святогірську скульптуру революціонера. Стоїть вона й нині, хоча під час Другої світової війни по ній стріляли з кулеметів, гармат, а зруйнувати не могли.

Інший предмет його захоплень, джерело творчої насаги — великий український філософ Григорій Сковорода. Його образ Іван Петрович 1922 р. втілює у пам'ятнику в Лохвиці. На невисокому постаменті стоїть босоніж зовні нічим не примітний мандрівник, з торбою через плече і світою, перекинутою через руку, опирається на подорожній ціпок. Задрімає і водночас позначене високою думою чоло мислителя-вчителя, котрий ішов поміж простих людей сіяти світло добра й знань, зерна непокори і віри у справедливість.

За спорудження заплачено двадцять пудів пшениці, два з яких одержав автор... Через сорок років І.Кавалерідзе зняв про це художній фільм за власним сценарієм⁴. А скульптуру все ж було зруйновано, а потім... відновлено у бронзі.

На схилі життя скульптор знову повернувся до образу Г. Сковороди. Він створив монументальний пам'ятник, що встановлений у Києві на Подолі навпроти Києво-Могилянської академії, де здобував освіту філософ-мандрівник. 90-річного скульптора за його наполяганням прив'язували до люльки, і він робив останні штрихи до портрета свого улюбленого героя. Сковорода заглиблений у себе, не прив'язаний до епохи. В усій його зовнішності — філософський спокій і мудрість. Цікаво, що цю скульптуру, як і всі інші, від початку до кінця Кавалерідзе ліпив власноруч. До речі, митець зобразив філософа також босим, що й відповідало історичній правді. Приймальна комісія схвалила пам'ятник, проте один з високих компартійних чиновників — а його слово було вирішальним — раптом бовкнув: «Мы памятников босякам не ставим!..» І довелося мислителя взувати у постолои.

Митець прагнув мати власний голос у мистецтві, уникав уторованих стежок, багато й сміливо експериментував і в скульптурі, і в кіно. Перший його фільм «Злива» відзначався монументальністю й епічністю, силою узагальнення й величчю, пориванням збагатити кіномистецтво образами, близькими по силі узагальнення змісту й форми до скульптури. Фільм — це своєрідні офорти з історії гайдамаччини, де режисер-постановник виступає ще й у ролях сценариста й художника. Художня рада визнала картину «видатним явищем в українській кінематографії». Пізніше англійський мистецтвознавець Моріс Добб напише:

«Злива» Кавалерідзе здається мені новою сторінкою в історії кінематографічної техніки. Може, такою, що була відкрита «Потьомкіним». І справді, символіка у творі досягає великого поетичного звучання: автор у фільмі за різець вибрав світло.

До героїчної й трагічної теми гайдамаччини Кавалерідзе знову звертається у «Коліївщині», розширюючи й доповнюючи раніше створене полотно. Це зеніт творчості кіномитця, перший в Україні звуковий фільм, де представники різних національностей говорять рідними мовами, що надає творові особливої виразності. Його продовженням став «Прометей» — зріла й довершена стрічка, своєрідний черговий пам'ятник Шевченкові.

Режисер, він же й сценарист, прагне до зображення подій і характерів героїчних, до широкого охоплення життя, показу гострих зіткнень і конфліктів. Його кінематографічні образи вражали не тільки реалістичною правдивістю, а й скульптурною чіткістю, живописною виразністю. Він ламає застарілі схеми і штампи, пропонує нові форми й мову кіно. «Штурмові ночі», «Перекоп» та інші — масштабні полотна, що відзначаються свіжістю, оригінальністю режисерських рішень і монтажних прийомів. Він майстер батальних сцен — реалістичних і водночас романтично піднесених. У 1935 р. за створення цих фільмів І. Кавалерідзе був нагороджений орденом Червоної Зірки.

І. Кавалерідзе та Ч. Сабінський у майстерні художника

Митець звертається і до екранізації класики українського театру. Постановка «Наталки Полтавки» відкрила новий жанр у вітчизняному кіномистецтві, донесла до глядача глибоку народність сюжету, пісенні багатства, яскраві образи літературного першоджерела. Стрічка з тріумфом демонструвалася у Сполучених Штатах. Зокрема, тільки в Нью-Йорку її показували 21 день при переповнених залах. Наступною була екранізація опери «Запорожець за Дунаєм».

Сучасники ставили Кавалерідзе-кінорежисера на один щабель з О.Довженком.

У 1941 р. режисер почав знімати в Карпатах фільм про Олексу Довбуша, та роботі перешкодила німецька окупація. Під час бомбардування було втрачено майже все зроблене. Знімальну групу було допроваджено до Києва.

Німецька адміністрація прихильно поставилася до видатного митця і завдяки цьому він зміг допомогти врятуватися від фашистської неволі, а то й смерті багатьом сім'ям киян, про що існують вдячні свідчення. По війні ж він потрапив у немилість до партійних можновладців, результатом чого стала заборона його кінокартини «Прометей», зруйнування багатьох вистражданих ним пам'ятників⁵.

Проте Кавалерідзе, попри все, не полишав кіно, так само як і скульптуру. А на додачу пробує себе як драматург — пише п'єсу

«Вотанів меч», у якій порушує гострі проблеми війни й миру, моральних і духовних цінностей суспільства. В театрах України ідуть з успіхом його твори «Міст через Гниле море», «Перша борозна», «Сіль» та інші.

Іван Петрович з прикрістю згадував долю своєї п'єси «1918», рукопис якої Спілка письменників віддала на рецензію О.Корнійчукові. Ознайомившись з п'єсою, Корнійчук висловив негативне ставлення до трагедії про затоплення українського флоту з ідеологічних міркувань і тим самим виніс їй вирок. І яке ж здивування було в Кавалерідзе, коли він довідався, що його сюжет було покладено в основу п'єси Корнійчука «Загибель ескадри»...

Проте Іван Петрович почувався щасливою людиною. Адже йому судилося пройти великий життєвий шлях, сповнений натхненної творчості. 90-річний митець говорив, що йому здається, ніби за 90 років він прожив цілих 900 — такою була напрута життя. Творчість його широко відома як на батьківщині, так і за кордоном. Професор Нараян з Індії залишив у його альбомі такий запис: «Воістину щасливий випадок допоміг нам побувати якийсь час у товаристві цієї великої людини. Уявлення Івана Кавалерідзе про життя, виражене в його прекрасних скульптурах, — поезія в її найкращому прояві».

До останнього дня виношував митець усе нові плани, ділив час між письмовим столом і майстернею: писав спогади, мистецтвознавчі розвідки, публіцистичні статті, багато ліпив. Збирався їхати до Гадяча споруджувати пам'ятник Лесі Українці.

«Переді мною сьогодні, — ділився думками митець, — стоїть завдання створити щось таке, чого я досі не знав і не вмів. Це мені коштуватиме болісних шукань, бо не повинно бути зроблене на підвалинах досвіду й авторитету. Знати й уміти — лише сходинка до злету, а жити можна тільки в надії на злет».

Після смерті митця було порушене питання про встановлення йому пам'ятника у Києві. Проте перемогла цілком слушна думка: найкращий пам'ятник Кавалерідзе — це його твори, що прикрашають міста, громадські установи, музеї. Встановлена тільки меморіальна дошка на такому знайомому будинку, де мешкала велика людина.

1 Орленко П. Вимріяний злет//Соціалістична культура. — 1987. — № 4. — С. 32–33.

2 Ющенко О. Хоружівка — село моє. — К.: Арфа, 1997. — С. 245–246.

3 Діброва Г. Роменщина вшановує Тараса Шевченка//Молодь України. — 1999. — 21 травня. — С. 4.

4 Орленко П. Два крила Івана Кавалерідзе//Життя і слово. — 1978. — 16 квітня — Монреаль. — С. 6–7//Рідний край. — 1977, 13 жовтня. — Буенос-Айрес. — С. 2–3.

5 Орленко П. Видатний роменець — великому черкащанину//Пам'ять століть. — 2001. — № 3. — С. 154.

Павло Орленко

Я ПИШУ НЕ ДЛЯ СЕБЕ

Київські сторінки життя Михайла Кольцова

ін завжди з теплотою згадував це місто. Бо людину манить саме до того місця, де народилася, де по-справжньому пізнала жагучу насолоду творчої праці, де вперше покохала. Для Михайла Кольцова таким був Київ. У місті над Дніпром минули роки дитинства, тут зустрів перше кохання, тут розпочинав свою журналістську діяльність. Тому Київ для Кольцова залишився найдорожчою, наймилішою згадкою.

Київський період у житті визначного журналіста, вченого Михайла Кольцова найменш досліджений. Про нього як в енциклопедичних виданнях, так і в більш розширених біографічних нарисах чи навіть монографіях згадують побіжно. А він вартий детальнішого висвітлення. Бо ж, власне, тут формувався майбутній публіцист, тут зароджувався його письменницький талант.

Лауренція — ім'я з Революції

Доля привела Михайла Кольцова до Києва саме тоді, коли помірковані люди об'їжджали його стороною. Місто знаходилося у стані міжвладдя. Постріли на вулицях були звичним явищем. Тривогого 1918 р. молодий чоловік нижче середнього росту, поправляючи рукою окуляри, що мали таки досить великого розміру оправу, походжав алеями Купецького саду. Звідси, згори, відкривався чудовий краєвид на Дніпро. Десь зовсім недалеко гриміли постріли. Здавалося, це не порушувало його зосередженого стану замилювання ландшафтом та швидкою течією ріки. Але якби хтось сторонній пильніше придивився, а зауважив би, що десь там, крізь великі лінзи окулярів, глибоко-глибоко у зіницях розумних темних очей криється надія на удачу.

Згодом саме ця впевненість допомагатиме йому долати незгоди у громадянській війні в Іспанії. Але те все попереду. А зараз він залишає Купецький сад і крокує до театру Соловцова. Його погляд стає м'яким, очі зволожуються. Приємне передчуття сповнює груди. Незабаром вистава, і він знову побачить її.

Невисока кругла будівля театру з широким балконом і низькими сходами стоїть на площі, що завершує крутий схил Миколаївської вулиці. Тут завжди багатолюдно: ошатна публіка тиняється біля кращих магазинів міста, які кличуть до себе барвистими вітринами.

Після смерті видатного актора і антрепренера М.Соловцова театр придбав відомий в Україні багатій-цукрозаводчик Лев Бродський. Минулого разу Михайло випадково став свідком дивної роз-

мови. Маленький опецькуватий чоловічок з борідкою «а ля Генріх IV», безпardonно зупинивши відому актрису, мимохідь зауважив:

— Пані Юренєва, я бачив вас вчора у новій п'єсі. Похвально, похвально...

— А ви хіба були вчора на виставі? — грайливо і водночас напівсаркастично, напівжартома здивувалася Віра Леонідівна.

Від її тону новоявлений меценат помітно знітився. Йому нічого не залишалось, як лише здивовано висловити своє невдоволення:

— Як, ви навіть не знаєте, коли я буваю у своїй ложі? Не личить вам, не личить...

Певне, ця зустріч дещо роздратувала актрису, і Віра Леонідівна неприязно змірявши поглядом постать заводчика, враз вгледіла Кольцова, який зупинився трохи віддалік. Його пильний погляд горів захопленням, веселою радістю. Можливо, його настрої сприйняла чутлива натура актриси. Вона спочатку приязно глянула на нього, на хвилю відвела очі, а потім подивилась відкрито і щиро промовила:

— Чомусь я вас не пригадую. Будь ласка, нагадайте, де ми зустрічалися.

І хоча ця досить таки традиційна фраза прозвучала так, аби позбутися надокучливого випадкового співрозмовника, він зачудовано дивився на неї, мовчав і тільки усміхався. Йому здавалося сном, що вона звертається до нього, що вона взяла його за лікоть і, весело усміхаючись, повела за собою за лаштунки, до себе у гримувальню.

— Дякую. Ви мене таки врятували. А тепер кажіть, хто ви, замріяний рятівнику!

Не будемо переконувати читача, що достеменно за такої ситуації сталося знайомство молодого журналіста і визначної артистки Віри Юренєвої. Він і до цієї зустрічі постійно ходив на вистави, де грала Віра Леонідівна. Проте тепер блакитна оксамитна завіса здавалася йому небесним килимом, а запах свіжого лаку відкидних крісел переслідував його і вдома. Він неодноразово спостерігав її натхненну завжди неоднакову гру і спочатку закохався саме в рідкісний талант актриси. Катерина в «Грозі» і Лариса у «Безприданниці» Островського хвилювали художню уяву Кольцова.

Неординарність почувань Віри Юренєвої імпонували йому. Для неї театр був чародійним світом лаштунків — з його отруйними солодоцями, магнетизмом і щастям. Йому подобалося слухати, коли вона, втомлена після вистави, раділа, що він прийшов, якимось домашньому, наче мати синові, філософськи виказувала: «Пудра, полотно, людський піт, одяг акторів, духи, фарби, часто квіти і постійно порох. Столітній, єдиний у світі порох театру — тонке тління тривалого розкладу найбагородніших матеріалів, яке всотувало в себе частки авторських життів, гри, бід, щасть, перемог і падінь».

Образ сільської дівчини, героїні народного повстання Лауренції у виставі «Фуенте Овехуна» Лопе де Вега — творча удача актриси Віри Юреневої. Вона зіграла роль з великою трагедійною силою і розкрила нові грані свого таланту.

І ось закоханість в артистичну гру Юреневої переросла в кохання до Віри Леонідівни. Двадцятирічний Михайло Кольцов запропонував, як звично говорити, їй руку й серце.

Зазначимо, що Вірі Леонідівні було сорок два роки.

Та події розгорталися стрімко. Восени 1919 р. Київ тимчасово окупували денікінці. Михайло Кольцов залишив місто над Дніпром. Життя їх більше не звело.

Машина часу

Якщо умовно розділити захоплення тогочасного життя Михайла Кольцова на дві частини, то одна половина — журналістика, друга — театр, кіно.

Ось візьмемо київську газету «Театр»: серед інших матеріалів тут друкується під загальною рубрикою «Замітки про екран» серія статей Михайла Кольцова. У квітневому четвертому номері читач познайомився зі статтею «Кіно і революція». Автор порушує цікаві теоретичні проблеми щодо розвитку цього виду мистецтва. При аналізі цих маловідомих широкому колу шанувальників публіцистичної спадщини Кольцова творів перш за все вражає авторська прозорливість. Ось спостереження, які засвідчують не лише глибину пізнання ним досліджуваного предмету, але й ґрунтовне володіння законами мистецтва.

У статті «Машина часу» (Театр. — 1919. — №26) М. Кольцов пише: «Агітаційне та просвітницьке вивчення нових кінокартин величезне і незаперечне. Вони вище рівня задовільного і мають право називатися художніми — як ми можемо називати художніми плакат, вівіску, красиво і талановито написану відозву. Однак, не зважаючи на ретельне опрацювання сценарію, на гру і постановку (в «Ущільненні» грають кращі артисти Олександрійського театру і грають чудово), ці кіноп'єси непомірно далекі від того, що називається чи бажалося б називати кіномистецтвом. Причини? Знову і знову: кіномистецтва нема. Машину часу неможливо зробити машиною мистецтва».

Молодому критикові зовсім не байдуже, хто саме репрезентував кіно. Його вимоги однозначні: «Хай на екрані зніматимуться усі, але лише не ті, в кого душі зроблені за шаблоном, навіть найбагородніші і найпрекрасніші, але якщо у них обличчя подібні до кліше, хоча навіть витонченого та тендітного». І далі Михайло Кольцов, розвиваючи свою думку, переконує читача конкретним узагальненням: «Від того такі радісні і щирі бувають виступи на екрані таких великих драматичних артистів, як В. Юренева,

Г. Хмара, В.Давидов, тому що ці драматичні художники грали, накопичуючи кожного разу величезні запаси індивідуального художнього матеріалу» (Театр. — 1913. — №7).

Пророцтво Юхима Зозулі

«Бути вам редактором і не вберегти голови», — якимось жартома сказав своєму юному другові відомий вже у вісімнадцяті роки у Києві письменник-фейлетоніст Юхим Зозуля. Шкода, що творчість цього самобутнього сатирика й досі залишається поза увагою дослідників української журналістики. Незаслужено викреслена з літературного ужитку за часів сталінського свавілля спадщина одного із зачинателів сатиричного цеху у пресі 20-х років минулого століття повинна врешті-решт посісти належне їй місце.

Принагідно нагадаймо, що Юхим Давидович Зозуля працював у Києві, мав неабиякий вплив на формування молодого Кольцова. Ледве переживши п'ятдесят років, він загинув на початку Великої Вітчизняної війни в ополченні, куди пішов добровольцем. На муровій дошці Центрального Будинку літераторів ім'я Зозулі значиться серед письменників, які віддали своє життя за честь і свободу Вітчизни. Книги Ю.Зозулі перекладені французькою, англійською, італійською.

Завдяки їхній дружбі з'явився новий видатний фельетоніст Михайло Кольцов — факт, якого спростувати не можна.

Звичайно, Кольцов пробував себе в сатиричних жанрах і раніше. Варто згадати його співробітництво у київському журналі «Куранты».

В будинку №2 по вулиці Лютеранській, де містилася редакція цього видання, молодий журналіст бував постійно. Навіть у тих замітках, що з'являлися на сторінках часопису, привертала індивідуальність його як газетяра, той своєрідний стиль фельетоніста, який зміцнів і розвинувся згодом.

Юхим Зозуля і Михайло Кольцов завжди сипали жартами. Їхня життєрадісність переходила на інших якимось непомітно. Так само тактовно, інтелігентно висловлювали вони свої зауваження щодо того чи іншого газетного виступу. В колективі панували уважне ставлення один до одного, дружба і злагода. Ці правила журналістського співжиття стали нормою згодом великого редакційного колективу московського журналу «Огонёк». Доля знову їх з'єднала. Збулося пророцтво старшого друга Юхима Зозулі — Михайло Кольцов став редактором самого авторитетного і популярного масового періодичного видання. Він мав особливе чуття на гарних людей, умів знаходити необхідних журналу співробітників, побачити, а нерідко й відкрити майбутній талант.

М.Ю.Кольцов

Його літературні розвідки піднімали глибинні наукові пласти. Загальні збори Академії наук СРСР обирають Михайла Юхимовича Кольцова членом-кореспондентом АН СРСР.

Однак недовго довелося сяяти його зорі. Сталінський жорстокий терор репресій не оминув і М. Ю. Кольцова.

В газеті «Правда» 21 грудня 1929 р. була опублікована кореспонденція М.Кольцова «Загадка — Сталін». Десь з-поміж рядків загального тексту відчутно пробивається думка про ті деспотичні симптоми в майбутньому жахливої хвороби потенційної підозри і масового терору лідера держави. Можливо,

згодом — через майже десятиріччя — згадав про це сам Сталін, а чи йому послужливо донесли з його лиховісного оточення... Брат Михайла Юхимовича народний художник СРСР Борис Єфімов так описав зі слів самого Кольцова останню зустріч з Й.Сталіним. «У вас є револьвер, товаришу Кольцов?» — запитав він. «Є, товаришу Сталін», — впевнено відповів я. «Але ви не збираєтесь з нього застрелитися?» — «Звичайно, ні, і гадки не маю». — «Ну, от і чудово. Чудово! Ще раз дякую, товаришу Кольцов. До зустрічі, дон Мігель!».

Зустріч ця відбулася після повернення М.Кольцова з Іспанії, і Сталін, між іншим, поцікавився, як зверталися іспанські республіканці до письменника. Після цього спілкування романтичного дона Мігеля — легендарного учасника громадянської війни в Іспанії, видатного радянського письменника, вченого, журналіста-орденоносця Михайла Кольцова не стало. Слова Юхима Зозулі, сказані жартівливо і зовсім без зловісного умислу, нагадали про себе жорстокою реальністю, в яку десятиріччями не вірили рідні, близькі, товариші по перу.

*Анатолій Денисенко,
кандидат історичних наук,
заслужений журналіст України.*

ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»

Університет «Україна» — неприбутковий вищий навчальний заклад змішаної форми власності, створений за участю Київської міської державної адміністрації, міських та обласних Рад регіонів України.

Основна мета діяльності Університету — надання вищої освіти всім бажаючим, у тому числі молоді з особливими потребами через впровадження дистанційних технологій навчання.

1998 рік — створено Інститут розвитку людини, який було реорганізовано у Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (Університет «Україна»).

18 лютого 1999 року Київська міська рада прийняла рішення про створення вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» й доручила Київській міській держадміністрації виступити співзасновником Університету.

7 травня 1999 року Університет зареєстровано як неприбутковий вищий навчальний заклад змішаної форми власності.

Того ж року на засіданні Державної акредитаційної комісії проліцензовано 21 спеціальність.

На засіданні Київської міської ради створено відбіркову комісію, яка, за поданням приймальної комісії університету «Україна», рекомендує до навчання студентів із обмеженими функціями життєдіяльності.

Нині на кошти міста в університеті «Україна» навчаються студенти-інваліди, діти-сироти, діти з багатодітних родин.

В університеті ведеться підготовка спеціалістів з 30 спеціальностей, котрі користуються попитом на ринку праці. У різних регіонах України діють 26 представництв.

У 2001 році, студентами університету «УКРАЇНА» стали 5930 студентів.

У 2000/2001 навчальному році в усіх регіональних представництвах Університету «Україна» навчалось 10 відсотків студентів з особливими потребами.

До Університету приймаються всі бажаючі, але навчання розпочинається з комплексного тестування. За його результатами комплектуються навчальні групи, відповідно до рівня знань, із наступною корекцією.

Навчання платне, але існує система пільг. Вартість навчання залежить від спеціальності та регіону навчання.

ПРЕДСТАВНИЦТВА УНІВЕРСИТЕТУ РОЗТАШОВАНО У РІЗНИХ МІСТАХ УКРАЇНИ:

Біла Церква, Бровари, Вінниця, Горлівка, Дніпропетровськ, Житомир, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Мелітополь, Кіровоград, Кременчук, Луганськ, Луцьк, Львів, Миколаїв, Нова Каховка, Полтава, Рівне, Сімферополь, Суми, Херсон, Хмельницький, Хуст.

НАВЧАННЯ ПРОВОДИТЬСЯ ЗА ТАКИМИ СПЕЦІАЛЬНОСТЯМИ:

Фізична реабілітація; документознавство та інформаційна робота; діловодство; видавнича справа та редагування; міжнародне право; міжнародна інформація; українська мова та література; соціальна робота; психологія; менеджмент організації; менеджмент зовнішньоекономічної діяльності; правознавство; екологія; охорона навколишнього середовища; програмне забезпечення автоматизованих систем; експлуатація систем обробки та прийняття рішень; комп'ютерний еколого-економічний моніторинг; побутова електронна апаратура; комп'ютерні системи та мережі; технологія харчування; хімічна технологія тугоплавких неметалевих силікатних матеріалів і виробів; виробництво тугоплавких неметалевих силікатних матеріалів і виробів; банківська справа; бухгалтерський облік; облік і аудит; маркетинг; фінанси; дизайн; іноземна філологія (переклад).

ТРАВЕНЬ

ПН	ВТ	СР	ЧТ	ПТ	СБ	НД
		1	2	3	4	5
6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19
20	21	22	23	24	25	26
27	28	29	30	31		

- 1** — День міжнародної солідарності трудящих.
• 145 років звільнення Т.Г.Шевченка із заслання.
- 2** — 55 років тому помер український історик Мирон Кордуба. Народився 2 березня 1876 р.
• 35 років тому помер український педагог, богослов Григорій Ващенко. Народився 23 квітня 1878 р.
- 3** — Національне свято Республіки Польща — День Конституції.
- 4** — 200 років від дня народження українського історика, етнолога Юрія Венеліна. Помер 7 квітня 1839 р.
- 5** — Великдень.
- 6** — Святого Юрія.
- 8** — 140 років від дня народження українського письменника, етнографа Василя Кравченка. Помер 20 березня 1945 р.

- 9** — День перемоги.
• 80 років тому помер український історик Орест Левинський. Народився 25 грудня 1848 р.
- 10** — Національне свято Держави Ізраїль — День Незалежності.
- 12** — День матері.
• 95 років тому у Києві з ініціативи М.Грушевського засновано Українське наукове товариство. (1921 р. ввійшло до складу Української Академії наук.)
- 15** — 145 років від дня народження українського письменника Андрія Чайковського. Помер 2 червня 1935 р.
• Міжнародний день сім'ї.
- 16** — 185 років від дня народження українського історика, письменника Миколи Коетомарова. Помер 19 квітня 1885 р.
• Феодосія, ігумена Києво-Печерського.
- 17** — Національне свято Королівства Норвегія — День Конституції.

- 18** — Міжнародний день музеїв.
 • День науки.
 • 130 років від дня народження англійського філософа, громадського діяча Бертрана Рассела. Помер 1 лютого 1970 р.
- 18–21** — 85 років тому відбувся перший Всеукраїнський з'їзд, на якому головою українського генерального комітету було обрано Симона Петлюру.
- 23** — 350 років тому козацьке військо Б.Хмельницького одержало перемогу над польським військом під Батогом.
- 24** — Рівноапостольних Кирила і Мефодія, проповідників слов'янських. День слов'янської писемності і культури.
 • 120 років від дня народження українського композитора Кирила Стеценка. Помер 29 квітня 1922 р.
 • 90 років від дня народження українського письменника, громадського діяча Михайла Стельмаха. Помер у 1983 р.
- 25** — 180 років від дня народження українського вченого, педагога, одного із засновників Кирило-Мефодіївського братства Миколи Гулака. Помер 8 червня 1899 р.
 • День працівників видавництва, поліграфії і книгорозповсюдження.
 • Національне свято Аргентинської республіки — річниця Травневої Революції.
- 26** — День хіміка.
- 27** — 80 років тому помер український історик Іван Павловський. Народився 21 січня 1851 р.
- 28** — 20 років тому в Україні урочисто відзначено 1500-річчя міста Кисва.
- 30** — 130 років від дня народження української письменниці Костянтини Малицької (літературний псевдонім Чайка Дністрова). Померла 17 березня 1947 р.
 • 115 років від дня народження українського скульптора Олександра Архипенка. Помер 25 лютого 1964 р.
 • Національне свято Республіки Хорватія — День Незалежності.
- 31** — 140 років від дня народження автора розписів Кафедрального Володимирського собору в Кисві Михайла Нестерова. Помер 18 жовтня 1942 р.

У 2002 році виповнюється:

- 800 років як помер герой «Слова о полку Ігоревім» князь Новгород-Сіверський Ігор Святославич. Народився 1150 р.
- за переказами 630 років тому розпочалося будівництво високого замку у Львові.
- 130 років тому була створена Церковно-археологічна Комісія при Київській духовній академії.
- 55 років тому помер історик-архівіст Віталій Ейнгорн. Народився 21 серпня 1862 р.

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

Незвичайною для середньовіччя рисою Київської Русі була велика кількість інтелігентів на великокнязівському та удільних престолах. Серед давньоруських державців раз у раз бачимо то філософа й публіциста, то просвітника й правознавця, то полігота, то аматора архітектури й будівництва, то бібліофіла, то літописця. Західній Європі це було не властиво: там можновладці цікавилися не так духовною, як політично-військовою сферою діяльності, а значною мірою взагалі були неграмотні.

На тому блискучому давньоруському тлі культурно-просвітницька діяльність Ярослава Мудрого світить особливо яскраво. Широчінь зацікавлень князя-просвітника вражає. Кодифікація права, освіта, наука, літописання, література, філософія, книжкова та бібліотечна справа, еклезіястика (церковна документалістика), архітектура та містобудівництво, образотворче мистецтво, музика, видовища — все це значною мірою було предметом захоплення, а отже й піклування князя, що увійшов у світову історію з імпульсивним назвиськом «Мудрий».

Ярослав Володимирович народився 978 р. Його матір'ю була безталанна Рогніда — полоцька князівна, згвалтована Володимиром Святим (за легендою — на очах у її батьків) і силоміць взята ним за дружину. Це був третій за старшинством Володимирович — після Вишеслава та Ізяслава. Народився княжич калікою. До якогось часу, як і билинний Ілля Муромець, взагалі не міг ходити, а коли все-таки став на ноги, то ходив накульгуючи, «по-качиному». За це його прозвали «Хромоногим», що було досить образливим з погляду лицарського кодексу гідності. Мабуть, через це вроджене каліцтво (підсилене ще й травмою в похилому віці) Ярослав не відчував потягу до військової справи, а мав радше нахил до розумової діяльності. І в дорослому, і в похилому віці, вже як верховний володар Русі, він вкрай неохоче сідав на коня і лише у разі

Ярослав Мудрий
(978–1054)

особливої потреби брав участь у походах. Книга і перо були для нього милішими меча та військового обладунку.

Коли Володимир, реалізуючи свою адміністративну реформу, надав синам удільні володіння, Ярославові спочатку дістався Ростов — місто у далекій північно-східній околиці держави, а після смерті старшого Володимировича — Вишеслава (який тримав новгородський стіл), його переведено до славного міста Новгороду. Цей престол тоді вважався другим після київського.

З Новгородом у Ярослава на все життя зберігалися найтісніші стосунки — попри окремі конфлікти, без яких, мабуть, не обходиться жодна серйозна справа. Саме Новгороду князь був зобов'язаний подвійною перемогою в міжусобній боротьбі за владу проти Святополка Окаянного. Двічі міський патриціят рятував свого претендента на великокнязівський престол від вірної загибелі або ганебної втечі за межі Русі.

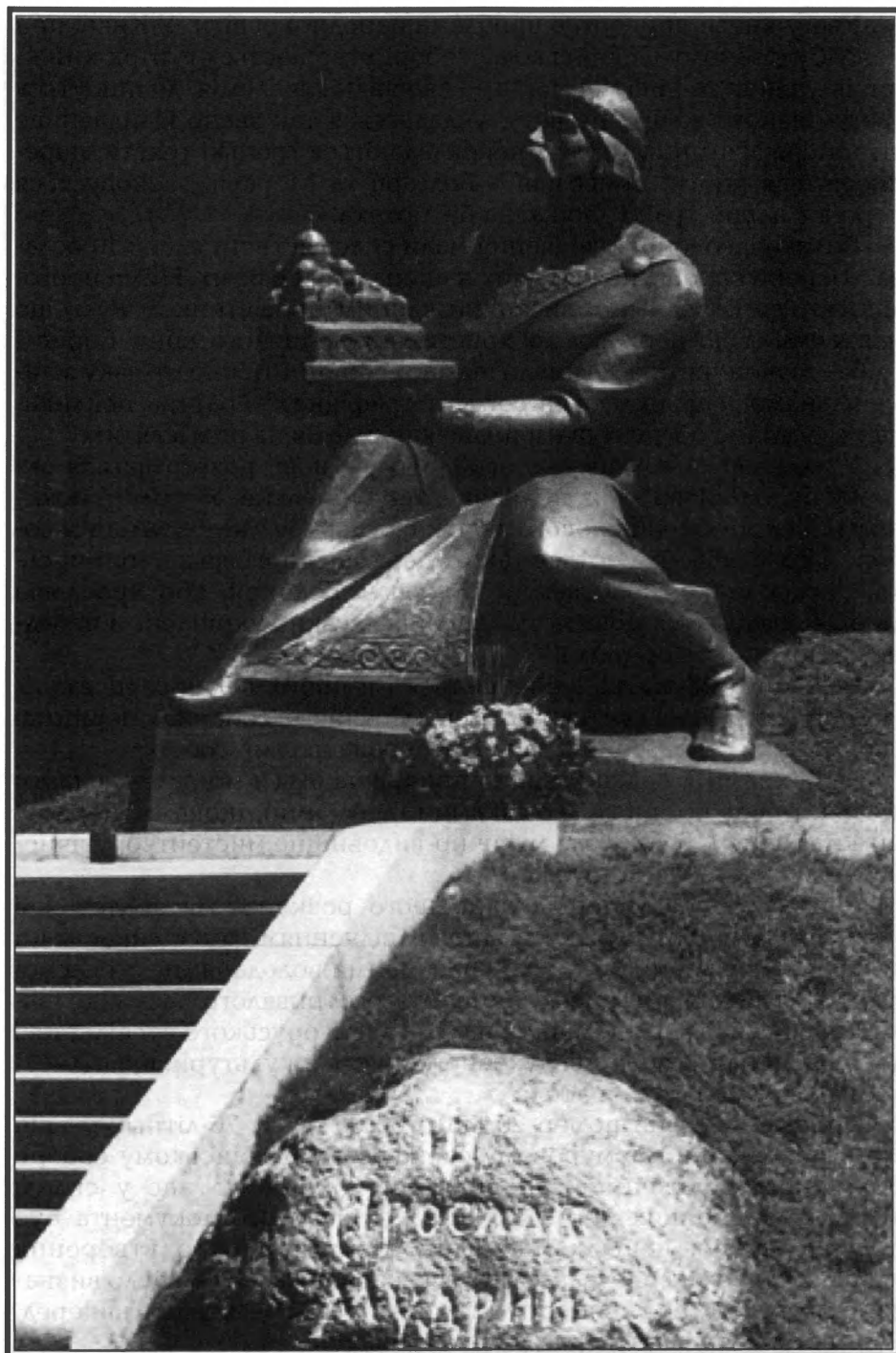
З новгородською ремісничою і торговельно-фінансовою елітою у князя склалася надійна спілка. У 1014 р. під впливом міської верхівки Ярослав наважився на відвертий виступ проти Києва (тобто проти власного батька), відмовившись від сплати данини в три тисячі гривень. Володимир готував похід проти крамольного сина, та несподівана смерть великого князя і вступ на київський престол Святополка Окаянного сплутали всі політичні карти.

Ярослав виступив проти нового зверхника і, розгромивши його під Любечем наприкінці листопада 1015 р., зайняв Київ. Але через два з половиною роки Святополків тесть, польський князь Болеслав Хоробрий, розпочав інтервенцію проти Русі, плекаючи намір повернути трон своєму знедоленому зятеві. Ярослав зазнав нищівної поразки в битві над Західним Бугом і лише наступного, 1019 р. (і знов-таки за підтримки Новгороду) повернув собі загальноруську столицю — на цей раз остаточно. Та на тому боротьба за владу не закінчилася. Ярославові довелося схрестити зброю спочатку з небожем Брючеславом Ізяславичем, князем полоцьким, а згодом з братом Мстиславом Володимировичем Тмутороканським — талановитим полководцем і здібним політиком. З першим пощастило швидко порозумітися, визнавши його автономні права на Полоцьку землю (Білорусь); набагато складнішою виявилася проблема стосунків із Мстиславом: довелося піти на компроміс, внаслідок якого Русь було поділено на дві частини вздовж Дніпра. Лише нагла смерть тмутороканського князя 1036 р. дозволила Ярославові знову об'єднати під своєю одноосібною владою всі давньоруські землі. Саме тепер він дістає нарешті можливість усю свою енергію присвятити культурницьким заходам.

Ярослав уперше здійснює кодифікацію права (перша так звана Коротка редакція «Руської Правди»); видає новий Церковний статут з докладною регламентацією кримінально невідповідних ситуацій та дій, підлеглих церковному суду. Новгород як винагороду за постійну підтримку отримує Уставну грамоту на міські права,

Софійський собор. Мармуровий сарнофаг Ярослава Мудрого.

Пам'ятник Ярославу Мудрому біля Золотих воріт.

що є першим відомим нам документом локаційного законодавства на Русі.

Увагу князя привертає проблема народної освіти. У Києві при новозбудованому Софійському соборі утворюється гурток книжників-учених та письменників — своєрідна академія, де пишуться твори різного жанру і змісту, укладається так зване Найдавніше літописне зведення 1037 р., перекладаються грецькі тексти, переписуються книги, привезені з Болгарії та Моравії, засновується перша в нашій країні державна бібліотека.

Велике ідеологічне значення мали еклезіястичні плани Ярослава, зокрема канонізація перших національних святих. Ними проголошуються Володимир, визнаний єдиним просвітителем Русі, що повернув свою державу до християнства, та його сини Борис і Гліб — мученики, які загинули під час усобиці 1015 р. У зв'язку з цими планами розвинулася широка агіографічна література, покликана теоретично обґрунтувати право кандидатів на роль святих.

У давньоруських містах, особливо у Києві, розгортається активне будівництво — як церковне, так і цивільне. У столиці починається спорудження нового величного центру з катедральним собором св. Софії, будуються також церкви Георгіївська, Ірининська, Богородична, нові палаци (зокрема, Великий, або Ярославів двір), закладається нова потужна лінія міських укріплень з парадними Золотими воротами.

Велике будівництво здійснюється і в інших великих містах. У Новгороді та Полоцьку постають свої Софійські собори. У Чернігові споруджується ошатний Спасо-Преображенський собор.

Нові храми й палаци пишно прикрашаються монументальним художнім оздобленням (мозаїками і фресками), іконами, церковним начинням. Процвітає музично-видовищне мистецтво, увічнене у фресках Софії Київської.

Русь вступила у період найвищого розквіту. Авторитет її в міжнародному житті різко зростає. Свідченням того є династичні зв'язки з найзначнішими і найсильнішими володарями тогочасної Європи. Глибинні процеси, що протягом тривалого часу відбувалися в соціально-економічних надрах давньоруського суспільства, дали рясні пагони на ниві духовного життя й культури, що піднесли на якісно новий щабель.

Ярослав Мудрий помер 20 лютого 1054 р., у 76-літньому віці. Його поховано в мармуровому саркофазі у Софійському соборі. Він лишив політичний заповіт, який дійшов до нас у складі «Повісті временних літ». Головною ідеєю цього документа був поділ Русі між нащадками великого князя, тобто утворення удільної системи врядування у Київській державі. Цим було визначено характер державної структури на кілька десятиліть наперед. Русь вступила у період феодалного роздроблення.

*Михайло Брайчевський,
доктор історичних наук.*

ПОЕЗІЯ ПРОЗИ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

же так у житті буває, що майже кожен, кому судилося стати відомим, а то й славетним прозаїком, починає свій шлях з писання віршів. І — нікуди правди діти — віршів часто слабких. Та дуже скоро захоплення це минає і літератор знаходить себе у прозі. Йї і присвячує життя.

Не так, проте, сталося з Михайлом Стельмахом, що прийшов у літературу як талановитий поет, став світом визнаним прозаїком, але до кінця життя видавав одну за одною збірки високохудожніх поезій. Більше того, Стельмах прийшов у прозу, взявши з собою поезію, сповнивши нею численні свої романи.

Стельмах відомий ще й як драматург. Із поезії він приніс до драматургії поетичне бачення світу, із прози — епічність розповіді, а з обох — романтичну окриленість. Селянський син, плоть від плоті народу, Стельмах і оспівує свій народ, рідну землю, які вливають у нього силу й снагу, живлять його творчість, роблять її людяною і правдивою.

Михайло Панасович Стельмах народився у травні 1912 р. у селі Дяківцях на Вінничині. В бідній сім'ї трударів пройшов свою першу життєву школу, став колгоспним бригадиром, провідником сільської молоді. Вже в цей час дописує в газети та журнали, виступає з нарисами, кореспонденціями. Потім роки навчання у Вінницькому педагогічному технікумі, згодом в інституті, вчителювання на Поділлі, на Київщині. Захоплюється збиранням народно-поетичної творчості, вивчає побут і звичаї села, людську психологію.

Задушевність, народнописенні інтонації, глибокий ліризм відзначають першу збірку його поезій «Добрий ранок», що вийшла напередодні Другої світової війни.

Війну молодий поет зустрів як рядовий гармаш. Зброєю і пером боровся він із фашистськими нападниками, виступав у фронтових газетах з поезіями, нарисами, публіцистичними статтями.

Михайло Панасович Стельмах
(1912–1983)

Вже не ліриком, а гнівним бійцем виступає Стельмах у своїх подальших збірках, датованих 1942 р., — «За ясні зорі» та «Провесінь», що були обагрені полум'ям битв і походів, стверджували віру в перемогу.

Поезії часів війни були кроком уперед на шляху до поетичної майстерності. Проте з особливою повнотою розкрився талант Стельмаха у повоєнних збірках «Шляхи світання», «Жито сили набирається» та в підсумкових книжках «Поезії», «Мак цвіте». Вони проникнуті оптимізмом, народними мотивами, пронизані веселковими барвами. В них панує любов до рідної землі й праці на рідній ниві, до простих людей.

Поет висловлює в них свої мрії й думки, глибоке почуття громадського обов'язку і відповідальності за власну творчість.

...Я мрію так життя прожити,
Щоб кров і ніг відгдять землі
своїй,
Щоб у плодах моїх важніли
віти,
Щоб розроставсь в глибинах корінь мій.

В поезії він виявив себе як цікавий, самобутній художник, що слово своє поставив на службу людям. Проте поетичний хист Стельмаха з найбільшою силою проявився саме у прозі.

1944 р. виходить збірка його оповідань «Березовий сік». Це десять розповідей про боротьбу народу з фашизмом, лірична оповідь про велич людського духу. Збірка виявилася перехідним етапом від поетичних жанрів до епічної прози. Перший роман-хроніка Стельмаха «Велика рідня» поклав початок його великій прозі — циклу романів про людей подільського села протягом кількох історичних періодів у житті й героїчній боротьбі українського народу. Цей твір і наступні романи «Кров людська — не водиця» та «Хліб і сіль» склали трилогію, що принесла Стельмаху широке визнання. В ній він розкрив красу людини, її розум, героїзм, оспівав золото рук, що пахнуть сонцем і хлібом. Його герої проходять крізь дві революції, гартуються в горнілі громадянської війни, вступають у смертельний двобій з фашистськими напасниками і перемагають. Дякуючи за визнання, письменник сказав: «Земний уклін моему народові за всі його щедроти, за його великодушність до нас, письменників, і за те, що він вклав у наші серця безмірну любов до людей і казковий вогонь Прометей».

Талант Стельмаха дійсно зітканий з ниток великої любові до людини, до рідної природи. Його герой — господар землі, творець і поет. Таким його бачить письменник у житті, таким зображує в творах, де доля його на широкому історичному тлі нерозривно пов'язана з долею всього українського народу. Ось чому М. Рильський писав: «Стельмахівське село — велика прозора краплина, в якій відбивається історія всієї України протягом десятиріч, та

стельмахівське село — це, загалом беручи, вся сільська (і не тільки сільська) Україна у великій боротьбі, в її муках і в її радощах».

Роман «Правда і кривда», написаний 1961 р., значною мірою продовжує літопис перетворення. Це гостросюжетний проблемний твір, який з принципових позицій порушує суттєві проблеми трагічного протистояння характерів, переконань, долі.

У Стельмахові поєдналися майстер широких соціальних панорам життя і тонкий лірик, що вміє передати порухи людської душі. Філософічність у його творах нерозривно зв'язана з глибокою поетичністю, багатою образністю. Доказом цьому є й останні повісті письменника «Гуси-лебеді летять» та «Щедрий вечір», написані на автобіографічному матеріалі.

Герой його діалогії босоногий Михайлик зростає в світі, де точиться постійна напружена боротьба. В атмосфері зіткнень добра і зла, брехні й правди, прекрасного й потворного в житті формується внутрішній світ селянського хлопчика, його мрії, вчинки. З жадібними, широко розкритими до життя і добра очима стоїть Михайлик на дорозі, що веде з дитинства. В історії формування внутрішнього світу селянського хлопчика, в його життєвому світанку проступають найсуттєвіші прикмети часу.

Твір написаний про минуле, але обернений він і в наше сьогодні, і в наше завтра. Він фіксує нетлінне в історії, психології, духовному світі народу, проектує його в нашу сучасність.

Визначаючи своє творче кредо, Стельмах заявляє: «Як і раніше, так і тепер я не уявляю собі сучасної прози без епічної глибини, без філософської течії і без пристрасного ліричного проникнення». Цей комплекс в органічній єдності притаманний всім творам письменника.

Вони перекладені на 35 мов, видані в Англії й Угорщині, Чехословаччині й Чілі, Югославії й Гватемалі, Німеччині й Японії... Творчість Стельмаха близька всім людям, як може бути близькою правда життя.

Оцінюючи творчість Стельмаха, німецький критик Карл Рунге доходить висновку, що він належить до тієї плеяди письменників, «твори яких демонструють багатство і велич української літератури».

Стельмах — автор ряду талановитих п'єс, серед них «Золота метелиця», «Думи про любов», що мали великий успіх в українського глядача. В літературному набутку — книги для дітей, праці з літературознавства й фольклористики.

Плідна й невтомна праця Михайла Панасовича на ниві української літератури — це результат постійного й живого зв'язку письменника з рідним народом.

Помер Михайло Стельмах 1983 р. у zenіті літературної слави й визнання.

Павло Орленко

ВАСИЛЬ ТЮТЮННИК — ПОЛКОВНИК АРМІЇ УНР

Отамане, генерале — ивинтар, спокій, сон,
Тільки дзвони вечорові грають в унісон,
Тільки місто непривітне між волинських піль
Гомонить про вбогу рагість та постійний біль.

Надзвичайно мало знаємо ми про видатного українського військового діяча Василя Тютюнника. Смерть обірвала його життя дуже рано — 19 грудня 1919 р. Тютюнник був командувачем армії Української Народної Республіки, займаючи цю посаду до останніх днів свого життя.

Народився він 1882 р. у с. Єньках Хорольського повіту Полтавської губернії. Походив зі старовинної старшинської родини гетьманського реєстрового війська. Середню освіту дістав у Роменській реальній школі, після закінчення якої поїхав навчатися до Тифліського піхотного юнкерського училища. З опануванням військових наук молодий старшина зголосився служити в Сибіру, оскільки на сході вже розгорялася заграва російсько-японської війни. Після закінчення війни поручник Тютюнник залишився в Сибіру, де продовжував нести військову службу у складі 22-го Сибірського стрілецького полку, що квартирував у Миколаївську-Уссурійську. Вже тоді в молодого старшини викарбувався той характер та з'явилася військова постава, які згодом із захопленням описував видатний український поет Євген Маланюк, що був його ад'ютантом. Тютюнник був високим на зріст, доброї типово військової статури, яку не приховало б жодне цивільне вбрання. Але найбільш прикметним було обличчя — при всій його на перший погляд простоті. Вистачало лише раптової усмішки (рідко веселої, частіше іронічної, часом не без сарказму), аби побачити, що на немов з каменя витесаній тьмяній поверхні того обличчя несподівано загорялися синьо-сірі очі, що відкривали неповторну людську особистість.

Перебуваючи на далекосхідних кордонах Російської імперії, Василь Тютюнник постійно вдосконалював свої військові знання, закінчив офіцерську стрілецьку школу, готувався до вступу в академію Генерального штабу. У зв'язку з цим начальники постійно давали йому різні штабові доручення, пов'язані з відрядженнями,

Василь Тютюнник
(1882—1919)

що дало змогу старшині добре вивчити Приморський край та українське населення Зеленого Клину.

З початком першої світової війни Василь Тютюнник був терміново відкликаний до полку, з яким і вирушив на фронт. Доля занесла Тютюнника до Польщі та Білорусі, де старшина обіймав різні командні посади. У 1915—1916 рр. під час гострої нестачі старшин з академічною освітою він виконував обов'язки старшого ад'ютанта 5-го Сибірського корпусу, що відповідало чину капітана чи підполковника Генерального штабу.

У 1917 р., коли академія знову почала функціонувати, Василь Тютюнник вирішив повторно потрапити до неї. Однак цього разу на перешкоді стала Лютнева революція.

З остаточним розпадом старої російської армії у грудні 1917 р. він вимушений був повернутися в Україну. У той час радянські війська Муравйова захопили Київ, тож Тютюннику довелося переховуватись і пробиратись на Полтавщину. У березні 1918 р., коли до столиці України знову повернулася Центральна Рада, Василь Тютюнник зголосився працювати у вищих українських військових установах, де одразу був призначений на посаду помічника Оперативного відділу українського Генерального штабу. Начальником відділу був славнозвісний полковник Є. Мишківський. Тютюнник та Мишківський стали надзвичайно вдалим поєднанням особистостей, що неодноразово підкреслював їхній ад'ютант Є. Маланюк. Загалом підполковник Тютюнник блискуче справлявся зі своїми обов'язками, маючи досвід штабної роботи. Мало хто здогадувався, що він не є генштабістом. Ось як сприймали його співробітники: «Підп. Тютюнник — енергійний, гарячий, вмить охоплюючи найскладнішу військову ситуацію, блискавично переходив до рішення, часто парадоксального в своїй талановитості. У цього старшини талант завжди проявлявся яскраво і сильно, і тому переважно домінував над земним розрахунком». Під час праці в Генеральному штабі Василь Тютюнник нажив собі й ворогів серед тієї частини старшин, що дотримувалася «єдинонеділімських» та монархічних поглядів. Дехто навіть намагався через відвертість висловлювань Тютюнника викликати підполковника на дуель.

Гетьманське правління через російську орієнтацію не дуже подобалося Василю Тютюннику. Приголомшив його й універсал про федерацію з білогвардійською Росією. Все це привело до того, що він опинився у колі змовників проти гетьмана Скоропадського.

14 листопада 1918 р. почалося протигетьманське повстання, котре очолив генерал О. Осецький. Начальником його штабу було покликано молодого недосвідченого в такій справі сотника — галичанина Андрія Мельника. Його помічником призначили Василя Тютюнника, який виконував ще й функції начальника оперативного відділу. Фактично на нього одного ліг весь тягар боротьби з гетьманськими військами на всій території України, оскільки Осецький був здатний лише на красиві гасла, а Мельник та кілька

інших молодих старшин штабу були не в змозі повнообсягово виконувати свої функції. Яких сил коштувало В. Тютюнникові взяти під контроль Київщину та столицю з усіма гетьманськими дружинами, уявити собі важко. Значну допомогу йому подав лише Євген Коновалець, призначений на посаду командира Осадного корпусу. Ось як охарактеризував Тютюнника його колега генерал М. Капустянський: «Більша частина праці по організації повстання і по керуванню військом в цей тяжкий період лягла на нього. Молодий старшина величезної енергії і працездатності, шляхетного честолюбства, дуже рішучий і настирливий, рідкої чесності і некорисливий. Військову справу він розумів і любив. Мав горожанську мужність і міг твердо висловити свою думку хоч чортові в вічі. Палкий патріот. Головною хибою його була властива йому гарчковість, а в запальності — зухвалість, різкість і зайва прямолінійність. Політики не любив. Не мав вищої військової освіти і штабового досвіду, а тому не досить обраховував час і простір і готовий був піти на ризиковане, необмірковане й невідповідне обставинам рішення». Із зайняттям Києва 14 грудня 1918 р. ситуація поліпшилася. До штабу армії Василь Тютюнник покликав фахівців генерала В. Сінклера, шведа за походженням, та полковника М. Капустянського. З цього часу і до середини 1919 р. від цих трьох воєначальників залежала вся військова діяльність української армії. Саме вони розробляли та затверджували плани наступу й оборони, часто бували у військових частинах, брали з ними участь у боях. Андрій Мельник удосконалював свої знання, виконуючи час від часу функції Наказного отамана.

На початку 1919 р. радянські війська розпочали наступ проти армії УНР. Починається напружена боротьба на Правобережній Україні в оточенні ворога, під час якої штаб армії намагався завдати йому активних ударів. Так, березневий наступ української армії мало не закінчився поверненням Києва, а внаслідок квітневих боїв було взято кілька міст. У цей же час Василь Тютюнник розробляв нові військові проекти та плани. Підлеглі завжди бачили його чистим та охайним, у скромній солдатській шинельчині, польовому мундирі, синьому галіфе та ботфортах. Він був зразком для багатьох старшин. У цей час Тютюнник мав небезпідставну надію на те, що незабаром українські війська повернуться до золотоверхого Києва. Але нема добра без лиха. Спочатку 29 квітня 1919 р. відбулося повстання проти петлюрівської Директорії командувача Північної групи В. Оскілка. У середині травня зазнав поразки на Холмському протипольському фронті генерал Осецький, і поляки та більшовики перейшли до контрнаступу. На кінець травня українська армія опинилася на невеличкому клаптикові території біля Збруча. Багато хто з воєначальників підупав духом, але тільки не Василь Тютюнник. Об'єднавши майже всі сили, що були на фронті, та ті, що тільки-но прибули з інших ділянок, він кинув їх у наступ, який закінчився поверненням Проскурова, Волочиська,

Чорного Острова та інших міст. Під час цього наступу Тютюнник взяв усю ініціативу та відповідальність на себе. Цікаво, що дехто, особливо полковник В. Сальський, який керував Запорізьким корпусом, вважав, що наступ приречений на провал. Сумніви ледве не довели Сальського до двобою з Тютюнником, який С. Петлюра переніс своїм наказом на післявоєнний час. Після цього наступу Василя Тютюнника було призначено замість А. Мельника начальником штабу армії.

Згодом відбувся контрнаступ більшовиків. Негайно потрібно було вводити в бій свіжі резерви. Саме тоді через Збруч на Наддніпрянщину переходила Українська Галицька армія. У цій ситуації було прийнято єдино правильне рішення — війська обох армій кинули в наступ на Київ. Армію УНР очолив Василь Тютюнник. До початку вересня 1919 р. війська воювали проти поляків, здобули Київ, вели наступ на Одесу.

На початку вересня Галицька та Наддніпрянська армії розійшлися через непорозуміння політиків, відступаючи під натиском більшовиків і денікінців. Місце Василя Тютюнника зайняв В. Сальський. У війську почалася епідемія тифу. Відкочуючись усе далі в напрямі Збруча, багато хто втрачав віру в майбутнє. 5 листопада 1919 р. Тютюнник знову призначається на посаду командувача армії. Свідченням його діяльності в цей період є його щоденник, що зберігся в архіві. Щодня він розробляв нові проекти виходу з трагічної ситуації, але вони так і залишилися нездійсненими. 4 грудня 1919 р. було зібрано нараду воєначальників армії. Генерал М. Омелянович-Павленко згадував, що на тиф уже хворіли командири дивізій О. Удовиченко, Г. Базильський та інші. В рядах армії залишалось лише троє старих командувачів — М. Омелянович-Павленко, В. Загородський та Ю. Тютюнник. На нараду прибув зі своїм начальником штабу Є. Мешковським і важко хворий Василь Тютюнник. Він виступив за продовження боротьби партизанськими методами і був підтриманий майже всіма учасниками наради. Вночі після наради Василь Тютюнник уже в напівпритомному стані сів диктувати останні накази решткам української армії. Тоді ж він уперше і востаннє мав тривалу розмову з легендарним Юрієм Тютюнником, який вирушав з армією УНР у похід як начальник штабу. До тієї ночі обидва Тютюнники ніколи не спілкувалися. Ось що писав з приводу останніх наказів Василя Тютюнника Юрій Тютюнник: «В. Тютюнник робив те, що може і має право робити комендант фортеці, яка оточена ворогом; він брав на себе всю відповідальність за наслідки своїх розпоряджень. Документ зредагований так, що не допускає двох думок про дійсний зміст, який надавав йому пишучий».

6 грудня 1919 р. рештки української армії вирушили у славетний Зимовий похід. У Василя Тютюнника, їхнього командира, не було навіть сил, щоб провести своїх вояків у нелегкий шлях у безсмертя. Після виходу в похід підрозділів УНР важко хворих на тиф

В. Тютюнника, Є. Мешковського та А. Мельника перевезли до Рівного, де ними заопікувалися польські лікарі. Про останні дні Василя Тютюнника оповів нам його незмінний ад'ютант Євген Маланюк: «З Тютюнником — зле. Наш Отаман, видно, працював, уже будучи хворим, — у нього перепрацьоване серце. А тиф, знаєте, така річ, що все залежить від витривалості серця. Нічого не можу пророкувати — так каже ординатор-лікар. Наближається криза. Два дні шукаю по Рівному «дігалену». Знаходжу. Отаман непритомний увесь час. Раз заходжу лише. Пізнав. Говорити не може. Тремтячою висохлою рукою намагається показати мені криву своєї температури на стіні — страшний спад кризи з 40 на 35,5. Але свідомість того, що кризу перебув, наповнює всіх надією, хоч вигляд хворого невимовно жахливий. Це дійсно тільки тінь людини. За два дні ранком 19 грудня 1919 р. несподівано (смерть завжди — «несподівано») повідомляють: вмер. Розрив серця після кризи.

Одягли в той самий френч (темно-зелений), єдиний (у командувача армії), який всі пам'ятають, в яким був за Центральної Ради, за Гетьмана, за Директорії, за Головного Отамана. На труні крива шабля в сріблі — єдиний люксус (мій ад'ютантський подарунок — з тією шаблею я перебував і світову війну) в Отамана, і славнозвісна сіра смушкова шапка — також подарунок (здається, від повстанців).

Чота Польського Війська. Ляфету не можна було в Рівному дістати, отже — звичайна чорна карета, зовсім не для генерала. Важка сальва в морознім повітрі. Потім — простий дубовий хрест»...

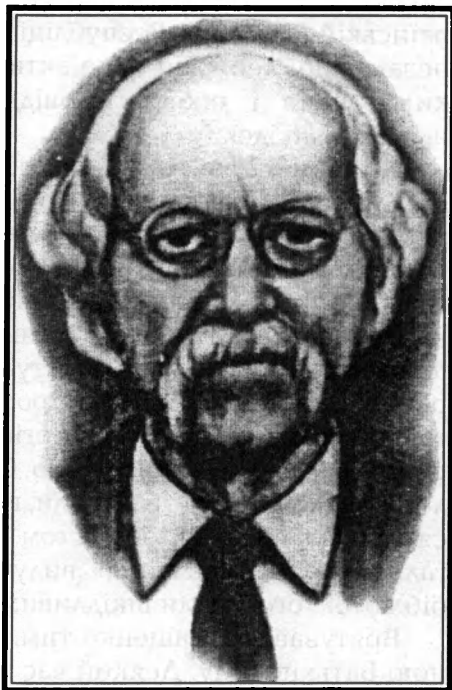
Ярослав Тинченко

СПІВЕЦЬ ЛЮДИНИ, ВОЛІ Й УКРАЇНИ

Видатний український педагог і психолог зі світовим іменем Григорій Ващенко залишив нащадкам велику духовну спадщину. За кордоном, де вчений прожив двадцять два роки, його наукові твори добре відомі, а от на Батьківщині ми почали їх відкривати лише останніми роками. В 1994 р. у видавництві «Полтавський вісник» 50-тисячним накладом вийшов один з найвідоміших творів Г. Ващенка «Виховний ідеал», у 1997 р. Львівська організація Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Г. Ващенка випустила його «Вибрані педагогічні твори», куди ввійшли такі праці, як «Мораль християнська і комуністична», «Виховання любові до Батьківщини», «Виховання статевої чистоти і стриманости», «Виховання чесности й принципности», «Виховання пошани до батьків і старих», «Роля релігії в житті людства і релігійне виховання молоді», «Проект системи освіти в самостійній Україні», «Педагогічна наука в СРСР». У 1997 р. в «Українській Видавничій Спілці» вийшли його «Загальні методи навчання». Поверненню великого доробку вченого на Батьківщину сприяє створене у 1995 р. Всеукраїнське педагогічне товариство, що назване його ім'ям. З ініціативи товариства 1998 р. в Україні було відзначено 120 років від дня народження Г. Ващенка — перше ювілейне пошанування педагога в Україні і, зокрема, в с. Богданівка Прилуцького району на Чернігівщині, де він народився 23 квітня 1878 р.

Григорій Ващенко
(1878–1967)

Мати майбутнього видатного педагога хотіла, аби її син став священнослужителем. Хлопець закінчив Роменську духовну школу та Полтавську семінарію. Згодом, трохи повчителювавши, Г. Ващенко вступив до Московської духовної академії — це було в 1899 р. Однак, закінчивши навчання в академії, на священника не висвятився. Вже тоді він побачив, що поведінка, спосіб життя ду-

ховних наставників, викладачів та й більшості студентів не відповідали нормам християнської моралі.

Г. Ващенко повернувся в Україну і взявся за педагогічну роботу. Паралельно з учителюванням глибоко вивчав наукові теорії відомого лікаря-психолога Петра Лесгафта. Досвід педагога-практика, наукові набутки Г. Ващенко поставив на службу молодій Українській Народній Республіці в 1917—1920 рр. В часи розбудови незалежної держави бере активну участь у створенні вчительських курсів і шкіл, самовіддано пропагує серед населення національні ідеї.

Живемо, отже, в часі початку повернення педагогічної спадщини Г. Ващенка на рідну землю, адже ще не так давно — за більшовицько-тоталітарного режиму — і його творам, і самому його імені був наглухо перетнутий шлях сюди. Власне, остання з його капітальних праць, що побачила світ в Україні, — це видана в 1928 р. книга «Загальні методи навчання», яка у ті роки одразу ж почала правити за підручник для студентів педагогічних інститутів України. Тоді Г.Ващенко був професором Полтавського педінституту, очолював кафедру педагогіки і водночас керував щойно створеною аспірантською групою. Однак «пильне» око влади не дримало — невдовзі його оголосили, на той час це широко практикувалося, буржуазним націоналістом. Негайно увільнили з посади, а «Загальні методи навчання» вилучили з усіх книгарень, вузівських бібліотек, оголосили шкідливими і знищили.

Врятувався Г.Ващенко тим, що залишив разом зі своєю родиною Батьківщину. Деякий час він очолював кафедру педагогіки в Сталінградському педагогічному інституті, а в роки війни доля привела його до Німеччини. Там Г.Ващенко очолив кафедру педагогіки Українського Вільного Університету, деякий час був ректором Української богословської академії у Мюнхені — місті, де й судилося йому 2 травня 1967 р. знайти вічний спокій.

Дуже багато зробив учений для української педагогіки, перебуваючи в еміграції. Одне з підтверджень цьому — ґрунтовна праця «Виховання волі і характеру» в двох частинах, яка вперше приходить до українського читача. Видання надзвичайно актуальне сьогодні, хоча написане чотири з лишком десятиліття тому. Воно нічого не нав'язує нам — лише пропонує ознайомитися з численними історичними подіями, фактами, філософськими, релігійними, психологічними і педагогічними течіями. А ознайомившись з усім цим, осмисливши його і, так би мовити, примірявши до себе, пропонує приєднатися до позиції автора.

Перша частина праці «Виховання волі і характеру» (вперше видана в Лондоні у 1952 р.) — це глибокий філософсько-психологічний аналіз вольових процесів людини і комплексу психологічних рис, що йменується характером. Другу частину (перше видання з'явилося у 1957 р. у Мюнхені) можна визначити як педагогіко-технічну або педагогіко-прикладну. В ній Григорій Ващенко

вчить, як на практиці наставникові досягти поставленої мети, тобто виховати волю і характер в українській молоді, реалізувати відому педагогічну формулу вченого «Служіння Богові й Україні».

Виховання і самовиховання, свобода волі, проблема особи і суспільства, інші складові виховання молоді, формування релігійності... Процес виховання любові до Батьківщини, здорового патріотизму, чесності й принциповості, мужності та героїзму, дисциплінованості й організованості, пошани до батьків і старших — ці та чимало інших важливих і актуальних питань ґрунтовно висвітлюються у книжці.

А це означає, що вона послугує активним і дійовим помічником сьогоднішньому педагогові, який формує молоде покоління нашої незалежної держави. Надто ж видання допоможе йому швидше й ефективніше виконувати Державну національну програму «Освіта. Україна ХХІ століття» в царині виховання нової генерації. «Головна мета національного виховання, — підкреслюється у цьому документі, — набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної приналежності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури». Практичні шляхи реалізації цих завдань саме і пропонує праця «Виховання волі і характеру».

Служити Богу й Батьківщині — основна мета, яку поставив собі український народ тисячу років тому. Стоїть вона перед ним і нині і стоятиме ще багато віків по тому. Інша справа, що ця мета набуває різних форм і забарвлень у різні історичні періоди. Особливий характер вона має й нині, коли нарешті Україна стала незалежною Державою. Тому-то так на часі нам ця праця.

Вчений застерігає: завоювавши державну незалежність, можна її легко і втратити. Щоб не сталося цього, мусимо наполегливо, самовіддано і цілеспрямовано працювати в царині виховання нашої молоді. І ми всі ще з більшою віддачею це робитимемо. Іншого нам просто не дано — адже живемо на благодатній українській землі. Землі, обраній Богом.

Ясна річ, не все ще нам вдається сьгодні, є труднощі й проблеми у роботі з підростаючим поколінням. Саме тому воно повинно знати, що на нашій землі творилися прадавні трипільська й зарубинецька культури, тут, так би мовити, виварювався етнічний котел Європи, формувалися її майбутні народи. Та й, власне, сама Європа сформувалася завдяки Київській Русі, тобто Україні. Бо завжди на цій землі було багато високих талантів. І завжди тут приділялася значна увага освіті й вихованню. У нас була більш високою, так би мовити, виховна планка, ніж в інших народів.

Не було, приміром, в Україні такого ганебного й потворного явища, як рабство. А це означає, що ми обійшли цілу епоху в історії

людства. Тож цілком закономірно, що тільки українська земля могла породити таку чудову й самобутню плеяду видатних педагогів, подібних яким ніде в світі немає. Володимир Мономах і Ярослав Мудрий, Данило Галицький, Григорій Сковорода, Тарас Шевченко і Костянтин Ушинський, Софія Русова й Іван Огієнко, Іван Стешенко й Степан Сірополко, Олександр Духнович й Августин Волошин, Антон Макаренко (хоча ми не сприймаємо космополітичних позицій, на яких він перебував) і Василь Сухомлинський. Ми по праву пишаємося своєю найдревнішою народною педагогікою, що в ній є і такий змістовний та привабливий «підрозділ», як педагогіка козацька.

Тобто виховання, наставництво — це глибинна традиція в Україні, дарма що наукове огранення її випадає здебільшого на ХІХ та ХХ століття. І в тому, що не десь під Москвою чи Санкт-Петербургом, а на нашій землі з'явилося таке вражаюче-прекрасне гроно обдарованих Богом педагогів, жодної випадковості нема. З усіма підставами можна стверджувати, що в цьому глибинна логіка закономірності генези нашого народу.

Йї одна з найяскравіших зірок — Григорій Ващенко. Він і його колеги-сподвижники не лише виховували молодь (відомо, що Ващенко був наставником Спілки української молоді, власне, на її заповнення і написав ряд праць), а й ставили перед генерацією непрості запитання: чому ми так живемо, як нам краще жити? Вони бачили недоліки і сильні сторони свого народу. Вади прагнули усунути, а позитив — розвинути. Якраз особливу увагу розвитку здібностей у молоді, які притаманні українському народу, приділяв Григорій Ващенко. Ця засаднича ідея дуже чітко проходить через усі його наукові праці. Тобто все краще треба розвивати в людині, а отже — й у суспільстві. Гірші ж риси, можливо, й не вдасться ліквідувати цілком, бо вони теж генетично закладені — а от приглушити, певним чином знівелювати, зменшити їхній вплив на людину, а отже і на суспільство, обов'язково треба.

«Виховання мусить бути органічно зв'язане із самовихованням... Батьки і школа, керуючи процесом формування особистості дитини, мусять розвивати в неї активність і почуття відповідальності не тільки за свою працю, а й за поведінку взагалі. З кожним роком перебування дитини в школі ініціатива та активність її мають поширюватися і поглиблюватися, так щоб учень, кінчаючи школу, виходив з неї коли не сформованою особистістю, то принаймні людиною з виробленими основними позитивними рисами вдачі та знаннями й навичками, потрібними для дальшої праці над собою», — підкреслює Г.Ващенко. Він, як і інші українські філософи та педагоги, добре усвідомлював: коли людина самовдосконалюється, вона цим самим вдосконалює світ, який її оточує. Тут і закладено філософський девіз: від розвитку одиниці до розвитку загального. Тому завдання кожної людини, яка творчо мислить, — піднімати навколишнє середовище до свого рівня свідомості. Для

вчителя фактично це найперше завдання. Ця лінія також простежується у «Вихованні волі і характеру» Григорія Ващенко.

Починаючи з народної педагогіки, українці розуміли у цій сфері головне: треба шукати відповідь на одвічне запитання: для чого людина живе на світі? І, звичайно, робили це. Вони знали, що існує і матеріальне і духовне життя. Вже у народних піснях, баладах, легендах, першовитоках усної народної творчості проходить думка про те, що перебування людини на світі, її земне життя — це, так би мовити, перехідний етап від біологічного до енергетичного рівня розвитку.

На біологічному рівні є ієрархія в суспільстві — так воно структурно побудоване. Те саме відбувається й на енергетичному рівні. Пригадаймо, приміром, «Енеїду» І. Котляревського — тут чітко змальовано ієрархію серед богів. Тобто йдеться про безперервність процесу вдосконалення. Таку світобудову, її єдність добре розуміли українці. Так само як і те, що постійно вдосконалюватися людина зможе лише тоді, коли вона постійно долатиме труднощі. Тобто коли вона загартовуватиме волю і характер.

Про те, як цього досягти, якраз і говорить Григорій Ващенко у своїй книзі. А що таке, зрештою, воля? Це логічний контроль над принципами. Якщо в людини є певні принципи, то логічний контроль над ними, власне, і є воля. А що таке логіка? Найкоротший шлях до досягнення певної мети за допомогою думки. Людина — лаконічна. Найдосконаліша форма лаконізму — мовчання. Ми живемо в певних рамках: частотних, температурних тощо. Дія людини, дія суспільства. Їх ми оцінюємо з історичної точки зору. Взяти, приміром, розбудову України, творення її державності. Доба Богдана Хмельницького. Так званий варіант «якби»: якби тоді гетьман так вчинив, то було б інакше... Але ж зараз ми висловлюємося з історичної точки зору. Тоді, на той момент, це було неможливим. Тобто мудрість, висловлена невчасно, безсила. Навіть через півсекунди, півгодини, не кажучи вже про століття. Якраз про це і дбають педагоги. Або: ми постійно вчимо дітей умінню володіти собою. Це, безперечно, головне у будь-якій ситуації. Якщо людина не володіє собою за певних обставин, вона може вийти за рамки загальноусталених норм, Конституції, законів суспільства.

Вчений, зокрема, зазначає, що «характерною ознакою волі є активність. Найтиповішою формою мислення є споглядання, найтиповішою формою волі є дія. Коли через мислення ми сприймаємо дію на нас об'єктивного світу й усвідомлюємо її, коли в процесі почуття ми виявляємо те чи інше ставлення наше до цієї дії, то у волевому процесі ми самі діємо на об'єктивний світ, вносимо в нього певні зміни».

Або: ми постійно вчимо дітей умінню володіти собою. Вмінню створити в собі такий внутрішній стан, який би давав можливість дитині чи дорослому приймати нормальні рішення за будь-яких дій ззовні. Іншими словами, людина мусить контролювати себе.

Ця лінія простежується у народній педагогіці, традиціях родинно-виховання, працях наших видатних педагогів: що б не сталося у житті, мусиш залишатися людиною.

Григорій Ващенко як людина релігійна усвідомлює, що всім, чого досягла людина, треба завдячувати Богові. Це особливо підкреслюється в мудрості нашого народу. Приміром, щось гарне зробили — засіяли ниву чи збудували хату — і кажемо: «Слава Богу!» Або щось неприємне трапилося, знову говоримо: «Слава Богу, що не гірше!» Українцеві притаманна скромність. Це тому, що він ніколи не приписував собі заслугу в якійсь добрій справі. Адже успіху досягти йому допомогли Бог, родина, вчитель... Пам'ятаєте притчу про те, як Бог роздавав різним народам землю? Українець нічого не просив, скромно собі стояв і мовчав. І одержав за це найкращу в світі землю...

«Християнське смиренство, — пише Г. Ващенко, — базується на вірі в Абсолютну Величність і Премудрість Божу, перед якою людина з її чеснотами й ділами є безмежно мала. Разом з тим християнське смиренство базується на свідомості своєї й чужої людської гідності, бо всяка людина, яка б вона не була, є образ і подоба Божа».

Стверджують: у кожної людини є ангел-хранитель. Можна його ще назвати космічним проводирем. Скажімо, в якійсь екстремальній ситуації один гине, а інший — ні. Чому? Відповідь та сама... Поєднання духовного земного з духовним космічним — певно, це і є гармонія розвитку людини. Очевидно, гармонія стоїть на гуманній основі. Не може гармонійно розвиватися людина, якщо в неї немає гуманних принципів. Уся українська педагогіка перейнята гуманізмом.

Бог готував наш народ для того, аби від нього сформувалася нова людина, яка поклала б початок новій ері на планеті. Візьмімо, наприклад, історію. Що здебільшого ми в ній вивчаємо? Боротьбу народів за знищення один одного. Хоча знаємо, що була тоді людина розумна — *homo sapiens*, а вдавалася до таких дій і вчинків. Тож нам треба різко змінити філософію людини: від поняття «людина розумна» перейти до іншого — «людина культурна, з високими моральними якостями». Отож нині мусимо активно формувати людину нової ери.

Як сьогодні звучить у світі латиною *homo sapiens*, так у майбутньому на планеті звучатиме українською мовою горде й величне — людина культурна. Ще древні передбачали, що з берегів Борисфена піде така досконала особистість, якої ще не було на Землі. Недарма ж Бог послав нам яскраву плеяду педагогів наприкінці цієї ери. Тим самим він підготував і готує наше суспільство, Україну й українців до переходу у подвійний золотий вік.

Прогрес цивілізації завжди був на зламі епох — коли змінювалася мораль, що еволюційно ставала більш гуманною. Потім ця мораль входила в маси, оволодівала ними. Кожна людина переймала-

ся нею. Зростала міра відповідальності особи перед собою й суспільством. Будь-який поступ ґрунтується на більш гуманній основі. Ще ж не так давно була торгівля людьми, рабство сприймалося як норма. Тепер — ні. Зараз маємо, скажімо, рекет. Але за норму ми, сучасники, цього явища, не сприймаємо. Засуджуємо його, тавруємо, боремося з ним. Ми не помічаємо, але злам у змінах на краще у нашій моралі відбувається.

Григорій Ващенко з'явився наприкінці так званого шаленого залізного віку, у той історичний період, який знищує стару мораль, відкриває горизонти досконалішої, якіснішої. Живемо у бажанні та передчутті переходу від стражденного до радісного етапу свого розвитку, розвитку всієї цивілізації. Допомогти справдити це сподівання може й повинна наша національна педагогіка, а зосібно — глибоко прониклива, гуманістична, вищою мірою людська педагогіка Г. Ващенка.

Василь Герасименко

Київ очима художника

Микола Стратілат. Пустинь Китаїв.

ІСТОРИК, ДЖЕРЕЛОЗНАВЕЦЬ, АРХІВІСТ

еред когорти вчених-істориків кінця XIX — початку XX ст. чільне місце посідає Віталій Йосипович Ейнгорн (1862—1947) — відомий архівіст-практик, палеограф, дослідник української історії, зокрема соціально-економічного та фінансового устрою Гетьманщини, політичних та культурних зв'язків України та Росії, демографічних процесів в Україні у XVII ст.

Його наукова спадщина нараховує більше 45 опублікованих наукових розвідок і 35 статей, рецензій, доповідей на конференціях, які майже не збереглися.¹

Людина високої культури, знавець мов, палеограф та документаліст, він був істориком-дослідником за своїм покликанням. І не дивлячись на те, що все свідоме життя прожив у Росії — першою і основною проблемою наукових студій Ейнгорна була історія України.

Віталій Ейнгорн народився 21 серпня 1862 р. в сім'ї військового лікаря у Мінську. Вчився у Полтаві та Кишиневі. Після закінчення із срібною медаллю кишинівської гімназії вступив до Петербурзького Історико-філологічного інституту і отримав спеціальність викладача історії, географії та стародавніх мов. Окрім російської та української він володів англійською, німецькою, французькою, грецькою, латинською та польською мовами.

З 1884 по 1889 р. працював учителем історії та географії у чоловічій гімназії Нижнього Новгорода. Протягом 30-ти років (1889—1918) викладав історію і географію у Першій Московській гімназії, чоловічій гімназії у м.Карачов Орловської губернії, в Другій гімназії Нижнього Новгорода, де обіймав посаду директора та викладача суспільствознавства. З 1925 р. жив і працював у Москві. В Московському державному архіві революції і зовнішньої політики, як спеціаліст з історії України, був членом комісії при Центрархіві РРФСР з питань, пов'язаних з передачею архівних матеріалів в архіви УРСР. З 1932 р. і до кінця життя працював у Державній бібліотеці СРСР імені В.Леніна (нині Російська державна бібліотека).²

На 90-ті рр. XIX ст. та перше десятиліття XX ст. припадає найплідніша наукова діяльність В.Ейнгорна. З 45-ти наукових робок вченого в ці роки були написані 26 праць, більша частина яких написана на багатому архівному матеріалі і висвітлює різноманітні питання історії України. Він підготував ґрунтовне дослідження «О сношениях малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича»

(1899), за що Товариство історії і старожитностей російських при московському університеті присудило молодому історику премію і відмітило використання у роботі невідомих до того часу численних архівних документів.

Значна заслуга належить Віталію Ейнгорну у виявленні та дослідженні переписних книг Малоросійського посольства. У своїх працях «О малороссийских переписных книгах 1666 г.» (1895) та «О переписных книгах города Москвы» (1890) він використав переписні книги Стародубського, Чернігівського і значної частини Ніжинського полків, як найінформативніших щодо характеристики економічного та політичного становища України у вказаний період.

Віталій Ейнгорн був членом Товариства історії та старожитностей російських, Історичного товариства Нестора-літописця, Російського військово-історичного товариства та ін. Співпрацював із Нижегородською губернською вченою архівною комісією. Протягом 1932—1944 рр. за плідну працю на посадах бібліотекаря 1 розряду, архіваріуса та начальника загального архіву бібліотеки ім. В.І.Леніна отримував подяки від дирекції бібліотеки. У зв'язку із 80-річчям з дня заснування бібліотеки у 1942 р. отримав подяку від Народного комісара освіти РСФСР.

У грудні 1942 р. В.Й.Ейнгорну рішенням Вищої Атестаційної Комісії СРСР була присуджена наукова ступінь доктора історичних наук без захисту дисертації.

Помер В.Ейнгорн у 1947 р. Похований у Москві.³

¹ Архів Російської державної бібліотеки, оп. 185, спр.171; Інститут російської літератури (Пушкінський будинок). Рукописний відділ, розряд 3, оп.2, спр.2203—2228.

² Митрофанов М. В.Й.Ейнгорн – історик і архівіст // Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР. – 1965. - №2. – С.49–53.

³ Войцехівська І. Ейнгорн Віталій Йосипович // Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. – Вип.1. – К., 1999. – С.130–132.

*Ірина Войцехівська,
доктор історичних наук.*

МИРОН КОРДУБА ЗБЛИЗЬКА

еред представників львівської історичної школи Михайла Грушевського був цілий ряд талановитих науковців, доля яких склалася по-різному. Не лише залежно від таланту, але й внаслідок умов, у які вони потрапляли. Практично викляті радянською історіографією 30—80-х років минулого сторіччя за «націоналізм», вони тепер надто поволі повертаються із забуття. А разом з іменами — їх твори, важливі, повноцінні, знання яких позбавило б сучасну українську історичну науку від необхідності вишукувати та заповнювати так звані білі плями, бо, виявляється, значна частина цих білих плям була усунена ще кілька десятиріч тому.

До таких забутих, але незабутніх імен належить також постать професора Варшавського та Львівського університетів Мирона Кордуби (1876—1947). Історик України середньовічних та нових часів (Галицько-Волинська держава, Козаччина), дослідник витоків української нації, джерелознавець, який один з перших звернув увагу на значення топонімічних досліджень для історії України, археограф, етнолог — одним словом, вчений з широким кругозором та відомий ерудит — повертається на належне йому місце в українській історичній науці.

Склалося так, що я неодноразово зустрічався з М.Кордубою за його життя, а пізніше намагався вберегти і донести до наукової громадськості його спадщину. Тому й виник сьогоднішній спогад.

Епізод перший. Липень—серпень 1937 р. Косів на Гуцульщині

Мені було тоді одинадцять років, але в пам'яті події того часу збереглися добре. Вілла Остапа Луцького (двоповерховий дерев'яний будинок у гуцульському стилі) була розташована на окраїні містечка, над невеликим потічком. Стежки вели високо в гори.

Остап Луцький — поет з групи «Молода муза», військовий діяч часів Української революції (офіцер Української Галицької армії). Пізніше — політичний діяч, один з лідерів Українського національно-демократичного об'єднання, сенатор Речі Посполитої.

Його дружина жила влітку на вілі, де за невелику плату відпочивали «представники» української інтелігенції.

1937 рік був там «варшавським» роком. Отже, на вілі зібралися — Олександр Доценко, колишній підполковник армії Української Народної Республіки, ад'ютант Симона Петлюри, автор двотомника документів «Літопис Української революції» (1923—1924), дослідження «Зимовий похід» та інших. У Косові він був разом з дочкою;

— Василь Тисяк, український ліричний тенор, соліст Варшавської опери;

— Мирон Кордуба з дружиною Євгенією, професор Варшавського університету. Йому було тоді під шістдесят років, дружина на три роки молодша. Невисокий, сивий, з характерною іспанською борідкою. Поважний у поведінці та в розмовах.

Пригадую дещо з розмов, які М. Кордуба вів з О. Луцьким серед квітника за віллою про свою співпрацю у варшавському часописі «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*», виданні, що виступало за українсько-польське порозуміння та видавалося польськими інтелектуалами-українофілами, про огляд «Радянсько-українська література 1917—1931 рр.» й інші загальні й політичні теми, які я не дуже добре розумів.

На хлопця, що бавився в квітнику, співрозмовники, звісно, не звертали уваги.

Був я в Косові не сам, а з моєю мамою, Оленою Степанівною, у якої знайшлося чимало спільних тем для розмов з Мироном та Євгенією Кордубами. Моя мати — викладач гімназії сестер Василянок у Львові — навчала обох доньок Мирона.

Були в Косові домашні й позадомашні розваги. Домашні — вечірня гра в карти, преферанс, в якому активну участь брали професор та його дружина. Був вечір пісні Василя Тисяка. Прогулянка в гори — на Михалка (назва гори).

На полонині збирали квіти. В цій прогулянці брала участь також товаришка моєї матері зі студентських часів Марія Бачинська — дружина Дмитра Донцова, яка, щоправда, на віллі О. Луцького не відпочивала.

Епізод другий. 1942—1943 рр. Львів.

Миронові Кордубі 63—64 роки. Останні роки були знову дуже важкими — у нього всі вони взагалі не були легкими. Початок Другої світової війни, облога Варшави, переїзд до Холму, де він викладав в українській гімназії. Відтіля довелося їхати — чи, радше, тікати — до Львова, коли польські боївки в середині 1941 р. почали вирізувати українську інтелігенцію.

Професор постарів. Викладаючи в Першій українській гімназії історію (гімназія містилася на вул. Волоській, 1, поблизу Стрийського базарчика), він був і моїм учителем. Викладав академічним стилем і вимоги ставив високошкільні. Склав невеличкий план класу: де хто сидить, та викликав для відповіді до свого столу за цим планом, записуючи оцінки дуже дрібним почерком до свого професорського нотатника. Вже погано чув, тому, слухаючи відповіді гімназистів, прикладав долоню до вуха.

Ми, учні, добре знали, ким є професор, бо в книгарнях продавалися тоді його недавно видані праці: «Болеслав-Юрій II, останній

самостійний володар Галицько-Волинської держави» (1940), 1-й том «Історії Холмщини і Підляшшя» (1941), «Богдан Хмельницький у Белзчині і Холмщині» (1941). У мене тоді також були ці книжки, їх мала і бібліотечка нашого класу.

Березень 1943 р. Львівський літературно-мистецький клуб (тепер у цьому будинку на вул. Січових стрільців — й у цьому залі — хор «Трембіта»; до Другої світової війни там була масонська ложа), у якому читався цикл дискусійних лекцій про формування української нації. Я прослухав цей цикл, у підготовці та проведенні якого значну роль відіграв М.Кордуба. Відомо, він вважав, що нація сформувалася пізно, лише у XVI—XVII ст. Це викликало дуже жваві, а часом гострі дискусії. Вважаючи таку тематику націоналістичною, німецька влада заборонила продовження дискусійних вечорів.

Епізод третій. 1944—1947 рр. Львів.

Мирон Кордуба був людиною сміливою і не йшов легко на компроміси. Ще 1946 р. він читав у Львівському державному університеті ім. І. Франка публічну лекцію про заслуги Михайла Грушевського перед українською історичною наукою. Ім'я Кордуби з відповідними епітетами не сходило зі сторінок обласної та республіканської преси, його «проробляли» також у столичних московських газетах.

Історію цього повсякденного цькування викладати не буду — про нього я писав кілька років тому (Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів // Михайло Грушевський і Львівська історична школа: Матеріали конференції. Львів, 24—25 жовтня 1994 р. — Нью-Йорк; Львів, 1995. — С. 32—98). Кордуба був в.о. професора та в.о. завідувача кафедри історії західних і південних слов'ян в університеті. З Академії наук його звільнили, бо він рішуче відмовився переїхати в «почесне заслання» до Києва.

Під час однієї з наукових сесій в університеті я був на його доповіді про західні кордони Галицько-Волинської держави. Як інші дослідження М.Кордуби, так і ця доповідь (повідомлення на таку тему він публікував уже раніше) дуже скрупульозно обґрунтовувалися фактологічно. В наукових дискусіях професор був твердим і різким. Трапилася сутичка після цієї доповіді з істориком мистецтва Йосифом Пеленським. Він висловив певні сумніви щодо деяких положень доповіді. Кордуба відповів: «Якщо ви вважаєте інакше, викладіть результати своїх досліджень — тоді поговоримо». Треба сказати, що Й.Пеленський також займався проблемою західних кордонів, отже, це були міркування фахівця.

Був час, коли з М.Кордубою я зустрічався майже щоденно як керівник бібліографічного відділу Львівського відділення Народ-

ної бібліотеки України АН УРСР. В її читальних залах на вул. Радянській (тепер Винниченка), 24 та на вул. Стефаніка, 2 професор «відпочивав» від університетських цькувань, доповнюючи свою колосальну картотеку «Бібліографії історії України», що налічувала тоді вже понад 50 тисяч карток. М.Кордуба працював переважно над газетним матеріалом, схиливши низько сиву голову, уважно перегортаючи сторінку за сторінкою. Ми віталися, часом обмінювалися кількома словами. Сталося так, що саме в бібліотеці на вул. Стефаніка, в читальному залі на другому поверсі, поруч із картотеками, його розбив параліч. Мимоволі я був свідком, коли приїхала швидка допомога і професора на ношах заносили до машини. Цей важкий епізод досі фотографічно бачу перед очима... Потім був багатолюдний похорон.

Через рік по смерті М.Кордуби з Москви прийшло затвердження його професорського звання...

Тепер ще три епізоди: зустрічі зі спадщиною професора.

Епізод четвертий.

Найбільшою працею, якій він присвятив понад 25 років, була «Бібліографія історії України». Не буду характеризувати цю роботу, бо свого часу я опублікував статтю про неї (М.М.Кордуба та його «Бібліографія історії України»//Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. — 1963. — №6. — С. 115—130), а недавно підготував ще одну — більшу за обсягом. Але вже сама цифра — понад 55 тисяч карток, коли я її бачив та описував, визначала важливість «Бібліографії» та самовіданність професора.

Доля «Бібліографії» склалася якось химерно й сумно. Після смерті М.Кордуби його родина — вдова і дочка Стефа — передала картотеку до Інституту суспільних наук АН УРСР (сучасного Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України) за сміховинну ціну — по 3 коп. за картку. Бібліографією дуже зацікавилася тоді Державна історична бібліотека УРСР у Києві — просила в дирекції Інституту дозволу скопіювати картотеку (в бібліотеці виконувалася аналогічна тема), але його не отримала. Картотекою досить активно користувався І.Крип'якевич при написанні таких праць, як «Богдан Хмельницький», «Документи Богдана Хмельницького», «Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.)», але після його смерті ця частина (чи частини) картотеки до наукового архіву Інституту не повернулася.

Наприкінці 70-х років під час перевірки наукового архіву тогочасний директор Інституту суспільних наук Володимир Чугайов дав команду викинути картотеку як «націоналістичну» на сміття.

Якась добра душа перенесла її до відділу історичного словника української мови (не без відома завідувачки відділу — відомого мовознавця Дукії Гумецької) і серед багатьох інших картотека

вціліла. Її вдалося розшукати 1989 р. саме там, а донька професора Стефа Кордуба-Ольшанська звернулася до президента Академії наук Євгена Патона з проханням відновити працю над бібліографією, підготувати її до публікації. Відповіді не отримала. До дирекції Інституту знову звернулася Державна історична бібліотека — також безрезультатно.

До нової, зрештою сучасної, дирекції Інституту українознавства (акад. Ярослав Ісаєвич) зверталася ще й дирекція Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (Лариса Крушельницька) за дозволом публікувати працю М. Кордуби як пам'ятку бібліографії (як тепер друкують вже п'ятий том «Репертуару української книги 1798—1916», так звану картотеку Юри Меженка) — це також нічого не дало. Один з короточасних вчених секретарів Інституту Андрій Ясіновський почав вводити картотеку в комп'ютер. Незабаром закинув — надто багато праці. Тепер і не знаю, в якому стані «Бібліографія історії України» М. Кордуби — справжній скарб для історика (його не може замінити «Бібліографія старої України 1240—1800 рр.» Миколи Жарких — вийшло 4 зошити, про які більшість істориків не знає, бо наклад лише 300 примірників).

Епізод п'ятий.

1972 р. у Мюнхені побачило світ репринтне перевидання капітальної праці М. Кордуби «La Litterature historique sovietique-ukrainienne. Compte-rendu. 1917—1931». Це була ініціатива Омеляна Прицака та очолюваного ним Гарвардського інституту українських студій. За активної допомоги старенької пані Євгенії я склав бібліографію праць професора, що була вміщена — з доповненнями О. Прицака — у мюнхенському перевиданні 1972 р. Тоді ж я описав праці й матеріали М. Кордуби, що залишилися в рукопису й збереглися в помешканні родини на вул. Каменяків, 3. Серед них копії грамот молдавських XV—XVII ст. (в основному зі збірки греко-православного релігійного фонду в Чернівцях); матеріали про революцію 1917 р. у Росії; витяги з джерел до історії західноукраїнських земель до кінця XIV ст. та про назви «Русь» і «Україна»; матеріали про табір військовополонених-українців у Зальцведелі 1915—1917 рр.; перелік документів до історії Буковини 1500—1774 рр.; карта західного кордону Галицько-Волинської держави. Цілий ряд університетських курсів: «Вступ до історії України» (польською мовою), «Джерелознавство», «Музейництво», «Вступ до історіографії», «Історія України» — у кількох варіантах, серед них також окремі три томи (від найдавніших часів до гетьманства Данила Апостола включно), інший том про історію права, політичний устрій, культуру України, «Історія Західної Європи» (від часів Олівера Кромвеля до Великої французької революції), «Історія за-

хідних слов'ян в добі Перемислідів і Пястів». Також рукописи неопублікованих статей «Генега української нації» (польською мовою), «Приазовська (Тмутороканська) Русь у XIII—X ст. по Р.Х. (польською мовою), «Волинська земля — початки історії» (також по-польському), «Князь Юрій II Ракоці й його часи. Історична монографія» (німецькою мовою), «Панівне становище Галицько-Волинського князівства на європейському Сході в другій половині XIII ст.» (німецькою мовою), «М.Грушевський як дослідник князівської доби історії України», «М.Грушевський як учений», «Громадська діяльність Степана Смаль-Стоцького». Ще й картотеки: персоналій, місцевостей Західної Галичини. Частково цей опис було опубліковано у виданні 1972 р.

До речі, вже пізніше стало мені відомо (на підставі книги депозитів рукописного відділу Бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, яка тепер зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України), що 29 червня 1940 р., — отже, за так званих радянських часів — як депозит було передано до відділу рукописів за №260 М.Кордуби «Матеріали до географічного словника» та за №261 М.Кордуби «Бібліографічний словник українських історичних діячів». Долю цих рукописів з'ясувати не вдалося.

Зважаючи на поштову цензуру і заборону висилати за кордон будь-які машинописи чи рукописи, не завізовані відповідними інстанціями (експертизою, спецчастинами), матеріали до біобібліографії М.Кордуби мені довелося пересилати О.Пріцакові як листи, до змісту яких я включав ці відомості. Листи дійшли до адресата повністю. Потім ми думали разом з О.Пріцаком, як мене підписати у мюнхенському виданні. Врешті вирішили — криптонімом N.N. Бо був рік репресій — 72-й.

Епізод шостий.

Дочка М.Кордуби Стефа звернулася до мене за порадою, де примістити особистий архів та бібліотеку вченого. Зійшлися на думці, що найкраще і найспокійніше для них буде у Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові, в якому я тоді працював (це був, мабуть, 1976 р.). Я перевів і особистий архів, і дуже цінну любовно підбрану бібліотеку до Центрального архіву, отримавши — на пам'ять про професора — кілька книжок з його бібліотеки. Деякі документи і частина листування залишилися в родини. Бібліотека професора поповнила бібліотеку ЦДА, а його науковий та особистий архів було описано як окремий фонд.

Однак незрозуміло, з яких причин фонд М.Кордуби було передано кілька років пізніше до Львівського обласного державного архіву. Досі не з'ясована доля кількох листів Лесі Українки, що були серед кореспонденції М.Кордуби з буковинських часів.

У березні 2001 р. у Львові відбулося дві конференції, присвячені 125-річчю М.Кордуби: урочиста академія, влаштована Львівським обласним об'єднанням Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т.Шевченка, та наукова конференція «Миرون Кордуба — вчений, педагог, громадянин» заходами Львівського національного університету ім. І.Франка, Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, Наукового товариства ім. Шевченка, Львівського осередку Українського історичного товариства. Дуже хотілося б сподіватися, що в результаті цих конференцій, проведених високими установами, на публікацію статей про М.Кордубу, зміниться ставлення до спадщини видатного українського історика. На другій конференції перший заступник голови НТШ Олег Купчинський вів мову про п'ятитомник вибраних творів історика, який могло б видати НТШ: т. 1 — історичні праці, т. 2 — історико-географічні, т. 3 — етнологічні, т. 4 — бібліографія, т. 5 — листування.

Не підлягає сумніву, що публікація «Бібліографії історії України» М. Кордуби навіть у такому розрізненому вигляді, в якому вона є сьогодні, недрукованих його праць, щоденника, університетських лекцій, листування, а також перевидання найважливішого з раніше друкованого потрібні українській історичній науці.

Це було б найкращим відзначенням пам'яті Мирона Кордуби.

Ярослав Дашкевич,
доктор історичних наук.

Київ очима художника

Микола Стратілат. Успенський собор.

ЧЕРВЕНЬ

ПН	ВТ	СР	ЧТ	ПТ	СБ	НД
					1	2
3	4	5	6	7	8	9
10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23
24	25	26	27	28	29	30

1 — Міжнародний день захисту дітей.

- 100 років від дня народження української співачки Зої Гайдай. Померла 1965 р.

2 — 120 років тому помер народний герой Італії Джузеппе Гарібальді. Народився 4 липня 1807 р.

- 195 років від дня народження українського художника Івана Сошенка.

- Національне свято Італійської республіки — День проголошення Республіки.

5 — 280 років від дня народження шотландського економіста, філософа Адама Сміта. Помер 17 липня 1791 р.

- Всесвітній день охорони навколишнього середовища.

- Національне свято Королівства Данія — День конституції.

6 — День журналіста.

- Національне свято Королівства Швеція — День Шведського Прапора.

7 — 120 років від дня народження українського політичного діяча, історика Микити Шаповала. Помер 25 лютого 1932 р.

- 60 років тому помер український політичний громадський діяч, історик Вячеслав Прокопович. Народився 10 червня 1881 р.

8 — 175 років від дня народження українського вченого, громадського діяча, поета, учасника Кирило-Мефодіївського братства Георгія (Юрія) Андрузького. Помер близько 1860 р.

- 165 років від дня народження російського художника Івана Крамського — автора творів української тематики. Помер 5 квітня 1887 р.

- 155 років від дня народження українського історика, громадського діяча Олександра Барвінського. Помер 25 грудня 1926 р.

- 85 років тому помер український колекціонер-меценат, археолог Богдан Ханенко. Народився 23 січня 1848 р.
- 9** — День працівників легкої промисловості.
- 10** — 330 років від дня народження російського імператора Петра I. Помер 8 лютого 1725 р.
 - 85 років тому прийнято перший Універсал Центральної Ради.
 - Національне свято Сполученого Королівства Британії та Північної Ірландії — День народження королеви.
 - Національне свято Португальської республіки — День Португалії.
- 11** — 240 років від дня народження українського церковного діяча, просвітителя, письменника Іринія (Івана) Фальковського. Помер 1823 р.
- 12** — Національне свято Російської Федерації — День прийняття Декларації про державний суверенитет.
- 13** — 190 років від дня народження українського філолога, історика, славіста Ізмаїла Срезневського. Помер 21 лютого 1880 р.
 - Вознесіння Господис.
- 14** — 135 років від дня народження українського історика Митрофана Довнар-Запольського. Помер 30 вересня 1934 р.
 - 110 років тому у Києві пущено перший електричний трамвай.
- 15** — 200 років від дня народження українського історика, громадського діяча Михайла Юзефовича. Помер 21 травня 1889 р.
 - 100 років від дня народження української поетеси Наталії Лівницької-Холодної. Померла 1997 р.
- 16** — День медичного працівника.
- 17** — 330 років тому гетьманом Лівобережної України обрано Івана Самойловича.
- 20** — 245 років тому у Глухові обрано гетьманом Лівобережної України Данила Апостола.
- 22** — (1941) напад фашистської Німеччини на колишній Радянський Союз.
 - 475 років тому помер італійський політичний діяч, історик, мислитель Нікколо Макіавеллі. Народився 3 травня 1469 р.
- 25** — 315 років тому гетьманом Лівобережної України обрано Івана Мазепу.
 - День митної служби України.
 - Національне свято Республіки Словенія — День Незалежності.
- 27** — 320 років від дня народження шведського короля Карла XII. Загинув 11 грудня 1718 р.
- 28** — День Конституції України.
 - 145 років від дня народження українського історика Петра Годубовського. Помер 31 березня 1907 р.
- 30** — День молоді.

У 2002 році виповнюється:

- 745 років першій відомій літописній згадці про Повгород-Волинський (Звягель).
- 390 років як засновано Манявський скит.
- 225 років від дня народження українського історика Данила Зубрицького. Помер 1862 р.
- 150 років від дня смерті Михайла Скибицького, учасника війни за незалежність іспанських колоній в Америці (1810—1826), соратника С.Болівара. Народився на Поділлі 1793 р.

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ

Володимир Всеволодович, прозваний Мономахом (його мати була грецькою царівною, дочкою візантійського імператора Костянтина IX Мономаха; звідси прізвисько), народився 1053 р. Належав до переславського княжого дому, родоначальником якого був його батько — третій за старшинством Ярославич — Всеволод, що дістав у спадщину Переяслав.

Сталося так, що три старші Ярославичі дотримувалися різної політичної орієнтації. Ізяслав спирався на Захід, Святослав — на місцеву традицію, ускладнену стосунками з половецьким Степом, Всеволод — на Візантію.

Володимир Всеволодович вступив у політичну гру у п'ятнадцятирічному віці, коли в Києві вибухнуло народне повстання 1068—1069 рр., спровоковане поразкою у війні з половцями, які тільки-но з'явилися на кордонах Русі.

У 1071 р. Святослав Ярославич, порушивши заповіт Ярослава, захопив Київ і вигнав звідти Ізяслава, змушеного тікати на захід. Тоді чернігівський стіл, звільнений Святославом, посів Всеволод. Коли 1076 р. Святослав помер під час операції по видаленню пухлини, він без збройного опору відступив великокнязівський престол Ізяславу, а сам повернувся до Переяслава, залишивши в Чернігові Володимира.

У 1078 р. великий князь Ізяслав загинув у битві на Ніжатиній ниві. Його спадкоємцем на київському престолі став Всеволод, який залишив Чернігів Володимирові. Це було нове порушення Ярославового заповіту, оскільки Чернігівська волость випадала як жереб другому Ярославичу — Святославу. Оскільки сам Святослав на той час був покійником, головним претендентом з боку цієї гілки княжого дому виступив Олег Святославич, але його було позбавлено уділу і перетворено на князя-ізгоя.

У 1093 р. помер Всеволод Ярославич, заповівши великокнязівський титул Володимирові. Але той не наважився захопити

Володимир Мономах
(1053—1125)

верховну владу в країні і порушити волю свого діда. Репрезентантом старшої лінії Ярославичів був на той час Святополк Ізяславич, який сидів у Турові. «Якщо сяду на столі батька свого, то матиму рать зі Святополком», — міркував Володимир. Початок Святополкового князювання був позначений війною з половцями, яка через бездарність і упертість великого князя завершилася жорстокою поразкою для Русі. Володимирові довелося бути активним учасником того змагання з драматичним фіналом.

Князя Володимира Мономаха закликають до Києва

Володимир Всеволодович Мономах був типовим породженням доби феодальної роздробленості, демонструючи як чесноти, так і вади тогочасних політиків. Йому випало брати участь у двох грандіозних усобицях кінця XI ст.: 1096 р., коли плюндрували північні землі Русі, в 1097—1100 рр., коли спустошення зазнали Волинь та Галичина. А саме в подібних колізіях людина розкривається найбільш широко і глибоко.

Володимир не був ідолом, якому хотілося б поклонятися. Деякі вчинки його з погляду загальнолюдських настанов заслуговують засудження. Наприклад, винищення Ітларевої чаді — підступне вбивство знатних половців, яким була обіцяна недоторканість. Але треба підкреслити, що майже всі заходи, здійснювані Мономахом, йшли на користь Русі, а отже, не можуть дістати однозначної оцінки.

Володимир Мономах був першим князем, що вдавався по союзницьку до допомоги до половців і привів їх на Русь. Чинячи так, він навряд чи уявляв собі, якого розмаху набере подібна практика. Половці перетворилися на справжній меч, що страшною загрозою нависав над країною. Але знову так діялося ніби в інтересах держави.

Головною проблемою в кінці XI ст. була міжусобна боротьба, яка тяжким лихом лягала на плечі народу. Вона породжувала прагнення усвідомити причини того лихоліття і якось подолати їх. Але до справжнього розуміння тих чинників було далеко. Як це здебільшого буває в подібних ситуаціях, з'явилася тенденція пояснювати процес злого волею високопоставлених негідників і злочинців, ладних творити свою чорну справу заради власних інтересів. У літературі кінця XI—XII ст. з'явився навіть специфічний жанр, який Д. Лихачов назвав «повістями про князівські злочини». Герої цих оповідок виступали носіями найгірших рис людської

психіки. Це була досить поверхова концепція, що не привела (та й не могла привести) до подолання лихої тенденції, бо справа полягала не в суб'єктивних, особистих факторах, а в тій соціальній системі, що утворилася на Русі в період феодального роздроблення.

Володимир Мономах, розуміючи глибинну суть процесу, шукав виходу зі становища в реформуванні цілої системи. Він був одним із ініціаторів (може, провідним) Любецького з'їзду 1097 р., який створив вотчинний принцип врядування — замість скомпрометованого чергового порядку, породженого заповітом Ярослава Мудрого.

Дуже цікавим є склад учасників цього з'їзду. За ідеєю він мав охопити всю структуру Русі, тобто уділи, що брали участь у заході, мали репрезентувати всю Київську державу. Ними були: Київ, представлений Святополком Ізяславичем, Чернігів (Олег Святославич), Переяслав (Володимир Всеволодович), Волинь (Давид Ігорович), Теревовля (Василько Ростиславич), Перемишль (Володар Ростиславич). Досить кинути оком на географічну мапу, щоб побачити: йдеться про Україну в сучасних її межах. Відсутні землі: Ростовська, Суздальська, Рязанська, Муромська, Полоцька, Смоленська, а також Новгород, який займав особливе місце в державній структурі Русі (українська факторія за межами східного слов'янства).

Рішення Любецького з'їзду були порушені буквально на другий день після завершення його роботи, причому в найтрагічніший спосіб (осліплення Василька Теревовлянського), але маємо визнати, що попри це утверджений вотчинний принцип активно сприяв стабілізації становища в країні.

На початку XI ст. на перший план постала половецька проблема. Номади перманентно спустошували південні райони Русі, руйнували її продуктивні сили. Отже, потрібні були рішучі дії, аби зламати наступ Степу. Цій проблемі Володимир Мономах приділяє особливу увагу. Організовані його стараннями походи проти кочовиків, що відбулися 1103, 1107 та 1111 рр., поклали край половецькій інвазії, загнали номадів «за Обези та Залізні ворота» (тобто на Кавказ); частина ж мусила визнати зверхність Києва і увійшла до складу Русі як васальна структура. З'явився навіть термін «свої погани» — вчорашні кочовики (торки, берендеї, чорні клобуки, половці), що осіли в порубіжній смузі.

Володимир Мономах був людиною широко освіченою, піклувався про розвиток давньоруської культури (зокрема, історії та літератури), і сам був неабияким письменником. Деякі його твори (лист до Олега Святославича, так званий «перелік шляхів», молитва, особливо «Поученіє» дітям) були включені до тексту другої редакції «Повісті временних літ» Сильвестром і завдяки цьому дійшли до нас в автентичному вигляді.

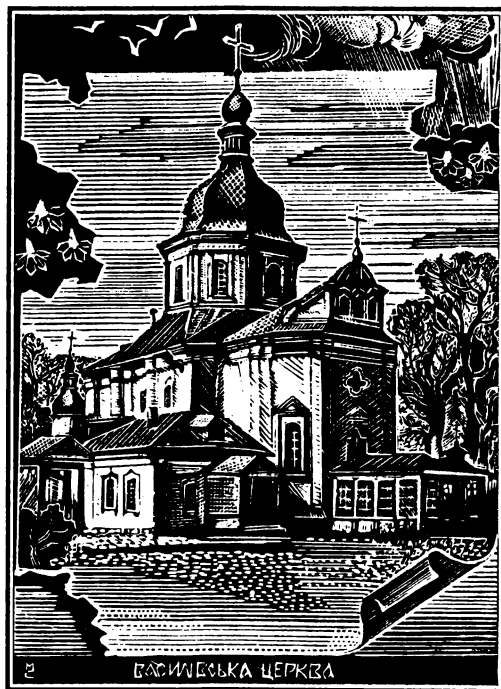
Сама Несторова «Повість» привернула пильну увагу князя. Він належним чином оцінив переваги твору, але його ідейна платфор-

ма не задовольнила. Нестор усунув зі свого твору фальсифікації, допущені авторами Найдавнішого зведення 1037 р., і відновив виклад «Літопису Аскольда»: останній Києвич, убитий узурпатором Олегом, повернув собі статус законного київського зверхника; Олег знову став узурпатором (яким він і був насправді); християнізація Русі була віднесена до 860 р. і т. д. Тому Володимир доручив переробку Несторового зведення спочатку видубицькому ігуменові Сильвестру, а потім — князю Мстиславові Володимировичу. Завдяки цій роботі з'явилися на світ друга і третя редакції твору, що істотно деформували виклад початкової стадії історичного розвитку Київської держави.

У 1113 р. на хвилях народного повстання в Києві Володимир Мономах прийшов до влади і був проголошений великим князем. Першим заходом нового зверхника стало реформування соціального законодавства (так званий «Устав про закупи»), спрямоване на полегшення становища трудового люду та обмеження визиску (зокрема лихварства). Роки князювання Володимира (1113—1125 рр.) були періодом більш-менш спокійним, своєрідним затишшям перед бурею.

*Михайло Брайчевський,
доктор історичних наук*

Київ очима художника

Микола Стратілат. Успенський собор.

Пам'ятний знак на честь засновників Києва — братів Ния, Щека, Хорива і сестри їх Либеді.

ВЯЧЕСЛАВ ПРОКОПОВИЧ — ВЧЕНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ

Прокопович Вячеслав Костянтинович (10 квітня 1881 р., м. Київ — 7 червня 1942 р., м. Бесанкур, Франція) — політичний і громадський діяч, педагог, учений-історик, публіцист. Народився в сім'ї священика. Походив зі старовинного козацького роду Чигиринського повіту на Київщині. Після закінчення історично-філологічного факультету Київського університету викладав історію в київських гімназіях, але за українофільські погляди та участь 1913 р. у роботі Всеросійського педагогічного з'їзду був звільнений з посад. Деякий час працював ученим бібліотекарем Київського міського музею. З 1905 р. належав до Української радикально-демократичної партії, з 1908 р. — член Товариства українських поступовців (ТУП). У 1911—1914 рр. редагував педагогічний часопис «Світло», співпрацював в українській періодичній пресі, зокрема в газетах «Рада» і «Боротьба» під псевдонімом С.Волох.

Один із засновників Центральної Ради, якою 9 березня 1917 р. делегований гласним до губернської земської управи, 15 березня 1917 р. рекомендований до складу Київського губернського виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій як представник Таращанського повіту, 25—26 березня 1917 р. брав участь у з'їзді ТУП, перейменованого на Союз українських автономістів-федералістів, був обраний до Тимчасового ЦК. Всеукраїнським національним конгресом (6—8 квітня 1917 р.) делегований до нового складу Української Центральної Ради як представник Союзу автономістів-федералістів, а 8 квітня на Перших загальних зборах Ради — до її Комітету. На I реорганізаційному з'їзді партії, яка в червні перебрала назву УПСФ, був обраний до її ЦК. Входив до складу комісії з реорганізації Комітету УЦР в Малу Раду, згодом представляв в останній фракцію УПСФ.

У січні-квітні 1918 р. обіймав посаду міністра народної освіти в уряді В.Голубовича. Після повернення Української Ради з Житомира доклав зусиль до українізації вищих шкіл, у зв'язку з чим міністерство виробило спеціальний план, який у березні 1918 р. затвердила Рада народних міністрів. Напередодні гетьманського перевороту, 27 квітня 1918 р., разом із іншими членами УПСФ С.Шелухиним та І.Фещенком-Чопівським заявив про вихід зі складу уряду. «Через те, що досі уряд не опублікував своєї декларації, — наголошував В.Прокопович у заяві, — а отже, не виявив досі повного і ясного шляху та конкретної програми діяльності; через те, що нинішній кабінет міністрів не в силі стати на шлях реальної роботи і не виявляє високої здатності до праці; через те, що

міністри — члени партії соціалістів-федералістів — не можуть стати до активної участі і впливу у загальній нашій політиці і тим приймають на себе відповідальність за те, до чого вони не можуть прикласти рук — ми... виходимо зі складу теперішнього кабінету».

Після гетьманського перевороту повернувся до педагогічної роботи. У травні—жовтні 1918 р. входив до складу політичної комісії української мирної делегації на переговорах із більшовицькою Росією.

В політичному житті України 1919 р. — початку 1920 р. займав праву, радикал-демократичну, позицію послідовно виступав проти лівих орієнтацій Директорії, урядів В.Чехівського, Б.Мартоса, І.Мазепи.

26 травня 1920 р. В.Прокопович був призначений Головою Ради міністрів УНР. Сформований ним уряд, в якому переважали радикал-демократи, планував скликати в Україні парламент, обраний на підставі загального, рівного, безпосереднього, таємного, пропорційного голосування. Передбачалося створити регулярну армію. Для відбудови зруйнованої промисловості пропонувалося використати приватну ініціативу. Держава зобов'язувалася сприяти кооперативним установам ввести посилене оподаткування населення. Земля мала перебувати в користуванні селян до остаточного вирішення цього питання в парламенті. Українські есери й соціал-демократи перейшли в опозицію до уряду, постійно й рішуче засуджували практично всі його кроки. Зазнаючи поразки за поразкою, Українська Армія нестримно втрачала контроль над територією, відкочувалася за польськими військами, що вже не в змозі були впливати на перебіг подій в Україні. Тотальна катастрофа УНР ставала невідворотною. 16 жовтня 1920 р. В.Прокопович подав у відставку, яка була прийнята Головою Директорії С.Петлюрою.

Певний час залишався міністром освіти в кабінеті А.Лівицького. З 1921 р. перебував у таборах для інтернованих у Польщі, займався просвітньою справою, головним завданням якої була ліквідація неграмотності серед військовополонених.

У 1924 р. переїхав до Парижа, де тісно співробітничав з Головою Директорії і Головним Отаманом військ УНР С.Петлюрою. Після його смерті згідно із законом «Про тимчасове Верховне Управління» від 12 листопада 1920 р. А.Лівицький як Голова Ради народних міністрів перебрав на себе права і обов'язки Голови Директорії УНР. В.Прокопович протягом 1926—1939 рр. обіймав посаду голови Ради міністрів УНР. З жовтня 1939 р. до травня 1940 р. він — заступник голови Директорії та Головного Отамана УНР. Протягом 1925—1939 рр. редагував тижневик «Тризуб» у Парижі.

1927 р. заснував Бібліотеку ім. С.Петлюри в Парижі, яка вже 1934 р. налічувала понад 10 тис. томів літератури.

У вересні 1939 р. Уряд УНР у Парижі на чолі з В. Прокоповичем і О.Шульгиним задекларував свою солідарність із західними демо-

кратичними державами і засудив нацистський і комуністичний тоталітаризм. У той час це була єдина українська заява, в якій відкрито засуджено нацистську політику Німеччини.

Історичні праці стосуються переважно сфрагістики: «Сфрагістичні анекдоти» (1938), «Заповіт Орлика» (1939), «Під золотою хороговою» (1943), «Печать Малороссийская» та «Сфрагістичні етюди» — обидві вміщені в «Записках НТШ» Т.СLXIII 1954 р. та ін.

Література про В.К.Прокоповича

Верстюк В., Остапко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998. — С. 152–153.

Державний центр УНР в екзилі: Статті і матеріали. — Філадельфія–Вашингтон, 1993. — С. 13.

Енциклопедія українознавства. — Львів, 1996. — Т. 6. — С. 2352.

Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Т. III. — Прага, 1943. — С. 212–214.

Наріжний С. Українська еміграція. — Прага, 1942. — Ч. 1. — С. 34.

Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.). — К., 1999. — 508 с.

Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928. — 333 с.

Шульгін О. Без території. Ідеологія та член уряду УНР на чужині. — К., 1998. — 342 с.

*Валерій Содашенко,
доктор історичних наук.*

ТУТ РОЄТЬ ТОБИ КАМІНЧИКІВ НАМИЛА

Родовід Сошенки беруть від діда-кожум'яки Кіндрата Сохи з Богуслава, який жив у 1745—1815 рр. Батько Сошенка Максим був дрібним міщанином княгині Браницької, яка всіх міщан примушувала працювати нарівні із селянами. Тому батько майбутнього художника заплатив княгині 500 карбованців відпускних і помандрував до Звенигородки.

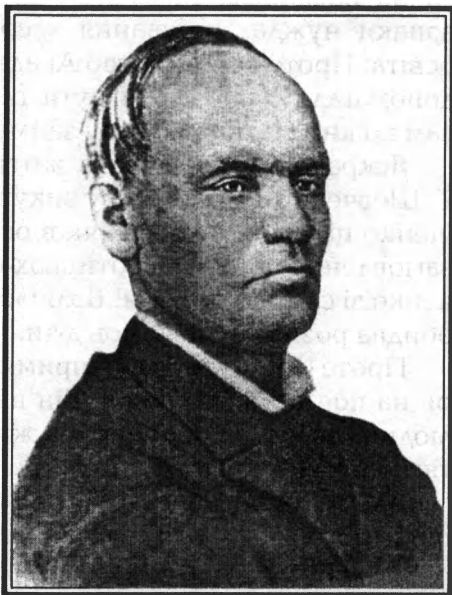
Старший син Іван народився 2 червня 1807 р. Першим наставником, вихователем і вчителем хлопця була бабуся, потім покровський дяк, який примушував хлопчика передавати білилами на чорній дошці польсько-латинські письмена, вчити Псалтир, а у вільний час читати його в церкві. Про це згадував художник у 60-річному віці, бо й тоді міг прочитати напам'ять будь-який псалом царя Давида.

У 1820 р. Сошенка відвозять до Вільшан в науку до художника-самоука С. Преволоцького, далекого батькового родича, який взяв хлопця на безкоштовне утримання. В обов'язки юного художника входили всі господарські роботи: пасти телят, топити груби, чистити доріжки в саду тощо. І тільки через п'ять років Сошенко почав одержувати мізерну платню, а малюванням доводилося займатися тільки у вільні від роботи години.

Перші самостійні кроки художника в мистецтво почалися в 1828 р., коли він самостійно малює в Мліївській церкві картину «Гірське місце», а зароблені гроші віддає батькові для придбання землі в Звенигородці.

У 21 рік Іван їде до Лебедина, поселяється в чоловічому монастирі, де розписує іконостас, а вечорами грає на скрипці.

Доленосною у житті Сошенка стала зустріч з петербурзьким чиновником Рибачковим, який приїхав на Київщину купувати Золотопольський маєток. Побачивши картини Івана Максимовича, чиновник розповів про Академію мистецтв, Ермітаж. Тепер мрією

Іван Сошенко
(1807–1876)

Сошенка стає Петербург, куди він і вирушає, займаючись копіюванням картин Ермітажу. Петербурзький період життя Сошенка тривав 8 років.

У 1834 р. юнак за клопотанням секретаря Академії художеств В. Григоровича став відвідувати академічні класи, перебрався жити на Василівський острів. Нешвидко прийшов успіх, давалися знаки нужда, добування засобів для існування і провінційна освіта. Проте керівництво Академії — О. Венеціанов та О. Єгоров допомагали Іванові досягнути глибини мистецтва малюнку, а він сам кожному вільну хвилину займався самоосвітою.

Яскравою сторінкою в житті художника стало знайомство з Т. Шевченком, допомога у викупі Кобзаря з кріпацької неволі. Сошенко пізніше згадував, як в останніх числах квітня він писав на замовлення портрети чотирьох євангелістів і раптом залетів Шевченко зі словами: «Воля! Воля!». Іван почав обіймати його, а в кінці обидва розплакалися, мов діти.

Проте Сошенко був непримиренним щодо роздвоєності Кобзаря на поета і живописця. Він вважав, що мистецтво вимагає всю людину цілком: якщо вибрав живопис, то займайся одним, а коли тягне поезія, то кинь живопис.

Але на схилі літ Іван Максимович зізнавався: «А хто його знав, що із його зробиться такий великий поет». Шевченко іноді дозволяв собі покепкувати із Сошенка, приказуючи: «Мабуть, наш Соха свого генія залишив у Малоросії за піччу».

Розуміючи геніальність Шевченка, Сошенко в глибині душі задрив йому.

З осені 1838-го по січень 1839 р. художник жив у Петербурзі у німкені Марії Іванівни, у якої жила племінниця виборзького бургомистра Марія Яківна, в яку закохались як Сошенко, так і Шевченко. Це й стало причиною їхнього розриву. У цей час у вразливого Івана лікарі виявили хворобу очей та легенів і настійно рекомендували йому змінити місце проживання. Проводжаючи художника в Україну, петербурзький поет Федоров сказав:

Итак. Несчастный мой собрат
По музе, обшей нам с тобою,
Мы расстаемся. Очень рад,
Хоть провожу тебя с тоскою...
И ты зачах, как вешний цвет,
Перенесенный в хлад от зноя,
На утре лучших в жизни лет
Чехотки злой начало кроя...

Доля закинула художника в Чернігівську губернію, у болотистий Ніжин. Як згадує М. Чалий, тут він опинився посеред дикунів, які й на слуху не знали, що таке мистецтво. Сошенко працює вчителем чистописання та малювання в гімназії. Живе він на квартирі лектора французької мови Лельєра безкоштовно, бо його дочкам він давав уроки малювання.

У 1846 р. його запрошує директор немирівської гімназії на таку саму посаду. Тут він малює портрети скульптора Чуйського, пейзажиста Орловського, знаходить сімейне щастя зі своєю ученицею-гувернанткою Марцеліною.

Залишивши гімназію, художник зайнявся малюванням ікон, але не для платні, а для душі, бо він так і не став ремісником, як інші. Він пише картину «Бандурист» на тему народного побуту України, «Рекрути», портрети Б. Хмельницького, І. Мазепи, І. Гонти. Для навчальних закладів він малював портрет царя Миколи І. З-під пензля художника з'являються полотна «Водопад», «Боець», «Продаж сіна на Дніпрі», «Хлопчаки-рибалки». Частина з них зберігається у музеї Корсунь-Шевченківської битви.

Влітку 1852 р. Сошенко їде на Звенигородщину. Малює портрети батька, матері, бабусі, далі Софіївський парк в Умані, потім — Вільшана, Тарасівка, Кирилівка. Мандрівки тривали. Він відвідує свого вчителя С. Превлоцького, його брата в с. Матусів, де жив і приятель Івана по Академії мистецтва Мірошніченко, а далі Гайсин...

Повернувшись до Немирова, півтора роки малює на замовлення ігумені жіночого монастиря Аполінарії престольний образ «Успіння Божої матері». В листі до М. Чалого в 1855 р. про немирівський період життя Сошенко писав: «Загруз по вуші в багвинні непристойності. Я тепер не читаю нічого: нема де дістати. Приїздіть же до нас, добрійший Михайле Корніловичу. Оживить мої потухаючі почуття».

На запрошення М. Чалого Сошенко переїздить до Києва і вчителює протягом 20 років у київській гімназії.

У 1876 р. Сошенко вирушає поїздом до Черкас, потім Богуслава, проте доїхати не вдалося. Смерть підкралася в Корсуні.

В київській квартирі Сошенка на вулиці Рейтарській було зроблено опис речей поліцейськими чиновниками. Де поділися його речі, зарисовки і картини — невідомо.

Про Івана Максимовича Сошенка Ліна Костенко напише так:

Лежи, Іване. Світ вже був немилый.
В дорозі вмерти — теж не до лагу.
Тут Рось тобі камінчиків намила,
З них добрі люди пам'ятник складуть.
І два віки зійшлися на пораду,
І Літній сад приснився тій вербі.
Хоч би яка скульптура з того саду
Прийшла сюди постояти в журбі...

Микола Куринський,
кандидат історичних наук.

ЖИТИ БЕЗ МУЗЕЮ НЕ МОЖУ

академік Сергій Єфремов у некролозі Данилові Щербаківському (1877—1927) вжив слова його: «...Залишити музей не маю сили, жити без музею не можу...».

Данило Щербаківський був людиною, яка все життя віддала музейній справі. Його можна поставити поруч із такими титанами музейництва в Україні, як Дмитро Яворницький та Іларіон Свенціцький.

Народився Данило 1877 р. у родині священника села Штечинець на Київщині й провів там дитинство разом зі своїм старшим братом Вадимом, згодом теж видатним українським ученим.

Батько Вадима й Данила приятелював з діячами Старої громади (В. Антоновичем, Т. Рильським та ін.), був співробітником українознавчого журналу «Кіевская старина», що його видавала Стара громада. Він виховував любов до України і свого народу й у синів.

1897 р. Данило Щербаківський закінчив Київську третю гімназію із золотою медаллю, а 1901 р. — історико-філологічний факультет Київського університету. Він був улюбленим студентом професора Володимира Антоновича і під його впливом почав працювати в галузі української історії та археології.

З 1902 р. Данило працює у тісному зв'язку з директором Київського художньо-промислового і наукового музею (який пізніше став називатися Центральним історичним музеєм) Миколою Біляшівським, надсилаючи йому зібрані для музею матеріали. 1910 р. він переїжджає до Києва на роботу завідувачем відділу історичного побуту і народного мистецтва. Щороку їздить в експедиції по різних місцях України, зібравши десятки тисяч експонатів. Для вивчення музейної справи Щербаківський відвідав за кордоном 30 музеїв західноєвропейських країн.

Перша світова війна відірвала його від музею, але не від музейної справи. Він став офіцером на Галицькому фронті і в цей бурем-

Данило Щербаківський
(1877—1927)

ний час намагався зберегти від знищення стародавні галицькі й буковинські церкви, фотографував їх, рятував від полум'я твори народного мистецтва — давні ікони, рукописні Євангелія, вишивки тощо. Допомігав йому в цьому Микола Біляшівський, який у роки Першої світової війни був уповноваженим від російської Академії наук для охорони пам'яток культури в Галичині та Буковині.

Зібравши матеріал, Данило Щербаківський систематизував його у своїй праці «Церкви деревляні буковинські і галицькі». Повернувшись наприкінці 1917 р. до Києва, він брав участь у створенні Української державної академії мистецтв і став її науковим секретарем. Потім викладав курси історії українського мистецтва та українського народного мистецтва.

Він брав участь у створенні низки науково-дослідних українських установ (Етнографічної секції Українського наукового товариства), був ініціатором створення секцій дослідження Поділля та Волині при Всеукраїнському археологічному комітеті та інших установ, заступником голови Всеукраїнського археологічного комітету і головою його мистецького відділу, вів семінар «Студію» в Історичному музеї.

Йому часто вдавалося рятувати у вирі подій громадянської війни (1918—1920) архіви та мистецькі збірки приватних колекціонерів. Врятовані матеріали Щербаківському часто доводилося самотужки вести возиком до музею.

У ті часи до Київського історичного музею надходили вісті про нищення збірок предметів мистецтва та архівів у родинних маєтках української шляхти та російського панства. 1919 р. комуністична влада на Україні видала декрети¹ про націоналізацію всіх приватних збірок мистецької та історичної вартості.

Все це призвело до фактичного знищення великої кількості речей, які, відібрані у власників, лежали довгий час звалені купами просто неба.

Данило Щербаківський тяжко переживав нищення дорожніх для країни і народу матеріалів.

1922 р. було видано декрет про вилучення цінностей з церков² на користь голодуючих Поволжя. На виконання цього декрету спеціальні комісії ЧК, а з 1922 р. — ГПУ, почали забирати з церков усієї України дорожці метали — срібні й золоті вироби, реквізувати церковне начиння — ризи ікон і навіть срібні оправи з Євангелій. Забирали навіть з музеїв коштовні й мистецькі речі, наприклад гетьманські булави, подарунки київським церквам від гетьманів Б. Хмельницького, І. Мазепи, від російських царів, незважаючи на те, що спеціальна інструкція цих комісій забороняла їм реквізувати предмети історичної і мистецької вартості з церков, і, навпаки, передбачала передачу таких об'єктів до музеїв.

Данило Щербаківський, як міг, протистояв грабінництву. А 1923 р., отримавши повноваження від Головополітосвіти УРСР, поїхав до Москви і таки домогся повернення в Україну близько 5000

речей з числа тих конфіскованих коштовностей, які ще лежали там, коли голод у країні минувся. Щербаківський помістив ці речі в Київському історичному музеї і створив відділ давнього золотарського мистецтва в Україні.

Данило Щербаківський не лише збирав експонати для музею, а й опрацьовував їх — вів велику науково-дослідну роботу. Він, як і директор музею М. Біляшівський, був одним із найперших дослідників, що вбачали в народних декоративних виробих твори національного мистецтва.

Дослідник опублікував близько 40 праць, у тому числі «Символика в українському мистецтві», «Українські дерев'яні церкви», «Українське мистецтво», «Український килим». Із зібраних та опрацьованих експонатів він влаштував численні виставки.

1923 р. на посаду директора музею замість заслуженого науковця, академіка Миколи Біляшівського, який змушений був залишити посаду через хворобу, призначають Андрія Винницького — кар'єриста, який навіть не мав закінченої середньої освіти. З цього часу почалося нищення пам'яток української старовини. Намагаючись звернути на це громадську увагу, Щербаківський написав статтю «Культурні цінності в небезпеці»³, проте реакції не дочекався.

Як спосіб протесту Щербаківський обрав самогубство. Написав листи до кількох осіб, серед них до професора Петра Курінного⁴, повідомляючи про неспроможність працювати далі в тій атмосфері, яка створилася в музеї. Увечері 6 червня 1927 р. вчений втопився в Дніпрі.

Смерть Данила Щербаківського викликала низку протестів і вимог розслідувати справу й покарати винних. Було написано петицію від 79 академіків Всеукраїнської Академії наук, членом якої був Данило Щербаківський, до уряду УРСР з вимогою провести кримінальне й громадське слідство.

Могилу Данила Щербаківського, похованого з великими почестями на терені Києво-Печерської лаври, 1934 р. зрівняли з землею, а його самого назвали «буржуазним націоналістом».

Зараз повертається визнання заслуг Щербаківського у галузі науки й музейництва, а його архівом, що зберігається в Інституті археології в Києві, користуються науковці.

¹ Декрет Ради Народних Комісарів УСРР «Про передачу історичних пам'яток і предметів до відання Народного Комісаріату Освіти УРСР//ЗУ УСРР. — 1919. — №34. — С. 395.

² Декрет про вилучення з Церкви цінностей//Известия. — 1922. — 26 лютого.

³ Щербаківський Д. Культурні цінності в небезпеці//Життя і революція. — 1927. — Ч. 1.

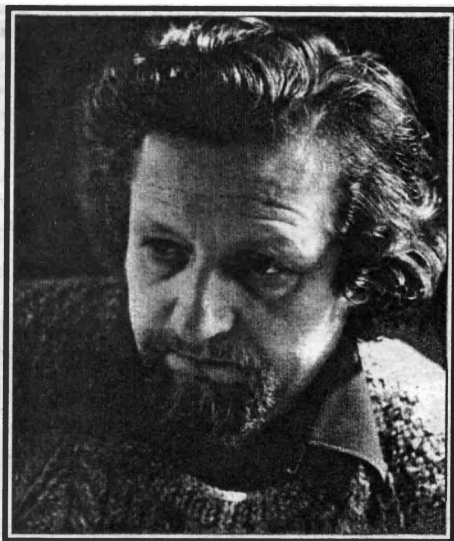
⁴ Енциклопедія українознавства. — Львів, 1993. — Т. 1, 4, 6.

Лідія Савиук

СТРАТИЛАТОВА МАЙСТЕРНЯ

конні мотиви також посідають помітне місце у графіці Стратилата, зокрема, в його екслібрисах.

Ця тематика Миколи Стратилата багатьом його друзям здається дивною, не притаманною йому органічно. Більше того, коли він приступав до неї у 80-х роках, перед відзначенням нашого славного Мілленіума — 1000-ліття Хрещення Київської Русі-України, — чулися голоси, що це робиться нібито з кон'юктурних міркувань. Але яка тоді могла бути кон'юнктура, коли ЦК КПУ оголосило, що відзначення 1000-ліття — то «справа попів», і поза Церквою не буде жодних заходів, у тому числі мистецьких? За таку кон'юнктуру можна було позбутися членського квитка Спілки художників України, а то й сісти на пару років до криміналу. Тільки перед самим 1988 роком червоні схаменулися (явно під впливом свого лідера-перестройщика Горбачова) і дозволили святкувати Мілленіум ширше. Так що якісь творчі розрахунки Стратилата щодо його серії «Київ. Сторінки історії» названа умисно завуальовано і досить м'яко, нейтрально. Коли ще так-сяк тримався тоталітарний комуно-большевицький режим, — а саме тоді вигравірувана основна частина аркушів Миколи Стратилата на церковну тематику, — митець часто підкреслював, що ця серія присвячена 1500-літтю Києва.

Таке офіційне пояснення було непоганою фіраночкою, щоб дезавіювати справжню мету серії. Микола, як і більшість українських інтелігентів, розумів вигаданість, фальшивість і фарисейськість святкування 1500-ліття Києва, яке приурочили саме на 80-ті роки (конкретніше — на 1982 рік), щоб заглушити інший (і таки правдивий!) ювілей — 1000-ліття українського християнства. Свято «1500-річчя Києва» було вигадане у кремлівському кабінеті Михаїла Суслова, підхоплене київською колоніальною владою, яка через своїх клеветів у наукових установах «підкріпила» цю вигадану дату «науковими» аргументами.

Проте у цій фантастичній декорації були й позитивні моменти. За бюджетні кошти вдалося трохи почистити й побілити занепада-

ючий Київ. Письменники і митці під претексом «свята» змогли оприлюднити твори з минулого українського народу, яке до того часу було під жорсткою цензурою (згадаймо роки маланчуківщини). Так, якби Микола Стратілат вийшов на люди зі своєю церковною серією без прив'язання її до 1500-річчя Києва, вона не пішла б далі Стратілатової майстерні.

А серія цікава, лірично-щемна і... страшна! Справа в тому, що поряд з храмами, які чудом вціліли від більшовицького антихристського геноциду (Софійський собор, Андріївська, Кирилівська, Троїцька надбрамна церкви), Микола Страті-

лат зобразив численні знищені більшовиками храми Києва. Він, по суті, продовжив те, що зробив Український музей у Нью-Йорку, влаштувавши документальну виставку «Втрачені архітектурні пам'ятники Києва» і видавши ілюстрований каталог Тита Геврика до цієї виставки. Гравюри Стратілата теж документальні: він ретельно відобразив Михайлівський, Успенський, Братський, Микільський військовий собори та численні церкви української столиці, знищені безбожною владою у ХХ столітті, також деякі храми, зруйновані ворогами-наїзниками у попередні віки.

Для стороннього і непосвяченого ока серія про храми Києва сприймалася як замилювання митця-графіка давньою архітектурою. Тим більше, що Стратілат вигравірував впереміш збережені та знищені храми. Але уважне око помічало суттєву відмінність аркушів із зображенням вцілілих унікумів архітектури, і тих, що пропали від меча ворогів. Останні мали своєрідний символічний супровід: розірвані краї або не до кінця розгорнуті спіралі сувоїв, на яких зображені церкви. Це означало, що образ храму відновлений за давніми зображеннями — фотографіями, літографіями, картинами, гравюрами, рисунками. Стратілат справді багато попрацював у бібліотеках й архівах, щоб відшукати зображення церков, що були зруйновані.

Серія виконала подвійну роль. Вона нагадала глядачам виставок (а виставлялася в Україні і за кордоном), який образ мало святе місто Київ до того, як у ньому загосподарувала рука врага-супо-

стата. І, по-друге, вона стала звинувачувальним актом проти вандалізму і варварства східних наїзників — поневолювачів українського народу та його святинь. Серія не лишала байдужим нікого. Я переконався в цьому під час поїздки до Італії у травні 1990 року: взяв майже повністю викінчені аркуші серії на міжнародну наукову конференцію в Римі «Основи історичних і культурних традицій у Центрально-Східній Європі». Побачивши гравюри Стратілата, учасники конференції були вражені ясністю задуму, якістю роботи і... силою протесту митця проти жахливого підступу щодо українських храмів. Мені було запропоновано видати серію у вигляді альбома, написавши вступний есей з історії спорудження та руйнації українських храмів. Я зателефонував до Києва і запитав у Стратілата дозволу на публікацію його гравюр. Дозвіл був отриманий; я продовжив візу на перебування в Італії на кілька тижнів і написав там есей «Храм і духовність», який вийшов окремою книжкою з додатком репродукції Стратілатової серії «Київ. Сторінки історії», яку Микола в телефонній розмові зі мною попросив переназвати так, як вона повинна була називатися з самого початку: «Зруйновані святині Києва». Ну, а як же під цю рубрику було давати зображення храмів, які не були зруйновані фізично? Так, вони вціліли від розбиття вибухівкою і бульдозерами, але це зовсім не означало, що вони не зазнали руйнації, можливо, ще страшнішої, ніж руйнація бульдозерами: храми були сплюснуті тим, що в них розмістили різні склади й комори, музеї, в тім числі й атеїстичні. Це було духовне руйнування, цинічне глузування над домами молитви.

Есей «Храм і духовність» з альбомом репродукцій Стратілатових гравюр вийшов у світ в Римі 1990 року в серії видань Українського Католицького Університету імені св. Климента під числом 75.

Хоч у цьому виданні мова йшла про православні святині української столиці, провід Української Греко-Католицької Церкви, що перебував тоді ще в Римі, з увагою і співчуттям поставився до сумної долі Українського Православ'я, що спростовувало нерозважливі поголоски про якусь нібито «ворожість» українських греко-католиків до православних. Тоді, пригадую, Микола Стратілат висловив побажання, щоб наше видання було присвячене Верховному Предстоятелю Української Греко-Католицької Церкви, Патріархові й Кардиналові Мирославі-Іванові Любачівському. Згідно з його (і моїм) бажанням така посвята видатному богословові й церковному діячеві України була зроблена з нагоди його 75-річчя і 50-річчя пастирського служіння. В числі перших гравюр альбомної частини видання були портрет Мирослава-Івана Любачівського та його ескібрис. Ці дві гравюри Микола Стратілат спеціально виконав для есею «Храм і духовність».

На початок 90-х років припадає знайомство Миколи Стратілата з першим православним патріархом України Мстиславом Скрип-

ником. Щойно обраний на патріарший престол 92-літній Мстислав, поглянувши на графічне мистецтво нашого майстра, одразу уподобав його. Він замовив у Миколи гравірований антими́нс для здійснення Божественної Літургії, який і був виконаний. Стратілат також вигравірував портрет патріарха Мстислава і екслібрис для нього. Відвідавши невдовзі Сполучені Штати Америки, Микола побував у центральному осередку Української Православної Церкви у США — місті Саут Бавнд Бруку, побачив храм апостола Андрія, пам'ятники княгині Ользі та митрополитові Васи́леві Липківському,

відобразивши святині американських українців у своїх нових гравюрах.

Взагалі релігійні, церковні мотиви у творчості Стратілата багатьох вражають і дивують. Гравер не належить до числа ревних церковників — так званих щоденних чи щонедільних «прихожан» у храми. Хрещений у лоні Православної Церкви, він не відчуває жодного упередження, жодної відрази до інших, неправославних, християн — католиків чи протестантів. Більше того, він не сприймає самого сенсу міжконфесійних, міжцерковних суперечок, які точаться в Україні, роздирають її духовну істоту. Сказати, що Микола Стратілат — екуменіст, було б теж неправильно. Він сповідує Ісуса Христа без тіні церковного фанатизму, з однаковим пошануванням усіх обрядових систем, які правильно славлять Ісуса Христа як Бога і Господа. На такій позиції стоїть багато українських інтелігентів і взагалі розважливих, поміркованих людей. Може, в

цій позиції і є промінь надії на майбутню взаємну толерантність, партнерство й співпрацю християн різних церков, конфесій і деномінацій, оскільки, як підтвердив досвід 90-х років, надмірна церковна зорієнтованість і заангажованість не є найкращою формулою служіння Богові, оскільки призводять до гріховного протистояння, непотрібних змагань і конкуренції між громадами людей, які вірять в одного й того самого Бога.

Творчий шлях Стратілата багатогранний, і збагачують його постійний пошук, зацікавленість різними технічними матеріалами, звертання до невичерпних джерел — української народної культури, пісенної творчості, робота над формою, над оновленням власної манери, позначеної яскравою індивідуальністю та добрим мистецьким смаком.

Сьогодні Микола Стратілат у розквіті сил, він сповнений нових творчих імпульсів. Підводити ризику під його творчим доробком ще дуже і дуже рано, хоч зробив він багато. Сільський хлопець, вихований змалку в потребі трудитися, він, мов та бджола, постійно і невтомно носить, крапелька за крапелькою, мед до українського мистецького стільника. Я спеціально не спинявся тут на його книжковій графіці, а проілюстрував він десятки книжок. Митцеві, який багато працює, важко не повторюватися в мотивах, мистецьких засобах, образних знахідках. Але повернусь до визначального: індивідуальна манера Миколи Стратілата заснована на романтизмі, тобто на поетичному баченні й відображенні життя. А поезія — невичерпна, вона вічна і віща. І хоч його творча і життєва молодість припала на сумний і суворий час, коли конала тоталітарно-комуністична система, романтика і поезія його серця, та ще отой поклик з висоти не затягли його в кратер посередності й сірості панівного тоді «соціалістичного реалізму». І тоді такі люди поклали цеглинки майбутнього мистецтва вільної України! То кому ж тепер будувати її, вглядаючись у початок третього тисячоліття Христової ери, як не їм — поколінню між двома епохами?

Дмитро Єменовик,
доктор мистецтвознавства,
професор.

*Редакційна колегія щорічника «Історичний календар» щиро вітає з ювілеєм нашого постійного автора, Великого Митця Миколу Стратілата.
Затягнення, Здоров'я, Добра, Зрости й веди!
Щастя творчості!*

ВИДАВНИЦТВО «МИСТЕЦТВО» – 70!

Друковане слово було, є й залишається одним із основних засобів матеріалізації людської думки, поширення набутих людством знань, невичерпним джерелом нових ідей.

Неоціненний внесок у скарбницю української духовності й національної культури за роки свого існування зробило Державне спеціалізоване видавництво «Мистецтво».

Розпочавши свою діяльність 1 лютого 1932 р. в тодішній столиці України — Харкові, видавництво випустило в світ мільйонними тиражами десятки тисяч назв книг та альбомів з питань образотворчого мистецтва, історії та культурології, парадознавства, етнографії, театру і кіно, а також різноманітні буклети та листівки тощо.

Уже в перший рік свого існування «Мистецтво» видало цілий ряд плакатів і художніх листівок, потних видаць, що являють непересічний інтерес і в наші дні. Це передусім велика серія акварельних робіт О.Шовкуненка, І.Іжакевича, А.Фоміна, плакати А.Страхова, музичні твори Ф.Богданова, М.Коляди, Р.Рибальченка, Т.Шутенко та інших.

У 1935 р. у зв'язку зі зміною столиці видавництво переведено до Києва.

Протягом 70 літ видавництво випустило унікальні серії, що мали широкій резонанс не тільки в Україні, а й далеко за її межами:

«Нам'ятки естетичної думки», «Нариси з історії українського мистецтва», «Скарби музеїв України», «Визначні історичні пам'ятки України», «Майстри світового мистецтва» тощо. Видавництво експортувало свою продукцію більш ніж у 100 зарубіжних країн.

Важливою сторінкою біографії видавництва «Мистецтво» стали десять років незалежності України. З перших же днів воно активно долучилося до процесу відродження національної культури, прагнувши повернути широкому загалові твори українського мистецтва і культурології, а також познакомити читачку аудиторію з іменами, штучно виключеними з мистецтвочного процесу; в усій повноті представити українську класичну спадщину; заохочити прогалити в освітній нашій читачем найвартісніших творів світової культури.

Новий погляд на історію культури українського народу у видавництві почався з виходу в світ альбому «З української старовини». А згодом з'явилися унікальні видання, такі, як «Антоні Міро» (Іспанія), «Михайло Коргун» (США), «Скульптор Лео Мол» (Канада), «Кесія Колотило» (Австрія), «Скарби паншої пам'яті», «Художники Львова» тощо. В новій серії «Українська та світова культура» вийшли книги «Мазепа», «Запорожці», «Життя Тараса Шевченка» П.Зайцева, «Світло українського бароко» А.Макарова, «Коротка історія культури» Джека Ліндсея, «Студії з української етнографії та антропології» Хв.Вовка, «Мудрість віків» П.Чубинського, «Легенди та міфи Стародавньої Греції» М.Куна.

Значним явищем у культурному житті незалежної України стали альбоми «Українська графіка ХІІ — початку ХХ століття», «Український авангард 1910—1930 років», «Шедеври українського іконопису ХІІ—ХІХ ст.», «Античні пам'ятники Северо-Западного Причорномор'я».

Література видавництва «Мистецтво» неодноразово високо поціновувалася спеціалістами та громадськістю. За альбом «Українське народне малярство ХІІ—ХХ ст.», фотоальбом «Київ» (до 1500-річчя заснування міста), «Львів», «Живниця», «До тебе полинуть» їх авторів удостоєно висо-

Видання видавництва «Мистецтво»

ких звань лауреатів Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка. До 100-річчя Національного художнього музею України побачив світ унікальний подарунковий альбом «Шедеври українського іконопису XII—XIX ст.», який у конкурсі на краще видання одержав найвищу нагороду в книговидавничій справі — Диплом ім. Івана Федорова, а також у конкурсі на краще видання нагороджений спеціальним призом «Срібний Нестор-літописець» і Почесною грамотою. До восьмої річниці незалежності України видавництво випустило «Відзнаки Президента України. Ордени, медалі, нагородна зброя», яке також відзначено Дипломом ім. Івана Федорова.

На книжковому ярмарку «Книжковий світ—2001» головних призів «Золотий Нестор-літописець» і «Срібний Нестор-літописець» удостоюно альбоми «Храми України» та «Україна. Віхи історії». Ці ж видання відзначено грамотами на VIII Форумі видавців у Львові.

У 2000 році видавництво «Мистецтво» нагороджено дипломами Міжнародного відкритого Рейтингу популярності та якості товарів і послуг «Золота Фортуна» у номінаціях «За значний внесок у збереження кращих традицій української книговидавничої справи» та «За вагомий внесок у розвиток державотворчої та мистецької літератури України».

Багато поколінь українців виховувалося на «мистецькій» літературі. І, напевне, не буде перебільшенням, якщо сказати, що книги й альбоми «Мистецтва» є окрасою не тільки багатьох публічних бібліотек світу, а й кожної сім'ї як в Україні, так і за її межами.

Ніна Трибеса,
директор видавництва «Мистецтво»,
заслужений працівник культури України.

ВЧЕНИЙ, РЕВОЛЮЦІОНЕР, ПОЕТ

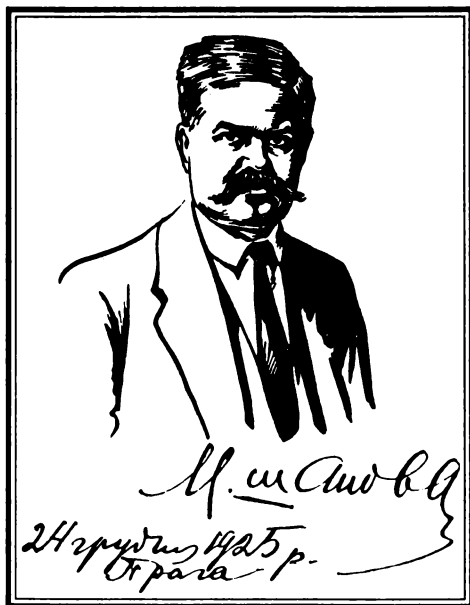

Цьому році виповнюється 120 років від дня народження Микити Юхимовича Шаповала — громадського та державного діяча, одного з керівників української революції, блискучого публіциста і вченого-соціолога, поета і літературного критика, діяльність якого до останнього часу була невідома більшості української громадськості.

Народився Микита Шаповал 26 травня (8 червня) 1882 р. у селі Сріблянка Бахмутського повіту на Катеринославщині в родині безземельного наймита. Здобувши початкову освіту в

народній та Комишуватській двокласній школах в Бахмутському повіті, закінчив у 1900 р. Ново-Глухівську лісову школу і як лісівник служив на Полтавщині та Харківщині. На формуванні його морально-етичних переконань позначилося знайомство з помічником лісничого у Маяцькому лісництві Олександром Макаренком (1901), у майбутньому одним з лідерів Української народної партії. М.Шаповал відкрив для себе «новий світ» ідей і відчув, що став «українським революціонером і соціалістом»¹.

Військова служба, яка розпочалась у жовтні 1903 р., не перервала революційної діяльності М.Шаповала. Відомий замах на пам'ятник О.Пушкіну в Харкові був зініційований та виконаний М.Шаповалом. У той час національний максималіст, він був переконаний, що «доки на Україні нема пам'ятника Шевченкові — не сміє стояти ніякий інший пам'ятник»². Під час навчання у Чугуєвському юнкерському училищі у 1904—1906 рр., яке закінчив у чині підпоручника, М.Шаповал штудіював російський соціал-демократичний рух, вивчав соціологію. Під час революції 1905—1907 рр. організував соціал-революційний гурток, ведучи пропаганду серед солдатів. За це М.Шаповала було заарештовано, і він вісім місяців просидів у Варшавській цитаделі. Завдяки добре організованому захисту військовий суд виправдав М.Шаповала за відсутністю доказів³.

Звільнений з армії у 1907 р. як політично неблагонадійний, М.Шаповал став вільним слухачем Харківського університету. Тут розпочалася його літературна та журналістська діяльність. Активний дописувач до газет «Рада» і «Село», до часопису «Літературно-науковий вісник», у 1907 р. М.Шаповал видав свою першу збірку поезій «Сни віри», яку одразу ж розпорядженням харківського генерал-губернатора було конфісковано через те, що вона містила «места явно противоправительственного направления»⁴. Вимушений тікати, щоб уникнути арешту, М.Шаповал приїхав до Києва.

1908—1909 рр. були для нього насиченими знайомствами з О.Олесем, Ю.Сірим, Ю.Будяком, О.Коваленком, П.Богацьким. Тоді ж він познайомився з М.Грушевським. У цей час у М.Шаповала остаточно викристалізувалися ідейні переконання щодо подальшого розвитку української думки, відмежування від українського культурництва, яке зі своєю ідеєю культурного об'єднання українців, на думку М.Шаповала, не відповідало новим суспільним реаліям України. Разом зі своїми однодумцями М.Шаповал заснував часопис української молоді «Українська Хата», завданням якого вважав боротьбу проти українського провінціалізму як додатку до російської культури, підтримання перебігу соціальних процесів в Україні і зв'язку з модерною культурою Західної Європи.

Кожне число «Української Хати» до останнього — VI—VII за 1914 р., коли часопис було заборонено з вибухом Першої світової війни, містило його критичні рецензії та аналітичні статті. Вони були присвячені нагальним проблемам часу, формулювали ідейне підґрунтя нового напрямку в українському культурному та громадському житті. М.Шаповал, який прибрав собі літературний псевдонім М.Сріблянський, був блискучим публіцистом. Критик В.Королів-Старий на сторінках часопису «Книгар» відмічав властиві М.Шаповалу-журналісту риси — легкий авторський стиль, гру парадоксів, поєднання очевидного прогнозу соціально-політичного розвитку і бадьорих ноток оптимізму. Як резюме було підкреслено, що це не просто публіцистика, а «тема для національного роману»⁵.

Незабаром між «Українською Хатою» і виданнями поміркованих кіл, головно з газетою «Рада»⁶, виникла гостра полеміка, яка точилася кілька років. Як писав К.Станіславський, «появою «Укр. Хати» розпочалася велика війна не тільки проти зовнішньої сили, що гнітила українство, але й проти ріжних опікунів і батьків укр. суспільности, його авторитетів; знаменувала револьку проти пануючих поглядів, традицій, часто-густо навіть неґацію того українського оточення, в якому доводилося перебувати «хатянинові»⁷.

Життєві обставини змусили М.Шаповала повернутися до своєї професії лісника, і з початку 1911 р. він, зрікшись редакторства, але залишаючися співробітником «Української Хати», служить спочатку в Хінельському лісництві, а потім на Трубчевських підприємствах Миколи Терещенка на Чернігівщині. З початком

Першої світової війни М.Шаповал не був мобілізований як неблагонадійний. Під час війни він допоміг багатьом українським митцям, які опинилися у скрутному становищі. Щоб урятувати їх від фронту або поліпшити матеріальне становище, М.Шаповал улаштував їх на різні посади у лісництві, потім — на Трубчевських підприємствах. Як згадує Володимир Дорошенко, М.Шаповал «дав притулок багатьом українським діячам: покійному Артему Хомику, Гр. Коваленкові-Коломацькому, акторові І.Мар'яненкові, артистові-маляреві І.Бурачечкові та іншим... В ролі конторщика чи що перебув тут цілу війну і Чупринка»⁸.

Невідомо, як склалася б подальша доля М.Шаповала, який досяг значних успіхів у професійній кар'єрі, якби глобальні перетворення 1917 р. не повернули його до активної політичної боротьби за українську національну ідею.

Коли у лютому 1917 р. з усієї України до Києва почали з'їжджати представники місцевих українських громад для координування та узгодження дій, серед них був і М.Шаповал. Він поринув у вирій української революції і став одним із найактивніших її діячів.

Ставши членом Української Центральної Ради, на початку квітня 1917 р. М.Шаповал виступив одним з ініціаторів організації Української партії соціалістів-революціонерів. Його зусиллями було видано перше число «Вістей з Української Центральної Ради», яке відіграло помітну роль в організаційному згуртуванні українства. У червні 1917 р. М.Шаповал увійшов до складу Центрального Комітету УПСР та Малої Ради, а також до створеної Малою Радою комісії законодавчих внесень. Паралельно з квітня 1917 р. він працював на посаді Київського повітового комісара Тимчасового Уряду та заступником голови Київської повітової земської управи.

Відданий соціал-народницьким переконанням, М.Шаповал залишався поборником кардинальних заходів у вирішенні земельного питання. У жовтні 1917 р. у своєму виступі на засіданні Малої Ради він зазначив: «Селянство уже згубило надію дістати землю «законним» шляхом і починає виробляти свої «законопроекти», котрі подекуди уже переводяться в життя. Коли Тимчасове правительство отягається з земельною справою, то Центральній Раді цього робити не слід»⁹. На його думку, земельний закон, який видала Центральна Рада лише після більшовицького повстання, «не зробив того громового вражіння, яке б він зробив, коли б його було видано вчасно»¹⁰.

М.Шаповал підкреслював, що Центральна Рада повинна прагнути політичної свободи, а не чекати вказівок Тимчасового уряду, щоб утілювати в життя соціальні реформи. Під час обговорення Інструкції Генеральному Секретаріату Центральної Ради, виданої Тимчасовим урядом 4 серпня 1917 р., М.Шаповал зайняв особливо непримириму позицію щодо резолюції, яка полягала у прийнятті

інструкції до відома¹¹. Він уважав, що в умовах, коли «російська думка просякнута поняттями централістичного управління, ідеями свого панування, пріоритету», показати шлях, по якому піде українська нація, можуть тільки Українські Установчі Збори, скликані Центральною Радою, на основі всенародного виборчого права¹², і виступив за унезалежнення українських законодавчих органів, аби не допустити втягнення української республіки в межі нової імперії.

Незадоволений половинчастістю соціальних реформ та бездіяльністю українського уряду у військовій політиці, він не залишав думки очолити військовий опір внутрішній та зовнішній контрреволюції, радикалізувати соціальні перетворення. М.Шаповал закликав Центральну Раду розірвати відносини з Радою Народних Комісарів і розпочати рішучу боротьбу з більшовиками.

М.Шаповал став членом уряду в найбільш трагічний період історії Центральної Ради (грудень 1917 р. — перша половина січня 1918 р.). Його енергійна діяльність у поштово-телеграфному відомстві справила значний вплив на перебіг війни з більшовиками¹³.

Один із співавторів IV Універсалу Центральної Ради, М.Шаповал був проти запрошення німецьких військ на Україну, оскільки передбачав неминучість внаслідок цього краху Центральної Ради. Після захоплення влади на Україні гетьманом М.Шаповал упорядкував проект п'ятого універсалу, з яким виступив перед Всеукраїнським селянським з'їздом та Українськими Установчими Зборами у червні 1918 р. У ньому він наголошував на необхідності негайного створення органу влади, що репрезентував би революційну волю народу України і мав стати «конкуренційним другим центром влади».

Виступивши ініціатором протигетьманського повстання, М.Шаповал разом з В.Винниченком розгорнув активну діяльність зі згуртування всіх революційних сил та українського війська, однак не підтримав ініціативи В.Винниченка щодо таємного отримання більшовицької допомоги для організації повстання¹⁴.

Міністр земельних справ за влади Директорії, М.Шаповал розробив закони про ліс і про землю, згідно з якими в Україні скасувалося право приватної власності на всі землі і ліси без викупу, залишаючи непорушною тільки трудову селянську власність не вище 15 десятин (16,5 га). Він виходив «з конкретних даних, по яких землі в Україні вистачило б на середню трудову норму (15 дес.). І лише в Полтавській і Подільській губерніях було б на споживчу (5 дес.)»¹⁵. Закон визнавав приватно-індивідуальне користування землею, але відкривав простір і для добровільної колективізації¹⁶.

Далекосяжною подією М.Шаповал уважав проголошення Акту соборності між УНР і ЗУНР, надаючи йому великого морально-політичного значення. М.Шаповал був переконаний, що необхідно

утворити спільний уряд УНР з одними законами і спільною армією, з призначенням на західних землях генерал-губернатора з Києва, щоб об'єднання українських земель було «не тільки юридичним, але й фактично-реальним»¹⁷.

На необхідності скасування приватної власності на землю без права викупу як обов'язкової умови реального об'єднання України і збереження державності М.Шаповал наголошував, вже перебуваючи в Галичині й пропагуючи свої ідеї на шпальтах очолюваної ним газети «Нове Життя», за що його як небезпечну для уряду ЗУНР особу було вислано за межі країни. Еміграційна хвиля вивела його спочатку до Будапешта, а потім до Праги.

Осмислюючи причини поразки сил, які боролися за незалежну українську державу, намагаючись визначити шляхи подальшої боротьби, він пише праці: «Револьюційний соціалізм на Україні» (Відень, 1921); «Від III Інтернаціоналу до III Риму («Смена вех»)» (Прага—Берлін, 1923); «Шлях визволення» (Прага, 1924), «Стара і нова Україна» (Нью-Йорк, 1925); «Хто керує Україною?» (Прага, 1925); «Більшовизм і Україна» (Прага, 1926); «Військо і революція: Соціологічний нарис» (Прага—Львів, 1928); «Занепад У.Н.Р.» (Прага, 1928); «Засади української визвольної програми» (Прага, 1927); «Шлях визволення: Суспільно-політичні нариси» (Прага—Берлін, 1923).

В еміграції М.Шаповал розгорнув активну громадсько-політичну, просвітницьку та наукову діяльність. За сприяння чехословацького уряду М.Шаповал заснував і очолив влітку 1921 р. благодійну організацію — Український Громадський Комітет. Він мав кілька відділів, головні з яких були культурно-просвітній та організаційний. М.Шаповал залишався головою Комітету до припинення його існування (літо 1925).

Розуміючи необхідність надання вищої освіти українській молоді, яка опинилася на вигнанні, М.Шаповал уживав енергійних заходів для заснування в Чехословаччині українських вищих навчальних закладів. Заходами Українського Громадського Комітету в Празі на чолі з М.Шаповалом спочатку була заснована Українська Господарська Академія в Подєбрадах (1922), а потім Український Високий Педагогічний Інститут імені М.Драгоманова в Празі (1923).

Не залишав М.Шаповал і активного партійного життя. Через принципові розходження у ставленні до радянського уряду в Україні М.Шаповал вже восени 1920 р. відмежувався від очолюваної М.Грушевським Закордонної Делегації УПСР (ЗД УПСР) у Відні, яка підтримувала харківський уряд. Створивши у жовтні 1920 р. так звану празьку групу УПСР та очоливши її, М.Шаповал почав підготовку активної боротьби з радянським урядом України і РКП-КП(б)У під гаслом консолідації революційних українських сил. Щоб позбутися контролю над своєю політичною роботою, у

жовтні 1921 р. М.Шаповал заснував Закордонний Комітет УПСР у Празі як орган, незалежний від ЗД УПСР і віденської групи.

М.Шаповал був переконаний, що встановлення будь-яких стосунків з Радянським урядом є шкідливим для України, тому рішення М.Грушевського повернутися на Україну в 1924 р. він розцінив як недалекоглядний крок людини, яка не розуміє свого історичного значення та «легковажить своїм становищем»¹⁸. Безпосередньою відповіддю на виїзд М.Грушевського до Києва у березні 1924 р. стала різка стаття М.Шаповала «Політична смерть Грушевського».

Наприкінці листопада 1922 р. у порозумінні з В.Винниченком М.Шаповал виступив ініціатором єднання всіх соціалістів в еміграції в Єдиний Революційно-Демократичний Союз. У статті «Разом одним шляхом» (1919) він зазначав, що справа єдиного фронту вимагає зміни національної тактики: у робітничому питанні — відмова від революційного соціалізму на користь тактики європейської соціал-демократії, у селянському питанні — створення селянської української партії: «Обдумую справу з Українським Національним Революційним Союзом. Це необхідно. Большевикам це буде не на руку. Хтось мусить рятувати нашу незалежність і революцію»¹⁹.

У програмній статті «Складка сил», опублікованій у березнево-му й квітнево-му числах «Нової України»²⁰, М. Шаповал наполягав на необхідності формування єдиного фронту революційно-демократичних сил з метою відбудови національної держави. Єднання українства мусило здійснюватися на базі трудових суспільних класів (селянства, робітництва та прихильної інтелігенції). М.Шаповал бачив майбутню демократію радянською, з організацією рад на засадах рівного, прямого, таємного і пропорційного виборчого права.

Незважаючи на певний успіх у виробленні спільної платформи з правими соціал-демократами, справа єдиного фронту, на жаль, не увінчалася успіхом через розкол усередині самої партії есерів восени 1924 р. Саме тоді М.Шаповал очолив Головний політичний комітет УПСР, яка об'єдналася «для створення об'єднання соборницьких, соціалістичних і демократичних сил, які УПСР могла б направити в боротьбу за основні визвольні завдання української демократії — Соборну, Самостійну і Демократично-Трудову Українську Республіку»²¹.

Величезного значення для української еміграції набуло відкриття 1 листопада 1925 р. у Празі Українського Соціологічного Інституту. У цій події вирішальну роль відіграв М.Шаповал. Він був переконаний, що українська соціологічна наука є малорозвинутою, а процеси, що перебігали в Україні, неможливо дослідити без соціологічного підґрунтя. М.Шаповал мав намір науково виробити ідеологію своєї партії «на основі вивчення української дійснос-

ті»²². Український Соціологічний Інститут (УСУ) у Празі поклав початок Українському Інституту Громадознавства.

М.Шаповал визначив метою Інституту «скупити наявні українські соціологічні сили і підготувати їх до виконання величезного культурно-історичного завдання: соціологічного вивчення України». Він став на чолі Наукової Ради — головного органу, що координував наукове життя Інституту.

Під грифом УСІ вийшла більшість наукових робіт М.Шаповала, якого сучасний дослідник української революції В.Солдатенко назвав «піонером української соціології»²³: «Місто і село» — 36. «Суспільство» (Прага, 1926), «Українська соціологія» (Прага, 1927), «Система суспільних наук і соціографія (Народознавство)» (Прага, 1932), «Соціографія України» (Прага, 1933), «Міжнаціональне становище українського народу» (Прага, 1935), «Соціологія українського відродження» (Прага, 1937) та інші.

За вагомих внесок в українську соціологічну науку 15 березня 1929 р. Наукова колегія Інституту присвоїла М.Шаповалу наукову ступінь доктора соціології «за літературно-наукову й громадсько-організаційну довголітню працю»²⁴.

Важливою віхою науково-просвітницької діяльності М.Шаповала були його поїздки до Сполучених Штатів Америки та Канади, під час яких він розгорнув широку лекторську діяльність у багатьох містах цих країн. Основними темами лекцій М.Шаповала стали «Визвольна програма» та «Робота еміграції». Цими лекціями він підготував ґрунт для фінансової та суспільної підтримки заснування Українського Робітничого Університету (УРУ) в Празі.

Своєрідним підсумком лекторської діяльності М.Шаповала в США стала його книга «американських лекцій», яка побачила світ 9 червня 1928 р., — «Велика революція і українська визвольна програма». У цій фундаментальній праці автор зміг висвітлити події української революції і дати пояснення як з політичного, так і з соціального погляду багатьом явищам, що відбувалися в Україні.

Влітку 1927 р. М.Шаповал взяв активну участь у розробці проекту програми «визнання прав поневолених народів і усамотійнення їх» Соціалістичної ліги нового Сходу²⁵, вважаючи, що «...хто не визнає права на державну самостійність України в етнографічних межах, той об'єктивно діє проти нашого визволення». М.Шаповал, який ставив за мету Соціалістичної Ліги мирне вирішення національної проблеми на Сході, намагався налагодити співпрацю між соціалістичними партіями — представниками поневолених народів великоруської держави²⁶.

М.Шаповал продовжував боротися за відновлення української державності на всіх українських етнографічних землях. Разом з Н.Григорієвим він створив політичну організацію — Народну Українську Раду у Празі, ставлячи завданням повне національне визволення українського народу. Проаналізувавши суспільну диференціацію колоніальної України, соціальну структуру та форми

визиску українського народу, М.Шаповал визначив державну українську мету²⁷. Він довів, що соціальна структура України фатально передумовлює панування чужих націй на Україні при всіх формах державного союзу з метрополіями. Тому самостійність і незалежність Української Республіки не може ототожнюватися з абсолютною ізоляцією і не виключає різних форм порозуміння і співпраці з сусідніми народами. Але «ці форми порозуміння і зв'язку можуть бути установлені лише вільною волею самостійної України на основі договорів про вільні союзи, в яких не може бути допущена ніяка форма центральних органів управління і сполучення воєнних сил»²⁸.

М. Шаповал все своє невдовге життя присвятив служінню високій українській національній ідеї. Помер у віці 50 років 25 лютого 1932 р. у містечку Ржевицях біля Праги, де й похований.

Він залишив по собі найдзвичайно багату творчу спадщину. З-під його пера вийшло близько 400 праць: 36 книг і брошур, 3 збірки поезій, близько 350 статей і заміток. Значна кількість неопублікованих праць, а також величезна епістолярія, особисті документи і щоденники зберігаються в особистому фонді М.Шаповала в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в м. Києві (фонд 3563).

Його вірний товариш і соратник по партії і громадсько-політичній роботі Никифор Григоріїв сказав: «Боротьба не тільки з неправдою, насильством, визиском, а й з потуранням цьому з при звичаюванням до зла, примиренням з цим — була й є найхарактернішою властивістю Шаповалової діяльності... Шаповалова любов до народу — це не сіре задоволення штучним рожевим серпанком минулого чи пригладженим, прилизаним сучасним, а невпинне горіння боротьбою до повного визволення народу, до його культурного піднесення, до поставлення його на один рівень з іншими, та навіть значно вище їх»²⁹.

¹ Шаповал М. Ю. Схема життєпису. — Нью-Йорк, 1956. — С. 24.

² Там же. — С. 25.

³ Львівська Національна Бібліотека. Відділ рукописів. — Ф. 57. — Спр. 111. — Арк. 132.; Мицюк О. М.Шаповал як поет. — Київ, 1917. — С. 17.

⁴ Центральный державный историчный архив Украины у м. Києві (далі: ЦДІАУК). — Ф. 1680. — Оп. 1. — Спр. 164. — Арк. 19.

⁵ Сидоренко Н. Журналистско-публицистическая деятельность Микиты Шаповала в эмиграции (1921—1932) // Русская, украинская и белорусская эмиграции в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы проведенных исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов. — Прага: Narodni knihovna CR, 1995. — С. 883—889.

⁶ Газету «Рада» тримали в руках Є.Чикаленко і С.Єфремов, які належали до старої української громади і мали свою конспіративну політичну організацію — Товариство українських поступовців. Ідеологічні коріння ТУП'у сягали до ХІХ століття, а керівники його були людьми, вихованими в ідеологічній атмосфері того століття.

Тому протиріччя, які поставали між молодим українським поколінням, що вимагало рішучої революційної боротьби, і старою громадою, яка на підставі свого досвіду переводила в життя крок за кроком послідовно і хоч поволі, але певно свої плани еволюційної боротьби за права України, були цілком логічними.

- 7 Станіславський К. Хатянська смуга в роботі М.Ю.Шаповала // Вільна Спілка. – Прага-Львів, 1927–1929. – 36. 3. – С. 15.
- 8 Дорошенко В. Грицько Чупринка (Короткий нарис життя й діяльності) // Чупринка Гр. Твори. – Прага, 1926. – С. XV–XVI.
- 9 Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. – Київ, 1996. – Т. I. – С. 57.
- 10 Шаповал М. Минувшина і будучина української визвольної боротьби // Київська старовина. – 1993. – №5. – С. 46.
- 11 Українська Центральна Рада. – Т. I. – С. 125.
- 12 Шаповал М. З біжучої хвилі (Революція, Установчі Збори і наша політика). – Київ, 1917. – С. 15.
- 13 ЦДАВОУ. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 16 – 16 зв.; Народня воля. – 1917. – 25, 28 грудня; Народня воля. – 1918. – 4, 6, 9, 11, 13 січня; Вісник Ради народних міністрів Української Республіки. – 1918. – 13 січня. – С. 2.
- 14 Шаповал М. 22 січня // Трудова Україна. – Прага, 1932. – ч. 5 – 6. – С. 12.
- 15 Шаповал М. Революційний соціалізм на Україні. – Відень, 1921. – С. 145.
- 16 Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1928. – С. 130.
- 17 Шаповал М. 22 січня. – С. 12.
- 18 ЦДАВОУ. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 240. – Арк. 24.
- 19 Шаповал М. Щоденник. – Нью-Йорк, 1956. – Т. 1. – С. 45.
- 20 Шаповал М. Складка сил // Нова Україна. – 1923. – ч.3. – С. 57–67, ч.4. – С.29–47.
- 21 Вільна Спілка. – Прага-Львів, 1927 – 1929. – 36. 3. – С. 154.
- 22 ЦДАВОУ. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 28.
- 23 Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія. – Київ, 1997. – С.103.
- 24 Наріжний С. Українська еміграція. – С. 27.
- 25 ЦДАВОУ. – Ф. 3563. – Оп.1. – Спр. 238. – Арк. 21.
- 26 Там же. – Арк. 67.
- 27 Засади організації українського визволення // Вільна Спілка. – Прага-Львів, 1927–1929. – 36. 3. – С. 71–94.
- 28 Там же. – С. 85.
- 29 Григорієв Н.Я. Політик-творець // Вільна Спілка. – Прага-Львів, 1927–1929. – 36.3. – С.4.

Олена Чумаченко

ЛИПЕНЬ

ПН	ВТ	СР	ЧТ	ПТ	СБ	НД
1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11	12	13	14
15	16	17	18	19	20	21
22	23	24	25	26	27	28
29	30	31				

1 — всевітній День архітектури.

• Національне свято Канади — День Канади.

3 — 85 років тому оголошено другий Універсал Центральної Ради про визнання Всеросійськими установчими зборами автономії України та тимчасовим урядом Росії Центральної Ради.
• Національне свято Республіки Біларусь — День Незалежності.

4 — 375 років тому помер англійський історик Томас Мілтон. Народився 18 квітня 1570 р.
• Національне свято Сполучених Штатів Америки — День Незалежності.

6 — Міжнародний день кооперації.

7 — 150 років від дня народження українського політичного діяча, ученого, видавця Володимира Науменка. Розстріляний більшовиками 8 липня 1919 р.

• 255 років тому помер український церковний діяч Інокентій Нерулович. Рік народження невідомий.

• День працівників морського та річкового флоту.

• День військ протиповітряної оборони України.

8 — 160 років від дня народження українського винахідника у галузі електроварювання Миколи Бернадоса. Помер 21 вересня 1905 р.

• 95 років від дня народження українського археолога, громадського та політичного діяча, поета Олега Ольжича (Кандиби). Загинув у німецькому концтаборі 10 червня 1944 р.

9 — 120 років від дня народження українського історика Михайла Слабченка. Помер 27 листопада 1952 р.

• 120 років тому помер церковний діяч, історик митрополит Макарій (Булгаков). Народився 19 вересня 1816 р.

- 10** — 165 років тому помер італійський історик, поет Карло Бота. Народився 6 листопада 1766 р.
- 11** — 95 років тому в Києві розпочало діяльність Українське наукове товариство.
• 95 років тому вийшло перше багатотомне видання творів Тараса Шевченка.
- 12** — Святих верховних апостолів Петра і Павла.
• 190 років від дня народження азербайджанського просвітителя, філософа, письменника Мірзи Ахундова. Помер 10 березня 1878 р.
• 110 років від дня народження українського історика Льва Борщака. Помер 14 вересня 1959 р.
- 14** — 135 років від дня народження українського військового діяча Володимира Савченка-Вільського. Помер 21 вересня 1955 р.
• 105 років від дня народження українського письменника Мирослава Ірчана. Знищений комуністичним режимом 1937 р.
• День рибалки.
• Національне свято Французької республіки — День взяття Бастилії.
- 15** — 110 років від дня народження української громадської діячки, журналістки Мілени Рудницької. Померла 29 березня 1976 р.
• 65 років тому був розстріляний у сталінських таборах український письменник Юрій Вухналь (Іван Котун). Народився 18 жовтня 1906 р.
- 16** — 55 років тому було проголошено незалежність Індії.
• Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет України.
- 21** — День металурга.
- 22** — 120 років від дня народження українського культурно-освітнього діяча Ярослава Гординського. Помер 5 липня 1939 р.
• 100 років від дня народження українського художника Петра Холодного. Помер 1990 р.
• 110 років тому помер український історик, письменник Олексій Андрієвський. Народився 28 березня 1845 р.
- 23** — Преподобного Антонія Печерського.
• Національне свято Арабської Республіки Єгипет — День Революції.
- 24** — Рівноапостольної Ольги.
• 200 років від дня народження французького письменника Александра Дюма (батька). Помер 5 грудня 1870 р.
• 110 років тому помер український історик Юліан Целевич. Народився 23 березня 1843 р.
- 25** — 315 років тому гетьманом Лівобережної України було обрано Івана Мазепу.
- 28** — Рівноапостольного Володимира, великого князя Київського.
• День працівників торгівлі.
• 190 років від дня народження польського письменника, автора численних творів про Україну Юзефа Ігнація Крашевського. Помер 19 березня 1877 р.
- 30** — 55 років тому помер український художник Федір Кричевський. Народився 22 травня 1879 р.

У 2002 році виповнюється

- 360 років від дня смерті засновниці Київського братства, монастиря і школи при ньому Єлисавети (Галшки) Гулевичівни. Народилася 1575 р.

ДАНИЛО ГАЛИЦЬКИЙ

Визначний політичний діяч, мудрий дипломат і полководець, неперевершений державець, що глибоко розумів ситуацію, будівничий і піклувальник про вітчизняну культуру — таким залишився Данило Романович у пам'яті народу.

На другу половину XII ст. у Київській Русі сформувалися три центри об'єднавчих тенденцій, що мали під собою етнічний ґрунт: український — на півдні, білоруський — на заході та російський — на північному сході. Особливістю першого було те, що в його межах виникли два осередки консолідації: Волинь на заході та Чернігів на сході. В сфері реальних політичних стосунків ці центри протистояли один одному, але в плані загальноісторичному виконували одну місію та прагнули однієї мети.

У 1199 р. волинський князь Роман Мстиславич — один із найпомітніших діячів свого часу — об'єднав під своєю владою два уділи: волинський та галицький, ставши недосяжним для будь-якого конкурента. Під його скіпетром опинилася величезна територія, що обіймала Волинь, Галичину, Поділля, Прикарпаття, Буковину, Пониззя — майже половину сучасної України. У 1201 р. перед Романом розчинилися київські ворота і галицько-волинський князь був проголошений великим князем Русі. Літописець називає його царем і самодержцем Русі. Перед країною розкривалася нова спокуслива перспектива подальшого зміцнення і розбудови держави на ґрунті консолідаційних сил. Але доля розпорядилася інакше. У 1205 р. Роман мав необережність втрутитися у внутрішні чвари в Польщі й загинув під Завихостом. Ця смерть переплутала політичні карти у Східній Європі. Розпочався новий цикл змагання за об'єднання українських земель, в якому брали участь ті самі два уділи — Чернігів та Галич (Володимир-Волинський) .

Данило Галицький
(1201–1264)

Сповнений драматизму шлях Данила Романовича до королівської корони виявився складним і тривалим. Змагання йшло з перемінним успіхом. Двічі Україна була близька до об'єднання — перший раз 1223 р., коли Данило, маючи за союзника Володимира Рюриковича (зі смоленської династії), тримав у своїх руках Київ і обложив Чернігів. Другий раз — 1236 р., коли чернігівський князь Михайло Всеволодович сконцентрував під своєю владою майже всі південноруські (українські) землі — за винятком Волині.

Як би розгорталися події далі за нормального розвитку, важко сказати, але в 1237 р. на сході Європи з'явилася нова страшна сила — монгольська навала. Протягом двох років вона спустошила Ростовську, Суздальську, Смоленську, Чернігівську, Переяславську землі. Один з інтеграційних центрів на території України припинив існування. Чернігівський зверхник Михайло захопив Київ, але втримати його не зміг. Рішучим ударом Данило оволодів столицею і був проголошений великим князем.

Проте загроза поневолення з боку навального ворога продовжувала зависати над новим володарем. Наприкінці 1240 р. монгольські полчища перейшли Дніпро і після тривалої облоги здобули Київ, піддавши його страхітливому погрому.

Тепер Волинь була єдиною силою, здатною об'єднати Україну-Русь. Данило Романович побачив перед собою нові політичні можливості. Під його владою опинилися практично всі українські землі, з тим, правда, застереженням, що східна частина (Лівобережжя) була значною мірою сплюндрована знавіснлим ворогом. А після здобуття напасниками Києва настала черга й західних земель: Поділля, Волинь, Галичина зазнали руйнівної інвазії.

Українська держава втратила всі три столиці — Київ, Володимир-Волинський, Галич. Отож, великий князь засновує нову столицю — Холм і активно розбудовує її, залучивши до того найкращих майстрів і митців. Провадиться будівництво і в інших місцях, насамперед оборонне. Саме в цей час споруджуються перші муровані фортеці: башти-донжони в Кам'янці-Литовському, Бересті, Столп'ї, Біланові (Волинь), у Середньому (Закарпаття), потужні замки в Кам'янці-Подільському, Хотині, Білгороді-Дністровському тощо.

Монголи встановили на Русі жорстокий модус панування (правда, не такий важкий, як у Москві). Принизливий обов'язок давньоруських князів їздити до Орди по ярлик на врятування тяжко впливав на психологію сучасників. У Північно-східній Русі з ним швидко примирилися; тодішні літописці захоплено описують, скажімо, яку велику честь виявлено в Орді Олександрові Невському. Зовсім іншу тональність знаходимо в українських літописах: «О, лихіше лиха честь татарська... Данило, що був князем великим, володів із братом своїм Руською землею, Києвом, Володимиром і Галичем, нині сидить на колінах і холопом себе називає...»

Доводилося терпіти, але тим часом Данило виношує широкі плани щодо організації хрестового походу проти ординців, в якому взяли б участь і західні країни. У зв'язку з тими переговорами виникла проблема церковної унії — подолання церковного розколу

1054 р. Вирішення тої проблеми активно сприяло б консолідації сил європейських народів — як православних, так і католицьких. Поза сумнівом, це була прогресивна ідея; якби її пощастило реалізувати, людство уникло б величезних нещастя і горя.

На жаль, вона зустріла шалений опір з боку православної ієрархії. Митрополит Кирило, давній сподвижник Данила Галицького,

Папські послы вручають князю Данилу королівську корону. 1253 р.

колишній печатник (канцлер) великого князя, порвав стосунки зі своїм зверхником і подався на північ — до Переяслава-Залеського, резиденції Олександра Невського, рішучого противника унії.

Втім, незважаючи на труднощі та перешкоди, попри злу волю можновладців і церковних ієрархів, угоди все-таки пощастило досягти, і в 1253 р. Данило був коронований королівською короною в Дорогичині. Але відчутних наслідків ця угода не мала, оскільки Захід не поспішав втручатися в збройну боротьбу з незнаним і страшним ворогом. Отже, сподівання Данила на допомогу католицької Європи не виправдалися. Доводилося розраховувати лише на власні сили та на епізодичні союзницькі угоди з найближчими сусідами (угорцями, литовцями тощо).

У 1254 р. Данило з великим військом виступив проти татарського намісника Куремси. Завдавши монголам поразки, український король визволив досить велику територію в басейні Південного Бугу, Ірпеня, Тетерева. Але дальший наступ захлинувся, оскільки союзник Данила литовський князь Міндовг не подав обіцяної допомоги.

У 1256 р. помер Батий, а через рік — його спадкоємець Сартак. На ординський престол сів енергійний хан Берке, за якого Золота Орда здобула незалежність від Каракорума і відлучилася від монгольської імперії, де утвердилася китайська династія Юань. Новий зверхник надіслав проти Данила велике військо на чолі з темником Бурундаєм. Данило зазнав поразки і мусив укласти з татарами невигідний мир, погодившись на знищення укріплень найбільших міст — Володимира-Волинського, Луцька, Кременця, Данилова, Львова та ін.

Данило Романович помер 1264 р., не завершивши утвердження своєї держави, яку називаємо першим українським королівством. Ця держава проіснувала до середини XIV ст., коли потрапила під чужоземну (переважно польську, литовську) зверхність.

*Михайло Брайчевський,
доктор історичних наук.*

МИТРОПОЛИТ МАКАРІЙ

19 вересня 1816 р. в родині священника Флорівської церкви с. Суркова Новоскольського повіту Курської губернії отця Петра Булгакова та його дружини Степаниди Григорівни народилася шоста дитина — син Михайло. Семирічною дитиною хлопець втратив батька, але мати вирішує будь-що дати сину освіту, і, коли Михайлу виповнилось вісім років, його віддали до церковно-приходського училища містечка Короча. Хлопець ріс хворобливим, часто пропускаючи навчання.

У 1827 р. його перевели до Бєлгородського повітового училища, де він не вирізнявся особливими успіхами у навчанні, часто хворіючи.

Переповідають, що якось, усамітнівшись з книгою, Михайло не помітив хлопців, які грали у камінці. Один з цих камінців поцілів йому в голову, завдавши тяжкої травми. Знаючи хворобливість хлопця, рідні очікували на гірше, але сталося диво — після одуження Михайло в короткий термін стає одним з найкращих учнів училища, блискуче закінчує його і в 1831 р. перед ним відкриваються двері Курської духовної семінарії, де він знову серед кращих учнів.

У серпні 1837 р. Михайло Булгаков прибув до Київської духовної академії і, блискуче здавши іспити, став її студентом.

Саме в стінах духовної академії він створює свою першу значну працю «Історія Київської Академії» (1842), яка стала його випускною роботою і дістала вищий бал.

В останній рік навчання Михайло Булгаков прийняв постриг і в чернецтві дістав ім'я Макарія на честь священномученика Київського митрополита Макарія вбитого татарами в 1497 р. по дорозі до Києва.

Влітку 1842 р. молодий вчений був переведений до Санкт-Петербурзької духовної академії на вакансію бакалавра богослов'я. Крім постійної викладацької роботи з історії церкви отець Макарій захопився вивченням питань догматичного богослів'я. Його дослідження лягли в основу «Введения в православное богословие» (1847). А роком раніше побачила світ його «История христианства в России до равноапостального князя Володимира» (1846).

Обидві книги висвітлювали історію церкви з позицій тогочасного міжнародного становища Російської імперії. Важливо підкреслити, що тоді вже архимандрит Макарій став засновником систематичного викладання історії церкви.

Крім того Макарій видав в 1847 р. три пам'ятки давньоруської літератури: «Пам'ять і похвала руському князю Володимиру»; «Житіє блажененого Володимира»; «Сказаніє страстей і похвала про убійснннх святих мучеників Бориса та Глеба».

Ці твори належали перу письменника XI ст. Іакова Мніха. М. Присьолков з цього приводу писав: «Вже одне встановлення письменника XI ст. — Мніха Іакова і його творів могло б назавжди залишити в науці ім'я дослідника, але Макарій дав нам цілу низку подібних досліджень»¹.

20 грудня 1850 р. архимандрит Макарій був призначений ректором Санкт-Петербурзької Духовної Академії, а рівно через місяць покладений в сан єпископа Вінницького. І це в 34 роки. Вже перебуваючи на посаді ректора, Макарій закінчує великий п'яти томний твір — «Догматическое богословие», займається питаннями історії руського розколу, не полишаючи й роботи над «Історією руської церкви», де особливе місце приділяє питанням чернецтва. Публікує праці «Преподобний Феодосий Печерський как писатель», «Обзор редакций Киево-Печерского патерика, преимущественно древних», «Святой Кирилл, епископ Туровский, как писатель». За ці та інші праці він став почесним членом Імператорського Археологічного товариства.

Історія чернецтва і монастирів наскрізь пронизують «Історію руської церкви».

Говорячи про особливу увагу церковного історика до Києво-Печерської обителі, без якої неможливою була б розповідь взагалі про перші паростки чернецтва на Русі, отець Макарій аналізує появу і місце інших монастирів у тому ж Києві:

«Слідом за Києво-Печерським монастирем були засновані або тільки благоуприкрашалися і багато інших монастирів на Русі, хоча, на жаль, відомості про них незначні. В Києві були організовані такі монастирі.

Дмитрівський. Заснований бл. 1057 р. великим князем Ізяславом — Дмитром Ярославичем, який, бажаючи піднести свій монастир над бідною Печерською обителлю, перевів до нього першого печерського ігумена Варлаама, сина знатного боярина свого Іоанна. Син Ізяслава Ярополк, князь Володимирський, заклав в цьому монастирі церкву св. Петра, в якій і сам був похований в 1086 р.

Видубицький. Заснований був великим князем Всеволодом Ярославичем на тому місці, де за переказом, видибав (виплив) на берег ідол — Перун. Всеволод заклав тут в 1070 р. кам'яну церкву святого архістратига Михаїла.

Спаський на Берестові, невідомо ким заснований, але вірогідно, прп. Германом, який був в ньому ігуменом в 1072 р. і на ім'я якого монастир називався ще Германіч.

Симеоновський. Заснований великим кн. Святославом Ярославичем між 1073—1076 рр. і вважався начебто родинним Святослава. Знаходився в Києві на Копиревому кінці, на горі Уздихальниці над Подолом, а запам'ятався похованням онука Святослава Ігоря Олеговича, забитого киянами.

Кловський або Стефанія, названий так в зв'язку з ім'ям засновника свого Стефана, третього ігумена Києво-печерського, і по місцю Клов, на якому був заснований. Тут похований в 1112 р. Давид Ігорович, князь Володимиро-Волинський, пам'ятний у осліпленні Василька Тербовлянського.

Андріївський або Янчин. В 1086 р. великий князь Всеволод Ярославич заклав в Києві церкву святого Андрія і при ній влаштував монастир, в якому прийняла чернечу обітницю дочка його Янка (Анна)².

Далі автор згадує і Федорівський, Лазареєвський, Кирилівський монастирі, а також інші, які з'явилися з часом.

Звичайно далеко не все було беззмарним у життєвому та творчому шляху отця Макарія. В 1857 р. він несподівано призначається на Тамбовську кафедру, отримавши сан єпископа Тамбовського та Шацького, де перебував два роки, набувши значного адміністративного досвіду. На цей період припадають проголошені ним 56 проповідей, більшість з яких було надруковано в «Християнськом Читанні» — журналі, в якому плідно співпрацював дослідник.

У 1859 р. преосвященний Макарій був переведений до Харкова. Його повернення в Україну знову плідно позначилось і на здоров'ї, і на дослідницькому потенціалі отця Макарія. Тут він створює новий журнал — «Духовний вісник», видає перші чотири томи своєї «Історії церкви».

У Харкові преосвященний Макарій був возведений в сан архієпископа і в 1869 р. переведений до Вільно керувати Литовською єпархією. За 10 років перебування там отця Макарія, вийшли з друку 5—9 томи «Історії церкви». При ньому були збудовані, відновлені та освячені 293 церкви. На початку 1879 р. отець Макарій був відкликаний до Москви, де дістав кафедру митрополита Московського і Коломенського.

За три роки московського архієпископства владика Макарій закінчив 10, 11, 12 томи «Історії церкви» та почав готувати 13-й том. На початку липня 1882 р. владика працював над «Історією церкви» на своїй літній дачі в с. Черкізово. Відчувши себе зле, він приліг перепочити після купання. Наступного дня 9 липня 1882 р. владика Макарій тихо закінчив свій земний шлях. Його останки були перевезені до Троїце-Сергієвої лаври і покладені до раки в Успенському соборі.

Його багатотомна «Історія Руської церкви», п'ятитомне «Догматичне богослов'я», окремі роботи з історії церкви періоду Київської Русі, численні проповіді є багатим джерелом для дослідження питань, пов'язаних з міжнародною діяльністю нашої держави, дипломатичними відносинами, зокрема з Візантією, Римом, Скандинавією, Сходом. Це величезний пласт віднайдених фактів, безліч імен, назв, термінів.

Ще перебуваючи на Харківській кафедрі, отець Макарій звернувся до обер-прокурора Святійшого Синоду графа Д.А. Толстого з листом:

«В 1841 р., переходячи зі студентської лави на кафедру бакалавра Київської Духовної Академії я дав собі обітницю: якщо Господь благословить мій намір і працю, то всі гроші, які надійдуть за мої твори, зберігати недоторканими до того часу, доки не буде велика сума, і тоді покласти цю суму до Державного Кредитного закладу, щоб на проценти з неї закласти щорічні премії для заохочення вітчизняних талантів, що присвятили себе справі науки ...»

До речі на ці кошти згодом була запроваджена Синодом разом з Російською Академією наук Макарівська премія у розмірі 5 тисяч карбованців (на той час це досить значна сума), якою відзначалися праці з гуманітарних і богословських наук.

1 Приселков М. Митрополит Макарій (Булгаков) и его «История Русской Церкви». Русский исторический журнал. 1918, кн. 5. — С. 196.

2 Макарій (Булгаков). История Русской церкви. — М., 1995. — С. 170—172.

Сергій Грабар

ПОЕТ-ВОІН

Олег Ольжич, яскравий представник дітей першої еміграційної хвилі, які спромоглися в умовах чужини зберегти дух українства, знівечений на Наддніпрянщині репресіями, голодоморами, вигубленням культури. Археолог, науковець, публіцист, поет, він силою історичних обставин перетворився також на вояка, що спрямував зброю проти іноземних зайд у борні за волю України.

Олег Олександрович Кандиба — справжнє прізвище поета — народився в Житомирі 8 липня 1907 р. Його батько Олександр Кандиба, широко знаний у літературі як Олександр Олесь, 1919 р. покинув рідний край з політичних причин і до кінця життя мешкав в еміграції. Лише у 1923 р. Олег, виїхавши разом з матір'ю з України, нарешті зустрівся з батьком, який незадовго перед тим склав з себе обов'язки повпреда УНР у Будапешті.

Ольжич вступає до Карлового університету у Празі, одночасно навчаючись в Українському вільному університеті. Після захисту дисертації з мистецтвознавства під назвою «Неолітична мальована кераміка Галичини» перед ним відкриваються двері в науку. Ольжич бере участь у численних археологічних експедиціях, зокрема в розкопках на Балканах. У 1938 р., працюючи в Гарвардському університеті у Сполучених Штатах Америки, засновує там Український науковий інститут. Та судилася Ольжчу інша, трагічніша доля. З часу виникнення Організації українських націоналістів він стає одним з найактивніших її членів, а згодом — заступником голови проводу ОУН, бере участь у проголошенні Карпатської України, яка у 1939 р. була ліквідована тодішнім угорським фашистським режимом у змові з Гітлером.

З початком другої світової війни Ольжич опиняється в Києві, очолює відділи ОУН, стає одним з організаторів Української національної ради в марній надії використати ще один шанс, як він тоді з одностумцями вважав, для відновлення незалежності України. Натомість німецька окупаційна адміністрація, аж ніяк не поділяючи самостійницьких настроїв українських патріотів, наприкінці

Олег Ольжич
(1907–1944)

1941 р. заборонила діяльність ОУН, після чого її члени змушені були перейти у підпілля.

Ольжич переїхав до Львова, де одружився з дочкою літературознавця І. Білецького Катериною. Та подружнє життя виявилось надто нетривалим: заарештований гітлерівцями, поет опинився у концтаборі.

Як поет Олег Ольжич (він мав ще цілу низку літературних псевдонімів — М.Запоночний, Д.Кардаш, К.Костянтин, О.Лелека) належав до так званої «вісниківської квадриги» у складі Є. Маланюка, Л. Мосендза, Олени Теліги, а згодом Юрія Клена, які гуртувалися навколо львівського журналу «Вісник», редагованого Дмитром Донцовим, і багато в ньому друкувалися. У цей період девізом Ольжича стає:

Хай воскресне столиця Андрія,
Дух воєнний в народі!

Перша збірка поезій Ольжича «Рінь» вийшла друком 1935 р. у Львові й відзначалася досконалістю мистецької форми та витонченістю поетичного стилю. В ній минуле поет завжди проектує на сучасність, осмислює його як невід'ємну складову сьогодення. В його поезіях вчувається гордість за мудрість і звитягу предків:

Ми жали хліб. Ми вигадали млин.
Ми знали міг. Ми завжди воювали.

Але тут-таки, повертаючись з минулого, пише:

Мене забито в чесному бою.
Поховано дбайливою сім'єю...

Друга збірка «Вежі», що побачила світ у Празі з початком війни, з одного боку, пронизана імпресіоністичним спалахом почуттів, а з іншого — позначена виразною тендеційністю політичного гасла. Тут постає напружена думка бійця, що простує до великої мети. Замість заглиблення в історію вчувається гаряче дихання сучасності, атмосфера тривоги й готовності до боротьби, заклик до непримиренності з принизливим животінням раба.

Збірка «Підзамча», підготовлена Ольжичем ще 1940 р., вийшла лише у 1946-му, тобто після смерті поета. Вона ніби синтезувала творчі пошуки часів «Ріні» та «Веж» і відобразила схильність поета до філософських узагальнень, осмислення драматичних подій тогочасної жорстокої дійсності. В ній з особливою силою відчувається інтерес Ольжича до гордих і нескорених постатей, намагання проникнутися мотивами їх жертвних порухів («Муки св. Катерини», «Пророк»). Його поезія тяжіє до класичної форми. І в цьому він стояв дуже близько до київських неокласиків, чого, до речі, й не приховував. Лірика Ольжича — це оповідь воїна, відкритого і чесного в бою, який усвідомлює, що тільки ціною самопожертви прокладається шлях до свободи власної і свободи свого народу, невід'ємною часткою якого він себе вважав. І його загибель стала логічним наслідком героїчних поривань поета у борні за щастя України.

10 червня 1944 р. Олег Ольжич був закатований гітлерівцями у концтаборі Заксенгаузен.

Павло Орленко

ПИСЬМЕННИК — УСУС

1920 рік. Частини українських січових стрільців, що перейшли на бік Червоної Армії, потрапили в оточення до білополяків. «Червоний усус» Мирослав Ірчан (Андрій Бабюк) у час смертельної небезпеки, похапцем, уривками, переховуючись, пише гірку, але чесну книгу «В бур'янах». Швидко списує уламком олівця клапти паперу, а перед очима яскраво і чітко проходять суворі картини дитинства, юнацьких поневірянь, помилок, кривавих епізодів війни. Це книга сповіді й роздумів, в якій він зізнається: «Який далекий мій шлях, доки йшов я сюди, доки зрозумів, що я був не я, а несвідомий наймит». Йому лише 23. Та пережитого вистачило б на довге-довге життя.

...Відколи пам'ятав себе, у батьковій обідраній хаті підкарпатського села П'ядики завжди гніздилася нужда. Та й хата була не своя, а покинута, громадська. Один оселедець на сімох — то вже було свято. Аби якось прожити, батько наймигував у попа, був сільським писарем. Та й у найскрутніші години, сціпивши зуби, повторював: «Воду панам носитиму, а в школу вас пошлю».

Та все ж дитинство брало своє. Андрій ріс жвавим, товариським, був заводієм у різних іграх. У вісім років зв'явився в нього потяг до віршів. А вже у дев'ять пише драматичні картинки з дитячого життя і розігрує їх перед однолітками. Написав і спробував навіть надіслати до Львова на літературний конкурс сцени під назвою «Віт», та, на жаль, не вистачило грошей на марки...

Андрій вчиться у сільській школі, у Коломийській гімназії, а потім — у Львові в учительській семінарії. 16-річний юнак без твердих поглядів і переконань (та й звідки їм було взятись!) захоплюється то страшною правдою Стефаніка, то могутнім талантом Франка, то натуралізмом Винниченка чи містикою декаденства.

З початком першої світової війни хвиля романтики українського націоналізму захлеснула учнівську молодь. Андрій опиняється серед українських січових стрільців, про яких він згодом писав, що вони були просто гарматним м'ясом, «щирим подарунком української галицької буржуазії австро-німецькому імперіалізму».

Події війни швидко протверезили юнака, як і багатьох його товаришів. Потрапивши після поранення до шпиталю, він починає писати антивоєнні нариси та оповідання, що побачили світ у збірці «Сміх Нірвани». Йому боліли не стільки власні рани, як трагедія його народу. То ж і перші твори були писані «першими краплями крові з глибоко зраненого юного серця». Збірка, хоч і написана у символічній, напівмістичній манері й пройнята глибоким песимізмом, — це безпосередній відгук на страхіття війни. Біль і розпач молодого письменника були щирими, глибоко пережитими. Свідомість страшної помилки посилювалася картинками жорстоких розправ австрійців з українським населенням. В одних тільки франкових Нагуевичах він побачив 30 селян та бориславських робітників, зацідозрених у «русофільських» настроях і повішених над шляхом.

Період, коли Галичина стала ареною кровопролитних військових подій, коли її сини вели братовбивчу війну, був найбільш трагічним і для молодого Ірчана. Революція в Росії й на Східній Україні прискорила посилення революційних настроїв серед трудящих Галичини й у військових частинах.

Стрілецька бригада, де служив і М. Ірчан, розпропагована більшовиками, переходить на бік Червоної Армії. Двічі потрапляючи в оточення і втративши ледь не половину складу, пробилася до радянських військ і як червоний галицький полк дійшла до самої Варшави, наступала на Львів, визволяючи від окупантів рідну землю.

Ірчан воював гвинтівкою й пером, перебуваючи на фронті до закінчення громадянської війни. Багато пише для кожного номера фронтової газети, бере участь у редагуванні журналу «Галицький комуніст».

Героїка боротьби дає йому матеріал для написання драматичних творів, зокрема п'єси «Бунтар», яку поставили відразу ж після написання у театрі в Умані.

Тоді ж Мирослав Ірчан зарекомендував себе майстром стислої новелістичної мініатюри. Збірка новел «Фільми революції» відображує зміни у його світосприйнятті, поворот до служіння справі революції. Ліричні, емоційно насажені етюди чергуються в ній з гостросюжетними новелами, що надає збірці справді фільмової ритміки.

У той же час багато працює як публіцист.

1922 р. письменник виїжджає в Прагу до хворої дружини. Багато пише, перекладає з чеської, зокрема твори Іржі Волькера. Тужить за Україною:

Я ж думкою на Вкраїні,
Там, де Корсунь, Умань,
Київ...

У саме серце вразила його звістка з Галичини про трагічну загибель від рук польської шляхти героїчної дванадцятки партизанів-підпільників, серед яких були його бойові побратими й однодумці Степан Мельничук та Петро Шеремета. Через три доби він закінчив п'єсу «Дванадцять» — історію повстанського загону, що намагався підняти трудящих Східної Галичини на боротьбу проти пансько-шляхетської влади. Змальовуючи героїзм повстанців, відданість обов'язкові, їх моральну красу, благородство, письменник ні в чому не відходить від фактичного матеріалу, від правди життя.

У цей період Ірчан тісно співробітничав з українською прогресивною еміграцією на американському континенті, надсилав туди свої твори, веде жваве листування. Восени 1923 р. на запрошення робітничо-фермерського товариства письменник виїздить до Канади редагувати журнал «Робітниця». Його п'ятирічне перебування за океаном, громадська, публіцистична, драматургічна діяльність у середовищі української еміграції докладно й цікаво описані у книзі Петра Кравчука «Мирослав Ірчан».

Глибокі патріотичні почуття тягнуть Ірчана на Батьківщину, 1929 р. письменник повертається в Україну. «Тут рідно й радісно», — так охарактеризував він свої перші враження. Ірчан не поривав зв'язків із заокеанськими друзями — молодим тоді поетом Миколою Тарновським, одним із засновників українських прогресивних організацій Іваном Навізівським, письменником Ептоном Сінклером. Після приїзду він пише канадським друзям: «На Україні я не був вже сім років. Коли приїхав тепер, признаюся щиро, я не пізнав її. Такі величезні зміни на краще».

У Харкові, тодішній столиці України, Ірчан з новим завзяттям поринає у письменницьку й громадську роботу. Він цікавиться революційною боротьбою трудящих на західноукраїнських землях, пише гострі публіцистичні статті, нариси, художні твори, очолює літературну спілку «Західна Україна», редагує одноіменний журнал, відгукується на кожну значущу громадську подію. Знавець мов, Ірчан багато перекладає з німецької, англійської, знайомлячи читачів із перлинами світової літератури.

З властивим йому запалом він захоплюється темою з життя українських переселенців з Канади, що створили на Одещині Мигаївську комуну. Цілу весну живучи серед комунарів, пише великий нарис «З прерій Канади в степи України», починає роман «Прерії», що мав охоплювати великий відтинок часу з життя емігрантів за океаном, а потім на батьківщині.

Зростає його слава як драматурга. Він пише п'єси «Підземна Галичина», «Радій» та ін. За сезон 1930—1931 рр. його п'єси ставилися на українській сцені 153 рази.

Талановитий юнак з несформованим світоглядом піддався впливу більшовицької пропаганди і чесно служив, як він гадав, справедливій справі побудови нового суспільства без визиску й насильства. Проте його чекало прикре розчарування. У 40-річному віці йому судилося загинути від рук своїх же «однодумців» у вікопомному 1937-му. Пригадали йому і службу в січових стрільцях, і закордонні мандри...

Письменник написав понад 400 оригінальних творів. Багато з них увійшли до скарбниці української літератури.

Павло Орленко

ТАК ЗАГИНУВ ПРОВІДНИК ОРЛИК

О лікарні на київському бульварі Тараса Шевченка увірвалися гестапівці. Їх цікавив високий худорлявий чоловік у сірому плащі. Точніше — його тепер уже бездиханне тіло... Старший чин гітлерівської таємної поліції, переглянувши документи небіжчика, заволав: «Хто дозволив тому йолопові стріляти в нього?!» Ще б пак! Ця відома гестапо особа, яка давно привертала увагу контррозвідки III рейху, була потрібна німцям тільки живою. Мерцем, який стікав кров'ю на очах у розлючених фашистів, був крайовий провідник ОУН(Б) Дмитро Мирон (псевдонім Орлик) — керівник бандерівського підпілля у Києві та на східноукраїнських землях (СУЗ).

Дмитро Мирон (Орлик)
(1911–1942)

Майбутній відомий діяч українського націоналістичного руху народився 1911 р. у селі Рай Бережанського району на Тернопільщині в родині муляра-заробітчанина. Ще гімназистом прилучився до боротьби проти шовіністичної політики Другої Речі Посполитої, якій чинили відчайдушний опір підпільники-націоналісти — кумири тодішньої галицької молоді. У 1932—1934 рр. він очолював при Крайовій езекутиві (виконавчому органі) ОУН на західноукраїнських землях (ЗУЗ) референтуру «Юнацтво» — своєрідну підготовчу школу майбутніх членів організації, редагував регіональний бюлетень ОУН.

Польська влада швидко відчула й оцінила небезпечність Андрія (тодішній псевдонім Д. Мирона): 1934 р. його засудили до семи років ув'язнення. Коли він достроково вийшов на волю (1938), одразу повернувся до тієї ж ризикованої справи — тепер уже як політичний референт ОУН на ЗУЗ. Після розколу організації на початку 1940-го Дмитро став на бік фракції Степана Бандери. Саме йому доручили очолити підпільну мережу ОУН (Б) у регіоні, де вже панував радянський режим.

За завданням краківського штабу ОУН Крайова ексекутива розгорнула підготовку збройного повстання проти сталінської влади. Остання заявила про себе брутальним втручанням у споконвічне життя місцевого населення, забороною національно-патріотичних організацій, масовими депортаціями та репресіями. Через кордон перекидали досвідчених функціонерів ОУН, формували широку розвідувальну мережу, ладнали сховища, в яких зберігалися тисячі гвинтівок і кулеметів, вели антирадянську пропаганду. До початку 40-х під орудою Орлика було понад дві тисячі підпільників і чимало української юні. Символом жертвної звитяги молодих борців стала Зиновія (Зеня) Левицька, яка, потрапивши в оточення прикордонників НКВС, підірвала себе гранатою...

Масштабний збройний виступ планувався на вересень 1940 р., але його зірвали масові арешти підпільників. Зазнала поразки й спроба збройного повстання у Збаражі на Тернопільщині. Тільки на початку 1941-го НКВС ліквідував 38 нелегальних осередків. Д. Мирону пощастило уникнути арешту. Він очолив Північну похідну групу, яка перетнула радянський кордон у червні того ж року, а згодом став координатором усіх трьох похідних груп ОУН(Б) в Україні. Ці формування, як відомо, ставили за мету створити органи самоврядування на окупованій гітлерівцями території та пропагувати ідеї державного відродження України.

Досить швидко бандерівцям довелося пізнати справжні наміри завойовників щодо українства. Після перших загравань із націоналістами фашисти влітку 1941-го розгорнули репресії проти них, ізолювали Центральний провід бандерівців. За цих умов ватажки підпілля самостійників-державників — тобто ОУН(Б) — з'їхалися на таємну конференцію поблизу Львова. Учасники форуму, серед яких був і Орлик, дійшли висновку, що фашисти перешкоджатимуть створенню самостійної Української держави. Через нестачу сил для відкритого виступу проти окупантів було ухвалено рішення перевести частину кадрів ОУН у підпілля, організувати вишкіл військових кадрів, накопичити зброю та провести викривальні пропагандистські акції проти поневолювачів.

Фашисти намагалися обезголовити підпілля ОУН. Заарештували й Д. Мирона, проте йому вдалося втекти й перейти на нелегальний стан. В організації бракувало кадрів, які б мали, як і галичани, належний досвід підпільної роботи. За цих умов зусиллями Орлика в Києві було сформовано підпільну мережу, побачили світ пропагандистські видання, в яких друкувався й він сам, до речі — автор відомої в націоналістичному середовищі праці «Ідея і чин України».

Останні хвилини бурхливого життя Дмитра Мирона, напевно, найменш досліджені в його насиченій подіями біографії. Нам точно відомо місце його загибелі — хідник біля столичного театру опери та балету. На стіні цього шедевр архітектури є меморіаль-

Наталка Тирса (ліворуч) за часів київського підпілля

на дошка з написом: «На цьому місці від рук гестапівських агентів загинув крайовий провідник ОУН...» Проте деякі видання, навіть такі авторитетні, як довідник «Українська Повстанча Армія» (Нью-Йорк, 1994), помилково подають, що Д. Мирон «загинув у перестрілці з гестапівцями». Насправді ж було дещо не так...

Нам пощастило відшукати надзвичайно цікаве історичне джерело, яке правдоподібно змальовує ватажка підпілля та обставини його смерті. У січні 1949 р. на Станіславщині оперативно-військова група МДБ УРСР знайшла поблизу гори Шипкована за-

копаний молочарський бідон із документами націоналістів та відповідною літературою. З-поміж паперів виявилися записки учасниці київського підпілля ОУН(Б) Надії Романів (Наталки Тирси) — дружини майбутнього командувача групи УПА-Захід, крайового провідника ОУН Карпатського краю і головного судді Василя Сидора (Шелеста). Він і його подруга життя загинули в бою 14 січня 1949 р. у Перегинському районі Станіславщини. Саме пані Надія у згаданих записках донесла до нащадків правдиву, сповнену подробиць інформацію, яка досі не публікувалася в популярних виданнях з історії національно-визвольних змагань.

Наталка Тирса надзвичайно високо цінувала свого провідника. З її слів, Орлик був рідкісною людиною, вдало поєднував вимогливість і уважність до соратників, відданість справі й витримку, талант підпільника й хист публіциста, феноменальну пам'ять і високу ерудицію. Це був умілий конспіратор, який завдяки елегантності, світським манерам, володінню іноземною мовою «виглядав справжнім німцем».

Початком кінця кар'єри підпільника Орлика стала зрада. У квітні 1942-го в Києві фашисти заарештували громадянина С. (його прізвище не оприлюднюється з етичних міркувань) — утримувача конспіративної квартири оунівців на нинішній вулиці Саксаганського. Зрадник «здав» багатьох відомих йому підпільників і погодився співпрацювати з гестапо. Так нишпорки політичної поліції встановили зовнішній вигляд Сергія (останнє псевдо Д.Ми-

Меморіальна дошка на будинку Національної опери України.

рона) та прізвище за фіктивними документами, якими він користувався.

Фатального для провідника дня — 24 липня 1942 р. — близько 15 години біля Володимирського собору два німецькі шпики впізнали в чоловікові з портфелем Орлика. Підозрілу особу затримали й повели під вартою до приміщення гестапо на вулиці Короленка (нинішня Володимирська), 33. Раптом біля оперного театру, на розі вулиць Леніна й Лисенка, провідник кинувся втікати. Обидва гестапівці вчинили стрілянину. Підпільники не носили зброї з міркувань конспірації, стверджує Наталка Тирса, тож перестрілки в тій ситуації бути не могло — стався безжалісний розстріл беззбройної людини.

Дмитро Мирон упав, із пошматованих кулями ніг фонтанувала кров... Один шпик побіг телефонувати. За кілька хвилин примчала карета «швидкої», та лікарям лишилося тільки констатувати смерть: багато втрачено крові, больовий шок... Про це розповіла одна з медсестер — родичка підпільниці, що мала псевдонім Валя. Секрети оунівської організації, які цікавили ворогів, Орлик забрав у могилу. А де його поховано — ми вже, напевно, ніколи не дізнаємося...

Для розслідування обставин загибелі провідника, смерть якого приголомшила однодумців, прибув референт служби безпеки Центрального проводу бандерівців Микола Арсенич (Михайло). Ризикуючи життям у захопленому фашистами місті, есбіст оперативно встановив особу зрадника. Сьомого листопада 1942 р. вночі люди з СБ ОУН сотник К. і хорунжий Юліан Ковальський (Гарпун) скарали запродавця на хіднику саме навпроти місця, де пролилася кров Орлика.

*Дмитро Воденос,
Сергій Шевченко*

кандидати історичних наук.

БЕРІЄНЬ

ПН	ВТ	СР	ЧТ	ПТ	СБ	НД
			1	2	3	4
5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24	25
26	27	28	29	30	31	

- 1** — 750 років тому помер італійський мандрівник, автор описів Русь-України XIII ст. Джованні Карпіні. Народився 1182 р.
 • День військово-морських сил України.
 • Національне свято Швейцарської конфедерації — День заснування Конфедерації.
- 2** — День автомобільних військ України.
 • Пророка Іллі.
- 3** — 135 років тому помер німецький історик Август Бек. Народився 24 листопада 1785 р.
 • 130 років від дня народження українського геолога Олексія Борисяка. Помер 25 лютого 1944 р.
- 4** — 245 років від дня народження українського художника Володимира Боровиковського. Помер 18 квітня 1825 р.
 • День залізничника.
- 5** — 110 років від дня народження українського історика Осипа Гермайзе. Помер у радянських концтаборах 22 вересня 1938 р.

- 6** — 345 років тому помер гетьман України Богдан Зіновій Хмельницький. Народився у грудні 1595 р.
 • 65 років тому помер український поет Богдан Ігор Антонович. Народився 5 жовтня 1909 р.
- 8** — День військ зв'язку.
- 9** — Великомученика Пантелеймона.
- 10** — 135 років від дня народження українського історика Володимира Піскорського. Помер 16 серпня 1911 р.
 • 95 років тому померла українська письменниця Марко Вовчок (Марія Вліська). Народилася 22 грудня 1833 р.
- 11** — День будівельника.
 • 70 років тому помер український письменник Степан Васильченко. Народився 8 січня 1879 р.

- 12** — 125 років від дня народження українського історика Олександра Грушевського. Загинув у сталінських концтаборах 1943 р.
- 14** — День Хрещення Руси-України (988 р.)
• Маковія.
- 15** — Національне свято Республіки Корея — День Незалежності.
• Національне свято Республіки Індія — День Незалежності.
- 16** — 150 років від дня народження українського історика, літературознавця Миколи Дашкевича. Помер 2 лютого 1908 р.
- 17** — 120 років від дня народження військового діяча УНР Василя Тютюнника. Помер 19 грудня 1919 р.
• Національне свято Республіки Індонезія — День проголошення Незалежності.
- 18** — 115 років від дня народження української співачки Ганни Крушельницької. Померла 13 травня 1965 р.
- 19** — Десять років тому у Києві відкрився все-світній форум українців.
• 100 років від дня народження українського письменника Олеся Донченка. Помер 1954 р.
• Спаса.
• День Пасічника.
- 20** — 370 років тому вийшов у світ перший словник української мови Памви Беринди.
• 115 років від дня народження історика Георгія Вернадського. Помер 12 червня 1973 р.
- Національне свято Угорської Республіки — свято Святого Іштвана, засновника Угорської держави.
- 23** — 155 років від дня народження українського громадського діяча Ллі Шрага. Помер 11 квітня 1919 р.
• 135 років від дня народження українського письменника Осипа Маковая. Помер 21 серпня 1925 р.
- 24** — День Незалежності України.
• 145 років від дня народження українського історика Андрія Стороженка. Рік смерті невідомий.
- 25** — День шахтаря.
- 26** — 115 років від дня народження українського архітектора Дмитра Дяченка. Помер 21 травня 1942 р.
- 27** — 100 років від дня народження українського письменника Юрія Яновського. Помер 1954 р.
• Національне свято Республіки Молдова — День незалежності.
- 28** — Успішя Богородиці.
- 31** — 170 років від дня народження українського священника, публіциста, одного з перших політичних емігрантів до США Агапія Гончаренка. Помер 5 травня 1916 р.
• День авіації України.
• Національне свято Киргизької Республіки — День незалежності.

ДЕРЖАВОТВОРЕЦЬ

самостановленні українського народу XVII ст. є особливим. На тлі повільного плину суспільного життя, характерного для середньовіччя, відбувся своєрідний катаклізм, що привів до створення етнічної держави українців, підвищення рівня суспільного виробництва. Перехідні періоди від одного цивілізаційного етапу розвитку людства до іншого завжди виносили на політичну арену певні сили або окремих осіб, які вирізнялися з-поміж сучасників особливим мисленням, поведінкою і вчинками. Такою новою силою стало козацтво, що з явища побутового на межі XVI—XVII ст. перетворилося на суспільний стан і відображувало основні тенденції розвитку України.

Та не тільки це свідчило про початок нового періоду в розвитку України. Нові явища проявилися у конфесійній сфері, в освітніх інноваціях, у якісних змінах суспільної та етнічної свідомості різних категорій населення тощо. Козацтво заявило про себе як організована сила в боротьбі з польським режимом. Уже повстання 1591—1596 рр. визначило, що на політичній арені України з'явилася така сила, яка надзвичайно динамічно реагувала на найменші зміни у політичному та господарському житті України.

Нова епоха висувала нові завдання визвольної боротьби. У свідомості частини представників шляхетського стану та козацтва визрівають перші проекти надання автономії окремим козацьким регіонам України у складі Речі Посполитої (Й. Берещинський, С. Наливайко). Окрім того, керівництво козацьких ватаг виходило на «волесть» і впроваджувало тут без будь-яких попередніх теоретичних роздумувань «козацький присуд», що означало вихід з-під юрисдикції місцевої королівської адміністрації цілих регіонів. В Україні почала зароджуватися стійка традиція визвольних змагань, які опиралися на військову силу козацтва, його організаційні засади та принципи.

У цій атмосфері і формувався світогляд майбутнього гетьмана України Богдана Михайловича Хмельницького (1595—1657). «Шляхтич за походженням, козак по духу» — так можна коротко схарактеризувати цю людину.

Не міг він не замислюватися і над причинами невдач козацьких виступів. Зокрема, у листі (1648) мешканцям Замостя Б. Хмельницький писав: «Я сподіваюсь, що всемогутній господь Бог з своєї паїки нагородить нас за це літо і за цю зиму тим добром з ваших маєтків, яке ви десять років у нас брали. Тоді нам було погано, коли ви нас спершу обдурили, а саме, давши подарунки запорозькій старшині, намовили нас від черні відокремитися, що ми й зробили, повіривши вашому слову. Але тепер ми всі в одному гурті і не допоможе вам більш господь Бог на нас їздити»¹.

У політичному мисленні майбутнього гетьмана тісно перепліталися прагматизм, схильність до компромісів та переговорів Петра Сагайдачного і непримиренність та постійне апелювання до військової сили козацьких проводирів 20—30-х років XVII ст.

У спеціальній літературі, присвяченій початковому етапу Визвольної війни, міститься твердження про традиційність, характерну для попередніх козацьких повстань. Навряд чи це так. Адже відомо, що Б. Хмельницький здійснив, по-перше, величезну організаційну роботу по підготовці повстання. По-друге, нетрадиційність його дій потягала у тому, що він уже на початку війни у своїх полі-

тичних комбінаціях ефективно використав кримсько-татарський фактор. Усе це не могло не забезпечити перших перемог козаків під Жовтими Водами і Корсунем і невпинного поширення повстання на значні території лівого та правого берегів Дніпра.

Величезний (а подекуди й неконтрольований гетьманом) розмах повстання породжував проблеми, відповіді на які вже не міг дати досвід попередньої боротьби. Насамперед це стосувалося перспектив і кінцевої мети розпочатої війни. До Хмельницького жодна із політичних сил, які на той час займали провідне місце у суспільстві (зокрема, українська шляхта — економічно найсильніший та духовно найрозвинутіший прошарок), не спромоглася сформувати й теоретично обґрунтувати ідею створення незалежної Української держави. Як зазначалося, існували лише досить аморфні й несміливі плани автономізації козацьких районів у складі Речі Посполитої. Непростим цей процес виявився і для Б. Хмельницького. На першому етапі війни гетьман не вийшов (і, очевидно, не міг вийти) за традиційні рамки «козацького автономізму» (В. Липинський). І все ж, як свідчать факти, вже у безрезні (тобто через два місяці після початку повстання) у ході переговорів з поляками він поставив питання, яке виходило за межі звичайних вимог козацтва. Йшлося не лише про ліквідацію чинності «Ординації Війська Запорозького» від 1638 р., а й знищення органів королівської влади на частині території Київського воєводства та встановлення тут козацьких порядків. Вимога, по суті, означала надання автономного статусу частині території України

(бодай і незначній) у складі Речі Посполитої. У травні 1648 р. Б. Хмельницький поставив перед М. Потоцьким вимогу створення «по Білу Церкву удільної, з визначеними кордонами, держави»².

У червні 1648 р. загальна рада, яка зібралася під Білою Церквою, виробила інструкцію козацькому посольству до Варшави. Її зміст відбивав лише традиційні вимоги козацтва (збільшення реєстру, видачу платні, право вибирати старшину, повернення церков, захоплених уніатами) і свідчив про відхід від ідей Б. Хмельницького, висловлених ним у березні й травні (інша справа, чи збігалися особисті погляди гетьмана з думкою козацької старшини). Отже, на цьому етапі боротьби мала місце велика розбіжність поглядів Б. Хмельницького та його оточення на перспективи й кінцеву мету війни.

Тим часом на визволеній частині території України (до кінця червня на Лівобережжі, а до кінця серпня 1648 р. і на Правобережжі) утверджуються нові владні структури козацького адміністративного устрою, судів, власної національної армії і т. п. Перемога під Пилявцями і похід Б. Хмельницького у західний регіон України стали ще однією важливою віхою на шляху остаточної кристалізації основних принципів політичної доктрини гетьмана.

Дослідники добре вивчили хід військових дій, прагнули пояснити поведінку гетьмана під Львовом і Замостям, причини, які змусили його залишити Галичину й повернутися до Києва. Відомо лише, що він, згідно зі свідченням одного з козаків (вересень — початок жовтня 1648 р.), знову порушує питання про необхідність «відняти польські володіння до Вісли»³. Щоправда, у листах до польського короля Яна Казимира та сенаторів (листопад 1648) Б. Хмельницький висунув поміркованіші вимоги, які перегукувалися з червневими документами. Разом із тим досить упевнено можна твердити, що без глибоких та болісних роздумів гетьмана над майже дванадцятимісячною боротьбою з Польщею, без прискіпливого аналізу причин прорахунків (а вони, безперечно, існували) було б неможливо сформувати національну державну ідею і розробити програмні принципи будівництва незалежної держави. Очевидно, київські роздуми Б. Хмельницького лише підтвердили правоту його поглядів на майбутнє України.

Документи безпристрасно зафіксували, що під час переговорів з польським посольством, яке очолював Адам Кисіль (лютий 1649), Б. Хмельницький заявив, що «відірве від ляхів всю Русь і Україну»⁴. Для розуміння принципової лінії поведінки гетьмана на переговорах та його розуміння перспектив розвитку української державності надзвичайне значення мали сказані ним 23 лютого слова: «Досить нам на Україні, і Подолю, і Волині; тепер досить достатку в землі і князівстві своїм по Львов, Холм і Галич. А ставши на Віслі, скажу дальшим ляхам — сидіте, мовчите, ляхи. Туди я загоню більш можних ляхів, дуків і князів. А будут лі і за Віслою бри-

кати, знайду я їх там певне. Не постоїт мі нога жадного князя і шляхотки тут в Україні...»⁵.

Минуло два місяці. Б. Хмельницький в іншій обстановці, під час переговорів з московським послом Григорієм Унковським, заявив: «Писали к королю й к панам раде о том, будет они без измены хотят с нами мир имети, и они б мир с нами у чинили на том, что им, ляхам й литве, до нас, Запорожского Войска и до Белой Руси, дела нет. И уступили бы мне и Войску Запорожскому всей Белой Руси по тем границам, как владели благочестивые князи, а мы в подданстве и в неволе бити у них не хотим»⁶. Отже, гетьман не тільки повторив попередню думку про необхідність створення незалежної від Польщі держави, а й акцентував інше: він наголосив на тому, що йому як володарю України належить право на політичний спадок Київської Русі, а отже й формування території держави в її етнографічних межах. Таким чином, можна з певністю констатувати, що на лютий—квітень 1649 р. фактично завершилося формування програми створення незалежної Української держави. Відтоді матеріалізація цієї ідеї у вигляді життєздатного політичного організму вже ніколи не змінювалися. Їй підпорядковувалися всі інші напрями діяльності великого гетьмана — військовий, соціальний, економічний.

Логіка історії підштовхувала політичних діячів України до дальшого розвитку ідеї незалежності, вдосконалення її окремих аспектів тощо. За межі нашої статті виходить, наприклад, аналіз державотворчих засад І. Виговського, П. Дорошенка, І. Самойловича, І. Мазепи, П. Орлика, інших українських гетьманів. Наголосимо лише на одному: вони, як правило, відштовхувалися у своїх думках і практичних пошуках від основних принципів свого попередника.

На 1652 р. процес складання етнічної державності в основному завершився. Він також був непростим. Як відомо, Б. Хмельницький у своїй державотворчій практиці використав традиції козацтва і, зокрема, досвід його військово-політичної організації — Запорозької Січі. Використав, але не переніс механічно на новий економічний та суспільно-політичний ґрунт. Зокрема, гетьман поступово почав відмовлятися від такого громіздкого й зовсім не ефективного органу, як Генеральні (чорні) ради. Основні важелі влади поступово переходять до рук більш вузького кола одnodумців (генеральна старшина, полковники, а в окремих випадках — найбільш авторитетні сотники й рядові козаки). Очевидно, ухвали старшинської ради мали визначальний вплив на рішення гетьмана. Навряд чи випадковим було зізнання Б. Хмельницького у листі до коронного гетьмана С. Потоцького (1656 р.): «Що прийнято з у згодженого зі всією старшиною схвалення, то цього нам не можна порушувати приватним чином»⁷. Однак значення слів Б. Хмельницького не слід перебільшувати. В його руках від самого початку війни зосередилися всі найважливіші важелі політичної влади.

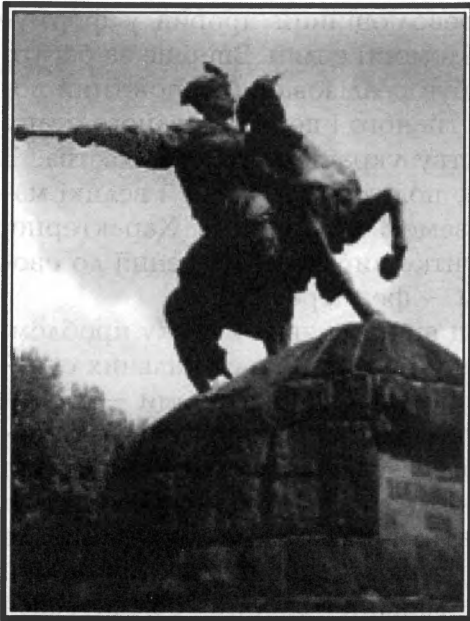

В. Івасюк. В'їзд Богдана Хмельницького в Київ. 1912 р.

Гетьман ніколи не відмовлявся від нагоди зміцнити свою владу. Не випадково документи рясніють такими термінами щодо Б. Хмельницького, як «наш государ», «великий гетьман», «найясніший» і т. п. Зміцнення особистої влади Б. Хмельницького вимагали не лише екстремальні умови шестирічної війни з Польщею. Цьому сприяла і харизматичність самого гетьмана, який в уявленнях широких мас української людності виступав як «Богом даний». Реалізація на практиці гетьманських прерогатив робила владу володаря України необмеженою. Сам Б. Хмельницький так оцінював статус своєї влади (1649): «...Мі то бог дав, тем єсть єдиновладцем і самодержцем руським»⁸.

У роки війни Б. Хмельницькому довелося вирішувати цілий комплекс питань, пов'язаних із зовнішньополітичним забезпеченням молодої держави.

Відомо, що українська дипломатія у пошуках союзників працювала у двох основних напрямках — вона паралельно вела переговори і в Москві і в Стамбулі. Однак Б. Хмельницький зрештою визнав можливість протекції московського царя. Цей крок гетьмана не можна вважати ні випадковим, ні кон'юнктурним. Він був буквально вистражданим у процесі болючих роздумів над долею України та її майбутнім. Характерно, що український гетьман у своїх планах прагнув знайти аналогії у минулому, оперував не апріорними судженнями, а конкретним історичним матеріалом. Проте під час згаданої вже розмови з Григорієм Унковським він наголосив на тому, що «от Владимирова святого крещения одна наша благочестивая християнская вера с Московским государством и имели

М. Мікешин. Пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві. 1888 р.

єдину власть»⁹. У майбутньому мотив спільності конфесій українців і росіян вже не полишав політичного лексикону гетьмана.

Щоправда, ми не можемо обійти мовчанкою інше важливе питання — про перспективи розвитку Української держави в складі Росії. Події наступного часу показали, що інтереси централізованої монархії, яка еволюціонувала до абсолютизму, та Української республіки з її демократичними інститутами й особливостями соціально-економічних відносин, часто були діаметрально протилежними, що й породжувало боротьбу між ними. Правлячі кола Росії не хотіли змиритися з республікансько-демо-

кратичними підвалинами соціально-політичного життя України, з прагненням козацької старшини відстояти політичні та соціально-економічні права українського суспільства, самостійність козацької республіки. Хід і наслідки цієї боротьби залежали від співвідношення сил обох сторін, міжнародної обстановки, мудрості політики спадкоємців Б. Хмельницького, якої, скажемо відверто, бракувало. А трагічний для нас польсько-російський Андрусівський договір 1667 р. узаконив поділ земель Української козацької республіки між Росією та Польщею. З цього часу розпочався навальний наступ царату на автономію Гетьманщини.

Хмельниччина — це не лише час становлення незалежної держави, зміни політичного статусу України та її місця на європейському континенті. Це також доба соціальних потрясінь, які істотно вплинули на устої тогочасного суспільства. Специфіка подій середини XVII ст. полягала в тому, що паралельно з визвольною боротьбою відбувалася справжня селянська війна. Втягнення в її круговерть багатотисячних мас колишніх кріпаків змінило розстановку соціальних сил, істотно вплинуло на існуючу стану структуру середньовічного суспільства. «Все, що живо, поднялося в козацтво», — так висловився Самовидець з приводу тих подій. Справді, в ряді районів України число козаків почало коливатися від 60 до 80% усієї кількості населення. Відповідно зазнала змін структура аграрних відносин — було знищено велике феодальне землеволодіння й панщинно-фільваркова система господарства, зменшилися латифундії шляхетського стану, ліквідувалося

кріпацтво Відбувся справжній революційний прорив у формуванні різних рівнів суспільної свідомості селян. Вперше за багато століть їх боротьби на практиці був реалізований заповітний лозунг «землі і волі». Козацтво ж з гнаного і переслідуваного стану перетворилося на провідну верству українського суспільства. В його руках зосередилися не лише політична влада, а й великі матеріальні багатства, насамперед земельна власність. Характерно, що козацьке господарство мало чітко виражені тенденції до еволюції новим для того часу шляхом — фермерським.

Разом із тим уже перші місяці війни виявили низку проблем, які таїли у собі серйозну небезпеку загострення соціальних суперечностей у суспільстві (навіть у вигляді крайньої форми — громадянської війни). Передусім, помітнішою стала напруга між селянами й феодалами. Селяни відверто заявляли, що вони прагнуть «навіки не мати панів», «воліють всі загинути, ніж панам звикле послушення віддавати», «не платити ніяких податків» і т. п., але не менш тривожні симптоми намітилися і в повстанському таборі. Чотирикутник «козаки — селяни — міщани — шляхта» об'єднався спільними інтересами у сфері політичній. Щодо соціальної, то тут він був далеким від внутрішньої стабільності. Виникли певні розбіжності між селянами й козаками, зокрема, у поглядах на право володіння землею та іншими утіддями. Висловлювали невдоволення міщани, які вважали, що їх права ущемлювалися у ремісничій діяльності. Помітні суперечності існували між різними групами самого козацького стану. В цій ситуації Б. Хмельницький розробив і послідовно втілював у практиці державного будівництва надзвичайно гнучку й збалансовану соціальну політику.

Як вже зазначалося, соціальний фактор проявився з перших же місяців війни. Побоюючись розгортання «війни Русі з Русю»¹⁰, гетьман зробив спробу, з одного боку, заручитися підтримкою магнатів і шляхти українського походження, з іншого, — не допустити реставрації довоєнних порядків на визволеній частині України. На жаль, вирішення цієї проблеми виявилось непростим. І. Вишневецький, З. Заславський та їх прихильники із числа дрібної та середньої шляхти категорично відмовилися від пропозиції гетьмана і залишилися на боці Речі Посполитої.

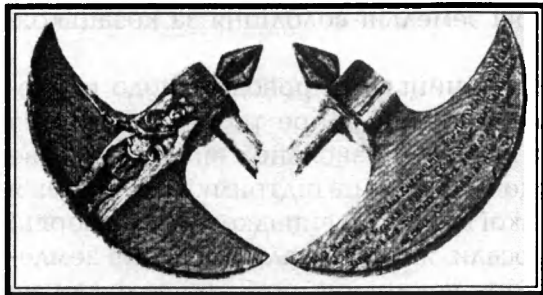
Б. Хмельницький досить швидко зорієнтувався у ситуації і зосередив основні зусилля на тому, щоб не допустити наростання реально існуючих конфліктів у повстанському середовищі. Так, від самого початку війни він став на шлях заборони реставрації великого феодального землеволодіння. Підраховано, що протягом 1648—1654 рр. він видав лише 17 універсалів, які підтверджували власницькі інтереси шляхти на землю чи надавали їй нові земельні володіння. Ще жорсткішу лінію проводив Хмельницький щодо запитів козацької старшини. Зафіксовано лише один факт підтвердження права на володіння маєтком і не відзначено жодного універ-

салу, який би закріплював нові земельні володіння за козацькою старшиною.

Дещо іншу політику Б. Хмельницький проводив щодо православної церкви й монастирів. Гетьман добре розумів значення релігійного фактора у розгортанні Визвольної війни і чудово усвідомлював ту обставину, що матеріальна підтримка православ'я зміцнить авторитет гетьманської влади. Не випадково вже у червні 1648 р. він видає перші універсали, які захищали церковне землеволодіння й передбачали суворе покарання осіб, які зазіхали на монастирське майно і землі. Характерно, що питання про підтримку православної церкви і монастирів практично не сходило з порядку денного програмних документів Б. Хмельницького та інших гетьманів.

Загроза розвалу повстанського табору та переростання напруженості у взаєминах між козаками і селянами у відкритий збройний конфлікт змушували Б. Хмельницького вносити корективи у соціальну політику. Доброзичливе ставлення до шляхти та українського магнатства змінюється відвертою ворожістю. Гетьман уміло застосовує метод «батога і пряника». З одного боку, час від часу видаються універсали, які страхали «бунтівників» смертною карою, з другого, — навіть під тиском польського уряду Б. Хмельницький не йшов на відкриті репресії проти повсталих. Обіцянки про те, що він звільнить «з лядської неволі народ весь руський», і в цьому йому допоможе «та чернь всяя по Люблин й Краков, которой я не одступлюсь, бо то права рука наша»¹¹, гетьман дотримувався до кінця свого життя. Наскільки реалістичною і зваженою була ця політична лінія, свідчить, зокрема, той факт, що навіть у 1649 і 1651 рр., коли соціальне напруження у суспільстві досягло крайніх меж, Б. Хмельницький зумів зберегти відносний мир і стабільність у державі.

Реалізму і зваженості у проведенні соціальної політики Б. Хмельницький дотримувався і в майбутньому. Симптоматичним був його лист від 21 березня 1654 р. до послів Самійла Богдановича і Павла Тетері, які перебували у Москві. Гетьман нагадував, щоб українські послы дбали не лише про свої інтереси, а й враховували при вирішенні власних потреб настрої «черні». «Але бы в чем какая нужда была людем на потом, — писав він, — яко її сами то усмотрите, могло бы есмы в великом бытии в небезстрашии й тотчас бы было святенне... Й то усмотрите, чтоб на потом какое безправие посполству не деялось, боятися надобно...»¹². Разом із тим слід відзначити, що тогочасне суспільство для Б. Хмельницького не мислилося поза станових рамок, обмежень і прерогатив тих чи тих верств населення. Не випадково вже Березневі статті 1654 р. чітко визначали права та обов'язки станових груп. Українська шляхта, наприклад, «чтоб при своих шляхетцких вольностях пребывало й меж себе старших на уряды судовые обирали й добрами своими вольностями владели, как при королях полских бывало»¹³. Так само яось

Бердиш гетьмана Б. Хмельницького

інакше не можна інтерпретувати пункт статей про те, що «кто пашенной крестьянин, той будет должность обыкную... отдавать, как й прежде сего»¹⁴. Ця юридична норма, закріплена у першому договорі українського гетьмана з московським царем, згодом була розвину-

та у наступних договірних статтях, які уклалися між двома сторонами. Щоправда, і тут Б. Хмельницький проявив обачність. Розуміючи, що негайне переведення частини козаків у селянський стан може викликати невдоволення, вирішення цього питання він відкладав на невизначений час («когда то одержим (тобто рішення царського уряду.— Авт.), мы сами рассмотрение меж собою имети будем...»¹⁵). Істотно ситуація змінилася вже після 1657 р., коли у реалізації соціально-економічних завдань з'явилися нові тенденції, далекі від задумів і планів Б. Хмельницького.

Відомо, що українські землі здавна були своєрідною контактною зоною, де перехрещувалися міграційні шляхи різних народностей. Зрозуміло й інше — війна та матеріальні труднощі, пов'язані з нею, до краю загострили існуючі суперечності, які потенційно були здатні викликати конфлікти на етнічному та конфесійному ґрунті. До честі Б. Хмельницького зазначимо, що в цілому він зумів їх уникнути. Принципова теза про те, що «непристойна й тяжка справа, коли хто приневолює неохочих до своєї віри»¹⁶ (в іншій інтерпретації ця теза звучить так: «А. з їх м. панів, хто хоче і як хоче, хай вірить: ми не чужого, а свого вимагаємо»¹⁷), висловлена у 1650 р., обстоювалася гетьманом протягом усіх років його життя. Толерантність і повага до етнічних почуттів були властиві повсталому українському люду щодо представників різних національних груп, які мешкали в Україні. У нас немає підстав говорити про виняток із цього правила, зокрема у взаєминах українських повстанців із поляками чи євреями. Більше того, нині у розпорядженні дослідників є достатня кількість документів, щоб твердити: представники польського і єврейського етносів брали безпосередню участь у подіях Визвольної війни (зокрема, про це свідчить аналіз такого важливого джерела, як «Реєстр всего Войска Запорожского 1649 р.»). У полки і сотні Війська Запорозького входили також росіяни, литовці, татари, вірмени, турки, чехи, серби, німці, представники інших національностей.

Безперечно, Богдан Хмельницький — це та історична особа, оцінка якої не може бути однозначною. Він був однією з найвидатніших постатей в українській історії. Так, в оточенні ворожих сил гетьманові довелося маневрувати, йти на компроміси, часто

відмовлятися від своїх планів і задумів. Але генеральної лінії свого життя, сенс якої полягав у визволенні рідної землі від іноземного гноблення та створенні незалежної Української держави, Б. Хмельницький дотримувався до останнього свого подиху.

- ¹ Документи Богдана Хмельницького (1648–1657). – К., 1961. – С. 77.
- ² Цит. за: Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький: Хроніка життя та діяльності. – К., 1994. – С. 19.
- ³ Документи об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. – К., 1965. – С. 153, 187, 194.
- ⁴ Воссоединение Украины с Россией. – Т. 2. – С. 117.
- ⁵ Там же. – С. 118.
- ⁶ Там же. – С. 154.
- ⁷ Цит. за: Мыцык Ю. А. Анализ источников по истории освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. – Днепропетровск, 1985. – С. 72.
- ⁸ Воссоединение Украины с Россией. – Т. 2. – С. 117.
- ⁹ Там же. – С. 152.
- ¹⁰ Документи Богдана Хмельницького (1648–1657). – С. 252.
- ¹¹ Там же. – С. 54, 56–57.
- ¹² Там же. – С. 333.
- ¹³ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб, 1879. – Т. 2. – С. 765.
- ¹⁴ Там же. – Т. 10. – С. 447.
- ¹⁵ Документи Богдана Хмельницького (1648–1657). – С. 325.
- ¹⁶ Цит. за: Шевченко Ф. П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. – К., 1959. – С. 246.

*Валерій Смолій,
академік Національної
Академії наук України.*

Київ очима художника

Микола Стратілат. Площа Богдана Хмельницького.

СЛОВА В ЗЕЛЕНІЙ ГАМІ

Був липень. Zenit літа. Протуберанці хлорофілу. Щедре і п'янке свято натури. Час медобрання. Саме життя видавалося тим густим нектаром, солодкою мlostю, звабою-спокусою:

Лисніє липовий, липневий липець,
Липучий і лискучий в Білім збанку,
В нім розтопились зорі на світанку
і пахоші левад, квітчастих китиць.

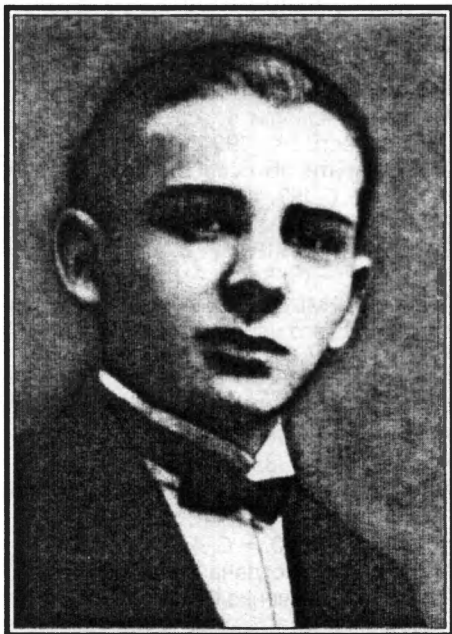
...Тоді йому не виповнилося і тридцяти років. Та Богдан-Ігор Антонич вже утвердився як поет. Закоханий у природу натхненний лірик, якого Іван Огієнко охрестив «соняшним». Митець з неповторним баченням і відтворенням світу. Художник європейського рангу. «Сонячного липневого дня сумна процесія відпроваджувала його львівськими вулицями на Янівський цвинтар до могили, розташованої біля підніжжя гіллястих дерев і посеред густих трав...

...Смерть забрала поета, змістом творчості якого було передусім оспівувати захоплення усіми буйними життєвими процесами...» (Святослав Гординський).

Коли б все склалося інакше, йому зараз виповнилося б рівно дев'яносто років. Проте не судилося дожити навіть до свого весілля. Одна хвороба наздогнала другу, буття нараз скінчилося; й все, що тільки було після того, вже було без нього. Догравав мелодію похоронний оркестрик, ще хтось там промовляв над його труною, ще запікалися сльози близьких та друзів. А потім настала порожнеча тиші.

...Антонич воскрес у своєму слові, переливши в нього власне життя, заповітні надії, неповторну особистість, пристрасті.

Одначе сказати так — то висловити тільки якусь частину правди. Якщо шукати першопочатків, то мусимо йти не від сцени його похорону — від народження Богдана-Ігоря, а ще вірніше і глибинніше — від того, що він сказав сам, закликаючи відважно сягати «до дна землі й до дна цупкого слова» («Хліб насущний»), поєднуючи останнє з абсолютном часу: «Ми ланцюга поодинокі звена, ми — відтинок малий зі стрічки часу» («Привітання жит-

Богдан-Ігор Антонич

тя»), «Я жив тут. В неоліті... може ще давніше...» («Затерті сліди») і всеохопністю землі: «Вростем у землю, наче сосни (лопоче лісу корогов). Налетять в наші жили млосний рослинний сік — зелена кров» («Праліто»). В цих цитатах легко вгадується відчуття його сутнісної спорідненості з довкіллям, що й породжує велику поетову тему всюдисущих взаємозв'язків та взаємовпливів, де немає і в принципі не може бути нічого випадкового чи дріб'язкового.

Цей радше інтуїтивний досвід чи, може, було б краще сказати, тип сприйняття світу був винесений ним із батьківського дому на Лемківщині. З тих покатих і непримітних гір землі «вівса і ялівцю», що споконвіку лежать під низьким захмареним небом, не радуючи своїх мешканців плодючістю полів або густим смерековим затишком. Тут сірі сльотаві дні, потемнілі від часу гонтові кривлі і якийсь заворожливий спокій, що панує над усім цим, наче безхитрісна журна лемківська пісня, та пісня, що йде ще від дідів-прадідів, котрі спочивають тут край вбогого села під трираменними хрестами. Тут, у тій узвичаєній бідності, надто добре знають справжню ціну праці, як і слова. Тут людина не просто близька до природи, вона у ній вросло невід'ємна, бо у повній залежності від останньої: нагодована прісним хлібом, напоєна джерельною водою, заслухана у шепіт зірок, зморена оранками чи косовицями. І це власне Лемківщина озвалася терпким голосом у музи свого сина Богдана-Ігоря:

Тут сиве небо й сиві очі
у затурбованих людей.
Сльота, дуднить і шиби мочить,
розмови стихнені веде.
Під сивим небом розстелилась
земля вівса і ялівцю.
Скорбота мохом оповила
задуману країну цю.
Як символ злиднів виростає
голодне зілля — лобода.
Відвічне небо і безкрає,
відвічна лемківська нужда.
В таємних кручах давня Лада
ворожить хлопцям молодим.
В церквах горить Христовий лаган
і куриться молитви дим.
На небі тільки сині зорі
вислухують благальний спів
людей, що прості та безкрялі,
цілуючи в німій покорі
брудні обніжки віттарів
устами чорними від пилу,
що їхні губи припорошить,
моління шлють Христу і Духу,
щоб допоміг здобути гроші
на хліб, на сіль і на сивуху.
Земля не родить, віє вітер,
на полі мох, мов теплий одяг,
а люди, як у всьому світі,
все рождаються, терплять, вмирають.

Пожежі й повені проходять,
лишаючи лиш пустирі,
рокочуть війни і минають,
змінюються володарі,
літа пливуть, мов гірські води,
і про опришків дощ осінній
вже тільки спомини виводить.
Чимало бур так прогуло.
Лиш ти однакове й незмінне,
далеке лемківське село.

(«Елегія про співучі двері»)

Говорячи про цього поета, в першу чергу маємо усвідомлювати його людське, природне єство, в якому так виразно спресувався лемківський тип менталітету, специфічний спосіб світоспівпережиття. Не викликає сумнівів, що Антонич у своєму духовно-творчому злеті доростав до себе, піднімаючись до справжніх висот осмислення внутрішнього багатства, з яким прийшов у світ і жив з дня на день, цей, за його власним визначенням, «життя звеличник — верховинець», який вже з самого початку митецького сходження виявив виразну схильність до межуючої з філософічним мисленням медитативної аналітичності, схильність розбиратися у найскладніших проблемах буття, а ця дорога, в свою чергу, неухильно вела його через пізнання людини в світі до пізнання світу в людині.

Що ж стосується життєвого шляху Богдана-Ігоря Антонича, то в силу ряду обставин ми знаємо про нього не так вже й багато. Та попри все основні моменти його відомі, до того ж вони неодноразово відтворювалися у присвячених автору критичних працях.

Майбутній поет народився 5 жовтня 1909 р. у селі Новиця Горлицького повіту (нині це територія Польщі) в сім'ї сільського священика. Закінчив польську гімназію в Сяноку. Поступив на навчання у Львівський університет, де вивчав славистику, а заодно, вже з власної ініціативи, самотужки опановував трудну для лемка українську мову, вникаючи в її лексику, образність, стилістику. В його архіві збереглися промовисті підготовчі матеріали: різного роду замітки, виписки з творів українських письменників. Ще в студентські літа видав свою першу поетичну збірку «Привітання життя» (1931). Поява другої — «Три перстені» (1934) збіглася із закінченням навчання в університеті. Антонич зайнявся журналістською і літературною працею, перебивається випадковими заробітками, певний час редагує журнал для молоді «Дажбог», живучи від одного мізерного гонорару до другого. Водночас він вперто й багато працює над собою, чого найкращим доказом є та творча еволюція, яку проходить за короткий час. Нова збірка «Книга Лева» (1936) свідчить про значні зміни в Антоничевому поетичному світі, який, стрімко розвиваючись, збагачується темами, мотивами, інструментовкою вірша.

І тут нагла смерть автора. Дві наступні його книжки «Зелена Євангелія» та «Ротації» з'явилися посмертно у 1938 р. Ось і все. Так мало прожито й так багато зроблено. Як пише Орест Зілинський: «Сім-вісім років творчої праці, п'ять порівняно невеликих поетичних збірок видвигнули Богдана-Ігоря Антонича на місце, якому може позаздрити не один із довгорічних і дуже продуктивних поетів. Стихійний інтерес до його творчості, що сьогодні існує в читача, значить для теперішньої української поезії більш ніж прилична пошана для багатьох загальноновизнаних майстрів».

Біографічну канву на цьому можна було б і полишити, якби не одна річ, яку годі поминути увагою. Отож йдеться про певний контраст, що рано чи пізно таки з'явиться в свідомості хоча б трохи обізнаного з біографією і творчістю поета, оскільки образ останнього почне двоїтися на два мало сумісні портрети: зовні нічим не примітної, за визнаннями деяких, навіть «дріб'язкової», «трохи зарозумілої», «упертої і неуступної» людини-громадянина Антонича і поруч з нею, майже за принципом антитези, бачимо зовсім іншу іпостась — «натхненного поета», «самобутнього митця», «скромну», «вибачливу» особу лірика-чаклуна Антонича. Таку розщепленість іміджу автора започаткували — в позитивному ключі — його наречена Ольга Олійник-Ксенжопольська («Надгробок на могилі щастя. Біографія», 1939) та — негативно — його приятель Володимир Ласовський («Два обличчя Антонича», 1939), щоб потім в тому ж порядку ще раз підтвердити свої спостереження у виступах «Богдан-Ігор Антонич в очах товаришів по перу» (1960) і «Антонич у масках і без масок» (1961).

Здається, немає підстав ні кепкувати з Антонича, ні ставити йому в провину ту його суто позірну дволикість, яка насправді була лишень проявом багатолікості (різноманітності) феномена, що ми іменуємо Антонич, все ще не усвідомлюючи до кінця глибину і конститутивні параметри цієї натури, рівно ж як створеного нею унікального доробку — справжньої окраси нашої літератури.

Тож будемо шукати Антонича не у його суто рутинних обставинах життя малозабезпеченого інтелігента з усіма комплексами та ускладненнями і не в щоденних контактах зі своїм оточенням, про що знаємо небагато, де поневолі оступаємось у домислювання, а в тому найціннішому, що він втілював і передавав нам усім (нинішнім і майбутнім). Слід мати на увазі, що сім літ творчого життя — то надто мало, аби мати підстави твердити про якусь там кількість пройдених митцем етапів. З другого ж боку, пам'ятаючи про зазначену вище унікальну інтенсивність праці над собою (остання дає всі підстави твердити про мистецьке самоспалення), бачимо, що він динамічно еволюціонує, але знову ж таки подібна динаміка погано узгоджується із загальною традиційною моделлю «творчого розвитку», в якій зазвичай одиницями дистанційного виміру виступають десятиліття, а не, як тут, — роки. Напевно, в цьому випадку мусимо оперувати іншими категоріями. Пристало б говорити не

стільки про «розвиток», хоча такий, безсумнівно, був, скільки про «творчий сплеск», де буквально на одному подиху кумулятивно з'являється те, на що іншим авторам часто-густо не вистачало й цілого життя. Доконане ним можна порівняти з феноменом веселки, що так несподівано з'являється на небесах, міниться всіма кольорами й так само швидко зникає, залишивши нам подив і ще — свято душі у сірій гамі буднів. Веселка — приклад того, як може чарувати нас те, що існує завжди, а об'являється так нечасто; приклад тої свіжості, що зненацька винурюється із самих глибин, здавалося б, геть безнадійної звичності.

Ім'я тій свіжості — поезія. Антонич же — один із небагатьох посправжньому в неї втаємничених.

Поет напрочуд швидко, сказати б навіть вправно, пройшов школу літературного дозрівання, що тим більше дивно, оскільки, як пам'ятаємо, фактично здобував перші багато в чому ще тренувальні навички української мови у збірці «Привітання життя». «Філологічно-експериментальний курс поезики цієї книжки дав Антоничеві дуже багато. Насамперед підвищив загальну культуру вірша. Слово стало податливим, думка — вперто ясною» (Дмитро Павличко). Дійсно, ми бачимо, з якою насолодою він випробовує фонетико-зображальні можливості українського слова, вдаючись щораз до нових екзерсисів з його мелодикою: «Шумить і шамотить шумка шума» («Шум»), «Над морем в хмарах марить чорна галич» («Романтизм»); «І сон на сіні й сонні ліса тіні» («І»), відкриваючи слово в своєму житті й разом з тим безоглядно поринаючи у життя слова.

Перша збірка Антонича, наскільки вона була учнівською, нерівною в плані творчих доконань, різнонаправленою (орієнтація на романтизм і символізм, впливи Верлена і Тичини), настільки ж свідчила про неабиякі митецькі здібності ще зовсім молодого автора. В ній подибуємо як вживання освяченої традицією сонетної форми, так і поспіль новітні сюрреалістичні віяння. Є тут ліричні акварелі, медитативні вірші, численні проби з римуванням, алітераціями, ритмостилістичною різьбленістю поетичного корпусу. Є також відчутний крен у бік формалістичних шукань, намагання зробити оболонку вірша його змістом, перепідпорядкувавши реальний стан речей прагненню майстерної вишуканості, як от в елегантній поезії «Осінь»:

Дозрівають довгі дні, як ярі яблука,
ліне листя з лип,
плине воза скрип,
коло лісу колом мється вигук зяблика.
Палиться під захід сонця неба палуба,
от отара в отаві,
сизі мряки сиваві,
в яслах яру ясний ятір ятрить яструба.
П'яне піано на таніні трав
вітер заграв.
Спіють дні все менші, нерівні,

п'юють до півночі півні
і ості, осокори,
рій ос
і
ось
вже осінь
і
о
осінь
інь
нь.

Штучність вірша видна голим оком. Що в тій штучності в принципі не може бути питомої глибини, Антонич зрозумів дуже скоро, пройшовши вишкіл у своїй ще наскрізь еkleктичній, почасти навіть сумбурній першій збірці. Втім, ця невеличка книжка принесла не тільки вправлення з інструментовкою вірша, полишені вже в наступних заради зосередженості на образотворчих можливостях поезії, вона ще й дала твір «Зелена елегія», що, за одностайним визнанням критиків, був справжнім зародком пізніших збірок — «Трьох перстенів», «Книги Лева» та особливо «Зеленої елегії». В них на перший план висунулося проромантичне за естетичною традицією й ідеалістичне у філософських аспектах трактування природи як всюдисущого живого організму.

Учень став Майстром. Нерідко такий процес не відбувається взагалі, згасаючи у в'язкій ремісничості. Ще частіше він затягується на довгі літа і вже освячується старістю митця. В Антонича ж все було не так! Хтозна чому, можливо через те, що коли він відчув владу над свіжим, заманливим, але трудним для нього українським словом, п'янку солодку владу своєї сили і спроможності, то прийшов із тим здобутком до найріднішого — спогадів про лемківський світ і, зробивши це, заново відкрив його. Атмосфера того відкриття вщерть переповнює сторінки його духовно просвітлених книг, де живе, сміється і плаче лемківська доля, промовляють до нас краєвиди і побут, обряди і звичаї лемківського села, що «латкою» приліпилося до узбіччя гори.

Антонич вмів відкривати магію поезії буденного. Не випадково ж зрілі його збірки вщерть переповнені такими першоелементами, як «сонце», «місяць», «ріка», «стіл», «дзбан», «гори», «ліс», «коні», в яких під пером поета щораз виразніше починають просвічуватися якісь зачаровані символи і образи, сягаючі найтемніших, найвіддаленіших глибин міфологічних вірувань лемків часів язичницької доби:

Весна, неначе карусель,
на каруселі білі коні.
Гірське село в садах морель
і місяць, мов тюльпан, червоний.
Стіл ясеневий, на столі
слов'янський дзбан, у дзбані сонце.
Ти поклоняйся лиш землі,
землі стобарвній, наче сон це!

(«Зелена евангелія»)

або:

Крилата скрипка на стіні,
червоний дзбан, квітчаста скриня.
У скрипці творчі сплять вогні,
роса музична срібна й синя.

В квітчастій скрині співний корінь,
п'янливе зілля, віск, насіння
та на самому дні три зорі,
трьох перстенів ясне каміння...

(«Три перстені»)

Саме по-язичницьки, бо так імпульсивно-жертвовно і так беззастережно відтворює він, «поклоняючись землі» як абсолютній цінності, буття стократ спорідненого з природою села лемків. І в тому молитовному екстазі прості речі починають розповідати нам про найсуттєвіше, і все сміливіше на перший план виходить стихія природи, що інтегрує все і вся.

Під знаком «зелені» стоїть збірка «Книга Лева», де, на думку Івана Фізера, «лейтмотив природи значно поглиблюється», і вже повністю підпорядковується йому книга «Зелена євангелія» — тут «проводиться філософська концепція, що все на світі — і суспільний лад, і релігія, і люди, і тварини — розвиваються за суворими законами природи...» (Степан Трофимюк). Богдан-Ігор Антонич, пише Орест Зілинський, «заперечивши власне Я як щось, що стоїть понад світом, знайшов останню конфесію свого передчасно обірваного життя в щільних обіймах з природою, в підпорядкуванні людини єдиному принципові життя».

Сам же автор сказав все, що прагнув та встиг сказати на цю тему передусім своїми віршами, хоча принагідно не цурався і автокоментарів, ну хоча б тоді, коли йому вручали премію за книгу «Три перстені»: «Не шукаю фікційного Окциденту з львівської каварні, але несмілий підходжу до традиції моєї землі. Це не значить, щоб я національний стиль розумів як щось скам'яніле й неосвіжувальне. Тут тобі хвала, сивобородий міністре республіки поетів Уолте Уйтмене, що навчив мене молитися стеблинам трави. В корчмі «Під Романтичним місяцем», п'ючи палючу і похмільну горілку мистецтва, разом з тобою звеличую найтайніше і найдивніше явище: факт життя, факт існування». Про цей свій глибинний зв'язок з рідною землею він говоритиме і пізніше, наприклад захищаючи від нападок свою останню збірку «Зелену євангелію»: «Антонич — така сама частина природи, як трава, вільхи, зозулі, лисиці тощо. Частина, органічно зв'язана з загальним біологічним ростом».

Як впливає з наведеної вище цитати, сам поет вважав своїм учителем американського лірика Уолта Уїтмена, автора славнозвісної поетичної книги «Листя трави». Втім, то було тільки спорадичне зізнання; так насправді круг читання Антонича був досить широким, й сліди в більш чи менш помітний спосіб при бажанні легко розшуковуються в його творчому доробку, де, крім того, є й багато просто співзвучного, типологічно близького тим же Ф. В. Шеллінгу, Й. Гете, В. Вордсворду, С. Кольріджу, Р. Тагору, О. Хаяму та іншим мислителям і письменникам подібної орієнтації.

Та все ж, за словами померлого Євгена Гуцала: «Коріння слова поета не просто в конкретній землі, яка вчора та нині, що це коріння сягає в безмежжя землі правічної, оповитої незбагненим метафізичним серпанком, — і все ж таки насамперед ця земля не якась абстрактна, а саме в усіх своїх нюансах до щемливої радості і радісного болю в сприйнятті — земля українська».

Антонич другої половини 1930-х років — це вже цілком сформований неповторний співець одвічного єднання людини і природи, містерії їх глибинних зв'язків, де одне проростає крізь інше, існує у нерозривному сплетінні і взаємопроникненні. То не блаґенький чи навіть розкішний пейзаж, то передусім міць, шал і нічим не стримана сила, в чиїх обіймах ми з самого початку і до кінця. До «Зеленої євангелії» поет бере епіграфом висловлення «Із всіх явищ найдавніше явище існування» і дошукується сенсу останнього в одвічному круговороті матерії. У нього дівчата перуть у ставу... хмари («Вільхи»), і ті самі хмари в іншому вірші він зображує «як вівці, що пасе їх місяць («Захід»). Все постає облитим загадковим фосфоричним блиском якоїсь одвічної не просто нерозгаданої — навіть ще не сформульованої загадки нашого буття.

Він пропонує читати нам разом Велику Книгу Природи, бо саме в ній можна знайти відповіді чи, принаймні, підказку, де їх належить шукати. Ось чому навіть у своїх інтимних віршах поет так часто вдається до порівнянь-аналогій зі світом природи. Для нього коханці — то «два сплетені кущі», їхній усміх — «метелик ніжний і крилатий», думки — «бджоли», пісні — «ягоди» і т.п. («Сад»).

Поет не тільки відчував пронизливо і життєтворно свій внутрішній зв'язок із землею — з цим нашим спільним домом. Він як митець виріс уособленням того зв'язку, повідавши нам про нього свої найзаповітніші слова. Антонич передчував свою близьку смерть і, протиставляючись фатуму («Хай це може карти смерти»), просив одного: «Хвилину дай, хвилину дай!» («Дзвінкова пані»), мов той Фауст, що врешті спізнав справжню повноту життя і запрагнув затримати ту мить назавжди. Він знав і формулу власного безсмертя, сказавши: «Інстинктом чую це: співаю — тож існую» («Дім за зорею»), повіривши у нескортність зігрітого серцем й думкою слова, яке має достукуватися до людських душ.

Слід поблагословити те, що приходить на цю страдницьку й водночас священну землю, щоб зацвісти, дати плід і відійти у вічність.

Струмує гімн рослин, що кличуть про нестримність зросту і серцю, мов по сьомій чарі, невисловно п'янку. Від'їду вже. Тут був я тільки принагідним гостем. До інших зір молитимусь і інших ждату ринків.

Набрзклі пуп'янки бубнявють в клеїстій піні, як зорі до рослин, зустрівшись в поцілунку, липнуть, і крізь лійки фіялок ніч фільтрує чар весінній, аж пригоршами пахошів у чаші квіття сипне.

Зелена ніч рослин душна екстазою знемоги, у скорчах розкоші куші, коріння і пальці ластя, насіння вибухає й місяць коле землю рогом, аж згасне днем закритий, що мов змії за ним іскриться.

Коріння в черепах мерців сукате й соковите, життя встромляє свердли гудзуваті в кубла смерти, і дуб прискакує до дуба — два боги сердиті, ударившись з розгоном в пні, сплітаються уперті.

Вирують кола світляні — невовні мотовила. Ось благовішення світанку — й сонце ніч розмеле. Пий сьому чарку радощів! Хай серцю хміль і крила! Поезії кипучої і мудрої, мов зелень!

Живу коротку мить. Чи довше житиму, не знаю, тож вчусь в рослин сп'яніння, зросту і буяння соків. Мабуть мій гім не тут. Мабуть аж за зорею. Поки я тут, істинктом чую це: співаю — тож існую.

Під шкаралушею землі булькочуть рвійні води, крайнебо в млах фіялкових за ранком, мов за муром. Від'їду вже з долонями на лірі сонця сходу, співаючи хвалу надлюським і рослинним бурям.

(«Дім за зорею»)

*Володимир Василенко,
професор Познанського університету
імені Адама Міцкевича (Польща).*

СЕРЦЕ ВИСПІВАВ ЛЮДЯМ

Степан Васильченко збагатив українську літературу філігранно витонченими новелами, оповіданнями, оригінальними за своїми драматичними колізіями п'єсами та сценаріями, яких налічується близько 20. Зображуючи просту людину, він знаходив чарівні поетичні барви і досконалу художню форму. Корифей української літератури Олесь Гончар так сказав про нього: «У когорті майстрів української класичної новелістики Степан Васильченко посідає чільне місце. Його творчість ось уже багато років користується незмінною любов'ю. Чим же приваблює творчість цього письменника? Гадаю, що проза Васильченка знаходить шлях до сердець читачів передовсім тому, що вона правдива й поетична, зігріта почуттям поваги до людської особистості. Талант мужності й талант співчуття, без яких не буває справжнього письменника, вищою мірою був притаманний цій людині, виявляючись і в творчості, і в життєвих вчинках».

Степан Васильченко (справжнє прізвище Панасенко) народився 8 січня 1879 р. в Ічні на Чернігівщині у багатодітній сім'ї. Родина жила в любові та злагоді, вечорами читали твори Шевченка і Гоголя, а ще співали пісні, цінували влучне слово. Про це згадує Степан в автобіографічному нарисі «Мій шлях»: «Між працею і бідуванням все ж можна було почути в сім'ї і пісню, і жарт, і байку, і книжку».

Батько майбутнього письменника віддає сина в науку до Ічнянської 5-річної школи. Прийшовши боязким і сором'язливим, Васильченко закінчує її «кращим учнем, живим, ініціативним, за нахилом до протестанства й навіть дерзостей, що трохи турбувало моїх учителів», — напише пізніше новеліст. Після закінчення школи його залишили ще на два роки степендіатом для підготовки до учительської семінарії. Готуючись стати учителем, Васильченко багато займається самоосвітою, читає Шевченка, О. Пушкіна, М. Лермонтова, І. Тургенєва.

Шістнадцятирічним юнаком переступив Васильченко поріг Коростишівської вчительської семінарії, яка, за його словами, була «єдиний малюсінський вогник для бідних здібних селянських дітей, і виростав він в палкій юнацькій уяві до легендарних розмірів».

Пролетіли роки... Дев'ятнадцятирічний народний вчитель Степан Васильченко приїздить працювати в сільську школу с. Потоки на Канівщину. Весь жар свого серця він сповна віддає дітям, відкриває вечірні класи для дорослих, організовує драматичний гурток, а ще виступає захисником селянських прав. Останнє не подобалось чиновникам, що чинили свавілля. Почалися переслідування вчителя «за непокору властям», а отже і його поневіряння.

Траплялось так, що за один рік він змінював по 3—4 місця роботи. Після Потоків був Богуслав із «затхлим міщанством», далі Карапиши, Драбів...

Безпросвітне життя селянства, пошуки кращої долі — все це знаходимо в першій поемі Васильченка «Розбита бандура», яку він надсилає до журналу «Киевская старина».

Але цензурні утиски стали на перешкоді її публікації. Тоді поет пише статтю про знущання над селянами і адресує її «Биржевым ведомостям».

Залишивши педагогічну діяльність, Васильченко повертається до милої серцю Ічні, мріє про подальше навчання і не полишає літературної діяльності. Успіх його оповідання «Посвящение» (остання редакція «Не устоял») викликало творче піднесення у письменника, по тому він пише невеликі новели, зачитується А.Чеховим.

У 1904 р. письменник вступає до Глухівського учительського інституту, про який пізніше напише: «Сумна була ця школа. Незважаючи на те, що її вважали за мужицький університет, офіційно її прираховували навіть не до середніх, а до нижчих. Це був тупик, в який заганяли тих з селянських учителів, які прагнули вищої освіти». Тому перебування Васильченка в інституті було нетривалим. Студенти не витримали знущань і принижень і розпочали страйк, висунувши як економічні, так і політичні вимоги. Одним з його організаторів був і Степан, якого пізніше зрадили однокурсники. Глибоко переживши поразку, письменник після півторарічного навчання залишає інститут і їде працювати в с. Брусилів на Полтавщину. В глухій сільській школі вперше починає Васильченко навчати дітей українською мовою. Знову доноси, підозри, переїзд у с. Зубані. Наближалися події 1905 р. Письменник прагнув бути ближче до робітничого класу, тому від'їздить в с. Щербанівку (тепер м. Дзержинськ), що на Донеччині. Але й тут його підозрюють в організації Горлівського повстання, яке саме перед цим було придушено. І хоч обвинувачення були абсурдними, проте його півтора роки тримають у Бахмутській тюрмі. Тут йому пощастило познайомитися з осетином Олексієм Хостнаєвим і записати з його вуст серію осетинських казок (надруковані в 1916—1918 рр.).

Після тюрми важко хворий на тиф Васильченко повертається в Ічню до матері. Вчителювати йому було заборонено, тому він живе з приватних уроків, а вільний час віддає літературній творчості.

З 1910 р. він переїздить до Києва і працює журналістом в ліберально-буржуазній газеті «Рада», вчиться майстерності в своїх попередників: «Впливи народної української пісні, Шевченка, Гоголя — це основні, здається, впливи, під якими я сформувався як український письменник», — пише Васильченко. Найбільшої слави він зажив як новеліст. Перші новели — «Роман», «Над Россю», «Волюшки», «На чужині», «Мужицька арифметика», «У панів» з'явилися друком у 1910—1911 рр. у періодичній пресі й одразу привернули до себе увагу громадськості. Сила таланту, правдиве зображен-

ня дійсності, досконала форма викладу поставили його твори в один ряд з кращими новелами М. Коцюбинського та В. Стефаніка.

Перша його збірка творів «Ескізи» побачила світ у 1911 р., а друга — «Оповідання» — в 1914 р. Письменник поряд із новелами опублікував ряд театральних рецензій, публіцистичних виступів та п'єси-водевілі «На перші гулі», «Не співайте півні, не вменшайте ночі», комедії «Недоросток», «У холодку» та ін.

Доля була немилосердною до Васильченка. З 1914 р. перебував письменник на фронтах першої світової війни командиром саперної роти. Враження тих років лягли в основи новел «Чорні мавки», «Під святий гомін», «Отруйна квітка», «Окопний щоденник».

У 1920 р. новеліст разом з хоровою капелою «Думка» мандрує по Україні. Як результат цієї подорожі — щоденник «З піснею крізь вогонь і воду».

Педагог з багатющим досвідом не уявляє своє життя без дітей, школи, тому в 1920—1928 рр. Васильченко працює вчителем української мови та літератури середньої школи №61 ім. І. Франка в м. Києві, керує драмгуртком, очолює літературну студію.

У своїх нотатках «На моєму шляху» письменник наголошував: «Дати моєму класові в селі художню літературу, спрямовану до того, щоб люди не одривались од своїх, читали бурлацьку художню літературу. Тонкі прийоми я ніс в маси, в море. Для тонкої літератури брав персонажі і теми у темній масі... До сонця. Це мій спосіб боротьби з моїми ворогами класовими. Я одбиваю од його читачів. Я працюю над стилем. Над мовою, яку хочу оживити». На цей час припадає написання оповідань «Приблуда», «Червоний вечір», «Авіаційний гурток», кіносценаріїв «Олив'яний перстень», «Бондарівна», «Ой не ходи Грицю», «Біда» та ін.

Останні роки життя Васильченко працював над повістю «Широкий шлях» про життя Т. Шевченка. Він планував написати п'ять частин, але закінчити пощастило тільки одну — «В бур'янах» — хвилюючу розповідь про дитинство Кобзаря.

Герої Васильченка, сильні духом, вольові, життєрадісні, несуть у собі «відблиск вранішньої зорі», чисті помислами і душею. Ідучи в загальному річищі розвитку української прози кінця ХІХ — початку ХХ століття, своєрідність творчості письменника зумовлена орієнтацією на читача з народу. Саме йому він віддав своє палаюче серце, яке зупинилося 11 серпня 1932 р. Похований митець слова на Байковому кладовищі в Києві.

Микола Куринський,
кандидат філологічних наук.

ТРИ ЛІТА В НЕМИРОВІ

рушили на світанку, коли легка прохолода розганяла рештки сну і сонце неквапно проникло крізь густі тумани. Та ближче до полудня м'яке тепло вже огорнуло все довкола пухкою пеленою і здавалося, що то не візок котиться шляхом, а несе тебе хтось уперед по сонячній капелі. І хоча Марія Маркевич їхала назустріч незвіданому, але майбутнє життя у провінційному містечку, куди одержав призначення її чоловік Опанас Васильович на посаду молодшого вчителя географії у гімназію із заробітною платнею триста карбованців сріблом на рік, не лякало.

Радісний настрій світився в її великих сірих очах. З якимось внутрішнім захопленням дивилася на вікові липи, висаджені на десятки верств уздовж дороги з Вінниці до Немирова, милувалася казковими краєвидами довкола. Весело щebetав малий Богдась, щоразу сіпаючи батьків за рукава, угледівши щось обіч дороги.

Марія Олександрівна стиха, ніби вагаючись, що порушить спокій, заспівала:

Сивий, сивий голуб,
Голубка сивіша.
Милий отеуь, мила мати,
Дружина милиша.

Принишк, пригорнувшись до матері, Богдась.

У подільських садах серпень зустрічався з вереснем, йшлося до осені. Маркевичі в'їжджали до Немирова.

Поділля привітно зустріло молоду сім'ю. Директор немирівської гімназії Михайло Андрійович Тулов, викладач російської мови і словесності Петро Гаврилович Барщевський, математик Ілля Петрович Дорошенко, історик Автоном Григорович Теодорович охоче прийняли Марковичів до свого товариства.

Коло інтересів Марії Олександрівни виявилось надзвичайно широким. У Немирові вона цікавиться історією краю. Дізнається, що його перші мешканці — осідлі скіфи, які жили вздовж річки

Марко Вовчок

Мирки. Це були хлібороби. Коли на них нападали чужоземці, вони давали гідну відсіч. За волелюбність, нескореність і назвали їх немирами. Така легенда імпонувала подолянам, що цінували в кожному перш за все людську гідність. Спілкуючись із селянами, Марія подружилась з багатьма, полюбила їх за працьовитість, щирість, доброту і ліричність, стійкість у житейських скрутах, її часто бачили в селах Ковалівці, Мухівцях, Гунці, Вовчку. І, як і раніше, коли вони з Опанасом мешкали на Куренівці, тодішній околиці Києва, записує не тільки пісні, але й почуті розповіді про людські долі. А вони — ці долі — трагічні, вражають її в саме серце, що завжди відкрите для людського горя. Визріла потреба поділитися почутим і побаченим, але не просто оповісти, а написати так, щоб несправедливість та людська зневага не мали місця на землі. Викласти на папері думки, що переповнювали її, зважилася влітку 1856 року, коли жила з сином Богдасем у селянській родині неподалік від Немирова. Марія Олександрівна накидала тоді одне за одним кілька коротеньких оповідань українською мовою. З трепетним острахом принесла той невеличкий зошит Опанасові. Він, пробігши очима сторінки, радісно збуджений, вибіг надвір і повернувся з Іллею Петровичем Дорошенком. Удвох вони такого наговорили їй, що стало не по собі, — чи, бува, не кепкують? Як не вмовляла, Опанас нічого їй слухати не хотів, відправив рукопис до Петербурга Пантелеймону Кулішу. Письменник схвально відгукнувся про оповідання «Викуп», «Отець Андрій». Потім із Немирова до Петербурга надійшли рукописи «Одарка», «Максим Гримач», «Козачка», «Горпина»...

Поетичність народної оповіді і правдиве зображення покривдженого люду глибоко хвилюють. Вільна козачка Олеся полюбила парубка-кріпака Івана Золотаренка, обвінчалася з ним і стала кріпачкою. Сама занастила свою долю. Кохання чи неволя? Дівчина обрала кохання. А в неволі загинуло кохання, знівечилося життя красивої гордої жінки. Завершується оповідання «Козачка» сумними і безпорадними словами змороної недугами матері: «Діти мої! Діти! Є вас, як цвіту, — по всьому світу, тільки вас коло матері нема потомлені віка звести! Викохала я вас лихим людям на поталу».

П. Куліш захоплений: «Чудо, чудо!.. Нічого подібного ще не було в літературі нашій... це золоте дно для майбутніх малоросійських письменників», — пише він своїй дружині відомій письменниці Ганні Барвінок.

1857 року знаменні події сталися в Немирові. На масницю Опанас Васильович разом із Марією Олександрівною здійснили постановку «Наталки-Полтавки» І. П. Котляревського Мелодії пісень, підібраних Маркевичами, прозвучали в увертюрі. Вистава відбулася в актовому залі Немирівської гімназії. П'єса мала великий успіх. Цікаво зазначити, що оркестрова партитура, створена в Немирові, використовувалася і в пізніших обробках, зокрема в класичній опері М. Лисенка. 1936 р. йшла опера «Наталка-Полтав-

ка» з мелодіями О. В. Маркевича. Порухи пісенної душі народу, увічнені Марком Вовчком, заграли новими барвами.

У грудні того ж року на адресу Марії Олександрівни прибув пакунок. Коли розгорнула, очам своїм не повірила: перед нею лежала книжка, на зеленій обкладинці котрої було відтиснено: «Народні оповідання Марка Вовчка».

«Інститутка», низка оповідань, начерки «Ледащиця» та «Пройдисвіт» — ось лише частина літературного доробка останнього року перебування письменниці в Немирові. Її твори читає Тарас Шевченко. «Це для мене самого джерело істини і краси», — схвилювано відгукується він і рекомендує вчитися літераторам української мови у Марка Вовчка. Поет, тільки-но повернувшись із заслання, турбується про молоду письменницю і організовує збір коштів серед земляків-українців, які мешкають у Петербурзі, сам надсилає їй дарунок — золотий браслет. Проте для Марії Олександрівни найціннішим подарунком був Шевченків вірш «Сон» з його присвятою «Марку Вовчку».

І сниться їй той син Іван
І уродливий, і багатий,
Уже засватаний, жонатий —
На вольній, бачиться, бо й сам,
Уже не панський, а на волі.

Читала, не стримуючи сліз. За Тарасовими рядками бачила своїх Олесь і Горпин, багатостраждальних селянок-кріпачок.

У тріскучий мороз розлучалася Марія Олександрівна з Немировим. Позаду — три славні літа, що круто повернули її життя. Звідси визнала українська письменниця вирушала назустріч долі, яка принесе їй і славу, і творчі злети, і особисті драми. Того морозного грудневого дня двадцятип'ятирічна жінка нагадала чоловікові, як вони в 1855 р. в село в'їжджали на Поділля, і попросила на прощання заспівати.

«З піснею прийняла нас гостинно земля, з піснею хай і відпускає, — проказала тоді, немов знала, що вже більше не доведеться бувати в цих краях. — Краще над українських пісень немає в усьому світі великому».

Опанас Васильович завів чогось сумної:

Котилася зірка та й із нагвечірка
Та й упала годолу.

Коні весело й легко несли сани засніженою дорогою. Марії Олександрівні уявлявся Петербург, зустрічі з Тарасом Григоровичем Шевченком, друзями-письменниками...

А десь позаду, за мріями, у повітрі танули слова «котилася зірка...». На небосхилі української літератури засвітилася нова зірка.

Анатолій Денисенко,
кандидат історичних наук.

СТРІЛЕЦЬКИЙ МАРШ О. МАКОВЕЯ

кінцем 1915 р. одержала Команда Українських Січових Стрільців від д-ра О. Маковея, що служив тоді як резерв. старшина при австр. кавалерії, лист, датований 19. III. 1915, такого змісту:

«До Команди ц. к. полку Укр. Січових Стрільців.

Посилаю нашим Стрільцям новий марш. Слова мої, мелодія народня, з лемківської пісні «Я до ліса не пуйду». Рефрен дороблений мною, але я не композитор і тому поправки, або й зміни можливі. Ви, при піхоті, скорше найдете капельмайстра, котрий би розложив пісню на голоси, бо для оркестри, на мою думку, ся пісня дуже надається. Мені, при кавалерії, трудно знайти фахового музика, а у Відні, куди я також сей марш вислав, можуть забавитися з тим, або й забути. Буду тішитися, коли марш сподобається.

З високим поважанням

*Д-р О. Маковей
19.III.1915.*

Доля цього «Стрілецького маршу» О. Маковея відома. Не сповнилася мрія поета — марш цей ніколи дійсно стрілецьким не був, бо були інші.

Оскільки мені відомо, ніхто зі стрілецьких музик тим маршом не заінтересувався, може і не знав, що такий лист до команди прийшов. Команда про нього забула, не звернула на нього уваги, лежав він між паперами, а може, хтось забрав і держав його у себе. По війні лист той випадково найшовся у моїх руках.

Приходить мимоволі питання, чому так сталося. Команда Січових Стрільців діставала більше таких віршів-маршів з присвятою У.С.С., потраكتувала цю справу легко, не уміла, а може і часу не мала такими літературними справами займатися. Зрештою серед Стрільців не впроваджувано «з гори» ніяких пісень, повставали вони таки самі між Стрільцями, укладані і компоновані самими Стрільцями. Вони краще віддавали духа і настрої стрілецької братії. Дивним дивом найпопулярнішим стрілецьким маршем стала пісня, котрої початок взятий з давньої козацької пісні, що повстала в часах Хмельниччини («Гей! у лузі червона калина»). Змінено лиш арію, бо пісня з часів Хмельницького має мелодію, підхожу до кінного маршу, та дороблено дальші, актуальні стрічки.

Але «Стрілецький марш» О. Маковея не загинув. Найшов саме відгомін там, де автор найменше сподівався. Як видно з листа О. Маковея, вислав він також текст і мелодію цього «Стрілецького марша» до Відня. І тут йому краще пощастило, бо у виданнях з кінцем 1915 року у Відні «Воєнних квартетах» Ф. Колесси нахо-

диться відповідно змінений і згармонізований на муж. хор «Стрілецький марш» О. Маковея, хоч над нотами не зазначено, що не тільки слова, але і мелодію до слів підібрав О. Маковей.

З тієї доперва збірки Ф. Колесси став твір О. Маковея відомий ширшому загалові — хоч, як зазначую, ніколи популярним не був серед тих, котрим автор його дедиковав — а також мало співано його взагалі.

Щойно спопуляризував його, як найкраще в чудовій інтерпретації Д. Котко зі своїм хором — та увіковичив його на грамофонних плитах*).

В горах грім гуде, хоч зима паде,
Землю споролі гармати,
Гремить війна, дуднить луна,
Дрожать ранені Карпати.
Хто живий, вставай, боронити край,
Вкритий огнем і меряями,
Не буде тобі сумно у борбі
Між Січовими Стрільцями!
Лютій кат прийшов, проливати кров,
Взяти народ наш в неволю,
І море сліз у край приніс,
Розбій і смерть і недолю.
Та вступився кат, із верхів Карпат
Втік, наче вовк манівцями,
Або тут і впав, як у біл понав
Із Січовими Стрільцями.
Січові Стрільці, за Свій Край борі,
За всю рідню і свободу,
За них борба — се їх журба
І дорогого народу.
І ряди могил не возьмуть їх сил,
Ворог тут б'ється з серіями,
Лицаря уб'є, думка ожие
Між Січовими Стрільцями.
Хтож то там іде і перед веде?
Диво! се наші дівчата!
Личко, як мак! Кругом козак Д
уша стрілецька завзята!
Не цілуйте їх!
На війні се гріх**
Ви уберіть їх вінцями!
Слава тим дочкам, щирим козачкам
Між Січовими Стрільцями!

*Посвячую У.С.С.
Осип Маковей
3 марта 1915*

* Лист О. Маковея знаходиться у музеї «Бойківщина» у Самборі.

** Тут нарочно крихітка жарту для настрою, бо зараз кінчу поважно.

Ф. Нефесинюк

(передрук з часопису «Тітонис Червоної Калини», 1934 р.)

ВЕРЕСЕНЬ

ПН	ВТ	СР	ЧТ	ПТ	СБ	НД
						1
2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15
16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29
30						

1 — 170 років від дня народження українського колекціонера старожитностей Олександра Поля. Помер 7 серпня 1890 р.

- День знань.

- День підписання.

- 370 років тому Лаврська школа була об'єднана з Київською братською школою у Київську колегію, яка дістала назву Кисво-Могілянського університету.

- Національне свято Республіки Узбекистан — День Незалежності.

- Національне свято Словацької Республіки — День заснування Словацької Республіки.

- Національне свято Великої Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамахірії — День вересневої революції.

2 — Національне свято Соціалістичної Республіки В'єтнам — День незалежності.

6 — 115 років від дня народження українського композитора Михайла Скорумського. Помер 21 лютого 1950 р.

7 — Національне свято Федеративної Республіки Бразилія — День Незалежності.

8 — Національне свято Республіки Македонія — День Незалежності.

- День танкістів.

- День працівників нафтової і газової промисловості.

9 — Національне свято Корейської Демократичної Республіки — День утворення КНДР.

- Національне свято Республіки Таджикистан — День Незалежності.

13 — 410 років тому помер французький філософ, письменник Мішель де Монتانь. Народився 28 лютого 1533 р.

14 — 80 років тому помер український учений етнограф Микола Сумцов. Народився 18 квітня 1854 р.

- День українського кіно.
- День фізичної культури і спорту.
- 15** — 125 років від дня народження української художниці Олени Кухльницької. Померла 8 березня 1967 р.
- День працівників лісу.
- 16** — 35 років тому помер український поет Павло Тичина. Народився 27 січня 1891 р.
- 18** — 125 років тому помер український історик, письменник Осип Бодяньський. Народився 12 листопада 1808 р.
- 21** — 170 років від дня народження українського письменника Петра Ніщинського. Помер 16 березня 1896 р.
- Різдво Богородиці.
- День винахідника і раціоналізатора.
- День фармацевтичного працівника.
- Національне свято Республіки Вірменія — День Незалежності.
- 22** — День машинобудівників.
- 23** — 130 років від дня народження української співачки, педагога Соломії Крушельницької. Померла 16 листопада 1952 р.
- 27** — 130 років від дня народження українського художника Григорія Світлицького. Помер 28 липня 1948 р.

- 110 років від дня народження українського діяча, публіциста Дмитра Андруськевича. Помер 30 серпня 1976 р.
- Здвиження.
- День туризму.
- 30** — Віри, Надії, Любові та матері їх Софії.
- Всеукраїнський день бібліотек.

У вересні виповнюється:

- 145 років від дня народження української письменниці Надії Симонової (Кибальчич). Померла 4 грудня 1918 р.

У 2002 році виповнюється:

- 350 років заснування міста Суми.
- 335 років від дня народження українського іконописця, ієромонаха Йова Кондазелевича. Помер близько 1740 р.
- 255 років як помер український церковний діяч Київський митрополит Рафаїл Заборовський. Рік народження невідомий.
- 190 років Нікитському ботанічному саду.
- 165 років від дня народження українського археолога, етнографа, громадського діяча Олександра Котляревського. Помер 1881 р.
- 135 років від дня смерті українського історика Миколи Арцидарчика. Народився 1795 р.

МЕЦЕНАТСТВО ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ

Центр мистецького життя в Україні з другої половини XVII ст. переноситься до Наддніпрянської України, де фундаторами і меценатами мистецтва стають українські гетьмани, полковники та церковні діячі, що походять із демократичних козацьких верств. Особливо великий внесок у розвиток української культури зробив гетьман Іван Мазепа.

Навряд чи знайдеться в українській історії постать суперечливіша, ніж постать Мазепа. Та ні в кого з дослідників не виникає сумнівів, що гетьман Мазепа був великим меценатом — щедрим добродієм усіх визначних культурних починів і будов в Україні. Меценатство було давньою українською традицією і навіть за тих бурхливих часів не належало до рідкісних явищ. Але розмах і розміри меценатства Мазепа вражають навіть нас, а сучасники були справді захоплені ним. У кожній галузі життя і творчості, що припадає на найрозвиненішу добу українського бароко, помітна роль гетьмана: він здійснював як безпосередні фундації, так і організаційні заходи, на решті сам його дух творив зміст і стиль доби. Вже по смерті Мазепа козацька старшина в Бендерах підрахувала, хоч і не в змозі була зробити це повністю, що гетьман «розкинув і видав... щедрою рукою у побожному намірі на будову багатьох церков і монастирів, на милостині» тощо. З цього реєстру довідуємося про такі його діяння: «позолочення бані Печорської церкви — 20 500 дукатів; мур довкола Печорського монастиря і церков — мільйон; великий дзвін і дзвіниця Печорського монастиря — 73 000 золотих; великий срібний свічник для Печорської церкви — 2000 імперіалів; золота чаша й така сама оправа Євангелії для неї — 2400 дук.; золота митра для неї — 3000 дук., поминувши прикраси й пожертви для неї; позолочення бані митрополичого собору в Києві — 5000 дук.; золота чаша для нього — 500 дук.; віднова його — 50 000 зол.; церква Київської Колегії з гімназіями й інш. — понад 200 000 зол.; церква св. Миколая Київського з монастирем тощо — понад 100 000 зол.; віднова церкви монастиря св. Кирила за Києвом понад — 10 000 зол.; вівтар у Межигірському монастирі» — 10 000 зол.; фундація новозбудованого єпископського собору в Переяславі з монастирем тощо — понад 300 000 зол.; церква в Глухові — 20 000 зол.; рефектар Густинського монастиря — 10 000 зол.; рефектар Мгарського монастиря — понад 8000 зол.; церква св. Трійці в Батурині — понад 20 000 зол.; незакінчена церква св. Миколи в Батурині — 4000 зол.; монастирська церква в Дігтярях — 15 000 зол.; монастирі бахмацький, каменський, любецький, думницький з церквами тощо — невідомо скільки; відбудова кафедрального монастиря в Чернігові — 10 000 зол.; закінчення будівництва церкви св. Трійці так само — 10 000 зол.; Макошинський монастир із церквою св. Миколи — понад 20 000 зол., срібна рака з п'ятьма срібними свічниками на мощі св. Варвари — 4000 імп.; де-

рев'яні церкви: чернігівська св. Івана Євангеліста, з вітварем тощо — понад 5000 зол.; дві батуринські, Воскресенська й Покрови Богородиці, з речами — понад 15 000 зол.; св. Івана Хрестителя в Рильську — 2000 зол.». Крім того, гетьман Мазепа щороку жертвував на Гусятинський монастир 500 золотих, на київських бурсаків — 1000. «На запис Печорському монастиреві» Мазепа дав 180 000 імперіалів, що їх російський уряд 1708 року конфіскував¹.

Його шляхетний вплив помічаємо в усіх ділянках української духовної та матеріальної культури: в літературі, театрі, музиці, науці, освіті, вихованні, будівництві, архітектурі, у пластичному мистецтві, друкарстві, промислах. І це ще не повний перелік, адже багато матеріальних пам'яток безповоротно втрачено. Та й не всі звістки про дії гетьмана збереглися.

Меценатство Івана Мазепи — це не примха магната, не бажання здобути собі славу й популярність, як дехто намагався це «трактувати», починаючи з часів Петра.

Меценатство, як і взагалі значення великого гетьмана у сфері духовної культури, — це, мабуть, найменш досліджена сторінка його життєпису. Цікавилися Мазепою переважно як володарем, стратегом, політиком. Поодинокі автори звертали увагу на деякі церкви та церковні предмети, відповідно побудовані й подаровані ним.

Діяльність Івана Мазепи припадає на добу розквіту стилю бароко. Бароко як стилістичний напрям зародився в Італії в XVI ст. внаслідок подальшої еволюції стилю Відродження. І вже у XVII ст. бароко поширилося серед більшості європейських країн. В одних країнах повністю повторювали італійські першоджерела, в інших запозичили тільки окремі особливості стилю, близькі до смаків і традицій тих країн. Кожний народ вніс у стиль нові риси, і ці видозміни утворювали суму його загальних рис. Повторимо вислів видатного дослідника М. Конрада: «Яке відмінне те саме бароко в різних місцях. Хіба німецьке бароко повторює іспанське? А українське — німецьке? Та й у нас барокові церкви Москви не повторюють бароко старого Києва...»² Отже, народи Східної і Південно-східної Європи в різний час і по-різному спричинилися до розвитку великого стилю. Його формуванню й розквіту, без сумніву, сприяли тісні культурно-етнічні контакти. Але місцеві традиції, як це спостерігаємо в Україні, відігравали далеко не останню роль.

Стиль європейського бароко з характерними для нього пафосом боротьби й перемоги, пластичною експресією й багатством варіацій мальовничих композицій якнайкраще відповідав піднесенню національної самосвідомості українського народу в другій половині XVII ст.

Будівництво

Очевидно, І. Мазепа був одержимий будівництвом, бо за час свого гетьманування — а на нього припадало чимало важливих подій, походів та війн — збудував найбільше з усіх гетьманів та інших ук-

раїнських державців, незважаючи на заборону Петра I зводити муровані споруди у зв'язку з будівництвом Петербурга.

Загальний рівень розвитку мистецтва певної доби найкраще відбивають архітектурні споруди. В Україні XVII—XVIII ст. центром культурного життя і найвизначнішою пам'яткою кожної місцевості була церква. Сила храмів, фундованих гетьманом Іваном Мазепою, свідчить про грандіозне будівництво, що стояло на дуже високому технічному і мистецькому рівні. Тоді було створено особливий, оригінальний тип будов, своєрідні технічні засоби, самотутні архітектурні форми, деталі та прикраси, що засвідчують національний стиль. Тому навіть у світовій літературі мистецтво цієї доби дістало назву українського чи козацького бароко.

Досить сказати, що Іван Мазепа побудував 4 нові великі київські церкви, розбудував 5 інших величавих будов старокняжої доби і закінчив будівництво 3 церков, розпочате його попередниками. Всі ці 12 храмів будувалися упродовж 1690—1706 років, причому найінтенсивніше будовано в роках 1695—1700. Справді, численні церкви й монастирі фундовано, збудовано, перебудовано, оздоблено за допомогою Мазепи. Монастирі — київські (Печерська лавра, Пустинно-Микільський, Братський Богоявленський, Кирилівський, Золотоверхо-Михайлівський, Межигірський), чернігівський Троїцько-Іллінський, лубенський Мгарський, прилуцький Густинський, батуринський Крупицький, глухівський Петропавлівський, Домницький, Макошинський, Бахмацький, Каменський, Любецький; кафедральні собори в Києві (св.Софія), Переяславі, Чернігові; церкви в Батурині, в Дігтярях, навіть у деяких селах, а поза межами України (у Вільні, у Рильську і в країнах Православного Сходу) — мали в особі гетьмана Мазепи свого великого добродія.

Київ став головним місцем будівничої діяльності гетьмана. Це місто відроджується як духовний центр України. Величні споруди, зведені або розбудовані коштом Івана Мазепи та його соратників, стали чи не найціннішими перлинами древньої столиці України. Він збудував чотири головні київські церкви. Це — братська Богоявленська церква, військовий Микільський собор, велика Лаврська церква та церква Всіх Святих на Економічній брамі в Лаврі. Софійський монастир був також значно змінений та перероблений завдяки пожертвам гетьмана. Він опікується письменством, наукою, мистецтвом і церквою, вірним якій лишався завжди. Саме тому ще довго після його смерті, коли пам'ять про нього затирали у найменших закутках, його портрет залишався на одному монастирському вівтарі.

Доходило навіть до абсурду. Петро I оголосив Мазепу зрадником і наказав піддати його церковній анафемі, текст якої було складено у канцелярії російського царя. А в церквах кожної відправи читають молитву за засновника церкви. Звідси походить історія, яку навів нам історик І. Огієнко: «Розказують, що як був у Києві цар Микола I, він заїхав до Никольського собору, збудованого р. 1690 Мазепою. В ризниці царське око впало на якийсь старий портрет.

— Чий це портрет? — спитав цар настоятеля.
— Зиждителя храма сего, гетьмана Івана Мазепи, Ваше Величство, — одповів той.
— І ви за його молитесь? — цікаво питає цар.
— Кожну службу, як за зиждителя, Ваше Величство, — щиро одповідає недогадливий батюшка.
— А великим постом проклинаєте Мазепу? — здивовано питає цар.
— Проклинаємо, Ваше Величство... — зрозумівши, боязко одповідає батюшка.
— І молитесь, і проклинаєте, — насмішувато додає цар і повертає з ризниці...

Звичайно, це, може, тільки анекдот, проте анекдот дуже виразний...»³

Чергова хвиля гонінь на саму пам'ять про славного сина України прокотилася вже за часів більшовицького режиму. Централізаторські й русифікаторські сили вважали українське бароко, втілене у мазепинських пам'ятках, зокрема в Києві, «історичним мотлохом, який своїм існуванням живить коріння українського буржуазного націоналізму»⁴. І з 30-х років нашого століття почалося їхнє методичне знищення.

Українське бароко XVII ст. нерідко називають козацьким. Це, звичайно, перебільшення, але якась частина істини у такому визначенні є, бо саме воно, козацтво, було носієм нового художнього смаку. Відомо чимало видатних творів архітектури та малярства, створених на замовлення козацької старшини.

Щоб зрозуміти духовну суть козацького собору, почнімо з порівнянь та зіставлень. П'ятиверхий козацький і давньоруський тридільний і прямокутний у плані собори й досі — два найпопулярніші типи релігійних споруд в Україні. І якщо порівнювати їх між собою, то не можна не помітити величезних відмінностей між утіленими в них типами художнього мислення. Давньоруський храм — будова цілком раціональна. У нього є обличчя (фасад) і спина (абсиди), його внутрішній простір має початок і кінець, складається з функціонально диференційованих частин (місце для хрещення, місце для вірних і місце для духівництва). Він поділяється також на головне («парадне») і додаткові приміщення (нави).

Козацький собор побудовано інакше. Часто він не має чітко вираженого фасаду. Він однаковий з усіх чотирьох боків, повернутий водночас до всіх частин світу, до всіх присутніх на площі. Демократичність козацького собору не заважає йому бути й виразником суто барокового світовідчуття. Спробуйте обійти козацький собор. Скільки не йти під його мурами, він весь час ніби повертається довкола своєї осі, залишаючись однаковим і незмінним скрізь і завжди і навіюючи тим самим думки про абсолютний час і абсолютний простір. Це ірраціональний образ світу, втілений у камені.

За своєю внутрішньою суттю український козацький собор органічно вписується в картину духовних пошуків європейського ба-

роко. Те, що пише про італійські споруди того часу Г. Вельфлін, прямо стосується і творів українських будівничих: «Архітектура бароко туманить свідомість своєрідним сп'янінням. Туманне сп'яніння від цілого. Об'єкт ніби зникає з поля зору глядача — його увага готова розпорошитися в безконечності»⁵.

Бароковий собор ніби не має стін, бо те, що було в давньоруського попередника стабільною, надійною, чітко окресленою у просторі стіною, в даному разі починає саме розчленовуватися, подрібнюватися, вигинатися під різними кутами. Храм ніби прагне розчинитися у просторі, а простір намагається проникнути у нього, злитися з ним. Сила-силенна рельєфних колонок, картушів, лиштви та інших декоративних прикрас теж беруть участь у цій метафізичній грі. Одні з них виступають наперед, інші, навпаки, занурюються в товщу стіни, утворюючи хвилясті лінії силуету споруди. Архітектура ніби розплескується у просторі, тане в ньому, втрачає чіткі контури мас.

Своє відбиття в архітектурі знайшла й ідея національної монархії. Разом з виникненням інтересу до проблеми успадкування давньоруської великокнязівської влади гетьманами України з'являється й новий тип церкви, архітектура якої виражає ідею української державності. Людині XVII ст., коли вона потрапляла під склепіння Микільського собору в Києві (1690—1696), не треба було пояснювати, які думки й настрої керували архітектором Й. Старцевим та його замовником гетьманом Мазепою. У свідомості такі храми асоціювалися з часами стародавньої слави Києва, свідчили про колишню могутність, багатство і велич його князів. Церква мала 5 бань, з яких дві передні були на двох могутніх вежах при вході. Багатий фронтон західного фасаду, з пишною різьбою і розкішними кованими дверима, належав до найкращих елементів українського бароко. Храм був символом української незалежності.

Мазепа побудував собор із дзвіницею і дворовими будовами, куди перевів братію пустинного Микільського монастиря, тож монастир цей назвали Великим Микільським. У 1831 р. імператор Микола I повернув братію до Малого Микільського монастиря, а Великий віддав до інженерного відомства, тому церква дістала назву військового собору. «По своей обширности среди Киевских святынь он занимает одно из первых мест, имея высоту с главным куполом и крестом в 22 сажени», — писав про нього у 1899 р. невідомий автор, який підписався А.А.⁶

Ордерні елементи, властиві західноєвропейській архітектурі, з'явилися тоді, коли Мазепі треба було продемонструвати багате й безхмарне життя України під його булавою. Саме таку — не лише естетичну, а й відверто політичну — функцію виконують пишні прикраси на Великому Миколі. Але в мазепинських будовах залишалась іще простота й шляхетна стриманість. Захоплення буйною декоративністю, надмірним багатством пластичного вбрання починається дещо пізніше, вже після Мазепи.

Одною з найчорніших сторінок історії було руйнування київських церков. Не минуло це лихо і Микільського собору. Ще після

Полтавського бою російська царська влада здерла з фронто́ну — як і з інших мазепиних церков — герб Мазепи. А на початку ХХ ст., коли до Києва наближались червоні війська есера Муравйова, під вогонь їхніх гармат потрапив і Великий Микола. Це сталося, мабуть, тому, що за традицією кияни називали його «мазепинською церквою». Звичайно, петербуржець Муравйов про те не знав. Але це було відомо його соратникам. На «контрреволюційну» церкву як на об'єкт «червоного терору» вказав Ю.Коцюбинський. «Син Коцюбинського, — писав у ті дні Сергій Єфремов, — бомбардує красу землі нашої, кладе в домовину молоду українську волю»⁷. На думку про вину Юрія Михайловича наводить і те, що його з'єднання наступали на Київ через Дарницю, звідки й велось те варварське бомбардування. У Великого Миколу стріляли як у символ духу національної незалежності України, закарбований у творі барокової архітектури. Але цього було замало: вже в роки радянської влади Микільський монастир було зовсім знищено, а на його місці побудовано готель «Салют» та міський палац піонерів.

План Микільської церкви дуже схожий із планом Богоявленської церкви Братського монастиря, яку теж збудував Дмитро Старцев за дорученням Мазепи. В ній архітектор зберіг кутові пілястри, які в Микільському соборі замінив напівколоннами на високих постаментах, які нібито підтримували карниз із фризом. Живе й погляд, що Богоявленська церква і Великий Микола будувались за проектами українського архітектора І. Зарудного⁸, який у цю добу започаткував бароковий стиль у Москві.

Братська Богоявленська церква на Подолі в Києві служила храмом для студентів Академії. Її споруджено в 1690—1693 рр., на місці давнішої дерев'яної церкви часів гетьманування Сагайдачного. Будова подібна до Микільської церкви своїм заложенням і загальними масами. Так само на західному фасаді виступали дві могутні вежі з банями, де поруч із середнім фронтоном були своєрідні ліпні прикраси біля головного входу. Однак ця декорація не така багата й пишна, як у Микільській церкві, в ній більше простоти і класичності, як і личить академічній церкві. Після висадження пам'ятки динамітом у 1937 р. цілу площу зрівняно з землею... У Братському монастирі була ще одна барокова церква — св. Духа, як припускають, також фундації І. Мазепи 1690 р.⁹

Активно велось будівництво і в Києво-Печерській лаврі.

Одночасно зі спорудженням Економічної брами над нею зводять Всіхсвятську церкву (1696—1698). Деякі дослідники вважають, що вона будувалася за проектом московського архітектора Д. Аксамитова¹⁰, який працював у Печерському монастирі наприкінці ХVІІ ст. Але документально це не підтверджено. Є припущення, що собор звела артіль Матвія Єфімова¹¹, яка багато років працювала на замовлення стародубського полковника М. Миклашевського.

Всіхсвятська церква — це пам'ятка архітектури, де найяскравіше втілені риси п'ятидільного українського храму ХVІІ—ХVІІІ ст. Вона є зразком українського церковного стилю в тогочасному будівництві. Камінні церкви цього типу будовано за зразком

старовинних дерев'яних три- або п'ятизрубних церков. Легкі різні форми стрімко здіймаються догори. Шістнадцять граней, що утворюють хрещатий план будівлі, під дахом переходять у складно-профільований карниз. Пілястри мають оригінальні капітелі з загнутими догори волютами. Такий прийом в архітектурі трапляється дуже рідко. Храм відзначається багатим художнім оформленням площин стін. Але в декоративному оздобленні, на відміну від Успенського собору і Троїцької надбрамної церкви, де бувають рослинні мотиви, застосовано виключно геометричні елементи.

Не менш велична справа гетьмана Мазепи — реставрація і розбудова найцінніших пам'яток старокняжої доби. Гетьман особливо дбав про пробудження інтересу до старовини та повернення до найдавніших часів української державності. І ця акція відновлення величавих пам'яток минувшини теж належала до закріплення державницьких традицій. А ті пам'ятки були, переважно, в незадовільному стані. Від часів Петра Могили вони рідко коли реставрувалися, хоча ще зберігали велич та стилістичні риси своїх форм. За Мазепи вони не тільки реставрувалися, а й значно розбудовувалися, прибираючи розкішних барокових форм. Важко собі уявити, скільки праці, енергії та коштів пішло на відновлення і розбудову цих величавих храмів!

Головну соборну церкву Успіння Богородиці Києво-Печерської лаври коштом Мазепи було розбудовано в 1695—1696 рр. Як свідчать тогочасні гравюри церкви, до трьох первісних нав додано ще дві бокові, а із західного чола добудовано розкішні фронтони перед входом і над ним. Барокових форм набули також бокові фронтони і сім бань. І цю дорогоцінну пам'ятку було зруйновано 4 листопада 1941 р. Після вибуху залишилася лише частина одної стіни та одна бічна баня. У повоєнні роки пам'ятку було досліджено, а залишки укріплено. Але ці фрагменти православної святині навряд чи давали уявлення про велич храму. Тому нині завершується відбудова цієї значної для українців споруди, і ми знов побачимо цей собор у всій його красі.

Троїцька церква над головною брамою Лаври, збудована 1106 р. і реставрована Мазепою 1698-го, мала високу барокову баню, дві менші бані обабіч та широкий фронтон посередині.

Софійську кафедру в Києві, найкращу і найбільшу будову старокняжої доби, заклав князь Ярослав Мудрий. Чимало сил і коштів витратив І. Мазепа на неї. За реставрації в 1690—1697 р. Софія Київська неабияк змінила свій зовнішній вигляд і розміри. Тоді було добудовано ще пару широких нав, і храм став дев'ятинавним. Стіни та бані надбудовано й наново збудовано 4 нові бані. Ці бані не мають занадто крученої і неспокоїної форми, як барокові бані в архітектурі західної Європи. Українські бані лагідної, м'якої лінії, опуклості бані не перевищує ширини підбанника, ліхтарі маківки пропорційної форми, бані маківки високі й мають великий напуск над ліхтарем. Нові частини, зокрема бані та деталі, виведені в оригінальних формах українського, власне, мазепинського бароко і надають будові, як і взагалі всій архітектурі Києва, своєрідного українського характеру. Гетьман збудував і муровану дзвіницю (від тої будови зберігся пер-

ший поверх), і монастирську трапезну з льохами, підземними ходами, хлібнею тощо.

Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві — друга найвизначніша будова старокняжої доби, реставрована Іваном Мазепою. Замість тринавної вона стала семинавною із 7 новими банями. Але ця перебудова не порушила внутрішніх стилістичних рис — візантійських. Треба зазначити, що поміж усіма мазепинськими перебудовами пам'яток старокняжої доби перебудова Золотоверхої церкви була найвдаліша. Тут збережено цілість будови із підкресленням центральності заложення і просторового об'єму. В розкішних формах українського бароко оформлено всі деталі будови, такі як фронтони з західного фасаду, вікна, двері, підбанники. Особливо своєрідний характер має ряд невеликих фронтончиків, що закінчуються «ссявом», над контрфорсами південного і північного фасадів.

І цю дорогоцінну будову було у варварський спосіб (за допомогою динаміту) знищено за радянської влади у 1934 р. З утворенням незалежної Української держави ідеї відродження знищених пам'яток — характерних символів Києва — заволоділи серцями багатьох громадян. На світ з'явилися Указ і розпорядження Президента України Л. Кучми про відбудову Михайлівського Золотоверхого монастиря та Успенського собору Києво-Печерської лаври. І 1997 р. ми знову побачили красу Михайлівського Золотоверхого собору.

У 1701—1705 рр. І. Мазепа збудував велику Вознесенську церкву на території Вознесенського монастиря, де ігуменею була його мати — Марія Магдалина.

Кирилівську церкву в Києві, закладену в 1140 р., можливо, також реставрував Іван Мазепа. За часів Мазепи та митрополита В.Ясинського було перебудовано дах, надбудовано 5 типових українських бань, церкву прикрашено широким хвилястим фронтонном та пілястрами з ліпною орнаментикою.

Вознесенський собор у Переяславі збудовано у 1695—1712 рр. Він належав до архітектурного ансамблю Вознесенського монастиря, на території якого розташовувалися ще будинок колегії і бурси, дзвіниця, єпископський будинок і торгові ряди. Цей собор є цікавою пам'яткою архітектури кінця XVII ст. і має характерні спільні риси з дерев'яною народною архітектурою культових споруд, де звичайно навколо центрального зрубу з'єднуються нижчі дерев'яні зруби. Собор має форму хреста. Чотири хрестаті частини будівлі закінчуються стрункими фронтонами. Її центральна частина, що підноситься над іншими, увінчана банею у формі цибулини. Ця панівна середня баня виведена в типових формах мазепинського бароко. Над входами у церкву і над вікнами її містився ліпний орнамент. Внутрішнє приміщення собору також було прикрашене ліпним орнаментом і малюваннями. Тривалий час собор був найвищою спорудою в Переяславі. Т. Г. Шевченко під час свого перебування у Переяславі (1845) намалював його і згадав у поезії:

Вечірнєє сонце гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило;
Собор Мазепи сяє-біліє,
Батька Богдана могила мріє...

З будов, які лише докінчувалися коштом Івана Мазепи, згадаймо соборну церкву Мгарського монастиря коло Лубен, розпочату гетьманом Самойловичем і закінчену Мазепою в 1694 р. Головним будівничим церкви був Іван Баптист із Вільна, а його помічником Мартин Томашівський. Доклали до неї рук і українські майстри малярства: Рубан, Василь Савицький, Білецький, Уманський, Процик. Документи подають докладні відомості про гонорар для І. Баптиста в «натураліях». Зокрема, він мав дістати 8 золотих тижнево, а за будівельний сезон продуктами: житньої муки 5 осмачок, муки пшеничної 2 осмачки, пшона 2 осмачки, гречаної муки 2 осмачки, гороху 1 осмачку, солі сімсот гусок, сала 2 пуди, полтій (солонини) 2 пуди, баранів 6, діжечок масла 2, сиру 2 діж., пива 3 бочки, горілки 100 кварт, олії 30 кварт, яловицю і кабана¹⁴. План будови нагадує храм св. Троїцької церкви Ільїнського монастиря в Чернігові, тобто вона має форму рівнораменного хреста з 5 банями. Церква мала спереду дві вежі, з порталом між ними та фронтоном нагорі над порталом. Багаті ліпні прикраси були оригінальне скомпоновані з мотивів українського рослинного і тваринного світу.

Церква у Дегтярівці (Новгород-Сіверський район Чернігівської області) — місце перебування І. Мазепи і Карла XII в жовтні 1708 р. Церква Покрови п'ятидільна, хрещата, мурована, з 5 банями. Вона стоїть над селом на високій горі правого берега Десни. Збудована на замовлення і коштом гетьмана І. Мазепи, освячена 1710 року¹⁵. Розміром невелика, але монументальних форм, висока і струнка. Як унікальна споруда доби найбільшого розквіту стилю українського бароко засвідчує тісні зв'язки з тогочасною європейською архітектурою. Об'ємно-просторовою структурою повторює улюблений в Україні тип п'ятиверхої дерев'яної церкви, західноєвропейські впливи виявилися в характері декору та формах центральної бані. Мазепа молився у цій церкві. Священик кінця ХІХ ст. згадував напис про Мазепу на самій церкві. Була в церкві відома чудотворна ікона Дегтярівської Богородиці. Різьблений кивот мав зображення Архангела Михайла та Івана Хрестителя — патрона І. Мазепи. Внизу кивота був герб Мазепи, хрещатий на вигляд, і при спусканні образу люди цілували, власне, хрест у гербі Мазепи¹⁶.

Дехто приписує Мазепі також церкву Спаса Межигірського монастиря і Михайлівську церкву Видубицького монастиря.

Гетьман допоміг і запорожцям відбудувати нову церкву в Січі. Він дав їм потрібні гроші і своїм коштом справив до цієї церкви розмальований іконостас. Кошовий отаман і все низове військо сприйняли радісно цю церковну прикрасу, письмово висловили гетьманові щиру подяку за його любов. На жаль, ця січова церква Покрова Пресвятої Богородиці проіснувала недовго. В 1696 р. її спалено, і

кошовий Яків Мороз із січовим товариством знову звертався до гетьмана по допомогу при спорудженні нової церкви.

Звичайно, коли торкаються теми внеску Мазепи в розвиток архітектури, то передусім пишуть про будівництва церков. Але, поза тим, гетьман дбав про інші роди будівництва — цивільного і спеціально військового призначення. На жаль, матеріалів про це ще не зібрано, до того ж ті споруди російська історіографія зарахувала до «геніальних» творінь Петра І. Тим часом вони повстали на українській землі, збудовані українськими руками і за проектами українських будівничих або тих чужинців, які перебували на Україні при гетьманському уряді.

Гетьман Іван Мазепа добре розумів значення моря для України, тому розпочав акцію розбудови корабельного флоту та фортифікацій Причорномор'я. Відомо, що Мазепа дав кошти на спорудження 10 кораблів на Запоріжжі¹⁷.

Цікаво, що Мазепа найбільше зміцнював фортечні споруди над Азовським морем та на московському кордоні. Це робилося, звичайно, без розголосу, часто потайки, тож зрозуміло, не збереглося про цю діяльність відповідних документів. Зате чужинці, переїжджаючи з Московщини в Україну, відзначали укріплення, власне, вздовж московського кордону. Про це маємо свідчення ще П. Алепського (1656), А. Маєрберга 1661 року. Також данський посол Юль Юст, їдучи 1711 р. з Московщини в Україну, відзначає міста Сівськ, Ніжин та інші як «добре укріплені», і це дуже вразило його¹⁸.

Найбільшою фортифікаційною будовою, що мала вартість архітектурної пам'ятки, були оборонні мури Києво-Печерської лаври. Наприкінці XVII ст. навколо лаври коштом гетьмана Івана Мазепи будують могутню кам'яну огорожу. Будову розпочато в 1690 р. у вигляді величезного муру, приблизно прямокутної форми, завдовжки близько кілометра, з брамами та вежами, що відбивали стилістичні риси українського бароко. З окремих частин особливо гарні «Економічна брама» і «Палатна вежа» (зруйнована в 1942 р.).

У 1760 р. далі розбудовано і зміцнено Печерську твердиню. Тоді розібрано Вознесенський жіночий монастир, що був на місці сучасного арсеналу, побудовано нові муровані брами та вежі. Того ж таки часу постали північна вежа восьмибічної форми, південна (колишня «Московська») і західна (колишня «Васильківська»). Будова цієї фортеці запобігла наступові турків і татар у глибину України, зберегла цілість Києва і правила за базу при здобутті Чорноморського узбережжя.

На початку XVIII ст. на замовлення гетьмана І. Мазепи будується кам'яниця в Любичах на Чернігівщині. Одноповерхова, з підвалом, двокамерна, перекрита зімкнутим склепінням з розпалубками, вона має скромний декор. Використовувалася вона як сховище зброї, «порохової і грошової скарбниці» Любецького замку. Після 1708 р. дісталася чернігівському полковнику, згодом наказному гетьману П. Полуботкові, в історію архітектури ввійшла як «кам'яниця Полуботка».

З цивільних будов фундації Івана Мазепи відзначимо величавий замок у Батурині, будинок у Чернігові та ґрунтовну перебудову київської Академії.

Про замок у Батурині досі не зібрано достатніх відомостей. Можливо, його збудував архітектор А. Зерников, і будова справляла солідне враження навіть в очах чужинців, які відвідували гетьмана. Відомо, що замок по-варварському пограбували і спалили московські війська 1709 р. Така сама доля спіткала три інші палати Івана Мазепи в Києві, Дегтерівці та Поросючці.

Мазепа багато зробив для Чернігова. Чернігівський колегіум збудовано у 1700—1702 рр. Про його закладення І. Мазепою є свідчення в «Зерцале от писанія божественного», виданому чернігівською друкарнею в 1705 р. Поміж різноманітними заслугами гетьмана, пов'язаними із заснуванням шкіл, церков та інших культурно-освітніх установ, тут спеціально говориться про заслуги Мазепи в закладенні і розбудові чернігівського Колегіуму. Великий двоповерховий будинок колегіуму стоїть біля головних будов Чернігівського кремля і належить до його ансамблю. В західній частині будинку висока башта, незвична за формою — на верхньому ярусі її оточують циліндричні виступи. Південний фасад декоровано складними фігурними прикрасами. Крім того, фасади Колегіуму прикрашають керамічні вставки. Є підстави вважати, що участь у будівництві Колегіуму брав російський архітектор Д.В.Аксамитов¹⁹, який працював у той час в Україні.

З небагатьох збережених зразків цивільного будівництва особливої популярності набув так званий Дім Мазепи в Чернігові, який був військовою полковою канцелярією. Будинок побудовано на межі XVII—XVIII ст.ст., як партерову будову типу міських ратуш чи інших установ із пишно прибраними стінами та фронтонами. Цю дорогоцінну пам'ятку українського бароко з розкішними орнаментами (комбінації західноєвропейських зразків, збагачені та вдосконалені місцевими мотивами) попсовано за нових часів перебудовою даху.

Ще одним будинком цивільної архітектури в Києві на Подолі був корпус київської Академії: будівництво його здійснив саме Іван Мазепа. Цю благодійну важливу просвітницьку акцію високо оцінила тогочасна українська громадськість. Академію почали іменувати Могилянсько-Мазепинською. Перший поверх споруди побудовано 1703 р. Але за якийсь час він уже не вмщував усіх охочих навчатись, і Рафаїл Заборовський пише в 1732 р. листа в Синод, де вказує на необхідність його реставрації, пропонуючи надбудувати ще два поверхи. Тому в 1732—1740 рр. архітектор І. Г. Шедель надбудував другий поверх із церквою: здвоєні колони, бароковий купол, дах із подвійним заломом, наличники вікон нагадують за композицією палаци О. Д. Меншикова в Петербурзі та Кронштадті. Отже, «Мазепин» корпус Академії протягом півсторіччя значно перебудовано, через що про його первісний вигляд можемо довідатися тільки із сучасних йому гравюр.

Серед дерев'яної, низької і нерегулярної забудови Подолу з вузькими вуличками мальовничий комплекс споруд Братського монастиря, до якого належав і будинок Академії, був головним

архітектурним центром, який разом із кам'яною спорудою магістрату й Успенською церквою прикрашав велику міську торгову площу протягом усього XVIII ст.

Загальний напрямок Мазепиної будівничої політики вимальовується у прагненні насамперед ураховувати певні місцеві традиції. Великі собори споруджували на зразок західних, монастирські та міські церкви, невеличкі за розмірами, — в душі народної архітектури. Тобто враховували смаки і шляхти, і основної маси людності. Не слід дивуватися, що доводилося запрошувати чужоземних будівничих. Бо попередні історичні події подекуди призвели до занепаду техніки будівництва мурованих споруд, тож найвідповідальніші замовлення мусили таки віддавати чужинцям, які зробили свій внесок у розвиток української архітектури.

Гетьман Мазепа, безперечно, хотів бачити Україну прикрашеною пишними будовами, хотів піднести народну самоповагу та гордість за рідну культуру серед своїх сучасників. Він розумів, що лише народ освічений, народ, свідомий своєї культурної значущості, матиме тверду волю скинути з себе ярмо чужинців. Коли б якийсь провідник чи володар іншого народу стільки набудував, як Мазепа, то з певністю дістав би ім'я «Будівничого», чи якесь подібне. А ми ще й досі не поцінували як слід його діянь у духовній царині.

-
- 1 Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. — С.1 29.
 - 2 Сергійчук Володимир. Кого зрадив гетьман Мазепа. — К., 1991. — С.34.
 - 3 Українське бароко та європейський контекст. — К., 1991. — С.7.
 - 4 Огієнко Іван. Українська культура. — К., 1918. — С. 236.
 - 5 Саченко Сергій. Анафема тому, хто будував? // Вечірній Київ. — 1992 р. — 2 січня. — С.3.
 - 6 Вельфлін Г. Ренессанс и Барокко. — СПб, 1913. — С.87.
 - 7 Военно-Николаевский соборъ в г. Киевъ. — К., 1900. — С.3.
 - 8 Макаров А. М. Світло українського бароко. — К., 1994. — С.223.
 - 9 Саченко Сергій. Анафема тому, хто будував? — С.3.
 - 10 Січинський В. Історія українського мистецтва. Т.1. Нью-Йорк, 1956. — С.119; Петренко М. З. Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник. — К., 1979. — С.114.
 - 12 Асеев Ю. С. Стали в архитектуре Украины. — К., 1989. — С.41.
 - 13 Апанович О. М. Переяслав-Хмельницький і його історичні пам'ятки. — К., 1954. — С.72.
 - 14 Січинський В. Історія українського мистецтва. — С.118.
 - 15 Вечерський В. Пам'ятка шукає господаря // Пам'ятки України. — 1989. №2. — С.51.
 - 16 Січинський В. Історія українського мистецтва. Т.1. — С. 125.
 - 17 Там же. — С.30.
 - 18 Там же. — С.31.
 - 19 Асеев Ю.С. Стали в архитектуре Украины. — С.37.

Ганна Чернаковська

УКРАЇНСЬКИЙ МАРКОНІ

На туманному Альбіоні, за тисячі кілометрів від каштанів Києва, не доживши лише два роки до свого восьмидесятиліття, 3 вересня 1962 р. вмирав, забутий батьківщиною, Семен Мойсейович Айзенштейн — відомий радіотехнік, який після смерті винахідника радіоприймача О. С. Попова продовжив його справу.

Він походив із сім'ї купця І гільдії, який проживав у Києві в Музичному провулку. Завдяки фінансовій підтримці батька і непересічним здібностям Семену вдалося отримати освіту в галузі радіотелеграфії в Німеччині. 1905 р. з дозволу властей С. М. Айзенштейн отримав у Києві і Жмеринці ділянки землі для відкриття дослідних радіостанцій. На той час він був одним із перших у Росії, хто робив спроби практичного використання незатухаючих коливань, що створювалися дуговими лампами, одержавши патент на «засіб збільшення інтенсивності електричних коливань, які створюються методом Дудделя». В ці ж роки С. М. Айзенштейн брав участь у випробуванні польових радіостанцій великої потужності, створених за системою Паульсена. Досліди вченого зацікавили військове відомство і від нього він отримав замовлення на проведення низки робіт по встановленню радіозв'язку між Києвом і Жмеринкою.

З деякими результатами робіт винахідника мали змогу ознайомитися учасники IV Всеросійського електротехнічного з'їзду, що проходив у Києві. Цей науковий форум залишив помітний слід і в історії науки, і в історії Києва. Електротехнічний з'їзд відкрився в залі Міської думи промовою київського міського голови Івана Миколайовича Д'якова, який, зокрема, сказав: «Та галузь знань, розробці якої ви присвятили своє життя, повертає до себе загальну увагу не тільки з суто наукового інтересу і захоплення дивовижними перемогами людського генія над силами природи і новими кроками на шляху відкриття таємниць її, але й тими чисто практичними висновками, які звичайно ідуть за всякими відкриттями і роблять звичайне наше життя красивішим, приємнішим і зручнішим».

Цікавим було привітання професора де-Метца від імені Київського відділу технічного товариства, який відмітив, що проведення з'їзду саме в Києві цілком виправдане через те, що тут електричний струм дістав широкі права громадянства: освітлює вулиці й будинки міста, возить по міських коліях трамваї. Місто має широку телефонну мережу, водопостачання здійснюється за допомогою електрики. Існує станція бездротового телеграфу, що працює у 230 верстах від Жмеринки і на 410 верст від Одеси. У Києві встановлена перша казенна телефонна мережа зі станцією, що є однією з найбільших урядових установок в Росії.

Робота з'їзду проходила по декількох відділах. В роботі відділу «техніка слабких струмів» брав участь С. М. Айзенштейн, який

прочитав блискучу доповідь «Станції бездротового телеграфування великої потужності». Його опонентом виступив інженер з Петербурга І. Д. Тікоцінер з доповіддю «Бездротове телефонування». Хоча обидві системи бездротового принципу передачі інформації базувалися на одному принципі, суттєвою особливістю бездротового телеграфу системи С. М. Айзенштейна було те, що він використав багатофазні, а не однофазні струми, на відміну від І. Д. Тікоцінера. Система Айзенштейна була придатна до багаторазової передачі депеш, які не можуть бути перехоплені. Телеграф, описаний у доповіді інженера Тікоцінера, не мав таких особливостей.

У 1908 р. було закінчено будівництво радіостанцій у Києві й Жмеринці. Вони стали першими найпотужнішими радіостанціями в Росії на той час. Їх придбало військове відомство. У 1910 р. було введено в експлуатацію потужну Севастопольську радіостанцію, збудовану С. М. Айзенштейном замість іскрової станції «Сигнальна мачта», яка діяла з 1904 р. З ряду обставин С. М. Айзенштейн закрив свою київську лабораторію, а прилади і машини перевіз до Петербурга. Тут він створив «Російське Товариство бездротових телеграфів і телефонів системи С. М. Айзенштейна». До складу правління Товариства, до речі, увійшов і творець радіозв'язку італієць Г. Марконі, який у Росії мав свою компанію. Завод, який належав Товариству, виготовляв радіоапаратуру на високому рівні.

В Петербурзі С. М. Айзенштейн заснував радіотехнічний журнал «Весник телеграфіки без проводів» і став його першим редактором. Перед першою світовою війною фірмою Айзенштейна були розроблені, а під час війни виготовлені потужні радіостанції і радіопеленгатори. Проводилися також досліди по зв'язку з підводними човнами і розроблялися «електронні реле». Вдалими були досліди по радіотелефонії.

Після жовтневої революції С. М. Айзенштейн залишився в Росії. У нього націоналізували всю його власність, але дали змогу займатися науковою роботою. Вчений зосередився на науководослідній роботі по радіозв'язку для Транссибірської магістралі. Брав участь у конференціях, виступав з доповідями, друкувався в радіотехнічних журналах. Але, не знаходячи гідного застосування своєму науковому й підприємницькому потенціалу, на початку 20-х років виїхав за кордон. Спочатку до Англії, до свого давнього компаньйона по «Товариству бездротових телеграфів і телефонів» Г. Марконі. Той відразу доручив своєму товаришеві будівництво радіозаводів спочатку в Польщі, а потім у Чехословаччині. Під час Другої світової війни С. М. Айзенштейн займався розробкою вакуумних приладів у фірмі «Марконі», а через два роки, після закінчення війни, створив власну компанію «English Electric Valve Company limited» і очолював її, поки не вийшов на пенсію у 1955 р. На жаль, ми мало знаємо про його життя як людини і вченого-винахідника. У вітчизняній літературі по історії радіо про нього майже не згадується.

Виктор Пестриков

ЖОВТЕНЬ

ПН	ВТ	СР	ЧТ	ПТ	СБ	НД
	1	2	3	4	5	6
7	8	9	10	11	12	13
14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27
28	29	30	31			

1 — Міжнародний день музики.

- Міжнародний день людей похилого віку.
- 275 років тому гетьманом Лівобережної України було обрано Данила Апостола.
- 140 років від дня народження українського історика Дмитра Міллера. Помер 14 червня 1913 р.
- 100 років від дня народження українського історика Костя Гуелістого. Помер 21 лютого 1973 р.

2 — 110 років тому помер французький історик, автор однієї з перших літературних біографій Ісуса Христа Жозеф Ренап. Народився 27 лютого 1823 р.

3 — Національне свято Федеративної Республіки Німеччина — День Німецької Єдності.

3-6 — 85 років тому у Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд вільного козацтва, учасники якого затвердили Статут організації, обрали

Генеральну Раду на чолі з генералом П.Скоропадським.

4 — 130 років тому помер творець тлумачного словника російської мови, письменник Володимир Даль (псевдонім Козак Луганський). Народився 22 листопада 1801 р.

• День тезоіменництва спископа Переяслав-Хмельницького Дмитрія (Рудюка), намісника Свято-Михайлівського золотоверхого монастиря.

6 — День працівників освіти.

7 — 255 років тому помер український письменник і мандрівник Василь Григорович-Барський. Народився 1701 р.

• 85 років тому помер український художник Сергій Васильківський. Народився 19 жовтня 1854 р.

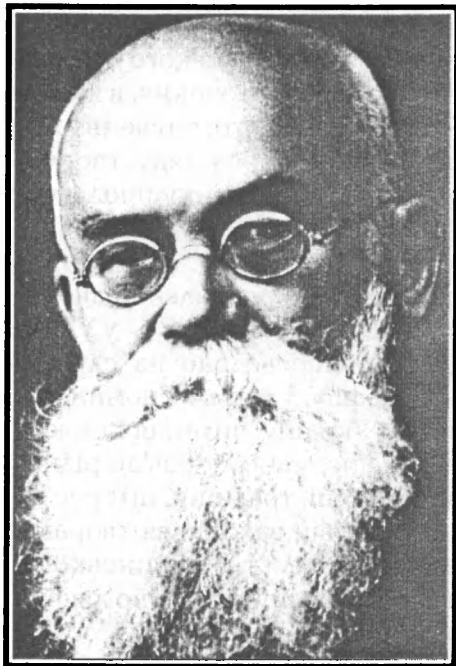
8 — 140 років тому помер український письменник, наказний атаман Черноморського

- козацького війська Яків Кухаренко. Народився 1800 р.
- 135 років тому в Києві засновано оперний театр (Національна опера України ім. Т.Г. Шевченка).
 - 100 років тому помер український громадський діяч, етнограф Тарас Рильський. Народився 2 січня 1841 р.
 - День юриста.
 - Всесвітній день пошти.
- 9** — 65 років тому на Соловках знищений комуністичним режимом український громадський, політичний діяч, дипломат Петро Дідущок. Народився 27 липня 1889 р.
- 10** — 70 років тому стала до ладу Дніпрогес.
- 11** — 330 років тому від дня народження українського державного, військового діяча, гетьмана України в екзилі Пилипа Орлика. Помер 24 травня 1742 р.
- 115 років від дня народження українського діяча національного руху в Галичині Мирослава Січинського. Помер 16 березня 1979 р.
- 12** — 135 років від дня народження українського громадського діяча, археолога, мистецтвознавця Миколи Біляшівського. Помер 21 квітня 1926 р.
- Національне свято королівства Іспанія — День іспанської нації.
 - 510 років тому Христофор Колумб відкрив Америку.
- 13** — День художника.
- 14** — 155 років від дня народження українського історика, фольклориста Якова Новицького. Помер 19 травня 1925 р.
- Покрова.
 - 60 років тому створено Українську Повстанську Армію (УПА).
- 16** — Національне свято Ватикану — День обрання Святійшого отця Папи Іоана Павла II.
- 17** — 145 років від дня народження українського історика, колекціонера Петра Дорошенка. Розстріляний більшовиками 13 липня 1919 р.
- Міжнародний день боротьби з бідністю.
- 18** — 115 років від дня народження українського фольклориста Ростислава Заклишського. Помер 18 вересня 1974 р.
- Національне свято Азербайджанської Республіки — День державної незалежності.
- 20** — День працівника харчової промисловості.
- 22** — 130 років від дня народження українського діяча Якова Сафонова. Розстріляний у лютому 1918 р.
- 23** — 85 років тому засновано Українську державну академію мистецтв.
- 24** — Міжнародний День Організації Об'єднаних Націй.
- 25** — 345 років тому гетьманом України обрано Івана Виговського.
- Національне свято Республіки Казахстан — День Республіки.
- 26** — 170 років від дня народження українського і російського археолога, видавця Олексія Гатцук. Помер 17 грудня 1891 р.
- День рятувника.
- 27** — 220 років від дня народження італійського композитора, скрипаля Ніколо Паганіні. Помер 27 травня 1840 р.
- День автомобіліста і дорожника.
- 28** — 130 років від дня народження українського кобзаря Терентія Пархоменка. Помер 23 березня 1910 р.
- Національне свято Чеської Республіки — День заснування Чехословацької держави.
- 29** — Національне свято Турецької Республіки — День проголошення Республіки.
- 30** — 120 років від дня народження українського художника Михайла Бойчука. Помер 13 липня 1937 р.
- День податкової служби України.
- 31** — Апостола і євангеліста Луки.

Микола Стратілат. Архимандрит Михайлівського золотOVERХого монастиря Дмитрій (Рудюк).

ВЕЛИКИЙ УКРАЇНЕЦЬ

М.С. Грушевський (1866–1934)

136 років відділяє нас від народження видатного історика, першого президента Української Народної Республіки Михайла Сергійовича Грушевського. Його чесне і величне ім'я, наукова і державно-будівнича діяльність упродовж багатьох десятиріч замовчувалися або спотворювалися тоталітарним режимом, а сам він оцінювався не інакше як «український буржуазний історик, один з головних лідерів українського буржуазно-націоналістичного руху»¹. Натомість зарубіжна і українська національно-демократична історіографія розглядає постать М.Грушевського як Великого Українця, найвидатнішого національного вченого-історика, будівничого нової України. Ще з 20-х років ХХ ст.

почала зароджуватися, формуватися і утверджуватися окрема галузь історико-гуманітарних знань — грушевськознавство, що оформилася в 60-ті роки в діаспорі і, за визначенням одного з його фундаторів Л.Винара, «займається систематичним вивченням життя, діяльності і творчості Михайла Грушевського, а також вивчає дослідження, присвячені М.Грушевському і його добі»².

З відновленням державної незалежності України започатковано новий етап розвитку грушевськознавства. Символічно, що проголошення Акту державної незалежності України в часі майже збіглося зі 125-річчям від дня народження М.Грушевського, а 1991-й був проголошений Міжнародною Асоціацією Україністів Міжнародним роком М.Грушевського.

За минуле десятиріччя в Україні і за рубезем створено численні праці, в яких розкривається життєвий шлях, наукова, громадська і суспільно-політична діяльність М.Грушевського. Сформувався потужний колектив дослідників і в Україні, серед яких провідне місце займають В.Верстюк, О.Копиленко, В.Пристайко, Л.Решодько, В.Сергійчук, П.Сохань, В.Ульяновський та ін.

Аналіз праць з грушевськознавства засвідчує, що державотворча і державно-будівнича діяльність М.Грушевського досліджена ще недостатньо. Тому саме цей аспект проблеми видається най-

більш актуальним. Як сформувалися державницькі погляди М.Грушевського, як вони реалізовувалися в його науковій, громадській і державотворчій діяльності, яке значення досвіду і уроків праці видатного вченого в дослідження історії України?

Одразу зазначимо, що осмислити процес формування національно-державницької свідомості М.Грушевського можна лише на ґрунті наукового аналізу його біографії, оточення, в якому формувалися історичні та політичні погляди вченого, вивчення його наукової, громадсько-політичної діяльності, розгляду творчої спадщини, оскільки шлях Великого українця в політику проліг через науку, через українську історію.

М.Грушевський народився 29 вересня 1866 р. у м. Холмі (нині Республіка Польща) в українській сім'ї учителя, нащадка правобережного священика, але дитинство пройшло на чужині — у Ставрополі, Тифлісі, Владикавказі, куди було переведено на службу батька. Як зазначав історик в «Автобіографії», у своїх «Споминах», під впливом батька, його розповідей про Україну, читання книжок з дитячих літ у нього визріло національне почуття, любов до рідного краю, до всього українського — мови, пісні, традицій, інтерес до історії свого народу. Ще в гімназійні роки він захопився творами М.Костомарова, П.Куліша, М.Максимовича, А.Метлинського, А.Скальковського, М.Драгоманова та ін. істориків, етнографів, публікаціями в «Киевской старине», зокрема В.Антоновича.

Біографи М.Грушевського схильні розглядати його інтерес до української історії як один з мотивів вибору Київського університету св. Володимира для одержання історичної освіти. Тут він зустрівся з фундатором української національної історіографії Володимиром Антоновичем, став його учнем і послідовником. У Києві він запізнався з В.Іконниковим, П.Голубовським, М.Владимирським-Будановим та іншими істориками. Ще студентом третього курсу М.Грушевський взявся за дослідження Київської держави від часів Ярослава Мудрого до кінця XIV ст., тобто тієї доби української державності, коли закладалися її засадничі національні традиції. Головним підсумком університетської освіти М.Грушевського можна вважати опанування ним науковою методологією історичного дослідження, інструментарієм пошуку і опрацювання джерел.

Завдяки В.Антоновичу і О.Кониському молодий Грушевський увійшов до кола Київської громади, опинився в епіцентрі співпраці наддніпрянських і галицьких провідників української справи. Очевидно вже тоді зародилася ідея переїхати до Львова, аби прислухатися спільній українській справі.

Визначальним рубежем у житті історика, у становленні його національно-державницької свідомості, українського патріотизму став 1894 рік, коли він очолив у Львівському університеті кафедру всесвітньої історії, влився в громадсько-культурне і суспільно-політичне життя Галичини — цього українського П'ємонта. Тут він

зблизився з І.Франком, М.Павликом, О.Барвінським, Ю.Романчуком та ін., став головою історичної секції і археографічної комісії Наукового товариства ім. Т.Шевченка, а в 1897 р. очолив його. М.Грушевський став одним із засновників Української національно-демократичної партії (1899), яка виступила важливим чинником консолідації національно-політичних сил Галичини, намагалася стати містком спільних дій з наддніпрянцями. Майже 20 років роботи у Львові принесли світове визнання М.Грушевському насамперед як автору фундаментальної багатотомної «України-Руси», творцеві наукової схеми української історії, видавцеві численних томів «Записок Наукового товариства», «Джерел до історії України-Руси», «Українського архіву». Вже перші томи узагальнюючої праці історика засвідчили зародження принципово нової концепції історії українського народу як самобутнього, окремишнього, державного, вільнолюбного, працелюбного, нескореного, наділеного феноменом культурного і політичного розвитку. Суто наукові дослідження М.Грушевського як представника європейського позитивізму були просякнуті глибоким оптимізмом, вірою у завтрашній день, у їх національне визволення і відновлення власної держави. На думку Я.Дашкевича, вже в період 1894—1904 рр. М.Грушевський опрацював і утвердив в українській історіографії національно-державницький напрям, який розвинули і збагатили його учні й послідовники³.

Як учений, що блискуче поєднував ретроспективний і перспективний підходи у дослідницькій роботі, М.Грушевський добре розумів, що український народ зможе самовизначитися і відродити свою національну державність лише на засадах соборності, вільних змагань на Наддніпрянщині та в Галичині. Ось чому в умовах певної лібералізації національної політики російського царизму в революційний період 1905—1907 рр. він відвідав ряд міст Лівобережжя, Слобожанщини та Півдня України, переніс осідок «Літературно-наукового вісника» до Києва і заснував тут Українське наукове товариство, часопис «Україна». Російські шовіністичні кола вбачали у Грушевському ідеолога «мазепинського сепаратизму», а тому не допустили його у Київський університет, де він мав намір посісти кафедру. У цей період М.Грушевський долучається до активного суспільно-політичного і громадського життя. Він засновує у Петербурзі «Украинский Вестник» як орган Української громади в Державній Думі (1906), стає лідером Товариства українських поступовців, у якому об'єднався ряд провідних українських політичних партій і національно-громадських організацій.

Уся ця діяльність сприяла розвитку історичної та національної свідомості українців, утвердженню в них віри у відновлення своєї державності, формуванню нових поколінь ідейних і політичних провідників нації.

Помітний вплив на виокремлення державницьких поглядів М.Грушевського справили роки Першої світової війни. Його пере-

бування у Відні, в Італії, Румунії, безглузді звинувачення царської охоранки у шпигунстві на користь Австро-Угорщини, нарешті арешт і заслання до Симбірська, Казані, Москви — все це залишило глибокий слід у свідомості Великого Українця, дедалі більше переконувало його в необхідності державницького спрямування українського руху. Свідченням цього є і зміст наукових вислідів ученого цих літ, коли він зосереджується на другій частині восьмого тому «Історії України-Руси», в якій центральне місце відводилося національно-визвольним і державотворчим процесам 1638—1650 рр. У зв'язку з цим доцільно принаймні стисло зупинитися на його історіософії в царині історії України-Руси, на її державницькій ідеї. Всупереч концепції офіційної російської історіографії (Карамзін, Соловйов, Погодін, Ключевський та ін.), за якою історія Малоросії розглядалася як частина історії Російської імперії, М.Грушевський довів, що, по-перше, «общерусской истории» не було і не могло бути, оскільки немає «общерусской народности», а є історія окремих слов'янських народів, у тому числі й українського, по-друге, творцем Київської держави була українсько-руська народність, яка має власну генезу становлення і розвитку, окремішню і самобутню історію.

Історію Київської Русі він пов'язав, насамперед, з історією українців. Висунувши на пріоритетне місце історичного процесу народ, учений аж ніяк не ігнорував ролі держави в історії і долі народу. Його концепція української історії ґрунтується на органічній цілості формули: народ—територія—влада—державність. За цією концепцією з опануванням території, її заселенням починається історичне життя українського народу, його державна організація. Виходячи з цих засадничих принципів, він висвітлює історію українського народу як органічної цілості від найдавніших, ще доісторичних часів і довів події до середини XVI ст. («Історія України-Руси»), а в інших працях («Очерк истории украинского народа», «Ілюстрована історія України») — до початку XX ст. На його думку, найдавніші державні утворення на теренах України, створення Київської держави — це закономірний і об'єктивний процес історичного розвитку української народності.

Заслуга М.Грушевського у формуванні національно-державницької свідомості українців полягає в тому, що він, будучи фундаментом української національної історіографії, на основі праць античних авторів, давньоруських літописів, вивчення інших джерел довів наукову неспроможність норманської теорії походження Русі й переконливо довів, що Київська держава сформувалася на власному історичному та етнічному ґрунті як держава українського народу. При цьому він не відкидав впливів варязьких народів на державотворчий процес, ролі Київської Русі в історії інших етносів.

Неупереджений аналіз «Історії України-Руси» дає підстави сумніватися щодо беззастережного віднесення деякими авторами

Пам'ятник М. Грушевському у Києві

М.Грушевського до чисто народницького напрямку української історіографії, штучного відмежування його історіософії від державницького напрямку. З одного боку, як підкреслює Л.Винар, цей поділ на напрями є умовним, а з другого боку, М.Грушевський не протиставляв роль народу і держави в історичному процесі. Ще у статті «Громадський рух на Україні — Руси в XIII віці» (1892) він наголошував, що, не применшуючи ціни держави як культурної і поступової форми, її можна відстоювати, коли вона сприяє духовно-моральному, економічному і політичному розвитку громади. У лекції, прочитаній у Львівському університеті у вересні 1894 р., історик підкреслював, що державний устрій в усі часи «цікавий нам переважно тим, оскільки він впливає на стан народу»⁴. Вся характеристика Київської Русі, її внутрішнього розвитку і зовнішньої політики подається ним через аналітику життя і діяльності перших київських князів, видатних державників Олега, Ігоря, Ольги, Святослава, Володимира Великого, Ярослава, Володимира Мономаха та ін. З державотворчим процесом пов'язав історик і запровадження християнства на українських землях. Під таким кутом зору розглядається ним історія Галицько-Волинської держави як правонаступниці і спадкоємиці Києва, політична, військова і дипломатична діяльність її державних мужів, насамперед Данила Галицького.

Державницький аспект української історії присутній і в тих томах «Історії України-Руси», які присвячені перебуванню українських земель у складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої. Саме М.Грушевському належить наукове запровадження терміну «Литовсько-Руська держава», що вказує на присутність у цій державі українського елемента.

Найголовнішим здобутком і феноменом цієї доби історик вважав зародження українського козацтва, перетворення його на провідну верству суспільства, основну рушійну силу визвольної війни українського народу, утворення Запорозької Січі й Козацько-гетьманської держави. З національно-державницьких позицій учений підійшов до оцінки ролі Б.Хмельницького і наслідків для України Переяславської ради та Березневих статей українсько-московської угоди 1654 р. З Хмельниччиною М.Грушевський пов'язував початок нового українського життя, а самого гетьмана

М.Грушевський у кабінеті.

називав «героєм української історії». Козацько-гетьманська держава оцінюється ним як «велике творіння».

Аналізуючи державну діяльність інших гетьманів, зокрема П.Дорошенка, І.Мазепи, він характеризує їх як природних продовжувачів «заповіту великого гетьмана» (Б.Хмельницького. — Я.К.) — визволення України і народу українського⁵.

Виникнення українського питання в Московській державі М.Грушевський пов'язував саме з 1654 р., оскільки царизм по своєму трактував Березневі статті, поступово перетворюючи Україну на звичайну московську провінцію, знищуючи її автономію, русифікуючи українство.

Деякі дослідники творчості М.Грушевського, його історіософії, серед них такий відомий учений як О.Пріцак, схильні вважати, що він мав «назагал дуже негативне відношення до держави»⁶. До честі автора, він пояснює таке ставлення вченого персоніфікацією держави з «централістично-бюрократичною абсолютистською Російською імперією».

На врахуванні державного чинника в науковій і громадсько-політичній діяльності М.Грушевського переконливо наголошував О.Оглоблин, підкреслюючи, що його періодизація історії України-Руси ґрунтувалася на двох ідеях: народництва (народна маса) і федералізму (держава)⁷.

Найбільш продуктивним у державотворчій діяльності М.Грушевського, без сумніву, є період Української революції 1917—1920 рр. У березні 1917 р. його як лідера Товариства Українських Поступовців було обрано головою Української Центральної Ради, а згодом він приєднався до українських соціалістів-революціонерів, які мали більшість у Раді. М.Грушевський безпосередньо очолив відродження національної державності, весь державотворчий процес і самовизначення України. У працях «Вільна Україна», «Якої ми хочемо автономії та федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть» та ін. історик виклав власне розуміння національно-територіальної автономії, за яким українці мали забезпечити на своїй етнічній території широке демократичне самоврядування від низової земської одиниці до українського сейму. Через ці органи мали вирішуватися всі справи — економічні, культурні, політичні, військові, судові та інші. Автономія розглядалася М.Грушевським як державний організм, як реальний крок до повної незалежності України.

Вже перші Універсали Центральної Ради, опрацьовані за участю вченого, заклали автономічні засади утворення Української Народної Республіки. В умовах українсько-більшовицької війни і експорту радянської влади відбувся остаточний перехід М.Грушевського від автономічного федералізму до політичного незалежництва в його поглядах на державність України. Саме в цей період всебічно розкрився його талант державного діяча демократичного спрямування. Еволюція підходів М.Грушевського до ха-

рактеру державності України знайшла відображення в законодавчих актах Центральної Ради, в Конституції УНР, у ряді його праць, об'єднаних у збірці «На порозі Нової України»⁸. Як батько української державності, він називав цю книгу «політичним заповітом». У ній викладені історичні та правничі засади Української Народної Республіки як демократичної національної держави. М.Грушевському часто роблять закид за те, що він не зумів організувати опір більшовицькій агресії і не допустити гетьманського перевороту в 1918 р. При цьому з поля зору випадають домінуючі конкретно-історичні чинники, які призвели до цих явищ у державотворчому житті.

Варто зазначити, що М.Грушевський як політичний лідер і глава держави не замикався лише на державотворчих процесах, а продовжував наукову працю. З його іменем пов'язане запровадження інституту президентства в Україні.

У 1918 р. він оприлюднив одну з блискучих своїх статей «Історія і її соціально-виховуюче значення», в якій, з одного боку, проводиться межа між історією і політикою, а з другого — розкривається потенціал наукової історії для виховання патріотизму, любові до Вітчизни, формування гуманістичних цінностей. Непересічне значення мають авторські підходи до української історії як до частини світової історії, історії людських цивілізацій.

Відхід М.Грушевського від безпосередньої участі у владних структурах часів гетьмана П.Скоропадського та Директорії аж ніяк не означав припинення його політичної діяльності, розчарування, а тим більше відмови від ідеї збереження Української держави. Почався тривалий період самоаналізу Української революції, обдумування її здобутків і втрат, винесення уроків з досвіду минулого. Навіть перебування в еміграції (з березня 1919 р. до березня 1924 р.) не стало перервою в науковій роботі вченого у сфері історії українського народу, його культури. Історик уважно стежив за суспільно-політичними подіями в Україні, підтримував листування з багатьма діячами громадського, культурного і наукового життя, жив інтересами свого народу і мріяв повернутися на Батьківщину. Новим змістом наповнив М.Грушевський свою федералістичну концепцію, окреслюючи місце України в колі європейських держав. У листі до ЦК Української партії соціалістів-революціонерів (1919 р.) він як головну умову будь-яких федеративних зв'язків України називав визнання її самостійності, її незалежності⁹. Він заснував Український соціологічний інститут, опублікував французькою мовою загальну історію, захопився дослідженням раннього соціального устрою України.

Обдумуючи уроки Української революції, осмислюючи сенс історії свого народу, М.Грушевський ще більш акцентує увагу на питаннях державності, на досягненні цілковитої самостійності і незалежності України, без чого неможливе послідовне і логічне задоволення запитів і потреб національного розвитку. На його дум-

ку, політико-державний устрій не повинен нав'язуватися народу силоміць, а має впливати з його історичного досвіду і особливостей характеру. Вину за конфлікти народу і влади він завжди вбачав у прорахунках влади, оскільки інтереси народу мають бути найвищим законом будь-якої суспільної організації. «Тільки з позицій дальших перспектив, — писав він у вступі до книги «На порозі Нової України», — з яких треба завжди орієнтуватися, щоб не заблудитися в хаосі суперечностей і аномалій нинішнього дня»¹⁰.

Сучасне грушевськознавство ще не дало однозначної відповіді на питання як щодо мотивів повернення М.Грушевського в Україну в березні 1924 р., так і щодо змін у його державницьких поглядах. Звичайно, домінуючим чинником більшість дослідників вважає прагнення вченого завершити титанічну працю над багатомною історією України-Руси. Можна також припустити, що в умовах проведення політики «українізації» М.Грушевський сподівався на трансформацію радянської державності України в національно-демократичну, в те, що він зможе прислужитися національним інтересам свого народу, розвитку його науки, освіти, культури.

Учений, очевидно, не передбачав, що партійно-урядові кола в УСРР мали свої політико-ідеологічні плани щодо нього. Цей аспект дослідив Р.Піріг, довівши, що йшлося про вилучення М.Грушевського з табору української еміграції, підбив останнього із середини; прискорення переходу національної інтелігенції на бік радянської влади; використання вченого в справі зміни керівництва ВУАН¹¹.

З приїздом до Києва М.Грушевський, як кажуть, з головою поринув у наукову та науково-організаційну працю. Він створив і очолив цілу низку наукових інституцій, насамперед історичну секцію ВУАН, кафедру історії України, налагодив видання «Записок історико-філософського відділу», «Українського архіву», книг «За сто літ», журналу «Україна», на сторінках якого опублікував більше 20 власних ґрунтовних статей, близько 50 рецензій та оглядів. У 1918 р. читачі отримали 9-й том «Історії України-Руси», а вже після смерті вченого стараннями дочки історика Катерини Михайлівни побачив світ 10-й том (1936). Формально не займаючись політикою вчений так чи інакше потрапляв до її орбіти, оскільки тоталітарний режим прагнув використати його ім'я в своїх ідеологічних цілях, а коли ці плани зазнали краху, влада взяла курс на знищення М.Грушевського.

Тактика більшовиків щодо М.Грушевського була кон'юнктурно-прагматичною, націленою на його дискредитацію як ученого, поступове моральне і фізичне знищення. Ще за життя М.Грушевського ідеологи та частина істориків марксистського спрямування розгорнули шалену боротьбу проти його схеми української історії, наукової школи. Тавро «українського буржуазно-націоналістичного історика», навішане вченому, мало дискредитувати його, послужило ідеологічним виправданням табу на його

праці й особистість. Поворотним у ставленні промосковського керівництва до історика став 1929 р., коли не тільки припинили фінансування очолюваних ним наукових установ, але й був даний сигнал до широкомасштабної кампанії політичного терору і репресій щодо вченого. Вершиною цькування і переслідування М.Грушевського стали його арешт за звинуваченням у керівництві «Українським національним центром», принизливі допити, депортація до Москви, жорсткий нагляд за ним і членами сім'ї. Все це не могло не відбитися на моральному стані й на здоров'ї вченого, призвело до погіршення зору. Все ще загадковою залишається смерть М.Грушевського, яка настала 24 листопада 1934 р. під час перебування у Кисловодську «внаслідок некваліфікованого хірургічного втручання і ускладнення захворювань на карбункул»¹². Поховання ученого на Байковому кладовищі навечно зв'язало його з Україною, з рідною землею, боротьбі за світлу долю якої він віддав усе своє життя.

Символічно, що процес відновлення, а відтак поступове відродження української національної державності на рубежі 80—90-х років відбувалося на тлі повернення Україні імені М.Грушевського, його спадщини. У рік проголошення державної незалежності України стотисячним накладом вийшов фототипним способом перший том «Історії України-Руси», а згодом громадськість одержала й наступні томи. Завдяки старанням Центру Петра Яцика та інших меценатів здійснюється англomовний переклад цієї фундаментальної праці. Важливою політичною і культурною подією стало відкриття в столиці незалежної України пам'ятника Великому Українцеві. Завершуються роботи щодо створення Музею М.Грушевського в Києві. Та найвидатнішим пам'ятником цій людині є сама Україна, яка переступила поріг нового тисячоліття як самостійна європейська держава.

У період відновлення державної незалежності України ще більшої актуальності набувають історичні уроки національної державності, а разом з ними й аналіз державницьких поглядів і практичної діяльності одного з найбільших українських державників — Михайла Грушевського. Найважливішим його уроком є чесне і добросовісне служіння інтересам українського народу. В його особі маємо блискучий приклад наслідування як для нових генерацій істориків, сучасних державників, так і для кожного українця.

На завершення доцільно звернутися до самооцінки М.Грушевського, в якій він кваліфікував себе як історика, що є сторожем «наших державних, національних і соціальних традицій»¹³. З погляду сучасності ця оцінка є цілком об'єктивною.

- 1 Радянська енциклопедія історії України: У 4 т. – Т.1. – К., 1969. – С.483.
- 2 Винар Л. Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток. – Київ–Львів–Париж–Нью-Йорк–Торонто, 1998. – С.17.
- 3 Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? // Михайло Грушевський і історична наука. – Львів, 1999. – С.78.
- 4 Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Русі, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. // Записки Наук.тов. у Львові. – Львів, 1894. – Т.4. – С.149.
- 5 Грушевський М. Шведсько-український договір 1708 р. // Записки НТШ. – Т.92. – Львів, 1909. – С.48.
- 6 Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського // Михайло Грушевський. Історія України Русі. – Т.1. – К., 1991. – С.LXX.
- 7 Див.: Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський (1866-1934) // Україн. істор. журнал. – 1966. – № 2. – С.9.
- 8 Грушевський М. На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк – Львів – Київ – Торонто – Мюнхен, 1992.
- 9 Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Борітеся–поборете. – 1920. – №1. – С.49.
- 10 Грушевський М. На порозі Нової України... – С.4.
- 11 Пиріг Р.Я. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924-1934). – К., 1993. – С.16–20.
- 12 Там же. – С.140.
- 13 Грушевський М. Промова на засіданні Центральної Ради 17 грудня 1917 р. // На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк–Львів–Київ–Торонто–Мюнхен, 1992. – С.153.

Ярослав Калакура,
доктор історичних наук.

Будинок Верховної Ради

ІВАН БАГРЯНИЙ — ПОЛІТИК І ПОЕТ

Іван Багрянний — поет, прозаїк, драматург — був, напевне, насамперед політиком. Представник третьої хвилі еміграції з України під час другої світової війни, він став однією з найколеритніших постатей серед еміграції з колишнього Радянського Союзу. Своєю політичною діяльністю та поетичним словом він чимало прислужився визвольним змаганням за незалежність України.

Народився майбутній поет 2 жовтня 1907 р. у родині охтинського муляра Павла Лозов'яги. 12-річним юнаком він на власні очі бачив заграви українсько-московської війни, вбивство дядька, воюючого в Українській Армії, та ні в чому не повинного діда-пасічника. Він був свідком і жертвою голодоморів, депортацій, нищення відродження України. Хоча у цей же період він встиг здобути загальну і технічну освіту, випустити першу збірку поезій «До меж заказних», поему «Аве Марія», роман «Скелька». Та ледь Багрянний переступив поріг опозиційної групи письменників МАРС, членами якої були Підмогильний, Антоненко-Давидович, Плужник, Осьмачка, Косинка, Галич, як перетворився на в'язня далекосхідних таборів з вироком на п'ять років. Він наважується на втечу, прирікає себе на страшні поневіряння, аби добутися до рідної домівки, але знову піддається арешту, тортурам, які описані в його романі «Сад Гестиманський». Силу й снагу витерпіти роки знуцань давала Багрянному невмируща любов до рідної землі, до материнської мови:

Мово рідна!
Колискова
Материнська рідна мово!
Мово сили й простоти, —
Гей, яка ж прекрасна Ту!..

Іван Багрянний (1906–1963)

Перейшов усі світи я —
Є прекрасних мов багато,
Але першою, як Мати,
Серед мов одна лиш ти є,

— пише поет у хабаровському засланні.

Друга світова війна уможливила — хоча й через підпілля ОУН, табори полонених і концтабори, принизливе становище остарбайтера — вирватися Багрянному на Захід. Та й у Німеччині не було свободи. Заборонами й компрометаціями гітлерівці перешкоджали формуванню політичного життя української еміграції. Але і в цих умовах пролунав голос письменника у «Тигроловах», що піднесли незламну волю людини, готової до рішучої боротьби. Цією повістю він стверджує жанр українського пригодницького роману і промовляє вагоме слово в українському літературному процесі.

По війні Іван Багрянний пише брошуру-памфлет «Чому я не хочу повертатися до СРСР?», яка вийшла в розпал примусової репатріації колишніх радянських громадян, що супроводжувалася насильством, тортурами, фізичним знищенням, засиланням до концтаборів як «ворогів народу». Брошура була перекладена на англійську, іспанську, італійську мови і багато в чому посприяла усвідомленню західною громадськістю небезпеки російського імперіалізму, що зазіхав на існування підвладних йому націй, у тому числі української, що й призвело до виникнення еміграції з УРСР і її рішучості до політичної боротьби.

Іван Багрянний створює видавництво і газету «Українські вісті», Українську радикально-демократичну партію і він зумів, попри всі перешкоди й негаразди, до самої своєї смерті допровадити їх існування, а до того ж спричинився до заснування УНРади. Він навіть зумів знайти групу російських політичних діячів, які пішли на співробітництво з українцями на засадах визнання державної самостійності України.

Партія і політика забирали у Багряного левову частку енергії й часу, плодили чимало ворогів, особливо з боку Москви, які цькували й шкодили йому, вносили розвал і в саму партію. Але він не міг полишити й поезію. У книжці «Золотий бумеранг», драмах «Генерал», «Морітурі», «Розгром», повістях «Огненне коло», «Маруся Богуславка», публіцистичних памфлетах Іван Багрянний стверджував, що, незважаючи на геноцид, Україна жива, і сподівався на виборення нею державності:

Над головами гвалтівників і паскуг
Довготерпеливі довершать Суг.
І розвіють пил. І розвіють прах.
І ляжуть самі на чужих кістках.
І немов проєктуючи на сучасність:
Мов, нема вже гордих,
лиш ниці й покірні, —

Нікчемні пророки і брехуни,
Дрібненькі політики й говоруни,
І паралітики... — лише вони —
Продані, зраджені і невірні.

Незважаючи на його особисту трагічну долю, в творчості Багряного вчувається глибокий гуманізм автора, його здатність до оптимізму серед трагедії, навіть гумор серед відчаю.

Іван Багряний і як людина, і як політичний діяч, і як поет і письменник був обдарований щедрою силою і талантом, що походили з глибокого його українського коріння. Помер поет в еміграції 25 вересня 1963 р.

Павло Орленко

Київ очима художника

Микола Стратілат. Микільський військовий собор.

ПОЕТ-МРІЙНИК, ПОЕТ-ФІЛОСОФ

Юрій Клен вияскрився зіркою першої величини на багатобіцяючому небосхилі українського літературного життя 20-х років. Він був ідеалістом, мрійником і філософом і належав до плеяди неокласиків. А ще був перекладачем, літературним критиком. Добре знаний і поважаний в середовищі української еміграції за кордоном, Юрій Клен до останнього часу не був відомий на своїй Батьківщині. І цьому були поважні причини.

Народився Освальд Бургардт, який прибрав собі псевдонім Юрій Клен, 4 жовтня 1891 р. у селі Сербинівка на Поділлі. 1911 р. вступив до Київського університету, де дістав філологічну освіту. Перший його сонет «Сковорода» з'явився друком у декламаторі «Сяйво» (1929), укладеному Миколою Зеровим, разом з кількома перекладами з Шеллі, Рільке, Байрона, які здійснив Ю. Клен. Сонет «Сковорода», яким поет започаткував свою оригінальну поетичну творчість в українській мові, позначений споглядальністю і водночас глибокою філософічністю:

Іти у сніг і вітер, в дош і хугу,
І мудрості вином розвести тугу.
Бо, може, це нам вічний заповіт,
Оці мандрівки дальні і безкраї,
І, може, іншого шляху немає,
Щоб з хаосу створити світ.

Цикл поезій «Осінні рядки» виник з настроїв письменника під час перебування його у 1929 р. у будинку відпочинку для науковців у скиті Києво-Печерської лаври поблизу інших скитів у Голосієві та Китаєві. Чудові краєвиди, мальовничі ландшафти, близькість до святинь поривають поета «в край надземний».

Він повстав проти негативних елементів ідей, з яких народжувалися імперії та царства, що суперечать абсолютній істині. І ці ж елементи зла зумовлюють і несуть у собі загибель цих імперій та царств. Але перш ніж перетворитися на порох, їх злочинний заряд може набути нечуваних масштабів. Він вважав, що світовому злу може бути протиставлений тільки беззастережний ідеалізм як пристрасна зброя добра. Трагедії нашої доби знаменують крах світоглядів, які спираються на матеріалізм і біологізм і заперечують світ абсолютних цінностей та загальнолюдських ідеалів. І саме силу добра він протиставляє ментальності звіря, що гряде в багряннім сяйві революцій.

З філософського ідеалізму Юрія Клена випливає і його тверда віра в майбутнє України, державність якої має будуватися на підвалинах духовних, протилежних тим силам, які її нищили, щоб

Строгі закони лицарські
Владу держав берегли,
Ім в підмуровок лягли.

Поет вчував у віддалі днів прийдешню благодать воскресіння України:

Чуєш, іге
В громі і бурі.
Чуєш, гуде.
Б'є вже у мури,
Дме нам у скронь
Вихор, вогонь
Божих голонь!

З 1931 р. Юрій Клен живе й працює в Німеччині, тісно співробітничав з поетами, які об'єднувалися навколо «Вісника» Дмитра Донцова.

1943 р. з'являється у світ збірка поезій Юрія Клена «Каравели», в якій автор зробив спробу синтезувати принципи київських неокласиків та ідейно-художні шукання поетів «празької школи», залишаючись при цьому неокласиком.

Свої погляди він обстоює і в статті «Бій може початися» (1949): «...Недоречне твердження, що формальний вишкіл був самоціллю неокласиків... що неоклясицизм став уже штампом і вичерпав себе. Я гадаю, що дорібок т. зв. «неоклясиків» не тільки не є ще засвоєний, а що їхні стилістичні можливості треба далі поглиблювати. Вони тільки вказали шлях, а не пішли ним до кінця». Слова Юрія Клена звучать як його літературний заповіт, звернений до сучасних і наступних письменницьких поколінь, вважає Михайло Орест.

В «Терцинах» він пише:

О фабрики й кремлі з людської кости!
Не спокій лагідний — безладний рух,
Де хаос в димі чорному регоче
І вбила хімія безсмертний дух.
Скляні, напівзакрижанілі очі
Тих матерів, що власних немовлят
Жеруть із голоду! О бенкет ночі,
Що над землею стеле чумний чад!
О мертвих тіл багряні гекатомби!
Що звалося «душа», «зоря» і «саг»
— Все втиснуто в трикутники і ромби.
До пісні кожної, до всіх думок
Рука диявола чіпляє пломби.

У збірці «Каравели» автор сполучає в єдиному естетичному вимірі трагічну античність — «Антоній і Клеопатра», «Цезар і Клеопатра», «Шляхами Одісея», героїзм лицарської середньовічної доби — «Жанна д'Арк», «Вікінги», та князівсько-гетьманську українську традицію — «Володимир», «Символ», «Україна».

Вершинами поетичної творчості Юрія Клена є поеми «Прокляті роки» (1937) та «Попіл імперій» (1947), в яких з надзвичайною поетичною силою, емоційним накалом та філософським осмисленням подій змальовується нищення української культури в добу сталінізму та нелюдська жорстокість демонічних сил Другої світової війни.

Помер поет 30 жовтня 1947 р.

Павло Орленко

ПОВЕРНЕННЯ МАЙСТРА

Довгі роки термін «бойчукізм» завжди вживали в лапках, аби передати всю силу зневаги до цілої художньої школи, названої так за ім'ям її засновника Михайла Бойчука (1882—1937). І самого художника, багатьох його учнів знищено в роки сталінщини. Така сама доля спіткала і більшість його творів. Назавжди втрачені для нас фресковий живопис та архітектурні композиції, що становили значну частку творчого доробку монументалістів. Ті ж твори, які дивом збереглися після вакханалії знищень і знущань, завдяки гідним шани зусиллям львівських фахівців утворили виставку, що експонувалася в залах Державного музею українського образотворчого мистецтва УРСР. Виставка зруйнувала лихий міф: бойчукізм без лапок постає як один із провідних напрямів в українському мистецтві першої третини ХХ ст.

Третій шлях

Одного разу в своїй лекції для учнів монументальної майстерні Михайло Бойчук сказав, що перед митцем завжди постає вибір між трьома шляхами: або лишатися при тому, що є; або займатися винахідництвом, намагаючись вийти з глухого кута; або ж прямувати, керуючись віхами на довгому шляху мистецтва від первісних часів по величних і різноманітних художніх культурах.

Сам майстер розумів, що на цьому третьому шляху чатує небезпека еkleктизму. А тому і сам ішов, і учнів вів шляхом не наслідування прийомів, а конструктивного дослідження пластичних форм і просторових художніх структур. Михайло Бойчук широко використовував досвід як народного мистецтва України, так і світової монументалістики, не оминаючи увагою і досягнень сучасних майстрів — від кубістів до конструктивістів.

Та спершу про самого майстра. Був час, коли про нього як про митця нічого було сказати: у розпорядженні дослідників не було жодного оригіналу його творів. Лише кілька невеличких картин пензля Михайла Бойчука періоду 1910—1915 рр. збереглися у приватному зібранні львівської художниці Ярослави Музики, яка, хоч і не була серед його учнів, також зазнала впливу творчості майстра. Вона ж зберегла малюнки одного з перших бойчукістів М. Касперовича, які, на щастя, вціліли навіть після обшуку й арешту художниці на початку 50-х років, коли був репресований чи не весь цвіт львівської інтелігенції.

Напрочуд гармонійні, сповнені пристрасті твори Бойчука за кольором і ритмом композиції так само сучасні, як твори Пікассо чи Модільяні, в колі яких він починав у Парижі свій шлях митця. Із

класичних зразків, якими є розписи стародавнього Єгипту, давньої Русі, Візантії чи італійського Передвідродження, він завжди вибирав тільки конструктивні ритми, художню вартість та свободу.

«Неовізантіць»

Митець ХХ століття, Михайло Бойчук мріяв про узагальнююче синтетичне мистецтво. У 1908 р. зароджувався кубізм — перший крок концептуального мистецтва сучасності. Коли до Парижа прибув Олександр Архипенко, поет і натхненник кубізму Гійом Аполлінер прилучив українського митця до цієї течії. Пластичні винаходи Архипенка трохи «підживлювали» просторові ідеї кубістів. До геометричних форм зверталась у своїй творчості й київська художниця Олександра Екстер.

Та Михайло Бойчук, прибувши до Парижа після навчання у Кракові й короткочасного перебування у Мюнхені, вже в 1908 р. згуртував навколо себе «неовізантійську школу», до якої ввійшли М. Касперович, С. Бодуен де Куртене, С. Налепинська (майбутня дружина художника), С. Сегно та інші.

Роботи «неовізантійців», експоновані 1910 р. у «Салоні незалежних», викликали суперечливі відгуки з боку художників та критиків, у тому числі Г. Аполлінера, А. Сальмона, О. Архипенка.

Переїняті ідеєю відродження традицій давньоруського мистецтва, ці твори, однак, не були академічним наслідуванням минулого. Митці застосовували структурні й ритмічні моделі давнього мистецтва, аби надати образам сучасності рис вічності. Це був шлях до нового синтетизму, який обрав згодом і мексиканський монументаліст Дієго Рівера.

Прагнучи до вдосконалення майстерності, Михайло Бойчук перед поверненням на батьківщину побував в Італії, де побачив твори великих монументалістів у реальному архітектурному оточенні та ще ґрунтовніше опанував техніку фрескового живопису.

На рідній землі

У Львові разом з М. Касперовичем він виконує монументальні розписи, реставрує галицький іконопис із зібрання Національного музею (зараз Львівський музей українського мистецтва). Роботи цього часу вже свідчили про творчу зрілість майстра. Завдяки посередництву місцевого мецената і збирача художніх творів митрополита Андрія Шептицького Михайло Бойчук одержує замовлення на реставрацію іконостаса і монументальне оздоблення церкви ХVІІІ ст. у селі Лемешах — у маєтку графів Розумовських на Чернігівщині. Спричинені цими роботами поїздки до Східної України та Росії дають можливість майстру ознайомитися з багатьма творами давньоруського мистецтва.

Навесні 1914 р. він бере з собою в одну з таких поїздок молодшого брата Тимка (Тимофія Бойчука, 1896—1922), який згодом став не тільки його першим учнем, а й свого роду alter ego («другим Я»). Коли ж почалася перша світова війна, обох братів як австрійських підданих було заслано спершу до Уральська, потім до Арзамаса. Лише після лютневої революції 1917 р. їм пощастило повернутися в Україну. А в листопаді 1917 р. у Києві було оголошено про створення Української державної академії мистецтв, до складу професорів якої було зараховано М. Бойчука, М. Бурачека, М. Жука, братів В. і Ф. Кричевських, А. Маневича, О. Мурашка, Г. Нарбута.

То був цвіт українського мистецтва.

Згодом на базі академії виник Київський художній інститут, який у 20-ті роки на короткий час перетворився на один із передових художніх вузів світу, де викладалися і вивчалися найрізноманітніші напрями — від суто академічних до найрадикальніших авангардистських.

Аж до трагічного кінця творче життя М. Бойчука було пов'язане з монументальною майстернею цього закладу. Попри вкрай несприятливі й тяжкі умови революційних років, початок існування академії і, зокрема, її монументальної майстерні був досить продуктивним, її учнів — Т. Бойчука, С. Колоса, І. Падалку, О. Павленко, А. Іванову, В. Седяра, М. Трубецьку та інших — охопив творчий ентузіазм. Разом зі своїм професором вони беруть участь в оформленні й розписах майданів і вулиць Києва, у створенні плакатів під загальною маркою «Робітня Бойчука», виконують великі панно для Київського оперного театру до з'їзду волосних виконкомів 1919 р., розписують агітпароплав. Ними спільно з іншими майстрами того ж року створено значну частину монументальних композицій у приміщенні Луцьких косарень (казарми колишнього Луцького полку, де розміщувалися частини Червоної Армії).

Соборна філософія бойчукізму

За своїм змістом і формою ці роботи дуже відрізнялися від багатьох інших революційних плакатів. Вони ліричні, сповнені ритмів народного співу й справжньої духовної величі та добросердя. У роки кривавого розгулу й насильства вони були закликком не до диктатури, а до справжнього братерства і великої шани людського життя та праці.

Ця гуманістична спрямованість була соборною філософією бойчукізму, втіленою в гармонійну художню форму. Власне, це й викликало потік обвинувачень у «патріархальщині» та «церковщині» у творчості майстрів, а наприкінці трагічно обірваного шляху — навіть у «тероризмі». Втім, це й справді був підсвідомий, але міцний духовний опір безжальній і бездушній системі.

Гуманістичний пафос притаманний дуже несхожим за стилем виконання картинам і графічним творам О. Павленко, А. Іванової, Т. Бойчука, І. Падалки. Ліричні, напрочуд тонкі за живописом «Пастушки» К. Гвоздика, «Погромлені» і «Безпритульні» М. Шехтмана доповнюються експресивними полотнами «Пильщики в лісі» О. Бізюкова, «Розстріл» В. Седяра. Останнє полотно сьогодні видається передсмертним пророцтвом розстріляного митця.

Життя закінчилося водночас із роботою

З творчістю майстрів різних поколінь, які вийшли з майстерні Михайла Бойчука, були пов'язані найкращі ансамблі фресок 20—30-х років в Україні. На жаль, доводиться говорити в минулому часі, тому що війна та люди над ними не зглянулися.

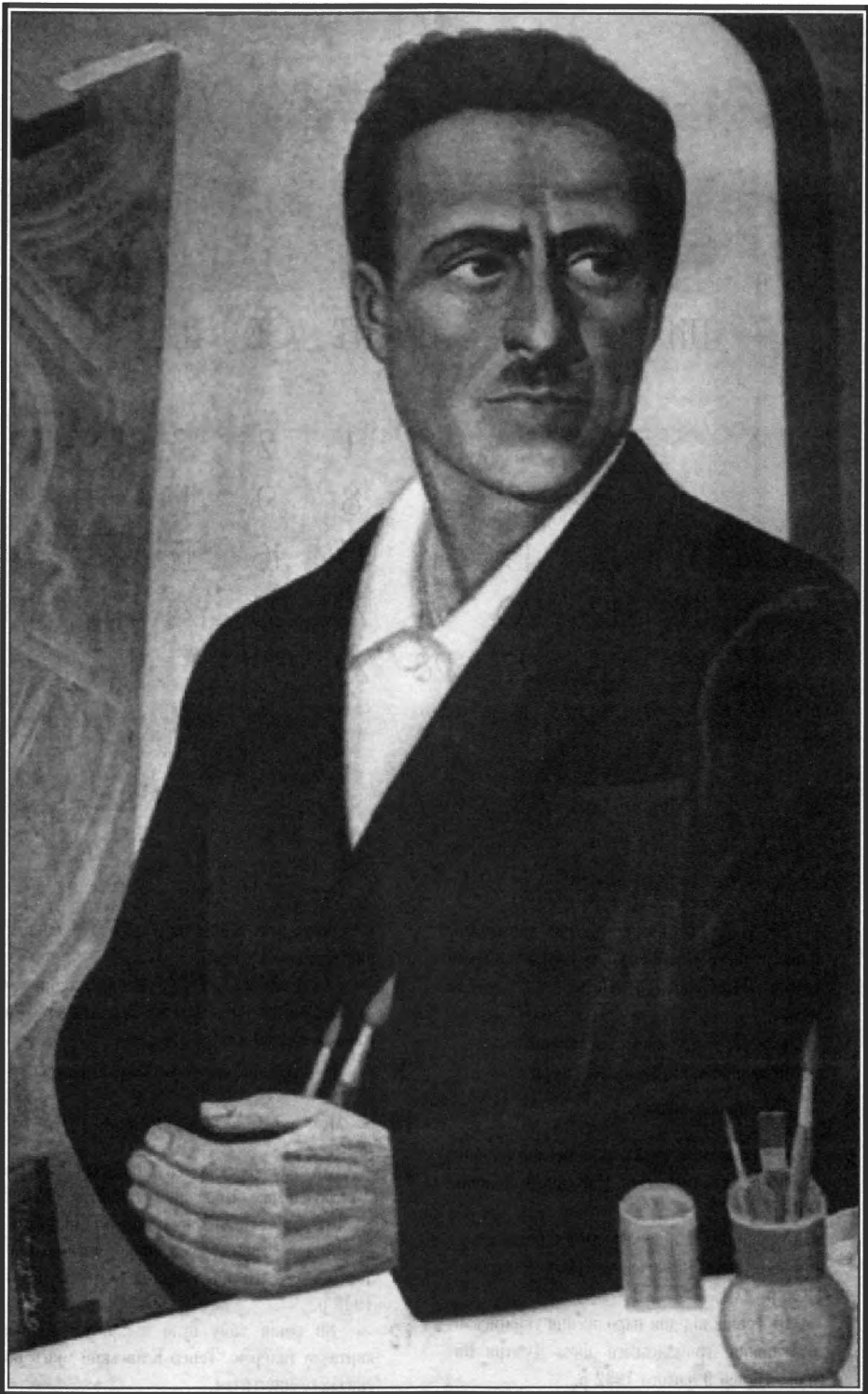
Справжньою прикрасою Селянського санаторію імені ВУЦВК в Одесі стали розписи, декоративне оздоблення, створені М. Бойчуком, А. Івановою, К. Гвоздиком, М. Шехтманом, М. Рокицьким, О. Мизіним, О. Бізюковим, Г. Довженко та іншими. Цей ансамбль вирізняється організаційною цілісністю задуму при збереженні індивідуальних творчих особливостей кожного з митців.

Інший великий ансамбль фресок 1933—1935 рр. у двох фойе Червонозаводського театру в Харкові виконувався вже під ретельним наглядом керівництва усіх рангів, яке вимагало виконання розписів у дусі «соціалістичного реалізму» — з казенно-батьорим виразом облич робітників і селян. Після страшного голоду в Україні ці вимоги здавалися блюзнірськими. Батьорості у розписах явно бракувало, проте це були технічно вправні речі, виконані у класичній техніці фрескового живопису. Не знали М. Бойчук, К. Гвоздик, В. Седляр, О. Павленко та І. Падалка, що кінець цієї роботи означає і кінець їхнього життя. Хвиля сталінських репресій не поминула художників. Загинули й фрески — їх було знищено із застосуванням «найпрогресивніших» технічних методів.

Доба офіційного соціалістичного реалізму ознаменувалася фізичним знищенням і духовним пригнобленням всіх альтернативних художніх напрямів — від авангарду до бойчукізму. Привітаймо ж повернення до нас Михайла Бойчука та його учнів, безсмертних, як і саме мистецтво, вклонімося їм за талант і пошук.

Борис Лобановський

Портрет Михайла Бойчука роботи Охріма Кравченка, 1973 р.

Листопад

ПН	ВТ	СР	ЧТ	ПТ	СБ	НД
				1	2	3
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	

1 — 250 років від дня народження дипломата, пропагандиста української культури в Європі Андрія Розумовського. Помер 23 вересня 1836 р.

3 — День ракетних військ і артилерії.
• День працівників соціальної сфери.

4 — День прикордонника.

6 — 160 років тому помер український історик, археолог Вадим Пассек. Народився 2 липня 1808 р.

• 145 років від дня народження українського історика Івана Липищенка. Помер 9 червня 1926 р.

7 — 145 років від дня народження українського історика, громадського діяча Дмитра Багалія. Помер 9 лютого 1932 р.

• 85 років тому Центральна Рада прийняла третій універсал, яким проголосила створення Української Народної Республіки (УНР).

• 85 років тому більшовики здійснили державний переворот у Росії.

8 — 115 років від дня народження українського військового діяча Дмитра Вітковського. Загинув 4 серпня 1919 р.

9 — День української писемності і мови.

10 — Мучениці Параскеви п'ятниці.

11 — 155 років тому помер український історик Дмитро Мизько. Народився 9 жовтня 1778 р.

• 120 років від дня народження українського політичного, громадського діяча, вченого-геолога Федора Швеця. Помер 20 червня 1940 р.

12 — 80 років тому було відкрито Київську картинну галерею. Тепер Київський музей російського мистецтва.

14 — 125 років від дня народження українського мистецтвознавця Дмитра Антоновича. Помер 1945 р.

- 16** • День працівників радіо, телебачення і зв'язку.
— 300 років від дня народження українського політичного діяча, маршала Франції Григора Орлика. Помер 13 листопада 1759 р.
• 160 років тому помер український учений-енциклопедист, засновник Харківського університету Василь Каразін. Народився 10 лютого 1773 р.
• День працівників сільського господарства.
• День студента.
- 17** — 140 років тому помер російський композитор, автор історичної опери «Аскольдова могила» Олексій Веретовський. Народився 1 березня 1799 р.
• 115 років від дня народження українського актора, режисера Юрія Шумського. Помер 7 червня 1954 р.
- 18** — 155 років від дня народження українського вченого-економіста Володимира Навроцького. Помер 16 березня 1882 р.
• Національне свято Латвійської Республіки — День проголошення Республіки.
- 20** — 140 років тому помер український богослов, історик Венедикт Чехович. Народився 1804 р.
• 115 років від дня народження українського співака Михайла Разменського. Помер 21 листопада 1971 р.
• 85 років тому Третім Універсалом Центральної Ради проголошено Українську Народну Республіку.
- 65 років тому у застінках НКВС розстріляно митрополита УАПЦ Василя Липківського. Народився 7 березня 1864 р.
- 21** — Архистратига Михаїла.
- 23** — День пам'яті жертв голодомору та політичних репресій.
- 25** — 300 років тому польською шляхтою страчений український громадський діяч національно-визвольного руху, поет Данило Братковський. Рік народження невідомий.
• 140 років від дня народження українського громадського, політичного діяча, письменника Петра Стебницького. Помер 3 листопада 1923 р.
• 85 років тому Центральна Рада прийняла ухвалу про друкування власних українських грошей.
• 65 років тому помер український художник Микола Івасюк. Народився 28 квітня 1865 р.
• 280 років тому помер церковний діяч, письменник Стефан Яворський. Народився 1658 р.
- 27** — Апостола Пилипа.
- 29** — 125 років від дня народження громадсько-політичного діяча Ариольда Марголіна. Помер 29 жовтня 1956 р.
• 110 років від дня створення у Львові наукового товариства імені Т.Шевченка (НТШ).

ЗА ПРАВДУ І СПРАВЕДЛИВІСТЬ

75 літ тому, 25 травня 1926 р., був підступно вбитий Голова Директорії Української Народної Республіки Симон Петлюра. Сьогодні вже немає найменшого сумніву, що паризька трагедія була одним із багатьох терористичних актів кремлівської верхівки проти провідних діячів національно-визвольної боротьби українського народу.

До виконання того акту кремлівські вожді залучили не лише безпосереднього виконавця єврея Шварцбарта, а й українських помічників з маріонеткового харківського уряду УРСР та одного з лідерів Французької комуністичної партії — Тореза. Ця широко спланована акція мала на меті не лише фізично знищити Симона Петлюру, а й завдати смертельного морального і політичного удару по боротьбі українського народу за відновлення державної незалежності України.

Чому саме Симона Петлюру обрано жертвою тої міжнародної змови комуністичної верхівки?

Відповідь проста: він уже тоді став символом боротьби проти окупаційного режиму і поневолювачів України, його популярність зростала серед українських народних мас, які за декілька років «радянської влади» пережили і голод, і масовий терор, і ліквідацію атрибутів української державності, у яку вірили і деякі українські соціалісти, і боротьбисти, і навіть дехто з українських комуністів.

У 1922 р. «радянська» Україна «добровільно» самоліквідувалася на користь СРСР. Україна, згідно з міжнародним правом, перестала існувати як самостійна держава, «добровільно» увійшла до складу нової держави — Союзу Радянських Соціалістичних Республік, а Симон Петлюра як Голова Директорії продовжував діяльність Уряду Української Народної Республіки в екзилі й доводив світові, що внаслідок поразки своєї національно-визвольної боротьби український народ став жертвою терористичної радянської системи, а Україна була не засновником СРСР, а одною з перших жертв традиційного московського — цього разу червоного — комуністичного імперіалізму.

В Україні ще існував повстанський рух, ще не згасло полум'я Холодного Яру, серед письменників, науковців, військовиків, економістів, вірних Української автокефальної православної церкви були вияви не лише невдоволення, а й активного спротиву — боротьби проти комуністичного режиму.

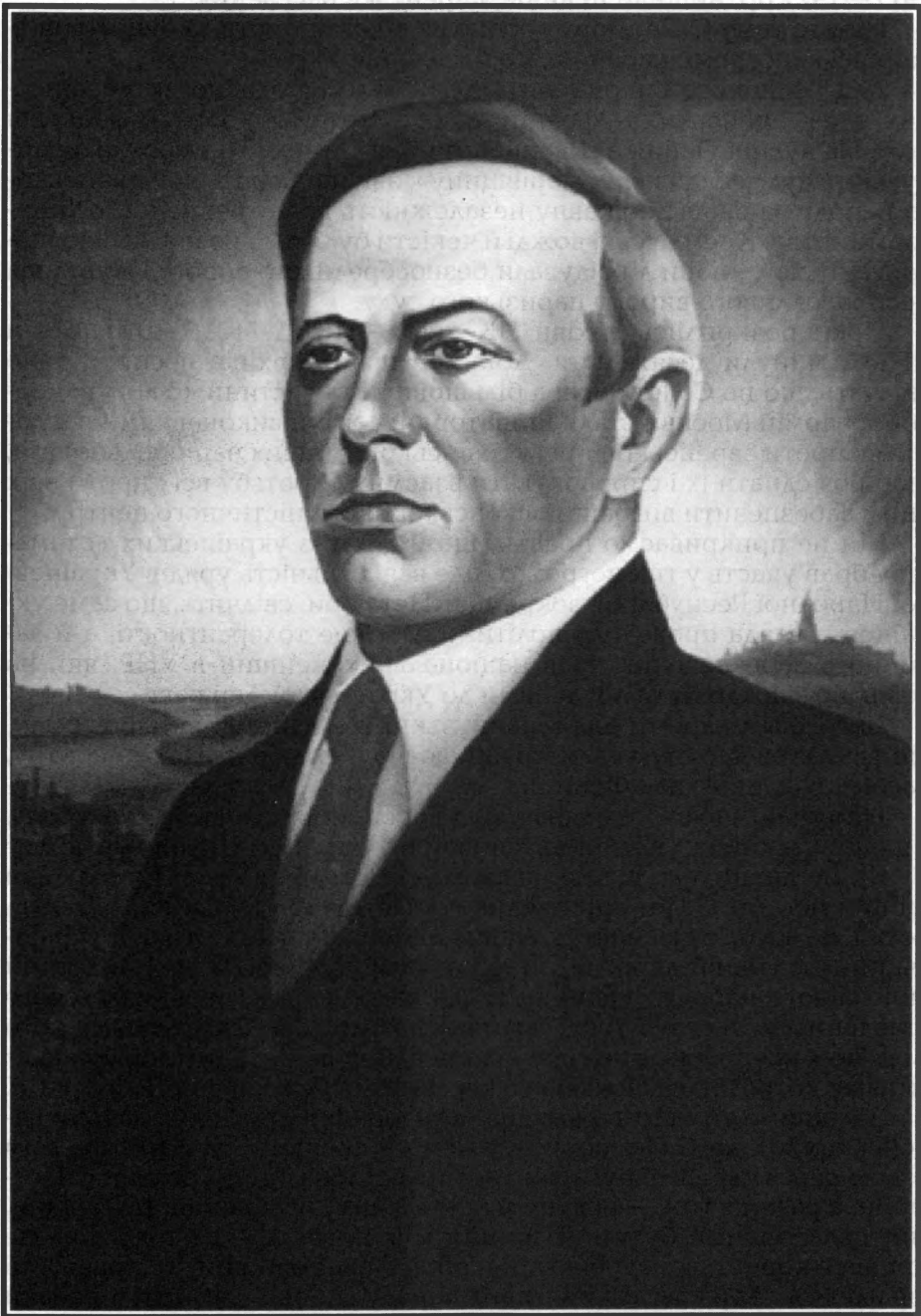
В Україні продовжувала діяти «петлюрівщина», і тому треба було знищити не лише особу, а й саме явище петлюрівщини!

Метод ліквідації Симона Петлюри був добре продуманий кремлівськими терористами.

Чому виконавцем обрано єврея Шварцбарта, хоч у Парижі було повно кремлівських агентів-французів?

В Україні та й інших національних республіках, включених до складу СРСР, панував терор ЧК. А в апараті чекістів та й у складі комуністичної верхівки багато провідних посад обіймали євреї. Це викликало сильні антиєврейські настрої серед населення.

Обираючи єврея виконавцем акту вбивства С.Петлюри, кремлівська кліка сподівалася не лише на виправдання Шварцбарта як убивці, а й на «реабілітацію» носіїв концепції світової пролетарсь-

Іван Литвин. Портрет Симона Петлюри.
Полотно, олія. 1996 р.

кої революції, зокрема чекістів і їхнього режиму, мовляв, вони борються з «погромниками», які як за царату, так і під час революції 1917—1921 рр. нищили невинне єврейське населення.

Нібито тому С.Петлюру обрано як об'єкт помсти за буцімто петлюрівські погроми єврейського населення України.

Для успішного виконання задуму було об'єднано як українських, так і єврейських та французьких агентів, які добре зіграли свої ролі. На вулиці Парижа Шварцбарт убив Симона Петлюру, а французький суд засудив «петлюрівщину», звівши боротьбу українського народу за свою державну незалежність до антиєврейського погромництва. Кремлівські вожді й чекісти були задоволені своєю підлою акцією — вони ліквідували безпосереднього ворога і добилися несправедливого вироку паризького суду.

Поки розкрились архіви ЧК—ГПУ—НКВД—КДБ—ВКП(б) чи КПРС, минули десятиліття. Документи цих архівів неспростовно свідчать, що не С.Петлюра, а більшовики та частини «білої» і «червоної» армій Москви стали ініціаторами, а то й виконавцями погромів як проти єврейської, так і української та інших національностей, щоб роз'єднати їх і спровокувати взаємну боротьбу всіх проти всіх і цим забезпечити виграш московського комуністичного центру.

Ми не прикриваємо правди, що й дехто з українських «отаманів» брав участь у тих погромах, але вся діяльність урядів Української Народної Республіки, зокрема С.Петлюри, свідчить, що саме українська влада проводила політику не лише толерантності, а й законного забезпечення прав національних меншин в УНР, які, на жаль, не завжди були лояльними до Української Держави.

Час став лікарем і для французьких комуністів, які зрозуміли, що тривалий час слугували іграшкою в руках московського центру, часом шкідливою для Франції.

Не думаю, що сьогодні француз Торез знову зіграв би свою роль, а французький суд повторив свій вирок у процесі Шварцбарта!

Як не дивно, але ще не назріло усвідомлення своєї помилкової оцінки постаті С.Петлюри великою частиною європейської спільноти і, на жаль, сучасною українською державною елітою. В українській незалежній державі, за яку віддав своє життя цей видатний син нашого народу, офіційна влада ще й досі не визначила свого ставлення до нього. Її представники, по суті, бояться згадувати його ім'я, не кажучи вже про гідне вшанування пам'яті людини, спадкоємцями котрої біля державного керма волею історії опинилися самі.

Залишимо тимчасово ширше обговорення ставлення деяких єврейських кіл до С.Петлюри. Можемо з певністю сказати, що чим довше серед євреїв пануватиме несправедлива оцінка постаті С.Петлюри, а разом з тим — негативне ставлення до українців та України, тим складнішими будуть взаємини між ними й Україною, а це не принесе користі ані єврейській національній меншині в Україні, ані Ізраїлеві як державі єврейського народу. Добре, що є вже ознаки протверезіння серед частини єврейського народу і прояви ладнання нормальних взаємин між українською і єврейською спільнотами.

Екстремісти і фальсифікатори історії відмирають, а на їх місце приходять подекуди речники нового покоління, яке шукає правди і починає розуміти, що нормалізація взаємин євреїв з українцями може бути корисною для них.

Спробуймо з'ясувати, чому українська «еліта» радянських і пострадянських часів була і є антипетлюрівською. Дехто, заперечуючи цей факт, говорить, що, мовляв, у сучасній Україні після 1991 р. все стало нормально, бо День Соборності УНР, 22 січня, Президент Кучма проголосив державним святом, Михайлові Грушевському навіть встановлено пам'ятник, про Володимира Винниченка немало написано. І це правда. Але на урядовому рівні про Симона Петлюру — мовчанка. У столиці України не лише не встановлено пам'ятника Голові Директорії УНР, але навіть немає вулиці, яка носить ім'я С.Петлюри, немає ніде меморіальної дошки, за винятком будинку, в якому працювала Центральна Рада, де серед інших діячів зображено і С.Петлюру. Мені особисто довелося відчувати це антипетлюрівське ставлення під час переговорів з окремою комісією про текст грамоти Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі щодо призупинення його діяльності й передачу всіх його повноважень і символів Президенту України, обраному 1 грудня 1991 р.

Я був здивований рекомендацією одного з радників Президента Л.Кравчука вилучити з тексту грамоти згадку про С.Петлюру. Звичайно, я категорично відкинув ту «пораду», бо без С.Петлюри не було б ДЦ УНР. Мене підтримав лише історик у складі комісії, і цей вияв антипетлюрівства було нейтралізовано.

За невеликими винятками, про С.Петлюру наші державні мужи не пам'ятають, їм ближче до душі й серця доба УРСР, ніж доба УНР, доба Директорії, а доба еміграційного Державного Центру УНР для них чужа і далека. Хоч боляче, але треба відкрито сказати, що така відчуженість від своєї історії прищеплена українській еліті радянських часів московським центром. І від того «гіпнозу» вона не викувалася за десять років незалежності України. Такий малоросійський комплекс не лише кривдить пам'ять С.Петлюри, а вказує на їхнє незнання чи непошанування власної історії, нашого державотворення в ХХ ст. Так, М.Грушевський і В.Винниченко були важливими діячами і творцями УНР за часів 1917—1918 рр., себто в період Української Центральної Ради, хоч вже і в тому періоді величезний вклад у становлення УНР вніс С.Петлюра.

В ім'я історичної правди треба ствердити, що саме Симон Петлюра і Євген Коновалець відіграли історичну роль у відновленні й обороні Української Народної Республіки після горезвісного акта гетьмана П.Скоропадського про включення України до складу «білої» Росії. Саме С.Петлюра і Є.Коновалець у бою проти проросійських загонів П.Скоропадського під Мотовилівкою в листопаді 1918 р. перемогли й очолили подальшу національно-визвольну боротьбу українського народу.

Відомо, що і М.Грушевський, і В.Винниченко покинули Україну, а С.Петлюра при величезній допомозі Корпусу Січових Стрільців Є.Коновальця, А.Мельника вів боротьбу на декілька фронтів, щоб зберегти Українську Народну Республіку як незалежну державу українського народу. І якщо можна зрозуміти московський режим і його харківських колаборантів, які засуджували С.Петлюру і називали його ворогом народу №1, то як пояснити негативне ставлення до нього нашого сучасного державного керівництва?

Можна дошукатися багатьох причин такого ставлення, хоч це аж ніяк не оправдує нашу еліту.

На мою думку, С.Петлюра був «ворогом» для радянської еліти і «неприйнятний» для «пострадянської» еліти саме тому, що він чітко і недвозначно бачив демократичну Українську Народну Республіку не соціалістичною, а національною державою і що він, на відміну від інших своїх сучасників, ту державу не лише проголошував, а й боровся за неї до останнього подиху.

Саме тому «петлюрівщина» стала найяскравішою антитезою для «радянщини». На відміну від різних соціалістичних і анархістських лідерів, які пішли на співпрацю з комуністичним московським центром, С.Петлюра вибрав шлях безкомпромісної боротьби. Що лише цей шлях був правильним, довела історія. «Співпраця» опонентів С.Петлюри з московським чи харківським комуністичними центрами, як відомо, закінчилася трагедією. С.Петлюра загинув як герой, як символ, а його опоненти стали жертвами комуністичного терору, залишившись символами хіба що невдалої компромісної політики, яка принесла горе їм і всьому українському народові. Саме народ заплатив за цю політику мільйонами жертв за часів комуністичного антилюдського експерименту під назвою СРСР. Дехто із слабодухів каже: «Але ж і С.Петлюра, і його опоненти не перемогли». Це правда, але, на відміну від політики опонентів, ідеї С.Петлюри залишилися переможними.

Це вже історичний факт, що смерть С.Петлюри не залишила українську націю обезголовленою, а ідею боротьби за національну незалежну Україну — мертвою.

Може, це історичне призначення, що в 1917 і 1918 рр. С.Петлюра і Є.Коновалець разом перемогли більшовицьке повстання в Києві і зберегли Українську Центральну Раду, що вони залишилися на чолі армії УНР у боротьбі проти більшовиків, що вони вибрали шлях боротьби навіть у часи окупації території України.

С.Петлюра зберіг Уряд УНР в екзилі як символ державної незалежності України. Є.Коновалець на місці армії УНР—УГА чи Корпусу Січових Стрільців створив підпільну революційну УВО (Українську Військову Організацію) і ОУН (Організацію Українських Націоналістів), які активними діями і чіткими ідеологічно-світоглядними і програмовими концепціями спрямовували боротьбу українського народу проти всіх окупантів і, зокрема, проти комуністичної Росії. Може, це було історично призначено, що 23 травня 1938 р. ще більш підло, за дорученням Сталіна, замордовано Є.Коновальця в Роттердамі. Але нові «перемоги» московських терористів перетворилися на їхній програв.

Могили С.Петлюри в Парижі і Є.Коновальця в Роттердамі — це символи безперечної перемоги національної ідеї, яка стала основою відродженої в 1917—1918 рр. незалежної держави українського народу і ядром концепції українського націоналізму, який витримав і зберіг свою життєздатність протягом десятиліть поневолення української нації в ХХ ст.

Змінилися форми національно-визвольної боротьби, методи дій, але дороговкази С.Петлюри і Є.Коновальця залишилися незмінними і довго по їх смерті вели українську націю до перемоги 1 грудня 1991 р.

Микола Плав'юк,

останній президент України в екзилі.

ПОВЕРНЕННЯ ІЗ НЕБУТТЯ

Богдана Лепкого сучасник назвав найпопулярнішою статтю на галицькому ґрунті. І мав на це всі підстави. Блискучий поет, прозаїк, науковець, він вніс чимало нового до української культури. Проте ім'я його донедавна було безвісним на батьківщині Лепкого. Чому?

В «Українському радянському енциклопедичному словнику» читаємо: «Укр. письменник буржуазно-націоналістичного напрямку... У романі «Мазепа» (1926) минуле України висвітлював з націоналістичних позицій. З тих же позицій написані його історико-літ. праці». Цього було цілком досить, щоб митця прирекли на небуття. Якби він у часи репресій перебував на Україні, доля його була б ще трагічнішою.

Народився Богдан Лепкий 9 листопада 1872 р. у мальовничому селі Крегулець, що розташоване між Гусятином і Копичинцями на Поділлі, в краї щедрому й овіяному легендами, про який він в одному зі своїх раних віршів писав:

Колисав мою колыску
Вітер рідного Поділля
І зривав на сонні вії
Степового запах зілля.

Батько Богдана, людина освічена і прогресивна, з університетської освітою, був сільським священиком. І перші знання він одержав у батьківському домі. Домашній учитель Богдана Дмитро Бахталовський знайомив його не тільки з основами шкільної науки, а й з творами літератури, завдяки чому учень уже в дитинстві знав напам'ять багато віршів Тараса Шевченка, читав твори Квітки-Оснот'яненка, цікавився історією України.

Шестилітнім хлопцем він почав навчання у школі з польською мовою викладання в Бережанах, а потім — в гімназії, де починає віршувати. Під впливом бабусиних оповідей написав поему про русалок і сховав її під стріху, де вона й пропала... Брав уроки малювання, почав учитися в Академії мистецтв у Відні. Та швидко зрозумів, що його покликання в іншому і перевівся до Віденського університету. Тут він став членом товариства «Січ», близько зійшовся з відомим фольклористом Філаретом Колесою, Михайлом Новицьким та іншими студентами-українцями.

Згодом Лепкий переходить до Львівського університету, знайомиться з Миколою Вороним, Соломією Крушельницькою, Олександром Мишугою та багатьма іншими діячами літератури й мистецтва, які справили на юнака невідпорний вплив. На львівський період припала винятково напружена літературна діяльність Богдана Лепкого. Він творить поезії, пише оповідання. З 1895 р. його твори дедалі частіше починають з'являтися на сторінках «Діла», «Буковини», інших періодичних видань.

Після закінчення університету Лепкий знову повертається до бережанської гімназії, але вже як викладач української й німецької мов і літератур. Цей період щедрий на творчість: низка віршів, оповідань, літературно-критичних студій, перекладів, п'єса «За хлібом», поставлена театром «Руська бесіда».

Та Лепкий відчуває, що Бережани вже стали затісні для реалізації його багатогранних літературних зацікавлень.

У 1899 р. Лепкого запрошують до Кракова викладати в Ягеллонському університеті українську мову й літературу. З цим центром польської науки і культури відтоді пов'язане все творче життя поета. Живучи в Кракові, Б. Лепкий не почував себе відірваним від українського культурного життя. Адже тут вже з XIV ст. навчалися й викладали вихідці з України. Лекції Ю.Дрогобича слухав сам М.Коперник. В оселі Лепких збиралися відомі українські громадські діячі, художники, письменники Василь Стефаник, Кирило Студинський, Михайло Бойчук, Вячеслав Липинський та інші. До його господи заглядали Михайло Коцюбинський, Ольга Кобилянська, Василь Вовк.

Одна за одною виходять книжки його оповідань — «З села», «Щаслива година», «По дорозі життя», «В глухому куті», збірки поезій «Стрічки», «Листки падають», «Осінь», «На чужині», «З глибин душі», «З-над моря», літературні дослідження про Василя Стефаника, Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка, переклади польською мовою «Слова о полку Ігоревім» та збірки оповідань Коцюбинського. Перелічене (далеко не все) свідчить про широту творчих інтересів письменника та його виняткову працездатність. Його твори починають перекладати європейськими мовами.

1911 р. Лепкий пише сповнений ностальгії за рідним краєм вірш «Видиш (чуєш), брате мій...», який особливо уподобали заокеанські українці. Він був покладений на музику, а журавлі, що летять з вирію в Україну, стали своєрідним символом і емблемою всесвітніх форумів українців, останній з яких відбувся в Києві влітку 2001 р., напередодні 10-річчя Незалежності України.

З початком Першої світової війни родина Лепких опиняється в Угорщині, потім у Відні, Німеччині, де веде культосвітню роботу в таборі для військовополонених, серед яких було десять тисяч українців. Події війни знайшли відображення у багатьох поетичних і прозових творах митця.

1925 р. Б. Лепкий повертається до Кракова, де знову викладає в університеті, багато пише. Щоліта приїздить до села Черче на Івано-Франківщину, де сільська громада збудувала для нього будинок, який назвали «Богданівкою».

Помер Богдан Лепкий 21 липня 1941 р. після окупації Польщі німецькими військами і похований у Кракові на Раковецькому цвинтарі.

Павло Орленко

МІЖ ДВОХ ВОГНІВ

м'я, життєвий шлях, громадсько-політична і державна діяльність одного з керівників української дипломатії ХХ ст., історика Володимира Мусійовича Чехівського, як і багатьох інших активних учасників національно-демократичної революції 1917—1920 рр., майже невідомі сучасному читачеві. Радянський тоталітарний режим «добре подбав» про це, а світоглядні орієнтири голови уряду і міністра закордонних справ Української Народної Республіки доби Директорії, якими він не поступався до останнього свого подиху, не додали В.Чехівському симпатій серед емігрантських кіл.

Володимир Чехівський народився 20 липня (за ст. ст.) 1876 р. у с. Горохуватці Київського повіту в сім'ї священика. У 1896 р. закінчив Київську духовну семінарію, в 1900 р. — Київську духовну академію і отримав ступінь кандидата богослів'я, у 1905 р. — звання магістра. Після закінчення академії учителював у рідному селі та с. Янівці на Київщині, а з 1901 р. працював помічником інспектора Кам'янець-Подільської духовної семінарії. У ній В.Чехівському вдалося організувати політичний гурток національно-революційного спрямування, що перейшов до ведення агітаційно-пропагандистської роботи по селах губернії. Після його викриття поліцією В.Чехівському пощастило уникнути арешту, але в 1904 р. він був переведений з попередженням до Київської духовної семінарії¹.

У 1905—1906 рр. В.Чехівський працював учителем російської мови в Черкаському духовному училищі, викладав історію літератури та теорію словесності в Черкаській чоловічій гімназії, водночас беручи діяльну участь у роботі місцевого осередку Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Він став одним із небагатьох національно свідомих українців лівої орієнтації, обраних до I Державної Думи, а після її розпуску був заарештований за участь у визвольному русі і засланий до Вологодської губернії. Після повернення на батьківщину в 1907 р. В.Чехівський спершу мешкав у Києві, де на III з'їзді УСДРП був обраний до складу її ЦК², а протягом 1908—1917 рр. проживав у Одесі, викладав історію, психологію, логіку в міських середніх навчальних закладах. У той же час В.Чехівський був активістом місцевої української громади й осередку «Просвіти», редагував газету «Українське слово», започатковану після перемоги лютневої революції 1917 р. одеським Українським комітетом.

Невдовзі після Українського Національного Конгресу в квітні 1917 р. В.Чехівський був обраний від Одеси до Центральної Ради і діяльно включився в роботу її лівого крила, поновивши членство в

УСДРП. Але, на відміну від однопартійців і більшості членів Центральної Ради, він приділяв належну увагу релігійному фактору в революції, схилившись до відновлення автокефалії Української православної церкви як невід'ємного атрибуту національної державності. Восени-взимку 1917—1918 рр. В.Чехівський виконував обов'язки одеського губернського комісара з питань освіти й очолював Одеський ревком, схилившись до порозуміння з більшовиками.

Голова одеського комітету УСДРП у цілому негативно поставився до збройного конфлікту Центральної Ради з ленінським урядом і вкрай гостро відреагував на підписання Брестського мирного договору УНР з центральними державами та одержання військової допомоги від Німеччини й Австро-Угорщини. Все ж 13 квітня 1918 р. В.Чехівський був призначений директором щойно заснованого департаменту віросповідань УНР, а після гетьманського перевороту очолив департамент загальних справ Міністерства віросповідань Української Держави.

Але за зовні лояльною поставою гетьманського урядовця В.Чехівського крилася участь в опозиційному Українському Національному Союзі, де він належав до ліворадикального крила, очолюваного В.Винниченком. Не випадково В.Чехівський увійшов до складу підпільного Українського Військового Революційного Комітету, організованого при ЦК УСДРП ще до створення Директорії 14 листопада 1918 р.³ Головною метою діяльності Комітету було об'єднання всіх антигетьманських сил, а також ведення агітації та здійснення інших заходів для підготовки збройного повстання як у Києві, так і по всій Україні. Після залишення членами Директорії міста для безпосереднього проведення виступу УВРК став її вищим революційним органом у Києві й був реорганізований в Український Революційний Комітет (УРК) при Київському комітеті УСДРП.

З початком останнього наступу військ Директорії на Київ у ніч з 13 на 14 грудня 1918 р. за наказом Оперативного штабу УРК робітничі загони встановили контроль над ключовими позиціями в місті, а увечері 14 грудня на засіданні Комітету була призначена Рада комісарів як тимчасова вища політична влада в Києві до прибуття Директорії, що мала забезпечити поточну роботу органів влади, відповідних міністерств та оберігати інтереси держави. Фактично це був перший (неофіційний) уряд відновленої УНР. Очолив Раду комісарів В.Чехівський⁴. Формально ж він був призначений Головою Ради народних міністрів і міністром закордонних справ наказом Директорії від 26 грудня 1918 р.

На кероване В.Чехівським Міністерство закордонних справ (МЗС) безпосередньо були покладені завдання політичних зносин УНР з іншими державами, охорони інтересів українських громадян за кордоном та іноземців у межах УНР, підготовки відповідних законопроектів і рекомендацій урядові, керівництва оперативною діяльністю закордонних дипломатичних представництв. Уряд,

окрім схвалення представлених МЗС законопроектів, мав повноваження затверджувати персональний склад посольств і місій (крім керівників) та асигнувати кошти на їх утримання.

Директорія залишила майже без змін структуру центрального апарату МЗС, що склалася при П.Скоропадському⁵.

9 січня 1919 р. були затверджені пропозиції МЗС щодо класифікації та штатного розкладу дипломатичних постійних установ. Передбачалося створення за кордоном посольств 1-го розряду (17 співробітників), 2-го (14 осіб) та 3-го розряду (4 штатних одиниці). Проте за браком кваліфікованих фахівців і коштів цей проект не був втілений у життя. Найпоширенішим типом представництва стала надзвичайна дипломатична місія в складі її голови, радника, секретаря, 2 аташе, 2 урядовців для доручень⁶.

Головне навантаження з консульської роботи припало на консульські підрозділи дипломатичних представництв УНР у Великій Британії, Болгарії, Греції, Данії, на Дону, в Нідерландах, Бельгії, Італії, на Кубані, в Туреччині, Угорщині, Латвії, Румунії, Франції, Фінляндії, Швеції, Швейцарії, Естонії. На жаль, соціалістична Директорія прийняла непродумане рішення про ліквідацію консульств Української Держави в Росії⁷. А між тим в умовах, коли значна кількість закордонних партнерів визнавала УНР як самостійну державу лише «де-факто», саме консульська робота ставала головним напрямом діяльності дипломатичних установ поряд з інформаційно-видавничою роботою.

Фактично всі важливі зовнішньополітичні питання одноособово вирішував голова Директорії, лідер УСДРП В.Винниченко без участі уряду. Навіть про оголошення війни більшовицькій Росії 16 січня 1919 р. В.Чехівський дізнався лише з газет. Хоча він дотримувався, як і В.Винниченко, лівих поглядів, але впливу на формування кабінету не мав, був призначений до вже готового органу і, як наслідок, очолював уряд швидше технічно. На свою біду, як людина глибоко віруюча, В.Чехівський наївно намагався дотримуватися норм християнської моралі у міжнародних справах. На закиди щодо нерішучості в умовах наростаючої на рубежі 1918—1919 рр. військової агресії з боку Москви він відповідав: «Я маю сумніви як християнин: чи маю я право посилати на фронт наших козаків на смерть, коли зовсім неясно мені самому, які наслідки для України принесе ця війна. Я сам можу йти на фронт воювати за те, в що я вірю. Але других примушувати — це на, мою думку, неморально»⁸.

Тому В.Чехівський гаряче підтримав запропоновану В.Винниченком ідею відрядження до Москви урядово-партійної делегації УНР для мирного вирішення військового конфлікту. На нараді з представниками українських і єврейських соціалістичних партій 4 січня 1919 р. він наголосив: «Скажіть у Москві, що ми, соціалісти, стоїмо за владу трудового народу і що всю політику визначить наш

Трудовий Конгрес... Ми обіцяємо повну волю всім партіям, у тому числі також більшовикам... Ми обстоюємо повну нейтральність у міжнародних взаєминах. Обов'язку воювати проти Антанти ми не приймаємо, але й не допустимо до її десанту-висадки... Наша боротьба проти Антанти залишиться головно дипломатичною. З Доном боремося силою зброї, але тільки до наших границь, не входячи на територію Дону... Від Москви жадаємо признання взаємного суверенітету»⁹. Але навіть із такими поміркованими пропозиціями українська місія на чолі з Семеном Мазуренком, що прибула до Москви 15 січня, зазнала невдачі.

Ще заплутанішими були погляди В.Чехівського як Голови Ради народних міністрів на перспективи розбудови політичної системи УНР. Виступаючи на VI конгресі УСДРП, що відбувся в Києві 9—12 січня 1919 р., він висловився на користь запровадження радянської форми влади в Україні. При тому В.Чехівський доводив, що є різні ради, що радянська — це ще зовсім не більшовицька система. Відкидаючи більшовицькі методи як диктаторські й насильницькі, В.Чехівський водночас заперечував і парламентаризм на основі загального виборчого права, що, на його думку, нерідко є вигідним лише для буржуазії. Тому прем'єр виступив за ради в «чистому, непоганеному вигляді», «без терору й насильства», а падіння Центральної Ради пояснював передусім відсутністю опорних баз на місцях, якими можуть бути лише Ради трудового народу.

Не дивно, що за таких обставин, окрім низки ще вагоміших, усі спроби порозумітися з командуванням антантівського десанту в Одесі були наперед приречені на поразку. Вимоги Антанти щораз ставали жорсткішими. А коли під час третьої двосторонньої зустрічі 6 лютого на станції Бірзула міністр агітації й пропаганди УНР Сергій Остапенко знову наголосив на визнанні Антантою самостійності УНР і допущенні її делегації на Паризьку мирну конференцію, забезпеченні суверенності Директорії, то, як згадував член української делегації Ісаак Мазепа, начальник штабу французький полковник Анрі Фрайденберг, спаленівши, сказав, що «Винниченка і Чехівського... треба вигнати, як собак (*chasser comme les chiens*), за більшовизм»¹⁰. Не виключено, що йому були відомі неодноразові спроби В.Чехівського подати у відставку під тиском поміркованих кіл і командування Республіканської армії УНР. 9 лютого 1919 р. у Вінниці ЦК УСДРП «з огляду на нові міжнародні моменти в українській державній справі» прийняв рішення відкликати своїх представників як з уряду, так і з Директорії.

З певними зауваженнями, особистою заслугою В.Чехівського як народного міністра закордонних справ УНР можна назвати значне збільшення кількості українських дипломатичних представництв. О.Шульгин згадував про «попросту святу по вдачі людину» В.Чехівського: «Ширий українець і добра людина, він хотів

вислати за кордон як можна більше української інтелігенції, щоб тим урятувати її від страшного лихоліття».

Питання, пов'язані з організацією, відрядженням і фінансуванням дипломатичних місій, регулярно розглядалися на засіданнях уряду В.Чехівського. Так, 6 січня 1919 р. було ухвалено надіслати надзвичайні дипломатичні місії до США, Франції, затверджено персональний склад дипломатичної і політичної секцій на Паризьку мирну конференцію, а також прийнято законопроекти про спорядження до Франції, Бельгії, Італії, Великої Британії та США двох надзвичайних торговельно-фінансових місій. 23 січня уряд вирішив надіслати надзвичайну дипломатичну місію до Великої Британії¹¹.

Всього ж лише протягом січня 1919 р. були відряджені місії до Великої Британії (керівник — Микола Ткаченко), Бельгії та Нідерландів (Андрій Яковлів), Ватикану (Михайло Тишкевич), Греції (Федір Матушевський), Грузії (Іван Красковський), Данії (Дмитро Левицький), Дону (Прокіп Понятенко), Італії (Дмитро Антонович), Польщі (Олександр Карпинський), Румунії (Юрій Гасенко), Сербії (В'ячеслав Прокопович), США (Євген Голіцинський), Туреччини (Олександр Лотоцький), Угорщини (Роман Яросевич), Чехословаччини (Максим Славинський), Швеції та Норвегії (Костянтин Лоський). Загальна чисельність персоналу місій становила 140 осіб¹². Щоправда, далеко не всі призначені в той час українські дипломати за своїми діловими і моральними якостями виявилися на висоті поставлених перед ними завдань.

Після відставки В.Чехівський відступив разом із Директорією до Кам'янця-Подільського, де йому востаннє довелося взяти активну участь у політичній боротьбі. 21 березня 1919 р., налякані втратою Жмеринки і більшовицьким наступом на Проскурів, Директорія та уряд УНР залишили всі урядові інституції й відійшли на Волинь. Тоді представники Української партії соціалістів-революціонерів (центральної течії), УСДРП і УСДРП (незалежних) за підтримки місцевої залоги створили в місті Комітет охорони революції на чолі з В.Чехівським. Комітет виступив за переговори з Директорією про негайне припинення контактів з французьким командуванням в Одесі й налагодження зв'язків з більшовицьким урядом України Християна Раковського на підставі визнання ним та Кремлем самостійності УСРР, виведення російських військ з України та збереження національного характеру української державності¹³. Але з огляду на непевність військово-політичної ситуації та не бажаючи розпалювання братовбивчої боротьби, вже 28 березня Комітет самоліквідувався, а частина його членів (уже без В.Чехівського) відбула до Рівного для переговорів з С.Петлюрою щодо перегляду спрямованості внутрішньої й зовнішньої політики УНР.

До літа 1920 р. В.Чехівський працював професором історії культури в Державному українському університеті в Кам'янці-Подільському, потім до 1922 р. — професором Вінницького інституту народної освіти та Київського медичного інституту, доцентом Київського політехнічного інституту. Водночас з 1920 р. він близько зійшовся з Всеукраїнською православною церковною радою (ВПЦР), котра очолювала Всеукраїнську спілку православних парафій та вела підготовку до Всеукраїнського православного церковного собору з метою завершення організаційного оформлення Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ). А вже ще 1 січня 1919 р. з ініціативи В.Чехівського Директорія прийняла закон про автокефалію православної церкви в Україні, котрий, щоправда, був неоднозначно зустрінутий у суспільстві й за браком часу навіть не почав реалізовуватися.

На I Всеукраїнському православному церковному соборі, що відбувся в Києві 14—30 жовтня 1921 р., В.Чехівський очолював ідеологічну комісію УАПЦ, був обраний до президії ВПЦР і благовісником УАПЦ. Опісля він став викладачем організованих ним пастирських курсів, репрезентуючи, за визначенням М.Грушевського, дійово-демократичну течію в керівництві УАПЦ на противагу консервативно-традиційній митрополита Василя Липківського¹⁴. Під тиском владних органів В.Чехівському довелося провести в жовтні 1927 р. II Всеукраїнський православний собор, що проголосував за переобрання митрополита. 29 липня 1929 р. В.Чехівський був заарештований за звинуваченням у належності до «Спілки визволення України».

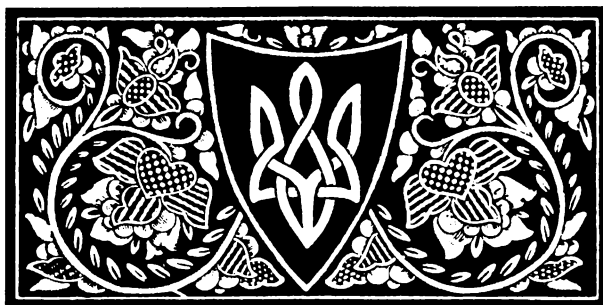
На відміну від багатьох інших підсудних, В.Чехівський мужньо тримався на процесі, відкинув усі звинувачення і 19 квітня 1930 р. був засуджений до страти, заміненої на 10-річне ув'язнення. Відбував покарання в Харківському і Ярославському політизоляторах, на Соловках, а 3 листопада 1937 р. за рішенням трійки УНКВС Ленінградської області був розстріляний. Лише через півстоліття, 11 серпня 1989 р., В.Чехівський рішенням пленуму Верховного суду УРСР був реабілітований «за відсутністю складу злочину».

Наукова спадщина В.Чехівського налічує низку праць на релігійно-церковну тематику (окремі підписані псевдонімом Ілля Братерський): «Київський митрополит Гавриїл Банулеско-Бодоні. 1799—1808», «Боротьба чехів за волю і правду в часи Гуса», «Кому служить церковне панство на Україні», «Основи визволення Церкви з-під влади князів тьми», «За Церкву, Христову громаду, проти царства тьми», «Церковне панство на Україні» та ін.

Вшановуючи у переддень 10-ї річниці незалежності України самовідданих борців за її визволення, ми маємо всі підстави згадати і прем'єр-міністра УНР, керівника її зовнішньополітичного відомства Володимира Чехівського.

- ¹ Див.: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.3807. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.110–111.
- ² Див.: Там же. – Спр.10. – Арк.174.
- ³ Див.: Там же. – Ф.1429. – Оп.2. – Спр.13. – Арк.1.
- ⁴ Див.: Там же. – Ф.1065. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.1.
- ⁵ Див.: Там же. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.91. – Арк.6.
- ⁶ Див.: Там же. – Спр.131. – Арк.194; Спр.194. – Арк.25.
- ⁷ Див.: Трембицький В. Українська консульська служба 1918-1924 рр. // Літературна Україна. – 1990. – 9 серпня.
- ⁸ Цит. за: Стахів М. Україна проти більшовиків: Нариси з історії агресії советської Росії. Кн.2. – Тернопіль, 1993. – С.50.
- ⁹ Цит. за: Рафес М.Г. Два года революции на Украине (Эволюция и раскол «Бунда»). – М., 1920. – С.130.
- ¹⁰ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Т.І. Центральна Рада–Гетьманщина–Директорія. – Прага, 1942. – С.97.
- ¹¹ Див.: ЦДАВО України. – Ф.130. – Оп.4. – Спр.13. – Арк.65, 71.
- ¹² Див.: Там же. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.131. – Арк.194.
- ¹³ Див.: Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. Т.ІІІ. – Прага, 1921. – С.112.
- ¹⁴ Див.: Ульяновський В. Релігійно-церковна візія нової України М.С.Грушевського// Київська старовина. – 2000. – №3. – С.66.

*Віктор Мамфієнко,
кандидат історичних наук.*

НАД СОБОЮ ВІДЧИНЯТИ НЕБО

Поняття ідеалу є доконечною потребою у житті суспільства на будь-яких етапах його розвитку. Нині, коли утверджується наша державність, на часі звернутися до проповідницької спадщини митрополита Василя Липківського, до його думок із цього приводу.

Розглядаючи національний ідеал українця в історичному контексті, видатний ісповідник і богослов у своїх проповідях постійно акцентує увагу на головних його аспектах: глибокій релігійності й патріотизмі.

Любов до Вітчизни і віра в Бога — такий лейтмотив майже кожної із двохсот проповідей Василя Липківського, які по праву складають золотий фонд українського богослов'я. На цьому твердженні, власне, і будується вченим філософське бачення християнсько-національного ідеалу.

Розкриваючи у своїх проповідях ідею Царства Божого, яка мусять бути для християнина провідною зіркою у житті, Василь Липківський підкреслює, що ідеальному християнинові притаманні віра, надія, любов. Усі ці добродієності органічно зв'язані між собою і не можуть існувати одна без одної. Основою і початком усього є віра.

У проповіді «Віра» Липківський говорить: «Що ж то є віра? Віра, каже ап. Павло, є впевненість у здійсненні того, чого ми чекаємо, певність в існуванні того, чого ми не бачимо» (Євр. 11, 1). Отже, віра є така ж природна властивість душі людської, як і розум, і така ж необхідна. І в щоденному житті людина більше керується вірою, ніж розумом, бо і знання здобуває, більше довіряючи іншим, ніж власному досвіду, і в основі всіх її вчинків лежить віра. Без віри людина і кроку в житті не може ступити — ні знання здобути, ні за будь-яку працю взятися, ні в ній перемогти; лише непохитність віри робить людину непохитною.

Але не сучасне, не земне є головним предметом віри. В той час як розум порпається в земних видимих речах, віра сягає до найперших початків світу, як каже ап. Павло: «Вірою ми пізнаємо, що віки створені словом Божим» (Євр. 11, 3) ... «Віра з'єднує нас земних з Богом, зводить у нашу душу Бога, і тому вона найтісніше сполучається з релігією, з нашим відношенням до найвищої істоти, віра творить релігію, тому в нашій мові релігія зветься вірою. Віра значно повніше обходить життя людське, ніж розум — таємна царина життя — народження, смерть, відношення до Бога, моральна царина — гріх, чеснота, падіння, виправдання — все це предмети віри. Це віра світлом Божества освітлює все життя людини, дає йому найвищу мету життя, шукає Бога і знаходить його, лине до Нього»¹.

Віра є передумовою ще однієї християнської добродієності — надії. Надія — це підтвердження переконань віри. Василь

Микола Стратілат. Василь Липківський.

Липківський, розмірковуючи про такі поняття, як розум і віра, перевагу надає останній:

«Отже, віра надзвичайно змістовно доповнює те, чого не в силі дати розум. Коли розум з'єднає людину з землею, намагається тут людині утворити гідне життя, то віра з'єднає людину з небом, з Богом і надає їй надлюдської сили і могутності, незалежності від зовнішніх умов».

На підтвердження своєї думки Василь Липківський знаходить переконливі аргументи, використовує щедрю мовну палітру нашого народу. Спробуймо вникнути ось у ці слова його проповіді «Віра і розум»:

«Віра орлом ширяє над горами життя, словом рухає ними, а розум кротом риється в цих горах, заступом та іншими приладами їх розкидає. Віра, з'єднана з Богом, дає людині найбільшу певність і у власних силах. Палка віра, а не холодний розум запалює чоловіка й цілий народ, дає йому орлині крила, підносить на таку височінь, на яку не підняли б його міркування розуму. Віра, з'єднана з Богом, єднає й народ між собою найвищим єднанням, єднанням життя й вічності. Отже, віра є така ж, як і розум, невід'ємна умова повноти

життя людського, і без неї життя завжди буде однобічне, неповне і у великих матеріальних досягненнях злиденне, і в зовнішнім добробуті нещасне.

Але найпотрібніше й нічим не замінимо око віри в душі людини тим, що воно пильнує перш за все внутрішньої істоти людини, морального вдосконалення, чистоти людської душі; віра зводить Бога в серце людини, утворює в душі людини те царство небесне, що про нього сказав Христос: Царство Боже всередині вас (Лук. 17, 21). Тільки це царство дає найвище достоїнство людині і є в ній непереможне ніякими силами зла»².

Євангельське вчення про Боже Провидіння є тим ґрунтом, на якому базується християнський оптимізм. Справжній християнин ніколи не втрачає надії й бадьорості. У проповіді Василя Липківського «Відміни у святкуванні Тройці і церковна наука про пресвяту Тройцю» читаємо:

«Отже, лише на вірі в Бога у Святій Тройці можуть вирости діла, що доведуть нас до вічного життя. І коли ми на свято Тройці вбираємо свої хати зеленню, клечанням, квітами, цим ми виявляємо, що Пресв. Тройця є наша вічна, невмируща надія на життя вічне. Зелений колір є колір надії, а свіже зелене клечання, свіжі живі квіти є ознакою життя невмирущого. Отже, тільки на християнській вірі у св. Тройцю вічно зеленітиме і цвістиме надія на життя вічне і дасть плоди, достойні цього життя. А коли листя та квіти на дереві не ростуть, що це значить? Це значить, що корінь у нього нездоровий, або мертвий. А коли на вірі у Пресв. Тройцю не ростуть добрі діла, що це означає? Не інакше, як те, що Христову віру в собі чоловік пригнітив або й зовсім змертвив»³.

Жива віра завжди поєднується з любов'ю. Тому любов до Бога і до людини — один із головних чинників християнського ідеалу. Як тут не згадати слова з першого послання святого апостола Павла до коринтян: «Любов ніколи не минає, хоч і пророцтва скінчаться, і мови замовкнуть, і знання зникне» (13.8).

Любов — справжня суть особистості, без любові людина не живе, а вмирає—це провідна думка християнства. Євангеліє нагадує: «А не маю любові, то я ніщо» (I Коринтян, 13.2).

Виходячи з такого розуміння любові, Василь Липківський у проповіді «Любов до ворогів як перемога над ворогами» розглядає її як першопричину буття і кінцеву мету творіння. У світі вчення про християнську любов ненависть розглядається як зло. Звичайно, думати, що зло само собою зникне, стверджує духівник, безпідставно. Але боротися зі злом слід не лише як із поняттям абстрактним. Ні, потрібно наші зусилля скеровувати так, щоб вони завершилися добром для злочинця, і він це сам усвідомив. Проповідник, звертаючись до парафіян ще у двадцяті роки нинішнього століття, провіщав майбутні події: «Даремно сучасні керівники пролетаріату так зухвало галасують, що вони ненавистю та помстою перемогли своїх ворогів. Це передчасно говорити, в чому

власне переміг пролетаріат своєю помстою й нищенням ворогів, і чи тверда ця перемога. Краще тут пригадати слово Христове: «Всі, хто взяв меч, від меча й загинуть» (Мат. 26, 52).

...Така перемога не тільки сама по собі ненадійна і тимчасова, але й загальної ворожнечі між людьми, чи народами, ніяк не пригашує, а ще більше її розпалює.

...Іншого способу морального піднесення людини над звірячим станом ненависті, помсти, насильства над ворогами немає і не може бути, як виконання заповіді Христового про любов до ворогів.

Таким чином, любов до ворогів, доброзичливе ставлення до них — це не є капітуляцією перед ними, покірливістю їм, навпаки, це є найвища моральна перемога над ворогами, яка не тільки не викликає в них жадобу помсти, ненависті, а навіть пригашує ці почуття»⁴.

Життя підтвердило об'єктивність передбачень ученого-богослова.

Від сивої давнини дійшли до сучасників свідчення про наших пращурів — відчайдушних і гостинних, хоробрих і шляхетних, надзвичайно працьовитих і глибоко релігійних людей. Така повноцінна особистість могла утвердитися тільки на ґрунті високих моральних патріотично-релігійних ідеалів.

Зберегти свою національну свідомість, звичаї й мову, зберегти неперервність українського національного ідеалу — такі вимоги ставить перед своїм народом духовний пастир: «Ми, християни, повинні утворювати в себе дійсну Христову церкву, з себе утворювати нову людину, а з нашого народу новий народ»⁵.

І тут же ставить питання: «Який же це є певний шлях у кожного народу, щоб наблизитись до Христа?» Відповідь знаходимо у проповіді Василя Липківського «Рідна мова — шлях до Бога»: «Цей шлях є рідна мова кожного народу. Коли Христос послав апостолів на проповідь до всіх народів, то який шлях Христос постелив апостолам до всіх народів? Христос послав їм Духа Святого, який дав апостолам дар говорити на мовах усіх народів. Христос сказав апостолам: «Ви не йдіть нікуди, поки не зійде на вас Св. Дух, і тільки, коли одержите Духа Святого і його дар говорити на мовах всіх народів, тоді тільки йдіть до всіх народів, щоб їх привести до Мене».

Отже, єдиний шлях і нам, українцям, наблизитися до Христа — це наша рідна мова. Тільки вона дасть нам справжнє розуміння слова Божого, допоможе почути Його святий голос, а за Його голосом ми потрапимо на певний шлях, що веде до Нього. Як довго ми блукали в горах!

«Господь кликав нас, подавав нам свій голос, але ми його не розуміли, бо голос Божий нас примушували слухати не на нашій рідній, а на слов'янській незрозумілій нам мові. Нашій мові дозволяли вести нас тільки на торжище, називали її базарною мовою, а вести до Бога нашій мові забороняли. Отже, коли наша мова буде вести нас і до Бога, тоді тільки ми знайдемо певний шлях до Нього»⁶.

В іншій проповіді «Рідна мова в Церкві» зазначається: «Тільки коли народ наш визнає, що він є церквою, а не його відірвані від народу зденаціоналізовані ієрархи, він тоді лише свідомо відновить у себе заповіт апостольський, що краще п'ять слів сказати в церкві рідною мовою, ніж десять тисяч незрозумілою, лише тоді церква стане для нього живим чинником його релігійно-національного життя, а не мертвою чужою для його нації традицією»⁷.

Християнство динамічне за своєю природою і відіграє прогресивну роль у світовій історії. Тепер, коли наше суспільство вступає в епоху нової християнської духовності, до Церкви, мов блудний син, повертається інтелігенція, яка, безперечно, має відіграти головну роль у формуванні християнсько-національного ідеалу українського народу. Про це мріяв Василь Липківський, який ще півстоліття тому писав: «От це велике чудо відродження, воскресіння нашого народу творить Господь в наші часи через нашу рідну Українську Церкву, що теж чудом Божої волі воскресла з-під руїн російської церкви... Будемо ж щиро й енергійно проводити це велике діло, гуртувати наш народ, підносити тут його свідомість, освіту його, національну єдність; будемо творити тут на новому світі нову Україну...»⁸.

Великий просвітителі вірив, що Україна буде демократичною, правовою державою на основі суверенного самовизначення української нації, на основі християнських цінностей. В одній із останніх проповідей «Спогад митрополита Петра Могили» Василь Липківський закликав:

«Досить уже нашому народові все тікати та тікати, бути втікачем. І Христос немовлятком тікав від Ірода до Єгипту, але як став дорослим, то вже сміливо й свідомо пішов на визволення світу. Отже, і ми, не як втікачі, а як вільний дорослий народ візьмемось за утворення свого рідного життя, своєї України... Лише той народ гідний свого життя, який не розбігається, не піддається, не тікає, шукаючи кращого, а сам своєю працею творить своє життя...»⁹.

Християнсько-національний ідеал у розумінні Василя Липківського — це ідеал українського патріота, що поєднує в собі тверду віру в Бога, відданість Українській Церкві і жертвну любов до Батьківщини.

¹ Липківський В. Проповіді на неділі й свята. Слово Христове до українського народу. — США, 1988. — С. 546.

² Там же. — С. 159–160.

³ Там же. — С. 287.

⁴ Там же. — С. 464.

⁵ Там же. — С. 2.

⁶ Там же. — С. 292.

⁷ Там же. — С. 297.

⁸ Там же. — С. 468–469.

⁹ Там же. — С. 579.

Анатолій Денисенко,
кандидат історичних наук.

СПОВІДЬ

*Розголоси і возопі
нечревовболіла, яко
більше чаю у пустої,
ніже у імущої мужа.
Ісаїя, гл. 54, в. 1.*

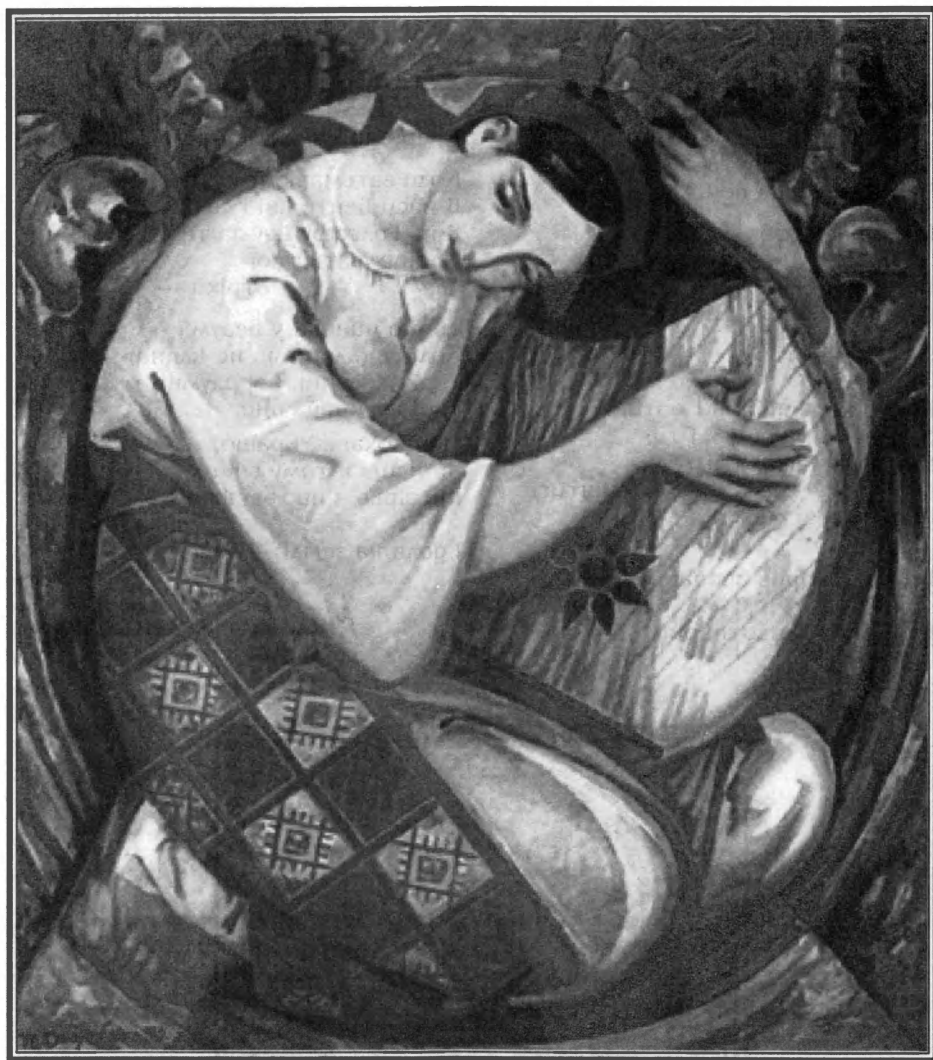
Моя кохана Україно,
Рожевих мрій блакитна
галь!
У нас з тобою путь єдина,
Єдина радість і печаль.
Чекає нас, любов'ю
скутих,
На неозореній путі
Єдина усмішка і смуток
І справа спільна
в майбутті.
Як споконвічні син і мати,
Не для розлуки — я і ти;
Нам разом плакати
й сміятись,
І разом хрест важкий
нести.
В руках Творця звичайна
глина —
В гойданні животворних
сил.

Я атом твоїй, твоя
клітина.
І нерв, що чує кожний біль.
Коли затьмарюється небо
В часи бентежні і ліхі,
Я на Голгофу йду за тебе
Спокутувать твої
гріхи —
Ті, що чинили у безум'ї
Колись (кляни чи не кляни)
Твої невдячні, нерозумні,
Твої незрячії сини.
Моя кохана Україно,
Чи наша в тому є вина,
Що зірка в нас завжди
єдина,
І доля на землі — одна.

Михайло Брайчевський

Микола Стратілат. Видубецький монастир.

Михайло Дмитренко. «Мелодія».
Олія, 1970 р.

ГРУДЕНЬ

ПН	ВТ	СР	ЧТ	ПТ	СБ	НД
						1
2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15
16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29
30	31					

- 1** — (1991) Народ України вільним волевиявленням на референдумі підтвердив акт проголошення Незалежності України.
- 285 років від дня народження українського церковного діяча, письменника Георгія (Григорія) Кониського. Помер 13 лютого 1795 р.
 - Національне свято Румунії — День створення Єдиної Національної Румунської Держави.
 - День працівників прокуратури.
- 3** — 280 років від дня народження українського просвітителя, філософа, поета Григорія Сковороди. Помер 9 листопада 1794 р.
- 75 років тому в Берліні відбулася перша конференція українських націоналістів.
 - Міжнародний день інвалідів.
 - 65 років тому було розстріляно у сталінських катівнях українського художника Якова Струханчука. Народився 10 серпня 1884 р.

- 6** — День Збройних Сил України.
- 345 років тому всупереч московським правителям Київським митрополитом обрано Діонісія Балабана, прихильника гетьмана І.Виговського.
- 7** — 210 років від дня народження польського історика Амброжи Грабовського. Помер 4 липня 1868 р.
- День місцевого самоврядування.
 - Великомучениці Катерини.
- 8** — 140 років від дня народження військового історика Андрія Зайончковського. Помер 1926 р.
- 65 років тому помер український історик Юхим (Євтим) Сіциньський. Народився 23 грудня 1859 р.
- 9** — 105 років від дня народження українського поета, перекладача, церковного діяча Бориса Тена (Хомичевського). Помер 13 березня 1983 р.

- 10** — 130 років від дня народження українсько-го історика, громадського діяча Андрія Яковлева. Помер 14 травня 1955 р.
• Всесвітній день прав людини.
- 11** — 140 років від дня народження українсько-го кобзаря Степана Пасюги. Помер 1933 р.
• День сухопутних військ України.
- 12** — 210 від дня народження діяча Грецького Національного Руху Олександра Іспіланті. Помер 31 січня 1828 р.
• 145 років від дня народження українського історика Павла Потоцького. Знищений комуністичним режимом 27 серпня 1938 р.
• 115 років від дня народження польського історика, дипломата, автора праць про минуле України Ольгерда Гурки. Помер 26 листопада 1955 р.
• 100 років тому помер на заслани у Росії український поет Павло Грабовський. Народився 11 вересня 1864 р.
- 13** — 125 років від дня народження українсько-го композитора, громадського діяча Миколи Леонтовича. Загинув 23 січня 1921 р.
• 55 років тому помер мислитель, мандрівник, художник, автор розпису церкви у Києві Микола Реріх. Народився 9 жовтня 1874 р.
• Апостола Андрія Первозваного.
- 15** — День енергетика.
• День працівників суду.
- 17** — 125 років від дня народження українсько-го мистецтвознавця Данила Щербаківського. Помер 6 червня 1927 р.
• 85 років тому Рада народних комісарів у Петрограді визнала незалежність Української Республіки.
• Великомучениці Варвари.
- 18** — 215 років від дня народження українсько-го етнографа Дем'яна Деляфіла. Помер 1861 р.
- 19** — День Миколая (зимового).
- 20** — День міліції.
- 21** — 280 років від дня народження українсько-го церковного діяча Паїсія Великовського. Помер 1794 р.
- 22** — День української дипломатії.
- 23** — 140 років від дня народження українсько-го історика Ореста Фотинського. Дата смерті невідома.
- 24** — День працівників архівних установ.
- 25** — 100 років тому помер історик-медієвіст Федір Фортинський. Народився 15 лютого 1846 р.
- 55 років тому померла українська письменниця Катря Гриневичева. Народилася 19 листопада 1875 р.
- 27** — 265 років від дня народження українсько-го історика Миколи Бантиш-Каменського. Помер 1 лютого 1814 р.
• 179 років від дня народження російського мецената, засновника Третьяковської галереї Павла Третьякова. Помер 16 грудня 1898 р.
- 28** — 160 років тому помер український богослов, музикант Георгій Августинівич. Народився 1784 р.
- 29** — 235 років від дня народження церковного діяча, історика, археолога, митрополита Київського і Галицького Євгенія Болховітінова. Помер 7 березня 1837 р.
• 50 років тому помер український письменник Іван Кочерга. Народився 6 жовтня 1881 р.
- 31** — 130 років від дня народження українсько-го художника Василя Кричевського. Помер 15 листопада 1952 р.
• 125 років від дня народження українського письменника, актора, мистецтвознавця Гната Хоткевича. Знищений комуністичним режимом 8 жовтня 1938 р.

У 2002 році виповнюється:

- 1010 років тому воїнство Київської Русі розгромило печенігів на річці Трубіж. Подвиг русо-українця Кожум'яки.
- 930 років тому складено збірник норм давньоруського права (Правда Ярославичів).
- 730 років тому став князювати у Волинському князівстві Володимир Васильович.
- 675 років першій згадці про Олеський замок.
- 640 років тому завершилося визволення України від іга Золотої Орди. Розгром у битві на р. Сині Води татарських орд і визволення Поділля від загарбників. Об'єднання Литви й України в одній державі як рівної з рівною. Відновлення українських князівств як автономних державних утворень, типових для періоду Київської Русі.
- 570 років надання Луцьку Магдебурзького права.
- 410 років створення православної братства Комарні.
- 375 років тому помер український церковний діяч, письменник, богослов Захарія Копищенський. Рік народження невідомий.
- 375 років від дня народження церковного діяча, письменника, автора записок подорожей Україною свого батька Антиохійського патріарха Макарія Павла Алеппського. Помер 1669 р.

- 340 років тому засновано Малоросійський Приказ — державний орган російського царства для підтримання зв'язків з українським керівництвом. Ліквідований 1722 р.
- 260 років від дня народження українського церковного діяча, історика протоігумена Мукачівського монастиря Йоанікія Базиловича. Помер 1821 р.
- 210 років від дня народження київського генерал-губернатора Дмитра Бібікова. Помер 6 березня 1870 р.
- 200 років Баранівському фарфоровому заводу на Житомирщині.
- 200 років від дня народження українського археолога, музезнавця Антона Ашека. Помер 1854 р.
- 190 років тому вийшов друком перший Український часопис «Харьковский еженедельник».
- 185 років заснування у Львові Юзефом Оссоліньським культурно-освітньої установи «Оссолінеум».
- 170 років тому створено з числа козаків Задунайської Січі Азовське козацьке військо. Першим наказним атаманом був Йосип Гладкий.

- 155 років від дня народження українського історика Олексія Маркевича. Помер 17 червня 1903 р.
- 130 років від дня народження українського історика Василя Данилевича. Помер 10 листопада 1936 р.
- 125 років заснування Харківського історико-філологічного товариства.
- 120 років тому споруджено Володимирівський собор у Києві.
- 110 років від дня народження українського історика Олексія Барановича. Помер 3 травня 1961 р.
- 110 років тому в Києві пущено перший в російській імперії міський трамвай.
- 100 років тому відбувся перший з'їзд Революційної української партії, на якому обрані керівні органи — Центральний, закордонний та редакційний комітети на чолі з Д. Антоновичем, В. Винниченком, Є. Голіцинським.
- 95 років тому М. Садовський створив у Києві перший стаціонарний український театр.
- 95 років тому у Києві почав виходити «Словарь української мови» Б. Гринченка.

СВІТ ЛОВИВ МЕНЕ

Ного ім'я звучить в історії незгасної мислі й слова. Григорій Сковорода із посохом за плечима та флейтою в руці пройшов шляхами рідного краю, чагарниками річки Многої, а думкою вимріяв простори Всесвіту і правди глибину, мудрістю й чеснотами прославивши український народ. Перед тронами владик не схиляв чола, не визнавав вінченосної слави царів і героїв. Ще за життя український мислитель і філософ Григорій Савич став постаттю легендарною. Ф. Луб'яновський у своїх спогадах так напише про нього: «У Харкові бачив відомого мандрівника Сковороду... Старець росту вище середнього, у сірій свиті, в українській баранячій шапці, з ціпком у руці; за мовою — справжній українець... Пристрасть його — жити в селянському середовищі. Прямуює він зі слободи у слободу, з села в село, з хутора в хутір. Селяни зустрічають й проводжають його з любов'ю й повагою. Він усе віддає їм: не золото, не срібло, а добрі поради, щирість серця. Видався він мені втомленим і замисленим»...

Народився Григорій Савич Сковорода 3 грудня 1722 р. у с. Чорнухи на Полтавщині в козацькій родині. Мало знаємо про дитинство майбутнього поета і філософа. Відомо, що першою школою була рідна природа: зелені простори і лісова тиша, безшумна річка Многа і шелестіння трав та спів птахів. Це розвинуло в малого Григорія нахил до музики і пісні.

Спочатку Сковорода вчився у дяка в Чорнухах, потім у місцевій церковно-парафіяльній школі і нарешті — в Києво-Могилянській академії. Далі — Петербург, придворний хор цариці Єлизавети Петрівни. У 1744 р. разом з капелою Сковорода знову повертається до Києва і вирішує продовжити навчання, бо за словами філософа Плінія, які часто нагадував Сковорода своєму учневі М. Ковалінському: «Загублений той час, який ти не використав для навчання».

У 1750 р. (напередодні завершення навчання в Академії) Григорій Сковорода супроводжує генерал-майора Вишневецького у поїздки по Європі. Три роки він жив при консульстві в Угорщині, потім були Австрія, Польща, Німеччина та Північна Італія. Ці поїздки сприяли формуванню його світогляду, уподобань, вивченню побуту, звичаїв народів Європи. Його перший біограф М. Ковалінський писав, що скрізь він «старався знайомитися найкраще з людьми вченими і знаннями, які славилися тоді».

Коли в 1850 р. Сковорода повернувся в Україну, то одержав посаду викладача піітики в Переяславській гімназії, де написав курс «Рассуждение о поэзии и руководство к искусству оной». Застосовані Сковородою нові методи навчання накликали гнів ректора семінарії єпископа Козловича, який через рік звільнив Григорія

*Любитель простоты и кроткой свободы,
 безъ лести другъ прѣмой, довольно всякъ вѣда
 Достигъ наверхъ наукъ, познавши духъ природы,
 Достойной для сердець приимръ Скворода.*

Григорій Савич Скворода (1722—1794)

Савича від викладання. І Сквороді довелося працювати домашнім учителем поміщика Степана Томари в с. Ковраї. На цей період припадає написання збірки «Сад божественных песен».

Скворода не мав ні домівки, ні сім'ї, ні майна. Любив людей, особливо дітей і молодь. Це й повертало його не раз на терени педагогічної праці. Так, у 1759 р. він почав викладати поетику, пізніше етику в Харківському колегіумі. Однак у 1769 р. йому довелося залишити педагогічну діяльність через звинувачення у підриві основ суспільства. Він обирає шлях мандрівника, народного учителя і співця скривджених. Шляхи його пролягли до Полтави, Харкова, Києва, Москви. Мандрував Курщиною, Орловщиною, Приазов'ям.

Його сучасники відзначали, що Скворода вивчав вищі стани, як «вивчає зоолог звірів». Мислитель-демократ з болем споглядав, як Вітчизна стогне під владою «гогощущих», «алчных» хижаків, що втратили образ людський.

Філософ-гуманіст був глибоко переконаний у тому, що справжнє щастя людини не в багатстві або плотській насолоді, не в марнославстві, а в розумному задоволенні матеріальних і духовних потреб, у душевному спокої, в корисній праці, в гармонійному поєднанні того, що задовольняє внутрішні духовні вимоги людини, що служить інтересам загалу. Людина, на його переконання, повинна бути чесною, справедливою, скромною. Цнотливість, любов до життя, до людей, до праці, до природи — ознака справедливої людини. Але головне — це прагнення до волі. Без цього немає людини! «Мне вольность одна есть нравна, — писав Скворода, — и беспечальный простой путь. Се моя мера в жизни главна».

У 1794 р. Григорій Скворода зупинився у своїх друзів Ковалівських у селі Пан-Іванівці (сьогодні Сквородинівка) поблизу Харкова. За спогадами Срезневського, поет відчув, що сили його тхнуть, тому почав копати собі яму. Потім пішов у свою кімнату, умився, надів чисту сорочку, старанно зібрав книжки, чернетки, рукописи, поклав їх під голову, ліг, накрився свиткою і 9 листопада 1794 р. заснув вічним сном. Проте така легендарна смерть неоднозначно оцінюється в літературі. Так, Л. Махновець вважає, що це «не що інше, як фантазії Ізмаїла Срезневського». Згідно із заповітом філософа, на надгробку зробили напис: «Світ ловив мене, але не спіймав». Так Скворода не проміняв чесноти на достатки й чини, які йому пропонував генерал-губернатор Щербінін чи ченці Києво-Печерської лаври. Світ несправедливості, кріпацтва, зради так і не зміг піймати у свої тенета філософа й поета. Він лишився вірним своїм принципам, а отже й Вітчизні. Мав рацію П. Куліш, який писав:

У красний вік Єкатерины
Ти був найкращий в нас талант,
Ума і серія України —
Передовик, репрезентант,
З тобою, Грицьку, воскресіння
Твого народу почалось.

Ніби продовжуючи думки поета, наш сучасник П. Тичина переконливо підкреслював: «Сама постать Сквороди настільки глибоко увійшла у свідомість українського народу та митців його, що її беруть уже за центральну, за дійову особу в свої твори наші письменники та художники, беруть як друга пригноблених, як полум'яного патріота, як гуманіста». Тому нащадки вшановують пам'ять поета, мислителя, який прозирає у наше майбутнє. «Постать Сквороди все владніше і владніше заявляє про своє право на пошану і пам'ять. Тож хай у вінок вічної пам'яті ляжуть і ці рядки:

Чорнухи... Славна Полтавщина
Зоря зі Сходу устає,
І славить світ твого сина,
Який в серцях усіх живе.

Від покоління в покоління
Із вуст в уста вкладаєш ти:
«Не за обличчя судить, а за серце»
І так усе життя ішов ти до мети.

Вогонь не гаснув у твоїх зіницях,
І палка з тину в путь вела.
«З видимого пізнав ти неведиме»
І мудрості черпнув сповна.

Ти твердо йшов своїм шляхом
І «сродну працю» оспівав прекрасно.
Копав криницю, щоб зросити світ,
Свою мету ти бачив ясно.

Скворода — поет, філософ,
Мислитель сонячних вершин.
Твій спів і голос твій, поете,
Й тепер гримить «з вершин й низин».

Багато змін відбулося на тій землі, шляхами якої ходив невтомний глашатай істини, мислитель і філософ Г. Скворода. Але вдячна пам'ять народу зберегла пам'ять про гуманіста в десятках пам'ятників на нашій славній Україні. І це ознака його безсмертя.

Микола Куринський,
кандидат філологічних наук.

ГЕНЕРАЛ РОМАН ДАШКЕВИЧ

иттєвий шлях українського військового та громадського діяча генерал-хорунжого армії Української Народної Республіки Романа Корибута-Дашкевича не був простим і легким, як, зрештою, й більшості видатних патріотів ХХ ст. Народився Роман-Микола 6 грудня 1892 р. у містечку Тустановичі (тепер це частина міста Борислава Львівської області) в родині священика Івана. В сім'ї зберігалися давні традиції роду: князі Дашкевичі (Дашковичі) відомі в Києві з XV—XVI ст.; із цього роду вийшов один з організаторів козаччини, черкаський староста 1514—1535 рр. Остафій Дашкевич. Безпосередній предок Романа — скарбник (від 1769 р.) Галицької землі Руського воєводства Олександр Корибут-Дашкевич — отримав у 1782 р. підтвердження свого дворянства від австрійської влади.

Роман Дашкевич закінчив 1911 р. українську гімназію в Перемишлі. Тоді ж разом з товаришами відбув у подорож у Східну Україну, закінчивши свою мандрівку в Криму. Важке становище українства під російською владою надихало його на громадську працю. 1911 р. він поступив на юридичний факультет Львівського університету — й одночасно очолив просвітній осередок при Львівській філії товариства «Просвіта», культурно-освітню комісію Українського студентського союзу. Обидві організації вели широку лекційну працю по містах і селах Галичини. Дашкевич відіграв значну роль в організації західноукраїнських «Січей» — товариств молоді, що мали допомогти оволодіти військовою справою, стати фундаментом української армії в пору, коли для всіх стало ясно: війна не за горами і під час її вирішуватиметься також доля України. 1913 р. був обраний кошовим новітової «Січі» у Львові; у січні 1914 р. — головою воєнізованого товариства «Січові стрільці II», яке гуртувало

Роман Дашкевич (1892—1975)

львівських робітників та ремісників, давало їм підфіцерську підготовку. В складі «Січових стрільців II» була й жіноча чета, якою командувала студентка Олена Степанівна — майбутня дружина Дашкевича. Вже тоді він виявив себе добрим організатором і дуже чутливою та жертвовною людиною. За власні кошти і кошти батьків, що добре розуміли вимоги часу, Дашкевич озброїв «свій» відділ крісами та кулеметами (австрійська влада робила перешкоди, коли намагалися придбати легкі гармати), одягнув стрільців у одностайні голубі мундири. Так починалися легендарні Українські сечові стрільці.

З вибухом Першої світової війни Р. Дашкевич — офіцер артилерії австрійської армії на фронті проти Росії. Романтична легенда розповідає: на вістку про те, що Олена Степанівна, дівчина-воjak, підхорунжа Українських січових стрільців, потрапила до російського полону, Дашкевич здався в полон, щоб шукати її по таборах полонених на широких просторах Росії. Та О.Степанівна потрапила до Середньої Азії, а Р. Дашкевич опинився в Сибіру й на Забайкаллі. Після лютневої революції 1917 р. йому вдалося роздобути цивільний одяг і втекти з табору. Подолавши різні пригоди, молодий артилерист добився до Києва.

Тут він став одним з організаторів військових частин з колишніх військовополонених галичан та буковинців. Так виник Галицько-буковинський курінь Січових стрільців (листопад 1917 р.), який незабаром (січень 1918 р.) перетворився у найбоєздатнішу військову частину Центральної Ради — в I курінь Січових стрільців під командуванням Євгена Коновальця. У Січових стрільцях Дашкевич очолив Стрілецьку Раду; як військовий фахівець командував першою гарматною батареєю. Під час більшовицького заколоту керував операціями на Подолі.

Після роззброєння Січових стрільців німецькими окупаційними військами (травень 1918 р.) Дашкевич став командиром 4 батареї Запорозького корпусу, яким командував генерал Зураб (Олександр) Натіїв. Батарея розташувалася на Харківщині. У вересні 1918 р., коли було відновлено формацію Січових стрільців, що концентрувалися у Білій Церкві, Дашкевич переїхав туди для організації артилерійських частин.

Імпровізований сотником Дашкевичем бронепоїзд та кулеметники сотника Федя Черника відіграли вирішальну роль у бою Січових стрільців з гетьманськими військами біля станції Мотовилівка. (Під прізвиськом Пушкевича сотник виведений у поемі-епосі Василя Пачковського «Золоті ворота».) Шлях на Київ було відкрито.

Полковник Дашкевич командував і гарматною бригадою Січових стрільців і пройшов з нею важкий бойовий шлях на різних фронтах Української Народної Республіки, оточеної звідусіль ворожими силами — арміями червоних і білих росіян, поляків. На початку грудня 1919 р. корпус Січових стрільців саморозпустився.

Настала перша еміграція — дорогою через Румунію та Угорщину до Австрії, до її столиці Відня.

У Відні на весну 1920 р. зібралися майже всі члени колишньої Стрілецької Ради групи Січових стрільців. Обмірковували плани продовження — всіма можливими засобами — боротьби за незалежність України. Таким чином, поступово дійшло до заснування Української військової організації під керівництвом полковника Євгена Коновальця. Дашкевич взяв участь в утворенні УВО, в поширенні її діяльності на землі Галичини, загарбані Польщею. 14 липня 1920 р. у Відні Дашкевич одружився з Оленою Степанівною (Степанів), що завершувала в Австрії університетські студії. На шлюбній фотографії поруч з молодими видатні суспільно-політичні й наукові діячі: полковник Євген Коновалець, керівник галицьких радикалів Кирило Трильовський, відомий географ професор Стефан Рудницький. У Відні 1921 р. Дашкевич видав під псевдонімом «Р.Давний» історико-військовий нарис «Про Січових стрільців» — перший огляд історії цього важливого збройного формування.

1921 р. Дашкевич повернувся до Львова, закінчив навчання в університеті, в якому отримав звання доктора прав, почав адвокатську кар'єру. Не забуваючи про громадські обов'язки, згідно з цілями, накресленими УВО, заходився відновлювати мережу товариств «Січ». Після заборони цих організацій польською окупаційною владою утворив нову мережу товариств «Луг» (1925—1939). Він вірив, що знову надійде пора, коли молодь, що пройде напіввійськовий вишкіл у рядах «луговиків», виявиться потрібною для нового етапу боротьби за волю України. Згідно з угодою між еміграційним урядом УНР у Варшаві та керівником головної централі товариства «Луг» у Львові Дашкевичем на випадок війни з Радянським Союзом «луговики» мали стати зав'язкою збройних сил незалежної Української держави. Дашкевич рішуче виступав за позапартійний характер очолюваного ним формально спортивного товариства «Луг». Це не раз приводило до конфліктів з різними партійними угрупованнями. 1926 р. він вийшов зі складу Української соціал-радикальної партії, відмовляючись підпорядкувати їй «Луги». За намагання всіма силами зберегти організацію, в якій здійснювалася б фізична і, частково, військова підготовка десятків тисяч її членів (що й примушувало «Луг» рахуватися з ново-запровадженими польськими законами), Дашкевича неодноразово і часом різко критикували як зліва (західноукраїнські комуністи), так і справа (націоналісти). Свої погляди на завдання українського воєнізованого руху Дашкевич часто висловлював на сторінках львівських журналів, яких був редактором: «Січових вістей» (1921—1925) та «Вістей з Лугу» (1926—1939). Відстоюючи українські інтереси, зустрічався з видатними політичними діячами того часу: президентом Чехословаччини Томашом Масариком, маршалом Польщі Юзефом Пілсудським (з яким був знайомим ще до Першої світової війни).

Другу еміграцію (1939—1941) Дашкевич перебув на Лемківщині, в містечку Риманові. У 1941—1943 рр. повернувся до окупованого німцями Львова, де працював за своїм цивільним фахом — адвокатом. Від пропозицій піти на співпрацю з тими українськими кодами, що колаборували з окупаційною владою, він категорично відмовився. В перемогу Німеччини у війні ніколи не вірив, та й на жодне добро для українського народу від гітлерівської адміністрації не розраховував.

В кінці 1943 р. почався третій і вже остаточний еміграційний етап Дашкевича, що через Лемківщину (знову Риманів) довів його до табору для переміщених осіб у Куфштейні, в Тиролі (Австрія). Після розпуску табору залишився у цій же гірській місцевості, жив самотньо в невеликій хатині, плакаючи квіти та вишневий садок, віддаючись улюбленому з молодих років бджільництву. Високого, стрункого генерал-хорунжого, доки йому дозволяли сили, можна було побачити на національних святкуваннях в Австрії та поза її межами. Зберіг вірність давнім ідеалам, підтримуючи зв'язки як із середовищем спадкоємців уряду УНР (цим урядом був затверджений у званні генерал-хорунжого Армії УНР), так і з послідовниками лінії УВО—ОУН, її революційної течії. Багато писав, листувався з приятелями, яких ставало все менше; з сином, що повернувся до Львова 1956 р. після ув'язнення у таборах Казахстану; з родичами. Згадував минуле. Так виникли його мемуарні записки, порозкидані по діаспорній пресі, й досі, по суті, не зібрані докупи. У газеті «Народна воля» (Скрантон, США) 1954 р. друкувалися «Печатки Українських січових стрільців»; у газеті «Вільне слово» (Торонто, Канада) 1961 р. публікувався перший варіант «Артилерії Січових стрільців у боротьбі за Золоті київські ворота». Видавництво «Червона калина» надрукувало ці останні спогади окремою книжкою в Нью-Йорку 1965 р. (208 с.)*. За вдалою характеристикою І.Дурбака: «Безпосередність, щирість, скромність, інформації з першої руки, як учасника подій, цікавий спосіб розповіді, легкий стиль — роблять цю історію артилерії Січових стрільців дуже вартісним причинком і першорядним джерелом до історії українського війська під час наших визвольних змагань 1917—1919 рр.» (Дрогобиччина — земля Івана Франка/ За ред. Д.Дуціва. — Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1973. — С. 676).

В Австрії Р.Дашкевич залишався до кінця життя. Від дальших еміграційних мандрівок — до Південної або Північної Америки, як і від повернення в невільну Україну (були й такі можливості) він твердо відмовлявся. Помер у Куфштейні (Австрія) 11 січня 1975 р.

Ярослав Дашкевич,
доктор історичних наук.

* Передрук фрагментів із цих спогадів див.: Україна. Наука і культура: Щорічник. — К., 1994. — Вип. 28. — С. 44—79.

ВІДЛІТАЮТЬ СІРИМ ШИЇРКОМ ЖУРАВЛІ У ВИРІЙ

(Жмут спогадів про Олену Степанівну)

к обухом по голові, ударила мене телеграфічна вістка з Львова: «Мама умерла — Ярослав». Сталося це 11 липня цього року.

Ще так недавно, бо 5 грудня 1962 р. писала, що того літа не використала, як собі намітила: поїхати на Закарпаття і походити «давніми стежками». Загалом листи від неї були бадьорі. «Все йде, все минає»...

Кожна людина має свою долю й дорогу життя, а для Олени Степанівни доля була мачухою, життєва дорога — кам'янистою і тернистою. Але вона йшла вперед, незважаючи на перешкоди.

Я пізнала її 1909 р. у таємному гуртку середньошкільної молоді. Часи давні, півстоліття минуло, але які ж вони були живі й змістовні, які ідейні й завзяті були ті пориви молодечі! Потім 1911 р.

у таємному Пласті, на прогулянках — походах кругом Львова і нічних вправах на «Чортовій Скалі» над Дичиничами, де ми вчилися сигналізувати азбукою Морзе.

У 1913 р., коли почали організувати Січових стрільців, таємний Пласт повністю включився в стрілецьку організацію, причому дівчата вступили до «Стрільців II» при Січі, бо до «Стрільців I» їх не приймали. Нас було понад 30 членок, і Олена Степанівна стала нашою чотовою. Пригадую, якого шуму наробила Степанівна, коли в карнавалі пішла з Іваном Чмолою на вечорниці до Народного Дому в стрілецькому однострої і збирала грошові датки на стрілецьку організацію.

1914 рік зв'язав нас нерозлучно, бо обидві ми вступили до сотні Чмоли, яка тоді організувалася у селі Гаях під Львовом. З тою сотнею прибули ми 27 серпня до Львова, а 1 вересня раненько вирушили на залізничний двірець. Вже як сиділи ми у вагоні, проходив

Олена Степанівна

мимо нас сотник Вітовський. Побачивши Олену, він наказав їй висісти, мовляв, дівчат до війська не приймається. Я сиділа під стіною, і мене сотник Вітовський не запримітив. Але та сама доля спіткала мене в Стрию.

Степанівна з групою, яка ще залишилась у Львові (доктор Старосольський, Іван Чмола та інші), на другий чи третій день вирушила просто на Закарпаття. Зустрілися ми в квітні 1915 р. у Варпалянці, в Стрілецькому коші, де доктор Никифор Гірняк був командантом. Туди вона приїхала на відпочинок після бою на Маківці.

Наприкінці квітня наша група вирушила на фронт, який стояв під Болеховом. Сотня Чмоли перебувала у Волехові, а командував нею тоді четар Артимович. Вона дістала наказ вирушити на становища до Лисович.

Була ніч. Направо від нас ішов завзятий бій в напрямі Чудієва. Над ранком почалось те саме і на нашому відтинку.

Там Степанівна з великою групою дісталася в московський полон. Мені тоді пощастило, бо з частиною сотні я була вислана до Болехова по дротяні загороди.

Далі хочу подати коротко її життєпис.

Олена Степанівна-Дашкевич народилася 7 грудня 1892 р. у селі Вишнівчик Перемишлянського повіту, в родині отця Івана і Минодори Степанових. Закінчила учительську семінарію Українського педагогічного товариства у Львові, склала гімназійну матуру і в 1912 р. вступила до Львівського університету. Як студентка брала активну участь у русі середньошкільної і студентської молоді, а також у січових організаціях. Була одним з організаторів Товариства «Січові стрільці II» у Львові. Була членом Товариства ім. Ганни Барвінок. Цей період її життя значною мірою відбитий у її мемуарах «Напередодні великих подій» (Львів, 1930).

Навчання в університеті перервала світова війна. В кінці 1914 р. Олена Степанівна на вишколі на Закарпатті, далі — як кадет-аспірант і хорунжий Українських січових стрільців після боїв на Маківці в Карпатах. В 1915—1917 рр. перебувала в московському полоні, в основному в Ташкенті, де вела культурно-освітню працю серед полонених та місцевих українців. Була членом Ташкентської української громади. У квітні 1917 р. виїхала з Середньої Азії, після обміну полоненими, через Петроград, Фінляндію, Швецію, Німеччину і повернулася до Коша Українських січових стрільців, який стояв тоді недалеко Стрия. Через деякий час залишила позірно військо і продовжувала навчання у Львівському університеті.

Як член Головної військової управи Олена Степанівна брала в 1918 р. активну участь у підготовці листопадових подій у Львові та на провінції. Як четар Української галицької армії була ад'ютантом сотника Остапа Луцького під час боїв за Львів і пройшла разом із Золочівською бригадою до Кам'янка-Подільського. Тут вчилася в університеті і працювала референтом преси в Міністерстві закордонних справ ЗУНР.

В листопаді 1919 р. О. Степанівна через Румунію і Угорщину переїхала до Відня, де закінчила університет і в 1921 р. написала працю «Розподіл і розвиток суспільства в старій Русі до половини XIII ст.», отримавши ступінь доктора філософії. В той час одружилась з полковником Романом Дашкевичем. В 1921—1935 рр. викладала у Львові історію і географію в гімназії Сестер Василіянок, рівночасно працюючи з пластовою молоддю. Польська шкільна кураторія звільнила її з учительської посади і в 1935—1939 рр. працювала вона референтом організаційного відділу Ревізійного Союзу українських кооперативів. За її ініціативою на західноукраїнських землях створювалися т.зв. кооперативи здоров'я (медичні кооперативи). Брала активну участь у діяльності ряду українських товариств і організацій.

В 1939—1941 рр. — за більшовиків — О.Степанівна працювала вчителькою середньої школи, а в 1941—1944 — за німців — була керівником Статистичного управління Львова і викладала в гімназії. В 1930—1940-х роках займалася науковими дослідженнями в галузі економічної географії, демографії і кооперації, які, зокрема, знайшли відбиття в її монографії «Сучасний Львів» (1943) — єдиній такого роду праці в українській науці. В 1944—1946 рр. працювала як старший науковий працівник і завідувач сектора економіки і промисловості відділу економіки Академії наук УРСР у Львові та як доцент Львівського університету ім. І.Франка.

В 1946—1948 рр. О.Степанівна була старшим науковим працівником Інституту економіки Академії наук УРСР у Києві (у відділі економічної географії), займаючись дослідженнями промисловості Львова, дослідженням значення Дністра як транспортної магістралі та ін. У 1948—1949 рр. працювала як науковий співробітник природознавчого музею Академії наук УРСР у Львові.

Новий період життя О.Степанівни охоплює час від 29 грудня 1949 р. до 17 червня 1956 р. — час її ув'язнення, зокрема у таборі в Мордовії. Протягом кількох років тяжко працювала вона там на торфі, пізніше переплетником в бібліотеці. В червні 1956 р. повернулася до Львова і вже не працювала — отримувала мізерну старечу пенсію.

Олена Степанівна написала понад 75 наукових праць, з яких близько 50 надруковано. Окремо вийшли такі книги і брошури: «Жінка в давній Україні» (Львів, 1913), «Напередодні великих подій» (Львів, 1930), «Люди і земля. Огляд переписів західноукраїнських земель» (Львів, 1938), «Економічна географія західноукраїнських земель». 5 лекцій (Львів, 1938), «Кооперативи здоров'я, їх завдання, організація, історія» (Львів, 1937; 2-е вид. Львів, 1938), «Сучасний Львів»: Коротка монографія Львова (Львів, 1943; 2-е вид. Нью-Йорк, 1953)*, «Трудові резерви Львівщини» (Львів, 1948).

* Третє видання: Львів, 1992.

Статті мемуарного характеру: «Мої спомини з шкільних літ» (журн. «Рідна школа», Львів, 1933, ч. 13—14); «Жінка-воjak» (журн. «Назустріч», Львів, 1934, ч. 12); «Воєнні усмішки» (календар «Червоної Калини» на 1934 рік, Львів); «Софія Галечко» (календар «За народ» на 1944 рік, Львів, 1943).

Жила і працювала Олена Степанівна під обухом, але як хто із знайомих відвідував її, то ще жартувала. В одному з останніх листів писала: «До шпиталю не хочу йти, а як болі візьмуть, то закушу зуби і терплю... Найбільше шкода мені Славка. Він працює і мене доглядає». А син також немало терпів. «Уже сил не стає дивитися, як мама мучиться, терпить, а я не можу нічим допомогти», — писав до мене.

Так відійшла від нас ідейна людина, Олена Степанівна, що ціле своє життя боролась, тяжко працювала і терпіла, але ніколи не скорялась, по-геройськи зносила нестерпний біль.

В листі із Львова коротко повідомляли: «Похорон відбувся 14 липня о год. 2-й з полудня. Ховали по старому звичаю. З рідних були тільки син Славко і дворідна сестра. Дуже сумно було... На цвинтарі правили панахиду і закінчили похорон піснею «Чуєш, брате мій, товаришу мій»...

Ганна Димитерко-Ратич

ЧЕРЕЗ ТУ БАНДУРУ

Гнат Хоткевич — то не повторне явище в українській культурі не лише за багатогранністю таланту, а, насамперед, за оригінальністю самовиявлення одночасно в науці й мистецтві, схильність до яких, здавалося б, важко поєднати в одній особі.

Син кухаря (хоч і потомок гетьмана Хоткевича), він став блискучим інженером, але відмовився від професорської кар'єри заради... бандури. Яскраву артистичну діяльність він органічно поєднував з дослідницькою і режисерською. А коли брався за перо — з'являлися тонкі поезії в прозі, що чарують залюбленістю в природу рідного краю і людину праці, лаконізмом і філософською заглибленістю.

Творча діяльність Хоткевича почалася на зламі тисячоліть, у час зростання соціальної й національної самосвідомості українського народу. Як справжній митець, він не міг стояти осторонь політичної боротьби. За участь у студентських заворушеннях його виключають з Харківського технологічного інституту і висилають з міста. Царська охрнка звинувачує його в активній участі у збройному повстанні, у викраденні кулеметів.

Загроза арешту примушує його тікати до Галичини. Шість років вимушеної еміграції. Потім повернення, ув'язнення, заслання. Лише революція відкрила йому дорогу на Україну. Хоткевич повертається до рідного Харкова і нарешті дістає можливість вільно творити для народу.

Ось лише кілька штрихів з творчої біографії митця, що майже 40 років самовіддано працював на ниві української культури.

Гнат Хоткевич (1877–1938)

Бандуристом став...

Хоткевич ще змалку прислухався до народних пісень і казок, які збирав та записував усе життя. Особливо ж захоплювався хлопцем піснями сліпого бандуриста дядька Павла, пам'ять про якого зберіг на все життя. Через багато років, видаючи власну книгу

З улюбленим інструментом

«Музичні інструменти українського народу», Хоткевич особисто виготовив малюнок для титульного аркуша (він був ще й здібним художником), де зобразив дядька Павла бандуристом, а себе — його поводитирем.

Гнат і сам на диво швидко опанував мистецтво бандуриста, виступав у Полтаві під псевдонімом Гнат Галайда. Молодик козацької вроди з глибоким і проникливим голосом зачарував слухачів віртуозним виконанням народних дум і пісень.

Студентом він зустрічається з лірниками, кобзарями, записує від них витвори народного генія. Коли Хоткевича виключають з університету, він простує в Золотоношу до М. Лисенка. Композитор, почувши гру і спів Гната, без

вагань запропонував йому стати солістом своєї капели. Публіка з великою симпатією і захопленням приймала молодого виконавця. Хоткевич всіляко намагався сприяти відродженню і розвитку кобзарського мистецтва. Він зібрав по Чернігівській, Харківській, Полтавській губерніях групу кобзарів та лірників, склав широку програму їх концерту, до якої увійшли народні думи, пісні, співанки, а також створена ним за участю народних співців дума про кобзарів, про їх тяжку долю та переслідування з боку царської адміністрації.

Концерт у Харкові на XII Археологічному з'їзді, якому передувала схвильована доповідь Хоткевича про кобзарське мистецтво, перевершив усі сподівання. Після нього кобзарям дали право виступати зі сцени, а самому організаторові... заборонили виступати з лекціями про народну музику.

Змушений емігрувати «яко наг, яко благ», він, однак, не розлучився з бандурою.

Служила ти мені в чумацтві,
Служила в козацтві,
Послужи ще
й у бурлацтві —

зворушливо звертається співець до своєї подруги. З нею він об'їздив усю Галичину й Буковину. І люди, що ніколи не чули ні бандури, ні думи, були глибоко зворушені й зачаровані виступами Хоткевича. Він заторкував в їхніх душах найпотаємніші струни високих почуттів.

Його діяльність гаряче підтримували видатні діячі української культури. Щира дружба й спільність поглядів єдали його з Лесею Українкою, М. Старицьким, М. Коцюбинським, М. Заньковецькою, М. Садовським.

Молодий тоді композитор С. Людкевич, який став шанувальником таланту Гната Мартиновича, писав, що митець «підніс гру на бандурі до своєрідного артистизму, зробив спосібною до більшого числа модуляцій та добув з неї чимало зовсім нових, незвісних ефектів і нюансів... Вже тепер бандура у руках Хоткевича є незрівнянна до акомпанементу народних пісень».

Після революції він веде клас бандури в інституті, популяризує свій улюблений інструмент серед найширшого загалу, пише підручник гри на ньому (який перевидано у видавництві «Музична Україна»). З його ініціативи було створено капелу бандуристів у Полтаві та Державну капелу бандуристів.

І нині в Україні кожен бандурист — а їх тисячі, згуртованих у професійні та аматорські капели, ансамблі, тріо, — з пошаною і вдячністю схиляються перед подвижницькою працею Хоткевича, вклоняються його славній пам'яті.

Розбуджуючи творчі сили народу

Гнат Хоткевич був не лише бандуристом-віртуозом, дослідником та популяризатором кобзарського мистецтва, а й здібним режисером і вчителем. Ще підлітком, перебуваючи у селі Дергачах на Харківщині, він організовує драматичний гурток із селян і ставить п'єси Карпенка-Карого, Нечуя-Левицького.

Близкуче закінчивши інститут, Хоткевич влаштовується на скромну посаду залізничного інженера, бо й час, і енергію, і талант цілком віддає мистецьким справам. Організовує у Харкові перший в Україні робітничий аматорський театр, до складу якого входять виключно робітники.

Перебуваючи в Галичині, Хоткевич з неписьменних гуцулів у селі Красноїлів створив гуцульський театрально-етнографічний ансамбль. Багато хто щиро відражував митця від цього задуму, вважаючи його нездійсненним. Та організаторський талант, неохитна віра у здібності простого люду й наполеглива праця зробили диво: гастролуючи по Галичині й Буковині, театр незмінно мав великий успіх. Впевнившись у своїх силах, ансамбль виїздив на гастролі до Польщі. Польські часописи також зарясніли захопленими рецензіями.

Невтомний збирач фольклору, народних звичаїв та обрядів, Хоткевич як режисер відтворював їх на сцені, відкриваючи перед широкою громадськістю силу народного таланту, красу, мудрість, барвистість весільних обрядів, поетичність веснянок. Він сам написав кілька п'єс для свого театру.

Сцена з вистави. Г. Хоткевич з бандурою

Служіння «найвищому заняттю»

Ще одна грань таланту Хоткевича — письменництво. Служіння літературі він вважав «найвищим заняттям». Його перу належить понад 200 великих творів — повісті, романи, п'єси, кіносценарії, науково-критичні праці. Він був надто вимогливий до себе, і тому написане ним далеко не адекватне надрукованому — у рукописах залишилося багато більше.

Почавши свою письменницьку діяльність «Поезіями в прозі», оприлюдненими 1902 р., Хоткевич уже не полишає її. Та посправжньому розкрився його літературний талант серед величної природи Чорногори, запашних полонин, глибоких безодень та струнких смерек, серед гордих і волелюбних гуцулів. Він полюбив людей цього краю, їх сміливу, поетичну вдачу. Природа і люди Карпат надихнули його на «Гірські акварелі» та «Гуцульські образки» — цикл новел і нарисів, етюдів і роздумів. Вже у цих збірках визначилися основні риси творчого почерку Хоткевича — точність і пластичність малюнка, чіткість образів, змальованих точними, лаконічними штрихами.

Захопившись західноукраїнським фольклором, він написав збірку легенд про опришків, п'єсу «Довбуш», сповнених протесту проти зла й несправедливості, проти іноземних визискувачів. Продовжуючи історичну тему, він створює драматичну тетралогію

«Богдан Хмельницький» і роман «Берестечко». Його хвилювала сучасність, революційні події, активним учасником яких він був. Боротьбі народних мас проти самодержавства він присвячує п'єсу «Лихоліття», новели про страшний терор чорної сотні після придушення революції 1905 р.

Благотворний вплив на формування його як письменника справили О. Кобилянська, В. Стефаник, І. Труш, І. Свенціцький, з якими він часто зустрічався і дружив. А особливо І. Франко, котрий писав про нього як про «поета, новеліста, критика і при тім кобзаря в дослівнім значенні сего слова». Франко досить часто згадував ім'я Хоткевича у своїх рецензіях, захищав його від звинувачень у декадентстві, систематично залучав до роботи у «Літературно-науковому віснику».

Хоткевич задумує широке епічне полотно про Шевченка. Ця тема цілком заповонила його. З часу, як він приступив до роботи над романом, згадує його дружина, в домі все було насичене ім'ям поета. Гнат Мартинович оприлюднив близько 30 наукових розвідок про Кобзаря, а також видав повість «Тарас Шевченко», яка охоплює кріпацький період життя поета.

Та повністю довести широкий задум до кінця не вдалося. Лебедина пісня Хоткевича лишилася недоспіваною.

Народний співець став однією з жертв сталінських репресій.

Письменник, артист, режисер — це далеко не повний перелік граней таланту Хоткевича. Окрім того, він був мистецтвознавцем, критиком, публіцистом, кіносценаристом, етнографом, фольклористом, перекладачем. А ще талановитим композитором, який написав чимало романсів на вірші Шевченка, Франка, Лесі Українки, Федьковича, хорову капелу «Гайдамаки». І в кожній з них невтомний трудівник на ниві рідної культури залишив яскраві віхи.

Павло Орленко

ЗМІСТ

Олександр Омельченко. Київ — серце України (слово до читача)	6
--	---

Січень

Іван Гончуляк. День Соборності України	11
Володимир Яловий. Життєдайні джерела народної мудрості	13
Михайло Браїчевський. Аскольд	21
Михайло Браїчевський. Олег Віщій	24
Станіслав Семчишський. Петро Могила — митрополит, учений	27
Микола Кучишський. Вишкнення і становлення журналу «Київская старина»	43
Анатолій Денисенко. «Як ти українець» (Іван Огієнко)	47
Борис Спичаренко. Кобзар-новатор (Григорій Китаєвий)	55

Лютий

Райса Іванченко. Книжна Ольга: легенди і реалії	60
Дмитро Стеновик. Кардинал (Йосиф Сліпий)	71
Павло Орленко. Пантелеймон Куліш	85
Павло Орленко. Євген Гребінка	88
Надія Миронець. Олена Теліга	92
Павло Орленко. Розв'язний цвяхами літер (Євген Маланок)	106
Микола Гордійчук. «Ми кидали шапки на сцену» (Марія Литвиненко-Вольгемут)	110
Сергій Грабар. Земля	113
Юрій Старожельський. Джордж Вашингтон — батько своєї країни	114
Сергій Грабар. Престол	121
Павло Орленко. Кобзар Іван Запорожченко	122

Березень

Михайло Браїчевський. Святослав Ігорович	127
Юрій Мицик. Віктор Горобець, Зоя Хижик. Гетьман Дем'ян Многогрішний	130
Сергій Грабар. Павесні	138
Василь Пилош. Віхи нашої історії	139
Дмитро Ведєнєв. Провідник Зот (Піл Хасевич)	141
Сергій Грабар. Дзвонар	145
Павло Орленко. Легендарний Кармалок	147
Ростислав Коломієць. На перехресті театральних шкіл (Василько)	151
Олег Захарчук. Затихша перед бурєю: Ам'єнський мир	155
Павло Орленко. Відгомін епох у старому замку (Олеський замок)	164

Квітень

Михайло Браїчевський. Володимир Святій	171
Юрій Вільчинецький. Історик українського духу (Дмитро Чижевський)	175
Руслан Левінець. Київські сторінки Віталія Шульгіна	181
Сергій Грабар. Єклезіарх	183
Сергій Грабар. Розкопувач	184
Сергій Грабар. Художник	185
Сергій Грабар. Вирок	186
Юрій Дорошенко. Взаємовідносини церкви і держави у поглядах В'ячеслава Липинського	187

Павло Кривонос. Україна очима дипломатів	192
Віталій Щербак. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний	194
Олександр Скрипнюк. Десять років національній системі атестації наукових кадрів вищої кваліфікації	201
Віктор Матвієнко. Дмитро Дорошенко — визначний український дипломат і науковець	204
Федір Лавров. Бандури рокіт голосний (Михайло Кравченко)	214
Павло Орленко. Окрилений музамп (Іван Кавалерідзе)	220
Анатолій Денисенко. «Я пишу не для себе» (Михайло Кольцов)	230
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»	235

Травень

Михайло Браїчевський. Ярослав Мудрий	238
Павло Орленко. Поезія прози Михайла Стельмаха	243
Ярослав Тинченко. Василь Тютюшник — полковник армії УНР	246
Василь Герасименко. Співець людини, волі й України (Григорій Ващенко)	251
Ірина Войцехівська. Історик, джерелознавець, архівіст (Віталій Ейнгори)	258
Ярослав Дашкевич. Мироп Кордуба зблизка	260

Червень

Михайло Браїчевський. Володимир Мономах	269
Валерій Солдатенко. Вячеслав Прокопович — вчений і політичний діяч	274
Микола Кучишський. «Тут Рось тобі каміників пам'ята» (Іван Сошенко)	277
Лідія Савчук. «Жити без музею не може» (Данило Щербаківський)	280
Дмитро Степовик. Стратілатова майстерня	283
Ірина Прибсга. Видавництво «Мистецтво» — 70	288
Олена Чумаченко. Вчений, революціонер, поет (Микита Шаповал)	290

Листопад

Михайло Браїчевський. Данило Галицький	301
Сергій Грабар. Мітроносит Макарії	304
Павло Орленко. Поет — воїн (Олег Ольжич)	306
Павло Орленко. Письменник — учень (Мирослав Ірчан)	308
Дмитро Ведисєв, Сергій Шевченко. Так загинув провідник Орлик	310

Серпень

Валерій Смалій. Державотворець (Богдан Хмельницький)	316
Володимир Василенко. Слова в зеленій гамі (Богдан-Ігор Антонич)	326
Микола Кучишський. Серце виспівав людям (Степан Васильченко)	335
Анатолій Денисенко. Три літа в Немірові (Марко Вовчок)	338
Ф.Певестюк. «Стрільцький марш» О.Маковая	341

Вересень

Ганна Черняхівська. Меценацтво гетьмана Івана Мазепи	345
Віктор Пестиков. Український Марконі (Семен Айзенштейн)	357

Жовтень

Ярослав Калакура. Великий українець (Михайло Грушевський)	361
Павло Орленко. Іван Багряний — політик і поет	372
Павло Орленко. Поет-мрійник, поет-філософ (Юрій Клейн)	375
Борис Лобановський. Повернення майстра (Михайло Бойчук)	377

Листопад

Микола Плав'юк. За правду і справедливість (Симон Петлюра)	384
Павло Орленко. Повернення із небуття (Богдан Ленкий)	389
Віктор Матвієнко. Між двох вогнів (Володимир Чехівський)	391
Анатолій Денисенко. Над собою відчиняти небо (Василь Ліпківський)	398

Грудень

Микола Кучинський. «Світ ловив мене» (Григорій Сковорода)	408
Ярослав Данкевич. Генерал Роман Данкевич	412
Ганна Дмитерко-Ратич. Відлітають сірим шурком журавлі у вирії (Олена Степанівна)	416
Павло Орленко. Через ту бандуру (Гнат Хоткевич)	420

Автори:

*М. Браичевський, В. Василенко, Д. Вєдєвєв, Ю. Вільчинський, І. Войцєхівська,
В. Герасименко, М. Гордійчук, В. Горобець, І. Гошуляк, С. Грабар, Я. Данкевич,
А. Денисенко, Г. Дмитерко-Ратич, Ю. Дорошенко, О. Захарчук, Р. Іванченко,
Я. Калакура, Р. Коломієць, Н. Кривонос, М. Кучинський, Ф. Лавров, Р. Левінець,
Б. Лобановський, В. Матвієнко, Н. Миронець, Ю. Мицик, Ф. Невестюк,
О. Омельченко, П. Орленко, В. Пестиков, М. Плав'юк, В. Плющ, П. Прибєга,
Л. Саочук, С. Семчинський, О. Скрипнюк, В. Смолій, В. Солдатенко,
Б. Стисаренко, Ю. Старосольський, Д. Степовик, Я. Тищенко, З. Хижняк,
Г. Черняхівська, О. Чумаченко, В. Щербак, В. Яловий*

Індекс 74200

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР 2002

Випуск восьмий

Науково-популярний альманах

Засновники:

Київська міська Рада
Історичний клуб «Планета» (громадська організація)
Свідоцтво серія КВ № 3211
видане Міністерством інформації України 7 травня 1998 р.

Видавець:

Генеральна дирекція по обслуговуванню
іноземних представництв

Головний редактор *Анатолій Денисенко*
Перший заступник головного редактора *Сергій Грабар*

Заступники головного редактора:
Павло Орленко, Віталій Чижко, Ірина Войцехівська

Відповідальний секретар *Володимир Денисенко*

Коректор *Людмила Мержвинська*
Обкладинка *Микола Ходаков*
Макет і верстка *Сергій Красніков*

Видання підготовлено до друку
інформаційно-видавничим центром «Планета»
Адреса редакції: м. Київ, вул. Стрілецька, 14 б.
Для листування: Київ-34, абонентська скринька 32.
Тел. 246-98-06

Видруковано в ПП «Інтертехнологія», м. Київ, вул. Воровського, 34 г.
Друк офсетний. Формат 70x108^{1/16}. Обл-вид. арк. 53.
Підписано до друку 22.07.2002 р. Тираж 2000 примірників. Зам. 306

Боже, великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світлу промінням,
Ти її осени.